This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 876,267

THE UNIVE

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTETTE

Dr DÉZSI LAJOS

9.

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1899

WERBŐCZI ISTVÁN

ÉLETRAJZA

IRTA

FRAKNÓI VILMOS

KÖNYVTÁR
1924
BATA

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1899

LE
982.2
Y49
F62

[illegible] ROLYTÓL.

424312 - 406

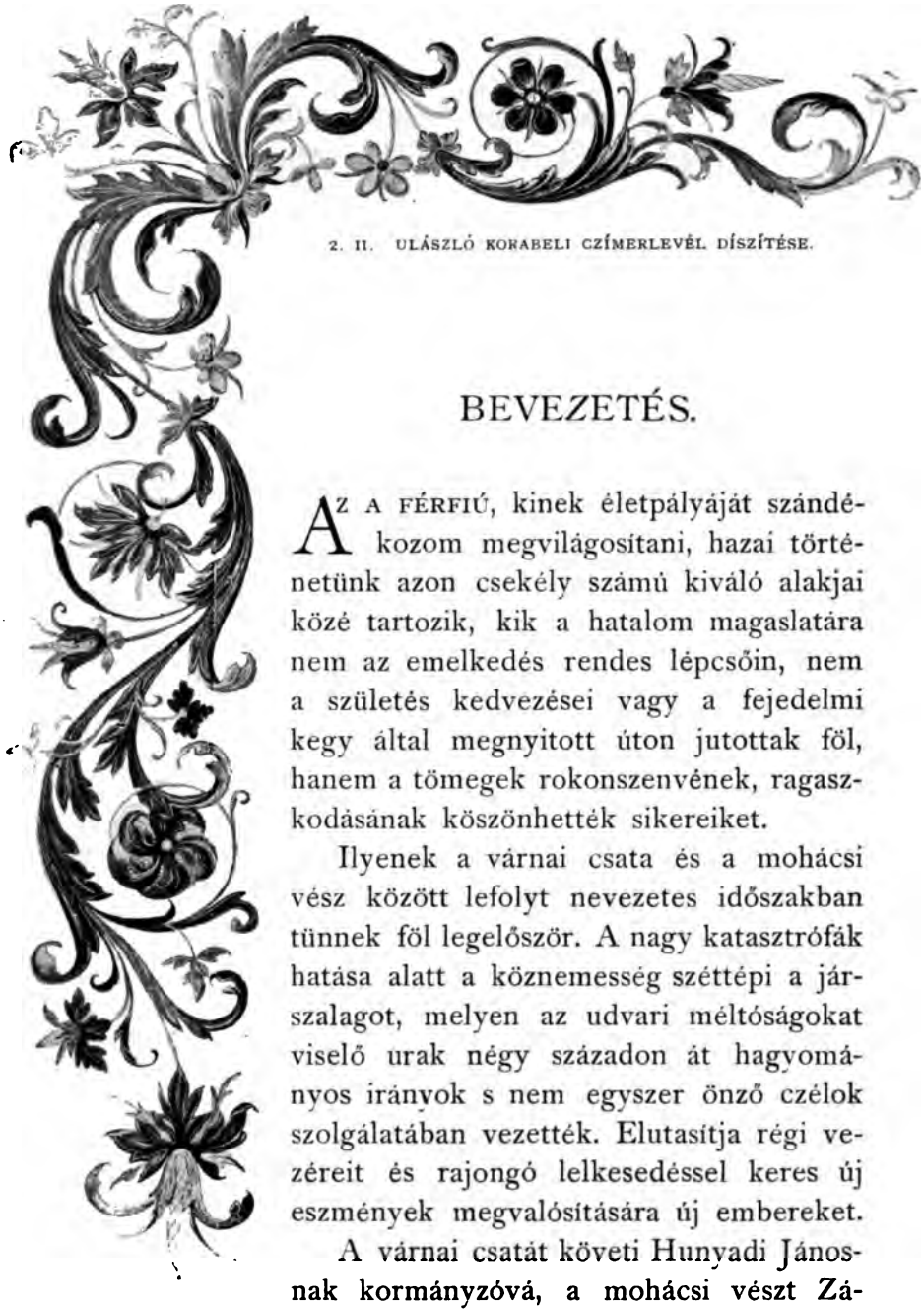

2. II. ULÁSZLÓ KORABELI CZÍMERLEVÉL DÍSZÍTÉSE.

BEVEZETÉS.

Az a férfiú, kinek életpályáját szándékozom megvilágosítani, hazai történetünk azon csekély számú kiváló alakjai közé tartozik, kik a hatalom magaslatára nem az emelkedés rendes lépcsőin, nem a születés kedvezései vagy a fejedelmi kegy által megnyitott úton jutottak föl, hanem a tömegek rokonszenvének, ragaszkodásának köszönhették sikereiket.

Ilyenek a várnai csata és a mohácsi vész között lefolyt nevezetes időszakban tünnek föl legelőször. A nagy katasztrófák hatása alatt a köznemesség széttépi a járszalagot, melyen az udvari méltóságokat viselő urak négy századon át hagyományos irányok s nem egyszer önző czélok szolgálatában vezették. Elutasítja régi vezéreit és rajongó lelkesedéssel keres új eszmények megvalósítására új embereket.

A várnai csatát követi Hunyadi Jánosnak kormányzóvá, a mohácsi vészt Zápolyai Jánosnak királylyá megválasztatása. Közbeesik Szilágyi Mihály rövid kormányzósága és Hunyadi Mátyás dicsőséges uralkodása.

Ezekhez a nagynevű parvenükhöz csatlakozik Werbőczi István. A köznemesség vállain emelkedett ő is; de egyedül áll abban a tekintetben, hogy a népszerűséget és vele a politikai vezérszerepet tudománya és ékesszólása varázsával hódította meg.

Miként egykor Athén, Róma, Bizancz örökhírű szónokai és jogászai: szintén mély és tartós hatást gyakorolt tevékenységével nemzete közéletére. Államférfiak, birák és tudósok negyedfél századon át érvényesítették politikai elveit, hirdették közjogi tanait, itéltek jogszabályai szerint. Korona és nemzet meghajoltak tekintélye előtt.

Ennek daczára életrajzát a mai napig senki sem írta meg.* A mulasztás pótlására ez a könyv a legelső kisérlet, mely ennélfogva hiányaiért elnézésre számíthat.

* Terjedelemre és tartalomra nézve egyaránt jelentéktelen az a három önálló kiadvány, mely Werbőczivel foglalkozik. WALLASZKY PÁLTÓL: Dissertatio historico-epistolica de Stephano Verbőczio. (Lipcse, 1768). JANKOVICS MIKLÓSTÓL: Werbőczi István igazság fényébe helyeztetve. (Pest, 1829.) PALUGYAY IMRÉTŐL: Werbőczi rövid életrajza. (Buda, 1842.) — HORVÁT ISTVÁN készületet tett, hogy kimerítő életrajzot, okmánytárral bocsát közre. Az életrajz nem készült el. A Nemzeti Múzeum könyvtárában csak néhány lapra terjedő kezdete van meg. Ellenben megjelent tőle «Levélgyűjtemény Werbőczi István emlékezetéhez» (Pest, 1819). 1226 tól 1594-ig terjedő oklevelek becses készletével.

3. ZÁRÓKÉP CSERNA KÁROLYTÓL

ELSŐ KÖNYV.

A PÁLYA KEZDETE.

1483—1513.

ki állást vív ki magának. Ez Zsigmond király udvarába került, hol 1428-ban a zászlósúri rangban álló királyi fő-

4. WERBŐCZI ISTVÁN CZÍMERE.

asztalnoknak helyettese,* vagyis a királyi konyha és asztal felügyelője volt. Testvére *János deák* (Joannes litteratus)

* Dapiferorum regalium vicemagister.

mint ügyvéd működött. Ketten, egyesült igyekezettel, jelentékenyen gyarapították a családi vagyont.

1429 január 9-ikén a leleszi konvent, mint hiteles hely előtt, Werbőczi István és Mátyás ugocsamegyei nemesek megjelenvén, előadták, hogy «nagy szükségtől kényszerítve az ugocsamegyei *Werbőcz* helységben fekvő nemesi kúriájukat... összes haszonvételeivel és tartozékaival, szántóföldei, erdei, rétjei, berkei és vizeivel... Kerepeczi István fiának Barlának, a királyi főasztalnok helyettesének és testvérének János deáknak, tőlük készpénzben fölvett száz forintért örök áron eladták.»[1]

A Nagyszőllőstől éjszakra fekvő s ma is fönnálló Werbőcz falu lett ekkor Kerepeczi János deák tartózkodási helye, a hová költözött Barla is, mikor az udvari szolgálatot elhagyta és a hol 1447-től mint szolgabiró működött.[2] Az előbbi magtalanúl múlt ki. Az utóbbinak két fia volt: János és Osvát.

János, hasonnevű nagybátyja példáját követve, az ügyvédi pályára lépett és képesnek érezvén magát szélesebb tevékenységi téren érvényesíteni tehetségeit, a fővárosba költözött, hol a királyi törvényszék mellett ügyvédkedett.[3] Osvát otthon maradt és gazdálkodott. Csak egy emlék szól róla. 1480-ban az országbiró előtt azzal a váddal léptek föl ellene, hogy két ugocsamegyei nemes biztatására, fegyveres emberek kiséretében, Magfalvi Györgynek szintén Werbőcz falu területén levő kúriájára tört s az ott talált szolgák egyikét kegyetlenül elvervén, félholtan hagyta hátra.[4] Míg Osvát őseinek nevét megtartotta,[5] János felváltva Kerepeczinek és Werbőczinek nevezte magát.[6]

1 HORVÁTnál. 82. l.

2 1447., 1453. és 1460-ból Barlára vonatkozó okiratok az Ujhelyi-család iratai között, az Országos Levéltárban.

3 SZIRMAY ANTAL, Székely Sámuel kéziratgyűjteményében talált oklevélre hivatkozva, említi, hogy «Joannes litteratus de Werbőcz» 1462-ben «ad curiam regiam advocatus» volt. Notitia Comitatus Ugocsensis. 81. l. (Azonban téved, mikor azt állítja, hogy ez a János volt Istvánunk atyja.)

4 HORVÁTnál, 112. l.

5 HORVÁTnál, 105., 109, 112. ll.

6 Felváltva használta a két nevet. 1462-ben Werbőczinek (SZIRMAY, 80. l.)

Jánosnak nem voltak gyermekei. Osvát neje Deák Apollónia[1] négy fiút szült: Istvánt, Ferenczet, Lászlót és Andrást.

E szerint Werbőczi István nemzetségfáját így állíthatjuk föl:

KEREPECZI DOMOKOS
|
KEREPECZI ISTVÁN

KEREPECZI BARLA főasztalnoki helyettes — KEREPECZI JÁNOS ügyvéd

KEREPECZI WERBŐCZI JÁNOS ügyvéd — KEREPECZI OSVÁT

WERBŐCZI ISTVÁN FERENCZ LÁSZLÓ ANDRÁS

Osvát fiai közül a három ifjabbik szülőföldjén homályban töltötte életét;[2] az elsőszülött előtt fényes pálya nyílt meg.

II.

ISTVÁNNAK születési esztendejét nem ismerjük. 1539-ben a Bécsben működő pápai követ azt írja róla, hogy «a nyolczvanas években van.»[3] Így tehát 1458 táján, épen Mátyás király uralkodása kezdetén született. Iskolai kiképeztetéséről semmit sem tudunk. Valószínű, hogy gyermektelen nagybátyja fölismervén benne a kiváló tehetség jeleit, korán hozta őt föl az ország keleti széléről a fővárosba és gondoskodott iskoláztatásáról.

Az a jogtudományi munka, mely nevét megörökítendő volt, kétségtelenné teszi, hogy egyetemen végzett tanulmányokat. Azonban a bécsi és krakói anyakönyvekben nem találjuk nevét. Az olaszországi főiskolák történeti emlékei

1465-ben Kerepeczinek (HORVÁT, 109. l.) 1480-ban Werbőczinek (Történelmi Tár. 1897. 527. l.) nevezi magát. 1510-ben így említtetik «olim Johannes litteratus de Kerepecz alias de Werbőcz.» (HORVÁT, 151. l.)

1 Nevét egy 1516-ik évi perirat tartotta fönn. SZIRMAY, 80 l.

2 1510-ik évi oklevelekben említtetnek. HORVÁTnál, 153., 157. ll.

3 «Octvagenarius.» — Nuntiaturberichte aus Deutschland. IV. 295. l. — ISTVÁNFI, mikor Werbőczi István haláláról szól, határozatlanúl mondja, hogy «jam exactæ ætatis senex» volt. (1724-ik évi kölni kiadás 151. l.)

szintén hallgatnak róla; és arra, hogy ezeket csakugyan nem kereste föl, az a körülmény is mutat, hogy míg németül, latinúl és görögül folyékonyan beszélt, az olasz nyelvben nem sajátított el jártasságot.[1]

Végre az a tény, hogy a jogtudományból a doctori fokozatot nélkülözte, szintén arra utal, hogy olyan főiskolának volt tanulója, a mely a doctori fokozat adományozását nem gyakorolta.[2]

Werbőczi tehát nem ment külföldre.

1470—80 között érte el azt a kort, mely egyetemi tanulmányokra alkalmassá tette. Pozsonyban ekkor még virágzott a főiskola, az Istropolitana Academia, melyet Mátyás király — Vitéz János közreműködésével — 1464-ben alapított, valamint a pécsi főiskola is, mely régibb eredetű.[3] Az egyikben, valószínűleg az előbbiben nyerte Werbőczi tudományos kiképzését.[4]

A felsővidéki szegény deák erejének teljes megfeszítésével szentelte magát legelsőben a humanista tanulmányoknak. Az eredményt, a mit felmutatott, jellemzi az, hogy görög nyelven folyékonyan beszélni képes volt.[5] Az ókori irodalmakban szerzett jártasságáról pedig tanúskodnak az idézetek, melyekkel később könyvét fölékesítette.

Azonban nem lett humanista. A klasszikai tanulmányok eszközül szolgáltak neki, nem életczélúl állottak előtte. Ezért vallásos hitét nem ingatták meg, nemzeti érzületét nem

1 1518-ban, mikor Werbőczi már híres ember volt, Bécsben Chrisologus de valle Mariæ szerzetes «Tractatus de lingvarum utilitate» czímű munkában kiemeli Werbőczinek a három nyelvben való jártasságát. Ha Werbőczi több éven át Olaszországban időzött volna, az olasz nyelvet kétségtelenül elsajátítja és Chrisologus ezt említi. (A munkát ismerteti gróf Kemény József: Irodalmi Berek. 113. l.)

2 A «magister» czím, a melyet visel, nem egyetemi fokozatot jelez, hanem hivatalos állásának attributuma. Az egyetemi fokozatok czímeit mindig a név után szokták volt viselni. Werbőczinél a «magister» czím mindig a név előtt van.

3 Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban. 35., 54. ll.

4 Ezt abból a körülményből következtetjük, hogy Werbőczi a német nyelvet tökéletesen elsajátította, a mire Pozsonyban több alkalma nyilt, mint Pécsett.

5 Ezt frater Chrisologus fentebb idézett munkájában emeli ki.

gyengítették, politikai meggyőződését nem irányozták; sőt még irályára sem ütötték a cicerói minták utánzásának bélyegét. Nem a múlt álomképei, hanem korának érdekei töltötték be lelkét.

Ezek lebegtek szemei előtt akkor is, mikor a jogi tanulmányokhoz fordult. A római és kánoni jogok forrásaiban és irodalmában alapos ismereteket sajátított el. Azonban ezek nem tették egyoldalúvá, elfogulttá; a hazai szokások és intézmények iránt megőrizte a teljes kegyeletet.

Az a körülmény, hogy Werbőczi a haza határai között végezte iskoláit — ámbár a pozsonyi tanrend semmiben sem különbözött az olaszországitól — szükségkép lényeges befolyást gyakorolt szellemi fejlődésére. Az idegen műveltség és tudomány, a mivel lelke szülőföldjén táplálkozott, gondolkodását és érzését nem módosították oly mértékben, mint ha legfogékonyabb életkorának éveit külföldön töltötte volna. A hazai légkör hatásának meg nem szakított folytonossága lehetővé tette, hogy az ő magyarsága — mondhatnók — érintetlen szüziességét megőrizze és leküzdje a kosmopolita gondolatvilág kisértéseit, melyeknek külföldön kiképzett legjelesebb honfitársai ellenállani nem tudtak. Míg Vitéz János, Csezmiczei János, Báthori Miklós és mások bizonyos tekintetben mint idegenek tértek vissza és a nemzeti élet talajában gyökeret többé nem vertek: Werbőczi azt az álláspontot foglalta el, a mit ma az exclusiv nemzeti chauvinismus elnevezéssel jelölünk. Tudós lett, mint egy bolognai professzor; magyar maradt, mint akármelyik szabolcsmegyei köznemes. Nemcsak hőn szerette faját, hanem gyülölni is tudott más fajokat. Igy azután egyrészről műveltsége és tudománya megalapították szellemi felsőségét; másrészről le tudott szállani a tömegek indulataihoz és szenvedélyeihez, hogy azoknak lángját élesztve, tüzöknél eszméi megérlelését siettesse.

Ifjúsága Mátyás uralkodásának második felére, legdicső-

ségesebb éveire esik, a mikor a német császárt megalázza, Ausztriát meghódítja, Bécs városát teszi egyik székhelyévé. A Magyarországban évszázadok óta uralomra törekvő német elem soha sem mutatkozott annyira tehetetlennek; a nemzeti királyság eszménye soha sem ragyogott olyan dicsőséges fényben, mint ekkor. Ezek a benyomások töltötték el Werbőczi lelkét és egész életén át meg nem fogyatkozó hatalmukat érvényesítették pályáján.

III.

Három út közül választhatott Werbőczi, mikor 1480-ban főiskolai tanulmányait befejezte: a megyei hivatal, az ügyvédkedés és a királyi szolgálat között. Az utóbbira esett választása. Kétségkivül nagybátyjának volt erre döntő befolyása. János deák ugyanis ekkor az ország egyik leghatalmasabb zászlósura, Báthori István országbiró és erdélyi vajda szolgálatában állott.* Az ő pártfogása könynyen szerezhetett unokaöccsének az udvarnál hivatalt. Egyébiránt lehetséges az is, hogy a fiatal Werbőczi Pozsonyban magára vonta az egyetem kanczellárjának, Schönberg György prépostnak, Mátyás egyik kiváló diplomatájának figyelmét és ez nyitotta meg előtte a hivatali pálya sorompóit.

Mikor 1817-ben, Werbőczi jogkönyve kinyomatásának háromszázados évfordulóján, Horvát István okmánytárt bocsátott közre, mely Werbőczi életére vonatkozó emlékeket tartalmaz, 1498-ból közölte a legrégibbet.**

A magyar országos levéltár mohácsi vész előtti gazdag

* Ezt tudjuk Werbőczi Jánosnak 1483 augusztus 19-ikén Báthori István nevében kiadott rendeletéből. Történelmi Tár. 1897-ik évfolyam. 507. l.

** E sorok irója is 1876-ban, a «Századok» hasábjain megjelent tanulmányában. («Werbőczi István a mohácsi vész előtt.»)

oklevélkészletének chronologiai rendben történt elhelyezése, — mely a történetbúvár munkáját tetemesen megkönnyíti — lehetővé tette, hogy tizenöt évvel korábban

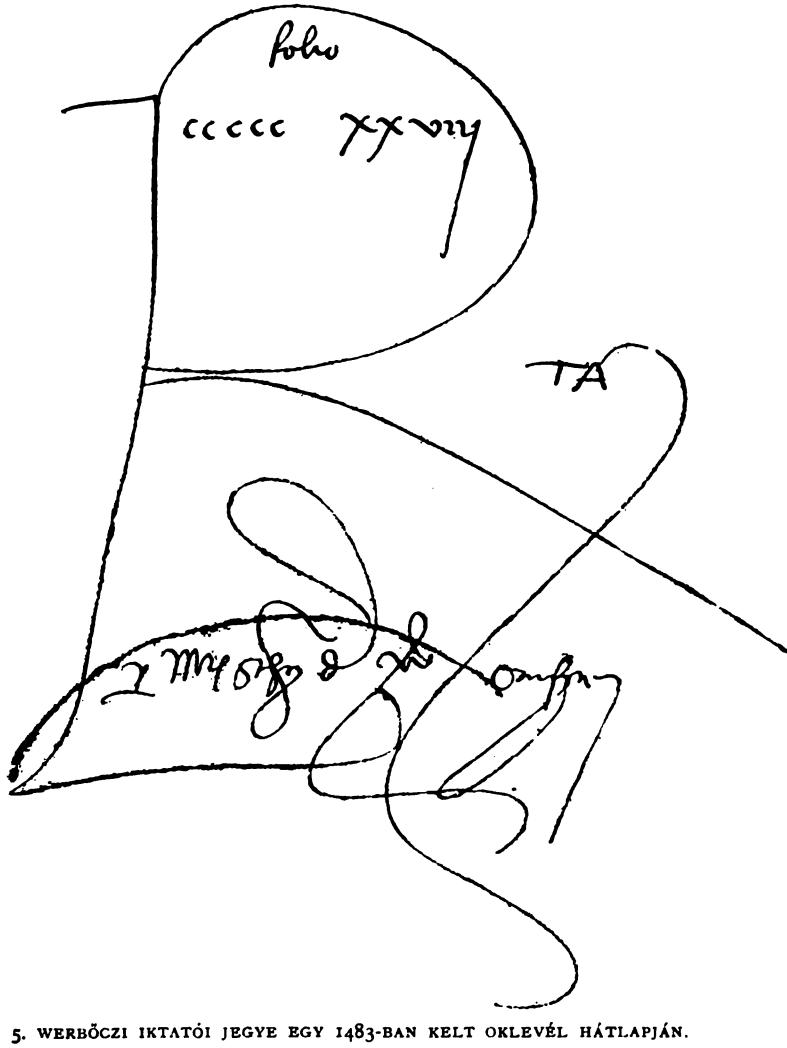

5. WERBŐCZI IKTATÓI JEGYE EGY 1483-BAN KELT OKLEVÉL HÁTLAPJÁN.

akadhattunk Werbőczi nyomára. Az 1483-ik év január 8-áról kiállított négy királyi oklevél áll rendelkezésünkre,* melyek-

* 18522., 18671., 33422., 33435. számok alatt őriztetnek az Országos Levéltár diplomatikai osztályában.

nek hátsó oldalán ugyanazon kéztől eredő majdnem egészen azonos feljegyzés látható:

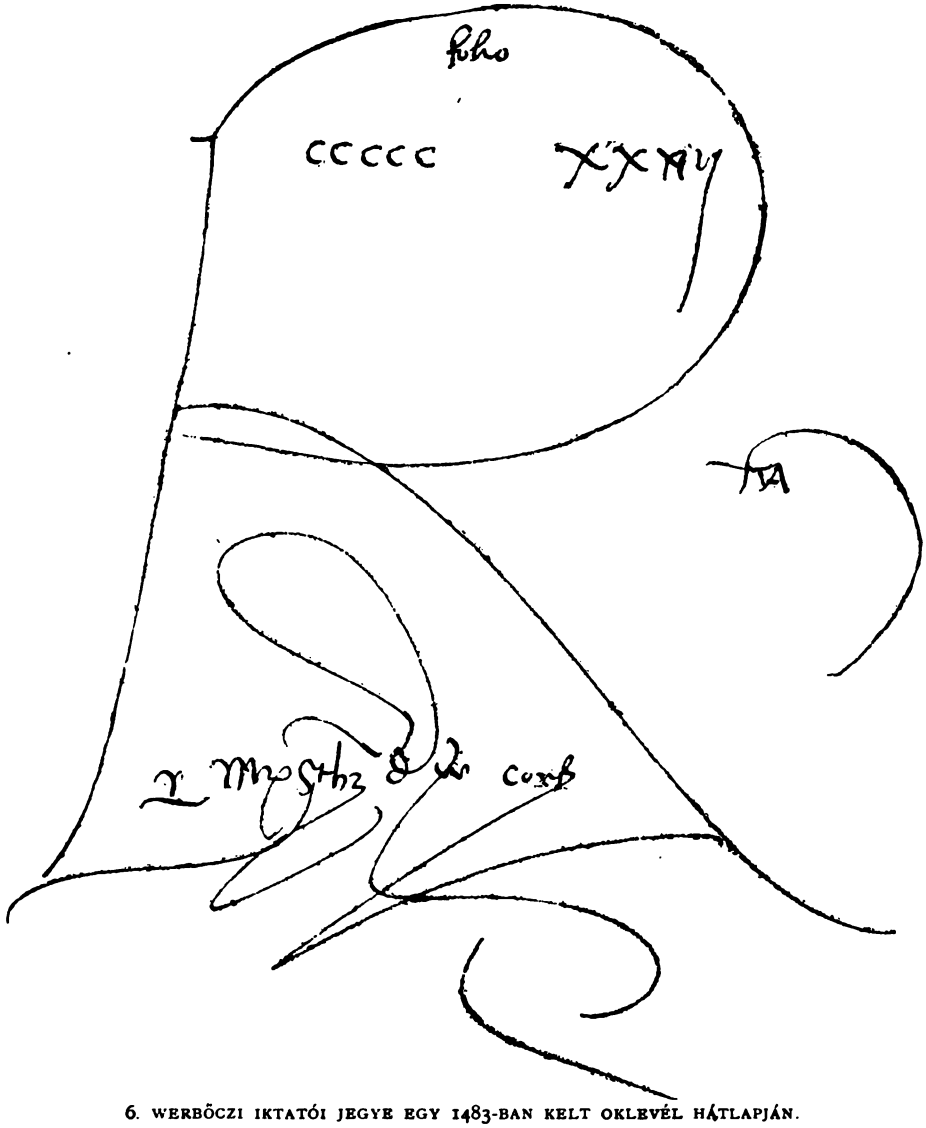

6. WERBŐCZI IKTATÓI JEGYE EGY 1483-BAN KELT OKLEVÉL HÁTLAPJÁN.

Rta folio 527 p. M. Sth. de W. cons.
Rta folio 527 p. M. Sth. de W. consrem.
Rta folio 528 p. M. Sthn. de W. consrem.

Rta folio 533 p. M. Sth. de W. cons.

Értelme a következő: «Registrata folio . . . per magistrum Stephanum de Werbőcz conservatorem.» «Beiktattatott a . . . lapra, Werbőczi István mester levéltárőr által» (a királyi könyvbe.)

A pápai kanczellária példájára meghonosított gyakorlat szerint, miként más fejedelmi udvaroknál, úgy Magyarországban is a királyi adomány- és kiváltságleveleket az úgynevezett királyi könyvekbe (liber regius) iktatták be. Ezek a királyi kanczelláriában őriztettek, és egy levéltárőr felügyeletére voltak bízva, a ki a beiktatás foganatosítása után az illető oklevélre rájegyezte, hogy a királyi könyv melyik lapjára van beiktatva, a mi az oklevél hitelességének egyik biztosítéka volt.

7. HORVÁTH ÁDÁM IKTATÓI JEGYE EGY 1482-BEN KELT OKLEVÉL HÁTLAPJÁN.

A levéltárőr állása e szerint a megbízhatóság kiváló mértékét követelte. Rendesen lépcsőűl szolgált magasabb hivatalokra. Kemedi Péterből (1462—68) királyi titkár, Szegedi Lukácsból egri prépost (1480), királyi személynök, majd zágrábi püspök, Horváth Ádámból (1482) itélőmester lett.[1]

Az utóbbi, Werbőczi közvetlen előde, 1482 október 4-én fordúl elő utolszor mint levéltárőr.[2] Így tehát megállapíthatjuk, hogy ezen nap és 1483 január 8-ika között vette át Werbőczi a királyi könyv gondozását.

Hogy ezen feladaton kivül a levéltárőrre még milyen más teendők voltak bizva, nem határozhatjuk meg.[3]

1 HAJNIK IMRE: «A királyi könyvek»-ről becses tanulmányt bocsátott közre az Akadémia értekezései során.

2 Az Országos Levéltár 26435. számú oklevelén.

3 HAJNIK, 11. l.

AZ 1505-IKI RÁKOSI VÉGZÉS KEZDŐ SORAI.

Kétségkivül nemcsak a királyi könyvek, hanem a királyi kanczelláriának egész levéltára állottak felügyelete alatt. Így azután szükségkép jelentékeny tényezővé lett Werbőczi szellemi fejlődésében a levéltárőri állás, mely bő alkalmat nyujtott neki, hogy a köz- és magánjogi intézmények alakulásával megismerkedjék és elsajátítsa a magyarországi jog elvei- és szellemének alapos ismeretét, a melyhez hasonlóval kevesen dicsekedhettek. Nem lehet meglepő, ha később olyan okiratokra hivatkozik, a melyeknek emlékezetét csak ő tartotta fenn.[1]

Hogy mennyi ideig őrködött Werbőczi a királyi levéltár fölött, nem tudjuk. 1483 május 5-én és 1484 junius 29-én még ő, ellenben 1486 január 28-án már utódja, Márton prépost fordúl elő mint levéltárőr.[2]

Hasonlóképen nem határozhatjuk meg, hogy a levéltárból közvetlenül milyen hivatalra lépett át. 1484 junius 29-ike után több mint nyolcz esztendőn át nem akadunk nyomára. 1492 november 1-én Báthori István országbiró a váczi káptalant felszólítja, hogy kiküldendő embere által a Szentgyörgyi grófok ellen Pozsonymegyében bizonyos vizsgálatot végezzen és a következő évben a királyi törvényszék tavaszi ülésszakában jelentését mutassa be. Az oklevél alján Werbőczi sajátkezűleg feljegyzé, hogy ő az ügyet a felperesek (Nagylucsei Balázs és János) megkeresésére a királyi személynök törvényszékéhez tette át.[3]

Ez a jegyzet arra utal, hogy Werbőczi ekkor a királyi törvényszék jegyzője (curiæ regiæ notarius) volt, a minek legelőször egy 1498-ik évi oklevélben találjuk czímezve.

1 Ilyen például a constanzi zsinatnak a magyar király kegyúri jogai tárgyában kibocsátott bullája, melyről más történeti emlékek hallgatnak.

2 Az első oklevél az Országos Levéltárban 18804. szám alatt, a második a M. N. Múzeumban, a harmadik az Országos levéltárban 19111. szám alatt őriztetik.

3 «Transmissa in personalem presenciam regie maiestatis ad peticionem a(ctoris) per Werbeczy.» Az Országos Levéltárban 19910. szám alatt.

És valószínű, hogy ebben a minőségben működött azóta, hogy 1484-ben vagy a következő évben a levéltárőri hivataltól búcsút vett.

A királyi törvényszéknél több jegyző volt alkalmazva, kik nemcsak az irodai munkát végezték, hanem különféle királyi megbizásokat nyertek és küldetésekben jártak el.*

Közvetlen főnökük a királyi személynök volt. Werbőczi hivatalba lépése idején Karai László budai prépost, az első magyarországi nyomda létesítője, majd kevéssel utóbb Drági Tamás, Mátyás egyik bizalmas tanácsosa, viselték a személynöki tisztet. Mindketten bizonyára kellően méltányolták azon kiváló tehetségeket és azt a kivételes jogtudományi képzettséget, a mikkel Werbőczi dicsekedhetett és

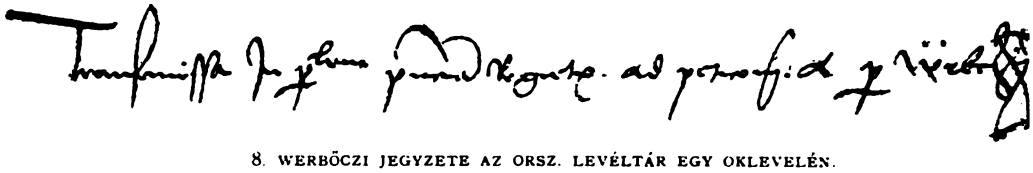

8. WERBŐCZI JEGYZETE AZ ORSZ. LEVÉLTÁR EGY OKLEVELÉN.

azokhoz mérték a feladatokat is, a melyeknek megoldásában közreműködését igénybe vették.

Ezek között a legfontosabb volt az 1486-ik évi országgyülési végzemény, melynek szerkesztésében munkatársúl hívták meg.

Mátyás király az 1485-ik év őszén, Bécs megvívása után, a magyarországi jogélet, különösen a perjog terén elharapózott visszaélések megszüntetése végett, nagyobb jelentőségű törvényhozói alkotást tervezett. Udvari történetirója, Bonfin, érdemesnek találta följegyezni róla, hogy ez ügyben beható tanácskozásokat folytatott legbizalmasabb embereivel: a váradi és győri püspökökkel, Zápolyai Imrével és Drági Tamással.

* Tanuskodik erről egy 1492 november 6-ikán kelt királyi rendelet a M. Nemzeti Múzeum levéltárában.

Az a mű, a mit az 1486 első napjaiban tartott országgyülés elé terjesztett, lényegesen elüt a megelőző országgyülések végzeményeitől, melyek a pillanatnyi szükségletek kielégítésére szorítkoztak. Amaz a szokás és gyakorlat által régtől fogva szentesített intézkedéseket először foglal irásba; másokat, melyek károsaknak bizonyúltak, megszüntet. Valóságos codificationalis kisérlet, melynél a bizanczi nagy jogászok példája lebegett a szerzők szemei előtt: mind abban az óhajtásban, hogy a rendelkezések «örök időkre» érvényeseknek tekintendők; mind pedig az ünnepélyes hangban, melyen a bevezetés megszólal.

«Illő — így beszél Mátyás — hogy a királyok és fejedelmek, kik felsőbb rendelésből a legmagasabb méltóság őrhelyét foglalják el, nemcsak a hadviselésben, hanem a törvényalkotás terén is kitüntessék magokat; illő, hogy alattvalóik kormányzásában inkább a helyes és állandó intézmények erejét, mint a korlátlan hatalom vagy a kárhozatos visszaélések keménységét érvényesítsék. Ezért, a mióta Isten nagy és váratlan kegyelméből, gondviselése kimagyarázhatatlan rendeléséből, a királyi méltóság magaslatára érdemtelenül fölemeltettünk: szüntelenül főképen azzal a gondolattal foglalkoztunk, hogy a rendetlenségeket és visszaéléseket, a mik az igazság kiszolgáltatásában elődeink és a mi uralkodásunk alatt elhatalmasodtak, megszüntessük, kiirtsuk; továbbá, hogy üdvös és állandó intézkedéseink az Üdvözítő dicsőségére, a mi személyünk és országunk díszének, javának, nyugalmának biztosítására szolgáljanak, örök időkön át irott törvények gyanánt alkalmaztassanak úgy, hogy azokat ezentúl idők multával megváltoztatni, a mint ekkorig az új király trónralépténél történt, ne lehessen.»

Ez a bevezetés és a végzemény számos czikke szembetünően magukon viselik Werbőczi elméjének és tollának sajátságait, a melyekkel jogkönyvében és egyéb irataiban

találkozunk, a melyek között legjellemzőbb: a római jog és a magyarországi intézmények szellemének teljes harmoniája.*

IV.

ERBŐCZI a tekintély daczára, a mit magának kiküzdött, sok éven át szerény állásában lappangott. Mátyás halála, II. Ulászló trónralépte nem gyakoroltak befolyást sorsára. Tizenöt évig tartó közszolgálat után még mindig csak a kuriai jegyző alárendelt fokozatán vesztegelt. Azok közé tartozott, kiknek tehetségét és tudományát magas állású főnökeik a maguk javára és dicsőségére értékesítik, a nélkül, hogy a vett szolgálatok jutalmazására késztetve éreznék magukat.

Előljáróinál jobban méltányolta Werbőczit egy magánember, ki az ő pályájára döntő befolyást volt gyakorlandó.

Az 1498-ik év január 25-én, a sági convent előtt megjelent Szobi Mihály és bejelentette, hogy «tekintetbe véve a kiváló hűség bizonyítékait és a szíves szolgálatokkal szerzett érdemeket, melyekkel nemes Werbőczi István mester, a királyi kúria és az ő jegyzője, a lehetőséghez és a viszonyok követeléseihez képest, minden ügyében, jó és balszerencsében, különösen perek vitelében neki kedveskedni igyekezett: viszont ő is bőkezűségének némi nyilatkozatával óhajtja őt megörvendeztetni; ezért a nógrádmegyei

* DELL'ADAMI REZSŐ: «Az anyagi magyar magánjog codificatiója» czímű munkájában (121) figyelmeztetett arra, hogy az 1486-ik évi végzemény «a legisták befolyásának» nyomait viseli magán és a bevezetés nem más, mint másolata egy justinianusi constitutiónak, mely 533-ban hirdettetett ki. — Hogy Werbőczinek az 1486-iki végzemény szerkesztésében része volt, arra utal Hármaskönyve I. részének XXX. czíme, melyben ezen végzemény mellett lándzsát tör az 1492-ik évi végzeménynyel szemben.

Etsi Bibliopole iampridem sepius atqz itez blandi ti sint: pro istarum Constitutionum inclitī Regni Ungarie accomodatione: vtqz easdem: castigatas·limatas et pumicatas traderēt·quo opera et impensa eorū acceptior: maiorisqz pensi haberetur: qui p̄sertim in singulis imprimendis Codicibus hoc sibi potissimum p̄sulerent: curarent pro viribus. Morem gerendum esse censui: cum amore et fauore ingeniorum et studiorum: tum constitutionum et Legum predictarum preclaritate et excellentia: quas profecto viro patritio (Et quidem patrie sue p̄stitutiones) ignorare turpe ē· Quin presertim summa et eminentissima auctoris p̄claritas: opus hoc clarum efficiat. Mathias nempe Rex et ille sane virtutum princeps: semper inuictus: semper interritus: parua manu maximas res perficere solitus Qui (Ut ceterorz pace dixerim) inter alios precipuos ꝛ primarios homines. diuosqz reges et Imperatores: quasi matutinum quoddam sidus effulget: Ea vite sanctimonia: ea integritate: ea religione: ea Juris Cesarij etiam et Pōtificij cognitione: Ea deniqz eximia et materne et Latie eloquentie: aliorūqz ydeomatum: et quidem plurimorū copia ac suauitate predit? In maximis deniqz quibusqz gerendis rebus qm̄ aptissimus. Et qui nunq̄ dubia victoria hostem reliquit: semper vicit: omni bellica et ciuili laude. omnem antiquitatem: aut equauit: aut superauit: Et vt ceteras eius laudes et profecto innūeras trāseam· Quis nobilitate: vt pbitate: vel rerū studio optimarum: vel clementia: vel quouis alio laudis titulo eo prestantior: Quis clarissimarum rerum: magnitudine bellorz p̄liorz nūero: varietate victoriarz Celeritate p̄stitē di: mētis āplitudie: ꝓtinacia i rebelles: clemētia in sub-

A «CONSTITUTIONES INCL. REGNI UNGARIAE» ELŐSZAVA.

Csesztve és Szente falvakban levő részbirtokait, összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal . . . Werbőczi Istvánnak és örököseinek adományozza».[1]

Szobi Mihály a somogymegyei Szob helységből származó nemes család sarja.[2] Atyja Péter 1440-ben I. Ulászlótól a magtalanúl kihalt Alsópetényiek nógrád- és hontmegyei birtokait kapta,[3] Mátyás király kegyéből pedig az országzászlósok rangjára emelkedett s a slavóniai bán tisztét viselte. Egyetlen fia, Mihály nem lépett az ő nyomaiba, nem az udvar politikájának szolgálva kereste ambitiója kielégítését, hanem — mint ma mondanók — az ellenzék soraiba lépett, majd annak egyik vezérévé lett.

9. SZOBI MIHÁLY PECSÉTJE.

A sági convent előtt tollba mondott bevallás némi világosságot vet a Szobi és Werbőczi között fönnálló viszonyra. Werbőczi e szerint, a kuriai jegyző állásában, egyszersmind Szobi Mihály jegyzője (notáriusa) mintegy titkára, jogtanácsosa volt és birtokügyi pereinek tárgyalásánál tanácsával, tollával, közbenjárásával segítségére volt. Azonban az utalás «a jó és balszerencsében tett szolgálatokra», arra mutat, hogy Szobi Mihály és Werbőczi István más téren, a politikai küzdelmek mezején is találkoztak és vállvetve működtek. Ennek a föltevésnek a bizonyosság erejét kölcsönzik a későbbi nagy

1 A Batthyány herczegek körmendi levéltárában az 1484—89. évekből öt darab oklevél van, a melyek Szobi Mihály somogymegyei birtokaira vonatkoznak. (Acta antiqua. Alm. III. lad. V. n. 48—51 a.)

2 CSÁNKI. I. 119. l.

3 HORVÁT ISTVÁNnál. 124. l.

események, a melyekben őket mindig egymás mellett fogjuk találni; három évtizedre kiterjedő, csak egyikük sirjánál végződő politikai viszonyuknak és személyes barátságuknak állandó hűségével emelő és vigasztaló látványt nyújtván az általános megbízhatatlanság közepett.

V.

Abban az időben, a mikor Werbőczi a politikai küzdtérre lép, Magyarországban az állami élet fejlődése új irányt vesz. Ezt Mátyás készítette elő. A királyi hatalmat olyan magasra emelte, hogy korlátokat többé nem tűrhetett. Rómának fénykora állott előtte eszmény gyanánt, a mikor a köztársaság régi intézményei: a senatus és a népgyűlés csak arra szolgáltak, hogy az imperator akaratát szentesítsék; mikor a szabadság elvesztéséért a jólét és rend, az irodalom és művészet virágzása, a diadalok és hódítások voltak hivatva kárpótlást nyújtani. A renaissance által fölelevenített ezen ókori eszmény összhangzásban állott a modern állam megalapításának föltételeivel; a rendi állam alapját képező kiváltságok megszüntetésére czélzó törekvéssel.

Mátyás e tekintetben az első nagy lépést azzal tette meg, hogy az oligarchia hatalmát megtörte, kiváltságos állását megszüntette. Czélját nemcsak azzal igyekezett elérni, hogy egyrészről kiméletlenül alázta meg az egyházi és világi országnagyokat, kik útjába állottak, másrészről pedig alacsony sorsból emelte föl soraikba kegyeltjeit: atyja tiszttartóját nádorrá választatta, molnárlegényt temesi gróffá, budai polgárt kincstartóvá nevezett ki. E mellett két nevezetes törvényhozási intézkedéssel végezte a nivellirozás munkáját. Az egyik a köztehervisélés elvének érvényesítése 1467-ben, az adómentesség kiváltságainak

megszüntetésével;* a másik a törvény előtti egyenlőség megállapítása 1486-ban, a kivételes biráskodás előnyeit biztosító kiváltságok eltörlésével.** Ekként az országnagyok és a köznemesség között emelkedő legerősebb válaszfalakat rombolta le.

Halála után az oligarchia újból fölülkerekedett és a szenvedett sérelmekért a királyi hatalom megalázásában keresett elégtételt. Ezt a gyenge II. Ulászlóval szemben könnyen elérhette volna; azonban a köznemesség nem volt többé hajlandó meghódolni a sok apró zsarnok előtt, kik elég erősek arra, hogy büntetlenül elnyomják; de sem a nemzet függetlenségét az osztrák dynastia hatalmi törekvései, sem az ország területi épségét a törökök terjeszkedése ellen megoltalmazni nem képesek.

10. II. ULÁSZLÓ EMLÉKÉRME.

A köznemesség most oda irányozta igyekezeteit, hogy a Mátyás király alatt megállapított magánjogi egyenlőség mellé a közjogi egyenlőség előnyeit biztosítsa magának.

Ez irányban az 1492-ik évi országgyűlésen küzdötte ki az első vívmányt; azzal a törvényczikkelylyel, mely kimondotta, hogy az országgyűlés megnyitására kitűzött határidő után legkésőbb negyednapra meg kell kezdeni a tanácskozásokat; nehogy a főpapok és országnagyok késedelmezése miatt «a középsorsú és szegény nemesek» költségből kifogyván, hazatérni kényszerüljenek s így a törvényhozói

* Erről tüzetesen szólok «Hunyadi Mátyás élete» czímű művemben.

** A XXI. törvényczikkely az örökös grófok kivételével az országnagyok birósági exemptióit mind megszünteti.

jog gyakorlásából tényleg kizárassanak. Ugyanezen czélból, öt évvel utóbb, (1495) megállapíttatott, hogy a király az országgyűlés megnyitása előtt tárgyaltassa az előterjesztendő ügyeket a főpapok, országnagyok és tanácsosok gyülekezetében, mire az országgyűlés gyorsan eljárhatván föladata megoldásában, nem lesznek többé «a középsorsú és szegény nemesek» kénytelenek az országgyűlés befejezése előtt, mivel költségből kifogytak, eredmény nélkül hazatérni. Még lényegesebb az a végzés, mely a királyt kötelezi, hogy az országgyűlésre «szintúgy mint a főpapokat, országnagyokat és előkelőket, a nemeseket is fejenként hívja meg», velük «közös tanácskozásban határozza el azt, a mi az ország javára és hasznára czélszerűnek látszik». És míg ez a czikkely az ország összes rendeinek a törvényhozásban való teljes egyenlőségét hirdeti: szintén az 1495-ik évi országgyűlés végzése az állami élet egy másik terén a köznemességnek túlsúlyát honosítja meg, kötelezvén a királyt, hogy az országos törvényszék ülnökeivé a főpapok és országnagyok sorából hármat-hármat, a köznemességből pedig tizennégyet válaszszon s azokat illő fizetéssel lássa el.

II. MÁTYÁS MEDAILLON-KÉPE.

Azonban az oligarchia nem adta meg magát s a királyt merész törvénysértésre csábította. Az 1496 nyarán az országgyűlés oly módon hirdettetett ki, hogy a köznemesség vármegyénkint két-két követ küldésére hivatott föl. A köznemesség meghódolt ugyan ezen rendeletnek; de ennek daczára az országgyűlésen képes volt erőteljesen lépni föl és a pénzügyek zavarteljes állapotáért olyan

heves támadást intézett Erneszt Zsigmond pécsi püspök, királyi kincstárnok és Dombai Imre alkincstárnok ellen, hogy a király kénytelen volt őket elfogatni és biróság elé állítani.

Az 1497 november 11-ikére hirdetett országgyűlésen, a fejenként meghívott és nagy számban egybegyűlt köznemesség még fenyegetőbb magatartást követett. Az oligarchia fejét, Zápolyai István nádort és a király legbefolyásosabb tanácsosát, Bakócz Tamás egri püspököt választotta

12. A BAKÓCZ-ÉREM HÁTLAPJA.

ostromai czélpontjává. Amazt a szónokok azzal vádolták, hogy koronauradalmakat önkényesen foglalt el, közpénzeket sikkasztott és fiának a trónra készíti elő az útat. Az egri püspököt pedig az ő szövetségese és eszköze gyanánt tüntették föl. Ezért követelték, hogy a szent korona, melynek ők ketten őrei voltak, kezeikből vétessék ki és a köznemesség soraiból választandó négy koronaőr gondjaira bizassék; Bakócz ezenfelül kanczellári hivatalától is mozdíttassék el. A király kényszerítve látta magát arra, hogy mindkét kivánságot teljesítse.

Azonban alighogy az országgyűlés szétoszlott, a király visszahelyezte Bakócz Tamást a kanczellári hivatalba, sőt az ország első egyházi méltóságára, a primási székre emelte.

Ez a tény alkalmas volt arra, hogy a köznemesség elkeseredését növelje. Egy ezen időben írt levélben olvassuk, hogy «a nemesség vele született gyülöletet táplál a főpapok és urak ellen, szüntelenül ujításokon töri fejét és legjobban szeretné, ha minden esztendőben urat cserélhetne.»

Az 1498-ik évi tavaszán tartott országgyűlésen a köznemesség a király elé járulván, szónokának beszédében «kiöntötte szíve keserűségét», és arra kérte őt, hogy «ne hallgassa meg ezentúl azokat, kik a közjót magánérdekeiknek alárendelvén, az ország szabadságainak fönntartását és helyreállítását megakadályozzák.»

A köznemesség, hogy eszméi és érdekei a királyi tanácsban is kellő nyomatékkal érvényesüljenek, követelte, hogy az országos törvényszék köznemes ülnökei, kiknek száma most tizenhatban állapíttatott meg, felerészben felváltva az udvarnál tartózkodjanak és a királyi tanácsba, valahányszor az egész országot érdeklő ügyek tárgyaltatnak, meghívassanak.

Továbbá, hatalmát az országgyűléseken állandósítandó, azzal a javaslattal állott elő, hogy a főpapok, országnagyok és nemesek fejenként megjelenni ne csak feljogosítva, hanem kötelesek is legyenek és azok, kik elmaradnak, későn érkeznek vagy a legfeljebb tizenöt napig tartó tanácskozások befejezése előtt távoznak, birságot fizessenek.

Ugyanekkor a köznemesség alkalmat keresett, hogy a nemzeti királyság eszméjéhez való ragaszkodását kifejezze. Elhatározta, hogy a királyválasztó országgyűlésekből az idegen fejedelmek követei kizárassanak; a miben bennfoglaltatik az az eltökélt szándék, hogy, ha László fiörökös nélkül

múlnék ki, a nemzet a saját kebeléből választja meg királyát.

Már a megelőző országgyűléseken nyilatkozott az a törekvés, hogy a főpapság politikai hatalma, melyet ez időtájt az oligarchia és az udvar szolgálatának szentelt, korlátoztassék.

A köznemesség most is ideczélozó törvények egész sorozatának megalkotását vitte ki; úgymint, hogy főpapok jószágokat sem maguk, sem egyházuk számára ne szerezhessenek, koronaőri hivatalt ne viselhessenek, főispánságot is csak azok, a kiknek egyházával ezen tisztet a szent királyok kapcsolták egybe.

Azonban másrészről bebizonyította a köznemesség, hogy nem ellenséges érzület vezeti, hanem az egyház vallás-erkölcsi missziójának betöltésére súlyt fektet. Rendelkezett, hogy az egyházi javadalmakat ne «tudatlan fiatal emberek», hanem érdemes egyházi férfiak nyerjék el; a szerzetes egyházak csak az illető szerzet tagjainak adományoztassanak; világiak egyházi javakat ne bitorolhassanak, javadalmakat még ideiglenesen se tarthassanak kezeik között.*

*

Már negyven esztendő előtt Szalay László, a nagyérdemű történetiró és jogtudós, fölismerte, hogy az 1498-ik évi végzemény «egy hatalmas értelmiség műve» s hogy az nem származhatik senki mástól, mint Werbőczi Istvántól.**

Csakugyan ez a végzemény magában foglalja azt a programmot, a mit megvalósítani Werbőczi közel félszázadon keresztül igyekezett.

* Az 1492—1498. évkörben tartott országgyűlésekről tüzetesen szólok: A Magyar Nemzet Története IV. kötetében.

** Magyarország Története. III. 422.

Quoniam Infinita sunt Querimonie nostre. Quibus et nos Matrem
Ecclesiam Cognovimus. Quibus Diuinitus Augmentantur. Vt Eas Ecclesiastici non Suffrenis
Continuas et Detentos Diuersi Status. Quoniam obstinatae. Et Eadem
obstinatissime Deguntur. Quibus obstinate. Nos. a Cunctis Primis
et Oppressionibus nostris. Absolutis Eximimus et Liberi. Matres quoque Vestra a
Certis Quibus et Primis Burgharum nostris. Quieta prius erat

Nec Quinis Septem. Cogit Deguntur. Matres Vestra Vniuersis. Domos
Platos et Baronis. Ciuesque Regimiolas. quoque. Iure. Suis. Diuersi
Diuitis Tore. Et Regni Suius Dissensione. Platos Suus Fabrice. et
Obstinari. Grant. Non Ab Hor omnes. Quisque Si Abstraxit Dudat
Nec Aliquo Sub Colore Exemptis Pecunias

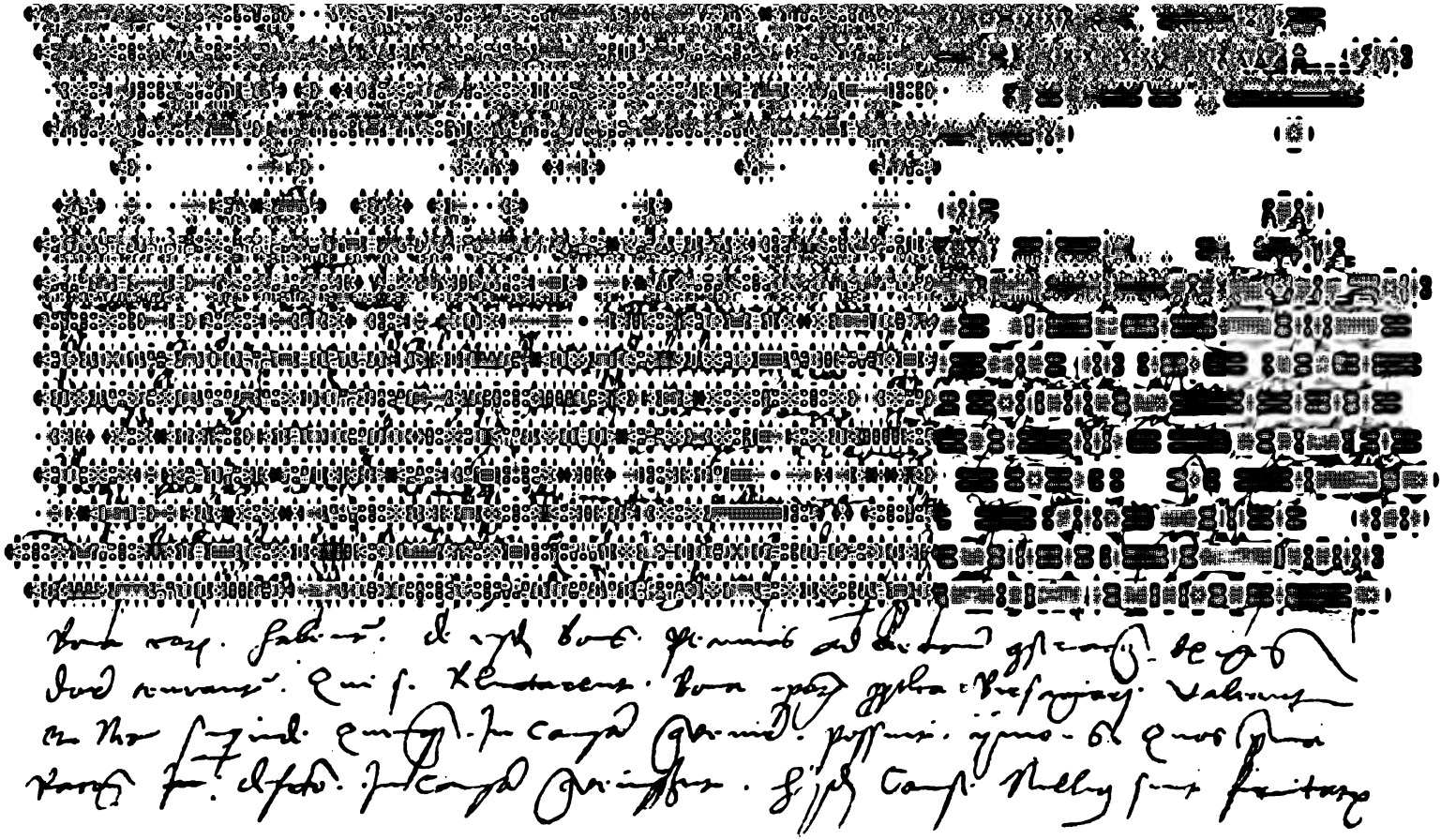

13 WERBŐCZI EMLÉKIRATA. (1500.)

A nemzeti királyság helyreállítása, a köznemesség alkotmányos hegemoniájának biztosítása, a főpapság nemzeti és vallásos szellemének restauratiója: ezek politikájának sarkpontjai.

A XV. század utolsó éveiből fönnmaradt történeti emlékeink hallgatnak a vezérekről, kik a köznemesség könnyen föllelkesíthető, de nehezen fegyelmezhető tömegével megindították azt az actiót, melynek tervszerűsége és kivívott diadalai csodálatot keltenek, de az ezek értékesítésében bebizonyított tehetetlenség, mely a nagy erőfeszítést meddővé teszi, elszomorító látványt nyújt.

A későbbi eseményekből vont következtetés alapján állíthatjuk, hogy a vezér vagy a vezérek egyike Szobi Mihály volt s hogy őt Werbőczi támogatta lelkesedésével, irányította tudományával.

Az 1500-ik év tavaszán tartott országgyűlésen találkozunk legelsőben Werbőczi politikai működésének világos nyomaival.

Fönnmaradt az ő kezével írt fogalmazata annak a föliratnak, melyben a köznemesség a királyt fölkéri, hogy a korábbi országgyűléseken alkotott törvények végrehajtásáról gondoskodjék, az egyházi és világi urakat banderiumaik kiállítására, a főpapokat a tizedek behajtásában a régi szokás megtartására szorítsa.*

Kétségkivül ő szerkesztette a végzeményt is, mely «a szétrongyollott és megfogyatkozott ősi szabadság» helyreállításának szükségességét hangoztatja és több czikkelyében a köznemesség kivánatait teljesíti.

* A budapesti egyetemi könyvtár «Analecta sæculi XVI.» czímű kéziratában Werbőczi irományai kis részét megőrízte. Ezek között egyik darabnak ez a fölirata: «Regnicole ad regiam maiestatem». Az esztendő, melyben készült, nincs megjelölve; de tartalma kétségtelenné teszi, hogy 1500-ban mutatták be a királynak.

Werbőczi a következő év tavaszán tartott országgyűlés tárgyalásaiban szintén közreműködött tollával.*

Nem dönthetjük el, vajjon Werbőczi, kinek mint nemesnek joga volt az országgyűlések tárgyalásaiban résztvenni, a maga nevében, avagy talán Szobi Mihály megbizásából szerkesztette ezen iratokat?

VI.

Az 1498-ik évi végzemény egyik czikkelye értelmében a következő négy esztendőn át az országgyűlésnek évenkint, szent György napján, a köznemesség fejenként való meghivásával, kellett megtartatni. Az 1502-ik esztendőben a király az országgyűlést nem hirdette ki.

Figyelemre méltó, hogy két nappal szent György ünnepe előtt részesül Werbőczi a legelső királyi jószágadományban. Ardói Fogas István ugocsamegyei nemes magvaszakadtával összes birtokait kapja. Az adománylevelet nem ismerjük, csak a leleszi konventhez intézett királyi beiktatási parancsot, mely a szokásos kifejezésekkel szól Werbőczi »hűségéről, a szent korona és a királyi felség javára, különféle helyeken és időkben teljesített szolgálatokról.»**

Kétségkivül maga tett volt lépéseket, hogy a családja birtokai közelében fekvő jószágokat megszerezze. És valószínű, hogy kérése teljesítésével őt az udvari párt fejei lekötelezni óhajtották.

Majdnem egy időben, hivatalos pályáján is jelentékeny előmenetelt tett. Ámbár tehetség és tudomány tekinteté-

* Erre utal egy fogalmazattöredék ugyanott.

** Az 1502 április 22-ikén kelt oklevelet közli Horvát, i. m. 133

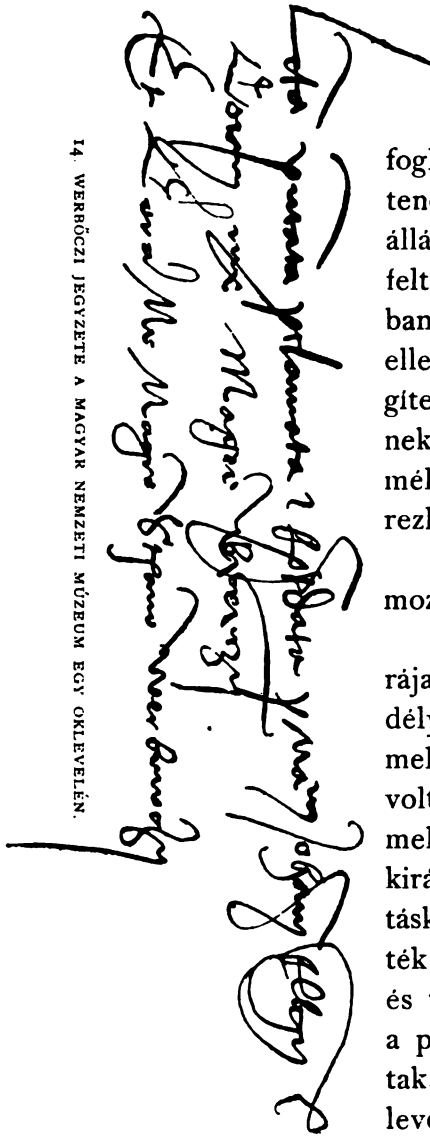

14. WERBŐCZI JEGYZETE A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM EGY OKLEVELÉN.

ben az országos törvényszék jogászai között a legelső helyek egyikét, talán a legelsőt foglalta el, majdnem tizenhét esztendőn át a kuriai jegyző szerény állásában akadt meg.* Ennek a feltűnő ténynek magyarázatát abban találhatjuk, hogy Werbőczi az ellenzék vezéreinek törekvéseit segítette elő, a köznemesség igényeinek szószólója volt és így az udvari méltóságok rokonszenvét nem szerezhette meg.

Végre 1502 elején itélőmesterré mozdíttatott elő.**

Az ország mindegyik nagy birája: a nádor, az országbiró, az erdélyi vajda és a királyi személynök mellé itélőmesterek, protonotáriusok voltak rendelve, kiknek főnökük mellett, mikor az biráskodott és a királyi törvényszéknél is széles hatáskörük volt. Ők vezették és intézték az egész perfolyamot, a feleket és tanukat megidézték, kihallgatták, a pert előadták, mint birák szavaztak, az itéletet fogalmazták, az itéletlevelet kiállították.

* 1499 junius 11-én, 1502 április 22-ikén kelt oklevelekben hivatalos állásának megjelölése nélkül neveztetik. (Horvát — 133.) 1502 márczius 16-ikán kelt oklevél alján ugyanaz a feljegyzése áll, a mi az 1492 november 1-én kelt, fentebb idézett oklevélen fordul elő. Ez a hivatalos állás azonosságára utal. (Az 1502 márczius 16-iki oklevél az Országos Levéltárban 21094. szám alatt.)

** Az időpontot nem határozhatjuk meg pontosan. Legelőször 1502 márczius 13-ikán kelt oklevelet ellenjegyez itélőmesteri minőségben (a M. N. Múzeumban elhelyezett Békássy-levéltárban); október 23-ikán kelt oklevélben viseli az országbirói itélőmester czímét. Horvát, 139. l.

Állásuk előkelőségének jele az is, hogy néha egyúttal főispáni tisztet töltöttek be.*

Werbőczi mint itélőmester az országbiró mellé volt rendelve. Ez időben Péter szentgyörgyi és bazini gróf viselte az országbirói méltóságot s egyszersmind az erdélyi

15. SZENTGYÖRGYI PÉTER ORSZÁGBIRÓ PECSÉTJE

vajdaságot. Az oligarchia, az udvari és osztrák párt egyik vezére, a királyné egyik legbizalmasabb embere volt. Föl kell tennünk, hogy a munkatársául szolgáló itélőmester személye kijelölésére döntő befolyást gyakorolt. Mivel pedig

* Igy például, Korotnai Márton, 1496-ban, egy időben nádori itélőmester és somogyi főispán volt

Werbőczi politikai elvei és főnökének iránya között éles ellentét állott fönn: azt hogy ő rá esett választása, szintén arra a szándékra lehet visszavezetnünk, hogy őt a maga pártjára vonni vagy legalább lefegyverezni megkisérli.

Ez a szándék meghiúsult. Werbőczi tántoríthatlan következetességgel haladott azon az úton, a melyre lépett.

Az 1503 tavaszán, 1504 tavaszán és 1505 február havában tartott országgyűléseken való működéséről semmit sem tudunk ugyan; de ennek daczára jogunk van föltenni, hogy a köznemesség küzdelmeiben nem szünt meg részt venni. Ezt kétségtelenné teszi az a jelentékeny szerep, a mi neki az 1505 őszén tartott országgyűlésen jutott, a mikor az oligarchia és a köznemesség mérkőzése új küzdtérre terjeszkedett ki.

VII.

VLÁSZLÓ uralkodása alatt a nemzeti királyság eszménye a nemzet nagy többségének szemében nem vesztette el varázsát, sőt ez az ország hanyatlásának sokféle tünetei közepett még fokozódott. Mivel pedig a király a házassági frigy kötésével késett, mind valószínűbbé lett, hogy fiörökös nélkül bekövetkező halála esetén utódját a nemzet a maga kebeléből fogja választani.

A köznemesség, mely bánattal gondolt arra, hogy Mátyás kimúlta után fia a választásnál mellőztetett, Corvin Jánost tekintette jelöltjének. Ellenben Zápolyai István, az ország első zászlósura és leggazdagabb birtokosa, leplezetlenül dolgozott azon, hogy családjának az útat a trónhoz előkészítse; e tekintetben az országnagyok nagy részének támogatására számított; 1498-ban bekövetkezett halála után pedig özvegye, Hedvig tescheni herczegnő szőtte tovább a nagyravágyó terv fonalait.

Ulászló házassága Anna franczia herczegnővel és egy leánygyermek születése (1503 tavaszán), mind a Hunyadi-, mind a Zápolyaiház kilátásait jelentékenyen csökkentette. Reményeik új táplálékot nyertek 1504 elején, mikor a király, jobb oldalán szélhűdéstől érve, napokon át élet-

16. CORVIN JÁNOS NAGY PECSÉTJE.

halál között lebegett. Csakhamar fölépült ugyan; de valószínűnek látszott, hogy a roham ismétlődni fog és biztosra volt vehető, hogy Ulászló gyermeket többé nem fog nemzeni.

Ugyanezen év őszén múlt ki Corvin János, kit néhány hónappal utóbb követett a sirba egyetlen fia Kristóf; úgy hogy csak egy leánygyermeke maradt még életben.

Zápolyai István özvegye a király betegségét és János herczeg halálát értékesítendő, két fia közül az ifjabbnak, Györgynek, Hunyadi Erzsébetet jegyezte el; az idősebbik, János gróf részére pedig a király leánya, Anna herczegnő kezét igyekezett megnyerni.

Azonban Ulászló, hogy leányát a magyar trónra juttassa, biztosabbnak látta a Habsburgház örökösödési terveit karolni föl és Miksa császár egyik unokájával házasítani össze Annát.

A Hunyadiház hívei ekkor a Zápolyaipárthoz csatlakoztak és az 1505 februáriusi országgyűlésen közös igyekezettel azon voltak, hogy nyomást gyakoroljanak a királyra. A köznemesség szónokai hangoztatták, hogy halála után magyart fognak a trónra emelni; sőt némelyek fenyegetőztek, hogy tehetetlen uralkodójuk mellé Zápolyai Jánost kormányzóvá teszik vagy épen helyébe királylyá választják meg. Ezen szándék valósítására látszott czélozni a köznemesség megállapodása, hogy tárgyalásait megszakítja és julius 25-ikén Székesfehérvárt fegyveres gyűlést tart, melyre a birtokos nemesek mindnyájan személyesen, minden húsz jobbágy után kiállítandó két fegyveres kiséretében, tartoznak megjelenni.*

A király ennek a gyűlésnek megtartását eltiltotta és szeptember végén Pesten tartandó országgyűlést hívott egybe, a miben a köznemesség megnyugodott.

Ellenben Miksa császár előre látván, hogy az országgyűlés a trónörökösödés ügyében az 1491-ik évi szerződésekkel ellentétes határozatot fog hozni, saját örökösödési jogai megóvása végett fegyveres föllépésre határozta el magát. Julius végén azon okadatolással, hogy a Zápolyaiak részéről fenyegetett magyar királyt megvédeni készül, a német birodalom gyűlésén 4000 fegyveres kiállítását eszkö-

* A Magyar Nemzet Története. IV.

zölte ki; viszont igérte, hogy ha ő magyar trónra jut, Magyarországot a birodalomhoz csatolja, sőt kilátásba helyezte, hogy ezt már Ulászló, mihelyt lázadó alattvalóit megfékeznie sikerült, megcselekszi. Mire a magyarországi

17. I. MIKSA CSÁSZÁR.

rendeknek, «mivel őt örökösödési jogától, Ulászlót pedig a tróntól megfosztani tervezik,» háborút üzent.*

* A birodalmi gyűlésnek 1505 julius 25-ikén bemutatott császári előterjesztés és Miksa szeptember 13-iki levele: Archiv für österreichische Geschichte. XII. 371. PALACKY, Geschichte Böhmens V/II. 118.

Ezen föllépésének az volt a következménye, hogy a nemzeti királyság helyreállítása érdekében támasztott mozgalom árjai elemi erővel elborították az egész országot, magukkal sodorták az egész nemzetet.

Az országgyűlésen tömegesen, felfegyverkezve egybesereglett köznemesség legelső teendőjének azt tekintette, hogy Miksa császárt és Ulászló királyt meggyőzze arról, hogy a nemzet a Habsburgház trónörökösödési igényeit elismerni soha sem fogja.

Ezen czélt nem a végzeménybe iktatandó törvényczikkely által kivánta elérni. Ezt a formát valószínűleg azért mellőzte, mert nem várhatta, hogy a végzést a király szentesíteni fogja. Különben is a Habsburgház igényeit szintén nem törvény, hanem az 1491-ik évi pozsonyi békekötés biztosította, melyet Magyarország rendei 1492 márczius 7-én kiállított és hatvankét függő pecséttel ellátott oklevéllel fogadtak el.

Ilyen oklevél kiállítása határoztatott el most is.

Október 12-én a főpapok, országnagyok, a királyi törvényszék tagjai közös ülést tartottak a Rákoson táborozó köznemesség köréből megyénkint választott képviselőkkel. Itt az utóbbiak azt az indítványt tették, hogy a jelenlevők esküvel és pecsétjükkel ellátandó okiratban kötelezzék magukat arra, hogy, ha Ulászló fiörökös nélkül talál elhalni, utódjává nem külföldit, hanem magyart választanak.

Az indítványt az udvari párthoz tartozó egyházi és világi urak nem ellenezték és a jelenlevők egyhangúlag határozattá emelték, melynek megtartását az egyházi férfiak «tiszta lelkiismeretükre», a világiak pedig «keresztény hitükre, becsületükre, emberségükre» tett esküvel, mindnyájan egymással kezet szorítva fogadták meg.*

* Ezt az alább idézendő okiratból tudjuk. Istvánfi elbeszélése a határozat megalkotásáról nem támaszkodik hiteles informátióra.

Ekkor Werbőczi bemutatta az általa előkészített és fogalmazott okiratot, melyet a jelenlevők egyenként aláirásukkal és pecsétükkel megerősítettek. Majd a Rákos mezejére vonultak, a hol az okirat latin eredeti szövegében és magyar fordításban* felolvastatván, lelkesedéssel fogadtatott. Végül egymásután több nemes kelt föl és azt a kérelmet terjesztették elé, hogy az okirat vármegyéjük részére hiteles másolatban állíttassék ki. A mi az országbiró részéről haladék nélkül megtörtént.**

Az okirat élén fel vannak sorolva névszerint a főpapok, országnagyok és nemesek, kik az abban foglalt végzést elfogadták volt. Bevezetése így hangzik:

«Isten előtt e földön kedvesebb és az emberi természettel összhangzóbb semmi sem lehet, mint üdvösen gondoskodni a hazáról és az egész emberi társadalomról; mint a haza és a nemzet üdvére, javára fordítani minden igyekezetet, törekvést, fáradságot, iparkodást, épségben fönntartásuk végett a jelent és a jövendőt szigorú, éber figyelemmel mérlegelni, hogy ily módon elháríttassék a veszély, melybe a népek főnökeik gondatlansága vagy tunyasága következtében könnyen rohanhatnak, hogy mindenütt a nyugalom és biztosság megszilárduljon.»

Azután az ország állapotának jellemzése következik:

«Mélyen érezzük a dicső magyar hazának csaknem végveszélyt hozó pusztulását és inségét, melyben (mint bárki könnyen láthatja) most fetreng. Mint a hazát szerető hű országlakosok a pusztulásnak és végveszélynek idejekorán elejét kivánjuk venni. E végett országgyűléseket tartottunk, munkát, fáradságot, költséget nem kiméltünk. Sok

* «Littere . . . in ipso campo Rakos ad legendum pariter et *sermone vulgari* declarandum , . . fuissent exhibite.» Az említett okiratban.

** Az okirat két eredeti példánya, melyeknek egyikén 61, a másikon 41 pecsét függ, a bécsi levéltárban — A Borsodmegye részére kiállított hiteles másolat a M. Nemzeti Múzeum levéltárában. A Beregmegye részére kiállított okiratot közli KATONA: XVIII. 436.

gond és fáradság után, némi javítások és igazítások történtek ugyan újabb időben; mindazáltal országunk iszonyú szétrongyollása, elgyengülése, rút pusztulása, minden ízében eléktelenedése főokát abban találjuk, hogy országunkat több izben idegen, külföldi urak és királyok igazgatták. Ha a múlt eseményeket felhordanunk szabad vagy szükséges lenne, könnyen kimutathatnók, hogy az ország legtöbb kárt, legnagyobb pusztulást és veszedelmet akkor állott ki, mikor nem a saját fiai, hanem idegen nemzetiségű urak kormányozták. Ezek ugyanis magánügyeik után járván, a szczitha nemzetnek (mely vére bőséges ontásával, fiai rémítő feláldozásával szerzette és most is fegyverrel oltalmazza országát) erkölcseit és szokásait nem sajátították el; inkább tétlenségben és nyugalomban, mint fegyverforgatásban találták kedvüket. Így történt, hogy Ráma, Szerbia, Halics, Lodoméria, Bulgária és Dalmáczia, számtalan várakkal, az országtól elidegeníttettek. Miután pedig ekként a határszélek megszakadoztak, most már félnünk kell, hogy az ellenség az ország belseje felé irányozza támadásait. Mindez, hitünk szerint, nem következik be, ha a magyar, édes szülőföldéhez ragaszkodván, saját nemzetéből választott, nem pedig külföldön keresett volna alkalmas királyt. Rövidség okáért elhallgatjuk néhai felséges II. Endre, Lajos, Mátyás és más boldogúlt magyar királyok tetteit, fényes viselt dolgait, melyek a szczitha nemzetet hírnévben, dicsőségben nagygyá, tündöklővé tették, hírét az egész földkerekségen messze elterjesztvén, a csillagokig emelték. Azok, kik a magyar nemzet törzséből emelkedtek királyi polczra, mindnyájan hasznot és gyarapodást szereztek a hazának, kárt közülök egyik sem okozott. Ellenben azok, kik idegen nemzet kebeléből hozattak be, az országnak veszedelmére voltak, sőt életerején gyakran, a legkegyetlenebb ellenség gyanánt, könyörületlenül rágódtak és a nemzetet kimondhatatlan gyalázattal illették.»

Ezen előadásból így vonják le a következtetést:

«Ennyi és ilyen súlyos bajoknak, mindnyájunk nagy kárának valahára véget óhajtunk vetni. Meg akarjuk akadályozni azt, hogy még nagyobb veszedelembe sűlyedjünk azon esetre, ha kegyelmes urunk, Ulászló király (ki nemcsak kegyelmesen, nagylelkűen kormányoz s föntart minket, hanem több szabadságunkat megujította) férfiörökös nélkül találna elhúnyni és idegen fejedelem hazánkat erőszakosan elfoglalván, minket örökös szolgaságra juttatna. Mivel nincs a föld kerekségén nemzet, mely nem önvéréből, önnemzetségéből választja királyát, urát: mi sem engedhetjük, hogy országunk, mely a kereszténységet, várfoka és vértje gyanánt, mindenkor a maga és övéi bő vérehullásával védelmezte, másoknál alábbvaló és boldogtalanabb legyen.

«Mi tehát mindnyájan, a legkisebbtől a legnagyobbig, egy szívvel-lélekkel elhatároztuk, sőt elhatározzuk, rendeljük, végezzük, hogy mától fogva ezentúl örök időkig, valahányszor országunkban a fejedelem, a király elhal és utána nem marad férfiivadék, kinek az országos jog és szokás erejénél fogva örökségébe lépni kellene, nem idegen nemzetségből származót, hanem csupán és egyedűl magyart, ki a kormányzásra alkalmas és képes, a Rákos mezején és sehol másutt, urunkká, királyunkká választani, tenni, elfogadni tartozunk.

«Azonban némely szomszéd fejedelmek szertelenűl vágynak az országot kézre keríteni és azon vannak, hogy ha fenséges urunk, királyunk férfiivadék nélkül (mitől Isten óvjon) találna elhalni, sőt még az ő életében is, az országot vagy annak részeit fegyverrel megtámadják, megrohanják, mindnyájunkat erőszakkal és fegyverrel meghódítsanak. Ha ez az eset bekövetkeznék, megtörténhetik, hogy azok, a kik a mi egyértelmű választásunk ellenére vagy bármilyen más módon, az országot elfoglalni, eltulajdonítani akarják, az

országot, annak részeit, főképen a határszéleken lakó atyánkfiait elnyomják.

«Ezért mindnyájan, a magunk és ivadékaink, maradékaink nevében, kezünk adása mellett, eskü alatt, mi főpapok tiszta lelkiismeretünkre, mi zászlósurak, előkelők és nemesek keresztény hitünkre, becsületünkre, emberségünkre, igértük és igérjük, hogy abban az esetben, egyik a másikat el nem hagyja, hanem az e részben történt megállapodáshoz képest, az országos végzeményben meghatározott hadakkal és ha kivántatik, a lehető legnagyobb erővel, szükség esetén országos közfelkeléssel, egyik a másiknak segítségére lenni, az ellenséggel szembeszállani, a hazáért holtig harczolni kötelesek leszünk és semmi szin alatt meg nem szűnünk, a meddig Isten segedelmével az ellenségtől meg nem szabadulunk, az országot a támadástól, háborgatástól meg nem mentjük, előbbi nyugalmába vissza nem helyeztük.

«Azok pedig, kik közülünk az itt előadottakkal ellenkezőkép merészelnek cselekedni, örök időkre az ország iránt hűteleneknek tekintendők, úgy hogy kegyelmet a megválasztandó királyi felségtől, sőt az egész országtól sem nyerhetnek; hanem örök szolgaság és parasztság járma alá vettetvén, bűnük büntetését örök időig viseljék.»

*

Ez az oklevél s az abban foglalt nyilatkozat, mely Werbőczi államférfiúi jelentőségét megalapította, mint közjogi tény, mint politikai actió és mint történeti érdekű irodalmi mű egyaránt kihívja a kritikát.

Mindenekelőtt az a kérdés merül föl, vajjon az ország rendei föl voltak-e jogosítva törvény erejére igényt tartó végzést a király hozzájárulása nélkül alkotni? — a nemzet királyválasztási jogát, külföldieknek örök időkre kizárásával, korlátozni? a király kegyelmezési jogát azokkal szemben, kik külföldi származású trónjelöltet karolnának föl, megszűntetni?

Mind a három kérdésre tagadólag kell válaszolni. E mellett a végzés a jogi érvényesség alapjait önmaga ássa alá.

A rendek igénybe veszik azt a jogot, hogy azokat, kik Ulászló magtalan kimúlta esetén hívatva lesznek a trónt betölteni, nemzeti király választására kötelezzék. Ezzel elismerik, hogy 1492-ben az ország rendeinek szintén joguk volt megállapítani, hogy a jelzett esetben a korona Miksa császárra vagy fiai egyikére szálljon.

Továbbá, ha 1505-ben a rendek hatályon kivül helyezhették az 1492-ben elvállalt kötelezettségeket; szükségkép következett, hogy a rendeknek később ismét joguk lesz az 1505-ben elvállalt kötelezettségeket érvényüktől megfosztani.

Valóban a politikai rövidlátás bizonyítéka az a föltevés, hogy az 1505-ik évi végzés kötelező ereje ki fogja állani az idő próbáját. Egyáltalán nem volt szabad föltenni, hogy azok, kik 1489-ben Corvin János megválasztására esküvel kötelezték magukat és egy évvel utóbb Ulászlót választották meg; hogy azok, kik 1492-ben a Habsburgház sarjainak megválasztására vállaltak kötelezettséget s most nemzeti király választását fogadták meg: ezen utolsó megállapodásuktól többé eltérni nem fognak!

És csakugyan, mikor két évtized múlva, Ulászló fiának magtalan halála után, a szabad királyválasztás esete beállott, azok, kik a Habsburgházat óhajtották a trónra emelni, az 1505-ik évi végzéssel legkevésbbé sem törődtek. Sőt Zápolyai János és Werbőczi is túltették magukat a végzés azon szabályain, a melyeknek megtartása érdekükbe ütközött. Azok, kik Ferdinánd megválasztásában részt vettek, de később János király pártjához csatlakoztak, nemcsak kegyelemben és bűnfeledésben részesültek — a mit az 1505-iki végzés kizárt — hanem még méltóságokat és uradalmakat is nyertek jutalmúl.

A végzés, a mely közjogi és politikai szempontból nem kifogástalan, több tételében a logika szabályaiba és a történeti igazság követeléseibe ütközik.

Az ország gyászos állapotának forrását a külföldi származású királyok személyében keresi; mert ezek csak magánérdekeikkel törődtek, különben pedig tétlenségben éltek s ezzel a melléktartományok elvesztését okozták, a mi be nem következik, ha a nemzet mindig saját kebeléből választja meg uralkodóját, mert a nemzeti királyok az országnak mindig dicsőségére és hasznára váltak. Ezen tétel igazolása végett II. Endre, Lajos és Mátyás uralkodására utal.

Meglepő, hogy az Árpádok közül csak egy királyt említ, s ez nem szent István vagy szent László, nem könyves Kálmán vagy IV. Béla: hanem II. Endre, a kinek uralkodása alatt pedig az ország zavarok, nyomor, polgárháború szinhelyévé lett. Úgy látszik, Werbőczi és kortársai az aranybulla ragyogása mellett nem látták annak bűneit és szerencsétlenségeit, a kitől azt a nemzet kicsikarta.

Általán épen annyira merész, mint hamis az a tétel, hogy a magyar származású királyok «mind hasznot és gyarapodást», az idegenek ellenben mind «veszedelmet» hoztak az országra, sőt «gyakran a legkegyetlenebb ellenség gyanánt rágódtak életerején». Kérdés, hogy ezzel a kemény ítélettel kit akart sújtani?

Róbert Károly, Albert és I. Ulászló, köztudomás szerint, erre nem szolgáltak rá. Miután nagy Lajost, mint magyar király fiát, magyarnak tekintette: Máriát és V. Lászlót sem sorozhatta az idegen uralkodók közé. II. Ulászlóra szintén nem gondolhatott, mert magasztalásokkal halmozza el őt, ki «nagylelkűen kormányozza és fönntartja az országot».

Wenzel és Ottó rövid és jelentéktelen urakodása nem jöhetett tekintetbe. Kis Károlyt és nápolyi Lászlót nem tartotta Werbőczi törvényes királynak. E szerint Zsigmond

király marad még hátra. Azonban rá épen nem illik az, a mit az idegen uralkodók jellemzésére felhoz; egyikről sem lehetett olyan kevéssé, mint ő róla mondani, hogy «tétlenségben találta kedvét». Sőt emlékezetét kiváló kegyelettel őrízte a nemzet, és az 1443-ik évi országgyűlés a Zsigmond alatt alkotott törvények megujításával igyekezett az alkotmányos jogokat védbástyákkal körülvenni.

A végzés azon része, mely a jövendőre irányozza tekintetét, szintúgy nélkülözi a belső igazság föltételeit, mint a múltra vonatkozó fejtegetése.

A nemzeti király megválasztására czélzó törekvések jogosultságát azzal okadatolja, hogy «nincs nemzet, mely nem önvéréből választja királyát». Csehországban, választás alapján, a lengyel II. Ulászló uralkodott. Milanóban franczia, Spanyolországban német dinasztia ült a trónon.

A végzés befejező része, mely a sanctiót tartalmazza, a szabatosság hiányában szenved. Büntetést azokra szab, kik «az előadottakkal ellenkezőleg cselekednek». Kétes, vajjon azokat érti-e, kik királyválasztásnál idegen trónjelöltre szavaznak? avagy azokat csak, kik a nemzeti király megválasztása után idegen trónkövetelőt támogatnak?

Végre a megállapított büntetés a magyar büntetőjogi gyakorlatnak nem felelt meg. A hűtlenség büntetése a fő- és jószágvesztés volt. «Örök szolgaság- és parasztságról» a magyar törvények semmit sem tudtak. Talán a nemzet őstörténetének egy mozzanata villant föl Werbőczi emlékezetében. Éppen ő jegyezte föl utóbb jogkönyvében, hogy az Ázsiából kivándorló magyarok megállapodása szerint azokat, kik a véres pallos körülhordozásával hirdetett népgyűlésre meg nem jelennek, pallossal kellett ketté vágni vagy örökös szolgaságra vetni.*

* A Hármaskönyv első részének második czíme.

E szerint az 1505-ik évi végzés legnagyobb részében tartalom nélküli hangzatos szólamok halmaza volt. De a köznemesség felhevült tömege egy második aranybullát látott benne, mely a nemzet jobb jövőjének biztosítékát nyújtja. És ezért Werbőczit, kinek azt köszönhette, az ország jótevője gyanánt ünnepelte, irányában háladatosságát tüntető módon bizonyította be. Nemzeti jutalmat szavazott meg részére.

Az országgyűlés ugyanis minden jobbágytelekre két dénár adót vetett ki s az abból befolyó jövedelmet Werbőczinek ajánlotta föl.[1] Az első eset, a mikor magánember szolgálatai jutalmazására országos adó vettetett ki.

Az ajánlat pénzértéke elég jelentékeny volt, mintegy hétezer forintot képviselt,[2] a mely összeg abban az időben nagy uradalom megszerzésére elegendő volt s előkelő embernek a megélhetést lehetővé tette.[3]

VIII.

REMÉNYEKET, a miket a köznemesség az 1505-ik évi rákosi végzéshez csatolt, csakhamar megingatta egy váratlan esemény. Megalkotása után nyolczadfél hónapra, Anna királyné fiúgyermeket szült.

A nemzeti királyság helyreállításának reménye a közel jövőben kétségessé vált. Ez újabb ok volt, hogy a

1 Nógrád vármegye adójáról vezetett számadásokban (a budapesti egyetemi könyvtár Werbőczi kéziratában) a következő megjegyzés áll: «Ex restancia trium contribucionum ab anno 1505 incipiendo usque 1508 exclusive, in sortem et racionem bonorum magistri Stephani protonotarii cedunt floreni 34 denarii 80, quos ipse pretextu et racione illorum duorum denariorum, quos universitas nobilium tocius regni Ungarie in campo Rakos eodem anno sibi obtulerat, et quos domini quoque nobiles huius comitatus eidem reddi commiserant, pro se reservavit atque recepit.»

2 Ugyanis az 1507-ik évi országgyűlés 10,400 forintnyi szükséglet fedezésére 3 dénárt vetett ki minden jobbágytelekre.

3 Az 1507-ik évi országgyűlés az országos törvényszék köznemes ülnökeinek évi fizetésére 300 forintot rendelt.

nemzeti párt vezérei a köznemesség politikai hatalmának megszilárdítására czélzó törekvéseikben ne lankadjanak. Az 1507-ik évben tartott országgyűlésen az irányban több fontos intézkedés történt.

A királyi tanács szervezetére nézve megállapíttatott, hogy az négy főpapból, négy országnagyból és tizenhat ülnökből fog állani, kik három évre választatnak, évi fizetést húznak és esküvel fogadják, hogy a király érdekeit, az ország szabadságát és a közjót soha szem elől nem tévesztik; az ezek ellen vétő tanácsost az országgyűlés személyében és javaiban bünteti. A király köteleztetett, hogy a tanács mindegyik ülésére meghívja a köznemes ülnököket, az országos ügyeket az ő hozzájárulásukkal intézze el; sőt kimondatott, hogy a határozatok, a melyek az ő mellőzésükkel hozatnak, érvényteleneknek tekintendők.

18. ZÁPOLYAI JÁNOS ERDÉLYI VAJDA PECSÉTJE.

Egyik törvényczikkely szokatlan kiméletlenséggel lép föl az oligarchia túlkapásai ellen. «Mivel — így hangzik az — ekkoráig találkoztak némely hatalmasok, kik az ország törvényeit nyiltan és vakmerően megsérteni merészlik, határoztatott, hogy azok jövőben, ha egyházi személyek: javadalmuktól, ha világiak: jószágaiktól fosztassanak meg és az országból száműzettessenek. A mennyiben a király ezen büntetéseket végrehajtani elmulasztaná, a kevésbbé hatalmasokat a fő- és alispánok fékezzék meg, a hatalmasabbak ellen pedig az országbíró, vagy az országos főkapitány haderőt vezessen.»

Az 1508-iki országgyűlésen, mikor a király két éves fiát, Lajost, megkoronáztatni kívánta, a nemzeti párt ez elé nem gördített nehézségeket. Ezen eredménynek létrehozására döntő befolyást gyakoroltak Werbőczi István és Szobi Mihály. Kilencz évvel utóbb a trónra jutott II. Lajos a köznemesség ezen két vezérének javára adománylevelet állítván ki, nem szorítkozik azon általános kifejezésekre, melyekkel az adományosok érdemeit szokták magasztalni, hanem különösen kiemeli azon jó szolgálatokat, a melyeket az ő megkoronáztatása érdekében tettek.* Midőn azonban akképen a gyermek Lajos részére a trónöröklést teljesen biztosították, azon voltak, hogy Zápolyai János részére a kiskorú király mellett a gyám tisztjének elfoglalására kilátást nyissanak és ezért a királytól igéretet eszközöltek ki, hogy fiát idegen fejedelem gyámsága alá nem helyezi, hanem Magyarországban a rendek gondviselése alatt hagyja.

Ulászló ezt a föltételt elfogadta. Azonban leánya kezét Zápolyai Jánosnak adni állhatatosan vonakodott, sőt Miksával titkos szerződést kötött, mely kettős házassági frigy létesítését állapította meg; az egyiket Lajos és Miksa császár unokája Mária főherczegnő között, a másikat Anna magyar herczegnő és Miksa egyik unokája Károly vagy Ferdinánd főherczegek között. Ezen titkos sakkhuzással egy időben az udvari párt nyilt csapást is mért a Zápolyaiházra, a menynyiben kivitte, hogy Corvin János özvegye a leánya és Zápolyai György között létesült eljegyzést fölbontotta, leányának kevéssel utóbb bekövetkezett halála után pedig ő maga György brandenburgi őrgrófnak, Ulászló unokaöccsének, nyujtotta kezét, a Hunyadiház várai és uradalmai dús hozományával.

Ellenben Zápolyai János tekintélyét és hatalmát jelentékenyen gyarapította erdélyi vajdává kineveztetése 1510

* Az adománylevél Vörösvárt.

őszén és nővérének Borbálának Zsigmond lengyel királylyal 1512 elején kötött házassági frigye, a mit az udvari párt erőfeszítései megakadályozni nem birtak.*

A következő években a két párt küzdelme az ország-

19. GYÖRGY BRANDENBURGI ŐRGRÓF.

gyűléseken tovább folyt. Az 1511-ik év tavaszán a Rákos mezején egybegyűlt köznemesség a királytól kívánt egy forintnyi adó helyett csak hetven dénárt szavazott meg, azt is azon föltétel alatt, hogy a saját kebeléből választott

* A velenczei követ 1510 október 30, 1512 január 8-iki jelentése.

két kincstárnok hajtsa be, és szintén választott biztosok járjanak el az ország végvárainak megvizsgálásában és helyreállításában.

Az 1513 február havában tartott országgyűlés előtt pedig a nemzeti párt körében azzal a tervvel foglalkoztak, hogy a testi és lelki erejében mindinkább hanyatló király mellé kormányzó választását fogja kivinni. Ezen terv nem került tárgyalás alá; hanem két országos főkapitány választása határoztatott el, a kik az ország védelméről és biztonságáról gondoskodjanak. A főkapitányi állások betöltésénél compromissum jött létre:[1] a két párt vezére: Perényi Imre nádor és Zápolyai István választattak meg.[2]

Werbőczinek ilyen compromissumokban való közreműködése teszi érthetővé azt, hogy a míg a nemzeti párt

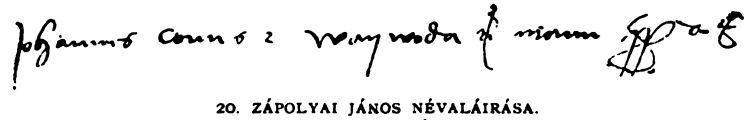

20. ZÁPOLYAI JÁNOS NÉVALÁIRÁSA.

élén a nagy politikai actiót vezette, az udvar kegyeit sem játszotta el.

Mint itélőmester az udvari párt egyik vezérférfiának, Péter szentgyörgyi grófnak oldala mellett működött. És mikor 1510 őszén ez a főúr az országbírói állást megtartván, lemondott az erdélyi vajdaságról, melyet Zápolyai János nyert el: Werbőczi mind a két zászlósúr között osztotta meg hivatalos tevékenységét. Ettől fogva «az országbíró és az erdélyi részek itélőmesterének» czímét vette föl.[3]

1 A velenczei követ 1511 május 3. és 9-iki jelentései. Ugyanaz, több héttel az országgyűlés megnyitása előtt márczius 19-ikén jelzi, hogy nagy tömeg fog egybegyűlni «desiderosi supra modum de novità, barbari et penitus irrationabili.»

2 A velenczei követ 1513 február havi egyik jelentésének kivonata Marino Sanutonál.

3 Királyi oklevelekben: «Judicis curie et parcium regni nostri Transsilvanorum protonotarius» neveztetik. Werbőczi 1513 október 21-ikén Bajoni Jánosnak irja, hogy közelebb Erdélybe megy a nyolczadi törvényszékre (Nemzeti Múzeum).

Werbőczi nemcsak ettől a két főnökétől, hanem közvetlen a királytól is kapott ismételten rendkivüli megbizatásokat.

Az 1510-ik év augusztus 21-ikén a Komáromban időző Ulászló előtt megjelentek Dóczi Ferencz és Ravaszdi Péter, hogy bizonyos nógrádmegyei birtokok tárgyában folytatott perük eldöntését kérjék. Mivel ez a helyszinen foganatosított vizsgálat nélkül nem látszott lehetségesnek, Werbőczi megbizatott, hogy a vizsgálatot végezze, azután a felek között igyekezzék egyességet hozni létre, ha pedig ez nem sikerül, a «ráruházott királyi tekintély erejénél fogva» hozzon itéletet. Figyelemre méltó, hogy az erről szóló királyi oklevél eredeti példányát Werbőczi maga, egészen sajátkezűleg állította ki.[1]

Az 1513-ik év nyarán Werbőczit a király a Dócziak és a bányavárosok, a Dócziak és jobbágyaik között támadott perekben biróúl küldte ki. A következő év tavaszán pedig királyi biztosnak rendelte a bányavárosok között dúló viszályok kiegyenlítésére.[2]

Sokkal jelentékenyebb volt az a feladat, melyet a király már korábban bízott reá: egy jogkönyv szerkesztése, a mi életpályájának legnevezetesebb és legmaradandóbb hatású ténye lett.[3]

1514 jan. 29-ikén Kolozsvárt mint békéltető működik. Teleki-oklevéltár. II. 321. l.

1 Országos Levéltár 22061. szám alatt.

2 Az 1513 julius 20. és 23-ikán kelt királyi rendeletek ugyanott, 22447. és 30871. szám alatt.

3 Az 1514 április 12-ikén kelt királyi rendelet ugyanott 22606. szám alatt.

MÁSODIK KÖNYV.

WERBŐCZI HÁRMASKÖNYVE.

1514—1516.

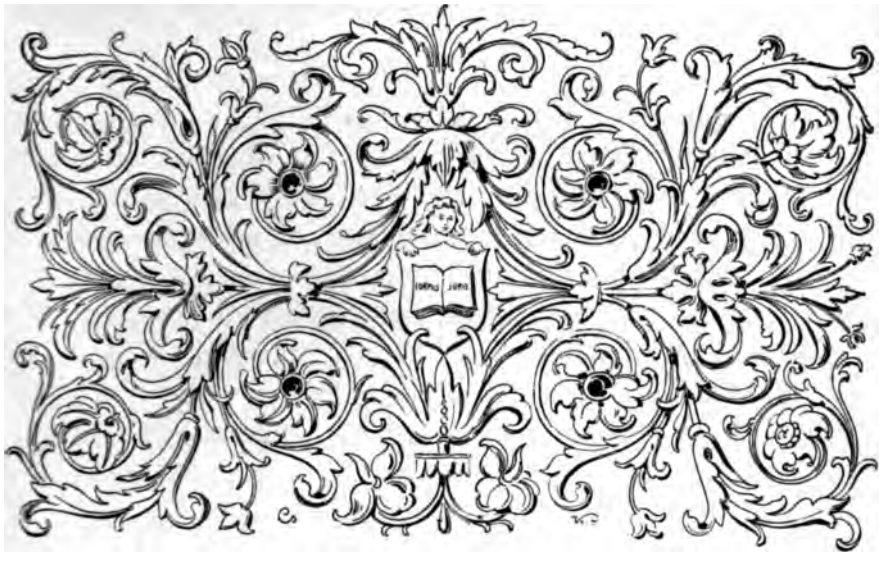

I.

A KÖZÉPKOR folyamán, Magyarországban a magánjog úgyszólván teljesen a szokásjogon alapult. Országgyűlési törvények a magánjogi viszonyoknak csak kis részéről rendelkeztek. A legérezhetőbb hézag e tekintetben az volt, hogy a perrendtartást szabályozó törvény nem létezett. Az ily módon alakult jogállapotról épen Werbőczi sötét képet ecsetel. Szerinte minden jogrend, sőt minden egységes gyakorlati megállapodás a jog terén hiányzott. A jogelvek és jogszabályok alkalmazásában, a törvények és rendeletek értelmezésében és érvényességük megbírálásában teljes bizonytalanság uralkodott, ellentétes nézetek merültek föl, heves viták támadtak; főképen azért, mert az irott törvényekkel és rendeletekkel szemben azoknak ellenmondó szokásokra lehetett hivatkozni. A szokásnak pedig nemcsak törvényt magyarázó és pótló, hanem törvényt rontó erőt is tulajdonítottak; sőt a szokás jogi érvényességéhez az esetek gyakoriságát sem tartották mellőzhetetlenül szükséges föltételnek; ugyanis az a felfogás uralkodott,

hogy «a nép hallgatólagos jóváhagyása egy cselekményben is megteremtheti a szokásjogot».*

A helyzet nehézségeit súlyosbította az a körülmény, hogy a törvények, országgyűlési végzemények hiteles gyűjteménye nem létezett. Azok a másolatok, a miket megyei és városi levéltárakban őrzött eredeti példányokról magánosok készítettek, többnyire hibásak, hiányosak voltak, a megbizhatósag kellékeit nélkülözték. Még a XVI. század vége felé is fordultak elő esetek, a mikor a királyi törvényszéknél, valamely per tárgyalása közben, tíznél több ilyen kéziratot mutattak föl s a törvényt, melyre hivatkozás történt, mindegyik eltérő szövegezésben tartalmazta.**

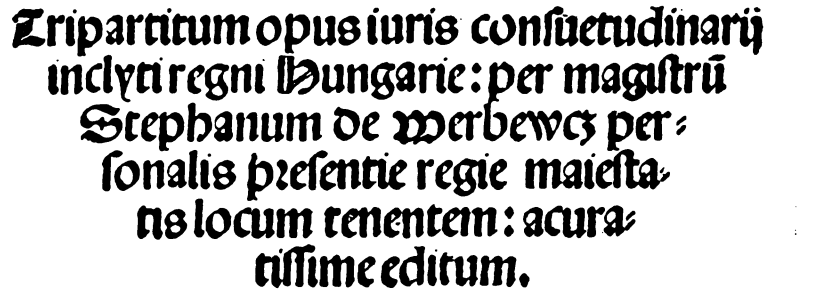
Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungarie: per magistrũ Stephanum de Werbewcz personalis presentie regie maiestatis locum tenentem: acuratissime editum.

21. A «TRIPARTITUM» 1517-IKI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

A törvények és szokások «különböző értelmezéséből — irja Werbőczi — igen sok kellemetlenség származott; mivel azokból ki-ki tetszése szerint más meg más értelmet és magyarázatot vont le; a bíráskodásban vagy az igazságszolgáltatás keresésében némelyek az ország szokásait, mások meg az irott törvényeket tartották szem előtt és vitatták; úgy annyira, hogy nemcsak a peres felek között, hanem még maguk a bírák és az ország jogaiban legjáratosabbak, legtudósabbak között is a törvények, szokások, rendeletek

* Ezt Werbőczi tanítja Hármaskönyve előbeszédének X. és XI. czímeiben.

** Ezt MOSÓCZI ZAKARIÁS nyitrai püspök beszéli el az országgyűlési végzemények gyűjteménye (1584. évi) első nyomtatott kiadása élére helyezett előszóban.

magyarázatára nézve olyan versengések támadtak, hogy azok, a kik inkább biztak saját erejükben és hatalmukban, mint a törvényekben és az igazságban, olykor párthíveik nagy seregével a törvényszékekre támadtak, azt, a mit az okosság és törvény útján el nem érhettek, lármával és erőszakkal igyekeztek megnyerni.... Az ország jogaira hivatkozó bírák és itélőmesterek tekintélyét semmibe sem vették; mert a jogokat az irásba foglalás ereje nem támogatván, bármilyen törvényre vagy szokásra hivatkoztak, azt más értelemre csavarhatták, más bíráknak más értelemben hozott ítéleteire utalhattak, így az egész igazságszolgáltatás józanságát a leggyalázatosabban összezavarhatták. Ekképen gyakorta megtörtént, hogy azonos vagy hasonló peres ügyekben egyik győzött, a másik utóbb elbukott és perveszteссé lett.

«Ezek és az ilynemű bajok általánosakká váltak, a törvényeknek és szokásoknak különböző és sokféle magyarázata a rágalmazóknak széles útat nyitott, mind a bíráknak, mind a peres feleknek elméje homályban tévelygett.»*

Ez a helyzet mindinkább érezhetővé tette egy jogkönyv szerkesztésének és az országyűlési törvények hiteles gyűjteménye egybeállításának szükségességét. Legelőször nyilatkozik ez az 1439-ik évi országgyűlésen, mely a királyt felkérte, hogy «az ország régi törvényeit és szokásait, az országlakosok jogait, a főpapok, zászlósurak és nemesek közreműködésével, állítsa vissza, egészítse ki és javítsa meg; addig pedig, a míg ez megtörténhetik, az országos jog ellenére behozott újításokat és ártalmas szokásokat írtsa ki.»

Majdnem egy félszázad múlt el, míg ezen irányban az első kísérlet megtétetett. Ennek dicsősége Mátyás király nevéhez fűződik. Az 1486-ik végzemény — mint láttuk — a szokásjogi szabályok, régibb törvények és új intézkedé-

* A Hármas könyvet megerősítő okiratban, melyről alább szólunk.

sek összefoglalásával a jogrend megszilárditására czélzott. De ezt nem érhette el, mert a jogviszonyoknak csak kis részét karolta föl. Nem szüntek meg tehát az esetek, a melyekben a jogszabályok iránt a kétségek eloszlatása lehetetlen volt.

Az 1498-ik évi országgyűlés, arra utalván, hogy «az itélőmesterek a törvényszéki tárgyalásokban mindig szokásra hivatkoznak», elrendelte, hogy a régi szokások irassanak össze s azok nyomán, melyeket a királyi felség és a bíró urak észszerűeknek, törvényeseknek ismernek föl, történjék a bíráskodás. A jogszokások összeirását a királyi törvényszék bírói személyzetének két tagjára kívánta bizni. Az egyiket, Horváth Ádám ítélőmester személyében, maga jelölte ki, a másiknak megválasztását a királytól várta.

Feltűnő, hogy a köznemesség, mely ezen országgyűlésen túlsúlyban volt, nem fordult bizalmával Werbőczi felé, ki ekkor már — mint láttuk — tekintélyes állást foglalt el.

Arról, vajjon a király a rendek fölhivásának eleget tett-e, nincs tudomásunk.* Azonban az kétségtelen, hogy rendelkezésüknek eredménye nem volt. A jogkönyv szerkesztése érdekében semmi sem történt.

Az 1500-ik év tavaszán tartott országgyűlés új kísérletet tett. A királyi törvényszék ülnökeivé megválasztott tizenhat köznemest bizta meg, hogy «az ország szokásait és jogait, melyekre a törvényszékekben hivatkozás történik, irják össze és terjeszszék a következő országgyűlések elé, hogy a királyi felség, a főpapok, zászlósurak és egyéb rendek azokat, melyeket észszerűeknek és jogosaknak ismernek el, jóváhagyják és elfogadják, ellenben azokat, a melyeket észszerűtleneknek és helyteleneknek ismernek föl, kiigazít-

* A Hármaskönyv legújabb magyar kiadásának szerzői (Kolosvári és Óvári) a munka bevezetésében azt a véleményt nyilvánitják, hogy a király ekkor Werbőczit rendelte Horvát Ádám mellé. Ezen föltevésnek nincs alapja.

sák; mire az összeirt és jóváhagyott szokások nyomán történjék jövőben a bíráskodás».*

A törvényszék ülnökei ezen megbizatásban nem jártak el, munkálatot a következő országgyűléseken nem mutattak be.

Végtére a király «híveinek kérései és folytonos panaszai által ösztönözve», maga rendelkezett a közóhajtás teljesítése érdekében. Werbőczi Istvánnak hagyta meg, hogy «az ország jogait, törvényeit, bevett és elfogadott szokásait és rendeleteit, melyek szerint az országban, különösen a királyi udvarnál, a peres ügyek elintézése, eldöntése és az itélet hozása történni szokott, gyűjtse egybe, szokott módon, fejezetek és czímek szerint (azaz rendszeres feldolgozásban) állítsa össze . . . és egy könyvbe foglalja; hogy, a miképen csaknem mindegyik jól és bölcsen kormányzott nemzetnél és tartományban, végre a magyar nemzetnél is, az itélethozásnak és igazságszolgáltatásnak ne csupán változó és múló szokás, hanem biztos és maradandó törvénykönyv szolgáljon alapúl».**

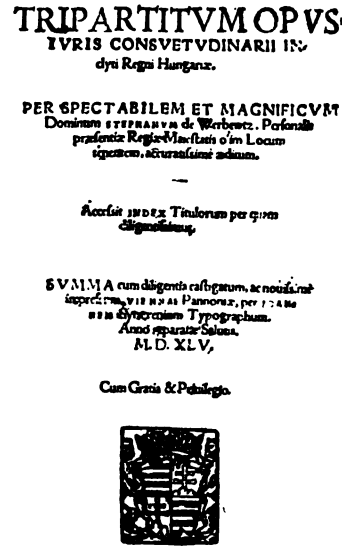
TRIPARTITVM OPVS
IVRIS CONSVETVDINARII IN-
dyi Regni Hungariæ.

PER SPECTABILEM ET MAGNIFICVM
Dominum STEPHANVM de Werbewcz. Protonotarium
præsentiæ Regiæ Maiestatis o'im Locum
tenentem, adiuratissimi sodalis.

Accessit INDEX Titulorum per quem
diligentissime.

SVMMA cum diligentia castigatum, ac nouiter
impressum, VIENNÆ Pannonum, per IOANNEM
SYMPHORIANVM Typographum.
Anno reparatæ Salutis.
M.D. XLV.

Cum Gratia & Priuilegio.

22. A «TRIPARTITUM» 1545-IKI BÉCSI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

Az időpontot, a mikor Werbőczi a királytól ezt a megbizást kapta, pontosan nem határozhatjuk meg.

Werbőczi 1514-ben, mikor munkáját befejezte, maga csak annyit mond, «hogy ahhoz évek előtt» fogott hozzá, továbbá, hogy «hosszú és sok ideig» dolgozott rajta. Abból

* KOLOSVÁRI és ÓVÁRI azon felfogásában, hogy az 1500-ik évi megbizás döntvények készítésére és nem jogkönyv szerkesztésére vonatkozik, nem osztozhatunk. Ezen megbizás és az 1498-ik évi teljesen azonos természetűek.

** Ez a rendelet, sajnos, nem maradt fönn. Azt a király maga jelezi abban az okiratban, melylyel a Hármaskönyvet megerősíti.

a körülményből, hogy az 1504. és 1507. években tartott országgyűléseken a törvények gyűjteményének létesítésére sürgető végzések alkottattak, ellenben a jogkönyv szerkesz-

Iuſtitia in ſeſe virtutes continet omnes

TRIPAR-
TITVM OPVS.
IVRIS CONSVETV-
dinari Inclyti Regni
Hungariæ.

PER SPECTABILEM ET
Magnificum Dominum STEPHANVM de
Werbewtz, Perſonalis præſentiæ Regiæ
Maieſtatis olim Locum tenentem,
accuratiſsimè æditum.

Acceſsit INDEX Titulorum per
quàm diligentiſsimus.

Iam denuò à mendis, quibus vndiq; prior æditio
ſcatebat, ſumma qua potuit fieri diligentia eru-
tum, & nouiſsimè, longeq; exquiſitiori ratione
quàm antehac impreſſum Viennæ Panno-
nij ſuperiori, per IOANNEM Syn-
grenium Typographum.
Anno reparatę Salutis.
M. D. LXI.

Cum Gratia & Priuilegio Roma-
næ Cæſareæ Maieſtatis.

23. A «TRIPARTITUM» 1561-IKI BÉCSI KIADÁSÁNAK CÍMLAPJA.

tése ügyében határozat nem hozatott, azt következtethetjük, hogy Werbőczi 1504 előtt kapta a királyi felszólítást.

A munka szerkesztésében társat sem a király, sem az

országgyűlés nem rendelt mellé. Azonban szükségesnek látszott részére illetékes szakférfiak tanácsát és közreműködését biztosítani. Evégből a király az itélőmestereket s a királyi törvényszék ülnökeit utasította, hogy segítségére

MAGYAR
DECRETVM, KYTWE
RES BALAS A DEAKBOL
tudni illyk, á WERBEWCZY IS-
TWAN Decretomabol, melyet
tripartitomnak neveznek,
Magyarra forditot.
VADNAK TOVABB I EZ DE-
cretomnak előtte egy ahony irosh articulusok,
kyket azon V. ... ES BALAS á megt Ki
rályok Decretomabol törvenyhez valo tetes
szolgalva, kyszedegeveth.
ESAI. LVI.
Hec dicit Dominus: Custodite iudicium, & fa-
cite iustitiam, quia iuxta est salus mea, vt veni-
at, et iustitia mea vt reueletur. Beatus vir qui fa-
cit hoc, & filius hominis qui apprehendet istud.
DEBRECEN
be nyomtattatott Ra
phael hoffhalter altal.
M. D. LXV.

24. WERES BALÁZS «TRIPARTITUM»-FORDÍTÁSÁNAK CÍMLAPJA.

legyenek. Neki pedig meghagyta, hogy a ő «megvizsgálásuk, megvitatásuk és szorgalmatos megrostálásuk alá» bocsássa munkálatát.*

* A király szavai a Hármaskönyv megerősítését tartalmazó okiratban.

A feladat, a minek megoldása Werbőczinek osztályrészül jutott, egy olyan jogkönyv szerkesztése volt, mely az érvényben levő magánjogi elveket, szabályokat és eljárási módozatokat rendszeresen összefoglalván, a bíráknak, ügyvédeknek és magánosoknak minden felmerülő jogi esetben biztos tájékozást nyújtson.

«A királyi felség — irja Werbőczi — a megelőző években, önszántából és mindenrendű alattvalóinak ismételten esdő kérésére elhatározta, hogy a törvényeket és szokásokat, melyeken . . . mint szilárd alapokon, az ország igazságszolgáltatása nyugszik, az irott jog formájában és módja szerint fölujíttatja . . . Engem szemelt ki önként ezen munkára: hogy t. i. Magyarország hazai szokásainak és törvényeinek annyi elszórt és széthányt tagjait egy testté alakítsam, az írás segítségével megvilágítva, a késő utókornak adjam át.»

Az úttörő nehézségei várakoztak rá. Magyarországon ugyanis ilyen jogkönyv létesítésére előtte senki sem tett volt kisérletet. Ezt ő maga hangoztatja. «Hallatlan és nagy szégyenünkre — úgymond — és még inkább veszteségünkre, mai napig azzal a munkával, melyhez hozzáfogok, senki sem foglalkozott. Az országnak eddigelé szétszórt, csonka, zavart és nem egészen összhangzó statutumait, végzeményeit, törvényeit, és szokásait foglalom egybe, fűzöm össze és teszem irásba . . . . Az ország összes szokásait, törvényeit és végzeményeit adom elő, mindenkitől könnyen megérthető tiszta és világos nyelven; fejezetekre, czímekre és czikkelyekre osztom; hogy ezentúl országunk törvényeinek zsengéit a tudás szentélyéből vehessük, a világi tudomány forrásából meríthessük.»*

* A Hármaskönyv előszavában és az 1517-ik évi nyomtatott kiadás bevezetésében.

II.

A HÁRMASKÖNYV előbeszédből és három részből áll, a melyek összesen 272 czímre (titulus) vannak osztva.* Az előbeszéd egészen elméleti, tudományos természetű. A jogtudomány alapfogalmainak ismertetését tartalmazza; az igazság, jog, törvény, szokás fogalmáról, felosztásáról, kellékeiről és hatályáról értekezik; a bíró, bírói lelkiismeret, bírói vizsgálat, a peres ügy, felperes és alperes meghatározását adja; az igazságos ítélés föltételeit sorolja föl.

Az első részben a nemesség eredetéről és szabadságairól szóló fejtegetések után, a nemesek birtokjogi, családi és örökösödési viszonyairól; a másodikban a nemesek vagyonügyi pereiben követett eljárásról; a harmadikban Slavonia, Erdély, a városi polgárság, a jobbágyosztály és a zsidók jogviszonyairól értekezik.

Azonban ezen kereten belül számos más, és pedig nem csak magánjogi, hanem közjogi kérdésre is kitér.

Mindjárt az első rész élén fölemlíti, hogy a személyek, kiknek jogairól fog szólani, egyháziak vagy világiak s hogy amazok, mivel az emberek örök üdvösségének munkálására vannak rendelve, magasabb méltóságban állanak ugyan, hanem az egyházi rend és a világi nemesség azonos jogoknak birtokában vannak. Magyarországban «minden főpap, zászlósúr, mágnás és nemes, a nemességre és világi javakra nézve, a szabadság, kiváltság és adómentesség jogait egyenlően élvezi; mindnyájan ugyanazon törvénynyel és szokással, a törvényszékekben ugyanazon eljárással élnek».

* A következő lapokon a Hármaskönyv tartalmának rövid áttekintését nyújtjuk. Szükségesnek véltük, hogy ennek az ismertetésnek ezen életiratban megfelelő helyet adjunk, nemcsak azért, mert a Hármaskönyv Werbőczi pályájának legkimagaslóbb pontja; hanem azért is, mivel ilyen ismertetést irodalmunkban nem találunk.

Ezen tétel igazolása végett a magyar nemesség eredetére tekint vissza; ámbár «a történetirás — úgymond — nem feladata». Szerinte a «hunnok» mikor ősi hazájukat elhagyták, abban állapodtak meg, hogy valahányszor az egész közönséget érdeklő ügyek merülnek föl vagy általános fegyveres fölkelés válik szükségessé, mindenki köteles a kitűzött helyre megjelenni s a ki meg nem jelenik, életét veszti el, vagy örök szolgaságra vettetik; ezen végzés következtében jutott sok magyar «paraszt állapotba». Utóbb a kereszténység felvételekor a magyarok a nemesítés és birtokadományozás jogát a királyra ruházták; ettől fogva «a nemesek választják a fejedelmet és viszont a fejedelem teszi nemesekké alattvalóit». Az, a kit a fejedelem jeles tetteiért és szolgálataiért ingatlan javakkal ajándékoz meg, ez által nemessé válik. Azonban a nemesítés jogát jószágadományozás nélkül is gyakorolhatja a fejedelem. A nemes atyától származott vagy királyi jóváhagyással örökbe fogadott gyermekekre örökségképen száll át a nemesség. (I—VIII.)

Azután formulázza a nemesség «négy fő kiváltságos jogát», melyek II. Endre arany bullájában sarkallanak. E szerint nemest előzetes idézés vagy perbehívás és törvényes elmarasztalás nélkül letartóztatni nem szabad; a nemes senki másnak, mint a törvényesen megkoronázott fejedelemnek, hatalma alatt nem áll s a fejedelem is törvényes eljárás nélkül sem személyében, sem vagyonában nem háborgathatja; a nemesek minden jobbágyi szolgálat és adózás alól, minden rovás, adó, vám és harminczad fizetésétől fel vannak mentve; egyedüli tartozásuk: az ország védelmére katonáskodni; fel vannak jogosítva, hogy a királynak, ha a nemesi jogok sérelmére cselekszik, ellenmondjanak és ellenszegüljenek. (IX.)

Abból, hogy a nemesítés és birtokadományozás joga a királyt illeti meg: származtatja azt a «törvényerőre emel-

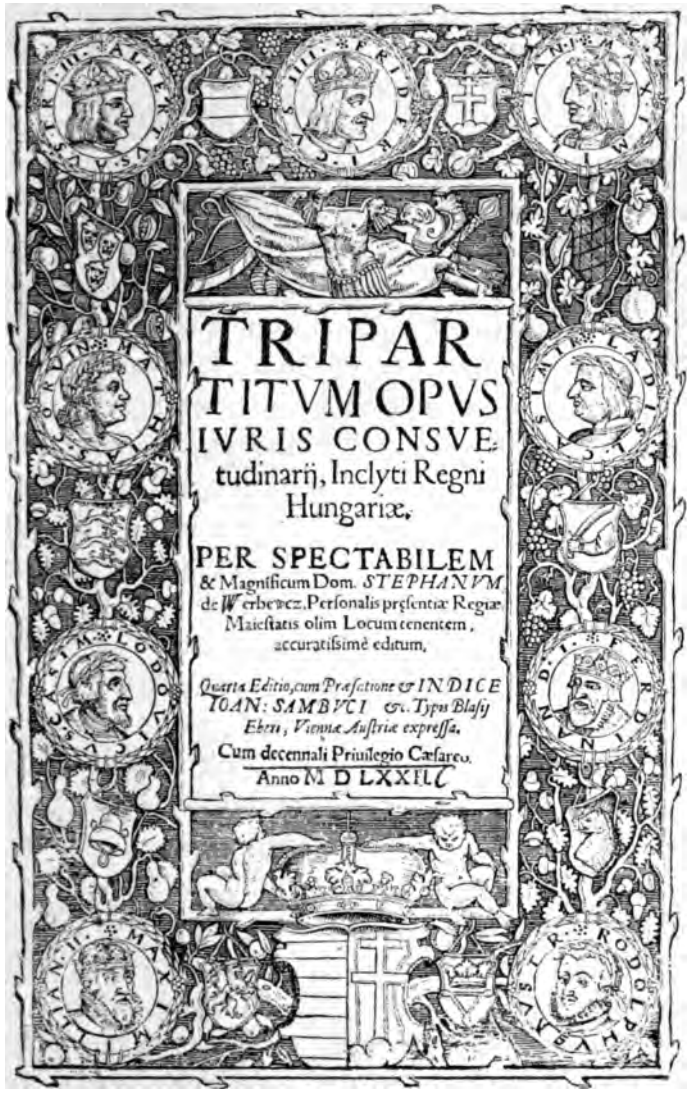

TRIPAR
TITVM OPVS
IVRIS CONSVE-
tudinarij, Inclyti Regni
Hungariæ,
PER SPECTABILEM
& Magnificum Dom. STEPHANVM
de Werbewcz, Personalis presentiæ Regiæ
Maiestatis olim Locum tenentem,
accuratissimè editum,
Quarta Editio, cum Præfatione & INDICE
IOAN: SAMBVCI &c. Typis Blasij
Ebeni, Viennæ Austriæ expressa.
Cum decennali Priuilegio Cæsareo.
Anno M D LXXII.

25. A «TRIPARTITUM» 1572-IKI ZSÁMBOKI-FÉLE BÉCSI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

kedett szokást», mely szerint a nemes, ha fiörököse nincs, csak királyi jóváhagyással rendelkezhetik ingatlan javairól, melyek különben a királyra szállanak örökségül. (x.)

Inkább eszmetársulás, mint a belső összefüggés követelése vezette Werbőczit ezután annak a jogi elvnek formulázására, hogy a király örököse valamennyi főpapnak és egyházi férfiúnak is, a mennyiben a megüresedett főpapi javadalmakat adományozza; míg a római szentszéket csakis «a megerősítés joga illeti meg». Nem szorítkozik ezen tétel felállítására; külön czímben bizonyítja, hogy a pápa Magyarországban «az egyházi hivatalok adományozásánál a megerősítés hatalmán kivül egyéb joghatóságot nem tartott fönn magának». A következő négy érvet hozza föl.

Az országban minden püspökséget, apátságot és prépostságot a magyar királyok alapítottak, kik ez által a kegyuraságot s ezzel a kinevezés, választás és adományozás hatalmát szerezték meg. Szent István király a magyarok megtérítésével szerezett érdemeinek jutalmául a pápától az apostoli czímet, a kettős keresztet és azt a kiváltságot nyerte, hogy a tőle alapított főpapi székekre maga nevezhessen ki főpapokat. A magyar királyok ötszáz esztendőn át a javadalmak adományozása jogának zavartalan birtokában voltak; minélfogva törvényes elévülés esete forog fönn. Végre ezt a jogot Zsigmond király idejében a konstanczi egyetemes zsinat megerősítette. (xi.)

Az egyházi férfiaknak a világi nemesekkel való jogegyenlőségét Werbőczi már egyszer hangoztatta ugyan, de e helyen ismételi, hogy az egyházi férfiak «épen úgy, mint a világi emberek, Magyarország törvényesen megkoronázott királya iránt hűségi hódolattal tartoznak, világi javaikra nézve az ország bármelyik rendes bírája előtt perbe idézhetők és a világiak módjára törvényt állani kötelesek». (xii.)

Ezen kitérés után a királyi jószágadományokra vonatkozó jogi elveket adja elő. Mindenek előtt felsorolja a

hűtlenség vétkének eseteit, melyek jószágvesztést vonnak maguk után. Ezen esetekhez tartozik «az alkotmány, a király, a korona ellen intézett támadás». Werbőczi e helyen újból kiemeli, hogy a jogos önvédelemből származó támadás nem szül hűtlenségi vétket. Szorosan megkülönbözteti azután a hűtlenségtől a többi főbenjáró bűnöket (gyilkosságot, rablást stb.), melyek halálbüntetést vonnak maguk után, de nem jószágvesztést, minélfogva az elítéltnek vagyona a törvényes örökösökre száll. (XIII—XVI.)

26. A «TRIPARTITUM» 1572-IKI KOLOZSVÁRI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

Ez a megjegyzés átmenetűl szolgál az örökösödési jog szabályainak tárgyalására. Ezeknek alapját képezi a megkülönböztetés azon jószágok között, a melyekre csak a fiágat illeti az örökösödés és azok között, a melyekre a leányág is igényt tarthat. Az utóbbiakhoz tartoznak az apai és anyai pénzen vásárolt, a megölt nemes ember díjában szerzett és leánynegyed czímén örökölt jószágok. Minden egyéb, akár örökölt, akár adományúl nyert birtok a fiágra száll; kivéve azt az esetet, a mikor asszonyt vagy hajadont a király fiúsít.

A leányág örökösödési jogának a természetjoggal ellentétben álló megszorítását Werbőczi tüzetesen magyarázza. Magyarország — úgymond — ellenségektől van körülvéve; az ősöktől vérük ontásával szerzett jószágokra tehát igényt csak azok támaszthatnak, kik katonáskodni, har-

czolni képesek. Ezen álláspontra helyezkedve, nagy engedményt lát abban, hogy a pénzen vásárolt birtokokban a fiú és leányág egyaránt örökösödik; mert «a pénzt szintén igen nagy szolgálattal és munkával, sőt néha szörnyű vérontással szerezik és gyűjtik; már pedig az asszonyok és hajadonok a háború terheit nem viselhetik, a hazát nem védhetik». (XVII—XIX.)

E szerint a vagyonjog terén első sorban az ország védelmének érdekei mérvadók s ezek érvényesülnek a korona örökösödési jogában, melynek óltalmára egyebek között az elévülés száz esztendőben van megállapítva. (XXIII.) Másrészről azonban a törvényes örökösök a jogorvoslat megfelelő eszközeivel rendelkeznek azokkal szemben, kik a roszhiszeműleg tévútra vezetett királytól jószágadományokat eszközölnek ki. Az ilyen esetekben megindított per eldöntéseig, a perelt jószágok kezelése tekintetében követendő eljárást az 1486-ik évi végzemény szabályozta, de több czikkelyét az 1492-ik évi országgyűlés megváltoztatta. Werbőczi kimutatja, hogy ezen változtatások «az ország régi szokásaival ellentétben állanak». (XXIII., XXV., XXVI., XXX.)

A királyi adományozás útján nyert jószágokban az adományos egy év alatt köteles magát az illetékes hatóság által beiktattatni s csak ha ellenmondás nélkül történt a beiktatás, lesz a jószágok jogos birtokosává. (XXXII.)

Régtől fogva meghonosúlt az a gyakorlat, hogy urak és nemesek jószágaikra, melyeknek békés birtokában vannak, új királyi adománylevelelket eszközölnek ki; a mit gyakran roszhiszeműleg tesznek, a végből, hogy a pénzen szerzett jószágokból a leányágot kizárják, vagy ellenkezőleg a fiágat illető jószágokat hitvesüknek és leányaik részére biztosítsák. Ezzel a «vértagadásnak» jószágvesztéssel megtorlandó büntényét követik el, melynek kiderítésére a törvénykezési eljárás szabályozva volt. (XXXVI—XXXIX.)

Ezek után a Hármaskönyv visszatér az örökösödési jogelvekhez. Az apa halála után az ingatlan jószágokban a fiúgyermekek egyenlően osztoznak; az apai ház a legifjab-

DECRETVM
KOTEROGAIE VER
BEWCZI ISTVAN DIA
CHKI POPISZAL A POTER-
dilghaie Laſslou koterie za Ma
thiaſsem Krat bilzeuſse Ghoſspo
dei Plemenitih horieniem koteri
pod Wugherſke Corunela-
danie ſliſſe.

OD IVANVSSA PERGOSSI
zbu na Szlonienſzki irzik oberniien.

Non accipies personam nec munera, quia mu
nera excecant oculos sapientium et mutant
verba iustorum NV M: XVI.

STAMPANV
Nedeliſchu Leto naſſe-
gha zuelichenia
1574.

27. A «TRIPARTITUM» HORVÁT FORDÍTÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

biknak jut, míg a többiek a közös örökségből ahhoz hasonló értékű új házakat építenek; ha pedig ez az apai ház nagy értéke miatt nem lehetséges, becsértékének megfelelő összeg osztatik szét a testvérek között. A levéltár

megőrzésére és a pereknek vitelére a legidősebbik fiú van hivatva. Az osztozást a király rendeletéből a főispán, alispán vagy egyik szolgabíró végezi, ha a jószágok egy megyében; az itélőmesterek egyike, ha több megyében fekszenek. Ha a testvérek közül egyik jószágadományt nyer és az adománylevélbe a többinek neve is föl van véve, az úgy szerzett jószágban egyenlően osztoznak.

Ha birtokos nemes ember fiúgyermekek nélkül halt el, jószágaiban az osztályos atyafiak örökösödnek vagyis azok, a kiknek ősei az elhunytnak ősével egykor közös örökségben osztoztak; ha ezt oklevelekkel bizonyíthatják be, elévülésnek kétszáz év multával sincs helye; oklevél hiányában hatvan éven belül tanubizonysággal igazolhatják jogaikat. Azon jószágok, melyeket a király egymástól vérségre idegen személyeknek együtt adományoz, az egyiknek fiörökös nélkül bekövetkezett halála után az ő része a koronára száll vissza. Ellenben a férjnek és feleségnek közösen adományozott jószágok az egyiknek fiörökös nélkül bekövetkezett halála után — «a test egységénél és kötelékénél fogva» — a másikra szállanak. (XL—L.)

Az apai hatalom «a szárnyra nem bocsátott vagyis az apai alárendeltségből föl nem szabadított» fiúkra és leányokra, úgy szintén a még szárnyra nem bocsátott fiúknak gyermekeire oly módon érvényesül, hogy a fiú, a míg apai hatalom alatt áll, az apai jószágokból semmit sem idegeníthet el, azokat illetőleg szerződést nem köthet, végrendeletet nem alkothat; az apa megfenyítheti, őrizet alatt tarthatja, túszúl adhatja fiát. Ha a felserdült, törvényes korú fiú súlyosan bántalmazza szüleit, ellenük bünvádat emel, vesztükre tör, fogságba esett apját ki nem váltja, gonosz emberekkel czimboraságban áll: az apa őt az öröklött jószágokból ki nem tagadhatja, hanem a vagyon megosztásával kielégítheti. Viszont a fiú, ha az apa pazarló, őt igazságos ok nélkül súlyosan megfenyíti, bün elkövetésére

kényszeríti, házasságkötéstől eltiltja, úgy szintén akkor is, mikor apai engedélylyel házasságot kötött: az apai vagyon megosztását követelheti. (LI—LIII.)

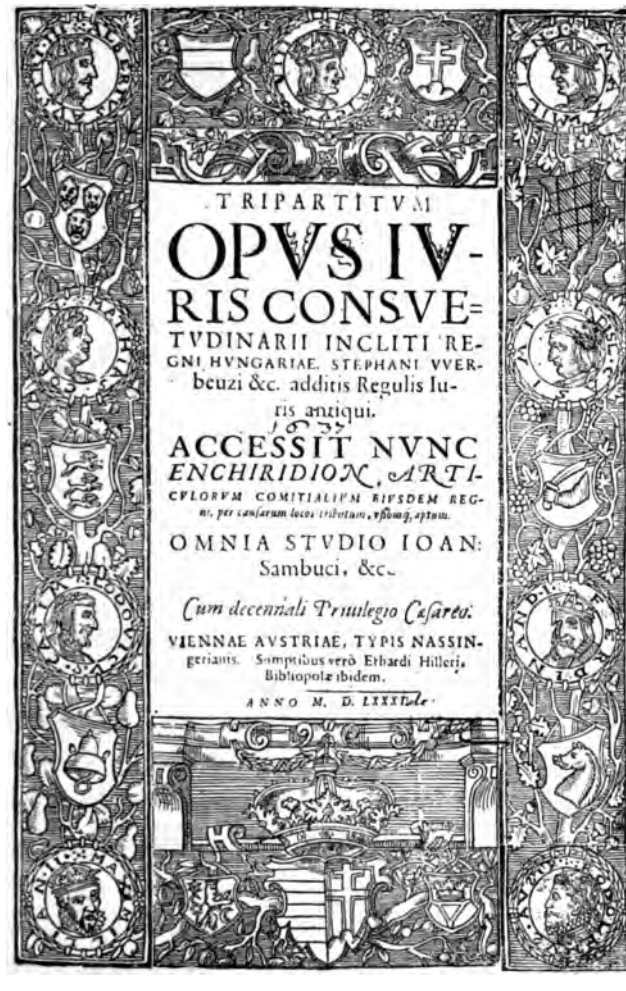
TRIPARTITVM
OPVS IVRIS CONSVETVDINARII INCLITI REGNI HVNGARIAE. STEPHANI VVERbeuzi &c. additis Regulis Iuris antiqui.
ACCESSIT NVNC ENCHIRIDION, ARTICVLORVM COMITIALIVM EIVSDEM REGNI, per causarum locos tributum, vtiliq; aptum.
OMNIA STVDIO IOAN: Sambuci, &c.
Cum decennali Priuilegio Cæsareo.
VIENNAE AVSTRIAE, TYPIS NASSINgerianis. Sumptibus verò Erhardi Hilleri, Bibliopolæ ibidem.
ANNO M. D. LXXXI.

28. A «TRIPARTITUM» 1581-IKI ZSÁMBOKI-FÉLE BÉCSI KIADÁSÁNAK CÍMLAPJA.

Minden birtokos nemes a szerzett, vagy szerződés értelmében rászállott jószágokról szabadon rendelkezhetik. Ellenben az ősi jószágokat, a gyermekek és az osztályos

atyafiak belegyezése nélkül csak ha alapos okok forognak fönn idegenítheti el; úgy mint: ha idegen kezén levő zálogos birtokot vált vissza; hitbért, nászajándékot és leánynegyedet fizet ki; halastavakat, házakat, majorokat létesít; jobb birtokot szerez; főbenjáró ítélet alól szabadulandó az ellenféllel kiegyezkedik; török vagy tatár fogságból magát kiváltja. Ilyen esetekben köteles a vétellel megkínálni gyermekeit és az örökösödési joggal bíró atyafiakat, kik a közbecsű szerint való árban magukhoz válthatják a jószágot. (LVII—LX.)

Mivel a koronának a birtokos nemesek magvaszakadtával beálló örökösödési jogairól a király lemondhat: azok, kik jószágaikról a magszakadás esetében rendelkezni kívánnak, a királyi jóváhagyást kötelesek kieszközölni. (LXIV—LXV.)

Ha valaki törvényes jogczím nélkül erőszakkal foglal birtokot, a jogos birtokos vagy örököse egy esztendő alatt a bitorlót erőszakkal kiűzheti; ezen idő eltelte után jogait csak per útján érvényesítheti. (LXVIII.)

Minden birtokos szabadon tehet jószágaira nézve cserét, melyet hasznosnak itél; ebben gyermekei vagy atyafiai nem gátolhatják; azonban a csere útján szerzett jószág szintén gyermekeit és atyafiait illeti. Csalárdúl vagy szinlelve tett hátrányos cserék megsemmisítésére a gyermekek és atyafiak per útján tehetnek lépéseket. (LXX—LXXIV.)

Az elévülés királyi jogokra száz, egyháziakra negyven, nemesiekre harminczkét, polgáriakra tizenkét esztendő múlva áll be. Az osztályos atyafiak jogaira, a hitbérek és leánynegyedek fizetésére, a határigazítások és zálogjogok tekintetében elévülésnek nincs helye. Hasonlóképen az elzálogosított jószágot az örökösök bármilyen hosszú idő eltelte után visszaválthatják. (LXXVIII—LXXXIII.)

A leányokat az apai örökölt jószágokból a negyedjog,

vagyis a jószágok közbecsű útján megszabott értékének negyedrésze illeti meg. A férjes nők férjük jószágaiból hitbért kapnak; zászlósuraktól négyszáz, mágnásoktól kétszáz forintot, a nemesektől kevesebbet; de a második házasságban a hitbérnek csak felét, a harmadikban negyedrészét, a negyedikben nyolczadrészét igényelhetik. (XCIII—XCVII.)

E helyen, hol a zászlósurak feleségeiről van szó, külön czímben találjuk a zászlósúri méltóságok felsorolását. (XCIV.)

Ezután az özvegyi jog ismertetése következik. A gyermektelenül és végrendelet nélkül elhalt férj ingó vagyona az özvegyre száll tulajdonúl, a ki férje ingatlan javainak és lakóházának haszonélvezetében marad, míg más házasságra nem lép. Ha a férj gyermekeket hagy hátra, ezek és az özvegy egyenlően osztoznak az ingó vagyonban. Ha a férj a házasság tartama alatt jószágokat vásárolt, ezekben az özvegy csak akkor részesedik, ha a bevalló okíratba az ő neve is föl van véve. (XCVIII—CV.)

DECRETVM
Iuris consuetudinarij, Inclyti Regni HUNGARIÆ & Transylvaniæ.
MAGYAR ÉS ERDELY Országnak Törveny könyve.
VERBŐCI ISTVAN ALTAL Iratot, 1514. Ezeten:
Mellett Deákúlis Magyarul, Egy hasonlós Registrúmal egyetemben ujabban ki bocsátatot.
Cum Gratia & Privilegio.
DEBRECENBEN, Nyomtatta LIPSIAI PAL, 1611.
TÖRVENY.
IGAZSAG.

29. A «TRIPARTITUM» 1611-IKI DEBRECZENI LATIN-MAGYAR KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

A házassági jogot, mely az egyházi bíróságok hatáskörébe tartozott, nem tárgyalja Werbőczi. Arra utalván, hogy a «szent kánonok és országos törvények (rokonok között) a negyedik ízen belül a házasságot tiltják», csak azt az egy esetet fejtegeti, a mikor ezen tilalom daczára vérrokonok házasságra lépnek. Akár tudva, akár nem tudva

cselekszik ezt, a házasság érvénytelen, azzal a külömbséggel, hogy az első esetben a gyermekek törvénytelenek és öröklési jogukat elvesztik, a második esetben pedig törvényesek és öröklési joggal birnak. (CVI—CVIII.)

TOMVS PRIMVS
CONTINENS
TRIPARTI-
TVM OPVS IVRIS
CONSVETVDINARII
INCLYTI REGNI VNGARIÆ,
STEPHANI WERBEVZI &c. ADDI-
TIS REGVLIS IVRIS
ANTIQVI.
ACCESSIT NVNC
ENCHIRIDION ARTICVLORVM
COMITIALIVM EIVSDEM REGNI, PER
CAVSARVM LOCOS DISTRIBVTVM,
VSIBVSQVE ADTVM.
Cum consensu Superiorum.
VIENNÆ AVSTRIÆ
TYPIS & SVMPTIBVS CASPARIS AB RATH, SACRÆ CÆSA-
REÆ Maiestatis, tum inuictissimæ ac Celeberrimæ Vniuersitatis
Viennensis Bibliopolæ ac Typographi ordinarii.
ANNO M. DC. XXVIII.

30. A «TRIPARTITUM» 1628-IKI BÉCSI KIADÁSÁNAK CÍMLAPJA.

A jogi cselekményekre való képességnek az életkor szempontjából való meghatározásában a magyarországi szokásjog külömbséget tett a teljes kor és a törvényes kor között; amazt a férfi 24, a nő 16, ezt mindkét nem 12

éves korában éri el. A teljeskorúság jogi következménye az, hogy ügyvédet vallhatnak. A férfi adósságot csinálhat és elzálogosíthat 16, ingóságairól rendelkezhetik 18, ingatlanairól 24 éves korától; a nő minderre 14-ik esztendejében képes, azon megszorítással, hogy 16-ik esztendeje betöltése előtt véghezvitt jogi cselekményeit később visszavonhatja, ha bebizonyítja, hogy azokra kényszeríttetett. (CXI.)

A teljes kor eléréseig a gyermekek atyjuk halála után gyámság alatt állanak. A szülőknek joguk van kijelölni a gyámot. Ilyen rendelkezés hiányában az apa halála után törvényes gyám az anya, vagy az ingatlan javak öröklési jogának sorrendjében az atyafiak egyike; törvényes gyám hiányában a király rendel gyámot. Azon esetek, melyekben valaki a gyámság viselésére képtelenné válik és elvállalására nem kényszeríthető, egyenként fel vannak sorolva. A gyám hatásköre és felelősségre vonásának módozata részletesen szabályozva van. (CXIII—CXXXII.)

Az utolsó tárgy, mely a Hármaskönyv első részében helyet talál, az ingó és ingatlan javak becslése. Az ország régi szokása megkülömbözteti az ingatlan javaknál az örökbecsűt és a közbecsűt. Amaz ennek tízszeresét teszi. Ingó javaknál csak közbecsűnek van helye. A közbecsű szerint, vár vagy kolostor értéke 400 forint; népes nemesi udvaré 12 forint; népes jobbágyteleké 4 forint; egy ököré, csődöré, kanczáé 4 forint; egy tehéné 2 forint; egy sertésé, egy birkáé 1 forint. Ez a becslés mérvadó a bírságok, leánynegyedek, hitbérek, zálogok és adósságok kifizetésénél, úgyszintén a határok kigazításánál. (CXXXIII—CXXXIV.)

*

A *második rész* «a perek folyamáról, a végrehajtásokról és az itélethozás rendjéről» értekezik. Azonban megelőzőleg Werbőczi tárgyalni kívánta azt a kérdést, hogy

«a fejedelem és az ország rendeletét vagvis közönséges végzeményét miképen kell magyarázni? úgyszintén, hogy a mi szokásunk, vagyis nem írott jogunk, melylyel ez idő szerint közönségesen élünk, eredetét honnan vette?»

A törvények érvényességére vonatkozólag a következő szabályokat állítja föl. A törvény, melyet új törvény eltörölt, hatályát elveszti; de az eltörlés előtt megindított pereket a korábbi törvény szerint kell folytatni; kivéve, ha az új törvény világosan visszaható erővel van felruházva. Mikor új törvény az ugyanazon ügyben alkotott régi törvény megváltoztatásáról nem tesz említést, az utóbbi megtartja erejét; hacsak «a nép ellenkező gyakorlata erejét el nem vette». (I—II.)

Ezzel összefüggésben fölveti azt a kérdést: vajjon a fejedelem törvényeket és statutumokat maga alkothat-e, vagy a nép beleegyezésére van-e szüksége?

A választ történeti visszapillantás előzi meg. A míg a magyar nemzet hajdan «pogány módra élt», a törvényhozás és rendelkezés egész hatalma a vezérnél és a kapitányoknál volt. A katholikus hit befogadása és a királyság megalapítása után, a magyarok «a törvényhozásnak, birtokadományozásnak és bíráskodásnak egész hatalmát az ország szent koronájára, . . . következésképen a királyra ruházták át és így ettől fogva a királyok a nép összehívása és megkérdezése mellett kezdették alkotni a törvényeket, a mint ez korunkban is történni szokott.»

«A fejedelem egyedül a maga akaratából és önkényesen, kiváltképen az isteni és természeti jogot sértő dolgokban és az egész magyar nemzet régi szabadságainak ártalmára semmit sem rendelhet; hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet: ha vajjon annak az ilyen törvények tetszenek-e? Ha igennel felel, azontúl az ilyen végzéseket, az isteni és természeti jog épségben maradván, törvényekül tartjuk meg.»

«Gyakran maga a nép is, közös megegyezéssel, elhatározza azt, a mit a közjóra hasznosnak ítél és irásban terjeszti a fejedelem elé, kérvén, hogy erre nézve törvényt alkosson. Az ilyen végzések, ha a fejedelem helybenhagyását elnyerik, törvényerőre emelkednek. Ezek a fejedelem statutumainak neveztetnek; mert az ő beleegyezése és megerősítése által válnak törvényekké; mindazáltal gyakran országos végzeményeknek is mondatnak.» (III.)

Mivel ezen fejtegetésekben a «népről» (populus) szól, külön czímben megmagyarázza, hogy ez a kifejezés «a főpapok, zászlósurak, egyéb mágnások és a többi nemesek» megjelölésére szolgál. (IV.)

DECRETVM
juris consuetudinarij, Inclyti
Regni HVNGARIAE &
Transylvaniæ,
MAGYAR ES ERDELY-
Országnak Törveny könyve
Melyet Werboczi Istvan,
1514 Esztendőben
FODOR MERYHART
DEBRECZENBEN,
ANNO. M. DC. XXXIX.

31. A «TRIPARTITUM» 1639-IKI DEBRECZENI KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

Egyébiránt az országos végzemények kötelező ereje kiterjed a nem-nemesekre is, vagyis mindazokra, «kik a fejedelem joghatósága alatt állanak» és az országban lakó idegenekre. Sőt Werbőczi hangoztatja, hogy a törvények «első sorban magát a fejedelmet kötelezik, ki azokat a nép kívánságára közreadta; azon közmondás szerint: vesd magad alá a törvénynek, melyet magad hoztál.» (V.)

Az ország törvényeiről Werbőczi azt a felfogást vallja, hogy «majdnem mind eredetileg a pápák és a római császárok törvényeinek kutforrásából származtak.» Fölemlíti egyszersmind azt az elterjedt nézetet, hogy «a perlekedési gyakorlatot, a melyet a peres ügyek megkezdésében,

folytatásában, megvitatásában és elintézésében követünk, Károly király Francziaország határairól hozta be az országba; és azt, miként eddig sértetlenül megtartattak, ... jövőre is meg kell tartani.» A törvénykezésben követett szokásnak három alapját jelöli meg: «a közönséges rendeleteket és végzeményeket, — a királyi kiváltságleveleket, — az ország rendes bíráinak ítéleteit.» (VI.)

A királyi kiváltságokról azt a jogi elvet hangsúlyozza, hogy érvénytelenek, ha akár az közönséges jogot, akár egyesek jogait sértik, név szerint azok is, melyekkel a király netán jövőben bárkit a megyei törvényszék és az ország rendes biráinak hatósága alól kivonna. Megokolásúl ismétli a törvény előtt való egyenlőségnek az I. rész IX. czímében foglalt jogelvét, hogy «minden úr és nemes... egyenlő törvénynyel és szokással tartozik élni.» (VII—XII.)

Mivel a kiváltságlevél jogerejének föltétele az, hogy hiteles pecséttel legyen ellátva; meghatározza a hiteles pecséteket, a melyek alatt a király, az ország rendes bírái és a hiteles helyek (káptalanok, konventek) közhitelű okleveleket állíthatnak ki. (XIII.)

Azután egyenként felsorolja a királyokat, kiknek kiváltságlevelei érvényességüket megtartották, illetőleg elvesztették.

Az utóbbiak sorába tartoznak: Péter, Aba Sámuel, IV. István, III. László, III. Endre, Erzsébet királyné (Albert neje) és I. Ulászló. Továbbá Róbert Károlynak első és második pecséte alatt, Nagy Lajosnak első pecséte alatt, Zsigmondnak 1406 előtt, Hunyadi Mátyásnak koronázása előtt kiállított kiváltságlevelei (a mennyiben utóbb meg nem erősíttettek) szintén érvénytelenek.

II. Endre királyról szólván, megemlíti, hogy «a nemeseket, kik előbb a királyoknak némi szolgálatokkal és jobbágyaik részéről gyűjtelékfizetéssel tartoztak, ezek alól legelőször Endre király vette ki és mentesítette.» «Ezért — teszi

hozzá — mind a mai napig minden utána következő király, a koronázás előtt esküvel kötelezi magát, hogy Endre király végzeményét és törvényeit megtartja.» A kiváltságlevelekről szóló fejtegetéseinek kiegészítéséül, könyvébe egész terjedelemben fölveszi az országos tanács 1448-ik évi okiratát, mely a koholt, hamis oklevelek felsorolását

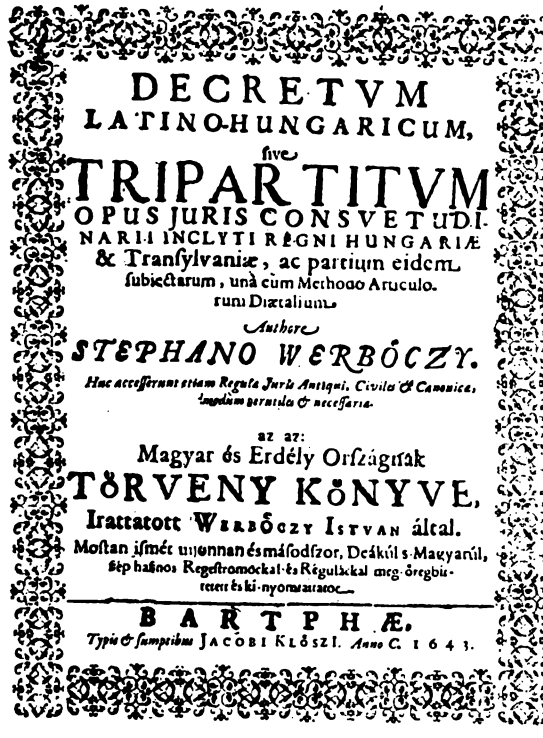
DECRETVM
LATINO-HUNGARICUM,
sive
TRIPARTITVM
OPUS JURIS CONSVETUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIÆ
& Transylvaniæ, ac partium eidem
subiectarum, unà cum Methodo Aruculorum Diætalium.
Authore
STEPHANO WERBÓCZY.
Hac accesserunt etiam Regulæ Juris Antiqui, Civilis & Canonicæ, tempdum perutiles & necessariæ.
az az:
Magyar és Erdély Orszagnak
TÖRVENY KÖNYVE,
Irattatott Werbőczy Istvan által.
Mostan ismét ujonnan és másodszor, Deákúl s Magyarúl, szép hasznos Regestromokkal és Régulákkal meg-öregbitetett és ki-nyomtatatot.
BARTPHÆ,
Typis & sumptibus Jacobi Klöszl. Anno C. 1643.

32. A «TRIPARTITUM» 1643-IKI BÁRTFAI LATIN-MAGYAR KIADÁSÁNAK CÍMLAPJA.

foglalja magában. Végre az okiratokról, melyek az oklevelek hitelességét biztosítják, és a hamis oklevelek felismerése végett követendő eljárásról értekezik. (XIV—XVII.)

Csak ezután tér át a második rész tulajdonképeni tárgyára: a perfolyam különböző stadiumaiban, a perbe hívásban, az idézésben, a tanuk vallatásában és megesketésében, végül az ítélet hozásában és végrehajtásában, a felek és

bírák által követett eljárás szabályainak előadására. (XVIII—LXX.)

A perek megindításában való roszhiszemű eljárás a patvarkodás büntényét képezte, ha a felperes ugyanazon ügyben kétféle úton indított pert, vagy azt, a kit kötelezettségeitől előbb felment, utóbb bepereli, vagy végre királyi engedély nélkül perújítást kísérel meg. A patvar-

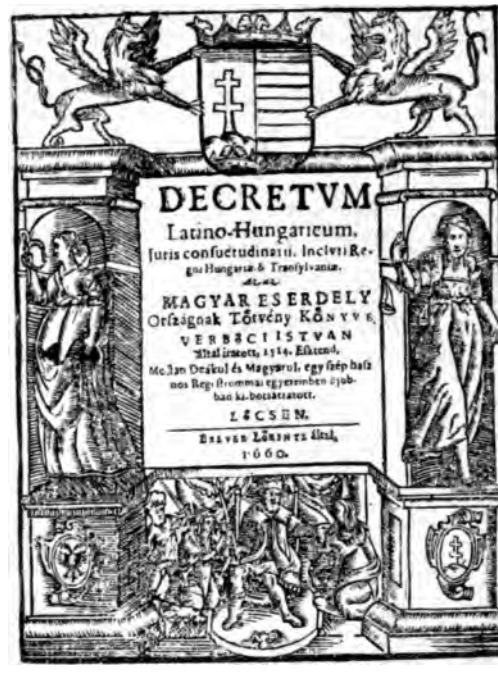
DECRETVM
Latino-Hungaricum,
MAGYAR ES ERDELY
Orszagnak Tőtvény KŐNYVE,
VERBŐCI ISTVAN
LŐCSEN.
EGYVER LŐRINTZ által,
1660.

33. A «TRIPARTITUM» 1660-IKI LŐCSEI LATIN-MAGYAR KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

kodó elveszti ügyét és kétszáz forint bírságra ítéltetik. Az a felperes, a ki az általa megindított perben igazságtalan panaszt emel vagy becstelenítő kifejezésekkel él köztiszteletben álló személy ellen, «nyelvváltság» czímén száz forintnyi bírságot fizet. Ősrégi szokásból, hosszas gyakorlatból eredt és mindennapivá vált az az eljárás, mely szerint a pervesztes fél a bírói ítélet végrehajtását, kivont kardnak vagy más fegyvernek felmutatásával megakadályozta,

a végrehajtásra kiküldött bírói személyeket visszaűzte. Ezen eljárás első ízben csak hetvenkét forintnyi bírságot vont maga után; azonban másodízben hütlenség büntényét képezte. (LXX—LXXVI.)

A bírói ítélettel eldöntött perekben csak királyi kegyelem mellett lehet perújítást követelni. Ellenben a bírói ítélet előtt a per leszállítását vagyis elejtését akár a bíró eszközölheti, mikor a perbehívó iratban lényeges hibát és tévedést talál, akár maga a felperes, a ki ebben az esetben harminczhat forintnyi bírságot fizet, melynek két harmada a bírót, egy harmada az alperest illeti. Birtokjogi perekbe az ítélet hozatala előtt joguk volt beavatkozni mindazoknak, kik igazolni tudták, hogy a peres birtokjogokra igényük van és a felperesnek a perben tett kiadásokból a rájuk eső részt megtérítik; azonban a felperes és alperes között az itélet meghozatala előtt létrejött egyezségben a beavatkozók kötelesek megnyugodni. Végűl a peres ügyek vitelében fizetendő bírságok behajtása körül követendő eljárás szabályai adatnak elő. (LXXVII—LXXXVI.)

*

A *harmadik rész* feladata a magyar korona melléktartományainak eltérő szokásjogát ismertetni. Werbőczi mindenekelőtt azt a kérdést veti föl: «vajjon hozhat-e minden nép, vármegye vagy város önmagától külön statutumokat?» A válasz így hangzik: «Minden nép vagy közönség, mely joghatóságot nélkülözvén, másnak uralma alatt áll, csak feljebbvalójának beleegyezésével alkothat statutumokat, oly módon, hogy ezek isteni és emberi jogot ne sértsenek, jogtalanságot és az örök üdvösséggel ellenkezőt ne tartalmazzanak, mások jogainak ártalmára és sérelmére ne legyenek. «És ebből az elvből azt a következtetést vonja le, «hogy a dalmátok, horvátok, slavoniaiak és erdélyiek... Magyarország közönséges határozatai és végzemé-

nyei ellen, úgyszintén a királyi kúriában, az ország rendes bírái által ingatlan javak és birtokjogok tárgyában hozott ítéletek és bírósági határozatok ellen semmit sem rendelhetnek, statutumot nem alkothatnak; . . . továbbá a vármegyék statutumokat hozhatnak a szántóföldek, rétek, erdők, folyóvizek őrzése, a malmok állapota és jövedelme tárgyában és hasonló dolgokban, sőt a megyei törvényszékeken megtartandó törvényszakok és perfolyamok ügyében is, de az országos végzeményeket és a királyi kúria régi, jóváhagyott bíráskodási szokásával nem ellenkezhetnek . . . ; végre a szabad városok, úgyszintén a kereskedők, kalmárok, mesteremberek, a fejedelem hozzájárulásával, statutumokat hozhatnak, csakhogy ezek tisztességesek és igazságosak legyenek, mások jogaiban és szabadságában kárt ne tegyenek, sérelmet ne okozzanak . . . Az ilyen statutumokat a nép többségének és józanabb részének hozzájárulásával kell hozni; . . . józanabb pedig az a rész, a melyben a méltóságra, tudományra jelesebbek vannak.» (I—II.)

Ezután előadja Werbőczi a slavoniai és erdélyi nemesek, úgyszintén a székelyek különös magánjogi szokásait. Ezek közé tartozik a különbség a fejváltság díjában, vagyis azon pénzösszegben, a melyet a gyilkos egyéb büntetésen felül a végett fizet, hogy fejét megmentse. (III—V.)

Két czímben tárgyalja azt az eljárást, a mit a vármegyei törvényszékektől a királyi kúriához való fölebbezésben és a pereknek a kúriától a megyei törvényszékekhez való visszaküldésében kell követni. (VI—VII.)

A városok szokásjoga értelmében, polgáraik a nemesekkel a fejváltság díjának tekintetében egyenlők; de ezeknek egyéb kiváltságaival nem élhetnek; «a város területén kivül a polgárok tanuskodása a nemesekkel szemben egyáltalán el nem fogadtatik, károk és adósságok megtérítésére nézve, ha ezek értéke egy forintnál magasabb, esküre nem bocsáttatnak. Ellenben a városok saját polgáraikra nézve,

a bíráskodás legszélesebb körű hatalmát gyakorolják; csakhogy ítéletüktől a tárnokmesterhez és ettől a királyi személynökhöz fölebbezni lehet. (VIII—X.)

Ezen általános jogelvek megállapítása után a perjogra, örökösödési jogra és büntetőjogra vonatkozó szabályok következnek. (IX—XX.)

A gyilkosság büntényével kapcsolatban Werbőczi az önvédelem jogával tüzetesen foglalkozik, korlátait s föltételeit megszabja. (XXI—XXIV.)

A jobbágyosztályra vonatkozó szokásjog előadásában a földesúri bíráskodást, a földesúr ítéletétől való fölebbezést, a jobbágyok és nemnemes cselédek törvényszéki esküjét, vagyoni és örökösödési jogát tárgyalja. Fejtegetéseit azzal a nyilatkozattal zárja be, hogy parasztok nemesek ellen pert nem indíthatnak; nemes embertől szenvedett sérelemmel szemben csak földesuraik közbenjárása mellett szerezhetnek elégtételt. (XXV—XXXI.)

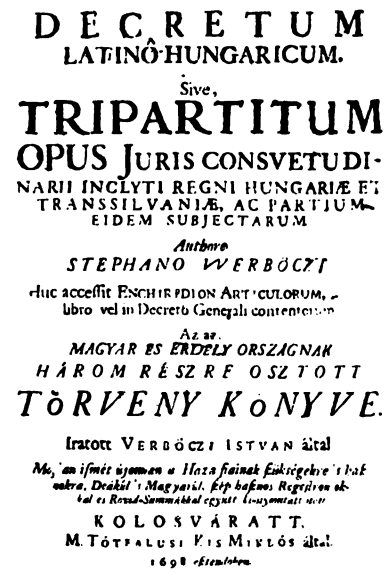
DECRETUM
LATINO-HUNGARICUM.
Sive,
TRIPARTITUM
OPUS JURIS CONSVETUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIÆ ET TRANSSILVANIÆ, AC PARTIUM EIDEM SUBJECTARUM
Authore
STEPHANO WERBÖCZY
Huic accessit ENCHIRIDION ARTICULORUM, libro vel in Decreto Generali contentorum
Az az.
MAGYAR ES ERDELY ORSZAGNAK
HÁROM RÉSZRE OSZTOTT
TÖRVENY KÖNYVE.
Iratott VERBÖCZI ISTVAN által
Most ismét nyomtatván a Haza fiainak kedvekért s hasznokra, Deákul's Magyarul, szép hasonlós Regestrom okkal és Rovás-Summákkal együtt kinyomtatott most
KOLOSVÁRATT.
M. TÓTPALUSI VIS MIKLÓS által.
1698 esztendőben.

34. A «TRIPARTITUM» 1698-IKI KOLOZSVÁRI LATIN-MAGYAR KIADÁSÁNAK CÍMLAPJA.

Ezután négy czímben azt adja elő, hogy a főispánoknak és kiváltsággal ellátott nemeseknek a nyilvános gonosztevőket miképen kell büntetniök; a marhák és barmok által okozott károkat miképen kell megtéríteni; az ellopott és megtalált lóval miképen kell elbánni; a pereknek a királyi kúriához felebbezéseinél miképen kell eljárni. (XXXII—XXXV.)

A könyv utolsó czímében a zsidókról Werbőczi kijelenti, hogy «mivel az üdvösséggel ellenkező többféle kiváltságaik

vannak, és különben is az uzsorákról ítélni veszedelmesnek látszik», jogi állásukkal ő tüzetesen nem foglalkozik; csak a zsidók törvényszéki esküjének szövegét közli. (XXXVI.)

III.

ERBŐCZI — mint láttuk — a tényleg érvényben levő szokásjog irásba foglalására, tehát nem új törvényjavaslat készítésére, nem is arra, a mit ma codificatiónak nevezünk, kapott megbízást. Feladatát lelkiismeretesen tartotta szem előtt. — Az Ulászló királyhoz intézett ajánlólevélben így szól: «Senki se higyje, hogy új törvényeket mernék hozni vagy betoldani. A mit elődeimtől kaptam, a minek alkalmazását az igazságszolgáltatásban, a peres ügyek tárgyalásánál láttam, hallottam, tanultam: azt gyűjtöttem össze és hoztam rendbe könyvemben».

És egy más helyen: «Gondosan ügyeltem arra, hogy semmit se irjak, a mi nemes országunk jó erkölcseitől és szokásaitól, a királyi rendeletektől eltér, vagy azokkal ellenkezik. Arra törekedtem, hogy mindennek hűsége és hitelessége szilárdúl álljon».

Könyvében kijelölvén az uralkodó szokásjog alapjait: az országyűlési végzeményeket, a királyi kiváltságleveleket, az ország rendes bíráinak ítéleteit és a helyhatósági statutumokat;* ezekben megismerteti velünk a forrásokat, melyekből merített.

Werbőczi tehát kortársaival szemben nem tartott és a jogtudomány történetében nem tarthat igényt arra a dicsőségre, hogy új elveket, új intézményeket honosított meg hazája jogéletében.

* II rész 6. czím, III. rész 2. czim.

Semmi sem igazolja azt a feltevést, hogy Werbőczi akár az anyagi, akár az alaki jog terén újat alkotott vagy a fennállót megjavította volna.

Azt a vakmerőséget, hogy a kapott megbizással ellentétbe helyezvén magát, az ország régi joga gyanánt saját újításait nyújtotta volna, ép oly kevéssé lehet föltenni, mint azt, hogy ilyen leplezhetetlen merényletet a király és a nemzet némán tűrt volna.

Már pedig tény, hogy a Hármaskönyvet Werbőczi — mint látni fogjuk — «tiszttársaival és a hazai jogban jártas férfiakkal» előlegesen megvitatta; az országgyűlés és a király észrevétel nélkül jóváhagyták; felek, ügyvédek, bírák mindjárt általánosan használatba vették; még a szerző személyének és politikájának ellenségei sem támadták meg.

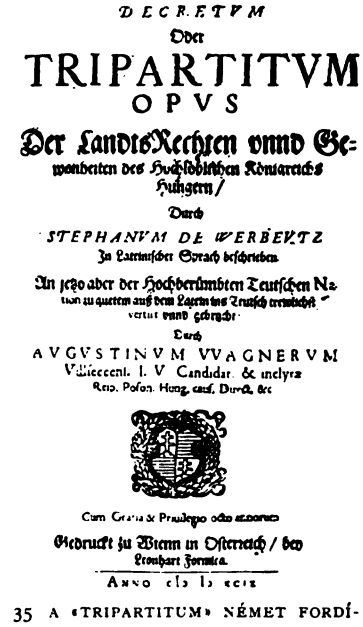
DECRETVM
Oder
TRIPARTITVM
OPVS
Der LandtsRechten vnnd Gewonheiten des Hochlöblichen Königreichs Hungern/
Durch
STEPHANVM DE WERBEVTZ
In Lateinischer Sprach beschrieben.
An jetzo aber der Hochberümbten Teutschen Nation zu quetten auß dem Lateinischen Teutsch verwendet vnnd gebracht.
Durch
AVGVSTINVM VVAGNERVM
Villiecenl. I. V. Candidat. & inclytæ Reip. Posson. Hung. cæs. Dict. &c
Cum Gratia & Privilegio
Gedruckt zu Wienn in Oesterreich / bey Leonhart Formica.
Anno cIↃ Ↄ CCIX

35 A «TRIPARTITUM» NÉMET FORDÍTÁSÁNAK CÍMLAPJA.

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a Hármaskönyv azt tartalmazta, a mit a magyar jogászvilág a XVI. században tényleg érvényes és gyakorlatban levő jog gyanánt ismert.

Azonban már maga Werbőczi, mikor a fennálló és gyakorlatban levő magyar jog elveit és szabályait rendszeresen egybefoglalta, tudományosan kiképzett éles elméjével fölismerte, hogy azokat nem a magyar nemzet maga, külső befolyásoktól függetlenül teremtette meg.

«Tudnunk kell — irja — hogy ezen országnak egész joga a pápák és a római császárok törvényeinek kútfőiből merittetett.» Továbbá kiemeli, hogy a törvénykezési el-

járást, a perlekedési gyakorlatot Francziaországból honosította meg Róbert Károly».

E szerint a legmagyarabb jogtudós hirdeti, hogy a magyar nemzet jogélete a kánoni, római és francziaországi jog elemeiből táplálkozott.

A múlt század harminczas éveiben egy magyar jogtörténész tüzetesen kimutatta Werbőczi Hármaskönyvében az egyházi jog befolyásának nyomait.[1]

Még korábban, a XVI. század végén, vonta magára a jogtudomány művelőinek figyelmét a Hármaskönyv tartalmának a római joggal való rokonsága,[2] melynek tárgyalása a jogtudósok hosszú sorát foglalkoztatta.[3]

És csakugyan a magyar jogtörténet emlékeinek tanulmányozása kétségtelenné teszi, hogy a magyar nemzet állami élete, a kereszténység befogadása óta európai alapokon fejlődött, idegen befolyások uralma alatt állott. Az Árpádok alatt a frank-germán, a XIV. században a normanolasz állam- és magánjog hatása volt túlnyomó; mindkettőnek gyökerei pedig a római jog talajában mélyedtek el.

«Az ősök bölcsesége — irja egy kiváló magyar jogász — a viszonyok igényeinek megfelelő jót onnan merítette, a hol azt találta; a magyar nemzet pedig birt annyi életképességgel és erővel, hogy az idegen vér származékát azonosítani tudta saját szokásaival és jellemével, a nélkül, hogy annyi századnak küzdelmei közepett, önálló nemzetisége sajátságos színezetét koczkáztatta vagy épen elvesztette volna.»[4]

1 SZEGEDI JÁNOS: Tripartiti juris Ungarici tyrocinium sacris canonibus accomodatum. Nagyszombat, 1734.

2 BARANYAI DECSI JÁNOS: Syntagma juris imperialis sive Justiniani et Hungarici. Kolozsvár, 1593.

3 THABOR: Collatio juris Romani et Hungarici. Strassburg, 1653. — OTROKOCSI FERENCZ: Experimentum reductionis juris Romani et Hungarici. Nagyszombat, 1699. — JONY JÁNOS: Dissertatio de usu et authoritate juris civilis in regno Hungariæ circa doctrinam de patria potestate. Jena, 1717. — Examen Werbőczianum. Pest, 1785.

4 VAJKAY KÁROLY: A német közönséges magánjog és történelme köréből. Budapest, 1875.

Mindazáltal azok, kik Werbőczit «a római jogelmélet befogadásáért» magasztalják és azok, kik ellene «a római jog becsempészésének» vádját emelik: egyaránt tévedésben vannak.*

*

Werbőczi nem léphetett föl mint újító és alkotó; de azért nem volt közönséges compilator.

A jogállapot bizonytalansága, a törvények és szokások ellenmondásai, az értelmezésükben mutatkozó ingadozás tették szükségessé a jogkönyv szerkesztését. E szerint gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy neki kellett eldönteni: mi az érvényes törvény, mi a «helybenhagyott szokás.» Az eltérő jogi felfogásoknak egymással való szembeállítását, az egységes jog megalakulása érdekében, lehetőleg el kellett kerülnie. De munkájában mégis találunk öt helyet, a hol ezt teszi.**

Miként a magánjogi fejtegetésekben sűrűn nyilt alkalma önálló ítélet érvényesítésére: könyvének közjogi része szembetünően magán viseli egyéniségének és politikai irányának bélyegét.

A köznemesség hegemoniájának kiküzdése volt — mint tudjuk — az ő életczélja. Ennek szolgálatában meglepő ügyességgel válogatta meg a közjogi kérdéseket, melyeknek tárgyalását a magánjog keretébe beleilleszthette és találta meg az átmeneteket, kapcsolatokat, melyek a czélzatosság leplezésére legalkalmasabbak voltak.

Mindjárt a munka első részének kezdetén, abból indul ki, hogy «a személyek jogairól és szokásairól» fog szólani, és kiemeli, hogy ezek a személyek vagy egyháziak vagy világiak. Erre a helyett, hogy az egyházi és világi rend között

* Név szerint DELL' ADAMI állítását, hogy «II. Ulászló megbizása szabad kezet hagyott Werbőczinek alkotásra, sőt egyenesen ráutalta a római jogra», II. Ulászló megerősítő okirata és Werbőczi ajánlólevele megczáfolják.

** I. rész 22., 30., 110., 111., a II. rész 65. czímeiben.

a különbséget részletezné, azt hirdeti, hogy «nemességre és világi javakra» nézve teljes egyenlőség létezik s ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a világi nemesség összes társadalmi fokozatain ilyen jogegyenlőség uralkodik. Hogy pedig épen erre fekteti a súlyt, jelezi azzal a tétellel, hogy: «nincs valamely úrnak nagyobb, valamely nemesnek kisebb szabadsága».[1]

A magyar nemesség eredetének történeti megvilágításában szintén egyedül az a czél lebegett szemei előtt, hogy a nemesség egyenlőségének tanát szilárd alapokra fektesse. Ismételi, hogy «minden főpap, báró és nemes a kiváltságoknak, szabadságoknak egy és ugyanazon előjogával él» és «minden báróság és főuraság a nemességből származott».

Ugyanezen szempont vezérli őt a nemesség kiváltságainak az arany bulla alapján való ismertetésénél, a mikor újból ismételi: «A nemesek alatt pedig értjük általában az összes főpapokat, bárókat, többi mágnásokat, valamint az ország más előkelőit, kiket mindenkor egy és ugyanazon szabadság előjoga védelmez». II. Endre királyról pedig megjegyzi, hogy «a nemesi kiváltságokra, előjogokra, szabadságokra, vonatkozó igen jó törvényeit és jeles végzéseit a magyar nemzet ma is mint szent végzéseket égig magasztalja».[2]

A magyar nemesség ezen jogegyenlőségének Werbőczi által különös előszeretettel hirdetett tanai az országos végzeményekkel és a történeti hagyományokkal egészen összhangzásban állottak. Csak egyetlen eltérést lehet megállapítani.

Mátyás király 1486-ik évi végzeményében az örökös grófoknak meghagyta azt a kiváltságot, a mely szerint a megyei törvényszékek joghatósága alól kivéve, közvetlenül a király ítélőszékének voltak alárendelve. Werbőczi, mikor azt az elvet állítja föl, hogy «a főpapok, bárók, mágnások nemesek . . . ugyanazon törénykezési eljárással élnek»:[3] az örökös grófokra vonatkozó kivételt nem említi meg; ám-

1 I. rész, 2. czím.
2 II. rész, 6. czím.
3 I. rész, 2. czím.

bár egy másik helyen nem hallgatja el azt a kiváltságukat, a mely szerint saját pecsétjük alatt vallhatnak ügyvédet, míg ezt mások az ország rendes bíráinak vagy a hiteles helyeknek pecsétje alatt teszik».*

A köznemesség közjogi állását a koronával szemben is megszilárdítani igyekezett munkájában Werbőczi. Előadja

36. ÖZV. ZÁPOLYAI ISTVÁNNÉ EMLÉKCZÍMERE.

ugyanis, hogy a magyarok mikor szent Istvánt királylyá választották «a nemesítésnek, következésképen a nemeseket ékesítő és a nem-nemesektől megkülönböztető birtokadományozásnak jogát s teljes hatalmát, az uralkodással együtt a *község*, a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte».

* II. rész, 13. czím.

Ezen tényből nagy horderejű következtetést von le. «Ettől fogva e két dolog (t. i. a nemesség adományozása a király részéről és az uralkodói hatalomnak a királyra ruházása a nemesség részéről), mintegy a viszonos átruházásnál és kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan egymástól függ, hogy egyiket a másiktól különválasztani, elszakítani nem lehet, egyik a másik nélkül nem történhetik; mert a fejedelmet csak nemesek választják, a nemeseket a fejedelem ékesíti nemesi méltósággal».

Ezen, nem egészen világos és némileg erőltetett okoskodás csúcspontja kétségkivül az a tétel, hogy «a fejedelmet a nemesek választják», a miben annak elismerése foglaltatik, hogy a főpapok, urak és nemesek között a királyválasztás jogának gyakorlásában nincs különbség.[1]

Továbbá tanítja, hogy «a királyok a nép összehívása és megkérdezése mellett alkotják a törvényeket»;[2] az alkotott törvények a királyokat is kötelezik;[3] név szerint az arany bullában foglalt törvények megtartására «minden magyar király, mielőtt fejére teszik a szent koronát, esküvel kötelezi magát».[4]

Ekként az alkotmányosság alapelveit formulázta. Azonban az királyi hatalom gyengítése nem tartozott programmjához. Az oligarchia túlkapásai ellen csak erős királyság biztosíthatta a köznemességet.

A korona hatalmának megszilárdítására czélozott Werbőczi, a mikor a királyi kegyúri jogokat szabatosan meghatározta és történeti kifejlődésük ismertetésére feltűnő részletességgel kiterjeszkedett. Az apostoli királyság eszméjéből levont következtetéseiben azon alapelveket örökítette meg, a melyek Zsigmond király uralkodása óta emelkedtek érvényre és Hunyadi Mátyásban a legerőteljesebb oltalmazóra találtak.

*

1 I. rész, 3. czím.
II. rész, 3. czím.
3 II. rész, 5. czím.
4 I. rész, 9. czím.

A Hármaskönyv szerkesztésében Werbőczi mind a tárgyalt anyag, mind a feldolgozás formájának megválasztásában teljesen szabadon mozoghatott.

A külföldön használatban levő jogkönyvek közül egyetlenegy sem szolgált neki mintául; ámbár néhány esztendővel korábban a II. Ulászló jogara alatt álló másik országban, Csehországban két ilyen jogkönyv jött létre.[1]

A Hármaskönyvben feltűnően előtérbe lép a tudományos munka, sőt bizonyos tekintetben az iskolai tankönyv jellege; és ez nem kevéssé meglepő olyan szerzőnél, ki egész életén át a törvénykezés terén működött; magyarázatát pedig abban leli, hogy tankönyvek állottak előtte minták gyanánt.

Egyik kiváló osztrák jogtörténeti iró, Tomaschek, 1884-ben egy XIV. századbeli osztrák jogtudományi tankönyvet ismertetett, mely «Summa legum» czímet visel. Azt a Hármaskönyvvel egybevetvén, arra az eredményre jutott, hogy Werbőczi az ő előbeszédének elméleti fejtegetéseit ama tankönyvből úgy szólván szó szerint vette át; az első és második rész tizennyolcz czímének szövege pedig szerinte arra utal, hogy a római jog tanait, melyeket értékesít, nem közvetlenül a Institutiókból, hanem ama tankönyvben talált idézetekből kölcsönözte.[2]

Ezt a felfogást nem csak a párhuzamosan egymás mellé állított idézetek támogatják, hanem figyelembe vehető az a tény is, hogy a Summa legum példányai Magyarországban el voltak terjedve.[3]

1 1500-ban nyomatott ki Prágában a «Jura et constitutiones regni Bohemiæ», és 1508-ban ajánlotta Ulászlónak VISEHRADI VIKTORIN: «De jure terræ Bohemiæ libri novem» czímű munkálatát.

2 I. A. TOMASCHEK: «Über eine in Österreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum incerti auctoris, und ihr Quellenverhältniss zu dem Stadtrechte im Wiener-Neustadt und dem Werbőczischen Tripartitum» (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Historisch-philosophische Classe. (v. kötet, 241—328. ll.)

3 Egy példánya a jelen század első felében Gyurkovics Mátyás pozsonyi könyvtárában megvolt. A pozsonyi ev.

Azonban lehetséges, hogy a Summa legum szerzője és Werbőczi közös forrásból merítettek, mindketten a római jognak általános tekintélyben álló tankönyveit használták föl.

Mert Werbőczi munkájának tudományos formát kívánt adni és erre nem kereshetett másutt mintát, mint a római jog irodalmában, mely a középkor alkonyán világuralomra jutott.

Könyvének három részre osztásában, melyek a személyekről, tárgyakról és jogi eljárásokról (de personis, rebus, actionibus) voltak hívatva értekezni, a római jog commentatorai által meghonosított gyakorlathoz alkalmazkodott. Szintúgy a három könyv egész folyamán szüntelenül a római jogra támaszkodott, melytől szabatos definitióit, éles megkülönböztetéseit kölcsönözte; ámbár attól a munka tartalmának lényegében függetlennek kellett maradnia.

A doktrinär modor nemcsak az előbeszédben foglalt és az egyes fejezetek élére helyezett elméleti fejtegetésekben, úgyszintén a többrendbeli történeti kitérésekben nyilatkozik; hanem gyakran irályi fordulatokban is, melyek gyakorlati czélra szolgáló jogkönyvben idegenszerűen hangzanak.

Így például, mikor arról szól, hogy az elévülést az egyházi és világi törvényszékek eltérő módon határozzák meg, azt a megjegyzést fűzi hozzá: «Az egyházi törvényszékekről értekezni nem szándékozom, ezt a tárgyat hallgatással mellőzöm és azokra hagyom, kikhez az tartozik».*

Nem egyszer a tárgyalt jogi esetet kérdés alakjába öltözteti, és azután az olvasóhoz fordulván, a választ azzal kezdi: «Feleld . . .»**

A tudományos és tankönyvszerű forma elfogadása hozta

lyceum könyvtárában őriztetik német fordításának XV. századbeli kézirata, mely a függelékek tanúsága szerint Magyarországban használatban volt

* I. rész, 78. czím.

** Így például az I. rész 76. czímében.

magával azt is, hogy idézeteket pazarúl alkalmaz és azokat nemcsak jogi és történeti munkákból, hanem a szentirásból és szent atyákból, latin és görög remekirókból kölcsönözi.

Joggal mondhatta tehát, hogy könyve szerkesztésében «lelke előtt honfitársai állottak, kiket *oktatnia kell*».

Az oktatásnak szempontja uralkodik irályában is. «Honfitársai megszokott egyszerű nyelvén» kíván — úgymond — irni s ezért a közhasználatban levő műkifejezéseket használja.»

A humanista babéraira nem vágyott. Czélja — úgymond — «a közjót, a haza békéjét előmozdítani, nem ékesszólását fitogtatni». Ezért szívesen kiteszi magát a megrovatásnak azok részéről, «kik mindent silánynak tartanak, a mit Cicero vagy valamely más jeles iró egyszer-másszor nem használt».

Miként politikai pályáján a tömegekre hatott, úgy Hármaskönyvét azok számára készítette, kik — mint maga mondja — «inkább a fegyvert, az ekevasat és a kaszát forgatják kezükben, mint Cicero, Livius, Sallustius munkáit».*

IV.

A HÁRMASKÖNYVVEL Werbőczi az 1514-ik év tavaszán készült el, a mikor az országot a pórlázadás kitörése végső veszélylyel fenyegette. Ezt Zápolyai János hárította el azzal a győzedelemmel, a mit Temesvár falai alatt Dózsa György fölött kivívott. Azt, vajjon Werbőczi ezen válságos napokban az erdélyi vajda oldala mellett volt-e, nem állapíthatjuk meg; valamint azt sem, vajjon mint ítélőmesternek a Dózsán végrehajtott kegyetlen ítéletben része volt-e.

* A befejezésben

Azonban kétségtelen, hogy Werbőczi volt az, a ki a temesvári diadal politikai értekesítésére az irányt megadta. Mikor a király és az udvari oligarchia tehetetlenségével szemközt a nemzeti párt fővezérét a haza megmentésének dicsősége környezte: az októberben tartott országgyűlés a legkedvezőbb alkalmat nyújtotta arra, hogy a nemzeti politika czéljai felé újabb lépésekkel haladjon tovább.

A nemzeti párt eljárását ügyes számítás és kiváló önmérséklet jellemzi. Kimélni kívánta a királyt, abban a reményben, hogy őt most végre meghódíthatja a Zápolyaiház nagyravágyó terveinek és a köznemesség igényeinek s rábírhatja, hogy a Miksa császárral 1506-ban kötött egyezséget fölbontsa és Anna herczegnő kezét az erdélyi vajdának ajánlja. Ezért elejtette az egy esztendő előtt felmerült tervet, hogy a királynak gondnokság alá helyezését és kormányzó választását erőszakolja ki. Sőt oly módon lépett föl, mintha a trón megszilárdítása, a királyi tekintély helyreállítása volna a czélja. Ezt a politikát geniális módon hozta kapcsolatba az oligarchia ellen és a köznemesség javára irányozott törekvéseivel.

Az országra nehezedett csapásért a felelősséget az urakra hárította, mint a kik önző haszonleséstől vezetve a korona javait magukhoz ragadták s ezzel a királyt képtelenné tették az ország megvédelmezésére, a nélkül, hogy honvédelmi kötelességeiket maguk teljesítenék.

A Werbőczi által fogalmazott végzemény élén álló törvényczikkely elrendeli, hogy az idegen kézen levő összes királyi javadalmakat: vámokat, bányákat, városokat tényleges birtokosaik azonnal bocsássák vissza; míg követeléseiket később fogja a kincstár kiegyenlíteni. Zápolyai Jánosra nézve azonban kivételt tesz, megállapítván, hogy az ő követelései az országos adóból előlegesen fognak megtéríttetni. Ezen kedvezmény azzal a jelentékeny érdemekkel okoltatott meg, a melyeket a vajda a parasztok megsemmi-

sítése által szerezett; a mely magasztaló nyilatkozatot a többi egyházi és világi urak megbélyegzésével egyértelműnek lehetett tekinteni.

Ugyanez a jelentősége volt annak a czikkelynek is, mely a királyt felkérte, hogy a pórlázadásban való részvételért

37. II. ULÁSZLÓ.

jószágvesztésre ítélt nemesek jószágait érdemes köznemeseknek vagy parasztoknak adományozza, nem pedig «uraknak és mágnásoknak, kiknek különben is elég vagyonuk van».

A jobbágyosztályra vonatkozó végzések, melyek azt a szabad költözködés jogától megfosztották, uraik irányában tartozásaikat és szolgálmányaikat az egész országra kiterjedő

érvényességgel egyenlően szabályozták: nem csak a pórlázadás iszonyai által sugalmazott boszúvágy nyilatkozatai, hanem a köznemesség gazdasági érdekeinek biztosítására hívatott rendelkezések természetével birnak.

Ugyanis ebben a korban a földbirtok értéke és jövedelme nem annyira kiterjedésétől és természetétől, mint inkább a munkaerőt nyujtó jobbágyok számától és munkaképességétől függött. Az oligarchák, az udvari méltóságok viselői a jobbágyokra, kiket nagyobb kedvezésekben és előnyökben részesíthettek, mint a köznemesek, mindig hatalmas vonzóerőt gyakoroltak. A jobbágyok költözési szabadsága e szerint első sorban a köznemesek érdekeit fenyegette és arra kényszerítette őket, hogy jobbágyaikkal szemben a legnagyobb kíméletet érvényesítsék. Ezentúl a köznemes meg lehetett nyugtatva az iránt, hogy jobbágyai nem kereshetnek emberségesebb szomszédnál menedékét, nem várhatják hatalmasabbtól sorsuk javítását.

A végzeményben van egy czikkely, mely megállapítja, hogy a király az ő bírói pecsétjét, vagyis a személynök tisztét «a jogban és tudományban jártas, érdemes világi emberre» ruházza.* A minek világos értelme az volt, hogy a király a személynöki hivatalból Erdődi János zágrábi püspököt,** Bakócz Tamás öccsét mozdítsa el s utódjává Werbőczit nevezze ki. Ez erre a méltóságra való qualificatióját, «a jogban és tudományban való jártasságát», a legfényesebben bizonyította be Hármaskönyvével, melyet most mutatott be II. Ulászlónak. Azonban az ő kegyére más jogczímet is akart szerezni. Munkálatának élére és végére ajánlólevelet helyezett, a melynél a hódolat és szolgálatkészség hízelgő contestatiói tekintetében az udvari

* «Bene merite, jurisque et litterarum perite persone seculari» . . . LV. czikkely.

** 1513 november 11-ikén kelt oklevélben Erdődi prépost, mint királyi személynök fordul elő. (Az Erdődy grófok galgóczi levéltárában.) Az 1514 november 19-iki királyi okirat tanúsága szerint zágrábi püspök.

párt legszolgaiabb szellemű emberei sem mehettek volna messzebbre.

»Engedelmeskedni óhajtottam — úgymond — felséged

38. ERDŐDI BAKÓCZ TAMÁS ARCZKÉPE.

parancsának, mely előtt meg nem hajolni véteknek tartanám.

»Felséged legszerencsésebb vezérlete és boldogitó uralkodása alatt fogtam hozzá a munkához.

»Felséged a királyi fényhez legméltóbb, alattvalói nyu-

galmának és békességének állandósítására a legalkalmasabb módon jár el, mikor az ellenségtől való félelmet messze-űző háborúk és a fegyverek zaja után a békéről gondoskodik.

«Te legjobb és legkeresztényibb király, valamint a trón magaslatán mások fölött állsz, úgy hihetetlen és csaknem mennyei erényekben bővelkedel . . . Cselekvésedet és gondolataidat mennyei ihlet sugalmazza.

«Felségednek, összes alattvalói nevében, nagy és örökké-tartó köszönettel adózom azért, hogy nemes országának épületét a törvények és rendeletek akkora erejével kívánta megszilárdítani, hogy azt a sors mostohasága és az emberek igazságtalansága megrendíteni soha sem fogja . . .

«Ez idő szerint kimondhatatlan magasztalásra méltóbb, az örök dicsőség biztosítására hathatósabb . . . dolog nem történhetett, mint az, hogy az ország törvényei és határozatai, melyeket ezelőtt legsűrűbb homály és sötétség borított, felséged vezérlete és hatalma alattt az irás fényével megvilágítva, felséged nagy méltóságával köztudomásra jutnak . . .

«Fáradozásomért eléggé, sőt túlságosan meg vagyok jutalmazva azzal, hogy hazámnak, melynek határtalan szeretetét minden hazafi szívében hordja, hasznára voltam, és felségednek, kinek magamat örök időre átengedém és odaadám, tehetségemhez képest engedelmeskedtem.

«Kérem és esdekelve könyörgök, hogy felséged a szentséges nevének ajánlott munkát újra meg újra átolvasni, megvizsgálni és megrostálni kegyeskedjék . . . . Mindazt, a minek elhagyását, megváltoztatását, hozzáadását felséged éles itélete szükségesnek tartja, méltóztassék legszigorúbb bírálataival kiigazítani és kijavítani, hogy semmi se maradjon benne, a mit a vetélytársak és roszakarók ócsárolhatnának . . . .

«Mérlegelje felséged inkább szándékom minőségét, mint

a felajánlott munka csekélységét. Jövendőre pedig, a menynyire erőmtől kitelik, minden igyekezettel, gonddal és szorgalommal azon leszek, hogy felségednek hasznosan szolgáljak. Az akarat és a hűség bizonyára soha sem fog bennem hiányozni.

«Életem utolsó leheletéig minden fáradságot, igyekezetet, gondolatot arra fogok szentelni, hogy felségednek nemcsak parancsait és megbizásait, hanem intéseit és gondolatait is teljesítsem. Leghőbb óhajtásom valósul, ha felséged kívánatainak legalább némi részben eleget tehetek.»

Ezen ajánlólevél tanusága szerint Werbőczi a királyt tartotta hívatottnak arra, hogy a Hármaskönyv megbírálásáról gondoskodjék és jóváhagyásával használatba vételét elrendelje.

Ennek daczára a Hármaskönyv az országgyűlés elé került. Vajjon a király, vagy pedig Werbőczi saját elhatározásából tette át az ország rendeihez: nem dönthetjük el.

Az országgyűlés a munkálat megvizsgálására bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá megválasztattak: Wárdai Pál budai prépost, királyi kincstárnok, Batthyányi Benedek budai várnagy, Mekcsei György királyi titkár, az alnádor, három ítélőmester, a királyi ügyigazgató és a királyi törvényszék két köznemes ülnöke: Szobi Mihály, Dombai Pál. Feltűnő, hogy a főpapok és a zászlósurak nem kívántak a bizottságban részt venni, a mi kétségkivül azért történt, mert belátták, hogy nézeteiket és kívánataikat Werbőczivel szemben érvényre emelni nem képesek. A bírálók e szerint túlnyomó részben Werbőczi kartársai, barátai, pártfelei voltak, kik rég hozzá szoktak, hogy az ő szellemi felsősége előtt meghajoljanak.

Egyébiránt eljárásuk puszta formalitás volt, mert megbizatásukban néhány nap alatt jártak el, úgy, hogy alapos tanulmányozásról, egyes részletek megvitatásáról szó sem lehetett.

Mialatt az országgyűléstől kiküldött bizottság előtt feküdt a Hármaskönyv, Werbőczi abban az országgyűlésen alkotott törvények alapján két helyen változtatást vitt véghez. Az egyik jelentéktelen. A II. rész 46. czímében azon esetekről van szó, a melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet lehet hozni és utalás foglaltatik az 1439-ik évi végzeményre; erről megjegyzi Werbőczi, hogy «azt mostani közönséges végzeményünk is jóváhagyja és megerősíti».

Fontosabb a második hely. A III. rész 25-ik czímét, mely a jobbágyok állapotát és törvényeit ismerteti, egészen átdolgozta. Elmondja ugyanis, hogy a jobbágyok «eddigelé a szabadság amaz előjogával élhettek, hogy törvényes földbérük letétele és adósságaik kifizetése után lakóhelyükről bármikor, nekik jobban tetsző más helyre költözhettek». Azonban — így folytatja — «mivel pártot ütöttek és bizonyos Székely György nevű gonosz haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az úgynevezett kurucz lázadást támasztották és ezzel az örök hűtlenség vétkébe estek: szabadságukat végképen elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek».*

Az így kiegészített munkáról az országgyűlési bizottság ítélete úgy hangzott, hogy «az ország törvényeivel és jóváhagyott szokásaival mindenben megegyez».

Ehhez a felfogáshoz az ország rendei vita nélkül csatlakoztak. A végzeménybe egy czikkelyt iktattak, melyben a királyt fölkérik, hogy «az országos jogot olvastassa meg, hagyja helybe és megpecsételve az ország minden vármegyéjének küldje meg». Egyúttal ezt a kérelmet kivételesen,

* Kolozsvári és Óvári azt hiszik, hogy Werbőczi ezeket a módosításokat a Hármaskönyv királyi megerősítése után eszközölte. Azonban Werbőczi az első nyomtatott kiadás előszavában írja, hogy munkáját «abban az alakban és szerkezetben, melyben kelt», bocsátja közre. Ezt annál inkább el kell hinnünk, mert a Hármaskönyv a királyi megerősítő okiratba be van ékelve, s így a változtatás a hamisítás jellegét viselte volna magán.

ünnepélyes formában terjesztették Ulászló elé. Testületileg jelentek meg színe előtt és fölkérték, hogy a Hármaskönyvet «örök érvényű törvény és szokásjog gyanánt, fogadja el, hagyja jóvá, királyi tekintélyének és hatalmának teljességéből erősítse meg».

A király nem találta szükségesnek, hogy a könyvet «megolvastassa», azaz megvizsgálására a maga részéről újabb bizottságot küldjön ki. Csakhamar — november 19-ikén — kinyilatkoztatta, hogy «úgy találta, hogy (a Hármaskönyv) összes fejezetei, czímei és czikkei . . . az ország jóváhagyott szokásaival és jogaival megegyeznek, sőt ezeket szóról szóra tartalmazzák»; minélfogva elrendeli, hogy «örök időkre érvényes törvény, jog és szokás gyanánt fogadtassanak el».

Ezt a nyilatkozatot ünnepélyesen kiállított oklevélben tette meg s abba befoglalta a Hármaskönyv egész tartalmát.[1] Egyúttal az ország rendeit élőszóval értesítette, hogy a Hármaskönyv pecsételt példányait a vármegyéknek megküldi, a mit azok élénk örömük kifejezése mellett vettek tudomásul.[2]

Azonban a király nem teljesítette igéretét. A Hármaskönyv példányait nem küldte szét. Sőt az országgyűlési végzeményt sem hirdette ki. Ezzel mindkettőt a törvényes kötelező erő egyik lényeges föltételétől fosztotta meg.

Az országgyűlés eloszlása után ugyanis Perényi Imre nádor ragadta magához a hatalmat,[3] és a körüle csoportosuló udvari párt, miként a korábbi években gyakran, úgy most is képes volt a köznemesség országgyűlési vívmányainak életbe léptetését megakadályozni.

Valószínűleg ezzel kapcsolatban állott Werbőczi azon

1 Ez az okirat a Hármaskönyv minden nyomtatott kiadásába föl van véve.
2 Ezt Werbőczi említi a Hármaskönyv első nyomtatott kiadása előszavában.
3 Ezt jelenti 1515 február 27-ikén a velenczei követ Budáról.

elhatározása, hogy a Szentgyörgyi Péter országbíró mellett elfoglalt ítélőmesteri állástól megvált. Ellenben az erdélyi vajda mellett megtartotta ezt a hivatalt.* Most mindketten felhasználtak egy kedvezően kínálkozó alkalmat, hogy kísérletet tegyenek Bakócz Tamást az udvari párttól elszakítani és magukhoz vonni. Az 1515-ik év első napjaiban tartott vajdai törvényszéken Bakócz Tamást nagy értékű szolgálattal kötelezték le. Egy régóta függőben levő fontos perben az ő javára ítéltek.

Corvin János az 1494-ik év tavaszán Hunyad várát tízezer forintért zálogba vetette Kinizsi Pálnak, ki azt néhány hónappal utóbb Bakócz Tamásnak és Erneszt Zsigmond pécsi püspöknek ugyanazon összeg erejéig beírta. Mindazonáltal, mikor a primás jogigényeit érvényesíteni akarta, Corvin János kifogásokat emelt, a miből per keletkezett, a melyet halála után özvegye és ennek második férje, György brandenburgi őrgróf, folytattak. Az 1508 elején tartott vajdai törvényszék Bakócznak ítélte oda Hunyad várát. De az itélet végrehajtását a várnagy fegyveres ellenállással akadályozta meg.

39. CORVIN JÁNOS GYŰRŰPECSÉTJE.

A hatalmaskodás ezen ténye újabb pert vont maga után, a melynek eldöntését György őrgróf éveken át késleltetni tudta. Mikor már minden ügyvédi fogást kimerített volt, 1514-ben azon ürügy alatt, hogy az aacheni kegyhelyre zarándokol, a királytól perhalasztást eszközölt ki.

Végre Zápolyai János az 1515-ik év elején tartandó vajdai törvényszék napirendjére tűzte az ügy eldöntését. Mindkét fél ügyvéde megjelent. Az előadó tisztét Werbőczi mint ítélőmester viselte.

* Werbőczi 1515 február 2-ikán csak «Transilvanensis protonotarius»-nak czímezi magát. (Károlyi-oklevéltár. III. 91.) Zápolyai János 1515 október 1-én «noster vojvodalis protonotarius»-nak czímezi; (Országos Levéltár, 22720. szám alatt). 1515 november 21-ikén II. Ulászló «parcium regni nostri Transilvanie protonotarius»-nak. (HORVÁT, 174.)

A primás ügyvéde a bírói végrehajtás erőszakos megakadályozásáról szóló törvények értelmében, a hűtlenség büntetését kérte alkalmaztatni.

Brandenburgi György ügyvéde erre azt válaszolá, hogy mikor a hunyadi várnagy a végrehajtást megakadályozta, a vár még az őrgrófné birtoka volt s később szállott királyi adomány czímén az őrgrófra, a ki a birtokba lépése előtt történtekért felelősségre nem vonható.

40. BAKÓCZ TAMÁS BÍBORNOKI PECSÉTJE.

Ellenben a primási ügyvéd azt vitatta, hogy a magyar szokásjog elvei szerint az ily tényekért a birtokkal az új birtokosra átszáll a felelősség, melytől a király sem oldhatja föl.

Az őrgróf ügyvéde ezt az érvet nem tudta megczáfolni; de a perhalasztó királyi rendelet előmutatásával az ítélet elhalasztását próbálta kieszközölni.

Az előadó az elvi kérdésekben a primási ügyvéd álláspontjára helyezkedett, a perhalasztó királyi rendeletet pedig nem tartotta figyelembe veendőnek, mert kiállítása óta az őrgróf a zarándokútról visszatérhetett volna.

A törvényszék kimondotta az ítéletet, hogy Hunyad

vára zálogjogczímén Bakócz Tamást illeti és a kolosmonostori konventet bizta meg a végrehajtással.

Ezzel még a vajda és ítélőmesterének szolgálatkészsége nem volt kimerítve. Brandenburgi György királyi rendeletet eszközölt ki, melyben Ulászló a konventnek meghagyta, hogy a végrehajtást halaszsza el, mivel a perlekedő felek között egyességet kíván létrehozni.

A király békéltető kísérlete eredménytelen maradt. Ekkor Zápolyai és Werbőczi rávették a királyt, hogy 1515 május 4-én kelt rendeletével az ítélet végrehajtására utasítsa a konventet. Azonban a mikor a konvent és a vajda küldöttei megbizatásukban eljártak, a várnagy fegyveres csapat élén ismét útjukat állotta és fenyegető magatartásával visszavonulásra kényszerítette.

Zápolyai és Werbőczi e szerint nem voltak képesek Brandenburgi György ellenállásán diadalmaskodni; Hunyad vára továbbra is az ő kezei között maradt.

A jóakarat ezen meddő nyilatkozatai nem gyakoroltak Bakócz Tamásra hatást.

Ez alatt Zápolyai János és Werbőczi az udvarra nyomást akarván gyakorolni, a vármegyéket felszólították, hogy az országgyűlésen megajánlott adó behajtását tagadják meg s ezzel erőszakolják ki a Hármaskönyv és az országgyűlési végzemény kihirdetését. A vármegyék erre szívesen ráállottak.

Ekkor, július elején híre jött, hogy a törökök Jajczát, az ország egyik jelentékeny végvárát Boszniában, fenyegetik. Mivel pedig a királyi kincstár képtelen volt hadak küldésére és a vár felszerelésére pénzt előteremteni: attól lehetett tartani, hogy Jajcza elesik. Ilyen körülmények között Werbőczi a pártérdeket az ország javának alárendelvén, az adó mielőbbi behajtása érdekében használta föl befolyását. «Értesültem — írja egyik biharmegyei párthívének — hogy Biharmegye nemessége, mivel ő felsége az

országgyűlési végzemény pecsétes példányait szét nem küldötte, az adó behajtását megtagadta. Nékem barátaimmal együtt ugyanaz volt véleményem és elhatározásom. Mivel azonban most az országot végső veszedelemben látom forogni, véleményemet és elhatározásomat megváltoztattam. Ennél fogva a mi vidékünkön az adó behajtásához mindenütt hozzáfogtak. Különben is, ha ezen esztendőben az adót sehol sem fizetik is meg, sőt ha Jajcza el is vész, a végzemény megpecsételése nem várható. A sérelemért tehát, a mit a végzemény kihirdetésének megtagadása következtében szenvedünk, nem szabad az egész ország veszélyeztetésével boszút állani. Isten majd nemsokára másképen segít rajtunk, ha magunkról kellően gondoskodunk és neki híven szolgálunk.»*

A politikai önmegtagadás ezen tényének értékét emeli az a körülmény, hogy épen ebben az időben az udvari párt, főképen Bakócz Tamás közreműködésével, a magyar királyi család és a Habsburgdinasztia között rég előkészített szövetseget a valósuláshoz vezette, a mi által Zápolyai János terveit és a személyéhez csatlakozó nemzeti reményeket végképen meghiúsíthatni vélte.

Két nappal az imént ismertetett levél megírása után, július 22-ikén a bécsi szent-Istvándómban a kettős házasság: II. Lajos és Mária főherczegnő, Anna herczegnő és Miksa császár unokáinak egyike között tényleg megköttetett. Ugyanakkor a császár Lajost fiává fogadta és a császári méltóságban utódjává rendelte, viszont őt Ulászló a császár és a lengyel király gyámsága alá helyezte.

Werbőczi előtt a tárgyalások, melyek erre az eredményre vezettek, nem voltak ismeretlenek. A homályos, rejtélyes szavakban, melyekkel levelét zárja, bizonyára azok a reménységek lappangtak, a miket ő és pártfelei a súlyos

* A Bajoni Jánoshoz 1515 július 20-án Valpóból írt levél eredetije a M. Nemzeti Muzeumban.

köszvénybajban szenvedő király közeli kimultához csatoltak. Az volt titkos tervük, hogy Lajos trónraléptekor, kiskorúsága idejére, Zápolyai Jánost kormányzóvá és a gyenge gyermek halála esetére királylyá választják meg.

A következő év elején Werbőczi arra határozta el magát, hogy az erdélyi vajda mellett elfoglalt ítélőmesteri állásról lemond.* Az okot, a mi erre indította, nem határozhatjuk meg.

Kevéssel utóbb, II. Ulászlónak 1516 márczius 13-ikán bekövetkezett halálával az ő politikai és hivatalos pályáján egyaránt jelentékeny fordulat állott be.

V.

POLITIKAI jelentőségének emelkedésével lépést tart Werbőczi vagyoni gyarapodása. 1498-ban kapja az első jószágadományt Szobi Mihálytól Nógrád megyében. Másfél évtized multával, az országnak már minden részében vannak uradalmai, falvai, részbirtokai.

Nem tartozott azon kivételes egyének fajához, kiknek lelkét a közérdek egészen betölti, a közjó előmozdítására tett szolgálatok tudata kielégíti.

Az időnek, melyben élt, jellemvonása: a vagyonszerzés lázas vágyának uralma. Ezen vágy kielégítésére a fejedelem bőkezűsége nyújtja a legegyszerűbb módot. Emellett, míg a középkor örökségét képező erőszakos jószágfoglalások szüntelenül foglalkoztatják a bíróságokat: a jószágokkal való üzérkedés és hitelműveletek sokféle nemei honosultak meg. Ugyanekkor általánossá válik a pénzajándé-

* II. Ulászló, ki 1515 november 21-én (mint láttuk) erdélyi ítélőmesternek nevezi, 1516 márczius 2-ikán «*pridem* judicis curie et parcium regni nostri Transsilvanie protonotarius»-nak czímezi. (Hazai Okmánytár, II. 402.) És egy 1516 június 14-ikén kelt oklevélben neve czím nélkül fordul elő. (HORVÁT, 176.)

koknak, tett vagy teendő szolgálatokért, adása és elfogadása; gyakran a megvesztegetés leplezetlen czélzatával egy részről, nem ritkán a koldulás és zsarolás cinismusával más részről. A magas állás sugallta jogosult büszkeség, sőt a köznapi szemérem szava is elnémul; ezzel az utolsó korlát, mely előtt az önzés tétovázva megáll, leomlik.

Ezen szomorú tünetek Európa minden államában egyaránt jelentkeznek. A jellemző esetek bőven fordulnak elő a történeti művekben. A legnevezetesebb ezek között kétségkivül V. Károlynak német császárrá megválasztatása; mert a megelőző tárgyalásokra vonatkozó levelezések mellett a számadások is fenmaradtak, a melyekben a választó fejedelmek, birodalmi rendek, befolyásos államférfiak részéről kikötött évdíjak és pénzajándékok tételei föl vannak sorolva.*

A Magyarországban működő velenczei követek jelentései a leghitelesebb adatokat szolgáltatják annak feltüntetésére, hogy a kór nálunk is mennyire el volt terjedve a társadalom legfelsőbb rétegeiben,** sőt az udvart sem kímélte meg.

1504 január 10-ikén Ulászló királyt szélhűdés érte, de a korán közbejött orvosi segítség megmentette életét. Még csak alig kezdett a király lábbadozni, mikor január 24-ikén reggel a királyné magához hívatta Velencze ügyviselőjét, Zuan Francesco Benedettit és így szólt hozzá: «Hogy a király úr állapotáról biztos tudósításokat küldhessetek, ma ebéd után, mikor a főpapok és zászlósurak nincsenek az udvarnál, jöjjetek velem ő felsége látogatására, bizalmasan, az udvari szertartások mellőzésével; óhajtom, hogy a fenséges köztársaságnak örömömben része legyen.»

* A számadás ki van adva: Jahrbuch des Historischen Vereines zu Schwaben-Neuburg. XXXIV. kötet. V. ö. Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe I. 75., 117. és köv. ll.

** Surriano 1516 deczember 18-ikán benyújtott záró jelentésében általánosságban így jellemzi a magyar urakat: «Hungari tutti sono avidi al danaro, e vorriano beccar, e in questo il padre lo fa al fiol, e il fiol al padre.»

A kitűzött órában a királyné bevezette a királyhoz az ügyviselőt, ki néhány szóval tolmácsolta a köztársaság örömét ő felsége felgyógyulása fölött. Ulászló rekedt hangon, nehezen ejtette ki e három szót latin nyelven: «Legnagyobb veszedelemből menekültünk.» Aztán fáradtan intett, hogy hagyják magára.

De Anna királyné ekkor franczia nyelven így szólt férjéhez: «Ne feledkezzetek meg a tízezer aranyról, a mit nekem ajándékozni akartok.» Mire a király a velenczei követhez a következő szavakat intézte: «Megnyugszunk benne, hogy a tízezer forintnyi első részlet,* a mit (Velenczéből) küldeni fognak, a fenséges királynénak fizettessék ki.»

A királyné pedig, mielőtt az olasz diplomatát elbocsátaná, felszólította, szerezzen neki Velenczéből egy fehér papagályt a király számára. «Irjátok meg az én kedves komámnak (a dogénak), hogy mindenesetre küldje el ezt az ajándékot.» És tréfásan hozzá tette: «Illő, hogy ezt megtegye; hiszen a köztársaság fogadott leánya vagyok!»**

Az 1510-ik év őszén Ulászló király Sziléziába útazván, Perényi Imre nádort helytartójává nevezte ki. Ezen alkalommal Bakócz Tamás primás azt ajánlotta a velenczei köztársaság követének Pasqualigónak, hogy igyekezzék őt ajándékkal lekötelezni. A követ a Budán megtelepedett velenczei kereskedők egyikét bizta meg, hogy nevében 250 arany forint értékű ruhakelmékkel kedveskedjék az ország első zászlósurának. Véletlenül kevéssel előbb a nádor megjelent volt ugyanazon kereskedő boltjában és nagy kedvet mutatott bizonyos bársony- és brokátkelmék megvásárlására. Ezekből a kelmékből hozott neki a kereskedő 65 rőföt, a signoria nevében ajándékúl. A nádor nem

* A velenczei köztársaság ugyanis kevéssel előbb évi 30.000 forintnyi összeget biztosított a királynak, a török elleni háború czéljaira.

** Benedetti 1504 január 24-iki jelentése, melyet kivonatban Marino Sanuto tartott fönn. Történelmi Tár, XXIV. 114.

titkolta örömét. «A míg élek, — így szólott — nem fogom engedni, hogy a királyi felség és a fenséges velenczei állam között fennálló barátságos viszony meglazuljon.» A követhez intézett, meleg hangon irt levélben mondott

41. ANNA KIRÁLYNÉ PECSÉTJE.

köszönetet* és legelső találkozásuk alkalmával biztosította őt, hogy «Velencze híve marad holtiglan.»**

Néhány hónap mulva a nádor értesíté Pasqualigót, hogy a király a velenczei segélypénz terhére 2000 frtt utalványozott részére s kérte, hogy ezen összeget rögtön fizettesse ki néki.

* Pasqualigo 1511 márczius 15-iki jelentése és ahhoz mellékelve a nádor 1515 február 10-ikén kelt levele. (Kiadatlanok.)

** Pasqualigo 1511 május 1-én kelt jelentése.

Pasqualigo a signoriának azt javasolta, hogy a nádort «az ingatag és falánk (birvágyó) új barátot» mielőbb ki kell elégíteni.[1] Perényi Imre nem sokára ez után Budára jön és a velenczei követ előtt hangsúlyozza, hogy «a leghűségesebb ügyvéddel és ügynökkel (procurator et factor) bir benne a signoria, a mely minden időben csak úgy rendelkezhetik vele, mint bármelyik ügynökével (agente)».

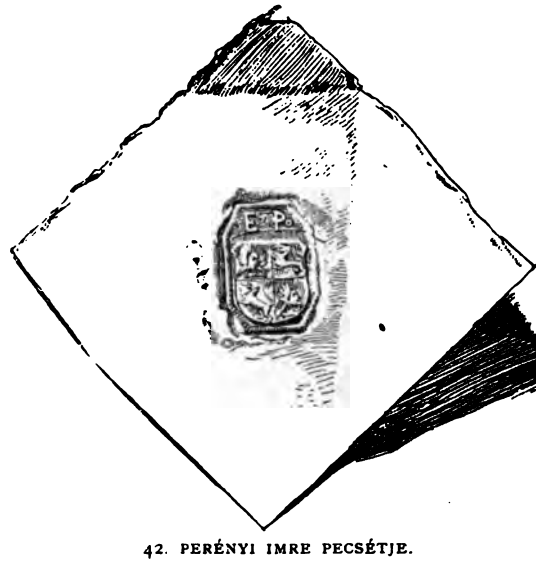

42. PERÉNYI IMRE PECSÉTJE.

Kérte, hogy fiát az erdélyi püspököt a köztársaság fogadja «szent Márk fiává», és megújította a 2000 forintra vonatkozó kérését, a melynek tárgyában a következő hónapok folyamán nem restelt ismételten, néha minden nap, leveleket irni és személyesen lépéseket tenni.[2]

Bakócz Tamás primás szintén, különféle czímeken vette igénybe a velenczei köztársaság kincstárát, valahányszor javára befolyását érvényesítette.[3]

1 Pasqualigo 1511 szeptember 15-iki jelentése.

2 Pasqualigo 1511 október 22., deczember 26., 31., 1512 január 15., márczius 22-iki jelentései. (Kiadatlanok.)

3 Erre vonatkozólag érdekes részlete-

Mikor királyné, nádor és primás ilyen eszközökhöz nyúltak, hogy jövedelmi forrást nyissanak meg maguknak: természetesnek kell találnunk azt, hogy a szegény ugocsamegyei köznemes, a ki tudja, hogy nagy részben vagyoni helyzetétől függ politikai súlya, nem igen válogatós, nem túlságosan scrupulosus a vagyonszerzés módjainak keresésében.

Azok közé tartozott, kik a koronára szállott birtokok adományozásáért legsűrűbben ostromolták kérvényeikkel a királyt. Magánosok háladatosságára szüntelenül talált jogczímeket. Bonyolult peres ügyek rendezését vállalja magára megszabott jutalom fejében. Csere, kölcsön- és zálogüzletekben nagy jártasságot tanúsít. Politikai befolyását kölcsönös örökösödési szerződések megkötésében értékesíti. Az erkölcsi presszió eszközeinek felhasználásától sem riad vissza, néha egészen jelentéktelen előnyök biztosítására.

Nagy mértékben feltűnő, hogy az ellenzéki vezérférfiú királyi adományokban sűrűen részesül.

1502-ben kapta — miként láttuk — a legelső királyi adományt: a magtalanúl elhunyt Fogas István ugocsamegyei birtokait. Két évvel utóbb Almási Gáspár magvaszakadtával, a nógrádmegyei Puszta-Almás falu felerésze jut neki.[1] 1507-ben Henczhidai Benedek magvaszakadtával Biharmegyében négy falut, Békésmegyében két falu felerészét.[2] 1508-ban Cséri Antal és Tamás magvaszakadtával Pestmegyében egy falut és egy pusztát, Külső-Szolnokmegyében egy falut;[3] 1510-ben egy és ugyanazon napon Veresszentmiklósi Margit és Nagyzsarnai Vitéz Péter magtalan halála után Temesmegyében tíz pusztát;[4] 1511-ben Kun Péter

ket tartalmaz e sorok irójának munkája: «Erdődi Bakócz Tamás élete». (Budapest, 1887.)

1 Egy 1505 ápril 3-ikán kelt oklevél tanusága szerint. Országos Levéltár. 21438. sz.

2 Az 1507 augusztus 14-kén kelt királyi adománylevél ki van adva: Békésmegyei oklevéltár 119.

3 Az 1508 november 13-iki adománylevél az Erdődy grófok vörösvári levéltárában.

4 Az 1510 márczius 15-ikén kelt adománylevelek ugyanott.

magvaszakadtával Hevesmegyében egy birtokrészt,[1] Trombitás Péter magvaszakadtával pedig Hontmegyében egy birtokrészt[2] és Nógrádmegyében egy birtokot kapott; a kétnejűség miatt jószágvesztésre ítélt Hodosi Jákó Ferencz bihar- és szatmármegyei összes birtokait nyerte el;[3] 1513-ban Söregi Balázs magvaszakadtával gömörmegyei összes birtokait;[4] Pani György és Kristóf magvaszakadtával Pestmegyében egy falu felerészét;[5] 1514-ben a pórlázadásban való részvételért jószágvesztésre ítélt tiszavidéki tizenkét köznemes összes birtokait és tizenötnek összes birtokaiból a felerészt;[6] 1515-ben Csáni Albert magvaszakadtával Pestmegyében egy birtokrészt[7] és Bodoni Csuda Miklós magvaszakadtával nógrádmegyei összes birtokait kapta.[8] Sőt közbenjárása saját udvari embereire is képes volt kiterjeszteni a királyi bőkezűség kedvezéseit. II. Ulászló 1515 június 27-én kelt adománylevelével Kutasi Berkes Mátának Kutason és Középkalondán levő részbirtokát, mely magszakadás miatt a koronára szállt, Werbőczi István hűséges szolgálatai miatt a szolgálatában álló Géczy Andrásnak s feleségének, Erzsébetnek, adományozta.[9]

Ezen királyi adományoknak kétségkivül nem az volt egyedűli feladatuk, hogy Werbőczinek az igazságszolgáltatás terén szerzett érdemeit jutalmazzák; hanem arra czéloztak, hogy Werbőczi politikai tevékenységét befolyásolják. Ugyanez a czél lebegett Szatmári György pécsi püspök, királyi kanczellár, az udvari párt egyik vezére szemei előtt, mikor 1506-ban — a Miksa császárral kötött

1 Az adománylevél dátum nélküli töredéke HORVÁTnál 158.

2 A beiktatási rendelet ugyanott. 160.

3 Az 1511 márczius 12-én kelt adománylevél Vörösvárt.

4 Az 1513 február 24-én kelt adománylevél ugyanott.

5 Az 1513 ápril 1-én kelt adománylevél ugyanott.

6 Az 1514 október 20-án kelt beiktatási parancsok HORVÁTnál. 166., 169.

7 Az 1515 június 16-án kelt adománylevél Vörösvárt.

8 Ezt Werbőczinek 1516 márczius 2-án kelt oklevéléből tudjuk. Hazai Okmánytár. II. 402.

9 Az adománylevél Vörösvárt.

szerződés idejében — pozsonymegyei hat faluban levő birtokrészeit Werbőczinek engedte át.[1]

Ellenben kétségkivül épen ezen törekvéseket igyekezett ellensúlyozni Szobi Mihály az ő adományaival, melyek értékre nézve amazoknál még jelentékenyebbek voltak. 1507-ben kapta tőle Werbőczi Temes megyében Cseri várát, két mezővárossal és tizenkilencz faluval;[2] a következő években Torda megyében Vécs várat, egy mezővárossal, tíz faluval és hat faluban fekvő birtokrészekkel;[3] Nógrád megyében Petény falut, a mely gyakran szolgált Werbőczinek tartózkodási helyül.[4]

Peres ügyekben tett jó szolgálatokért jutalmúl kapott Werbőczi 1499-ben Szentei Sebestyéntől Nógrádmegyében egy birtokrészt;[5] 1507-ben Kusali Jakcsi János özvegyétől Pestmegyében négy puszta felét;[6] 1508-ban Toldi Miklóstól Nógrádmegyében egy birtokrészt;[7] 1511-ben Tabi Gergelytől Heves megyében egy birtokrészt;[8] 1514-ben Kerekgedei Temmel László özvegyétől Nógrádmegye három falujában birtokrészeket.[9]

1504 Kusali Jakcsi János özvegye 136 forint kölcsönért zálogba veti neki Pestmegyében egy pusztáját, mely, ha a kölcsön ötödfél hónap alatt vissza nem fizettetik, Werbőczi tulajdonába megy át.[10] És ugyanezen időtájt Bajoni János Hevesmegyében egy birtokrészt[11] zálogosított el. 1512-ben

1 Az 1506 szeptember 7-én kelt adománylevél a Batthyányi grófok köpcséni levéltárában.

2 Az 1507 május 27-én kelt adománylevél Vörösvárt.

3 Mikor kapta ezeket, nem határozhatjuk meg, 1518-ban már rendelkezik (mint látni fogjuk) Werbőczi ezen birtokokról.

4 Mikor kapta, nem tudjuk, 1515 február 2-án onnan ir levelet. (Károlyi-oklevéltár III. 91.) Hogy Szobität kapta, Ilméri Imre váradi prépostnak 1550-ik évi oklevéléből tudjuk. (Országos Lvtár.)

5 A beiktatási parancs HORVÁTnál. 125. l.

6 Az 1507 május 8-án kelt adománylevél Vörösvárt.

7 Az 1511 márczius 26-án kelt adománylevél ugyanott.

8 Az 1511 január 11. és február 2-án kelt adománylevelek ugyanott.

9 Az 1514 márczius 25-iki adománylevél ugyanott.

10 Az 1504 május 13-án kiállított oklevél Vörösvárt.

11 Ezt 1510 deczember 21-én a zálogösszeg lefizetése után, Werbőczi vissza-

Tabi Gergely Hevesmegyében fekvő Tab falu felerészét Werbőczinek engedi át 50 forintért és azon kötelezettség elvállalásáért, hogy a falu másik részét a leányvágtól visszaperli.[1] 1513-ban Palotai Gergely Nógrádmegyében fekvő egy birtokrészét 50 forintért és egy másik szintén nógrádmegyei birtokrészért adja át.[2] 1515-ben szintén csere útján szerez meg Werbőczi Szabolcsmegyében Paksi Lászlótól egy birtokrészt.[3]

1506-ban Werbőczi kölcsönös örökösödési szerződést köt Terjéni Radnóti Györgygyel,[4] a kinek 1515-ben magtalanúl bekövetkezett halála után Hont és Nógrád megyékben fekvő négy faluja Werbőczi birtokába jut.[5]

Sajátszerű üzlet az, a mit Werbőczi 1506 november 10-ikén és a következő két napon Csekekátai Balázzsal és Jánossal kötött és négy okiratba van foglalva. November 10-ikén Werbőczi egyik nógrádmegyei birtokrészét cserébe adja egy külső-szolnokmegyei falu negyedrészéért Csekekatai Jánosnak, a ki a következő napon a nógrádmegyei birtokrészt 200 forintért és hálából a vett jó szolgálatokért visszaadja. November 11-ikén Csekekátai Balázs és János Nógrádmegye két falujában fekvő birtokrészüket adományozzák Werbőczinek, ki az egyik birtokrészt Csekekátai Jánosnak engedi át cserében a külső-szolnokmegyei falu másik negyedrészeért. A következő napon pedig Csekekátai János ezt a nógrádmegyei birtokrészt is visszabocsátja Werbőczinek, 200 forintért és hálából a vett jó szolgálatokért.[6]

1505-ben Zovardfi György özvegye óvást emelt az ellen,

bocsátja. Az erről szóló oklevél az Országos Levéltárban. 22092. sz.

1 Az 1512 július 24-én kiállított oklevél az Orsz. Ltárban. 22323. sz.

2 Az 1513 november 28-án kiállított okirat a vörösvári levéltárban.

3 Az erről kiállított oklevél ugyanott.

4 Az 1506 június 27-én kelt szerződés és a deczember 6-án kelt királyi megerősítő-okirat Vörösvárt.

5 Ezt egy 1515 július 7-én kelt okiratból tudjuk. Ugyanott.

6 Az okiratok ugyanott.

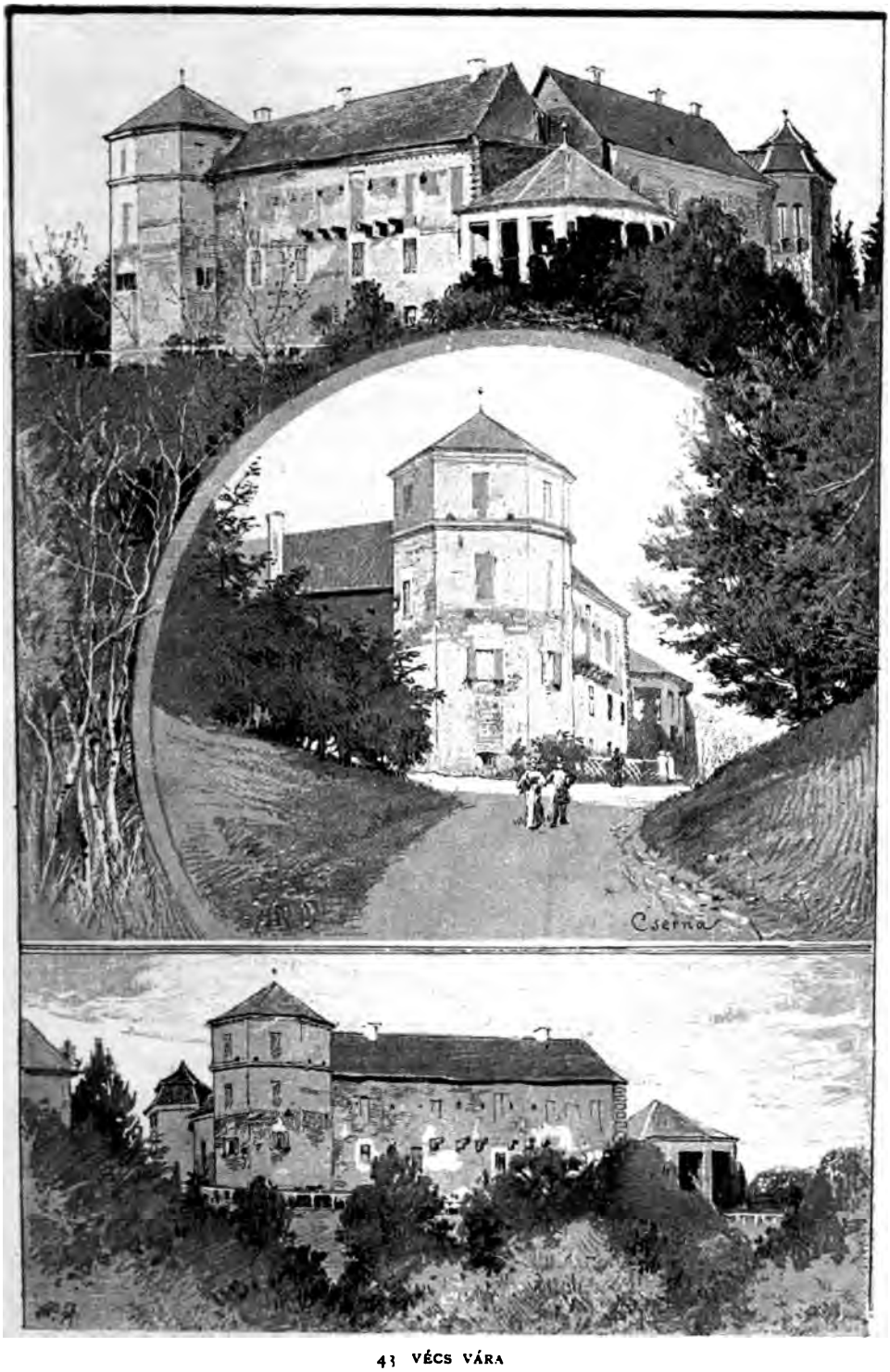

43 VÉCS VÁRA

hogy kiskorú fiát Ferenczet ugocsamegyei két faluban fekvő birtokrészei átengedésére Werbőczi rábeszéléssel és igéretekkel törvényellenes módon birta rá.[1] Mennyiben felelt meg ezen állítás a valóságnak, nem dönthetjük el. Annyi bizonyos, hogy az adományozás nem emelkedett jogerőre; mert 1509-ben ugyanazon birtokrészeket zálogczímen szerezte meg Werbőczi.[2]

Ezen acquisitiók mellett apró ajándékok elfogadásától, sőt kérésétől sem tartózkodott.

Az egri püspökség 1507-ik évi gazdasági számadásaiban az a tétel fordul elő, hogy «István ítélőmester» részére kétszáz kéve tavaszi gabonát szolgáltattak ki, a mit a tiszt azzal okol meg, hogy «István ítélőmester maga kérvén ezt az ajándékot, nem tagadhatta meg tőle, mert az országban, főképen a népnél, nagy a hatalma.»[3]

És több évvel utóbb az egri püspökségtől tizedeket bérelvén, mikor 175 forintnyi bérhátralékának lefizetésére szólíttatott föl, az összeg felerészének elengedését kérte, a mit a javadalom kormányzója a püspöknek azzal a megokolással ajánlott, hogy «István mester sokat tehet és jó szolgálatokat képes tenni, — ha akar.»[4]

Mindazonáltal a Werbőczi vagyonügyi viszonyairól fönnmaradt történeti emlékek az ő politikai integritásáról is tesznek tanuságot; hogy nevezetesen Corvin János trónigényeinek, majd Zápolyai János hatalmi törekvéseinek önzetlenül (parlamenti használata által irodalmi értekűvé lett kifejezéssel) «ingyen» szolgált. Nem találjuk annak nyomát, hogy akár a könnyelműségig menő nagylelkűségéről híres Corvin Jánostól, akár a Zápolyai István özvegyétől ajándékot vagy

1 Az óvás HORVÁTnál. 140.

2 Az erről szóló okirat a leleszi konvent levéltárában.

3 «Dono petiit, et quia potest multa in regno et maxime in plebe, non potui denegare.» Századok. 1870. évfolyam. 359. l.

4 Bonsagni egri kormányzónak 1520 június 17-én Budáról Estei Hippolythoz intézett levele a modenai állami levéltárban.

adományt kapott. Zápolyai János pedig csak évek múltával, 1514 végén szánta el magát arra, hogy háláját Werbőczi irányában bebizonyítsa. Ekkor magasztalásokkal halmozta el az ő «buzgó és kitűnő szolgálatait, a miket már számos éven át, oldala mellett, a rábízott ügyekben, *nevének és tekintélyének felmagasztalása* érdekében, lelkiismeretes hűséggel teljesített és kétségkivül teljesíteni fog a jövőben».

Ezen hangzatos frázisoknak kevéssé felelt meg a valóság. Zápolyai János mesés értékű vagyonából semmit sem akart feláldozni. Arra szorítkozott, hogy Werbőczi javára lemondott jogigényeiről Közép-Szolnokmegyében fekvő három falura, melyek valamikor Magyar Benigna asszony (Kinizsi Pál özvegye) halála után, királyi szentesítéssel ellátott szerződés értelmében, rá fognak szállani!*

* Az 1514 deczember 11. és 1515 október 1-én Zápolyai János által kiállított, egyenlően formulázott oklevelek az Országos Levéltárban, 22720. sz. alatt. Figyelemreméltó, hogy a másodikat Werbőczi sajátkezűleg irta.

HARMADIK KÖNYV.

WERBŐCZI ISTVÁN

MINT KIRÁLYI SZEMÉLYNÖK ÉS DIPLOMATIAI KÜLDETÉSEI.

1516—1525.

I.

Az első kérdés, mely II. Lajos trónraléptekor megoldásra várakozott, az volt, hogy a tíz esztendős gyermek nevében az országot ki kormányozza? — Az elhúnyt király, élete utolsó napjaiban, megujította Miksa császárnál és Zsigmond lengyel királynál azt a kérését, hogy a gyámságot vállalják el, egyúttal fiát György brandenburgi őrgróf és Bornemisza János budai várnagy gondjaira bizta.

Azonban a nemzeti párt nem volt hajlandó idegen uralkodóknak az ország ügyeire és egy idegen fejedelmi ház sarjának a király nevelésére befolyást engedni s abban állapodott meg, hogy Lajos király kiskorúsága idejére Zápolyai Jánost kormányzóvá választja meg.

Evégből a május elején tartott országgyűlésen nagy számban jött össze; de az udvar hívei szintén jól szervezve és erősen felkészülve jelentek meg. Azért egyik párt sem találta ezt az időpontot a mérkőzésre alkalmasnak. Compromissum

jött létre. A két párt közül az egyik a külföldi gyámok elfogadását nem erőltette, a másik a kormányzóválasztást nem indítványozta. Abban egyeztek meg, hogy a királyt nagykorúnak tekintik és az ő nevében hat főpapból, hat országnagyból és tizenhat köznemesből alakított tanács intézze az ország ügyeit; Brandenburgi György és Bornemisza János vezessék a király nevelését; Zápolyai János erdélyi vajda és Báthori István temesi ispán, mint országos főkapitányok, gondoskodjanak a haza védelméről.

Az ellentétes irányok kiegyenlítésének művében kétségkivül nagy része volt Werbőczi Istvánnak, kit az új királyi tanács már néhány hét múlva az ország egyik legjelentékenyebb bírói állására emelt: királyi személynökké nevezett ki.*

A királyi kötelességek között a középkorban az igazság kiszolgáltatása kiváló helyet foglalt el. Hazánkban is, mint a keresztény Európa egyéb államaiban, a király nemcsak minden bírói hatalom forrása volt, hanem a mohácsi vészig a biráskodásban gyakran személyesen részt vett, az ő végítéletéhez az ország bírái gyakran folyamodtak. Ezen királyi bíráskodás színhelye az udvar, a «kúria», rendes közege a XIII. századtól fogva az országbíró, a «judex curiæ» volt.

A peres felek állása és az ügyek természete határozott a fölött, vajjon a király személyesen vagy helyette az országbíró bíráskodjék. A mikor személyesen ítélt, ezt a királyi tanácsban tette, az ítéletleveleket a kanczellár állította ki.

A XIV. század második felében az országbíró önálló bírói hatáskört nyert, míg a király személyes jelenléte elé

* Az időpontot, a mikor ez történt, pontosan nem határozhatjuk meg. Első ízben találkozunk Werbőczivel, mint személynökkel II. Lajos király 1516 szeptember 5-én kelt rendéletében, melylyel őt, Szalkai László váczi püspököt és Szobi Mihályt megbizza, hogy a bányavárosok és a szomszéd vármegyék közötti, földek, erdők és határok tárgyában keletkezett viszályok kiegyenlítésében teljes hatalommal járjanak el. Országos Levéltár. 22811. sz.

vitt peres ügyekben a királyt az udvari kanczellár képviselte, majd ennek nagymérvű egyéb elfoglaltságánál fogva «a királyi jelenlét elé tartozó ügyekben» való bíráskodásra külön állás szerveztetett. A XV. században állandóan találkozunk az udvarnál bírói tisztviselővel, ki «a királyi *különös* jelenlét helytartójának» vagy «kanczellárjának» (specialis præsentiæ regiæ locumtenens — cancellarius) czímeztetik, külön pecsét alatt bocsátotta ki az ítéletleveleket és külön személyzettel: egy ítélőmesterrel s több jegyzővel rendelkezett.

Ezen bíróság megalakulása után sem szűnt meg a király személyes bíráskodása, melynek megjelölésére a «*személyes* királyi jelenlét» (personalis præsentia regia) kifejezés használtatott. Felségsértési és hűtlenségi perekben a király régi szokás szerint még a XV. században is személyesen ítélt. Előfordulnak egyébiránt olyan esetek, a mikor némely ügyeket a «királyi különös jelenlét» bíróságáról «a királyi személyes jelenléthez» fölebbeznek.

Zsigmond király 1435-ik évi végzeménye a nagyobb hatalmaskodás eseteiben felmerülő pereket a király személyes jelenléte, vagy a nádor vagy pedig az országbíró ítélőszéke elé utasította. Ennek következtében szükségessé vált a királyi személyes jelenlét részére is helyettesítő bíróság szervezése. A királyi titkos kanczellár bizatott meg ezen bíróság teendőivel.

A királyi különös jelenlét és a királyi személyes jelenlét bíróságai egymás mellett működtek 1464-ig, a mikor azokat Mátyás király egyesítette. Ettől fogva az, a ki ezen bíróság élén állott «a királyi személyes jelenlétnek a bíróságokban helytartója» (personalis præsentiæ in judiciis locumtenens) rövidítve «személynök» (personalis) czímét viselte és az ország főbírái között, a nádor és országbíró után, a harmadik helyet foglalta el és a király bírói pecsétjét őrizte. Az 1486. és 1492-ik évi törvények értelmében bár-

mely ügyben ítélhetett. Ítélőszéke elé tartoztak különösen a rendes nyolczadi törvényszékeken * kivül elintézendő perek; ilyenek voltak a megyei törvényszékektől felebbezett perek és azok, melyeket, mivel az idézés rövid határidőre szólott, *breves brevium* elnevezéssel jelöltek és a melyek közt különösen hatalmaskodási ügyek voltak nagy számmal.

Ezt a tisztet egyházi férfiak töltötték be, Drági Tamás kivételével, Mátyás uralkodása végső éveiben. Az 1507-ik évi IV. törvényczikkely elrendelte, hogy «a király bírói pecsétje, mely alatt gyakran fejvesztési ítéletek bocsáttatnak ki, a jogban és a törvényekben jártas, érdemes *világi-férfiú* kezeibe adassék, kit a felség a tanácsosok és ülnökök javaslatára nevezzen ki.»**

Ennek daczára István nyitrai püspök a személynöki hivatalt nemcsak tovább viselte 1512-ig, hanem a király utódjává is Erdődi János titeli prépostot, Bakócz Tamás unokaöccsét nevezte ki. Az 1514-ik évi LV. törvényczikk ujból megállapította, hogy a személynök a jogban jártas, tudós világi férfiak köréből szemeltessék ki, egyúttal azt is, hogy állandóan Budán lakjék.

A törvény ezen intézkedése csak most *II. Lajos* trónralépte után foganatosítatott, a mit valószínűleg az időközben zágrábi püspökké kinevezett Erdődi János lemondása tett lehetségessé. Erre a lemondásra kétségkivül nagybátyjának, Bakócz Tamásnak felszólítására határozta el magát. A prímás ugyanis politikai és családi érdekeitől késztetve, most benső viszonyba lépett a köznemesség hatalmas vezérével. Erről tanúskodik egyebek között az a körülmény, hogy 1517 május 25-ikén Werbőczi közvetítésével alkotta meg végrendeletét, melyben nagykiterjedésű szerzeményeit atya-

* Nyolczadi törvényszékeknek nevezetetnek a királyi törvényszékek, mivel szent György és szent Mihály ünnepeinek «nyolczadában» kezdették meg működésüket.

** A királyi személynök állásáról adott ezen ismertetés részleteit Hajnik Imre akadémiai értekezéséből kölcsönöztem. «A király birósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában» (1892.)

Magister Stephanus de Werbewcz: personalis presentie regie maiestatis locum tenens: lectoribus salutem.

CVM serenissimus, idemq; clementissimus/ dominus Wladislaus Hungariæ, & Bohemiæ &c. Rex/ superiorib9 annis/ tum sua sponte permotus, tum frequentibus uniuscuiusq; ordinis subditorꝫ suorꝫ precibus exoratus/ eas leges, easq; cõsuetudines/ quibus a longa tam temporꝫ serie/ res iudiciaria/ hoc in regno/ tot iter bellorꝫ, ac seditionũ æstus/ utcunq; firmissime stetit/ ad iuris scripti normã, ac rationẽ/ reuocare decreuisset. Cæteros inter/ qui maiestati suæ, & fide, & obseruantia erant addicti/ me ultro deligendũ duxit/ qui id muneris explerem, ut tot disiecta, ac diuulsa municipaliũ hui9 regni Hungariæ consuetudinũ, & constitutionũ membra/ in unũ uelut corpus coacta, & scripturæ adminiculo illustrata/ in omnẽ posteritatẽ propagarent. Hanc uero ipse prouinciam/ licet meæ imbecilitatis conscius/ non tam uiriũ fidutia/ q̃ obsequendi necessitate suscepi: & quoad suppetebat facultas/ pro ingenioli tenuitate/ longis, diuturnisq; laboribus ad calcẽ usq; perduxi. Cum interim regio iussu reliqui quoq; Prothonotarii/ mihi per id tẽporis collegæ iudiciarii/ insuper iurati assessores/ sedis iudiciariæ regiæ/ & plerique alii/ tam in diuino/ q̃ humano iure diu/ multũq; uersati/ ad hæc oĩa discutienda, recensenda, & ad amussim rutinãda fuerant adhibiti: quibus ex sententia peractis in publico demũ, a generali dieta, & cõuentu dominorꝫ prelatorꝫ ac baronũ, nobilium q;, & procerũ regni huius uniuersorꝫ/ anno salutis humanæ quarto/ & decimo supra milleſimũ quingẽtesimũ/ rusticana seditione/ quæ paulo ante irrepserat excisa, & sublata/ ad diem diui Lucæ Euangelistæ dicatã/ celebrato/ idem princeps oĩm cũ flagitatione, ac plausu/ hoc domestici iuris cõpendiũ, suo ductu, atq; auspiciis lucubratũ/ conceptis uerbis, ac uiua uoce cõprobauit. Et regio imperio, regieq; authoritatis plenitudine roboratũ/ irreuocabili sanctione firmauit. Pollicitus insuper id ipsum opus membranis conscriptũ sese regionatim/ per uniuersam Hungariam/

AA.ii

WERBŐCZI ELŐSZAVA A HÁRMASKÖNYV ELSŐ, 1517-IKI, KIADÁSÁHOZ.

fiai közt szétosztotta.[1] És Erdődi Péter, a kinek a legjelentékenyebb osztályrész jutott, kevéssel utóbb Werbőczivel nevezetes szerződést kötött, melyben testvérekül fogadják egymást és megállapítják, hogy magtalan halál esetére az egyiknek birtokait a másik örökli.[2]

Hasonló természetű politikai okok indíthatták az udvari párthoz tartozó Perényi család egyik tagját, Péter királyi főasztalnokot arra a csereüzletre, a mit 1518 febr. 14-én kötött Werbőczivel oly módon, hogy az utóbbi Szabolcsmegyében levő egy faluját és szatmármegyei tíz faluban fekvő birtokrészét adja át, viszont pedig tőle Zólyommegyében Dobronya várát és nyolcz falut és három faluban birtokrészeket kap, melyeket egykor Beatrix királyné 7000 frtban zálogosított el Frangepán Bernardinnak és ennek leányával kapta Perényi,[3] a mely csere Werbőczire nézve nagy mértékben előnyös volt.

Személynöki állásában Werbőczinek most alkalma nyilt, hogy az 1514-ik évi országgyűlésen tett királyi igéret teljesülését, a Hármaskönyv megpecsételt példányainak a vármegyék részére szétküldését kieszközölje. Ezt nem tette. E helyett, hogy általános használatba vételét biztosítsa, más útat választott.

Könyvét sajtó útján bocsátotta közre. Evégett egyik kiváló bécsi nyomdászhoz, Singreiner (Singrenius) Jánoshoz fordult, ki 1510-től Vietor nyomdászszal együtt dolgozott, 1514-ben pedig önálló nyomdát állított föl és csakhamar ízlésével, ügyességével, szorgalmával nagy hírre emelkedett.[4]

Werbőczi munkájának kiállításában Singrenius a nagyobb negyedrétű alakot választotta, a szövegben nagy antiqua (gömbölyű, olasz) betűket, a részek és czímek tartalmát

1 Bakócz Tamás élete: 176.

2 A kölcsönös örökösödési szerződésről kiállított oklevél töredéke Horváth Istvánnál. 185 l.

3 A fassio HORVÁTnál 184. l. Frangepán 1515-ik évi fassiója az Orsz. Ltárban.

4 MAYER: Wiens Buchdruckergeschichte. (Bécs, 1887.) I. 37. l.

jelező feliratokban szegletes gót betűket használt. A nyomda felszerelésére, munkásainak képzettségére előnyös világítást vet az a körülmény, hogy a 71 ívre terjedő könyvet negyven nap alatt voltak képesek előállítani;* a mire ez idő szerint is csak nagy nyomda lehet képes.

Werbőczi a nyomtatott kiadásnak élére állított, az olvasóhoz intézett előszóban röviden elmondja a Hármas-

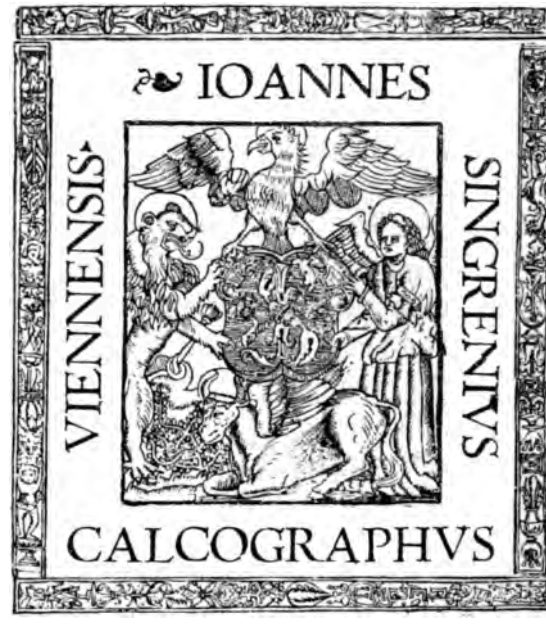

34 SINGRENIUS KÖNYVNYOMTATÓI VIGNETTÁJA.

könyv keletkezésének történetét, és az okokat, a melyek miatt kihirdetése elmaradt. Azután így folytatja:

«Hogy az annyi igyekezettel és fáradsággal kidolgozott munka, mely a királyi hatalom legmagasabb megerősítésével és jóváhagyásával el van látva, csak a pecsét ráfüggesztése maradván el, — elejtve ne maradjon és lassanként

* Ezt a nyomdász a könyv végén, a sajtóhibák mentségéül hozza föl. «Est enim opus hoc diebus quadraginta excusum totum.» Ugyanott 1517 május 8-ikát jelöli meg, mint azon napot, a melyen a nyomtatás befejeztetett.

az emlékezetben elmosódva meg ne semmisüljön, — a minél az országra hátrányosabbat, főképen a peres ügyek elintézésére és az igazságszolgáltatásra veszedelmesebbet gondolni sem lehet —: a hazai szokásokat és törvényeket, melyeknek értelmén és rendjén semmit sem változtattam, ugyanazon alakban és szerkezetben melyben keltek, közrebocsátottam, hogy szélesebb körben, többeknek rendelkezésére álljanak, könyvsajtó útján kinyomattam. Óhajtom, hogy a ki ezt a fáradságos munkát kezébe veszi, igazságos bírám legyen, jól ítéljen felőlem. Mert jóllehet egybeszerzésére és megmagyarázására legnagyobb buzgóságot fordítottam, mindazáltal bevallom, hogy tudományom csekély és előadásomban az ékesszólás hiányzik. Ennélfogva, ha valaki könyvemben a tévedéseket helyreigazítja, a hiányokat kipótolja, nemcsak neheztelni nem fogok, hanem a legnagyobb köszönettel adózom. Tévedni és csalatkozni emberi dolog; kevésbbé csodálatra méltó valamit elfeledni, mint mindent észben tartani.»

A Hármaskönyvet II. Ulászló király megerősítő oklevelébe beleillesztve adja, vagyis abban a formában, a melyben az 1514-ben a kihirdetés és szétküldés végett készen állott.

A könyv végére Balbi Jeromos királyi titkárnak, a hírneves humanistának éneke (Carmen) van kinyomtatva.

Ebben előrebocsátja, hogy a magyar hajdan csak a háborúra gondolt s nem gondoskodott arról, hogy irott törvények szabályozzák az igazságszolgáltatást, a miből sok igazságtalanság származott. Ennek az állapotnak véget vetett Werbőczi.

«Fölkutatá a dicső ősök hagyományait István
S szerze művet, bölcsen töltve be régi reményt.
Megtanítá, hogy a szittya szokás mily drága örökség,
Meg, hogy nem becsesebb nála a római jog.»*

* Hegedűs István fordítása.

Ezért Magyarországban Lykurgus és Solon gyanánt fogják őt dicsőíteni.

Bekényi Benedek rövid epigrammja következik ezután, mely szintén égig emeli Werbőczit és Lykurgussal egy színvonalra helyezi.

A humanisták hizelgő frázisaira nem sokat lehet adni. Azonban érdekesen jellemző Balbi költeményében az a körülmény, hogy Werbőczi művében a római jogtól lényegesen különböző és önálló alkotást lát.

Az előszó és ezek a versek kétségtelenné teszik, hogy magán és nem hivatalos kiadványt kell a Hármaskönyv nyomtatott példányaiban látnunk, a melyek mindazáltal így is csakhamar elterjedtek és használatba vétettek.

Ebben Werbőczi személyes tekintélye mellett, az 1514-ik évi megerősítés is közreműködött. Már a következő (1518) évben tartott bécsi országgyűlés úgy szól a Hármaskönyvről, mint törvényesen elfogadott és meghonosított jogkönyvről, mikor a bírákat utasítja, hogy «a peres ügyek az ország irott joga szerint (secundum jura regni scripta)* tárgyaltassanak».

Feltűnő, hogy Werbőczi az 1514-ik évi királyi ígéret teljesítését: a Hármaskönyv megpecsételt példányainak szétküldését most sem volt képes megszerezni.

Általán az ország kormányában a várt fordulat nem állott be. Az udvari párt, név szerint Bakócz Tamás, Brandenburgi György és Bornemisza János a hatalmat kezeikbe tudták ragadni és képesek voltak a királyi tanács köznemes ülnökeit a közügyekre nézve őket megillető befolyástól megfosztani.

A köznemesség vezérei az 1518-ik év tavaszán tartott országgyűlésen a törvények megtartásának biztosítására új

* Ezt a kifejezést használja Werbőczi, kiemelvén, hogy Ulászlónak, mikor neki a megbizást adta, czélja volt, hogy a régi törvényeket és szokásokat «*az irott jog formajában*» megújíttassa.

módozatot kerestek. A köznemesség az adó megajánlását ahhoz a föltételhez kötötte, hogy a jelenlevő urak az országgyűlés végzéseinek megtartását személyenként teendő esküvel fogadják meg. Mivel pedig erre rá nem álltak, abban állapodott meg, hogy a tanácskozásokat megszakítja, julius végére pedig Tolnán gyűlést tart, a hol a ország bajainak orvoslására alkalmas gyógyszerekről gondoskodni fog.

A tolnai gyűlésre a köznemesség nem fejenként jelent meg, hanem követeket küldött. Itt a tárgyalásoknak Werbőczi új irányt adott. A hatalmi és pártkérdések mellőzésével a figyelmet a keletről mindinkább fenyegető veszélyre irányozta s elhárítása végett támadó hadjárat megindítását javasolta.

«Minden ország — így hangzik az általa fogalmazott végzemény bevezetése — két eszközzel igazgattatik és tartatik fenn: törvénynyel és fegyverrel. Magyarország jelenleg mind a kettőt nélkülözi.»

Ezért van — így folytatja — hogy a törökök az ország számtalan lakosát hurczolják rabságba, több határszéli várat megvívtak és Jajczát fenyegetik, melynek eleste Slavónia vesztét és az egész ország romlását vonná maga után, sőt Németországba is útat nyitna az ellenségnek.

A támadó hadjárat megindításának tervét a köznemesség lelkesedéssel karolta föl. Megállapította, hogy a zászlósurak bandériumaikat, a vármegyék hadaikat azonnal küldjék a véghelyekre; továbbá, hogy szent Mihály napjára Bácson jelenjenek meg a király az ő bandériuma élén, az összes főpapok és urak lehetőleg számos lovassal, a nemesek pedig minden húsz jobbágy után egy-egy lovassal, és az így egybegyűlő haderő egyenesen a török birodalomba induljon.

Minden jobbágytelek után fizetendő félforintnyi adót is szavazott meg a gyűlés; de követelte, hogy a királyi kincstárnok, a király és a nemesség küldötteinek jelenlé-

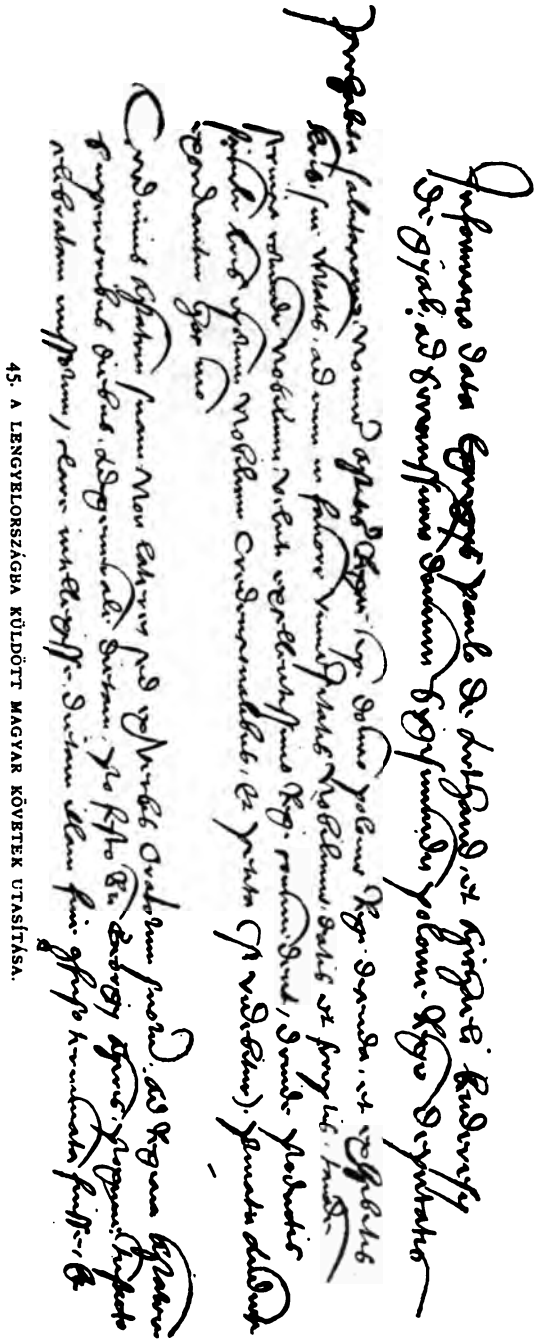

45. A LENGYELORSZÁGHA KÜLDÖTT MAGYAR KÖVETEK UTASÍTÁSA.

tében esküvel kötelezze magát, hogy a befolyó pénzt egyedül a királyi banderium kiállítására, a véghelyek ellátására és hadak fizetésére fordítja, a miről számadásait a jövő országgyűlés elé terjeszti.

A rendes királyi jövedelmek, név szerint az ércz- és sóbányák kezelésére vonatkozólag a köznemesség gyökeres újítások foganatosítását óhajtotta, a mitől oly eredményt várt, hogy «a királyi felség azután nem lesz többé kénytelen a rendekhez segítségért folyamodni;» azonban ezen ügy tárgyalását a jövő országgyűlésre halasztotta.

A tervezett támadó hadjárat czéljaira a külső hatalmasságok támogatását és közreműködé-

sét is igénybe kívánta venni. E végből elhatározta, hogy a pápához, a császárhoz és a lengyel királyhoz a maga kebeléből választandó követeket küld.[1]

Ezek egyúttal azt a megbízást kapták, hogy a köznemesség politikai magatartását igazolják és az ellene netán emelkedő vádak ellen megoltalmazzák.[2]

Jellemző és egyedül álló eset, hogy egy magyar politikai párt szükségesnek látta «az európai közvéleményt» —

46. BUDA.

mint ma mondanák — a saját törekvései felől felvilágosítani és rokonszenvét biztosítani.

A pápához és a császárhoz menendő követség vezetőjévé Werbőczi István, tagjaivá Gyurkóczi Csallovics Pál, horvátországi származású somogymegyei birtokos, Fancsi Imre és Tornaljai János választattak meg.[3]

1 A tolnai végzemény fel van véve a Corpus Juris-ba; de hiányosan. Teljes szövegét kiadta Kovachich, Vestigia Comitiorum 466—474. ll.

2 A Lengyelországba küldött követek részére Werbőczitől kidolgozott utasítás tüzetesen foglalkozik ezzel az ügygyel. (Pray Epistolæ Procerum. 1, 202.) Hogy a pápához küldött követeknek is ez volt egyik föladatuk, kétségtelenné teszi X. Leónak alább idézendő egy nyilatkozata.

3 Tomori Pál Budáról Szeben városának írja, hogy a pápához és a császárhoz megválasztattak Werbőczi, «Paulus Horvath Charlawist dictus», Tornall-

Werbőczi személye iránt bizalmát és ragaszkodását a köznemesség nemcsak ezzel a ténynyel tüntette ki, hanem háláját bebizonyítandó, «fáradozásaiért, munkájáért és pénzbeli áldozataiért» minden jobbágytelektől öt dénár adót ajánlott föl neki.[1]

Ötven tagból álló küldöttség vitte a végzeményt Budára, hol a király körül a főpapok és országnagyok együtt voltak. A király megerősítette a határozatokat és Várdai Pál királyi kincstárnok letette a tolnai gyűlés követelte esküt.[2]

Werbőczi «az urak és a nemesség között létrejött béke, egyesség és egyetértés»[3] állandóságában nem igen bízott; mert szükségesnek látta elútazását a német birodalomba és Rómába elhalasztani, hogy a bácsi gyűlésen részt vehessen.

A kitűzött időben a köznemesség tömegesen gyűlt össze Bácson, hová a király, a főpapoktól és országnagyoktól kísérve, október 8-ikán érkezett meg. De a tolnai határozattal, mely szerint fegyveresen, hadjáratra felkészülve kellett volna megjelenniök és egyenesen a törökök ellen indúlniok, senki sem törődött.

A köznemesség eddigi vezérei Werbőczi és Szobi mellett most Ártándi Pál és Glézsán Miklós vitték leginkább a szót. Ezek a közélet minden ágában gyökeres reformok

jai János és «de quarto ignoratur». (Történelmi Tár. 1882. évf. 85.) Ez a negyedik Fancsi volt, a ki a követségben tényleg részt vett. «Egregius Paulus Chalowyth Gyurkowcz» felől egy 1511-ik évi oklevélből tudjuk, hogy neje Batthyanyi Jusztina révén Somogymegyében birtokos volt. (Az oklevél a Nemzeti Múzeumban.)

1 Ezen adó megszavazásáról az országgyűlési végzemény nem tesz említést. Werbőczi 1518 november 29-ikén Veszprém megyéhez intézett levelében sürgeti behajtását. Mivel egyúttal említi, hogy ez a legtöbb megyében már tényleg behajtatott: ez a körülmény kétségtelenné teszi, hogy az adó nem az októberben tartott bácsi, hanem a júliusban tartott tolnai gyűlésben szavaztatott meg. (A levél Horvátnál. 189.)

2 Bon Alajos velenczei követ 1518 augusztus 21-iki jelentése, Budáról, ugyanonnan Manfredo Tamás augusztus 19-ikén Mantuába írt levele. (Mantuában.) A király 1518 szeptember 19-iki oklevele. (Kovachich. Supplementum III. 420.) Várdai Pál levele 1518 augusztus 17-ikén (Kassa város levéltárában.)

3 A Lengyelországba küldött követek részére fogalmazott utasításában. PRAY: Epistolæ Procerum I. 203.

keresztülvitelét tűzték ki a gyűlés czéljául, s biztosítékokat kerestek, hogy azok végre is hajtassanak.

«Ekkorig — írja Werbőczi a végzemény bevezetésében — az ország java és biztonsága, úgy szintén a királyi hatalom megszilárdítása érdekében számos jó és üdvös törvény alkottatott, ezek azonban végre nem hajtattak és eredménytelenek maradtak. Ennek következtében a végvárak nagy része elveszett, a megmaradottak erődítményei elpusztultak; számtalan hazafi esett el a belharczokban vagy hurczoltatott külellenségtől rabságba. A gyakran megszavazott adókat haszon nélkül fizették. Egy szóval az ország összes közügyeit, mind a honvédelem, mind az igazságszolgáltatás terén, könnyelműen és hanyagúl intézték.»

Hogy az alkotandó törvények ne maradjanak papiron, Werbőczi most azt gondolta ki, hogy a legközelebb tartandó megyegyűléseken a rendek esküvel kötelezzék magukat az országgyűlés végzéseinek lelkiismeretes megtartására; országnagyokat pedig, kik ezen végzéseknek meghódolni vonakodnak, a szolgálatukban álló nemesek kötelesek legyenek rögtön elhagyni. Mindkét rendelkezés szembetűnően magán viselte a nagy jogtudós naív lelkének bélyegét; a mennyiben azoktól, az erkölcsi érzék megfogyatkozásának számtalan tünetei közepett, eredményt várni nem lehetett.

A királyi tanács szervezetére vonatkozólag a köznemesség megújította az 1516-ik évi határozatot, mely szerint az hat főpapból, hat világi országnagyból és tizenhat köznemesből alakíttatott, kik fele részben, felváltva, hat hónapig az udvarnál tartózkodni kötelesek. Ehhez még az az új intézkedés csatoltatott, hogy a királyi törvényszék ülésszakaiban és máskor is valahányszor «fontosabb ügyek» tárgyaltatnak, mindannyian jelen lenni tartoznak. A tanács hatáskörébe az ország összes ügyei utaltattak, különösen megemlíttetvén a jó rend fentartása az udvarnál, a vég-

helyekről való gondoskodás, az országos hivatalok betöltése.

A pénzügyi viszonyok rendezése czéljából, a végzések az országos, a királyi és az udvari kincstárak között szoros külömbséget tettek. Az országgyülésen megszavazott adók az országos kincstárba folynak és kezelésére a nemesek rendjéből két kincstárnok választatik, kik hivatva vannak a kezeik közé befolyó pénzösszegből hadakat fogadni s ezeket mind az ország védelmére, mind az engedetlenek és lázadók megfékezésére használni; esküvel kötelezvén magukat, hogy tisztükben lelkiismeretesen járnak el, ha pedig esküjök ellen vétenek, az országgyülés által fővesztésre itéltetnek.

Az arany-, ezüst és só-bányák jövedelmeinek, Erdély és a királyi városok adajának kezelése a királyi kincstárnok kezei között marad, a ki azonban a mellé ellenőrül rendelt egyik tanácsos tudta nélkül, jószág- és javadalomvesztés terhe alatt, semmit sem vehet be és nem adhat ki; egyúttal minden esztendő elején számadását a királyi tanácsnak bemutatja.

Végre a jászok és kúnok adaja, a budai és szerémi tizedek, úgy szintén a királyi uradalmak jövedelme a budai tiszttartóra bizatik, a királyi asztal költségeinek fedezésére, számadás kötelezettsége mellett.

Az 1514-ik évi törvény, mely az elidegenített koronajavak és jövedelmek visszaadását rendelte el, megújíttatik, oly módon, hogy az ellenszegülőket az országos kincstárnokok fegyver hatalmával kényszerítsék.

A köznemesség minden eddiginél jelentékenyebb adó megszavazásával tüntette ki áldozatkészségét. Minden jobbágytelekre három forintot és húsz dénárt vetett ki, a melyből két forint hadak fogadására, nyolczvan dénár a királyi udvar szükségeire, húsz a királyi adósságok törlesztésére és a királyi tanács ülnökei díjazására, szintén húsz az erdélyi vajda kezeiben levő királyi városok és harminczadok ki-

váltására volt szánva. Az egyháziak, kik eddig megadóztatva nem voltak, köteleztettek, hogy jövedelmük tizedrészét az ország védelmének költségeire szolgáltassák be.

Az évtizedek óta elhanyagolt honvédelmi kötelességek pontos teljesítésére a köznemesség a rendelkezések egész

47. MAGYAR NEMES A XVI. SZÁZADBAN.

sorozatával igyekezett a főpapokat és világi urakat rászorítani. Egyebek között megállapíttatott, hogy minden vármegye a tizedjövedelmekről és a birtokosok jobbágyainak számáról hiteles kimutatásokat készít, melyek alapján a jövő országgyűlés a kiállítandó fegyveresek számát meghatározza.

Mivel az országban nagy zavarokat támasztottak a hatalmas urak, kik az érdekeikbe ütköző birósági itéletek végrehajtását meg tudták akadályozni: Werbőczi most ezen baj orvoslására kimélet nélkül alkalmazta a megfelelő gyógyszereket.

A király és az ország összes bírái, mikor szükségesnek látják, az itéletek végrehajtására az országos haderővel rendelkező országos kincstárnokok közreműködését veszik igénybe. Sőt ha a király «némelyek rábeszéléseinek engedve» ezt tenni elmulasztaná, az országos kincstárnokok kötelesek az itélet végrehajtásáról gondoskodni.

Ha valamely itélet végrehajtását a nádor akadályozná, a király és a tanács megfosztják őt méltóságától, a jövő országgyűlés pedig mást választ helyébe. Ha a főispánok a gonosztevők kiírtásában hanyagok, a vármegye közönségének megkeresésére a királyi tanács egyik tagja küldetik a vármegyébe. A főispánok, kik a pórlázadás idején megmegszökött jobbágyoknak földesuraikhoz való visszaszállítását akadályozzák, jószág- és hivatalvesztés bűntetésével sújtatnak.*

A király és az urak kísérletet tettek, hogy a köznemesség javaslatában némely változtatásokat vigyenek keresztül; azonban erélyes ellenszegüléssel találkoztak, és kényszerítve látták magukat arra, hogy hozzájárulásukat adják.**

Ekkor azután megválasztattak a királyi tanács tagjai; a főpapok közűl az esztergomi és kalocsai érsekek, a pécsi és erdélyi püspökök; az országnagyok soraiból Perényi Imre nádor, Ujlaki Lőrincz herczeg, Zápolyai János és Báthori István; a köznemesség rendjéből Amade István,

* A Corpus Jurisba föl van véve a bácsi végzemény; de ettől lényegesen eltér az, a mit Kovachich adott ki, mert 21 czikkelyt tartalmaz, a mely amabban hiányzik. (Vestigia. 475—500.)

** Bon Alajos velenczei követ november 3-iki jelentése Budáról.

Ártándi Pál, Bodó Ferencz, Csáni Balázs, Derencsényi György, Fajszi János, Glézsán Miklós, Kenderesi Mihály, Kutassi Lukács, Macedónai Miklós, Pogán Zsigmond, Sütkei Gergely, Szobi Mihály és Túróczi Miklós.[1]

Országos kincstárnokokká Paksi János és Szobi Mihály választattak meg.[2]

Míg az ország rendeit ezen ügyek foglalkoztatták, török követ érkezett Bácsra a szultán levelével, melyben békés hajlamait hangsúlyozza.

A köznemesség vezérei és a királyt környező urak abban állapodtak meg, hogy a békekötésre nyujtott alkalmat sem meg nem ragadják, sem el nem utasítják, hanem egyelőre kitérő választ adnak s elhatározásukat attól teszik függővé, hogy a pápa, a császár és a lengyel király részéről hathatós támogatásra számíthatnak-e vagy sem?[3]

Evégből a tolnai gyűlésen megválasztott követeket utasították, hogy küldetésükben haladék nélkül járjanak el, és megbízták azzal is, hogy a köznemesség actiója és az új kormányrendszer behozatala következtében az európai udvaroknál támasztott aggodalmakat eloszlassák.[5]

Azonban hónapok múltak el, míg azok csakugyan útra keltek.

Werbőczit több ok késztette arra, hogy a magyar fővárosból való távozását halogassa. Az egyik kétségkivül az volt, hogy a bácsi végzések életbeléptetését sürgesse és befolyásolja. De e mellett anyagi érdekek is forogtak fönn. A tolnai gyűlésen részére megszavazott adó behajtását kívánta siettetni.

1 Ezeket a végzemény XL. czikkelye nevezi meg.

2 Egy 1519 február 2-ikán kelt királyi okiratban neveztetnek meg. (A szentmártoni főapátság levéltárában.)

3 Ezt a Lengyelországba küldött követek előterjesztéséből tudjuk. Acta Tomiciana, v. 14.

4 Ezt Bon Alajos velenczei követ említi 1518 november 3-iki jelentésében.

5 A Lengyelországba küldött követek részéről adott utasítás tüzetesen foglalkozik ezen ügygyel. Hogy ez a pápa előtt is tárgyaltatott, kitűnik Velencze római követének 1519 ápril 12-iki jelentéséből.

Fönmaradt egyik levele, a mit ez ügyben november 29-ikén Veszprém megye közönségéhez intézett. «Korábbi leveleimből — így ír — megérthették, hogy milyen okok és érvek, milyen munkám, fáradozásom és költekezésem birták rá az egész országot, hogy nékem öt denárt ajánljon föl. Ez számos megyében már behajtatott; de uraságtok körében még nem fizették le. Mivel pedig én uraságtoknak is csak úgy, mint más vármegyék nemességének, nem csekély szolgálatokat tettem és a jövőben is tenni kész vagyok: hathatósan kérem uraságtokat, hogy tekintettel ezen szolgálataimra és költekezésemre, az említett öt dénárt minden jobbágytelek után haladék nélkül hajtsák be és annak az esküdt nemesnek, ki az országos adó behajtásával fog megbízatni, szolgáltassák át, nehogy tovább kelljen még e végett költekeznem. Mostani utamban is, a pápához és a császárhoz, azon összegen felül, mely részemre megajánltatott, nagy kiadásaim lesznek. Miután pedig a dicsőséges Isten vezérlete mellett visszatértem, igyekezni fogok, hogy azon kedvezéseket, melyekben uraságtok részesíteni fognak, szolgálataimmal bőségesen viszonozzam.»[1]

Egyébiránt a követség költségeire szükséges összeget a királyi kincstárnok csak úgy volt képes előteremteni, hogy néhány főpaptól kölcsön vette föl.[2]

Mikor azután Werbőczi az elutazásra készen állott, az 1519-ik év január 18-ikán érkezett Budára a tudósítás, hogy Miksa császár meghalt.[3]

Az udvarnál ez a hír nagy mozgalmat támasztott. Brandenburgi György nyíltan hirdette, hogy a császári korona nem szállhat senkire másra, mint a magyar királyra.[4]

1 Ezen levélnek két eredeti példánya maradt fönn, az egyik az Országos Levéltárban, 23102; a másik a bécsi cs. és kir. állami levéltárban. Kiadta HORVÁT, 189.

2 Ezt az 1521-ik évi XLVI. törvényczikkelyből tudjuk, mely az előlegezett összeg megtérítéséről rendelkezik.

3 Welszben, január 12-ikén.

4 A velenczei követ jelentése Budáról, 1519 január 18-ikán.

48. MIKSA CSÁSZÁR CSALÁDJA KÖRÉBEN.

Ennek a reménységnek alapját az az oklevél képezte, a melylyel Miksa császár 1515 július 20-ikán Lajos királyt fiául fogadta, a német birodalomban helytartóvá és trónörökössé rendelte, kötelezvén magát, hogy ezen intézkedéseinek jóváhagyását a választófejedelmeknél kieszközli.[1]

Azonban Miksa ezen rendelkezését nem vette komolyan és soha kisérletet sem tett, hogy elvállalt kötelezettségeinek megfeleljen. Az 1518-ik évi tavasz elején Zsigmond lengyel királyhoz követe által azt az üzenetet küldötte ugyan, hogy igérete teljesítése érdekében buzgón, de eredmény nélkül fáradozott;[2] mindazáltal ezzél igazolni kivánta lépéseit, a miket a végből tett, hogy unokáját, Károly spanyol királyt, római királylyá választassa meg.[3]

Ezen tervének megnyerte a lengyel királyt, kinek a császárhoz Augsburgba küldött követei a mainzi, kölni, pfalzi és brandenburgi választófejedelmekkel együtt Károly megválasztásában állapodtak meg. Szeptember elsején két oklevél állíttatott ki, melyekben a császár, mint Lajos cseh király egyik gyámja és a lengyel követek, mint a másik gyám meghatalmazottai, kötelezik magukat, hogy a legközelebb megtartandó választó gyülésen Károlyra adják szavazatukat; továbbá, hogy Lajost, mihelyt nagykorúságát eléri, Károly választásának helybenhagyására bírják.[4]

Miksa ezen eredményt nagy pénzáldozatokkal vásárolta meg. A választófejedelmeknek jelentékeny összegeket fizetett ki és évdíjakat biztosított. Az ezekről vezetett számadások tanúsága szerint százezer forint értékű váltók küldettek Magyar- és Lengyelországba.[5] Arról, hogy ezen összegben kik osztoztak, a történeti emlékek hallgatnak. Arról

1 Deutsche Reichstagsakten. (Jüngere Reihe.) I. 4.

2 Az 1518 ápril 15-én kelt utasítás, ugyanott, 89.

3 Erről a Deutsche Reichstagsakten idézett kötetében a szerkesztő, KLUCKHOHN megjegyzi: «Eine offenbare Unwahrheit.»

4 A két oklevelet kiadta THEINER: Monumenta Poloniæ. II. 384. 5.

5 Deutsche Reichstagsakten. I. 90.

49 V. KÁROLY CSÁSZÁR.

sincs tudomásunk, vajjon Zsigmond király Lajosnak és tanácsosainak tudtával és beleegyezésével járt-e el?

Ezen megállapodásokkal azonban, mikor négy hónap múlva Miksa halálának híre megjött, a magyar királyi udvarnál senki sem gondolt; az egyik rész nem tudott róluk semmit, a másik rész nem tulajdonított azoknak kötelező erőt. Elhatároztatott, hogy Lajos a római királyságra igényt támaszszon.

E téren találkoztak az udvari párttal a nemzeti párt vezetői, kik a király érdekei iránt őszinte buzgóságukat óhajtották bebizonyítani s kiket Hunyadi Mátyás politikai hagyományaihoz való ragaszkodásuk is befolyásolt.*

Azonban ezzel tanúságot tettek arról, hogy Európa hatalmi viszonyai és a német birodalomban uralkodó hangulat felől teljesen tájékozatlanok. Mert ezeket ismerve, kizártnak kellett volna tartaniok azt a lehetőséget, hogy a választófejedelmek Magyarország gyermekkirályára adják szavazatukat, a melyért Franczia- és Spanyolország hatalmas és dúsgazdag uralkodói versenyeztek.

A magyar államférfiak között naivitás tekintetében egyik sem múlta felül Werbőczit, ki arra vállalkozott, hogy a pápát és a többi olaszországi hatalmasságokat Lajos jelöltségének megnyeri; holott az utóbbiak a választásra befolyást gyakorolni képesek nem voltak; X. Leo pedig I. Ferencz franczia királylyal szoros szövetségben állott, s az ő igényeit karolta föl.

Azzal a reménységgel kecsegtette magát, hogy Miksa császár biztosító oklevele, melynek másolatait magával vitte,**

* KLUCKHOHN föltevése, hogy Lajos igényeinek felkarolására Csehországból jött az initiativa, alaptalan. Mikor Prágából Kolowrat Wenzelnek 1519 február 28-án kelt levele — melyre hivatkozik — Budára megérkezett, Werbőczi már útban volt Olaszország felé, hogy Lajos érdekében működjék. I. m. 611.

** Ezt, mint látni fogjuk, Velenczében bemutatta és megtaláltuk hátrahagyott irományai között a budapesti egyetemi könyvtárban.

50. PERÉNYI IMRE SÍREMLÉKE.

döntő befolyást fog a hatalmasságok magatartására gyakorolni.

Mialatt a császárválasztás ügyében Budán a tanácskozások folytak, Perényi Imre nádornak 1519 február 5-én bekövetkezett halála vonta magára a közfigyelmet. Az országnak megüresedett első méltóságára igényt tartott Zápolyai János és megválasztása a nemzeti pártra nézve életkérdés jelentőségével bírt. Mindazáltal Werbőczi a szent György napján tartandó országgyűlést nem várhatta be. Február második felében újabb török követ érkezett, három évi fegyverszünet megkötését czélzó előterjesztéssel; sürgetően szükséges volt tehát Velenczében és Rómában tájékozást szerezni az iránt, vajjon Magyarország a keresztény hatalmasságoktól várhat-e támogatást.

Ezt Werbőczi maga közlé a Budán tartózkodó velenczei követtel, a kitől azt a biztosítást kapta, hogy Velenczében szívesen fogják fogadni.[1]

II.

ERBŐCZI márczius első napjaiban indult el Budáról. Választott követtársai közűl Csallovics Pál és Fancsi Imre voltak vele. Tornaljai János elmaradt.[2] Kíséretük fényes és számos volt: hetven emberből állott.[3] Ámbár nem tartoztak az országnagyok sorába, súlyt fektettek rá, hogy külső fellépésükben az ország és a korona tekintélyét megóvják.

* Bon Alajos velenczei követ jelentése Budáról 1519 február 21-ikén. Elmondja azt is, hogy fölkereste Werbőczit, a ki közlé vele küldetésének czélját. «E uomo assa reputato e degno», jegyzi meg a követ.

2 A velenczei hivatalos íratokban csak a három követről van szó.

3 Velenczei fogadtatásukról szóló jelentés kiemeli: «Et nota, questi sono gentilhomini et non baroni del regno.»

Márczius 20-ikán léptek velenczei területre. Treviso városából hírnököt bocsátottak előre, a ki érkezésüket Velenczében bejelentse.

Loredano, a nyolczvanhárom esztendős doge, a tizek

51. LEONARDO LOREDANO DOGE.

tanácsának ülésében fogadta a magyar hírnököt, s azzal a válaszszal bocsátotta el, hogy küldöit a köztársaság kormánya szívesen látott vendégek gyanánt tekinti. Mire a Dandolo-palotát, mely a XIII. század elején Konstantinápoly meghódítójának, Dandolo Henrik dogénak szolgált lakó-

helyül, jelölte ki részükre szállásúl, és fogadtatásukra megtette a szokásos intézkedéseket.

Márczius 21-ikén este a magyar követek Mestre városkában szállottak meg, hol Marco Antonio Venier előkelő patricius üdvözölte őket.

Másnap reggel útjokat folytatván, Malghera erőd mellett, hol a Velenczét környező lagunák kezdődnek, a doge által kijelölt tizenhét patricius várakozott rájuk. Itt hajóra

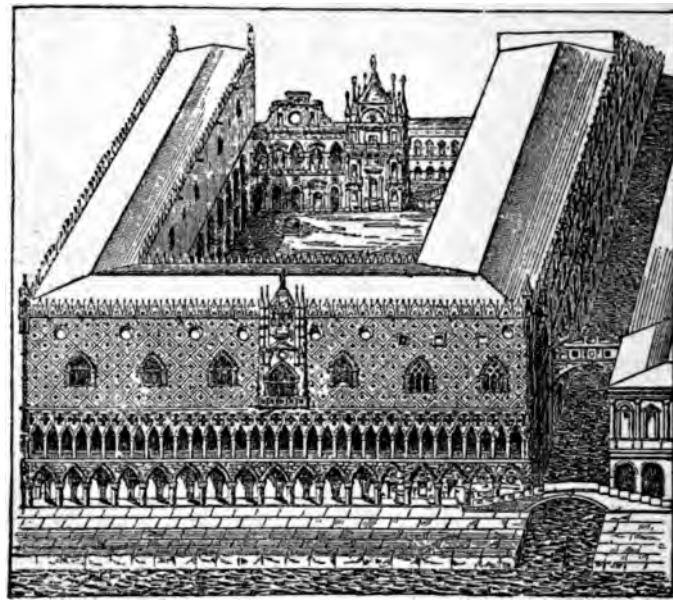

52. A VELENCZEI DOGE-PALOTA.

szállottak, hogy a fekvésének különlegessége, palotáinak és templomainak fénye által egyaránt elragadó városba evezzenek.

Márczius 23-án ugyanaz a tizenhét nemes jelent meg a Dandolo-palotában, hogy őket ünnepélyes fogadtatásuk végett a dogék palotájába elkísérje. A palazzo ducale, melynek építéséhez 1301-ben fogtak hozzá, csak néhány év előtt, 1511-ben fejeztetett be, és így jelenlegi nagyszerűségében tárult föl a magyar vendégek előtt.

A senatus termében (sala dei pregadi) az aggastyán fejedelem, a tanács tagjaitól környezve, trónon foglalt helyet. Mikor a három követ belépett, környezetétől támogatva, felemelkedett és szivélyesen kezet szorított velük.

Ekkor megszólalt Werbőczi. Ámbár folyékonyan és ékesen beszélt latinúl; arra a meglepő tettre határozta el magát, hogy a rövid üdvözlő-beszédet magyar nyelven tartotta. Kétségkivül az a gondolat vezérelte, hogy a nemzeti párt diadalával az ország politikájában és kormányában beállott változást szembetűnő módon kell jeleznie. Előadta, hogy a király a pápához küldi őket és meghagyta nekik, hogy útközben a signoriával «bizonyos ügyeket» tárgyaljanak; mielőtt pedig megbízatásukban eljárnának, üdvözlik a fejedelmet.

A kiséret egyik papi tagja latin nyelven tolmácsolta szavait.*

Majd átnyújtotta a királyi megbízólevelet s miután ez a signoria titkára által felolvastatott, azt az óhajtását fejezte ki, hogy küldetésének czélját titkos ülésben adhassa elő. A doge a nagy tanács tagjait elbocsátotta s csak a tizek tanácsát tartotta maga körül. Werbőczi ekkor a következő előterjesztést tette:**

Küldetésük legfőbb czélja az, hogy a török háború ügyében a keresztény hatalmakkal értekezzenek. A magyar király nem akar tőlük elszakadni s a szultán előnyös békeajánlatait visszautasította, minek következtében támadását várhatja; de egyedül, magára hagyatva ellenállani nem lé-

* Abban a rövid kivonatos följegyzésben, a mit megsemmisült jegyzőkönyvek alapján MARINO SANUDO az ő munkájába fölvett, nem nevezi meg a szónokot s nem mondja, milyen nyelven beszélt az, hanem megjegyzi, hogy a beszéd «per uno suo *interprete* fu esposto». Egy más helyen pedig: «Era etiam li il suo prete *interprete*». A tolmácsolás fogalmában bennfoglaltatik az, hogy a tolmácsolt beszéd olyan nyelven tartatott, melyet a gyülekezet nem ért.

** A titkos audientiáról szóló följegyzés már megjelöli a szónokot, mondván, hogy a három követ közöl «il primo» volt az.

vén képes, a keresztény hatalmak, név szerint Velencze és a római szentszék támogatására szorul.

Továbbá tudomására hozza a signoriának, hogy uralkodója, Lajos király, Miksa császár oklevele alapján, a császári trónra igényeit érvényesíteni fogja és reméli, hogy törekvésében Velencze, mint «Magyarország egyik legrégibb barátja és szövetségese», támogatni fogja. Emlékezteti a signoriát arra, hogy az utolsó háborúban, mikor (1509) Velencze ellen az összes európai hatalmak szövetkeztek, II. Ulászló király nem hallgatta meg a császárt, ki őt csatlakozásra szólította föl és Dalmátia visszahódítására ösztönözte. «Ime, — így fejezte be előadását — megérkezett az időpont, a mikor ezt a nagy szolgálatot a köztársaság viszonozhatja.»

A doge általános kifejezésekkel válaszolt: A magyar követeket — úgymond — Velencze mindenkor szívesen látja, legfőképen a mikor olyan kitűnő férfiakat üdvözölhet, mint jelenleg. Előterjesztésüket kötelességszerűen közölni fogja a senatussal; a melynek végzését tudomásukra fogja hozni.

Május 24-ikéig a magyar követek Velencze nevezetességeit, különösen szent Márk dómját és kincstárát, a hajó- és fegyvergyárt szemlélték meg. Ezalatt a senatus az adandó válasz fölött tanácskozott. 187 tanácsos volt jelen, kik nagy többséggel (166 szavazattal) állapították meg a választ, melynek meghallgatására másnap reggel tíz patricius hívta meg a magyar követeket, kik ez alkalommal gondolán tették meg a rövid útat a palotába. A doge biztosította őket a felől, hogy a signoria kész mindenkor segítséget nyújtani a magyar királynak a törökök ellen; a császárválasztásnál pedig már azért is sikert kíván neki, hogy a törökök ellen a német birodalom erejét fölhasználhassa; mivel azonban a német választófejedelmekkel a signoria összeköttetésben nem áll s általán Németországban nincs befolyása: azt tanácsolja, hogy a pápához forduljon.

Ezzel a tartalom nélküli, kitérő válaszszal a magyar követek nem voltak megelégedve. Néhány perczre félrevonultak, hogy azt maguk között megbeszéljék. Azután újból a teremben megjelenvén, azt a kérdést intézték a dogéhoz: vajjon a magyar király azon esetre, ha a választófejedelmektől vagy ezek egy részétől római királylyá megválasztatnék és vetélytársai ellen fegyveres hatalmával kellene igényeit érvényesíteni: számíthat-e a köztársaság részéről fegyveres segítségre?

A doge így válaszolt: «Mivel azon barátságnál fogva, melyet a magyar király iránt táplálunk, az ő megválasztatását óhajtjuk; így tehát természetesen készek leszünk érette megválasztása után megtenni mindent, a mi hatalmunkban áll».

Ezzel a válaszszal a követek megelégedtek.

Ebéd után azt az óhajtást hozták a doge tudomására, hogy a tanács egyik tagját küldje hozzájuk. Három tanácsnok ment lakásukra. Ezekkel Werbőczi azt a kérését közlé, hogy szent Ilona császárné tetemébő, melyet velenczei területen fekvő egyik zárda templomában őriztek, ereklyerészecskét szerezzenek neki. Azonban a tanácsnokok kijelentették, hogy a kolostor nem áll a signoria rendelkezése alatt s ezért ebben az ügyben a kormány semmit sem tehet.

A magyar követek márczius 26-ikán a campanilere mentek föl s onnan gyönyörködtek a lagunák városára nyíló kilátásban. Majd a signoria ajándékait: drága szöveteket és csemegéket átvevén, még aznap elútaztak Róma felé. Első állomásuk Padua volt, hol a velenczei helytartó némi csemegével kedveskedett nekik.*

Útjokat folytatva, Ferrarában és Flórenczben töltöttek néhány napot. Rómába csak április 12-ikén érkeztek.

* A velenczei senatus márczius 21—26-ikán tartott üléseiről szóló jegyzőkönyvi feljegyzések kivonatai MARINO SANUDO világkrónikájában. Közölte WENZEL, az Új Magyar Múzeumban. II. k. 402—411.

A fogadtatás, mely itt rájok várakozott, nem lehetett kedvező. X. Leo pápa, kit politikai iránya a franczia királylyal benső szövetség kötésére vezetett,[1] bizalmatlansággal nézett érkezésük elé.

Marco Minio, a velenczei köztársaság római követe, utasítást kapott volt kormányától, hogy a pápát előlegesen tájékoztassa a Velenczében folyt tárgyalásokról. A pápa Magyarországból vett tudósítások alapján azt hitte, hogy a magyar követek főfeladata a köznemesség részére az olygarchia ellenében a szentszék támogatását és név szerint a bácsi végzések megerősítését kieszközölni.[2] Mikor azután Miniótól értesült, hogy a török ellen segélyt jönnek kérni, és a római királyválasztás ügyében kívánnak tárgyalni: Miksa császár okiratáról gúnyos megvetéssel jegyzé meg, hogy «ilyen okiratokat Miksa csak azért szokott volt kibocsátani, hogy titkárainak alkalmat nyújtson pénz keresésre».[3]

A magyar követeket csakhamar megérkezésük után, ápril 15-ikén fogadta a pápa.[4] Werbőczi előterjesztésére[5] adott válaszában biztosította őket, hogy a törökök elleni küzdelemben számíthatnak támogatására. A császárválasztás ügyét illetőleg nyiltan kijelentette, hogy a Miksától nyert okirat értéktelen, mivel a választófejedelmek jogát nem korlátozhatja; «ám igyekezzék ő felsége a választófejedel-

1 Ez 1519 január 20-ikán köttetett meg.

2 A pápa ugyanis a velenczei követtel közlé: «E difficultá in quel regno tra nobeli e populari, e questi oratori vien contra li primi di quel regno per confirmation di certi articoli fatti in la dieta é sta fatta». Minio 1519 ápril 12-iki jelentése.

3 A velenczei követ jelentése szerint a pápa mondá: «Maximiano usava far di questi privilegi per dar gvadagno ai soi secretarii etc.»

4 A velenczei követ erről már ápril 16-ikán tesz jelentést.

5 TUBERO, az egykorú dalmát történetíró munkájában (SCHWANDTNER, Scriptores, II. 366.) közli egész terjedelmében a beszédet, a mit Werbőczi a pápa előtt elmondott. Kétség nem merült föl az iránt, hogy ezt a beszédet, csak úgy mint a munkájába fölvett egyéb beszédeket (ezek között Szolimán szultánnak egy beszédét találjuk, melyet seregéhez tartott volna), a humanista történetirók közös szokása szerint, ő maga componálta.

53. X. LEO.

mek szavazataival megválasztatni magát, s ha ez sikerül neki, örvendeni fogunk.»[1] A mely megjegyzés azonban inkább gúnynak, mint komoly biztosításnak volt tekinthető.

Még megszégyenítőbb volt a magyar követekre nézve az az eljárás, a mit saját küldőik követtek irányukban.

Mialatt Werbőczi útban volt Velencze felé, márczius 11-ikén megjött Budára a mainzi választófejedelemnek, a német birodalom kanczellárjának Lajoshoz, mint cseh királyhoz intézett írata, melyben őt felhívja, hogy a római király megválasztására jelenjék meg, illetőleg «törvényes gondnokát» küldje el.[2]

Az udvar és a királyi tanács egyelőre sem a meghívásra, sem a választás tekintetében követendő eljárásra nézve nem határoztak, várakozó állást foglaltak el. Azonban a mérvadó egyéniségek, Brandenburgi György, Bakócz Tamás, Szakmári György bizalmas értekezletben megállapodtak az iránt, hogy mivel a német választófejedelmek idegen nemzetiségű uralkodóra voksukat nem fogják adni, uralkodójuk Károly királyra szavazzon, a kinek római királylyá választását a közte és a Lajos között fennálló rokoni kapcsolat kívánatossá teszi.[3] Csak április elején indultak meg ez ügyben a tárgyalások, mikor a spanyol király részéről Cuspinianus János és Sauerer Lőrincz Budán megjelentek, hogy a cseh király szavazatát küldőjük részére biztosítsák.

Legelsőben Brandenburgi Györgyhöz fordultak, ki czéljuk elérésére támogatását fölajánlotta nekik, egyúttal felvilágosította őket, hogy az előterjesztést a magyar tanács teljes ülésében kell megtenniök, mivel a bácsi országgyűlés

1 A velenczei követ április 25-iki jelentése szerint a pápa közlé vele: «Havemo detto a questi oratori soi: il privilegio nulla val, et soa maesta cerchi pur di esser electo per via di electori, che ne aremo piacer.»

2 Id. m. 231.

3 Ezt Bakócz Tamásnak 1519 április 24-ikén a lengyel királyhoz intézett leveléből tudjuk. Deutsche Reichstagsakten. I. 591.

végzései értelmében a határozatok, melyek a köznemes ülnökök mellőzésével hozatnak, érvénytelenek; megnyugtatván őket az iránt, hogy az ülnökök közül csak kevesen tartózkodnak az udvarnál s így semmitől sem kell tartaniok.

Az ápril 8-ikán tartott tanácsülésben Cuspinianus kifejtette, hogy a spanyol király megválasztatása Magyarország érdekeinek szempontjából is kivánatos. Lajos néhány jóakaró szóval bocsátotta el a követeket.

A királyi tanács, mielőtt az érdemleges válasz iránt határozna, kikérte a lábbaja által Esztergomhoz kötött primás tanácsát, mely úgy hangzott, hogy Károly király ügyét

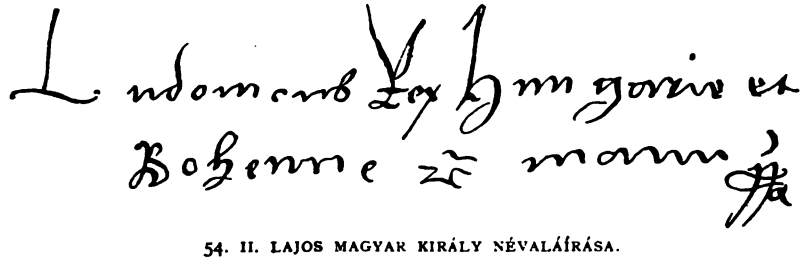

54. II. LAJOS MAGYAR KIRÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

kell felkarolni, azzal a kikötéssel, hogy viszont Károly, ha ő maga czélt nem érhetne, a magyar király megválasztása érdekében használja föl befolyását.

A királyi tanács hozzájárult ehhez és a német követeknek a választ a következőképen formulázta:

«A boldog emlékezetű császári felség a bécsi congressuson Lajos királyt harmadik fiául fogadta, helynökévé rendelte, neki a császári méltóság megszerzését kilátásba helyezte, e végből mind a saját, mind a választófejedelmek támogatását igérte és mindezt okíratba foglalta. Ennek következtében a királyi felség ugyanazon igényekkel léphetne fel, mint a katholikus király. Mivel azonban a császári felség jónak látta a birodalomról másképen rendelkezni és

a választófejedelmekkel a katholikus felség érdekében tárgyalásokba bocsátkozni: a királyi felség, testvéri érzelmei sugallatára hallgatva, nem akar a katholikus felség ellen föllépni, sőt a mennyire hatalmában áll, az ő becsületét és tisztességét mozdítja elő, szavazatát ő rá adja. Elvárja viszont a királyi felség, hogy a kath. felség, a levelében foglalt igéretéhez képest, testvéri szeretetét iránta megőrzi, őt mint testvérét és sógorát, támogatja. Egyúttal reméli, hogy abban az esetben, ha a kath. királyt vetélytársai a római királyság elnyerésében megakadályoznák, a mit Isten ne engedjen, azon lesz, hogy inkább a királyi felség választassék meg római királylyá, mint akár a franczia király, akár a kath. királynak más ellenfele. Végül felkéri a kath. királyt, hogy házasságát Anna herczegnővel, mindkét uralkodóház tisztességére, mielőbb hajtsa végre.»

A spanyol király követei teljes megnyugvással fogadták a választ, csak azt kívánták, hogy a római király választására cseh biztosok küldessenek, megbízólevelük Csehország pecsétével legyen megerősítve és a lengyel király, mint gyám, aláirását viselje. A tanács hozzájárult mindenhez, csak az ellen tett kifogást, hogy a lengyel király írja alá, mint gyám, a megbízólevelet és kívánta, hogy Lajos, mint magyar király, szintén küldjön követet, a ki hívatva legyen Anna házasságának ügyét tárgyalni. György őrgróf kéretett föl ezen küldetés elvállalására.

Alig, hogy ez el volt intézve, a következő napon franczia követ érkezett, hogy Ferencz király részére kérje Lajos szavazatát. Majd megjött Welhartici Wenczel, egykor II. Ulászló cseh titkára s a cseh urak azt a kívánságát terjesztette elő, hogy a római király választásának ügyébe, mely kizárólag Csehországot illeti, a magyarok ne avatkozzanak be és a király egyik trónkövetelő javára se kösse le szavazatát, hanem engedje, hogy a csehek határozhassanak arról, kit kelljen a jelöltek közöl támogatni. Komoly

hangon beszélt, merész szavakat használt; korholta a királyt, fenyegette a magyarokat.

A német követek aggódni kezdettek. Megjelenvén a király előtt, kérésekkel ostromolták, hogy velük hivatalosan közlött elhatározásához állhatatosan ragaszkodjék. Egyúttal nem haboztak felhatalmazni őt arra, hogy tanácsosainak, kik netalán visszavonulásra gondolnának, a spanyol király részéről megfelelő pénzösszegeket ajánljon. A király önérzetesen elhárította magától ezt az ajánlatot. Állásával — mondá — nem fér meg ilyen eljárás. De nem volt kifogása az ellen, hogy a követek maguk tegyenek a megvesztegetéssel kisérletet.*

Cuspinianus legelőbb Szalkai László váczi püspökhöz

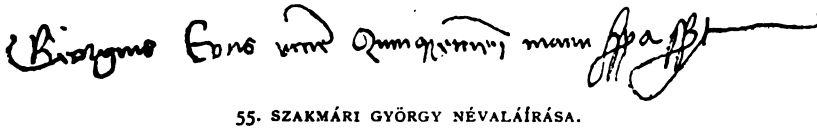

55. SZAKMÁRI GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

ment, ki régtől fogva az osztrák párthoz tartozott és háromezer aranyat ajánlott neki. Azután vele együtt Szakmári György pécsi püspököt, királyi kanczellárt kereste föl, ki ez idő szerint a köznemességre is irányadó befolyást gyakorolt és így a helyzet ura volt.** Ötezer arany felajánlásával igyekezett őt lekötelezni, a mivel a főpap megelégedett, ámbár megjegyzé, hogy támogatásáért a franczia királytól tízezer aranyat vagy «egy nagy püspökséget» kaphatna.

Ápril 20-ikán a királyi tanács tagjai, a király távollétében, a könyvtárteremben fogadták Károly követeit. Ezek tüzetesen bizonyították a csehek igényeinek alaptalanságát

* «Sed illud ultimum recusavit, onus illud humeris nostris imponens; sibi inconveniens fore asserebat.» Így ír a követek egyike jelentésében, a melyből ezen tárgyalások érdekes részleteit merítjük.

** A német követ egy helyen azt írja róla, hogy «moderatur habenas nobilium», és más helyen «moderatur jam universum fere regnum».

és a franczia király ajánlatainak hiú voltát. Mire a tanácsosok azt válaszolták, hogy a király nem fog elállani határozatától. Mialatt a tanácskozás folyt, a cseh titkár betört a terembe és fenyegetődzött, hogy rögtön elutazik, ha a hozott üzenetre haladék nélkül választ nem kap.

Erre a magyar tanácsosok, a spanyol király követei és a cseh titkár együtt Lajos király elé járultak. A magyar kanczellár kijelentette, hogy ő felsége megtartja igéretét, úgy, hogy Csehország kiváltságait is sértetlenül megóvja. A cseh titkárral pedig közlé, hogy néhány nap múlva királyi követ fog részletes utasítással Csehországba menni.

Május 1-én a franczia követ kapta meg a választ, mely így hangzott: «A királyi felség hálásan fogadja a fenséges franczia király jóindulatát, melylyel a köztük fönnálló kölcsönös barátságot új frigygyel akarja megszilárditani és a török ellen segítséget ajánl, a mire őt a legkeresztényibb király czíme, a mit visel, kötelezi. A mi a római király választásánál adandó szavazatot illeti, a királyi felségnek Csehország uraival és rendeivel kell ez ügyben tárgyalnia; a Csehország részéről a választásra küldendő követeket utasítani fogja, hogy ő felségének, mint testvérnek és vérrokonnak, a mennyire lehetséges, kedveskedni igyekezzenek és mindent tegyenek meg, a mit a királyi felség kára, országainak, különösen Csehországnak hátránya nélkül tenni lehet.»

56. I. FERENCZ FRANCZIA KIRÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

A német követek meg voltak nyugtatva az iránt, hogy ezen nyilatkozat üres frázisoknál egyebet nem tartalmaz. Miután a pécsi és váczi püspökök részére öt, illetőleg háromezer aranyról szóló kötelezvényt állítottak ki, Brandenburgi György részére hatezer és Balbi prépost részére

ötszáz forintot «útiköltség» czímén biztosítottak: május 2-ikán megelégedetten hagyták el a magyar udvart.[1]

Mindezekről Werbőczi és társai szerencséjükre nem értesülhettek római tartózkodásuk alatt.[2] De nem maradtak megkimélve egy másik kudarcztól.

Néhány nappal audientiájuk után kapta meg Marco Minio Velenczéből azt a meglepő tudósítást, hogy a magyar király az udvaránál tartózkodó török követtel három esztendőre fegyverszünetet kötött. Rögtön értesítette erről a pápát, ki megütközését fejezte ki a fölött, hogy a magyarok ugyanakkor, mikor tőle tanácsot és segítséget kérnek: a választ be nem várva, egyességre léptek a törökkel.[3] Mindazáltal neheztelését a magyar követekkel nem éreztette, sőt kijelentette előttük, hogy segélynyujtásnak szükségessége most már többé nem forog fönn, de a mennyiben a viszonyok változnának, a szentszék támogatására Magyarország mindig számíthat.[4]

Ezalatt Werbőczi áhitatosan járta be az örök város szent helyeit. Egyebek között fölvétette magát a Szentlélekről czímzett társulatba, melynek tagjai, a pápák kegyelméből, több rendbeli egyházi búcsúkban részesültek. A társulat fönmaradt anyakönyvének egyik hártyalapján találjuk az ő sajátkezű bejegyzését, a melylyel jelezi belépését és családja összes tagjait: nejét Katalint, fiait, Ferenczet, Pétert, Jánost és Imrét, úgyszintén leányait, Erzsébetet és Orsolyát a confraternitas kebelébe fölvéteti.[5]

Ereklyék szerzésére is gondja volt. Néhány évvel utóbb

1 Cuspinianusnak 1519 május 4-ikén kelt jelentése. Id. m. 1. 635—642.

2 Később, két hónappal a magyar követek elútazása után, július 4-ikén jelenti, hogy a pápa a magyar király részére brevét állított ki, melyben felhatalmazza, hogy kiskorúsága daczára a választásban megbizottai által szavazatával részt vehessen, ha igéretet tesz, hogy ezt a franczia király javára adja. Ezt a brevét a franczia királynak küldötte volna meg, hogy hasznát vegye.

3 Minio ápril 25-iki jelentése.

4 Minio május 5. és 10-iki, a magyarországi követ június 17-iki jelentései.

5 Monumenta Vaticana, Series I., Tom. V. p. 138.

57. SZENT PÉTER TEMPLOMA ÉS A VATIKÁN.

VII. Kelemen pápához írt levelében említi: «Szentséged tudja, hogy római tartózkodásom idejében milyen buzgósággal s milyen gyakran folyamodtam a boldog emlékű X. Leo pápához és szentségedhez, ki akkor alsóbb rendű állásban volt, szent Sebestyén ereklyéjének elnyeréseért.» [1]

Medici János bibornok, X. Leo unokaöcscse, kihez ezeket a sorokat intézte, később, mikor maga is VII. Kelemen névvel szent Péter székén ült, rokonszenvesen emlékezett meg találkozásáról Werbőczivel. «Téged — írja neki — már akkor megszerettünk, mikor még alsóbb rendű állásban voltunk.» [2]

Werbőczi, mint az egyház buzgó híve, bizonyára büszkeséggel fogadta azt a kitüntetést, melyben a pápa őt és két követtársát részesítette, midőn mindhármokat római lovag rangjára emelte.

Időzésük Rómában mintegy öt hétre terjedt. Június közepe táján érkeztek vissza Magyarországba.[3]

Eredménytelen követségében kifejtett fáradozásai mindazáltal nem maradtak jutalmazatlanúl. Néhány héttel visszaérkezése után a jószágvesztésre itélt Csuzi Menyhértnek és Jánosnak a koronára szállott összes birtokait adományozta neki a király.[4]

1 THEINER, II. 658.

2 «Te quem in minoribus constituti dileximus.» 1524 február 20-án. KATONA, XIX. 435.

3 Velencze római követének 1519 május 5-ikén és magyarországi követének június 17-iki jelentése

4 Az 1519 július 25-ikén kelt királyi adománylevél Vörösvártt.

III.

ERBŐCZI távolléte alatt a nemzeti párt politikája súlyos vereségeket szenvedett; nemcsak a török fegyverszünet megkötésében, a mi a tolnai és bácsi országgyűlések programmjával ellentétben állott, hanem főképen a nádorválasztásnál, a hol az udvari párt jelöltje, Báthori István nyerte el a többséget Zápolyai Jánossal szemben.

A királyi tanács köznemes ülnökei képteleneknek bizonyultak arra, hogy a bácsi végzések foganatosítását kieszközöljék. Werbőczi visszatérte után sem állott be kedvező fordulat a helyzetben.

A király, mikor 1520 február 6-ikára országgyűlést hívott egybe, az ország rendeit fölszólította, hogy a bácsi országgyűlés végzéseinek értelmében kiállítandó fegyveresek élén jelenjenek meg.* Azonban csak kevesen tettek eleget a királyi parancsnak. Ennek következtében a gyűlés zajos tanácskozások után abban állapodott meg, hogy szent György napján újból összejön, a mikoron az urak és vármegyék, hűtlenség büntetése alatt a hadakat kiállítani, az adószedők pedig számadásaikat bemutatni tartoznak. A szent György-napi országgyűlés megtartatott; de az előbbeni megállapodásokkal nem gondolva, csak arra szorítkozott, hogy a véghelyek ellátására és a királyi udvar szükségleteire fél forintnyi adót szavazott meg.**

Július közepén Lajos király Pozsonyba költözött, és több hónapig tartózkodott ott, az új császárral az 1515-ben

* Az 1519 deczember 25-ikén kelt királyi rendelet eredetije a M. Nemzeti Múzeum levéltárában.

** Velencze magyarországi követének 1520 márczius 28. és május 1-én kelt jelentései; a királyi tanácsnak márczius 2. és Lajos királynak június 2-ikán kelt rendeletei PRAY Epistolæ. I. 136., 139.

SERENISSIMO

Principi:& Domino:Dño LVDOVICO Regnorꝝ Hũgariæ & Bohemiæ.&c.Regi.Vtriusq; Slesiæ Duci:ac Morauiæ Marchioni.&c.dño suo clemẽtissimo:STEphanus de Werbeucz eiusdẽ vestræ Serenissimæ Maiestatis præsentiæ personalis locũ tenẽs: & erga Cæsareã:Catholicãq; Maiestatẽ: ad cõuentum totius imperij generalẽ Wormatiæ celebrandũ: per eandẽ Serenissimã Maiestatẽ uestrã Orator destinatus: seruiendi promptitudinem cum fidelitate.

Beunti nuper mihi ex Pãnonia serenissimæ maiestatis uestræ ad CAROLVM Cæsarẽ inuictissimũ:ac Hispaniarũ Catholicũ Regem:totiusq; Romani imperii illustriũ principũ generalẽ conuentum Oratori: insuetus:ac fide carẽs de Luthero rumor perlatus est:quo is lubricus alias: ac incõstans homo:&(ut inquit ille) interturbãs omia: quiue(ut Naso canit)laudẽ a crimĩe sumit. Stulte nimis Paulo etiã Apostolo nõ inferior a pluribꝰ iactabat. Dolui Deum testor certe plurimũ:mirabarq; hominũ quorundã nimiã ad credendũ/in rebus ꝑsertim fidei leuitatẽ. Auxit nimiq; admirationem:quod plures non omnino vulgares homines Lutherianis erroribus præter modũ cõspexerim irretitos. Quærebã subinde studiose:esset ne peritus quispiã Catholicæ ueritatis amator:qui huic homini:tanq̃ spurio Goliath:pro rei indignitate sese acriter opponeret? Hæc percunctãti mihi librum mox quispiã obtulit lætabũdus. Hic (inquit) etsi in hoc puluere desudent alii: solus Lutherianũ dogma subuertit funditus:dolos:quibus seipm primo:deinde imperitos alios decipit:aperit euidenter. Hominẽ uersipellẽ alias ad pudenda etiam usq; cunctis conspiciendũ detegitq; denudat. Eiusq; male iacta:inualida:atq; infirma: & secũ plerumq; pugnantia diluit:uel eruit potius fundamẽta. Subiecit

WERBÓCZI AJÁNLÓLEVELE CATHARINUS «APOLOGIA» CZ. MŰVÉBEN.

iis:qui attulit ad me librum non pauca in authoris operis huius laudem:quibus tum ingenium:tum doctrinam: tum denique uitæ mores mire hominis/extollebat. Allectus iis ego: ac plurimũ delectatus:cœpi pro tẽporis angustia librum hunc ipsum cursim ac citis(ut aiunt)oculis/lectitare. Reperi scriptorem felicissime:quod promiserat executum:dignusq; mox uisus est:ut in omniũ contra Lutheriana hæresim manibus haberetur assidue. Percũctabar insuper an esset sufficiens exemplariorũ horum copia? Percepi/ uix præter hoc iis in locis alterum reperiri. Displicuit rei tam necessariæ tanta hæc penuria. Nec ad cõmunem hominũ utilitatem tũc aliud occurrebat:nisi/ut quãprimum librum iterato excudẽdum meis etiam sumptibus:demandarem. Ratus aptissime reseruari: quicquid in Christi:& fidei nostræ cõmodum fuerit collocatũ. Id eo libẽtius feci:quod opus ipsum esset ab eius authore/ imperatori CAROLO dedicatũ. Quodq; compertũ haberẽ ipsum eũdem Cæsarem Lutheriana perfidia penitus abhorrere. Quæ res uel hoc unico argumẽto fit satis:superq; euidẽs quod per Germaniam ferme totã:sint Lutheriani libri nedũ Pontificis summi:sed Cæsaris quoq; decreto:ueluti pestis maxima/igni traditi:conetur q; is idem Cæsar:quod re:& nomine Catholicus sit: & habeatur: equis(quod dicit) & quadrigis serpens passim Lutherianũ dogma funditus extirpare. HVNC igitur libellũ aureum Catholicæ fidei solidũ:ac tutũ clypeum:peracutũq; in hostem iaculũ: nostra opera tuo nomine excusum denuo:maiestati uestræ serenissimæ q̃citius datũ est:mittendũ curaui. Eam pẽsertim ob causam: quod fidei nostræ zelus in te adolescẽti quãuis adhuc:ferueat feruẽtissime:curæq; sit maiestati uestræ maximæ: ut optimũ Regẽ decet: ne regnũ tuũ longo iam sæculo Christianissimũ: Lutheriano tãdem:quod absit procul:cõtagio corrumpat. Hac enim lectione & uenienti morbo occurri poterit oportune:& siqui forte fuerint eo ueneno infecti hactenus:liberari. Interim maiestati uestræ pro uiribus enitendũ:ut pestis hæc sæuissima tuo auspicio a regno ipso toto ultra Sauromatas penitus relegetur. Nec ambigendũ: quin hac ratione & inclytũ maiestati uestræ nomẽ comparatũ iri apud homines:& tandẽ pro tam morbidæ pestis euersione ingens fis ipse præmiũ recepturus in cœlis. Quod faxit Deus optimus:atq; summus. Cursim hæc Viennæ sexto Nonas Martii:anno ab incarnatione Christi. 1521.

megkötött kettős házassági frigy végrehajtása iránt tárgyalásokat folytatva.

Ezen idő alatt Werbőczi is járt a királynál; de arról, vajjon politikai vagy törvénykezési ügyek vezették oda, nincs tudomásunk. Az az okirat, mely erről az útjáról szól, erőszakos természetének kitörését örökíti meg.

A királyi személynök nógrádmegyei birtokáról indult a királyhoz. A mint a Duna partján fekvő Szobb helységhez ért, itt útját állotta a mária-nostrai pálosok vámsorompója, a melyet, mivel a vámos abban a pillanatban nem volt jelen, nem csak önhatalmúlag megnyittatott, hanem a Dunába hajíttatott, és új felállításától a barátokat szigorúan eltiltotta. Mire ezek a szenvedett sérelem miatt panaszukkal a királyhoz fordúltak, ki 1520 november 25-ikén kelt rendeletében Werbőczinek meghagyta, hogy a pálosokat jogaikba helyezze vissza.*

A király ekkor már ismét Budán volt. Szelim szultán szeptember 21-ikén bekövetkezett halálának híre hívta őt vissza a fővárosba. A királyi tanácsban az a felfogás uralkodott, hogy a szultán kimúltával a vele másfélév előtt kötött fegyverszünet elvesztette kötelező erejét, s hogy a beállott változás kedvező alkalmat nyújt az elvesztett melléktartományok és végvárak visszaszerzésére. Megállapodás történt abban, hogy a velenczei köztársasághoz és a német birodalomba követek küldetnek segély kieszközlése végett.

Velenczébe More Fülöp pécsi prépost már deczember elején elindult. A másik követség ellenben csak a következő év február vége felé kelt útra. Az olasz Balbi Jeromos, pozsonyi prépost és Werbőczi küldettek Németországba; hozzájuk Csehország részéről Sternberg László kanczellár csatlakozott.**

* A királyi rendelet eredetije az Országos Levéltárban. 23479.
** Velencze magyarországi követének 1521 február 8-iki jelentése.

Február 24-ikén Esztergomban állapodtak meg, hogy az agg primástól búcsút vegyenek. Ez alkalommal tőle Werbőczi egy ezüst kardkötőn és lószerszámon kivül négy ezüst tálat kért kölcsön;* a mi arra utal, hogy a birodalmi gyűlésen a magyar vendégszeretet jó hírét föntartani szándékozott, egyúttal elárulja, hogy a most már nagy vagyon fölött rendelkező királyi személynök nem volt még kellően fölszerelve, hogy állásához méltón léphessen föl.

Azonban ugyanekkor küldetésével összefüggésben álló, nevezetes tény hirdeti, hogy ha ékszerekre és asztali készletre nem is szeret költeni: erszényét szívesen nyitja meg, a mikor magasabb érdekeknek tehet szolgálatot.

Werbőczi a magyar államférfiak között legelső irányozta figyelmét Luther Márton hitújító föllépésére és kellően méltatta ezen vallási mozgalom jelentőségét.

A kóros állapotok, melyek az egyház külső életműködéseiben elhatalmasodtak és romboló hatásukat Magyarországban éreztették is, pályája kezdetétől fogva élénken foglalkoztatták Werbőczit és orvoslásukra a befolyásával alkotott törvényeket kimélet nélkül próbálta alkalmazni gyógyszerül. Azonban hite a kath. vallás tanainak igazságában, hódolata az egyház tekintélye előtt szilárdságában nem ingadozott.

A buzgó hívőnek ösztönével, a tapasztalt politikusnak éleslátásával fölismerte, hogy Luther támadása nem az egyház bajainak megszüntetésére, hanem új egyházi szakadásra, nem restauratióra, hanem revolutióra fog vezetni.

Ezen felfogásában megerősítette őt egy polemikus mű, mely éppen ekkor látott napvilágot. Szerzője olasz hittudós volt: Lanciloto Politi, ki miután Sienában mint jogtanár, majd Rómában mint a bibornoki consistorium ügyvéde működött, harmincz éves korában szent Domonkos rendjébe

* Elismervénye HORVÁTnál. 200.

D. Martinus Luther.

Epitaphium D. Mart. Luth.

Martini Luthers leib ist wol/
Von hin/dem fluch/ begraben lar.
Das wer ansteigung gang gewesen/
Doch solm gleichwol weiter lesen.
Nach dem die gnade Christi groß/
Die leut von sünden machet los.
Vnd der rechte Glaub/ der vns allein/
Gott gefellig macht/ vnd wider rein/
Wie erstanden war heimlich verfleht.
Nach finsternis hatt zu gebracht.
Vnd lag durch wendler ganz begraben/
Ist wider gar von new erschienen/
Lerfelig Gnad vnd rechter glaub/
Durch diesen Man aus tieffer staub.
Denn da die blinde Abgötterey/
Durch Menschen lehr vnd Mönchkeit/
Die reine lehr hett ganz verstellt.
Da hat Gott diesen Man erwelt/
Durch in ein new liecht angezündt/
Das Euangeli lasst verkündt.
Welches zuuor schein in Teutschem Land
Vnd wird bestendiglich bekandt.
Gleich wie Sanct Paulus ihet erlegen/
[illegible] mit starcken donnerschlegen.
[illegible] angefochten/
Auch wie Johanes der Teuffer kund/
Das Lamb Gottes zeigt zu wüschen last.
Welches fürt zum opffer frw gebracht/
Vnd werden für all sünd geschlacht.
Also da die welt finster war/
Vnd reine lehr verloschen gar.
Hat Luther von Christum gezeugt/
Den ist die Kirchen wider preist.
Er hat auch deutlich alle zeit/
Das gesetzen lehr abgeschmidert weit/
Welches fürwacht zu trachen vnd vnfrieden/
Vom Euangeli/welches da tröst.
Solch verursacht/der nöting war/
Ist gewest immer verfinstert gar.
Als der Man hat an tag gebracht/
Vnd Christi gaben kund gemacht.
Verdumpt die falsche gleisnerey/
Ist mischerach vnd abgötterey.
Vnd hat den erkanten weg gelert/
Zum ewigen Gott die lere bekert.
Auch gestrafft der Bapstes zu Rom böse [illegible]/
Gen Gottes Reich vnd bösnacht stück.
Darmit er hat grosse mord gestifft/
Die Christlich Kirch gewalt vergißt.
[illegible] hat Luther auffgeweckt.
Also sein lauff durch Gottes gnad/
Gesammtiglich vollendet hat.
Gerad in eim mal sieben Jaren/
Darin er hat viel übel erfaren.
Viel verwirrung/schmerzens ausgestanden.
Die er Gott selbs zu seinen handen.
Aus dieser welt vns sanftiem tod/
Erfordert hat aus dieser not.
Also er wird mit Christo leben/
In rechter freud/da im wird geben
Gottes ewig nach/ewiger lhon/
Nach seinem tod/im himels tron.
Drumb sol Gott dancken ieberman/
Der rechte lehr hat genomen an/
Auch all die nach vns werden sein/
Enthoffung dieser predigt ein.
Das vns Gott hat den Lerer gesandt/
Vnd heten auch mit viel beharren/
Das er erhalt die lucht ans gnadt/
Welche er der welt zu geben hat.
Das es auch mög gepflanzet werden/
In viel mehr landen die auff erden.
Auff das kunde werk [illegible] Gottes namen.
Das geb der gnedig Vater/ Amen.

58. LUTHER MÁRTON.

lépett s ekkor az Ambrosius Catharinus nevet vette föl, mely alatt számos hittudományi munkája jelent meg. 1520 deczember 20-ikán fejeztetett be Giunti flórenczi sajtóján annak a könyvnek nyomatása, a melyet Luther ellen «A keresztény hit védelme» czím alatt latin nyelven bocsátott közre * s a melyben nagy tudományos készlettel kiméletlenül éles polemiát egyesített.

Néhány héttel megjelenése után a könyv Werbőczi kezeibe került és annyira megnyerte tetszését, hogy most, mikor Worms felé utazván, Bécsben megállapodott, Singrenius nyomdásznak megbízást adott, hogy második kiadásban nyomassa ki és példányait ingyen terjeszsze. A nyomatás költségeit maga fedezte.**

Mielőtt Bécsből távoznék, márczius 2-ikán Lajos királyhoz intézett ajánlólevelet fogalmazott, oly czélból, hogy az a könyv élére helyeztessék:

«A minap — írja ebben — Károly császárhoz és spanyol királyhoz, a római birodalom fejedelmeinek gyűlésére követségbe küldetvén, mikor Magyarországból távoztam, meglepő és hihetetlennek látszó hír jutott el hozzám Luther felől, erről a könnyelmű, állhatatlan és zavarterjesztő emberről, ki Ovidius szavai szerint, bűnéből dicsőséget merít s kit sok ostoba ember Pál apostolnál nem kisebb embernek tart. Isten a tanum, hogy nagy fájdalommal és csodálkozással töltött el bizonyos emberek hiszékenysége, főképen azért, mert a hit ügyéről van szó. Csodálkozásomat fokozta az a tapasztalás, hogy sok előkelő ember van Luther tévelyeibe szerfölött bebonyolódva. Ezért szorgosan

* 191 folio-oldalra terjed. Az első könyv czíme: «Martini doli, quibus crassum vulgus conatur decipere, perspicue manifestantur». A további könyvekben Luthernek a pápaságra, a gyónásra és a purgatóriumra vonatkozó tanait tüzetesen czáfolja.

** Aleander pápai követ 1521 ápril végén Wormsból írja Rómába: «Messer Stefano, ambasciator ungaro, per zelo di santa fede, ha donato 50 ducato d'oro ad un impressor di Vienna, acciocche il libro del frate Ambrosio publicasse et lo disseminasse per tutto.»

AD CAROLVM Max. Imperatorem. Et Hispaniarum Regem.

Fratris Ambrosii Cath. Ord. Præd. Apologia pro ueritate Catholicæ & Apostolicæ fidei: ac Doctrinæ Aduersus impia, ac ualde pestifera Martini Lutheri Dogmata.

INDEX OPERIS.

¶ In Primo Libro continentur undecim Doli Martini. Quibus potissimum multitudo imperita decipi potest.

¶ In Secũdo recitat ad uerbũ Liber eius plenus Blasphemiis: & stultitiis circa Papæ potestatẽ/& pene ad uerbũ confutat.

¶ In Tertio. Confutantur omnia: quæ opponũtur cõtra Decreta probãtia Primatũ Romanæ Ecclesiæ: seu Sũmi Pont. & pariter ad uerbũ referũtur eius Blasphemiæ. Hinc agitur de claue sciẽtiæ Papæ: & potestate circa Indulgentias.

¶ In Quarto. Confundũtur/quæ peruersissime: & pernitiosissime tradidit circa sacramentũ Pœnitẽtiæ/ & statum Purgatorii: & uerba sua propria apponuntur.

¶ In Quinto. Qui inscribit Speculũ uniuersæ eius doctrinæ. Colligũtur hæreses: & errores absoni: quos tam cõtra ueritatem/q̃ cõtra seipsum alioquin effudit. Ipse Lector numeret si sit ocium. Sed longe melius ut comprobet.

59. CATHARINUS «APOLOGIÁ»-JÁNAK CZÍMLAPJA.

kérdezősködtem, vajjon a kath. igazság avatott hívei között akadt-e, a ki ennek az embernek az ő vállalkozása méltatlanságához illő erélylyel ellenszegül? Miközben ennek utána jártam, valaki örvendve bemutatott nekem egy könyvet és azt mondá, hogy az egyetlen könyv, mely Luther tanait alaposan lerontja, a cselt, melylyel ő előbb magát, azután a tapasztalatlanokat rászedte, világosan felderíti, a csalárd embert leplezetlenül mutatja be, állításainak erőtlenségét és ellenmondásait feltárja. És sok egyebet is hozott föl a szerző dicséretére, tehetségeinek, tudományosságának, erényeinek magasztalására. Mindez vonzott és én érdeklődéssel és gyönyörködve, de a rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt sietve, futólag kezdettem olvasgatni. Úgy találtam, hogy feladatát az író szerencsésen oldotta meg. Erre kérdezősködtem, vajjon elégséges számú példányok vannak-e készletben? A válasz úgy hangzott, hogy az egész vidéken ezen egy példányon kivül több alig található. Megütköztem azon, hogy ilyen szükséges könyvben annyira szűkölködnek. A közjó érdekében tehát intézkedtem, hogy költségemen a könyvet másodízben nyomtassák ki. Meggyőződésem szerint ugyanis a pénzt nem lehet jobban elhelyezni, mint ha azt Krisztus és a mi hitünk védelmére fordítjuk. Ezt annál szívesebben tettem, mert munkáját a szerző Károly császárnak ajánlotta, kiről tudom, hogy a lutheránus eretnekségtől iszonyodva fordul el, a mit kétségtelenné tesz az a tény, hogy a veszedelmes pestist terjesztő lutheránus könyvek úgyszólván egész Németországban, pápai és császári rendeletek alapján, máglyán égettettek el és a ki arra törekedvén, hogy nem csak czímében, hanem a valóságban is katholikus legyen, a lóháton és négyes fogaton járó lutheránus dogma kiírtásán fáradozik. Ezt az aranyos könyvet, a katholikus hit biztos, erős védpajzsát és éles nyilát, mely az én közreműködésemmel újból kinyomatik, felségednek lehető leggyorsabban meg-

küldettem, főképen azért, mert tudom, hogy felséged ifjú szíve a vallásos buzgóságtól lángol és jó királyhoz illő módon gondoskodik arról, hogy századok óta legkeresztényibb országa a lutheránus ragálytól meg legyen óva. Ezen olvasmány a közeledő kór megismertetésére, a megmételyezetteknek gyógyítására igen alkalmas. Felségednek ezentúl is minden erővel azon kell lennie, hogy rendelkezései ezt a pestist az egész országról elhárítsák.»[1]

Ezen ajánlólevél tanúsága szerint Werbőczi figyelme első sorban hazájára irányult, hol ekkor már Luther tanait Brandenburgi György az udvarnál és a német polgárok több városban rokonszenves érdeklődéssel fogadták. Azonban valószínű, hogy a római szent-székre, a császárra és a német birodalom hithű fejedelmeire is hatást kívánt gyakorolni vallásos buzgóságának ezen nyilatkozatával.

A wormsi birodalmi gyűlés már két hónap óta ülésezett, mikor márczius 24-ikén a magyarországi követek oda megérkeztek.[2] Ápril 2-ikán pedig a császár testvére, Ferdinánd főherczeg tartotta bevonulását, ki ünnepélyes fogadtatásban részesült. A menetben a két magyar követnek előkelő helyet jelöltek ki. A császár jobbján a főherczeg, balján Balbi ment, míg Werbőczi mindjárt utánuk, a birodalmi gyűlésen jelenlevő két bibornok, Lang Máté salzburgi érsek és Schinner Máté sitteni püspök között haladt.[3]

Ápril 3-án fogadtattak a birodalmi gyűlésen. A szónoklatot Balbi Jeromos, a híres humanista tartotta.

A bevezetésben a császárt és a német fejedelmeket magasztalásokkal halmozta el. Cyneasnak a római senatusról mondott szavait alkalmazta rájuk. Azután élénk színek-

1 Nevezetes, hogy a negyedrétű 315 lapra terjedő munka ápril 27-ikén már ki volt nyomatva; pedig Werbőczi az ajánlólevélben említi, hogy csak Magyarországból elútazása után, tehát február utolsó napjaiban rendelkezett a kinyomatás iránt.

2 Velencze németországi követének jelentése. MARINO SANUDONÁL. XXX. 134.

3 Ápril 5-ikén Wormsból a mantuai őrgrófhoz küldött tudósítás. Deutsche Reichstagsakten. II. 838.

kel ecsetelte a csapásokat, a miket Magyarország a törökök ellen viselt háborúkban szenvedett és a veszélyeket, melyek az egész keresztény világot fenyegetik. Ha Németország nem ragad fegyvert, le kell mondani Konstantinápoly visszaszerzésének reményéről, sőt Róma elvesztésé-

60. LANG MÁTÉ SALZBURGI ÉRSEK.

től kell félni. Magyarország másfél százados küzdelemben elgyengülve, idegen segély nélkül nem állhat tovább ellen. A császári méltóság a kereszténység megoltalmazásának érdekében bízatott a német nemzetre. Ne engedje át a világuralmat a törököknek! Nem kimélte meg szemrehányásoktól sem a németeket. «Az igazi, az ősi német erő — úgymond — már rég elenyészett. Nem vagytok ti többé

azok a germánok, kik harczi dicsőség tekintetében a rómaiakat elérték, sőt talán túl is szárnyalták!» Azután a császárt ősei példájának követésére lelkesítette, biztosítván őt, hogy fényesebb siker vár rá, mint az volt, a mit Cæsar küzdött ki Pharnaces ellen és Pompejus Mithridates ellen! *

Miután a választ tizenegy napon át hiába várták, ezt ápril 15-én megsürgetendők, a birodalmi gyűlés választmánya előtt megjelentek. Itt egyikük — valószinűleg Werbőczi — előadta, hogy Wormsban tovább nem időzhetnek, mivel a szent György napra egybehívott magyar országgyűlésnek dönteni kell a fölött, vajjon az öt hónap óta Budán időző török követek fegyverszüneti ajánlatát elfogadja-e? Előadták, hogy Velenczéből érkezett tudósítások szerint, a török császár az egyiptomi szultánt megverte, Egyiptomot meghódoltatta és seregének nagy részét Konstantinápolyba küldötte, minél fogva bizonyosra vehető, hogy a kereszténység ellen támadást készít elő. Ily körülmények között jobb idegen földre küldeni sereget, mint odahaza bevárni az ellenséget. Magyarország 26,000 lovast és néhány ezer gyalogost kész kiállítani. A meghódítandó területből Magyarország csak elvesztett melléktartományait kívánja, mig Konstantinápolyt a német birodalomnak engedi át örök időkre.

A mennyiben — folytatá — a birodalmi gyűlés nem állíthatna ki mindjárt nagy sereget, egyelőre minden fejedelem ajánljon föl kis segítséget, melyet néhány hónap alatt útnak indíthat. Így legalább vigasztaló tudósítást vihetnek haza és az országot visszatarthatják olyan határozatoktól, a milyeneket a kétségbeesés sugalmazhat.

A jelenlevő fejedelmek és rendek azzal bocsátották el a magyarokat, hogy tanácskozni fognak és válaszukat másnap közlik. Azonnal négy tagból álló küldöttséget bocsá-

* A beszéd nyomtatásban, külön kiadvány gyanánt, ugyanazon évben megjelent.

tottak a császárhoz, hogy véleményét kikérje. Károly azt kivánta, hogy a válasz kitérő és halasztó legyen, arra utaljon, hogy a birodalmi belügyek elintézése után fogják a hadi segély ügyét napirendre tűzni.

Másnap a választmányi ülésen megjelentek a császár elnöklete alatt a választófejedelmek mind, több más fejedelem és városi követ. A meghívott magyar követeknek a mainzi választófejedelem, mint birodalmi főkanczellár, adta elő a választ.

A császár és a gyűlés — úgymond — a birodalom reformjával foglalkoznak, melyből nem csak a német nemzetre, hanem az egész kereszténységre nagy haszon fog háromolni. Mihelyt ezen ügy elintéztetett, a császár a német birodalommal és a többi keresztény uralkodókkal tárgyalásokat indítva meg, módot fog keresni, hogy a törökök és a kereszténység egyéb ellenségeivel szemben erélyes ellenállást fejtsenek ki és Magyarországnak segítséget nyújtsanak.

A magyar követek ezzel a nyilatkozattal nem voltak megelégedve. Azt mondották, hogy a császár és a franczia király gyakran igértek segítséget, de igéretüket nem tartották meg. Biztosabb választ kértek, melyben Magyarország vigasztalást találhasson.

A főkanczellár azt felelte, hogy kérésüket fontolóra veszik és írásban közlik megállapodásukat.* Ezt néhány nap múlva a következő nyilatkozatban formulázták:

«A császári katholikus felség és a római szent birodalom rendei a jelen birodalmi gyűlésen a római szent birodalom és Németország ügyei rendezése előtt a török ellen biztos segítséget nem igérhetnek. Mindazáltal remélik, hogy rövid idő alatt mindent úgy elintéznek, hogy egy esztendő lefolyása alatt a római szent birodalom, szentsé-

* Peutinger Konrádnak, Augsburg város követének 1529 augusztus 19-ikén kelt jelentése. Id. m. 857.

ges urunk, a fenséges magyar király és más keresztény fejedelmek közreműködésével, a császári felség a hadjáratot a török ellen személyesen megindíthatja és Krisztus hitének ellenségeit megsemmisítheti. Ha pedig bármilyen ok miatt ez a hadjárat nem létesülhet és időközben Magyarország a töröktől megtámadtatnék, a császári felség a római szent birodalom haderejével segítségére lesz. Remélik, hogy Magyarország ezentúl is vitézűl megoltalmazza határszéleit, miként ezt már eddig is sok év óta dicsőségesen cselekszi. A mennyiben netán erre magát az ország képesnek nem

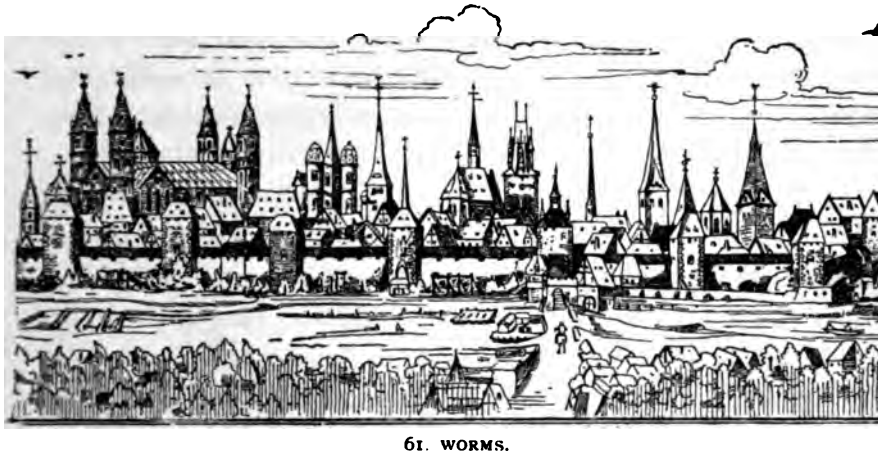

61. WORMS.

érezné, a fenséges magyar király egy esztendőre a törökkel fegyverszünetet köthet, oly föltételek alatt, melyek sem országára, sem a kath. hitre és a kereszténységre nem becstelenek és nem károsak.«*

E szerint a «vigasztalás», a mit a birodalmi gyűlés Magyarországnak nyújtott, nem volt egyéb, mint az a biztosítás, hogy nem fogja rossz néven venni, ha a magyar király a törökkel egy esztendőre fegyverszünetet köt!

A magyar követek felháborodással vették ezt a nyilat-

* «Responsum imperatoris et statuum.» Id. m. II. 759.

kozatot és rögtön, még az nap, ápril 20-ikán elútaztak Wormsból.*

Éppen azokra a napokra, a mikor a birodalom fejedelmei a magyar követek előterjesztésével foglalkoztak, esik a wormsi gyűlés legnevezetesebb eseménye.

Ápril 16-ikán érkezett meg Luther. Két nappal utóbb pedig a birodalmi gyűlés színe előtt mondott híres beszédében kinyilatkoztatta, hogy tanítását vissza nem vonja.

Az ifjú császárnak az volt kívánsága, hogy azonnal mondják ki rá a birodalmi száműzetést. Azonban a mainzi érsek három napi halasztást eszközölt ki, melyet azután még két nappal megtoldottak. Ezen idő alatt több oldalról tettek kisérleteket, hogy Luthert az ő álláspontjától eltérítsék és az egyház tekintélye előtt meghódolásra bírják.**

Ezen erőfeszítésekben a magyar követeknek is részük volt. Erre nem csak a vallásos buzgóság sugallatai, hanem küldetésük politikai érdekei is késztették őket; mert a német birodalom, míg a vallási szakadás lángja pusztítja, Magyarországnak segítséget nem nyújthatott.

Werbőczi és Balbi könnyen találtak alkalmat arra, hogy a merész reformátorral megismerkedjenek. Mire meghívták őt ebédre. Hazájukban tett tapasztalatokra támaszkodva, asztal fölött megindítandó bizalmas és kedélyes eszmecserétől több eredményt vártak, mint a hivatalos vitatkozásoktól. Mindazáltal, ha talán a magyar borok hatását sem hagyták is egészen számításon kivül, mindketten a tudományos műveltség oly magas fokán állottak, hogy tartózkodás nélkül bocsátkozhattak Lutherrel a legnehezebb hittani kérdések tárgyalásába. Az ebéd, melyre más vendégek is hivatalosak valának, élénken folyt le. A magyar követek

* A velenczei követnek 1519 ápril 28-iki jelentése.

** BUCHHOLZ: Geschichte Ferdinands des Ersten. I. 353. FRIDRICH: Der Reichstag zu Worms. 56.

nem szorítkoztak arra, hogy Luthert általánosságban az egyház tekintélyének elismerésére buzdítsák; az egyes vitás tantételek tüzetes tárgyalásába bocsátkoztak. De czélt nem értek.

Werbőczi és Balbi, a császár és az udvarhoz tartozó urak előtt, úgy nyilatkoztak, hogy Luther, a vele folytatott társalgásban «bolond és tudatlan embernek» bizonyult. A vendégek pedig a pápai követnek azt beszélték, hogy Luther a magyarok meggyőző érveire adott válaszában «nem viselte magát ügyesen.»

A legatus mindezekről Rómába jelentést küldött. Elismerő kifejezésekkel szól «a jó szolgálatról», a mit a magyar követek tettek, és különösen Werbőczi «vallásos buzgóságát» magasztalja; megemlékezvén áldozatkészségéről is, melyet a flórenczi vitaírat kinyomatása és terjesztése érdekében tanúsított.*

IV.

Mikor 1521 tavaszán Werbőczi és Balbi Wormsból Budára visszaérkeztek, itt már tudomással bírtak arról, hogy a török birodalom új császára támadó hadjáratra készül Magyarország ellen. Balbi a segélykérés sürgető ismétlése végett mindjárt újból a császárhoz küldetett. Werbőczire meg az a feladat várakozott, hogy pártjának vezérférfiait és a köznemesség tömegeit áldozatkészségre, gyors cselekvésre buzdítsa. Egyik tekintetben sem ért czélt.

* Az 1521 ápril 12-én kelt jelentésnek ide vágó részlete így hangzik: «Quello messer Stefano che fu altrevolta ambasciatore a Roma et Balbo fecero buona opera contra quel ribaldo, perché lo invitarono á pranzo, et haveano trovato indotto, et lo exhortarono á ridursi alla buona via, non solamente pregandolo, ma ancora demonstrandoli evidentemente molti suoi errori, et che volendo Luther rispondere, si porto male, come dicono li astanti; che li ambasciatori dissero poi a cesar et á tutta questa corte, che lhaveano trovato et indotto et paccio . . .» Fridrich, 85.

Az urak és vármegyék hadai lassan és kis számban gyülekeztek. Zápolyai János, kinek a nádorral együtt Nándorfehérvár felszabadítására kellett indulnia, mivel gyűlölt vetélytársával közös actiótól idegenkedett, a rendelet végrehajtását mindenféle ürügy alatt késleltette, sőt magatartása azt a gyanút keltette, hogy a törökökkel egyetért és a király ellen lázadást tervez;[1] még azok is, kik nyílt árulás tényére képtelennek ítélték, feltették róla, hogy «nem bánná, ha az országot nagy veszedelem érné, a melynek elhárításával magát királylyá megválasztathatná».[2]

A következmény az volt, hogy Szabács és Nándorfehérvár kapitányai, mivel a fölmentő sereg érkezését hiába várták, a gondjaikra bizott fontos véghelyeket föladták; az egybegyűlt magyar sereg pedig kardcsapás nélkül szétoszlott.

A király ekkor november 19-ikére országgyűlést hívott össze oly czélból, hogy Nándorfehérvár visszafoglalására haladék nélkül megtegye az intézkedéseket.

A súlyos csapások hatása alatt a pártérdekek sugallatai elnémultak. Király, urak és nemesek rég nem tapasztalt áldozatkészséggel gondoskodtak az ország megmentéséről.

Azon módozatok iránt, a melyek a kitűzött czél elérését biztosíthatták és a szükséges pénzeszközöket előteremthették, Werbőczi tette meg a javaslatokat,[3] melyek nehézség nélkül elfogadtattak.

A főpapok, országnagyok és birtokos nemesek egy évi mindennemű jövedelmük felerészét ajánlották meg. Az ország minden nemes lakosára fejenként egy forint adót vetettek ki. E mellett fogyasztási adókat hoztak be, melyek-

1 Ezt említi egy Budáról 1521 augusztus 20-ikán Velenczébe küldött magánlevél

2 Velencze magyarországi követségi titkára, Massan említi ezt a signoriához benyújtott záró-jelentésében.

3 Werbőczi irományai között egy általa fogalmazott emlékirat találtatik, mely az 1521-ik évi országgyűlésen alkotott pénzügyi végzések lényeges pontjait magában foglalja.

nek fizetésére nemesek és nem-nemesek egyaránt kötelezettek.

Az adók behajtása a vármegye közönsége által választandó nemesre, a befolyó pénzösszeg kezelése pedig négy országos kincstárnokra bizatott, kik közül kettőt az országnagyok választottak, kettőt a köznemesség köréből az országgyűlés. Mivel az utolsó hadjárat alkalmával tett tapasztalatok mindenkit meggyőztek arról, hogy az egyházi és világi urak banderiumaival, a köznemesség felfegyverzésével az országot megvédelmezni nem lehetséges: az országos kincstár összes bevételeit zsoldos hadak fogadására szánták; egyúttal a királyt felkérték, hogy egy vagy két főkapitányt rendeljen, a kik az ő nevében hadakat fogadjanak, a véghelyeket őrséggel lássák el, háború idején a sereget vezessék; felhatalmaztatván, hogy azokat, kik az országgyűlés végzéseit meg nem tartják, «mint a közjó és az egész kereszténység ellenségeit», fegyver hatalmával fékezzék meg és birtokaiktól foszszák meg.[1]

A király megerősítette ezen végzéseket, és a köznemesség iránt bizalmát bebizonyítandó, köréből szemelte ki a nagy hatalommal felruházott főkapitányokat. Szobi Mihályra és Paksi Jánosra, Werbőczi legbensőbb barátaira esett választása.[2]

Az országgyűlés pedig az országos kincstárnokok egyikévé magát Werbőczi Istvánt választotta meg, hatáskörét a Dunán-innen fekvő 28 vármegyére terjesztvén ki. Fizetéséül 1000 forint és ötven lovas tartására szintén 1000 forint rendeltetett.[3]

Ekképen, kik az országgyűlési végzések megalkotásában a főtényezők voltak, azok bizattak meg a végrehajtás-

1 A végzeményt kiadta KOVACHICH, Vestigia 513—47.

2 Ezt az 1523-ik évi végzemény XI. czikkelyéből tudjuk.

3 Ezt számadásainak a budapesti egyetemi könyvtárban föntartott töredékéből tudjuk. Más emlék nem szól a kincstárnokokról. Így azt sem tudjuk, ki volt a többi három.

sal; azt kellett tehát várni, hogy ez alkalommal a kijelölt gyógyszerek az elhatalmasodott bajok orvoslására sikeresen fognak alkalmaztatni. Azonban a lelkesedés pillanatnyi fellobbanása után most is a szűkkeblű önzés emelkedett uralomra, melynek ellensúlyozására az országos főkapitányok és az országos kincstárnokok nem voltak képesek. A megszavazott adókból a remélt három millió forint helyett ezen összegnek alig huszadrésze folyt be.

Werbőczi az ő számadásaiban csak 57087 forintnyi bevételt tudott kimutatni. Ennek majdnem felét (24213 forintot) a nádornak, 8055 forintot az erdélyi vajdának, 3000 Ártándi Pálnak, 2600 Podmaniczki Mihálynak, 200 Kostka Péternek, 626 Szentléleki Jánosnak, 525 Pöstyényi Ferencznek és Istvánnak, 300 Telegdi Miklósnak, 100 a füleki őrségnek, 69 Selpi Györgynek fizetett ki.*

Ezalatt az 1522-ik év elején Nürnbergben tartott birodalmi gyűlés elhatározta, hogy Magyarország megmentésére sereget küld; Lajos bajor fejedelem vezetése alatt küldöttséget bocsátott Bécsbe, hogy ott a magyar királylyal és tanácsosaival a részleteket megállapítsa.

Lajos király, a ki ekkor Csehországban időzött, nem ment maga Bécsbe. Május 10-ikén biztosokat küldött oda: Szakmári György esztergomi érseket, Báthori István nádort, Sárkány Ambrust, Korlátkövi Péter és Trepka Ádám királyi udvarmestereket, Werbőczit, Balassa Ferenczet és Désházi Istvánt.**

A tárgyalások június elején indultak meg. Lajos herczeg és társai azon aggodalmat fejezték ki, hogy a küldendő haderő Magyarországban kellő ellátásra és barátságos fogadtatásra nem számíthat. Kiemelték, hogy a múlt évi hadjárat alkalmával a magyarok az idegen segélyhadat barátságtalanúl fogadták, Németországból ajándékúl küldött

* A fentebb idézett számadástöredékben.

** A királyi megbizólevél az Országos Levéltárban.

Instructio data per regiam Maiem prage in festo
Michaelis 1522 reuerendis et magnificis ac
egregijs dominis Joanni Costhon epo Jaurien. Lado
Macedonyay electo Sirmien. Joanni Dragffy de
Beltherok Magro Thauernicorum Petro de Forlathkeu
Magro curie regie his item Magro Stephano de
Werbewcz personalis presencie regie Locumtenen
Joanni Betheu vicepalatino Sigismundo Pogan et
Michaeli Kendresffy oratoribus nomine regie Mtis et
totius regni Hungarie. Ad conuentum Nerembergen
qui pro festo beati Egidij proxime preterito celebrari
ceptus est missis pro auxilijs petien et expedicione
contra Thurcos summenda.

Verum quia dominus oratores salutarione nomine regie Maiestatis
et regni Hungarie conuenientem ad principem ferdinandum
et ad ceteros Imperij principes cum gratulatione de bonis
successibus id. deinde agant gratias cesaree Maiti de
optima voluntate sue Maiti q. auxilia sibi per Imperium
decreta in defensionem regnorum Maiti sue neglecta eiusdem
rebus sui conuertere. Dicant etiam Serenissimo principi
ferdinando et reliquis Imperij principibus ac omnibus statibus
de propensa eorum ad Gloriosum auxilium prestandum
voluntate atq. etiam de peditibus superioribus mansibus
in defensionem Croacie expeditis

Orant se et nomine regis et nomine regni Hungarie missos
esse ad presentem conuentum Nerembergen cum plenis
mandatis regie Maiti et regni prout superioribus
diebus in Viennensi conuentione fuit per eosdem
principem ferdinandum et commissarios principum Imperij
constitutum. ad tractandum perfiendum et concludendum ea
que de auxilijs contra Turcos ferendis et de expedicione
in eos summenda inter Nerembergen inter oratores geruldi
antea potuissent.

62. A NÜRNBERGI MAGYAR KÖVETEKNEK ADOTT UTASÍTÁS

több ezer lándzsát a Dunába hánytak; sőt többen úgy nyilatkoztak volna, hogy inkább a töröknek hódolnak meg, mintsem németek és csehek segítségével oltalmazzák meg magukat.

A magyar biztosok ezen állításokat kósza híreknek bélyegezték. Azonban egyebet nem eszközölhettek ki, mint azt az igéretet, hogy 3000 német gyalog fog Horvátországba küldetni; a további segélyezés iránt való elhatározás a szeptember első napjára egybehivott birodalmi gyűlésnek tartatott fönn. A király és az ország rendei felhivattak, hogy oda követeket küldjenek.[1]

Augusztus 10-ikén Budán részleges országgyűlés tartatott, mely a nürnbergi küldöttséget megválasztotta. Tagjai lettek Maczedóniai László szerémi püspök, Korlátkövi Péter, Werbőczi István, Gerhei János alnádor, Pogány Zsigmond és Kenderessi Mihály tanácsosok.[2] A király részéről a győri püspök és Drágfi János tárnokmester csatlakoztak hozzájuk.[3]

November közepetájt érkeztek Nürnbergbe, és 19-ikén fogadtattak. Ez alkalommal Maczedóniai László volt szónokuk.[4]

Egy egész hónap múlt el, míg válaszát és határozatát a gyűlés velük közölte. Négyezer gyalogost ajánlott föl, kik a jövő év május 25-én Sopronba érkeznek és hat hónapon át a király rendelkezésére állanak.[5]

Ezen követség költségeire Werbőczi a kezei között levő országos pénztárból ezer forintot vett föl.[6] Azonban ez az összeg az útazás és a nürnbergi tartózkodás költségeinek

1 A német biztosoknak 1522 június 15-ikén a magyar biztosok előterjesztésére adott válaszirat, Werbőczi irományai között az egyetemi könyvtárban.

2 A gyűlés végzései, egykorú irat a Gyurkovics-féle kézirat-gyűjteményben, jelenleg e sorok írójának birtokában.

3 A követek részére adott királyi utasítás az egyetemi könyvtárban.

4 Beszéde egykorú nyomtatványban látott napvilágot.

5 A birodalmi gyűlés válasza, egykorú irat az egyetemi könyvtárban.

6 A számadások ugyanott.

fedezésére nem volt elegendő. Werbőczi kénytelen volt, mielőtt Nürnbergből távoznék, kölcsönhöz folyamodni. Nem kevéssé feltünő, hogy éppen ahhoz fordult, kinek érdekei és igényei ellen küzdött a politikában: Ferdinánd főherczeghez.

Deczember 22-ikén kötelezvényt állít ki, melyben igéri, hogy a Ferdinánd főherczeg kincstárnokától, Salamanca

63. NÜRNBERG.

Gábortól fölvett háromszáz forintot a következő év február 22-ikén Bécsben, a tartományi pénztárnál, (kamat nélkül) fogja lefizetni.* Az a körülmény, hogy a kötelezvény eredetije a bécsi állami levéltárban őriztetik, arra utal, hogy Ferdinánd főherczeg a kölcsön adott összeget nem hajtotta be.

Ferdinánd főherczeg más módon is lekötelezni iparkodott Werbőczit. Nürnbergből írt levelében fölkérte Lajos

* Közölte HORVÁT. 203.

királyt és igénybe vette Mária királyné közbenjárását is a végből, hogy az a három pestmegyei falú, a melyekre Zápolyai János 1514-ik évi engedménye alapján Werbőczi igényt tartott, tényleg az ő birtokába jusson.* És mikor a mohácsi vész után Ferdinánd, mint magyar trónkövetelő, föllépett, Werbőczit emlékeztette a bizalmas érintkezésre, a mely közöttük a nürnbergi birodalmi gyűlésen létesült.**

V.

WERBŐCZI az 1523-ik év elején visszaérkezvén, zavarteljes állapotban találta az országot. Az 1521-ik évi törvények végre nem hajtattak. A véghelyek érdekében semmi sem történt. A határszéli török parancsnokok gyakori betörésekkel zaklatták a védtelen területek lakóit. Keletről tudósítások érkeztek a nagy készületekről, melyek újabb támadás veszélyét jelezték.

A szent György napjára egybehivott országgyűlésen a köznemesség elégedetlensége és ellenséges érzülete Báthori István nádor személyére irányoztatott. Súlyos vádakat emeltek ellene: hogy a közjövedelmeket elsikkasztotta, a törökökkel titkos összeköttetésben áll, tudtával öcscse hamis pénzt veret stb. Azt követelték a királytól, hogy foszsza meg őt a nádori méltóságtól, az elsikkasztott összegeket térítsse meg vele; különben adót nem szavaznak meg.

* II. Lajos Prágából, 1522 november 23-ikán írja Bornemisza János pozsonyi grófnak: «Dux Ferdinandus apud nos, una cum reginali maiestate ... intercessit pro quibusdam tribus possessionibus, videlicet Abon, Thezeg et Paladych ... magistro Stephano de Werbewcz conferendi. Quas quidem possessiones tum ad *tam ardentem* ipsius Ferdinandi ducis et reginalis maiestatis petitionem, ... quam honeste repellere non potuimus, tum considerantes eciam servicia, que prefatus magister Stephanus maiestati nostre exhibuit, ... predictas possessiones eidem contulimus ...» Meghagyja neki, hogy a királyi jogokat Werbőczire ruházza át. Eredetije az Országos Levéltárban. 23699.

** Alább idézendő levelében.

Lajos a vádakat kétségkivül alaptalanoknak tartotta. E mellett az a követelés, hogy birói tárgyalás nélkül ítélje el a nádort, törvénytelen volt. Azonban az a hír, hogy a szultán Drinápolyból megindult és az az aggodalom, hogy adó megszavazása nélkül az ország ellenállani képtelen lesz, arra bírta, hogy Báthorit feláldozza a Zápolyaiak gyűlöletének. Megfosztotta a nádori méltóságtól. De a nemzeti pártot, mely arra számított, hogy most Zápolyait fogja az ország első méltóságára emelni, a király kijátszotta azzal a nyilatkozattal, hogy a nádor hatáskörébe tartozó teendőket maga fogja végezni. Ezen rendelkezésben a gyűlés megnyugodott.

A köznemesség a Báthori elmozdításában kivívott diadala után most először sürgette a külföldiek eltávolítását a királyi udvarból; először lépett föl azok ellen, kik Magyarországban Lutherhez csatlakoztak. Az utóbbiak sorában a leghatalmasabb Brandenburgi György őrgróf volt, a király bátyja, valóságos gyámja és sugalmazója, ki gyűlöletessé tette magát azzal, hogy a nemzeti párt törekvéseit ellensúlyozta, léha és gyönyörvadászó hajlamait követve, a királyra vészteljes befolyást gyakorolt és ezt most kiterjesztette Mária királynéra is, ki az 1521-ik év őszén kelt egybe Lajossal.*

A köznemesség politikai érdeke, nemzeti érzése és ragaszkodása ősei vallásához találkoztak abban a két kérésben, melyet a királyhoz intézett és azután az országgyűlés végzeményébe iktatott, hogy udvarából a külföldieket távolítsa el és hogy «katholikus fejedelem lévén, a lutheránusokat, pártfogóikat és párthiveiket, mint nyilvános eretnekeket és a szentséges szűz Mária ellenségeit, fő és jószágvesztéssel büntesse».**

* V. ö. e sorok írójának munkáját: A Hunyadiak és Jagellók kora. (Budapest, 1896. — Az Athenæum kiadásában megjelent: Magyar nemzet története IV. kötete.) 442., 446.

** A végzemény LII. és LIII czikkei.

Ezen utóbbi végzés nem egyéb, mint régibb törvényhozási intézkedések alkalmazása; ugyanis már az 1462. és 1498-iki országgyűlések «a kárhoztatott eretnekséghez való csatlakozást» a hűtlenségnek fő- és jószágvesztéssel büntetendő esetei közé sorolták.

Nem merülhet föl kétség az iránt, hogy a köznemesség ebben az esetben szintén Werbőczitől kapta az irányt, és «a lutheránusok» ellen hozott végzés alkotására tőle eredt az impulsus.

Azonban ezen országgyűlésre ugyanaz a sors várakozott, a mi a megelőzőknek volt osztályrésze. Eredménytelen maradt. Végzései nem foganatosíttattak. A külföldi udvari emberek közül egy sem távozott. Luther tana akadály nélkül terjedett a fővárosban és az ország minden részében, a nélkül, hogy «pártfogói és hivei» ellen bárki a hűtlenség vádját emelni megkisérlette volna. Sőt a király az 1524-ik év folyamán Báthori Istvánt önhatalmúlag a nádori méltóságba visszahelyezte.*

A köznemesség actiója — valóságosan sisiphusi munka — két évtizeden keresztül teljesen meddő maradt; a zajos jelenetek, szenvedélyes beszédek, erélyes határozatok után, a tért egészen átengedte az ellenpártnak; vezérei visszavonulva, nyugodt szemlélői voltak annak, hogy azt, a mit ők építettek, mások azonnal lerombolják.

Werbőczi az országgyűlés eloszlása után visszatért bírói székébe.

Épen az 1523-ik év folyamán egy nevezetes ügyben kellett ítélnie.

Hédervári Ferencz, ki 1521 őszén Nándorfehérvárt a török ostrom előtt gyáván elhagyta és azután a büntetés elől nyomtalanúl elillant, hűtlensége miatt az 1521-ik évi országgyűlésen jószágvesztésre ítéltetett. Uradalmainak nagy

* Id. m. 454.

részét a király már 1522 elején kedvenczeinek el adományozta. Azonban Hédervári neje és rokonai, különféle jogczímen, igényt tartottak ezen jószágokra és az adományozás ellen óvást emelvén, pert indítottak.

Werbőczi, mint királyi személynök, 1523 szeptember 8-ikára idézte maga elé mind az adományosokat, mind a rokonokat. A helyzet igen kényes volt; mert mindkét részen az ország legelőkelőbb családai képviselve voltak. Amazok között Korlátkövi Péter főudvarmester, Sárkány Ambrus országbíró, Thurzó Elek kincstárnok; az utóbbiak soraiban Báthori Endre neje, Batthyányi Benedek, Drágfi János, Paksi János.

A feleket ügyvédek képviselték, kiknek kölcsönös pernyilatkozatai után Werbőczi szeptember 16-ikán hozta meg az ítéletet: csak a leányág és Hédervári Ferenczné igényeinek jogosságát ismerte el, egyébiránt pedig a királyi adományleveleket érvényeseknek nyilvánította.*

Werbőczi igazságossága és elfogulatlan tárgyilagossága iránt tanúsított bizalom nyilatkozatának tekinthetjük azt, hogy gyakran viszálykodó felek a peres eljárást kerülve, barátságos egyesség létesítésére kérik föl.**

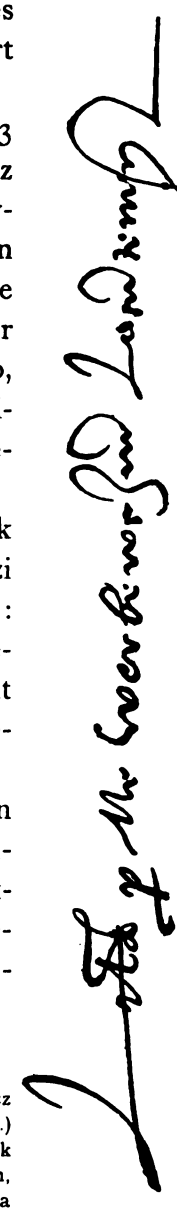

64. WERBŐCZI ALÁÍRÁSA KESERŰ MIHÁLY BÉKELEVELÉN.

* WENZEL GUSZTÁV közleménye: A Hédervári Ferencz jószágai fölötti per és itélet 1523-ban. (Tört. Tár. VI. 3—82.)

** Így 1521-ben Nagylucsei László és Dóczi Ferencz kötnek előtte egyezséget. (Körmendi levéltár. Acta antiqua. Armarium, III. Lad. V. n. 86.) 1525-ben Rozgonyi István özvegye és a Rozgonyiak peres ügyeik elintézésére békebírákat választván, ezeknek élén Werbőczit találjuk. (Orsz. Levéltár, 29170.)

Kiválóan érdekes a következő eset, mert az arról kiállított okirat magyar nyelven van szerkesztve.*

1523 november 12-ikén Nyáras-Apáton, Werbőczi házánál, megjelentek Keserű Mihály boszniai püspök, az ő nővére, Keserű Krisztina, továbbá Miletinczi Miklós királyi személynök és ítélőmester, Kenderesi Mihály és Pesthyeny Gergely királyi tanácsosok, Was László külső-szolnokmegyei főispán, Dóczi János, Mikolai Gergely, Ibrányi Péter, Pókai Lázár, «és sok más nemes».

Keserű Krisztina így szólt a püspökhöz:

«Jó uram és jó bátyám, az minemő per és indólat avagy szók mi közöttönk urunk ő fölsége előtt voltanak, azokért értem hogy te kegyelmednek én reám nehézsége vagyon. Én azt miképpen egyebektűl értettem vala, azképpen kenyergőttem vala uronknak ő felségének, hogy te kegyelmed felől én nékem tervént tétetne; de mostan értem, hogy te kegyelmed én nékem köteles nem volt, mint én előmbe adták vala. Azért kegyelmedet mint jó uramat és jó bátyámat kérem, hogy én nékem megbocsássad, az mit ebből én reám nehezteltél, és láss engemet jó szeretetvel, mert én minden jómat te kegyelmedtől várom mint jó uramtól és jó bátyámtól.»

Mire a püspök így válaszolt:

«Jó hugom, bizonyába nem tudom okát, miért én te néked úgy fogadtam volna, az mint te elődbe adták volt. Mert semmi szükségem reá nem volt, hogy én te néked hitemre fogadtam volna. Azért én es kérlek tégedet mint jó asszonyomot és jó hugomot hogy hami fáradságod és költséged ez dolog miatt volt, én reám érette ne neheztelj. Mert az mit én míveltem, az én tisztességem oltalmában míveltem. Innen tova öremest látlak mint szerelmes atyámfiát és hugomat.»

* Az irat eredetije a M. N. Múzeumban. Kiadta ZOLNAI, Nyelvemlékek. 277.

Mindkét nyilatkozatot szóról-szóra jegyzőkönyvbe vették, melyet Werbőczi a maga aláírásával hitelesített.

Hogy milyen fáradsággal járt nem egyszer a békebíró feladatának megoldása, arról tanúskodik eljárása a Báthori Endre szatmári főispán és Szerecsen János között fenforgó egyenetlenségben.

Az 1524-ik év január havában Báthorival abaujmegyei Szepsiben találkozott, azután átment Varanóra Szerecsenhez, kivel két napi tárgyalás után megállapodásra jutott, mely szerint a vitás varanai és rozgonyi birtokok két részre osztatván, sorshúzás útján történjék az osztály. Erről értesíti Báthorit és fölkéri, mielőbb határozza el magát, nehogy — úgymond — «sok gondom, fáradságom és költségem eredménytelenné és haszontalanná váljék».[1]

Báthori a válaszíratban panaszt emelt azon sérelem miatt, a mit ebben az ügyben Szerecsen javára kiállított bizonyos bírói panaszlevél által szenvedett. Werbőczi azonban hangsúlyozza, hogy ő «mindenkinek, tekintet nélkül a személyekre, egyaránt tartozik igazságot szolgáltatni»; azt tehát, a mit Szerecsen megkeresésére tett, a magyar korona bármelyik alattvalójától sem tagadná meg, legyen az akár zsidó vagy czigány is.»[2] Egyúttal értesítette, hogy közelebb Budán kész a tárgyalásokat folytatni. «Azonban — úgymond — attól tartok, hogy Budán nehezebben jő létre az egyesség, mivel ott sokan lesznek, kik inkább a viszály, mint a béke magvait hintik el.»[3]

1 1524 február 6-ikán Dobronya várából írt levelének eredetije az Országos Levéltárban. 23889.

2 «Si eciam Judeus aut Pharaho fuisset.»

3 1524 február 26-án nógrádmegyei petényi birtokáról írt levelének eredetije ugyanott. 23894.

VI.

Az 1523-ik év november 19-ikén Medici János bibornok VII. Kelemen névvel foglalta el a pápai trónt. Elődei, szemben a pártküzdelmekkel, melyek Mátyás halála óta Magyarországon dúltak, meg nem szünő buzgósággal hatottak oda, hogy a belső béke helyreállíttassék és a nemzet képessé váljék egyesült erővel megoltalmazni hazáját a törökök támadásai ellen.

VII. Kelemen is ezt tűzte ki czélúl. Mindazáltal az egymással küzdő magyarországi pártok közül rokonszenve a nemzeti párt felé hajolt. Mint az egyház feje és mint olasz fejedelem, egyaránt szükségesnek látta, hogy Magyarország az erős és független állami lét föltételeivel birjon, és így nemcsak az ozman hatalom terjeszkedése, hanem a német császárok és a franczia királyok világuralmi törekvései ellen is védgátúl szolgáljon. Az európai egyensúly föntartására irányuló törekvéseiben legbiztosabb és legönzetlenebb szövetségesűl Magyarország ajánlkozott.

A nemzeti párt a mellett, hogy a Habsburgháznak a magyar korona megszerzésére irányuló terveit meghiúsítani iparkodott; csak imént, az 1523-iki országgyűlésen biztosítékát nyújtotta annak, hogy a Luther ellen indított küzdelemben a szentszéket hathatósan támogatni kész.

Werbőczi egyénisége, mikor — mint láttuk — Rómában mint királyi követ járt, kedvező benyomást tett A rokonszenvet és bizalmat, a mit a bibornokban keltett,* a pápában megszilárdították azok a jelentések, a miket felőle

* Ezt nemcsak a pápának már fentebb idézett nyilatkozata bizonyítja, hanem a pápai követnek 1524 deczember 23-ikán Budáról Sadoletohoz, a pápa titkárához intézett levele, melyben figyelmeztet arra, hogy Werbőczi irányában a pápa «have particular affectione».

65. VII. KELEMEN PÁPA.

Burgio Antal siciliai bárótól kapott, ki VI. Adorján pápa követének, Vio Kajetán bibornoknak kíséretében 1523 nyarán érkezett Magyarországba, de küldőjüknek csakhamar bekövetkezett halála után Rómába tért vissza. VII. Kelemen pápa 1524 február végén újból Magyarországba küldötte őt, hogy mint a szentszék állandó követe működjék a királyi udvarnál.

Ez ekkor a pápától a nemzeti párt vezéreihez intézett leveleket hozott magával, melyek politikai magatartásuk világos jóváhagyását tartalmazták.

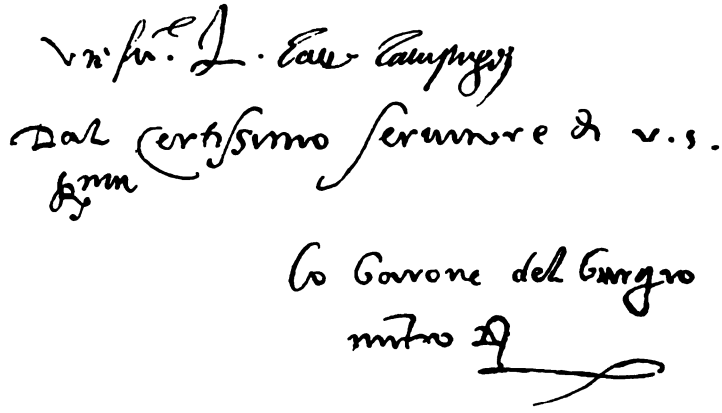

66. CAMPEGGIO ÉS BURGIO NÉVALÁÍRÁSAI.

Zápolyai Jánost buzdítja, hogy «az ekkorig kifejtett erélylyel és buzgósággal őrködjék az ország fölött, melynek javával az ő jóléte szoros kapcsolatban áll; ne szünjék meg a szent hit és a király ügyében ezentúl is érdemeket szerezni.» Egyúttal tudomására hozza, hogy követe «bizonyos dolgok iránt, melyek Isten dicsőségét, az ország oltalmát és az ő saját javát érdeklik», értekezni fog vele.

Werbőczit pedig tudósítja, hogy «bölcseségét és buzgóságát, melylyel az ország igazgatásában és oltalmazásában közreműködik», jól ismeri; «az ország java és a király dicsősége előmozdítására irányuló üdvös tevékenysége örömmel tölti el; sőt az ő személye és a vele együtt ugyan-

azon czél felé törekvők irányában hálára érzi magát kötelezve; minélfogva őt, kit már mint bibornok, megszeretett, ezentúl még jobban fogja szeretni.»*

Burgio, utasításainak megfelelően, a nemzeti párt vezéreivel szivélyes viszonyba lépett. Befolyását, melyet ő rájuk és az udvarra gyakorolt, a belső béke helyreállítása érdekében használta föl. De igyekezetei eredménytelenek maradtak.

Mivel Lajos király 1524 tavaszán az országgyűlést, mely rendesen szent György napja körül szokott tartatni, nem hivta egybe: a köznemesség vezérei új okot találtak, hogy ellene és az őt környező urak ellen a gyűlölet tüzét szítsák. A lengyel királyi udvarnál attól tartottak, hogy Zápolyai János kormányzóvá fog megválasztatni, sőt a király életét sem látták már biztosságban.**

A nyár folyamán a helyzetet még válságosabbá tette az a körülmény, hogy török hadak ostrom alá vették Szörény várát és Orsova erősségét. A király kényszerítve volt az országgyűlést összehivni.

Mikor ez szeptember közepén megnyílt, a Rákoson táborozó köznemesség körében a szónokok heves beszédekben kikeltek az urak ellen, kik a közterhek alól magukat kivonják és a törvények végrehajtását meghiúsítják; az idegenek ellen, kik a törvény tilalma daczára hivatalokat viselnek; a külhatalmasságok követei ellen, kik az ország ügyeire illetéktelen és káros befolyást gyakorolnak. Követelték, hogy a király a császári követet és az udvarnál tartózkodó összes idegeneket, a lengyelek kivételével, távolítsa el; a magyar urakat kényszerítse, hogy honvédelmi kötelezettségeiket teljesítsék; a királyi tanácsba újból fogadjon be köznemes ülnököket.

* Az 1524 február 20-ikán kelt leveleket kiadta már KATONA. XIX. 432., 435.

** Burgio 1524 augusztus 15. és 17-iki jelentései. Zsigmond királynak augusztus 8-ikán Lajoshoz írt levele. Acta Tomiciana, VII. 80.

Ezen indítványok tárgyalása alatt terjedett el az a hír, hogy Orsova már a törökök kezébe került, Szörény vára pedig végső veszedelemben forog. Ekkor a köznemesség Buda várába vonult föl és a királyi palota előtt fenyegető nyilatkozatokat hallatott: «Nem akarunk elveszni, magunk gondoskodunk megmentésünkről, az ország nyomorúságának okozóit kardélre hányjuk!»

Majd néhány nap múlva Szörény föladásának lesújtó híre érkezvén meg, a köznemesség a király elé küldöttséget bocsátott. Szónoka, Werbőczi,* felsorolta mindazokat a veszteségeket, a melyek az országot Mátyás halála óta érték. «Felséged — így szólt egyebek között — Magyarországon kivül más országokon is uralkodik; veszedelem idejében van hová elvonulnia; de a mi sorsunk hazánk sorsától elválaszthatatlan.» Kijelentette, hogy ha erős kézzel ragadja meg a kormányt, a köznemesség buzgó támogatásban fogja részesíteni; ellenkező esetben módot kell keresnie, hogy a végső veszélyt elhárítsa és azokra, kik ezt rájuk hozták, súlyosan fog nehezedni boszújok.

Lajos nevében az esztergomi érsek válaszolá, hogy a király mindenkor lelkiismeretesen teljesítette fejedelmi kötelességeit s Magyarországért, mely minden más országánál, rokonainál és barátainál kedvesebb előtte, ezentúl is kész mindenét föláldozni, életét koczkára tenni.

Ez a nyilatkozat nem elégítette ki a köznemességet, mely felháborodott hangulatban oszlott szét, választmányt hagyván hátra a végzések formulázása végett. De ez a választmány a főpapokkal és országnagyokkal meg-

* Ez alkalommal először találjuk őt egykorú emlékben, mint a köznemesség szónokát megnevezve. A velenczei követ 1524 október 11-ikén kelt (sajnos, csak igen rövid és homályos értelmű kivonatban fönmaradt) jelentésében olvassuk: «In la dieta fatta uno *die quatro presidenti* per i nobeli, chiamato domino Stefano Berbetz era andato dal re.» Azt, hogy Werbőczi egyike volt a köznemesség *négy elnökének*, úgy magyarázom, hogy a köznemesség a Rákoson a négy országrész szerint négy csoportban tanácskozott és mindegyiknek volt egy vezető szónoka.

67. MAGYAR VITÉZ A XVI SZÁZADBAN.

egyezésre nem jutott. Így az országgyűlés eredménytelen maradt.*

A zivatar rövid időre elvonult: Az udvar könnyelmű tétlenségbe sülyedt; a köznemesség egykedvűen mindennapi foglalkozásaihoz tért vissza. Hat hónapig tartó szélcsend állott be. De ekkor a vihar újból, fokozott erővel kitört, hogy pusztítva és rombolva vonuljon végig az országon.

Az 1525 május 7-ikére kihirdetett országgyűlésre a köznemesség tömegesen, felfegyverkezve jelent meg. A szónokok ez alkalommal támadásaikat Báthori István nádor, György brandenburgi őrgróf, Szalkai László primás és a német udvarnokok ellen, de leginkább Szerencsés Imre alkincstárnok ellen irányozták, kit a helytelen pénzügyi gondolkodásért és a forgalomba hozott rosz érczpénzzel okozott bonyodalmakért felelőssé tettek s a kinek személye ellen a gyűlöletet az a körülmény is élesztette, hogy kikeresztelkedett zsidó volt.

Istvánfi Miklós történetíró, ki a XVII. század legelső éveiben írta munkáját, Werbőczinek ajkaira a következő szavakat adja: «A legragadozóbb és legkegyetlenebb emberek, sőt félzsidók sincsenek a közhivatalból kizárva; s miután gonoszságuk a kincstárt kimeríté, a legkisebb szükség felmerülése esetén is kénytelenek vagyunk hozzájuk folyamodni, tőlük magas uzsorakamatra pénzt kölcsönözni. Szabadítsuk meg az országot ezen telhetetlen vérszopó viperáktól!»**

Burgio, a pápai követ kisérletet tett, hogy a köznemesség figyelmét az ország védelmének érdekeire vezesse. A Rákoson megjelenvén, pápai íratokat mutatott be, melyek

* Ezen országgyűlésről a lengyel követ október 6. és november 11-én, a velenczei követ október 11-ikén kelt jelentéseiben csak igen hézagos tudósításokat találunk.

** ISTVÁNFI szerint ezt a beszédet az 1524-ik évi szeptemberben tartott országgyűlésen mondotta volna. De Szerencsés személye csak az 1525-ik évi országgyűlésen lépett előtérbe.

a nemzetet a török ellen támadó háború indítására buzdították. Lelkesítő beszédét tiszteletteljesen hallgatták meg. Werbőczi a pápa jóakaratáért köszönetet mondott és hálásan emlékezett meg az érdemekről, a miket századok folyamán a szentszék Magyarország körül szerzett. Azonban a köznemesség a hadjárat ügyének tárgyalásába nem bocsátkozott; a legsürgősebb feladatnak tekinté, hogy az ország kormányzatában új rendet, új szellemet honosítson meg.

Hatvan tagból álló küldöttség által terjesztette kivánalmait Lajos király elé; úgymint: öt nap alatt távolítsa el udvarából a németeket, kik «mind lutheránusok», a császár és a velenczei köztársaság követei szintén mielőbb hagyják el az országot; Szerencsés Imre máglyán bünhődjék gonoszságáért; végre a királyi tanácsba a köznemesség által választandó ülnökök ismét vétessenek föl.

A király azt a feleletet adta, hogy a német nemzetet, a császárt és Velenczét, követeik és honfitársaik eltávolításával fölingerelni káros dolog volna; hanem majd módot fog ő keresni, hogy panaszra többé a köznemességnek oka ne legyen; a mi pedig Szerencsést illeti, törvényszék elé állíttatja, a hol a vádakat, a miket ellene emelnek, be kell bizonyítani.

Mikor a köznemességgel ezt a királyi nyilatkozatot közölték, az elégületlenség heves kifakadásokban tört ki. «Nem tűrjük, hogy tovább ámítsanak, sérelmeink orvoslását tovább halogassák. Ő felsége jöjjön közénk; ha kivánatainkat teljesíti, engedelmes jobbágyai leszünk; ellenkező esetben az országot fenyegető veszélyek elhárításáról magunk gondoskodunk!»

Lajos a válságos pillanatban megtalálta azt az erélyt és határozottságot, a mit rendes körülmények között nélkülözött. Május 18-ikán délután, minden kiséret nélkül megjelent a Rákoson, hol a méltóságát megillető tisztelettel

fogadtatott. Werbőczi* a köznemesség nevében azt a kérdést intézte hozzá: kik az okai, hogy a korábbi országgyűléseken alkotott törvények végre nem hajtattak? A király erre kitérőleg felelt. «Én — úgymond — nem vagyok oka.»

Ezután Werbőczi előadta az intézkedéseket, a miknek életbeléptetésétől a köznemesség a viszonyok jobbrafordulását várja. A már előterjesztett kivánatokhoz még a következőket csatolta: a király csak magyarokat tartson udvaránál; kötelezze magát, hogy a királyi tanács határozatai szerint fog eljárni; a közjövedelmek kezelését a kincstárnokra bizza és pazarlását akadályozza meg; jó érczpénzt veressen; a pénzverők számadásait vizsgáltassa meg; a horvátországi bánt, ki kötelezettségeit nem teljesíti, mozdítsa el; a törvények végrehajtására gondja legyen és «általán legyen igazi király». Viszont biztosította, hogy a nemesség kész és képes őt bárki ellen megoltalmazni.

Lajos kijelenté, hogy másnap közli majd válaszát. «Nem engedjük, — hangzott föl a tömegből — azonnal hallani akarjuk ő felsége elhatározását!» Azonban a király ismétlé előbbi kijelentését és visszatért Budára.

Az igért válasz a következő napon nem jött meg s a már-már csillapodó ingerültség ismét fellobbant. A gyülekezet haragja a főpapok ellen fordult s elhatározta, hogy az egyházi tizedek, melyeket ekkorig ők élveztek, ezentúl a véghelyek megerősítésére fordíttassanak. Egyúttal megállapodott abban, hogy június 24-ikén a nemesség fejenként, fegyveresen Hatvanban jelenik meg, az ország védelméről tanácskozandó.

* Az országgyűlés tárgyalásait ismertető egykorú naplóban az, a ki a köznemesség nevében ismételten beszélt, «a gyűlés szónokának» (orator conventus) mondatik, a nélkül, hogy megneveztetnék. (Közölte e naplót Horvát István: Werbőczi emlékezete. 208—236.) Miután Burgio pápai követ jelentéséből tudjuk, hogy az ő előterjesztésére a köznemesség nevében Werbőczi válaszolt és a velenczei követ jelentéséből, hogy a megelőző évben W. volt a köznemesség tolmácsa: nem lehet kétség az iránt, hogy az «orator conventus» most is Werbőczi volt.

Ezen végzéseket küldöttség vitte meg a királynak. Werbőczi azok előterjesztése után, a jelenlevő Campeggio

68. II. LAJOS MAGYAR KIRÁLY.

bibornok, pápai legatushoz intézte szavait. Biztosította, hogy az egyházi tizedekre vonatkozó végzéssel, melyet a végső szükség követel, a köznemesség nem szándékozott

az egyházi rendet sérteni, mert ők mindnyájan az anyaszentegyház engedelmes fiai voltak mindig és maradnak mindörökké.

A legatus intette a nemességet, hogy a királylyal és az urakkal egyetértve járjon el; az egyházi tizedekhez ne nyúljon, a hatvani gyűlés megtartásától álljon el; a megzavart egyesség helyreállítására pedig közbenjárását ajánlotta föl. A király azzal bocsátotta el a küldöttséget, hogy legrövidebb idő alatt közli válaszát.

Ebben a válaszban igérte, hogy a német udvarnokokat azonnal elbocsátja, csak négyet tart meg a maga és a királyné szolgálatában; a császár és Velencze követeit, mihelyt a viszonyok engedik, eltávolítja; a királyi tanácsot újra szervezi; az országos és udvari hivatalokra kizárólag magyarokat alkalmaz; a horvátországi bánt hivatalától elmozdítja; Szerencsés Imrét, kit már börtönbe vetett, törvényszék elé állítja. Viszont kivánta, hogy a hatvani gyűlés tartását és a tizedekre vonatkozó végzést a köznemesség ejtse el.

A gyűlés a király engedményeit nem találta kielégítőknek. Ragaszkodott ahhoz, hogy a király a németeket kivétel nélkül és azonnal bocsássa el; a két követ eltávolítását, a horvátországi bán elmozdítását, Szerencsés megfenyítését ne halogassa. A hatvani gyűlés megtartásáról nem mondott le; de az egyházi tizedekre vonatkozó végzést ideiglenesen fölfüggesztette. Ezután végzései formulázására és foganatosítására 150 tagból álló választmányt alakítván, május 22-ikén feloszlott.

A választmány által megállapított végzemény egészen Werbőczi műve. «Gyakorta már -- így hangzik az első czikkely — alkottattak nagyszámú végzések, rendelkezések és törvények, melyek a királyi felség kormányzásának sikerét, az ország javát és nyugalmát biztosítani voltak hivatva; azonban mindig akadtak, a kik végrehajtásukat meg-

hiúsították s így a rendek költekezését és fáradozását eredménytelenné tették.» Hogy tehát végre valahára az ország közügyei kedvező állapotba hozassanak, június 24-ére egyetemes országgyűlés hirdettetik, melyre mindazon nemesek, kiknek jobbágyuk, vagy legalább száz forint értékű ingóságuk van, fejenként megjelenni, a vagyonosabbak tíz jobbágy után egy fegyverest magukkal hozni, a szegényebbek tízen maguk közül egyet küldeni kötelesek; a kik elmaradnak, honárulók gyanánt fő- és jószágvesztéssel bünhödnek, gyermekeik is a nemesi kiváltságot elvesztik. A törököktől fenyegetett déli vármegyék csak követeket küldenek. Slavónia és Erdély nemessége szintén követekkel képviselteti magát, de ezer lovast tartozik az országgyűlés rendelkezésére bocsátani. Ellenben a főpapok és világi urak meghivattak ugyan, de a megjelenésre nem köteleztettek és attól, hogy idegen zsoldosokat hozzanak magukkal, eltiltattak.

Ámbár ezen végzemény alkotásától a hatvani országgyűlés határnapját csak egy hónap választotta el, abba a köznemesség sürgette kivánatokra vonatkozó czikkelyek is vétettek föl. Ezekhez még egy új csatoltatott, mely így hangzik: «A lutheránusokat az országból mind ki kell irtani, minélfogva nem csak az egyházi személyek, hanem a világiak is föl vannak jogosítva, hogy azokat, bárhol találtatnak, máglyán elégethessék.» (Lutherani etiam omnes de regno extirpentur et ubicumque reperti fuerint, non solum per ecclesiasticas, verum etiam per seculares personas libere comburantur.)

E szerint a rendek most már nem a királyt kérik föl — mint két esztendő előtt tették — hogy a lutheránusok ellen a hűtlenség büntetését alkalmazza; a főpapokra sem bizzák a vallási egység megoltalmazását. A törvény, betü szerint értelmezve, az ország minden lakosát fölhatalmazza, hogy a lutheránusokat szabadon elfoghassa és máglyára

hurczolhassa. Ezen jog gyakorlását nem korlátozza, formákhoz sem köti. Az ország mindegyik lakosát a többiek fölött a legfélelmesebb hatalommal ruházza föl. Még az sincs kimondva, hogy máglyára csak az itélhető, kiről az illetékes egyházi hatóság megállapitotta, hogy valóságos lutheránus. Mindenkinek belátására, önkényére van bízva, hogy azt, a kiben lutheránust ismert föl, kivégezhesse. Ilyen intézkedés minden érdek, indulat és szenvedély fölszabadítására, minden törvényes korlát lerombolására, a legvadabb polgárháború kitörésére vezethetett.

Valószínű ugyan, hogy az egyházi és világi «személyek» elnevezése alatt egyházi és világi «bírákat» kell értenünk; de ebben az esetben is a törvény, az illetékes biróságot megjelölni és a követendő eljárást szabályozni elmulasztván, a szabatosság lényeges kellékeit nélkülözte, (oly fogyatkozás, melylyel ezen kornak törvényeiben sűrűn találkozunk) és így a jogbiztonság alapját ásta alá.

Werbőcziről, a nagy jogtudósról, nem lehet föltenni, hogy a jog, igazság és törvényes rend legelemibb követeléseivel, a Hármaskönyvben formulázott jogelvekkel ellentétbe kívánt helyezkedni. És így ennek a végzésnek csak az lehetett föladata, hogy azokat, a kik Luther tanait vallották és pártolták, főképen György őrgrófot és a német udvari embereket megijeszsze, az országból távozásra késztesse; a mit el is ért. Ellenben senki sem találkozott az egész országban, a ki a végzésben foglalt fölhatalmazással élt volna. Azok, kik egyházi és világi joghatóságuk körében a lutheránusok ellen fölléptek, (köztök, mint látni fogjuk, éppen Werbőczi is) a rendes törvényes eljárást követték.

A végzemény bemutatása alkalmával Lajos király kijelentette, hogy «az ország üdvére és szabadságára vonatkozó rendelkezéseket kész végrehajtani», de a hatvani gyűlés megtartásához beleegyezését nem adja, ott

maga meg nem jelenik, a rendeket a megjelenéstől eltiltja.

Ez a nyilatkozat hatástalanúl hangzott el. A választmány tagjai szétmentek, hogy a hatvani gyűlés megtartására az előkészületeket megtegyék.[1]

A főpapok és urak, igéretekkel és fenyegetésekkel azon fáradoztak ugyan, hogy a nemességet a Hatvanban való megjelenéstől visszatartsák, azonban a vármegyék túlnyomó többsége Zápolyai és Werbőczi szavára hallgatott.

Ekkor váratlan fordulat állott be. Szalkai László prímás, ki György őrgróf távozása után a királyt és királynét vezette, kész volt, hogy hatalmát megtartsa, barátait feláldozni s ellenségeivel szövetkezni. Mindenekelőtt Zápolyai Jánossal lépett érintkezésbe és csakhamar azzal dicsekedett a pápai követ előtt, hogy őt a királylyal «kibékítette». Az erdélyi vajda csak egy úton volt megközelíthető: ha a korona megszerzésére irányuló vágyai teljesülése kilátásba helyeztetik. És hogy ez valóban megtörtént, arra utal Zápolyai némely meggondolatlan párthivének az a nyilatkozata, hogy «Lajost más világra küldik uralkodni, János vajdát királylyá kiáltják ki és Máriát nőül adják hozzá».[2]

Werbőczivel szemben más természetű rugókat kellett mozgásba hozni. Hazaszeretetére hivatkoztak és biztosították őt, hogy a király a hatvani gyűlésen megjelenvén, a köznemességtől sürgetett reformokat életbe fogja léptetni. Fönmaradt Thurzó Elek kincstárnoknak az a levele, melyben Werbőczit így biztatja: «Ime elérkezett az idő, a mikor a bajok véget érnek, a királyi felség és országainak javára új kor nyílik meg!»[3]

Míg a királyné bizalmas hívének ezen szavai arra voltak hivatva, hogy a hatalmas pártvezért az udvar szándékai

[1] Magyar Nemzet története IV. 458—466.
[2] A pápai követ 1525 július 11-iki jelentésében jegyzi ezt föl.
[3] Az 1525 június 18-ikán kelt levél a báró Révay-család kis-selmeczi levéltárában.

és tervei iránt tévútra vezessék; Werbőczi őszinte meggyőződéssel hitte kivihetőnek azt, hogy Hatvanban a király és a nemzet között benső szövetséget hoz létre, mely a négy évtized óta dúló, a korona és az ország erejét fölemésztő pártküzdelmeknek véget vetve, a béke és dicsőség új korszakát fogja megnyitni.

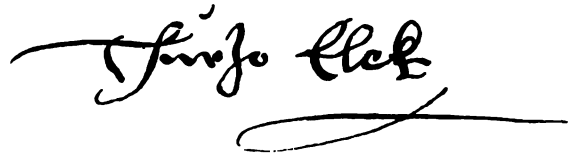

69 THURZÓ ELEK NÉVALÁÍRÁSA.

NEGYEDIK KÖNYV.

WERBŐCZI NÁDOR.

1525—1526.

I.

Az 1525-ik év június végén mintegy tizennégyezer nemes gyűlt össze Hatvanban. Werbőczi azon volt, hogy a tanácskozások nyugodt lefolyását biztosítsa; hiveiben a király iránt bizalmat igyekezett ébreszteni, a kit viszont üzeneteiben megnyugtatott az iránt, hogy ha a gyűlésben megjelenik, tiszteletteljes fogadtatásban részesül. Erőfeszítéseiben legbuzgóbb támasza: atyai barátja, Szobi Mihály volt.

Lajos király, mikor a köznemesség hatvan tagból álló küldöttsége a gyűlésbe meghivta, kinyilatkoztatta, hogy meg fog jelenni. A pápa és a lengyel király követei, számos főpap és világi úr kiséretében, július 3-ikán érkezett Hatvanba. A következő napon, a szabad ég alatt deszkakerítéssel körülvett mezőn tanácskozó nemesség körébe jött, melynek kívánatait Werbőczi két óráig tartó magyar beszédben adta elő.

Az ország veszélyes helyzetéről, az elhatalmasodott zavarokról, a bajok orvoslására tett sikertelen kisérletekről szólott. «Jól tudjuk — mondá egyebek között — hogy mindennek nem oka ő felsége, kinek kegyességét ismerjük; hanem okai az urak, kik az ország javával nem törődve,

kielégíthetetlen birvágytól elvakítva, helytelen tanácscsal tévútra vezették a királyt. Ő felsége és az ország java egyaránt követeli, hogy azokat, kik neki hűtelenül szolgálnak, hivataluktól mozdítsa el és helyükbe hű hazafiakat rendeljen. Ha ezt megteszi, be fogjuk bizonyítani, hogy a magyar vitézség, mely hajdan rettegéssel töltötte el az ellenséget, még nem halt ki». Beszéde végén a nemességhez fordult azzal a kérdéssel, vajjon nézeteit és óhajtásait híven tolmácsolta-e? Zajos helyeslés volt a válasz.

Utána Szalkai László emelkedett föl és igazolni igyekezett, hogy mint kanczellár, hiven teljesítette állása kötelességeit. Ismételten sértő közbeszólások szakították félbe. Mikor pedig utána Báthori István nádor és Sárkány Ambrus országbíró szólaltak föl, hogy eljárásukat védelmezzék, beszédeik alatt magasan csapkodtak föl az indulatok hullámai.

70. SZALKAI LÁSZLÓ NÉVALÁÍRÁSA.

Végre Ártándi Pál, a köznemesség egyik vezére, indítványnyal állott elő: «Ne várjunk, ne halogassunk semmit, holnap gyűljünk össze, válaszszunk új nádort és kérjük meg ő felségét, hogy erősítse meg». Az indítványt élénk helyesléssel fogadták. «Úgy, úgy kell — mondá egy más szónok — és ha valaki ellenkezik, mind fejenként haljon meg. Báthori István menjen ki, az országban visszavonást ne tegyen; ha nem akar menni, szállásán konczoljuk fel».

A király ezen jelenetek néma tanúja volt és azzal a nyilatkozattal, hogy határozatát másnap tudatja, eltávozott.

A következő napon a király Szalaházi Tamás veszprémi püspököt és Drágfi János tárnokmestert azzal az izenettel küldé a gyűlésbe, hogy a törvényes formák mellőzésével hivatalától senkit sem foszthat meg; de azok ellen, a kik

vádoltattak, vizsgálatot indít és a bűnösök irányában az igazság követelései szerint jár el. A köznemesség ebben nem nyugodott meg és a nádorválasztást azonnal meg akarta ejteni. Ezt Werbőczi akadályozta meg és indítványára követek küldettek a királyhoz, hogy fölhatalmazását kieszközöljék. Azzal a válaszszal tértek vissza, hogy a nádorválasztás ellen nincs kifogása.

Határtalan lelkesedés ragadta meg ekkor a gyülekezetet. A megválasztandó személyre nézve nem létezett véleménykülönbség. Zápolyai János most már a nádori méltóságra nem tartott igényt.

Egymásután több szónok kelt föl, hogy Werbőczit ajánlja. «Kit tehetnénk — mondá az egyik — kit választhatnánk jobbat és kegyelmesebbet, igazabbat és vigyázóbbat, kinek az ország és a közönség romlása inkább fájna, a ki az ország szabadságát és törvényét jobban tudná, mint Werbőczi uramat? Mi szükség nádorispánná mindig olyat tennünk, kinek még tanulni kell? Nem jobb olyant tennünk, ki mindent tud és mást taníthat? Válaszszunk valahára a mi tagunkból is, nemcsak mindig a régi nemzetségekből. Válaszszunk olyant, kinek a szegény nemes nyomorúsága fáj!»

A mikor a szónokok elhallgattak, Werbőczi közfelkiáltással nádorrá megválasztatott. Rögtön küldöttség ment a királyhoz, hogy a választás megerősítését kérje és azzal a feleletével tért vissza, hogy a választást helyesli és másnap a gyülekezet színe előtt ünnepélyesen megerősíti.

Eközben a gyülésbe hurczoltatott két nemes, kik egy Sibrik nevezetű úr szolgálatában állottak s azzal vádoltattak, hogy Werbőczi ellen orgyilkos merényletet terveztek. A tömeg föl akarta őket konczolni. Werbőczi mentette meg életüket, igérvén, hogy törvényszék elé állíttatja.

Július 5-ikén a király, az uraktól kísérve, a nemesség közé jött. Nevében Korlátkövi Péter, királyi főudvarmester

közlé, hogy a választáshoz az urak hozzájárulnak és a király megerősítését adja.

Viharos éljenzés üdvözölte az új nádort, ki elérzékenyülve fejezte ki háláját a király kegyelméért, az urak jóindulatáért, a nemesség szeretetéért; azonban könyörgött, hogy a súlyos terhet ne hárítsák rá. «Neki — úgymond — a magas méltóság betöltésére elég érdeme, kellő képessége nincs. Vegyék tekintetbe eddigi hű szolgálatait, ne kívánják romlását; mert ő a király és az ország várakozásának megfelelni nem bir.»

«Nem akarjuk! - kiálták pártfelei — mást sem ő felsége, sem az urak, sem az ország nem választanak. Ha

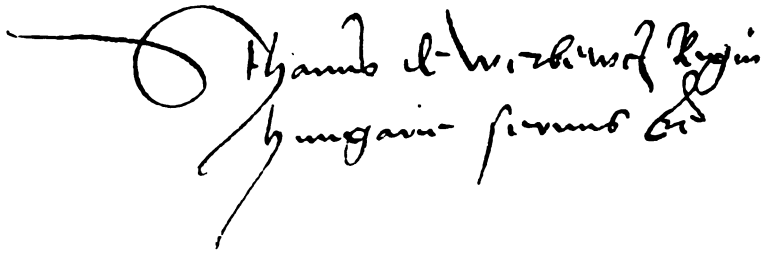

71. WERBŐCZI NÁDORI ALÁÍRÁSA.

tudnák, hogy kegyelmed nem elég rája, nem választanák kegyelmedet; ne vonja meg magát kegyelmed az ő felsége és az ország szolgálatától.»

A köznemesség kéréseit a jelenlevő urak támogatták. Végtére Werbőczi kinyilatkoztatta, hogy a király és az ország akaratának meghódol. Letette az esküt, a király és az urak kezet szorítottak vele és ő elfoglalta helyét a trón jobbján.

Ekkor előadta a köznemesség kivánatait, hogy a király nyolcz köznemes ülnököt vegyen föl tanácsába, a főpapokat és zászlósurakat banderiumaik kiállítására szorítsa, az egyházi tizedeket honvédelmi czélokra fordítsa, az országos hivatalokra olyanokat nevezzen, kik a haza védelméről és

a fenyegető veszélyek elhárításáról hiven fognak gondoskodni; kanczellárrá Várdai Pál egri püspököt, országbíróvá Drágfi Jánost, horvát- és tótországi bánokká Frangepán Kristófot és Bodó Ferenczet nevezze ki. Kincstárnokká Szerencsés Imrét ajánlották, ugyanazt, ki egy év előtt a köznemesség gyűlöletének czélpontja volt, ma pedig kedvenczévé lett, mert az elkövetett sikkasztások fölfedezésére és új jövedelmi források nyitására ajánlkozott.

A király, szemben a félelmes tömeggel, nem vesztette el bátorságát. Azt válaszolta, hogy miként ő a rendek szabadságait tiszteletben tartja, tiszteljék ők is a korona jogait és az országos hivatalok betöltése tárgyában a rendelkezést bizzák rá. Az önérzetes szavak megtették a várt hatást.

Sokan a köznemesség köréből helyeslő nyilatkozatokat hallattak: «Cselekedjék tetszése szerint ő felsége, mi nem akarunk jogaiba avatkozni!»

Hasonlóképen, mikor a király folytatólag hangsúlyozta, hogy a koronázási esküvel az egyház jogainak védelmére lévén kötelezve, az egyházi tizedek lefoglalásához hozzájárulását nem adhatja: a köznemesség elejtette ezt a kívánságát.

Végre azon fölszólítására, hogy a gyűlés adót ajánljon meg, a köznemesség egy forintot vetett ki minden jobbágytelekre, olyképen, hogy három negyed része a királyt illesse; egy negyed része pedig az új nádornak jusson. Mindamellett Werbőczi az ajánlatot nem fogadta el, arról lemondott a királyné javára, a ki iránt — mint mondá — a nemesség hálával tartozik, mert ő volt az, a ki a királyt a hatvani gyűlésen való megjelenésre bírta.

Az új nádor e szerint életének ezen nagy pillanatában az önzetlenség és önmegtagadás sugallatait hallgatta meg. Azonban ezt a nyilatkozatát, melylyel föltárta, hogy a királyt a királyné, ezt pedig ő nyerte meg a köznemesség kívánságának és elárulta, hogy néhány ezer forinttal a

királynét még inkább lekötelezhetni reméli: ildomosnak, tapintatosnak tartani nem lehetett.

A király, a nemesség hódolatának tüntető nyilatkozataitól kisérve, távozott Hatvanból és tért vissza Budára. A gyűlés pedig, Werbőczi vezetése mellett, a végzemény formulázásához fogott. Ebbe fölvette a szent György napi országgyűlés határozatait. A lutheránusok ellen hozott végzéshez azt a toldalékot csatolta, hogy azoknak jószágait, kik máglyán végeztetnek ki, ha nemesek, a kincstár, ha jobbágyok, a földesúr foglalja le. A királyi tanácsot oly módon szervezte, hogy rendes tagjai: a nádor, az országbíró, a kanczellár, a kincstartó és a köznemesség köréből minden országgyűlésen választandó nyolcz ülnök; a főpapok és országnagyok az üléseken megjelenhetnek, a tanácskozásokban részt vehetnek, de szavazattal nem birnak. A köznemesség, mely ezzel a királyi tanácsban a túlsúlyt újból a maga részére biztosította, arról is gondoskodott, hogy a vármegyékben korlátozás nélkül foglalja el az uralkodó állást.

Egyik czikkely megállapítja, hogy a főispáni tisztre, a vármegye folyamodása alapján a nemesség előtt kedvelt egyént nevezzen a király. Egy másik a megyei kapitány tisztét szervezte, melynek betöltése a megyei nemesség szabad választásának tartatott fönn és hatáskörébe épen a legfontosabb teendők utaltattak, úgymint a hadi adó kivetése, behajtása és kezelése, zsoldosok fogadása és annak ellenőrzése, hogy a megye területén birtokos főpapok és urak honvédelmi kötelezettségeiket lelkiismeretesen teljesítsék.*

A végzemény keretében foglalt s a királyhoz intézett kérelmek között van egy (XXXIX. cz.), a mely az 1521-iki országgyűlésen hűtlenségben elmarasztalt Hédervári Ferenczet, Nándorfehérvár elesének okozóját, a király kegyel-

* Id. m. 466—471.

mébe ajánlja, azzal a megokolással, hogy «ő felsége a többieknek, kik Nándorfehérvár és Szabács elestében részesek valának, már is megkegyelmezett». És pedig a rendek nemcsak azt kérik, hogy a király a bűnös bánt ezentúl «hivei sorába számítsa»; hanem azt is, hogy összes birtokait adassa neki vissza azoktól, kiknek eladományozta volt s a kik között éppen az udvari párt leggyűlöltebb tagjaival: Korlátkövi Péterrel és Sárkány Ambrussal találkoztunk.

Arról, vajjon ez a végzés mindjárt foganatosíttatott-e, nincs tudomásunk. Azonban tudjuk, hogy kevéssel utóbb, közvetlenül a mohácsi vész után, Hédervári Ferencz várainak és uradalmainak már békés birtokában volt. És tudjuk azt is, hogy 1531-ben alkotott végrendeletében Hédervári Ferencz a somogymegyei Lak várat, a tolnamegyei Tamási várat és a Moriban fekvő nemesi curiát a hozzájuk tartozó uradalmakkal együtt Werbőczinek hagyományozta, a kit a végrendelet egyik végrehajtójává is kijelölt;* sőt vele olyan egyességre lépett, melynek erejénél fogva egymást kölcsönösen testvérekűl fogadták és egyik a másiknak magtalan halála esetén az örökösödést biztosította.**

Vajjon ez az egyesség a hatvani végzésnek oka vagy okozata volt-e, el nem dönthetjük; hogy azzal összefüggésben állott, kétséget nem szenvedhet.

* Az 1531 deczember 13-ikán kelt végrendeletnek 1584-ik évi átirata a M. N. Múzeumban, a Bossányi-család levéltárában.

** Erre utalnak János király 1538 márczius 24. és június 26-ikán Werbőczi javára kiállított adománylevelei a vörösvári levéltárban.

II.

A HATVANI országgyűlés után Werbőczi azon volt, hogy a köznemesség körében netán felmerülhető azt az aggodalmat, hogy a «honores mutant mores» rajta is valósulni fog, eloszlassa. Meg akarta mindjárt mutatni, hogy mint első zászlósúr sem lesz hűtelen elveihez, irányához, modorához. Mint ma mondanók, demokratikus elveiről ünnepélyesen tanúságot akart tenni. Erre meglepő formát választott. «Magyarország nádora és *szolgája*» (Regni Hungariæ palatinus et servus) czímet vett föl és használt mind hivatalos okiratokban, mind magánlevelekben.[1] E mellett nemcsak az utóbbiakat kivétel nélkül, hanem gyakran a hivatalos természetű okiratokat is egészen sajátkezűleg írta,[2] a mivel a különbség közte és néha írni sem tudó nagyúri elődei között még szembetűnőbbé vált.

Nagynevű történetírónk, Szalay László elítéli Werbőczit azért, hogy «ő, az egyszerű ugocsai nemes, a soha fegyvert nem öltött nótárius, utóda vágyott lenni a Zápolyáknak, Perényieknek, Báthoriaknak a nádori méltóságban, balgán megfeledkezvén arról, hogy a nádor nemcsak első bírája az országnak, hanem egyszersmind fővezére a hadaknak s hogy közbenjárásának korona és nemzet között csak dynastai állása adhat súlyt».[3]

Azonban Werbőczi teljes joggal foglalhatta el a nádori méltóságot, melyre elődei között nem egyet szintén egy-

1 Így 1525 október 10-én (Károlyi Oklevéltár III. 154.); 1525 deczember 8-ikán (Országos Levéltár 24230.); 1526 január 31-ikén (ugyanott 24259.) stb.

2 Ilyen például 1525 július 26-ikán Kassa városához intézett levele. A város nem akart megelégedni az összeggel, a mit a királyi biztosok megállapodása értelmében Perényi Gábor fizetni tartozott a zálog czímen Kassa város kezei között levő Szikszó mezőváros kiváltásáért. A nádor inti, hogy az összeget fogadja el (Eredetije a város levéltárában.)

3 «Werbőczi és Verancsics» czímű nagybecsű tanulmányában. «Budapesti Szemle» (régi folyam), I. 203.

szerű köznemesből emelt föl a királyi kegy. A hadak vezetésében való járatlanságát pedig senki sem tekinthette olyan fogyatkozásnak, mely a nádori méltóságból kizárhatná; mivel előbb is, utóbb is sűrűn fordulnak elő esetek, a mikor külön kinevezett országos főkapitányok állottak a seregek élén.

Werbőczi nádorrá választatásában senki sem ütközött meg; senki sem gondolt arra, hogy őt származása vagy egyéni tulajdonságai alkalmatlanná teszik rá. Tanúskodik erről Kassa városának fönmaradt üdvözlő írata* és az a tény, hogy a szentszék magyarországi követének ajánlatára VII. Kelemen pápa megtisztelte szerencsekivánó levelével. Erre Werbőczi a következő — forma és tartalom tekintetében egyaránt jelentéktelen — íratban küldötte válaszát Rómába:

72. BRODARICS ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

«Szentséged levele, melyet Brodarics István királyi követ meghozott, a legnagyobb örömmel töltött el. Nem ismeretlen előttem az a kegyesség és nyájasság, melyet Szentséged legalsóbbrendű szolgái irányában is tanúsítani szokott; élénk emlékezetemben van az a jóság, a melylyel engem, mikor mint királyi követ Rómában jártam, fogadni méltóztatott; mindazáltal a legnagyobb gyönyörűségemre szolgál tapasztalhatni, hogy azóta, oly hosszú időn át, szentséged részemre kegyeit és jóakaratát megőrizte, sőt még növelte. Szentséged ezen kegyeire érdemesnek bizonyítani magamat, mig életem tart, minden módon iparkodni fogok. Ezen hivatalomra való fölemeltetésem alkalmából Szentségednek kifejezett szerencsekívánatai annál kedvesebbek, minél magasabban, sőt a legmagasabban álló fejedelemtől származnak és minél megtisztelőbbek és kitüntetőbbek az

* 1525 július 25-ikén. (Egykorú másolata a város levéltárában.)

okok, a melyek miatt szentséged az én felmagasztaltatásomon örvend. Látom ugyanis, hogy Szentséged az én felmagasztaltatásom fölött örvendve, ugyanakkor épen mindig hőn szeretett hazámnak javát melegen óhajtja, sőt ezen czímen örvend annak, hogy erre a méltóságra emeltettem. Mi sem lehet nekem kedvesebb, a kereszténység legfőbb pásztorához és fejedelméhez illőbb, mint Szentséged az az eljárása, mely szerint mindent a kereszténység javával, mely ezen haza javától függ, kapcsolatba hozni méltóztatik. Ezért ismételem, hogy Szentséged szerencsekivánatai csodálatos és hihetetlen módon örvendeztettek meg. Legbölcsebb tanácsait és igazán atyai intelmeit, buzdításait, — úgy legyen boldog a hazám, melyért Szentséged annyit fáradozik, — a legkészségesebb lélekkel karolom föl most és követni fogom, míg élek; éjjelt és nappalt azon gondolatoknak és cselekedeteknek fogok szentelni, melyekkel ezen ország üdvét, becsületét, javát és nyugalmát előmozdíthatom; azon leszek, hogy Szentséged szerencsekivánatai ne maradjanak eredménytelenek és Szentséged ne csalódjék bennem. Szentségedet pedig úgy fogom tisztelni, parancsainak és rendeleteinek úgy fogok engedelmeskedni, hogy bennem olyan szolgáját ismerje föl, a kit nem ok nélkül tartott méltónak kegyeire és jóságára. Ezen ügyben behatóan tárgyaltam Szentséged követével, legjobb barátommal és Brodarics István úrral. Ezek tanúságot tehetnek és hiszem, fognak tenni hűségem és igaz szolgálatkészségem felől, melylyel ő felsége, az én legkegyelmesebb uram, Szentséged és az apostoli szentszék iránt viseltetem, úgy szintén állandó és számtalan fáradozásaim és virrasztásaim felől, melyeket ezen ország javának szentelek. Magamat és szerény szolgálatomat Szentséged kegyeibe mély alázattal ajánlom.»*

* Werbőczinek 1525 szeptember 30-án kelt levele, melyben magát csak «Regni Hungarie palatinus»-nak írja alá (nem «servus»-nak is), a vatikáni levéltárban. Epistolæ principum. v. 3. 287.

Werbőczi egyéni hivatottsága a nádori méltóság betöltésére kétségtelen volt. Mégis más kérdés az: vajjon az elvállalt politikai missió betöltésére, az országban új rend, új szellem meghonosítására képes volt-e? Erre tagadólag kell válaszolnunk és így válaszoltak mindjárt megválasztatása után azok, kik tehetségeinek és jellemének, valamint nemes szándékainak a legteljesebb elismeréssel adóztak. Köztük Burgio, a pápai nuntius.

Éles tekintetével fölismerte, hogy a helyzet ura nem Werbőczi lesz, hanem Zápolyai János, ez pedig hatalmi czéljait fogja előtérbe helyezni. Rómába küldött egyik jelentésében a maga nézetét így adja elő: «Annyi bizonyos, hogy az erdélyi vajda hatalma nagyobb lesz, mint a királyé; a nádor az ő teremtménye; az esztergomi érsek tőle függ; kanczellárrá a veszprémi püspököt teszik, kincstárnok az lesz, a kit ők akarnak; a királyi tanács köznemes ülnökei a vajda hivei és állandóan az ő pártjához csatolják a nemességet a megyei hadak élére állítandó kapitányok. A vajda lesz tehát tényleg király, ha nem is kiáltatja ki magát azzá. A végeredmény pedig az lesz, hogy ezt a szegény országot ezentúl még inkább nyúzzák és koppasztják, mint ekkorig».*

Valóban, a hazafias buzgalom és államférfiúi bölcseség legnagyobb mértéke sem lehetett elegendő arra, hogy Werbőczi a helyzet nehézségeivel győzedelmesen megmérkőzzék. A bajok gyökerei nem egyes irányadó emberekben voltak, kiket el lehetett távolítani, sem egyes intézményekben, melyeket át lehetett alakítani, hanem belemélyedtek a nemzet összes rétegeinek talajába. Az erkölcsi érzet és az áldozatkészség hiányát egy ember nem képes pótolni. E mellett Werbőczi igyekezeteit három szirt fenyegette hajótöréssel.

* Burgio 1525 július 11-iki jelentése.

Az egyik saját pártjából emelkedett ki, mely azt kivánta tőle, hogy érdekeinek szolgáljon. A másik a legyőzött párt gyűlölete volt, melynek sugallatára minden eszközt fel volt használandó, hogy a szenvedett megaláztatásért boszút álljon s az elvesztett hatalmat visszaszerezze. A harmadik, a legveszélyesebb, a király megbizhatatlansága.

A gyenge és ingatag uralkodótól nem lehetett várni, hogy őszintén csatlakozik azokhoz, kikben gyermeksége óta megszokta személye és koronája ellenségeit látni. Mária rokonszenvét sem nyerhette meg az a párt, mely családja örökösödési igényei ellen küzdött, kedvelt udvari embereit elűzte. Félelem vitte őket Zápolyai táborába és kényszerítette lealázó szerep eljátszására. Még Hatvanban, a pápai és lengyelországi követek előtt kinyilatkoztatta Lajos, hogy az engedményeket a nemesség fenyegető magatartása csikarja ki tőle. Ezt a nyilatkozatot tíz nappal utóbb Budavárában, a királyné, a lengyelországi követ és Bornemisza jelenlétében azzal a hozzáadással ismételte, hogy a hatvani végzésekben a királyi tekintély ellen intézett merényletet lát és azokat csakis azért hagyta helyben, hogy lázadás kitörését akadályozza meg. A lengyel királytól pedig segítséget kért, hogy a veszélyt, mely «országait, állását, sőt életét is fenyegeti,» elháríthassa.*

A királyi pár érzelmeit és terveit ismerve, Báthori fennen hirdette, hogy őt a törvény és igazság sérelmével fosztották meg hivatalától; fenyegetődzött, hogy a következő országgyűlés a hatvani gyűlés rendezőit lázadóknak nyilvánítja.

Szövetség létesült, mely «kalandosok társulata» nevét vette föl és a hatvani végzések megsemmisítését tűzte ki czélúl. Szalkai érsek és Thurzó Elek titkos összeköttetésben állottak vele és most a maguk tervei javára, miként

* A pápai nuntius július 11-iki, a lengyelországi követ július 23-iki jelentése és Krziczki lengyel püspök augusztus 9-iki levele. Acta Tomiciana. VII. 306., 307.

[illegible] érdekében, elvállalták [illegible]

[illegible] ob elkeseredett harcz [illegible]

[illegible] ése július 11-ikén kí- [illegible] i, a mikor a tanács-

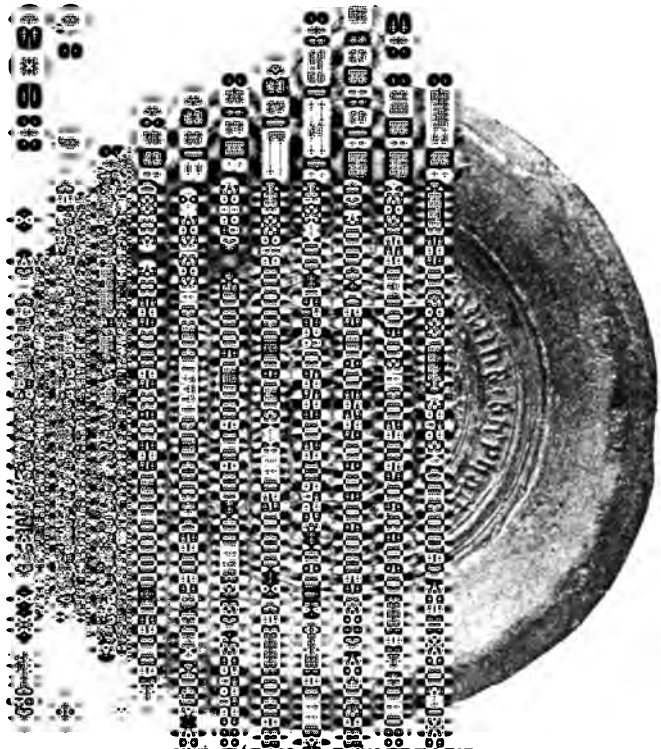

[illegible] JE.

[illegible] ktvánt a nádort meg- [illegible] közöttük. Báthori kö- [illegible] ényes formákat nem [illegible] neki igazságot; ha — [illegible] ítják, hogy letételét

megérdemelte, önkényt visszalép; de ártatlanúl nem fogja szenvedni gyalázatát.

Werbőczi így válaszolt: «Azok, kik téged két ízben nádorrá választottak: most másodszor letettek és helyedbe engem választottak. Az okokat, a mik őket vezették, nem vagyok köteles sem kutatni, sem néked föltárni. Fordulj hozzájuk, tőlük követeld okaik előterjesztését».

A vita mind hevesebb lett. A király és a tanácsosok egymás után távoztak a teremből; magukra hagyták a két nádort.

Báthori egy ideig makacsúl ragaszkodott ahhoz az elhatározásához, hogy csak ha a hűtlenség bűnét rábizonyítják, engedi át helyét vetélytársának. Utóbb barátai megértették vele, hogy czélja elérésére nem választotta a helyes útat s hogy ha egy időre visszavonul, biztosabban ér czélt. Rábírták, hogy Budáról távozzék.*

Ekkor a királyi tanács, Werbőczi elnöklete alatt megkezdette tevékenységét. Mindenekelőtt a kincstári számadásokat vette vizsgálat alá, hogy felderítse a csalásokat és sikkasztásokat, melyekről az országgyűléseken ismételve szó volt és a kártérítés czímén várható összegekkel a kincstár szükségleteit fedezze. De a vádlók nem birták állításaikat igazolni, a vizsgálat eredményre nem vezetett. Ezalatt a kincstár üresen állott és Dóczi János, az új kincstárnok, Zápolyai János udvari embere, a legmagasabb kamatok mellett sem birt kölcsönöket szerezni. Ezért a tanács augusztus 26-án Thurzó Elekkel és a Fuggerház ügynökeivel egyességre lépett, melynek értelmében ők a számadás terhe alól felmentetvén, lefoglalt javaikat és a tőlük elvett bányákat (a beszterczebányaiak kivételével) visszakapták; ennek fejében a királynak ezelőtt kölcsönzött összegeket elengedték és négy részletben kétszázezer forint fizetésére kötelezték magukat.

* Gvidoto velenczei követ zárójelentése.

Ezen összegből csak az első részlet fizettetett le; mert a Fuggerház feje a szerződést meg nem erősítette. Így a kincstár ismét nagy zavarba jutott.

Ugyanis a hatvani vívmányok a nemzet áldozatkészségét nem élesztették föl. A megajánlott adó behajtásának több vármegye nemessége ellenszegült, arra hivatkozván, hogy a király még nem teljesítette igéreteit: a németeket nem távolította el mind az udvarból. «Külföldiek javára nem fizetünk», — volt a népszerű jelszó. Sok helyen a jobbágyok tagadták meg az adófizetést. Egy gazdatiszt irja földesurának: «Valóban nem tudom, milyen módon jutott uralomra ez a nagy szabadság; a királyi felség és nagyságod rendeleteit semmibe sem veszik».

A következmény az volt, hogy a hatvani adó megajánlásából várt összegnek fele sem folyt be. A pápai követ, a szűkkeblű önzés nyilatkozatainak tanúja, fölháborodásában túlozva ugyan, súlyos ítélettel sújtja a nemzetet. «Ha Magyarországot — úgymond — a veszélyek örvényéből három forinttal ki lehetne ragadni: azt hiszem, három ember sem találkoznék, a ki magát erre az áldozatra elszánná!»

Werbőczi csakhamar arra a meggyőződésre jutott, hogy tekintélye és ereje a honvédelem és pénzügy terén elhatalmasodott zavar megszűntetésére elégtelen. E mellett nem maradt előtte titok, hogy az ellenpárt megfeszített erővel működik megbuktatásának előkészítésén; mindinkább megingott lelkében a bizalom a király és a királyné őszinteségében.

Az év utolsó napjaiban a pápához intézett levele visszatükrözi csüggedését.

«Én — úgymond — a nádori hivatalra soha sem vágytam, elnyerésén soha sem fáradoztam, sőt azt akaratom ellenére, könyezve fogadtam el, a miről ezen esemény szemtanúja, Szentséged követe tanúságot tehet; én ugyanis Magyarország jelen válságos helyzetében a súlyos teher

viselésére magamat elégtelennek tekintettem. Most igaz, hű és őszinte lélekkel igyekezem Magyarország ügyeit intézni, az apostoli szentszék méltóságát, kiváltságait és tekintélyét megoltalmazni. De sokan vannak közöttünk, kik a maguk és nem az ország javát tartván szem előtt, inkább az irigység, mint az igazság sugallatait követvén, engem hivatalomból kizavarni törekednek és nem arra gondolnak, hogy az ország belső békéjét biztosítsák és a külső ellenség fölött diadalmaskodjanak, hanem hogy belső lázadásokat támaszszanak. Ezeket megalázni, Isten segítségével, nem volna nehéz feladat; de én hivatalommal megférőnek nem tartom, hogy velük a küzdelmet felvegyem. A királyi felség, ha az ország és a maga érdekeit meg akarja óvni, a miben nem kételkedem, köteles a viszályok és lázadások gyökereit kiirtani, a mit, ha a helyes és józan tanácsot elfogadja, egy szavával elérhet. A bajok gyógyszerei felől Szentségedet értesíteni fogja kiváló becsületességű és az ország körül érdemesült követe. Én magam akár ezen hivatalomban, ha Szentséged kívánja, akár azonkivül is szolgálatára állok; kész vagyok az apostoli szentszék méltóságának megóvásáért véremet ontani, életemet feláldozni».

Ezen alkalommal azon kérelemmel fordult a pápához, hogy a keresztény hitért hősi halállal kimúlt vértanúk egyikének, szent Sebestyénnek ereklyéjét küldje meg neki,* a melynek birtokában és a szentnek pártfogásában a mennyei oltalom biztosítékait kereste.

Azonban állása megszilárdítására nem utasította el a földi érdekekben kinálkozó eszközöket sem, a mire alkalmat nyújtott neki egyebek között egy nevezetes per, a mely az ő döntésére várakozott.

Ujlaki Lőrincz herczeg 1524-ben gyermektelenül szál-

* Az 1525 deczember 27-ikén kelt levelet kiadta THEINER. II. 658.

lott sírba. Gazdag hagyatéka a koronára szállott. II. Lajos az uradalmak egy részét a saját és neje kedvenczeinek Batthyányi Ferencznek és Thurzó Eleknek adományozta; a többit ideiglenesen az özvegy kezén hagyta, míg az ő és a leányág igényei fölött a törvényszék dönt. De ekkor a Zápolyai testvérek egy kölcsönös örökösödési szerződést mutattak föl, a mit harmincz év előtt atyjuk Ujlaki Lőrinczczel kötött és II. Ulászló megerősített ugyan, de II. Lajos érvénytelennek tekintett, mivel az örökösödési szerződés megerősítése után Ujlaki lázadás miatt jószágvesztésre ítéltetett és jószágait csak azon föltétellel kapta vissza, hogy halála után a koronára szálljanak.

Az ügy 1525 tavaszán a királyi törvényszék elé került és a Zápolyaiak javára döntetett el. De a korona ügyésze módot talált a per megújítására. A hatvani gyűlés azt a kérelmet intézte a Zápolyaiak érdekében a királyhoz, hogy a pert szüntesse meg.

Ennek daczára az 1525-ik év vége felé Ujlaki Lőrincz özvegyének nevében második férje, More László lépéseket tett, hogy a per újabb törvényszéki tárgyalás alá bocsáttassék. Szalkai László, kinek tanácsát és támogatását kikérte, ez ügyben az 1526-ik év második napján a következő levelet intézte Werbőczihez:

«More László úr felkeresett minket és tanácsunkat kérte ki az iránt, hogy ügyében mit kelljen tennie. Mi azt mondottuk, hogy véleményünk szerint jobb volna a vajda úrral valami módon kiegyeznie, mint perbe bonyolódni; ha pedig ki akar vele egyezni, ítéletünk szerint Nagyságod a legjobb és legalkalmasabb közbenjáró. Ő most személyesen megy Nagyságodhoz, a kiben nagy bizodalma van. Ajánljuk őt Nagyságodnak s felkérjük, adjon neki jó tanácsot, a lehetőséghez képest segítse őt és karolja föl ügyét. A mivel Nagyságod nekünk is kedves dolgot cselekszik».

Az idegen kézzel írt levélhez a primás sajátkezűleg a

következő utóiratot csatolta: «Ez az ember nagy bizodalommal van Nagyságod iránt. Buzgón kérem tehát Nagyságodat, hogy ha valami módon lehetséges, egyeztesse ki őt a vajdával, a mit Nagyságod könnyebben eszközölhet ki, mint bárki más s ezen jótéteményért azt hiszem, nem lesz háladatlan».[1]

Ezen utóbbi czélzás értelme elég világos, valamint a levélírónak az a felfogása is, hogy ha perre kerül a dolog, More László ügye veszve van, mert Werbőczi föltétlenül Zápolyai javára fog dönteni.

Szalkai csalódott. Az Ujlaki ügyben Werbőczi nem támogatta Zápolyait. Néhány héttel az ismertetett levél kelte után a nádor nyiltan hirdette, hogy a vajdának nincs igaza és az Ujlakijószágokból egy talpalatnyit sem fog kapni.[2]

Mennyiben gyakoroltak az ő bírói fölfogására a politikai tekintetek, állása megszilárdításának érdekei befolyást? nem lehet eldönteni. Annyi valószínű, hogy az az adomány, a mit kevéssel az itélet meghozása előtt a felek egyikétől elfogadott, a megvesztegetés intentiójától nem volt ment.

Az 1525-ik év deczember első felében, Miletinczi Miklós, a királyi személynök itélőmestere megjelent Battyányi Ferencz körösmegyei topolóczi kastélyában, hol ennek a főúrnak felesége hiteles bevallást tett arról, hogy megjutalmazni kivánván «azt a sokféle jóakaratot és őszinte kedvezést, a mivel őt némely ügyei elintézésében Werbőczi István nádor mindig készséges buzgalommal és becsületes állhatatossággal támogatta»,[3] a veszprémmegyei Vázsony várát összes tartozékaival neki adományozza.

1 Az 1526 január 2-ikán kelt levele Gyurikovics Mátyás gyüjteményében, a melyet e sorok irója szerzett volt meg.

2 A pápai követ február 2-iki jelentése.

3 «Ipsa digna meritis consideracione pensatis, perspicacique meditacione recensitis multimodis illis favoribus et sinceris complacenciis, ... quibus sibi idem Stephanus palatinus in nonnullis

74. MAGYAR FŐURAK A XVI. SZÁZADBAN.

Ez nem titkon, hanem a törvényes formaságok megtartásával, előkelő hivatalos személy közbenjöttével történt meg. Mivel pedig az adományozás jogerőre a királyi jóváhagyás nélkül nem emelkedhetett, ezt is kieszközölte Werbőczi. II. Lajos az 1526-ik év junius 6-ik napján, Budán állította ki a megerősítő oklevelet.*

Werbőczi ezalatt az ügynek saját elnöklete alatt tárgyalására január utolsó napját tűzte ki.

Ekkor Báthori István megbizottai a király elé járulván, óvást emeltek az ellen, hogy az ő előtte megindított perben Werbőczi itéljen, mivel nádorrá választatását újból törvénytelennek, érvénytelennek tekintették.

«Kegyelmes urunk! — így szóltak magyar nyelven a megbizottak — Értvén ezt a mi urunk, hogy az herczeg urunk jószágáról való pert, ki ő előtte kezdetett volt, te Felséged mással akarná elvégeztetni; azért kenyereg te Felségednek, hogy te felséged az te királyi méltóságod szerént és igazságod szerént, ezzel ne nyomorojtanád.

«Kegyelmes urunk! Továbbá a mi urunk te Felségednek ezt izeni: Emlékezhetik ő Felsége, én kegyelmes uram, az hatvani gyűlésben, ki ő Felsége akaratjának és parancsolatjának ellene lévén, minemű hatalom és törvéntelen való nyomorúság esék én rajtam, ő Felsége királyi méltóságának és országod szabadságának, törvényének és régi szokásának ellen, melyet én szenvettem az ő Felsége fejének szabadulásáért és megmaradásáért, kiért soha sem féltettem volna, miképen most sem félteném elvesztenem életemet is; mert én és sok atyámfiaival és barátaimmal támaszthattam volna az én igaz dolgomat, de én az ő Felsége feje megmaradásáért békességes voltam, kit ő Felsége jól tud.

rebus et negociis suis peragendis prompta semper sollicitudine et integerrima constancia adesse curasset pariter et prodesse . . .»

* Eredeti példánya a vörösvári levéltárban.

»Kegyelmes urunk! Nyilvánvaló az is te Felségednek, hogy te felséged között és országodbeli hivei között nádor espánnak kell tervényt tenni; az kediglen a ki ez és az én tisztembe ártotta magát, nem országodnak törvénye szerént való szokás szerént lett; mert az ő felsége akaratja ellen lett gyülekezetben, nyilvánvaló pártoskodással való hatalommal lett; jóllehet, kegyelmes uram, egyéb okul vette vala fel az én uraimat és atyámfiait az nemességnek jó részét, hogy valamelyünknek tisztit kivánja. Tehát ottan gyülekezet gyütt, ezt kediglen minemű szín alatt szokta legyen, azt ő maga tugya nyilvában; de maga ezt a hatvani gyülekezet az én uraimat és atyámfiait az nemességnek egy részét evvel vette volt fel: hogy ott lenne újonná az magyarok nemessé; ezt is mondta ott nyilván: hogy abból az gyülekezetből ez országnak java jüne, hogy nem lenne továbbá szíkség egy ház jobbágyokat is megrónunk, ez is ezenfelől házunkat is ezösttel béllelnók meg.

»Azért a mi urunk tiltja őtet felséged előtt és mind az urak előtt, hogy semmibe magát bele ne bocsássa, mint a ki a te királyi méltóságodnak és az egész országodnak régi szabadságának, tervényének és szokásának ellene lett.

»Továbbá pedig kenyereg az mi urunk te felségednek, hogy az te királyi méltóságod szerént és országodnak régi szabadsága szerént, kinek megtartására felséged tartozik mentől kisebb nemes ember gyermekének is ez országba, szabadítsa meg te felséged őtet is az ő régi jó nemességét, ki ez országnak sok halálokkal és vérök hullásával szolgáltak ez országnak. Ne engegye felséges urunk és király, hogy mondhassák azt jevendébe az te felségedről: ‚a vót a királ, ki idejébe az magyar paraszt jobbágyságnak rendinek feje és eleje ez nemes tiszt, az nádrespánság megromlott'. Ne menjen ő is az ő koporsójába ezzel, hogy ő

idejében történt ez nemes tisztnek romlása, mert az mi urunk semminek okot nem adott.»[1]

A letett nádor óvását és esdekléseit a király nem hallgatta meg. Azonban Báthori felhivására rokonai és szövetségesei, kiknek a törvényszékben helyük volt, vonakodtak Werbőczi elnöklete alatt a tárgyaláson megjelenni. Csak két héttel utóbb ülhetett egybe a törvényszék, és néhány napi tanácskozás után, az Ujlaki Lőrincz és Zápolyai István között kötött örökösödési szerződést érvénytelennek nyilatkoztatván, a korona és a királyi adományosok igényeit az örökségre jogosaknak ismerte el.[2]

III.

ENNEK az itéletnek válságos következményei voltak Werbőczire, a ki azzal felingerelte maga ellen a Zápolyaiakat, a nélkül, hogy kiengesztelte volna a Báthoriakat. Ugyanekkor magára vonta a királyné neheztelését. Mária ugyanis a lutheránus mozgalmakat nyiltan pártfogása alá fogadta; ellenben Werbőczi az új tanok terjedésének meggátlására használta fel hatalmát. Kétségkivül az ő befolyásával történt, hogy Buda város törvényszéke, néhány héttel a hatvani gyűlés után, egy lutheránust halálra itélt. Ez a kínpadon kierőszakolt vallomásaiban a királyné több bizalmas emberét nevezte meg, mint Luther követőit, a kik ellen most a vizsgálatot szintén meg akarták indítani. Azonban a királyné közbelépett és a halálítélet végrehajtását is megakadályozta.[3]

1 A Báthori István megbizottai részére adott utasítás eredeti fogalmazata a Magyar N. Múzeum könyvtárában.

2 A pápai követ 1526 február 2., 13. és 15-iki jelentései.

3 A pápai követ 1525 október 10, november 30, 1526 június 13-iki jelentései.

75. MÁRIA MAGYAR KIRÁLYNÉ.

Ennek daczára Werbőczi a királyné jegybéréhez tartozó bányavárosokban kiméletlen erélylyel lépett föl a lutheránusok ellen.

Beszterczebányán, Körmöczön, Selmeczen a bányákat bérlő Fuggerek Németországból számos bányatisztet és munkást telepítettek meg, a kik nagyrészt Luther követői voltak s tanainak terjesztése körül nagy buzgóságot fejtettek ki. Az 1525-ik év tavaszán Beszterczebánya plébánosa panaszkodik, hogy a városban a katholikus vallás általános megvetés tárgya lett.

Egyidejűleg a bányavárosok zavargások színhelyeivé lettek. A bányamunkások a rosz érczpénzt vonakodtak elfogadni, munkabeszüntetéssel fenyegetődztek és a kamarai tisztviselőktől az engedelmességet megtagadták.

Az 1526-ik év márczius havában, mikor Budára híre jött, hogy Beszterczebányán mintegy négyezer munkás fegyvert ragadott es kisérletet tett a bér felemelése kierőszakolására: Werbőczi elszánta magát, hogy személyesen közbe lép. Őt és Raskai Gáspárt, a temesi grófot bizta meg a király azzal, hogy a nyugalom állandó biztosítására a szükséges intézkedéseket tegyék meg és a lutheránus eretnekséget irtsák ki. Ápril 3-ikán érkeztek meg Beszterczebányára, hol zólyommegyei nemesekből rendkivüli törvényszéket állítottak össze, melynek színe elé mind a bányavárosok bíráit és esküdteit, mind a bányamunkásokat megidézték. A vizsgálat kiderítette ugyan, hogy az utóbbiak némely panaszai és követelései jogosultak, de ennek daczára a törvényszék az erőszakos föllépést lázadásnak bélyegezte és vezéreit halálra itélte; a lázadás többi részeseinek, mivel «a műveletlen tömeget izgatók ármányos rábeszéléssel és fenyegetéssel csábitották lázadásra és a lutheránus eretnekség befogadására», bocsánatot helyezett kilátásba, ha esküjöket, melylyel az összeesküvéshez csatlakoztak, érvénytelennek nyilvánítják, Luther tanaitól elállanak, egy-

úttal lelkészeik, a királyi és városi tisztviselők irányában engedelmességet fogadnak.

A lázadás nékány vezérén a halálbüntetés haladék nélkül végrehajtatott.*

Ápril 13-ikán állította ki Werbőczi ezt a zord itéletlevelet. Három hét sem fog elmúlni és hasonlót fognak kibocsátani — Werbőczi ellen!

IV.

ZALATT az ellenpárt sem pihent. Báthori István és társai nagy számú köznemest fogadtak zsoldba és megnyertek többeket Werbőczi legbizalmasabb emberei sorából is. Igyekezeiket a király és királyné szívesen látták; de mivel attól féltek, hogy az ellenpárt erőteljes ellenállást fog kifejteni, azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy a két vetélytársat kibékítik, úgy, hogy Báthorit a temesi grófsággal, vagy Werbőczit a kanczellársággal kárpótolják a nádori méltóságért.**

Azonban a Báthoriak engesztelhetetlenek voltak. Pártjuk meglepő gyarapodása a királyt és a királynét is bizalommal töltötte el, mely elbizakodottsággá fajult. Fenhéjázó nyilatkozatokat hallattak, hogy «Werbőczit megnyúzatják», Zápolyait az erdélyi vajdaságtól, Szalkait az érsekségtől megfosztják, azután pedig az országgyűlésen a negyven esztendő óta elhatalmasodott bajokat tizenöt nap alatt megorvosolják, új adók megszavazását eszközlik ki s ezentúl csak ritkán, legsürgősebb esetekben hivják össze a rendeket.

«Felségtek — inté őket a pápai követ — sok fát rak-

* Az 1526 ápril 13-án kelt ítéletlevél KATONÁnál, XIX. 579—588.

** A pápai követ 1526 márczius 5., 8-iki jelentései és a hatvani gyűlésről vezetett Császár-féle napló. HORVÁT-nál kiadva.

nak a tűzre, a mely azután tovább fog harapózni, mint kivánnák. A dolog nem fog jól végződni!»*

Az országgyűlés megnyitására kitűzött határnapon, ápril 23-ikán, Báthori István vezetése alatt, hivei nagy számban, jól felfegyverezve vonultak a Rákosra. E napon Werbőczi is Budán volt és «kikerülhetlen szükségtől sürgetve» 600 forintot kölcsönözött,** kétségkivül oly czélból, hogy fegyvereseket toborzzon, vagy párthiveit szaporítsa. Bár csakhamar belátta, hogy a túlnyomó többséggel szemben erőfeszítéseik sikerre nem vezethetnek, de azért tétlenül nem maradt.

Ugyanis Zápolyai János nem jelent meg. Elejtette Werbőczit, a kinek oldala mellett csak Szobi Mihály tartott ki hiven, megosztva vele az udvar és a Báthori-párt gyűlöletét.

Ápril 27-ikén Báthori István küldöttei megjelentek a Rákoson és előadták, hogy küldőjük, kit a hatvani gyűlés ártatlanúl és törvénytelen módon fosztott meg a nádori méltóságtól, visszahelyeztetését kéri. A nemesség a felszólítást rokonszenvesen fogadta és követeket küldött az udvarba, hogy a király véleményét megtudja, illetőleg hozzájárulását kieszközölje.

Werbőczi, erről értesülvén, a királyhoz ment, a hol kinyilatkoztatta, hogy a nádori tisztről, melyet különben is kényszerítve fogadott el, lemond. Lajos fölszólította, hogy várja be, míg vele elhatározását közli.

Következő napon a király biztosokat küldött a Rákosra. Előadta, hogy az elmúlt esztendőben, tilalma daczára tartotta meg a nemesség Hatvanban a fegyveres gyűlést, a melyre ő, miután biztosítást nyert, hogy a rendek engedelmeskedni fognak neki, megjelent; de az igéretet meg nem tartották, sőt kényszerítették, hogy az ország legelső

* 1526 május 15-iki jelentése.

** Az 1526 ápril 23-ikán kelt kötelezvény az Országos Levéltárban.

tisztviselőit letegye; ezen súlyos vétségért a nemességnek megbocsát, mert tudja, hogy a felelősség a csábítókat terheli; azonban a hatvani végzéseket érvényteleneknek nyilvánítja, Werbőczit a nádori méltóságtól megfosztja és abba Báthorit visszahelyezi.

A köznemesség ezt az üzenetet olyan lelkesedéssel fogadta, mint tíz hónap előtt Báthori letételét. Mire tömegesen Budavárába vonult föl, hogy az alkotandó végzések ügyében a királylyal és urakkal tárgyaljon. Egyebek között kivánta, hogy Werbőczi és Szobi a királyi törvényszék elé idéztessenek, ha pedig meg nem jelennek vagy magukat a vádakkal szemben igazolni nem képesek, a hűtlenség bűnében marasztaltassanak el.*

A király teljesítette a kivánatot. Turóczi Mihály személynök — Werbőczi hivatali utódja, ki kétségkivül az ő pártfogásának köszönhette emelkedését — kiállította az idézőlevelet, mely május 3-ik napját tűzte ki a megjelenésre. A budai káptalan fölhivatott, hogy, szokás szerint, egyik kanonokja által, az idézőlevelet kézbesítse.**

Werbőczi, miután az idézést átvette, értesülvén arról, hogy nemcsak állását, hanem életét is veszély fenyegeti, a következő éjjel, Szobi Mihály társaságában, titkon elhagyta a fővárost és zólyommegyei birtokára, Dobronya várába menekült; de megbizta egyik bizalmas hivét, hogy távozásukat a királynak és a pápai követnek tudomására hozza.

E szerint a kitűzött határnapon a királyi személynök itélőszéke előtt meg nem jelentek és így a törvényes eljárás távollétükben volt megindítandó. Erre a király tanácsadói a legünnepélyesebb formát hozták javaslatba. Abban történt megállapodás, hogy a király személyes elnöklete alatt az egész országgyűlés fog ítélni.

* Ezen országgyűlésről igen hézagos adatokra vagyunk utalva, a miket a Burgio által 1526 május 15-iki jelentéshez mellékelve Rómába küldött rövid napló tartalmaz.

** Ezt az ítéletlevél szövegéből tudjuk.

Május 4-ik napján az ország rendei körében megjelenvén a király, előlépett a személynök és mindenekelőtt bemutatta a budai káptalan jelentését arról, hogy Werbőczi és Szobi szabályszerűen megidéztettek. Ezután a következő előterjesztést tette:

«Urunk királyunk gondosan és szorgosan megfontolta, hogy milyen nagy veszedelemmel fenyegeti az országot a külső ellenség támadása és ő felsége némely alattvalóinak lázadása; továbbá, hogy az utóbbi esztendőkben mennyire csorbíttatott a királyi tekintély és az ország szabadsága, főképen a mikor a lázadás fejei Werbőczi István és Szobi Mihály, az országot fenyegető veszélyekkel nem törődve, a múlt esztendő május 7-ikére egybehivott országgyűlést, az ország közállapotát illető ügyek elintézése előtt, igaz ok nélkül feloszlatták; azután pedig, király urunktól nyert bőséges jótéteményekről, ezenfelül a nevezett Werbőczi István, egykor királyi személynök, a hűségről és hódolatról, melylyel hivatalánál fogva és egyébként is ő felségének tartozott, megfeledkezve, — a király parancsa és úgyszólván az összes rendek akarata ellenére, a közjó és az ország állapota javításának örve alatt, Hatvanba országgyűlést hirdetni, királyunk urunk és a korona ellen feltámadni nem rettegtek; a nevezett lázadók ekkor Budára ő felségéhez küldött követeik által azt üzenték, hogy ha ő felsége Hatvanban megjelenni vonakodik, ők mennek fegyveres hatalommal ő felségéhez; mire ő felsége tőlök biztosító oklevelet kapván, az oldala mellett levő egyházi és világi urakkal Hatvanban megjelent, a mit a lázadás kitörésének elhárítása végett meg kellett tennie; de Hatvanban az összes rendekre és méltóságokra mérték nélkül szórt gyalázaton felül, Werbőczi István és Szobi Mihály ösztönzésére, nagyságos Báthori István úr megfosztatott nádori méltóságától, melyre a nevezett Werbőczi István, nem az ország szavazatai, hanem párthiveinek zajos felkiáltásai által választatott meg; továbbá mielőtt urunk

királyunk Hatvanba ért, az ország némely előkelőit és nemeseit, kik állhatatos hűségükben a királyi felség parancsainak engedelmeskedve, Hatvanban megjelenni vonakodtak és másokat is a megjelenéstől visszatartottak, gyalázattal illetvén, a hűtlenség büntetéséről alkotott törvények sérelmére, hűtlen árulóknak nyilvánítottak.

76. DOBRONYA-VÁR ROMJAI

«Ő felsége belátja, hogy mindez a királyi tekintélynek és az ország ősi szabadságainak sérelmére szolgál. Ezért nem engedheti, hogy az, a mit a főpapok, zászlósurak, előkelők és egyéb hű rendek ellen pártütők, zavarok között, véghez vittek, bűntetlenül maradjon; mert különben a királyi tekintélyt és az ország szabadságát ilyen pártütők jövőben is megvetés tárgyává tehetnék.

«Mivel pedig a nevezett Werbőczi István és Szobi Mihály azon a napon, a melyre megidéztettek és a rá következő napon, a királyi személynök és az országgyűlés színe előtt megjelenni, a mint a törvény értelmében kötelesek lettek volna, elmúlasztották: király urunk részéről az ország rendei fölkéretnek, hogy a nevezett Werbőczi István és Szobi Mihály ellen a jog és igazság követelései szerint járjanak el.»*

A tárgyalásról, mely ezen előterjesztés meghallgatása után következett, emlékeink nem tartottak fönn tudósítást. Csak az eredményt ismerjük, az itéletet, mely a következőképen hangzott:

«Mivel Werbőczi István a jelen országgyűlés megnyitása előtt, itt Budán, ő felségének a nádori méltóság és a hatvani gyűlés tárgyában előterjesztést tett, azután pedig ő felsége elhatározását be nem várván, Szobi Mihály társaságában, éjnek idején eltávozott és megszökött; ő felsége pedig őket, nehogy az ország törvényei és szokásai ellen véteni látszassék, kegyelmének túlságából, a budai káptalan útján megidézte, de Werbőczi István és Szobi Mihály... meg nem jelentek: ezzel bűnösségüket világosan kitűntették, magokat az igazság és jog elől elvonták.

«Ennek következtében, az ez ügyben fennálló törvényeknek megfelelően, Werbőczi Istvánt és Szobi Mihályt, a király urunk és a korona ellen irányuló lázadásukért, úgy szintén elmondott egyéb különféle gonosz, tiltott, méltatlan tetteikért, mint a királyi tekintély ostromlóit, a közállapot, a béke és a szabadság nyilvános megzavaróit, jogosan és törvényesen, éretten megfontolt egyértelmű elhatározásunkkal, a körünkben törvényt ülő király urunk kegyes beleegyezésének és éretten megfontolt elhatározásá-

* Ezen előterjesztés szövege az ítéletlevélbe föl van véve.

Magnifice domine, frater, et domine honorande, Frat. M. d. v. in Castro suo
Feria secunda proxima post festum Exaltationis sancte crucis nonissime [illegible]
hodie post solis occasum accepi, ad quas immediate responsum dedi, Nam et
hactenus responsissem, iuxta priora scripta mea, si vel aliquid certi significatum
Dignus habuissem. Vel in hoc Castro meo constitutus fuisset, sed Ebdomada
transacta, quot hora peregrantium, quot mortes transeundum, semper pro
tutela partium istarum, nunquam solum proficiunt, Remanendo tediosum fore
his perstringere, Nudiustertius dum ad hoc Castrum venissem, Mox et
incontinenti accepi non sine ingenti cordis amaritudine Turcos Cristiani
nominis hostes acerbissimos, omnia loca a Zipth usque opida Hathwan Zrotzen
et usque Castrum Drigel in dubium sita et adiacentia conflagrata et
incinerata, iuxta dictum mei fuisse, et interstera loca domuque mea
de Zentheth diripiendi et igni datam esse, super qua re, et presertim
humanitatibus verisque signis hominum ad miserabilem perditionem adhortiomur
tarmas continuo non potui, et mox ad tertia hora sex speciales familiares
meos plusque viginti quinque cum equitibus inter alios delectis ad exquirendo
vi [illegible]

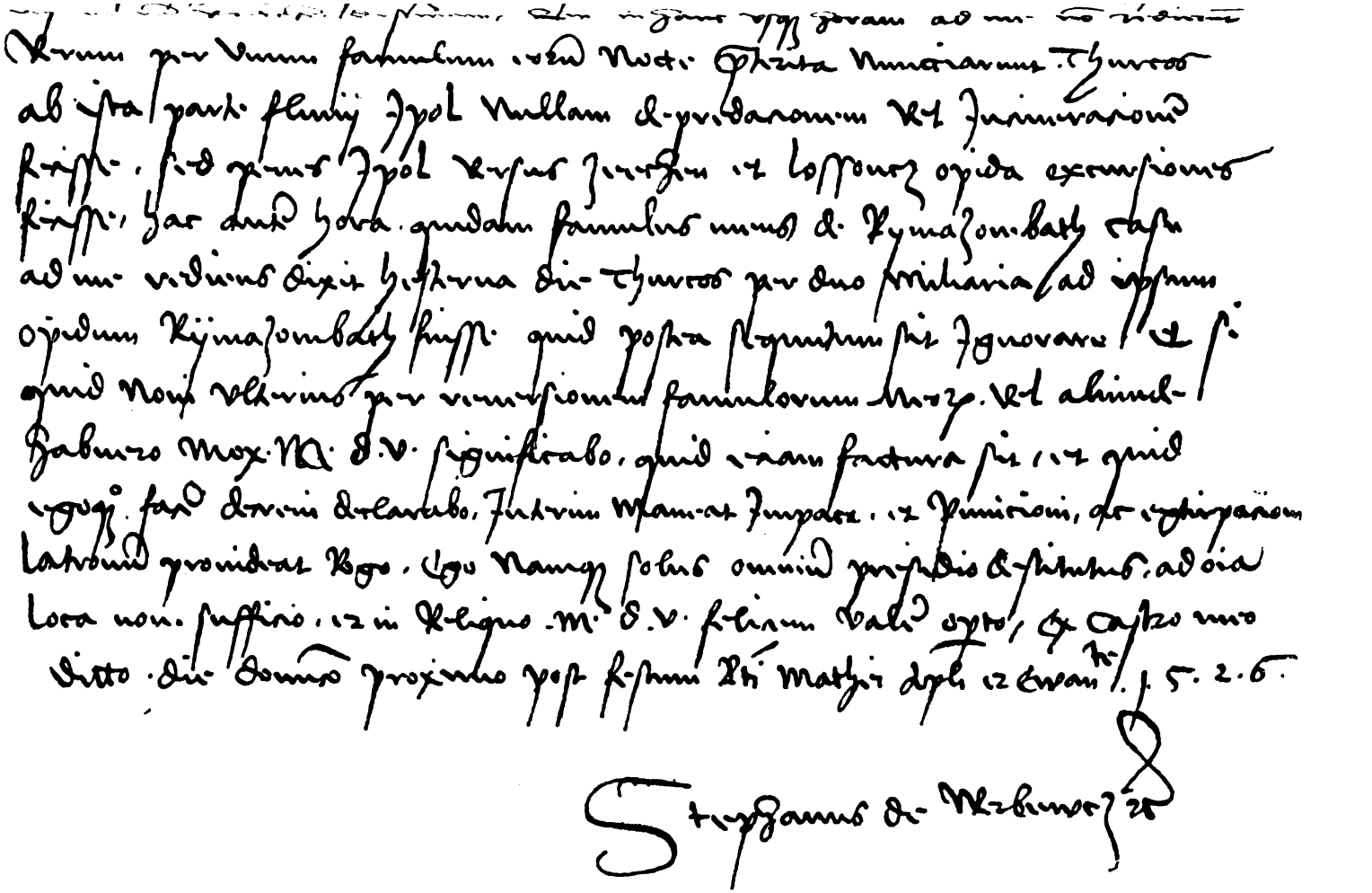

WERBŐCZI DOBRONYÁN, 1526 SZEPT. 23-ÁN KELT LEVELE.

nak hozzájárulásával, országunk nyilvános ellenségeinek és hűteleneknek nyilatkoztatjuk; úgy hogy ingó és ingatlan javaik a királyi kincstárra szálljanak; feleségük és gyermekeik jogai különös királyi kegyelemből épségben föntartatván.

«Nem engedhetjük ugyanis, hogy az a mi a királyi tekintély és méltóság, úgy szintén az ország szabadsága csorbítására, zavarok és pártütés közepett, helytelen módon történt, büntetetlen maradjon. Nehogy tehát ezen pártütők példájára mások is a fejedelem és az ország szabadsága ellen hasonló támadást és merényletet elkövetni merészeljenek: szükségesnek tartjuk, hogy az ő bünhödésük elrettentő példája hasonló pártütőlázadások támasztásától mindenkit elvonjon és elrettentsen.»*

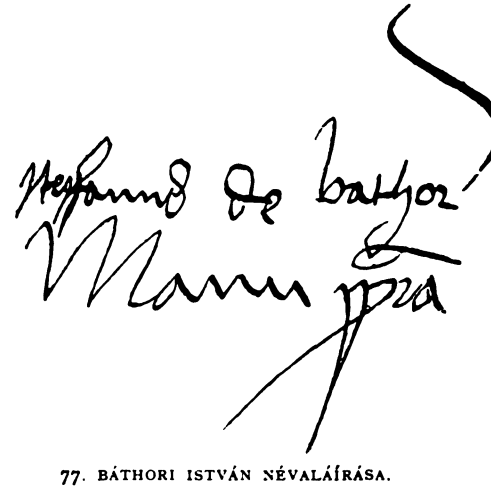

77. BÁTHORI ISTVÁN NÉVALÁÍRÁSA.

Ezen ítéletben az a körülmény, hogy Werbőczit «egykor királyi személynöknek» czímezte, azt akarta jelezni, hogy Werbőczi a nádori czímet és méltóságot bitorolta volt, a mi azonban a királyt is, a ki megválasztatását helybenhagyta és hónapokon át törvényes nádornak ismerte el, megbélyegezte.

A nádori méltóságba Báthori Istvánt visszahelyezték. Erről a király állított ki okiratot, a melyben, mind a személynöki előterjesztésben, mind az országgyűlési ítéletlevél-

* A május 6-ikán kiállított ítéletlevelet közli HORVÁT, 245—250.

ben, a Werbőczi és Szobi ellen emelt vádakat felsorolja, és őket a maga nevében is az ország ellenségeinek nyilvánítván, a száműzetés büntetésével sújtja. Azután így folytatja:

«Nehogy a nádori hivatal, mely a király után a zászlósurak sorozatában az első méltóság, jövőben is pártütők támadásainak ki legyen téve: a főpapok, zászlósurak, előkelők és egyéb rendek egyértelmű tanácsára elhatároztuk, hogy a nádori hivatal Báthori Istvánnak, ki attól ok nélkül, igazságtalanúl és helytelen módon megfosztatott, visszaadassék; jövőben pedig tőle és bármely más nádortól csak főbenjáró büntett miatt vétessék el; azon hozzáadással, hogy országunk nádora miként országgyűlésen, az ország összes rendeinek szavazataival szokott megválasztatni: szintúgy, mielőtt büntett miatt hivatalától megfosztatnék, az országgyűlésen együtt levő főpapok, zászlósurak és nemesek ítélőszéke elé állíttassék és ha törvényes úton elmarasztaltatik, hivatalával fejét is veszítse; máskülönben pedig hivatalát élte fogytáig tartsa meg.»*

Miként az országgyűlésen egy hang sem emelkedett Werbőczi védelmére, úgy országszerte közönyösen fogadták letételének hírét.

A köznemesség politikai jellemét sötét színben állítja elénk bálványozott két vezérének elejtése, a mely esemény Zápolyai Jánosra is árnyékot vet.

Joggal írhatta, egy évvel utóbb, a magyarokról egy lengyel főúr, hogy «ez a nemzet a becsület és a hírnév tisztaságával semmit sem gondol».**

De nemcsak a személyi kérdésben, hanem az országgyűlés egyéb végzéseiben is hűtelenné lett a köznemesség az eszményekhez, melyekért negyedfél évtize-

* A királyi okírat szövegét közölte (hibásan) HORVÁT, 243—245. Pontos másolatát kiadta SZABÓ KÁROLY, a Történeti Lapok 1874-iki évfolyamában.

** Laski 1527 október 18-án Kolozsvárról. Acta Tomiciana. VIII. 315.

den át küzdött; a mit eddig alkotott, önkezével rombolta le.

Ugyanis az ország rendei, végzeményük élén, azt a kérelmet intézik a királyhoz, hogy ezentúl az ország kormányzásában «éljen tekintélyével és hatalmával; mind a királyi jövedelmek szaporítását és kezelését, mind az ország szabadságát, védelmét és összes szükségeit illető ügyekben, érett megfontolás után, maga rendelkezzék». Kinyilatkoztatták, hogy a főpapokból és országnagyokból a király tetszése szerint alakíthatja meg tanácsát és a nyolcz köznemes ülnököt is ő maga választhatja meg.

E mellett egy czikkely elpanaszolja, hogy a «folytonos országgyűlések a szegény nemeseket egészen kimerítették, úgy hogy többen közülök a nagy költségek miatt jószágaikat elzálogosítani kényszerültek és paraszt állapotra jutottak»; ennélfogva a királyt arra kéri, hogy jövőben «csak nagy szükség esetén hívja egybe a köznemességet».

Általán úgy fogták föl a helyzetet, hogy az országgyűlés végzései Lajos királyt «korlátlan hatalmú uralkodóvá» tették.[1]

Werbőczi, ámbár politikai pályája összes vívmányainak megsemmisülése és a csalódás érzése, a mit mind az udvar, mind saját pártjának magatartása fölidézett, lelkét keserűséggel töltötte el: nem csüggedett el. Erőt talált magában új küzdelmekre.[2]

A nádori hivatal czímét letette; de továbbra is «Magyarország szolgájának» czímezte magát.[3] Ezzel jelezte, hogy

1 A Magyar Nemzet Története. IV. 488—491.

2 Imént idézett munkámban az ellenkező nézetet vallottam, mert nem akadtam volt annak nyomára, hogy Werbőczi Budáról elmenekülése után új actiót kisérlett volna meg. Csak 1898 május havában találtam Kassa városának, Kemény Lajos levéltárnok úr által legújabban rendezett részében az alább tárgyalandó levelet, mely Werbőczi magatartására új világosságot vet.

3 Így az imént idézett levélben és 1526 június 27-ikén Selmecz városához (pelsőczi jobbágyok érdekében) írt levelében. (Az utóbbi a M. N. Múzeum könyvtárában.)

nem személyes érdekek lebegnek szemei előtt, nem az elvesztett s magas méltóság visszaszerzésére törekszik, hanem hazája szolgálatának kivánja erejét szentelni ezentúl is.

Zólyom megyei menedékhelyén zavartalanúl tehette meg az előkészületeket az új actiora. Az uralomra jutott párt megelégedett azzal, hogy őt megbuktatta; nem gondolt arra, hogy az ellene hozott itéletből a következményeket levonja. Birtokait a király el nem adományozta. Személyes szabadságát senki sem fenyegette.

Pártfelei, barátai között pedig találkoztak, a kiknek ragaszkodása a szerencsétlenség napjaiban nem csökkent s most fölkeresték, hogy kitartásra buzdítsák és szolgálatukat neki fölajánlják. Csak háromnak ismerjük nevét; ezek Derencsényi Miklós tornamegyei főispán, Giczei Albert és Szini István. Ezek biztosan számítottak arra, hogy különösen az ország felső részeiban Abaúj-, Borsod-, Gömör-, Torna-, Zemplén- és Ungmegyékben a köznemesség csatlakozni fog hozzájuk és így megállapodásra jutottak az iránt, hogy hiveikkel gyűlést fognak tartani.

Érdekes világosságot vet ezen tervre Werbőczi levele, melyet (1526) június 9-ikén (latin nyelven írt) Derencsenyihez, néhány órával azután hogy ez tőle Dobronyából eltávozott volt:

«Nemzetes uram, kedves testvérem. Üdvözletem előrebocsátása után. Ma megállapodásra jutottunk az iránt, hogy a leveleket, a miket néhány vármegyéhez intézek, szolgám Szőlősy Miklós személyesen vigye meg. De ettől elállottam; mert Miklóst, kire úgyszólván minden órában szükségem van, olyan hosszú időn át nem nélkülözhetném. Elhatároztam tehát, hogy leveleimet Zemplén- és Ungmegyékhez azon megyékben birtokos egyik emberem által küldöm, a ki ha jónak látja a szomszédvármegyéket is bejárhatja. De nehogy e közben az idő felhasználatlanúl múljék, a Borsod- és Abaújmegyékhez szóló leveleket nemze-

tes uraságodhoz küldöm, kérvén és esedezvén, méltóztassék ezen összes leveleket saját embere által eljuttatni csáti Szini Istvánhoz, ki azokat a czímzettnek kézbesíteni fogja. Ezenkivül a Gömör- és Tornamegyékbe szánt leveleket is küldöm, a melyeket ma újból írtam; kérem nemzetes uraságodat, méltóztassék azokat a nevezett vármegyék jegyzőinek átadni és azokat, melyeket ma reggel nemzetes uraságodnak kézbesítettem, tőlük még abban az esetben is, ha már elolvasták volna, visszavenni és elégetni; mert hanyagságból kis hiba került beléjük.

Minden egyebet élő szóval közöltem nemzetes uraságoddal. Újból kérem, hogy dolgaimban és ügyeimben, a melyeket szóval tárgyaltunk, buzgón járjon el és a saját s a többi testvéreim belátása szerint a szomszéd vármegyékbe követeket küldjenek; mindazt pedig, a mit azokban a megyékben különösen a helyre nézve, a hol a gyűlés megtartandó volna, határozni fognak, mielőbb tudomásomra hozzák. Uraságodnak boldog életet kivánok.»

És a levél alján ez az utóirat áll:

«Nemzetes uraságodat kérem, gondoskodjék arról és a két vármegye jegyzőit is szólítsa föl arra, hogy leveleim másolata ellenségeim kezeibe ne járjon.»*

Két héttel utóbb Giczei Albertet küldötte Werbőczi a tornamegyei főispánhoz «fontos közlésekkel», melyek kétségkivül a tervezett gyűlés megtartásának siettetésére vonatkoztak.**

A mozgalmat csirájában megakasztotta az a hír, hogy Szolimán szultán Magyarország ellen megindult. Werbőczi hazafias érzése visszariadt attól, hogy a válságos helyzetet, melybe az ország jutott, a saját czéljai javára kizsákmányolja.

A pártküzdelemben fegyverszünet állott be. De az

* A levelet közölte Kemény Lajos: Történelmi Tár. 1898. évf. 729.

** 1526 június 22-ikén Derencsényihez intézett levele imént került Véghelyi Dezső gyűjteményével a M. N. Múzeum könyvtárába.

erőfeszítésekben, melyeket a király és a nemzet az ország védelmének biztosítása végett tett, Werbőczi nem vett részt. Szolgálatát sem az udvar, sem az erdélyi vajda nem vette igénybe. Dobronya várában várta be a válságos harcz kimenetelét, ott kapta meg a mohácsi katasztrófa hírét.

A legelső gondolat, mely lelkén uralkodott: az önfentartás ösztönének sugallata volt. Nem kereste föl sem a királynét, sem Zápolyait. Annak a területnek, a hol családjával menedéket talált, biztonsága fölött őrködött és önfeláldozó tevékenységet fejtett ki, a végből, hogy a török hadak előnyomulása a bányavárosokat az ellenállásra felkészülve találja.*

Erre nem volt szükség. A török császár szeptember 26-án kivonult Budavárából és seregeit visszavezette birodalmába.

Ekkor Werbőczit újból a politikai küzdtérre hívták az események.

* Werbőczi 1526 szeptember 23-ikán Dobronyából keltezett levelében írja: «Ebdomada transacta quot loca peregrinaverim, quot montes transcenderim, semper pro tutela parcium istarum . . .»

ÖTÖDIK KÖNYV.

WERBŐCZI ISTVÁN

JÁNOS KIRÁLY KANCZELLÁRJA.

1526—1528.

I.

AZOKAT a körülményeket, a melyek között az országot a mohácsi vereség szerencsétlensége érte, a nemzeti párt a saját politikai czéljainak szempontjából, kiválóan szerencséseknek tekinthette. Vezérei Zápolyai János és Werbőczi a csatában nem vettek részt. Életben maradtak és a katasztrófáért nem terhelte őket a felelősség, sőt ennek egész súlyát az udvari pártra hárítháttak. Mivel pedig, a pápa kivételével, a külső hatalmasságok az országot a válságos helyzetben magára hagyták: még nagyobb határozottsággal, mint 1505-ben, hirdethették azt, hogy a nemzet csak saját erejére támaszkodva, csak saját kebeléből választott uralkodótól várhatja fönnmaradását.

Zápolyai János két évtized óta a nemzeti párt trónjelöltje volt. Most tehát a királynak fiörökös nélkül bekövetkezett halálával megüresedvén a trón, tartózkodás nélkül tette meg a lépéseket, hogy királylyá megválasztatását előkészítse és biztosítsa.

Alighogy szeptember végén a törökök Magyarországból kivonultak, az ország rendeit október 14-ikére tokaji várába hivta meg a végre, hogy ott «arról, a mit a haza védelme

és megmaradása tekintetében cselekedni kell, tanácskozzanak».*

Werbőczi, feledve a történteket, eszményeinek és érdekeinek vonzó erejét követve, egyike volt a legelsőknek, a kik szolgálatukat neki fölajánlották. Még mielőtt vele találkozhatott volna, azzal igyekezett a közvéleményt számára megnyerni, hogy őt az ország szabadítója gyanánt tüntette föl. Október harmadikán a hontvármegyei Nyékről Selmecz városát arról értesíti, hogy Szolimán azért határozta el magát az ország elhagyására, mert tudósításokat kapott, hogy az erdélyi vajda hadai, Mayai Lukács sebesi kapitány vezérlete alatt, Törökországba törtek és nagy dúlásokat visznek ott véghez.**

Ugyanakkor Werbőczi más irányban is igyekezett a trónra vezető utat Zápolyainak előkészíteni. Nem lehetett kétsége az iránt, hogy Mária királyné, az udvari pártnak életben maradt tagjaival egyetértőleg, testvérbátyja Ferdinánd főherczeg királylyá megválasztatása érdekében fog működni, támaszkodva azon szerződésekre, melyek a Habsburgdinasztia örökösödési jogát megállapították. Mindazáltal hozzá lévén szokva, hogy hiú remények bolygó tüzeinek nyomában járjon, meg akarta kisérleni, hogy őt elhatározásától eltérítse és így az országtól a polgárháború veszélyét távoltartsa.

Egyik bizalmas emberét, Bekényi Benedek ítélőmestert, Pozsonyba küldötte, hogy az oda vonult Mária környezetében tartózkodó magyar urakkal érintkezésbe lépjen s az özvegy királyné és Zápolyai János között létesítendő házasság gondolatát szőnyegre hozza. Bekényi Pozsonyból, október közepe táján, Haimburgba ment, a hol Ferdinánddal

* A meghivólevélből egy példány sem maradt fönn; tartalmát ismerteti Várdai Pál egri püspöknek október 8-ikán Kassa városához intézett levele. Magyar Országgyűlési Emlékek. I. 4.

** A levél eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban.

78. I FERDINÁND.

Mária éppen a magyar trón elfoglalása tárgyában tanácskozott. Azonban az ifjú özvegy, egyéni büszkeségének és dinasztikus politikájának sugallatára, a legnagyobb határozottsággal utasította vissza a tervet. Egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy «inkább kolostorba lép vagy akár koldulni megy, mintsem hogy Zápolyai János nejévé legyen».*

Ezen tárgyalásokkal egy időben, október közepén, a tokaji vár, melyet a Tisza és Bodrog összefolyásánál Hunyadi János épített volt, Mátyás király pedig Zápolyai Istvánnak adományozott, nagyszámú előkelő gyülekezetet fogadott falai közé. A főpapok rendjéből csak Várdai Pál egri püspök, a zászlósurak sorából egyedül Perényi Péter temesi gróf és koronaőr jelentek meg. A régi nemzetségeket Báthori Endre szatmári főispán, a nádor testvéröcscse, Dóczi János királyi kincstartó, Drágfi János és Homonnai Drugeth Ferencz főispánok képviselték. Tömegesen jöttek össze a nemesség kiváló tagjai. Ott voltak azok, kik a megelőző országgyűléseken a nemzeti párt élén állottak: Ártándi Pál, Bodó Ferencz, Glésán Pál és Szobi Mihály. A jelenlevők között az Ábrahámfi, Bajoni, Csaholi, Csáki, Czibak, Derencsényi, Gerendi, Ibrányi, Jakcsi, Jaksics, Kátai, Kenderesi, Kismarjai, Maczedóniai, Matusnai, Patócsi, Petrovics, Pöstyéni, Várdai, Vidfi, Vitéz családok sarjaival találkozunk.

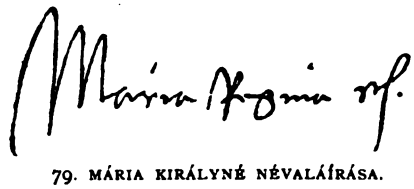

79. MÁRIA KIRÁLYNÉ NÉVALÁÍRÁSA.

Pest, Szatmár, Turócz, Ung és még néhány vármegye, az erdélyi három nemzet, Kassa és több más város követeket küldöttek.**

* Bekényi küldetéséről Nádasdi Tamásnak 1526 október 15. és 18-án Ferdinándhoz írt levelei némi homályos és hézagos tudósításokat tartalmaznak. (A levelek a bécsi udvari levéltárban. — V. ö. SMOLKA becses értekezését: «Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn». Archiv für österreichische Geschichte. LVII. 1—172.)

** A jelenlevők névsorát csak részben

Mindannyian találkoztak abban a felfogásban, hogy «a haza védelme és megmaradása» érdekében legsürgősebb teendő Zápolyai Jánost a megüresedett trónra emelni.

Alig volt arra szükség, hogy Werbőczi hatalmas rábeszélő és szónoki tehetségét értékesítse.

Ő volt a vezérszónok. Beszédében — melyet Istvánfi Miklós történeti munkájában föntartott — az 1505-ik évi végzésből merítette a leghatásosabb érveket annak bebizonyítására, hogy a királyválasztásnál idegen uralkodóházak igényeit tekintetbe venni nem szabad. Mind II. Ulászló, mind II. Lajos uralkodását kiméletlenül bírálta. «Az idegen származású királyok — így szólott — többnyire fösvénységükkel, kegyetlenségükkel vagy hanyagságukkal gyűlöletessé tették magukat, súlyos csapásokat hoztak az országra. Ime, példa rá Ulászló, ki tunyán és dicstelenül, mint vén aszszony ült a trónon. Nem akarok szólani szerencsétlen fiának vakmerőségéről, melylyel hadseregünk virágát, egykor ellenségeink között félelmet és rettegést gerjesztő erőnk és vitézségünk babérjait ocsmányúl és gyalázatosan feláldozta. Valóban az irgalmas Isten különös gondviselésének és kegyének bizonyítékát láthatjuk abban, hogy a gyászos emlékű harczmezőtől az erdélyi vajda urat, ezt a bátor és jeles férfiút távoltartva, életét megmenteni méltóztatott. Ekképen föntartotta számunkra azt, ki hanyatló hazánkat, ezen siralmas időben, bölcs tanácsával és győzhetetlen fegyverével megoltalmazni és fölvirágoztatni képes is, kész is».*

A jelenlevők egy része azt óhajtotta, hogy a királyválasztást azonnal végre kell hajtani. A hevesebbek már

adja a tokaji értekezlet harmincz tagjától aláírt országgyűlési meghivóirat. Azt kiegészíti ISTVÁNFI MIKLÓS, kinek a tokaji gyűlést illetőleg más (azóta eltűnt) forrás is állott rendelkezésére. Országgyűlési Emlékek. 4., 5.

* ISTVÁNFI: Historia regni Hungariæ. 1758-iki kiadás, 84. — Alapos okaink vannak arra a föltevésre, hogy ez a beszéd nem ISTVÁNFI műve, hanem rendelkekezésére állott Werbőczi szövege.

lelkesen éltették «János királyt».[1] Valószinűleg Mátyás megválasztatása lebegett előttük példa gyanánt.

Azonban Werbőczi tisztában volt azzal és meggyőzte a többieket is arról, hogy a királyválasztás csak a végre külön összehivott országgyűlésen foganatosítható. Erre nézve kétség nem merülhetett föl. Csak azt a kérdést kellett még eldönteni, hogy a királyválasztó országgyűlés összehivásának joga és kötelessége kit illet meg?

Törvényeink gyűjteményében egy 1485-ik évi végzemény foglaltatik, mely a nádor hatáskörét szabályozza és egyik czikkelyében megállapítja, hogy valahányszor a király fiörökös nélkül hal el, a királyválasztó országgyűlést a nádor hivja össze és a választásnál az első szavazatot ő adja. Azonban kétségtelen, hogy ennek a törvénynek létezéséről a mohácsi vész után semmit sem tudtak, és hogy a jelezett végzemény emlékirat természetével bír.[2]

Az utolsóelőtti királyválasztó gyűlésre, V. László halála után, négy főpap, a nádor és hat zászlós úr; a legutolsóra, Mátyás halála után, az özvegy királyné, a környezetében levő főpapokkal és zászlósurakkal, bocsátották ki a meghivó leveleket.

Most Zápolyai János eleinte azt a nézetet vallotta, hogy a királyválasztó országgyűlés kihirdetésére Mária királyné van hivatva és ezért azzal a kérelemmel fordúlt hozzá, hogy ezt mielőbb tegye meg.[3] Azonban ettől a felfogástól a tokaji értekezleten — kétségkivül Werbőczi tanácsára — eltért és a körüle egybegyűlt rendekkel abban állapodott meg, hogy ők hirdetik ki a királyválasztó országgyűlést, melyet november 5-ikére, Fehérvárra hivtak egybe.

«Egybegyűltünk, — írják a meghivólevélben, — hogy

1 ISTVÁNFI, 85.

2 Erről külön értekezésben tüzetesen szólok a Századok 1899-ik évi júniusi füzetében.

3 Ezt Mária királynénak Zápolyaihoz intézett válaszíratából tudjuk. PRAY, I. 274.

az ország védelméről, oltalmáról, a ránk nehezedett csapás és a közveszély elhárításáról tanácskozzunk. Azonban többszöri tárgyalás és értekezés után úgy találtuk, hogy fejedelem és igazgató nélkül ... állandó és érvényes, az országra nézve jó és üdvös rendelkezéseket nem tehetünk.»

Mindazáltal érezték azt, hogy az országgyűlésnek az özvegy királyné és a nádor mellőzésével történt kihirdetése nem tekinthető kifogástalannak és párthatározat színét viseli magán; minélfogva attól kellett tartaniok, hogy a kihirdetett országgyűlést az ellenpárt körében törvénytelennek fogják tekinteni. Szükségesnek látták tehát gondoskodni arról, hogy a megjelenésre azokat is késztessék, a kik különben felhivásukat követni nem volnának hajlandók. Azokra, kik «akár makacsságból, akár hanyagságból» a királyválasztó országgyűlésen meg nem jelennek, súlyos büntetést határoztak, a melyet azonban nem írtak körül elég szabatosan. Olyan büntetésről beszélnek, «mely az ország pártütő és elszakadt tagjait megilleti, az ő unokáikra is gyalázatot hoz és a megválasztandó király által meg fog erősíttetni.»*

Ezen eljárásuk az eddigi gyakorlattól eltért, anélkül, hogy az óhajtott eredmény elérésére biztosítékot képezhetett volna.

A meghivólevelet a jelenlevők közül a legelőkelőbbek, számszerint harminczan írták alá. Élükön János vajda áll. Utána következnek: Eger főpapja, Perényi Péter, Báthori András, Homonnai Ferencz, Drágfi Gáspár és (a hatodik helyen) Werbőczi István «Magyarország szolgája.»**

Eszerint ő nem tartott igényt arra, hogy pártfelei nádornak ismerjék el. Az utolsó országgyűlés határozata által teremtett helyzetet bevégzett tény gyanánt elfogadta. Mint hivatalt nem viselő úr szerényen elsőbbséget adott

* Országgyűlési Emlékek, 7
** I. h.

még a főispánoknak is. De csorbítatlan tekintélye az első helyet szerezte meg részére a köznemesség sorában.

A tokaji értekezlet szétoszlása után Werbőczi buzgó tevékenységet indított meg nemcsak a fehérvári országgyűlés sikerének előkészítése érdekében, hanem a végből is, hogy az urak mielőbb és pedig fegyveres erővel csatlakozzanak a trónjelölthöz. A levelek, a miket szerte küldözött, mind elvesztek. Az azokra érkezett válaszíratokból is csak egy kerülte el az enyészetet: Ráskai Gáspáré. Ez jelenti neki, hogy több jó barátja, sőt maga Mária királyné, nagy igéretekkel iparkodnak őt rábirni, hogy Ferdinánd főherczeg mellé álljon; azonban ő mégis kész mindent feláldozni és kétszáz lovassal fog a vajdához csatlakozni. Csakhogy ajánlatának értékét kétségessé teszi azzal a vallomással, hogy nem indulhat meg, mert pénze nincs, még húsz forinttal sem rendelkezik; egyúttal kifejezi azt a reménységét, hogy szolgálataiért a jutalom el nem marad; végül biztosítja, hogy Werbőczi annak, a mit érette tenni fog, úgy veszi majd hasznát, mintha közvetlenül a saját érdekében tenné.*

II.

KÖZBEN Ferdinánd érdekében is megindult az actio. Mária királyné november 25-ikére Komáromba országgyűlést hirdetett; egyúttal nyílt levelekben az ország rendeit fölszólította, hogy a törvénytelenül egybehivott fehérvári országgyűlésre ne jelenjenek meg. Ferdinánd pedig, míg házának régi hiveit adományokkal és igéretekkel ragaszkodásukban megszilárdítani igyekezett, kisérletet tett, hogy

* Az 1526 október 25-ikén Fülekről írt levél a bécsi állami levéltárban.

ugyanezen eszközökkel az ellenpárt vezérférfiait megnyerje. Természetszerűen a legnagyobb fontosságot arra helyezte, hogy Werbőczit a maga részére vonja. Október 30-ikán Bécsben levelet írt alá, mely «őszintén kedvelt tekintetes és nagyságos Werbőczi Istvánhoz» volt czímezve.[1] Tartalma rövid, de világos. Értesíti, hogy Batthyányi Ferencz bán üzenetét viszi neki s kéri, adjon neki hitelt. Batthyányi arra volt hivatva, hogy vele átpártolásának árát megállapítsa. Az a körülmény, hogy a levél eredeti példánya a Batthyányi herczegek családi levéltárában őriztetik, kétségtelenné teszi,[2] hogy a czímzettnek át nem adta a megbizott és pedig azért nem, mert a legcsekélyebb reménysége sem lehetett arra, hogy ajánlatai kedvező fogadtatásra találnak.

Ugyanakkor Ferdinánd a fehérvári országgyűlésre küldvén három osztrák tanácsosát, ezeket megbizta, hogy Werbőczivel tárgyalásokat indítsanak meg.[3]

A fehérvári országgyűlés létrejöttét ugyanis Ferdinánd és Mária erőfeszítései nem akadályozhatták meg. Azonban az ország rendei csekély számban jelentek meg ott. A szellemekre leverő és zsibbasztó hatást gyakorolt annak az előérzete, hogy két trónkövetelő állván egymással szemközt, két király megválasztásával az országra még nagyobb veszedelem várakozik annál, a miből imént menekült meg.

Fehérvárra csak az ország felerészéből, huszonhét vármegyéből gyűlt egybe a köznemesség.[4] Az országnak életben maradt zászlósurai közül a nádor, a horvátországi bán, a tárnokmester távoltartották magukat. Ellenben a főpapok

1 «Spectabili et magnifico sincere nobis dilecto Stephano Werbeszky.»

2 Körmenden, Acta memorabilia, 76.

3 Ferdinándnak 1526 október 27-ikén részükre kiállított utasítása Werbőczíről nem tesz említést. Azonban az osztrák kormánytanácsnak 1527 február 3-ikán kelt alább említendő iratában szó van arról, hogy a három biztosnak volt megbizatása Werbőczihez is.

4 Rómába érkezett tudósítások alapján írja ezt Campeggio bíbornok 1527 január 1-én Angolországba. SMOLKA, i. h.

többsége, hét püspök jelent meg. Ugyanannyi királyi város küldött követeket.*

November 10-ikén tartatott meg a királyválasztó ülés. A főpapok, az országos méltóságok viselői és az előkelő nemesek a prépostság épületében tanácskoztak. Felolvastatott az 1505-ik évi végzés. Mire a jelenlevők egyhangúlag Zápolyai Jánosra adták szavazatukat.

Ezt az eredményt Werbőczi István vitte meg a város falain kivül szabad ég alatt táborozó köznemességnek. «Uraim, magyarok! — így szólott hozzájuk — tudjátok, hogy fejedelem és kormányzó nélkül vagyunk, országunk pedig elpusztulva áll; tudjátok azt is, hogy Ferdinánd osztrák főherczeg kiván királyunk lenni. Mondjátok meg, akarjátok-e őt királyúl vagy nem?»

Egyhangúlag zúgott föl a válasz: «A világért sem akarjuk!»

«Kit akartok tehát királyúl?» kérdezé tovább.

Egyhangúlag felelték, hogy János vajdát kivánják.

Ekkor előlépett Ferdinánd biztosainak egyike és arra kérte a gyülekezetet, hogy mivel az ország rendeinek nagy része meg nem jelent, a trón betöltését halaszsza el. Azonban Werbőczi figyelmeztette a nemességet, hogy minden nap, minden órán az ellenség újból megtámadhatja az országot, mely e szerint egy pillanatig sem maradhat király nélkül. És az 1505-ik évi végzést tartalmazó pecsétes okiratnak hosszú dárdára tűzött példányát mutatván föl, így szólott: «Ime uraim, itt van a fogadás, az esküvel megerősített végzés, melyben a vármegyék és az urak mind arra kötelezték magukat, hogy idegent soha többé nem fognak királyúl megválasztani.»

«János vajda legyen a király», hangoztatta újból a tömeg.**

* Országgyülési Emlékek. I. 17.

** Szerémi Györgynek, II. Lajos káplánjának, ki az országgyülésen jelen volt,

A következő napon Zápolyai János Magyarország királyává koronáztatott.

Eszerint a nemzet által saját kebeléből választott uralkodó ült ismét a magyar trónon. Magyarok, a nemzeti eszmék leglelkesebb hirdetői, környezték őt mint tanácsadók. Az országgyűlés osztatlanúl párthíveikből állott; ellenzéknek nyoma sem volt. A hatalom teljességének birtokában be kellett most bizonyítaniok, hogy az ország megmentésének és hatalma, fénye, jóléte visszaállításának feladatát megoldani képesek.

Azonban már a legelső lépések, a miket tettek, vészjóslóan jelezték a csalódást, a mi az országra várakozik, hirdették tehetetlenségüket.

Az országgyűlés végzései egyáltalán nem állottak a válságos helyzet színvonalán. Az ország védelméről a török támadás megujulása esetén, állami egységének biztosításáról, a rendes kormányzati és közigazgatási viszonyok helyreállításáról egyáltalán nem gondoskodtak. A Mátyás király halála óta kiküzdött politikai vívmányok érvényesítésével sem foglalkoztak.

Sőt megfeledkeztek a tokaji meghivóiratban foglalt fenyegetésről is, melynél fogva most azok ellen, kik az országgyűlésen meg nem jelentek, eljárniok kellett volna. Ellenben azt hitték, hogy újabb fenyegetésekkel a Mária által kihirdetett országgyűlést meghiúsítják. A főpapokat és zászlósurakat, a kik ott megjelennek, előre hűtleneknek nyilatkoztatták és János királyt felhivták, hogy azokat javadalmuktól, illetőleg hivataluktól foszsza meg.

A rendek adót szavaztak meg, de azzal a sajátszerű hozzáadással, hogy csak öt hónap eltelte után fogják behajtatni. Addig a mohácsi mezőn elesetteknek hagyatékaiban, a templomoktól elszedett kincsekben és a megürese-

elbeszélése és egy Miklós nevű magyarnak Velenczébe küldött jelentése. JÁSZAY: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész előtt. 154.

dett egyházi javadalmakban jelölték ki a jövedelmi forrásokat, a melyekből a király meríthet.

János király ezeket a végzéseket nem erősítette meg, sőt kijelentette, hogy a templomoknak a II. Lajos rendeletére elszedett kincseket vissza fogja szolgáltatni.* Az egyházi javadalmakat sem hagyta üresedésben és a legelőkelőbbet, az esztergomi érsekséget, mindjárt Várdai Pál egri püspöknek adományozta.

A nádori méltóság betöltéséről nem rendelkezett; ámbár azt a reménységet, hogy Báthori Istvánt kimélve megnyerheti, bizonyára nem táplálta.

Werbőczit nem az üresedésben levő országbírói méltóságra emelte, hanem főkanczellárjává nevezte ki. Ekkorig ezt a tisztet mindig főpap viselte. A nemzeti párt — mint láttuk — kezdettől fogva oda hatott, hogy az egyháziakat a világi állásokból mindinkább kizárja, és saját vallás-erkölcsi hatáskörük határai közé utalja. Valószinűleg ez a törekvés érvényesül Werbőczi kineveztetésében, a mely őt a király oldala mellett a legbefolyásosabb politikai állásra helyezte.

Az ő szolgálatait János király más módon is jutalmazta. Néhány nappal a koronázás után, több adománylevelet állított ki javára. Saját családi javaiból Tornavárát a hozzátartozó uradalmakkal, Nógrád megyében agárdi curiáját és Budavárában a ferencziek temploma mellett álló házát; továbbá Szalkai László primás hagyatékából Borsodmegyében Nyárád falut és Budán a zsidó temető mellett álló házat kerttel; végre Batthyányi Ferencz hűtlensége következtében Veszprémmegyében Vázson várát, a hozzá tartozó uradalommal,** a melyre — mint láttuk — alig egy év előtt már más szerezett jogczímet. Ezekhez kevéssel utóbb járul-

* Országgyűlési Emlékek, I., 21., 22.

** Két adománylevél a vörösvári levéltárban, egy beigtatási rendelet Horváthnál, 259.

tak más adományok: Tornamegyében Szárd vára tartozékaival és Erdélyben három falu, melyek a Ferdinándhoz csatlakozott Besztercze város tulajdonát képezték volt.*

III.

A FEHÉRVÁRI országgyűlés után országszerte lelkes hangulat emelkedett uralomra. A lengyel király követe jelenti, hogy «a magyarok úgy érzik magukat, mintha újjászülettek volna»; továbbá, hogy «letették az idegen, főképen a német viseletet, és a szittya szokásokhoz tértek vissza.»**

Az a remény dobogtatta meg a szíveket, hogy a magyar királyi udvar, mint Mátyás trónraléptekor, újból a hatalom és dicsőség áldásaival fogja az országot elárasztani.

Csakhamar a gyászos csalódás érzete eloszlatta az ábrándokat.

János királyban hiányozott a leglényegesebb tulajdonság: az erély, a határozottság. Egyéniségének ezt a fogyatkozását nem pótolhatta Werbőczi, a ki a gyakorlati államférfiú ezen kellékét szintén nélkülözte.

Bátor föllépéssel megsemmisítheti Ferdinándnak szervezkedő pártját. Frangepán Kristóf ajánlkozott is, hogy négyezer emberrel Pozsonyt hatalmába ejti. De a keresztény vér ontását kerülni óhajtván, tervét el nem fogadta; és így a pozsonyi országgyűlés megtartását, Ferdinándnak magyar királylyá megválasztatását, az országnak két uralkodó között megoszlását nem akadályozta meg.

Valószínűleg ezen habozó magaviselete keltette föl Ferdinánd környezetében azt a reményt, hogy János királyt

* Az adománylevelek Vörösvártt.

** Krziczky püspöknek 1526 november 16. és deczember 3-ikán kelt levelei. Acta Tomiciana, VII.

visszalépésre lehet birni s hogy ez a czél éppen Werbőczi útján érhető el.

Az 1527-ik év elején Ferdinánd osztrák kanczellárja, Harrach Lénárd, levelet írt magyar hivataltársához. Abból indul ki, hogy ők ketten, legközelebb állván uralkodójuk szívéhez, arra vannak hivatva, hogy a közöttök fennálló ellenségeskedés megszüntetésére törekedjenek, a mi legbiztosabban úgy érhető el, ha Zápolyai János nőül veszi Mária királynét; felszólítja tehát Werbőczit, értesítse őt, vajjon uralkodója hajlandó-e ezen frigy megkötésére; ha igen, ő képes létrejöttét biztosítani; egyúttal a részletes tárgyalások végett személyes találkozást javasolt.*

Nem merülhet föl kétség a felől, hogy Harrach ajánlatának nem volt komoly alapja és csak az lehetett czélja, hogy Werbőczit tárgyalásokba vonja, a mire kiindulási pont gyanánt azért választatott a házassági terv, mert — mint láttuk — éppen ezen az alapon kisérlette meg Werbőczi néhány hónap előtt az ellentétes érdekek kiegyenlítését.

János udvaránál hittek az ajánlat komolyságában, de a nélkül, hogy azt nagy lelkesedéssel fogadták volna. János király a lengyel király tanácsát kérvén ki, az azon aggodalmakat tolmácsolta, a melyeket Máriának terméketlensége és első férje életében kitűntetett uralomvágya támasztanak, minélfogva kijelentette, hogy erre a házasságra csak «a keresztény vér ontásának megakadályozása érdekében szánhatná rá magát».**

Werbőczi bizonyára szintén ilyen formában írta meg

* Ferdinánd lengyelországi követe, Logschau, 1527 június 9-én Krakóból írja Harrachnak, hogy Werbőczihez írt levele másolatát János király megküldötte a lengyel királynak. Ámbár Logschau erről csak júniusban nyert tudomást, szükségkép januárban kellett Harrach levelének íratni; mert (mint látni fogjuk) február 25-ikén már tudtak Krakóban a Werbőczi és Harrach között létrejött találkozásról. (Logschau levele a bécsi állami levéltárban.)

** Logschau idézett jelentése.

választát Harrachnak, és Trencsént jelölte ki találkozási helyül. Itt, a Zápolyaiak fényes kastélyában február közepetáján jött össze a két államférfiú.

80. JÁNOS KIRÁLY PECSÉTJE.

Az osztrák kanczellár most a házassági terv megújítása mellett azt a javaslatot tette, hogy Ferdinánd elismerné János királyt Magyarország uralkodójának és a maga örökösödési jogait csak azon eshetőségre tartaná fönn, ha János fiörökös nélkül hal meg; viszont János király a

magyar korona igényeiről Morvaország, Szilézia és Lausitzra, váltságdíj követelése nélkül mondjon le.

Harrach hangsúlyozta ugyan, hogy ezen javaslatot Ferdinánd király tudta nélkül teszi; de ezen állításban Werbőczinek szükségkép diplomatikus fogást kellett látnia, a melylyel az osztrák kanczellár szabad kezet kivánt biztosítani uralkodójának.

Werbőczi nem érezte magát feljogosítva arra, hogy ezen tervvel szemben határozott állást foglaljon. Válasza úgy hangzott, hogy jelentést tesz uralkodójának, és válaszát rövid idő múlva Trencsénbe meghozza neki.*

Azonban alighogy Esztergomba visszaérkezett Werbőczi, felkereste őt Ferdinánd hivatalos küldötte. Ez egy egészen ismeretlen és jelentéktelen állású bécsi polgár, Schwarcz János volt, kit az osztrák helytartók arra a czélra szemeltek ki, hogy üzenetüket megvigye.

Werbőczi, mikor február 19-ikén Schwarcz átnyújtotta neki Ferdinánd királynak február 3-ikán kelt megbizólevelét, az íratot figyelmesen elolvasván, a Ferdinánd használta czímekre vonatkozólag megjegyezte, hogy őt Magyarország királyának, Morvaország őrgrófjának, Szilézia herczegének el nem ismerheti.**

A követ erre a megjegyzésre nem fektetett súlyt. Megbizatása értélmében, a helyett, hogy a szokásnak megfelelően, élő szóval adta volna elő azt, a mit utasítása tartalmazott, ezt egyszerűen felolvasta:

«Ferdinánd király üdvözli Werbőczit, biztosítja kegyelméről, örömét fejezi ki jó egészségben léte fölött. Visszaemlékezve arra, hogy a nürnbergi birodalmi gyülésen vele megismerkedett és érintkezésbe lépett, bizalmat táplálván

* Mindezt János király megbizásából Kázmér tescheni herczeg 1527 február 25-ikén közölte a lengyel királylyal. Előterjesztése Acta Tomiciana IX 90.

** A bécsi helytartóknak február 23-án Ferdinánd királyhoz intézett jelentésük Bécsben.

iránta, «az erdélyi vajda érvénytelen országgyűlésére küldött követeinek és biztosainak meghagyta volt, hogy hozzá is forduljanak. Ő azonban akkor a veszély miatt, mely fenyegette volna, nem karolta föl úgy az ügyet, mint óhajtotta. Ennek daczára bízik igazságszeretetében, és újból kéri, fontolja meg, hogy az igazság és a méltányosság mit követelnek». Azon jogokon kivül, a miket ő maga és neje a magyar koronára tartanak, tekintetbe veendők a szerződések, a mik Frigyes császár és Mátyás király, azután Miksa császár és Ulászló király között jöttek létre. Ezek alapján választották meg őt királylyá. Ha az ország békés birtokába juthat, a maga, a császár és a német birodalom egész erejét Magyarország megoltalmazására fordítja. Ellenben ha az erdélyi vajda makacsúl ragaszkodik elhatározásához, a törökökkel szégyenteljes béke megkötésére kell magát elszánnia, a miből az országra és a kereszténységre nagy veszedelem háramlik. Reméli tehát, hogy Werbőczi mindezt megfontolván, az ő jogát a magyar trónra elismeri és erről levélben tudósítani fogja. Biztosítja, hogy a vajda hívei ellen nem szándékozik kiméletlenül föllépni; sőt ellenkezőleg a megtérők irányában kegyelmességet fog tanusítani. Werbőczi tehát, mivel irányában különös kegyelmével fogja elismerését kitűntetni, a maga és övéi javát s díszét mozdítja elő, ha a jog és igazság követelései szerint jár el.*

Werbőczi az utasítás meghallgatása után megütközését fejezte ki azon, hogy Ferdinánd őt uralkodójától való elpártolásra szólítja föl és tüzetesen kifejtette, hogy János királyt Magyarország törvényes uralkodójának kell tekinteni.

Majd bizalmas társalgásba bocsátkozva, kérdezé, hogy Ferdinánd udvaránál milyen külföldi uralkodók követei tartózkodnak? És mikor Schwarcz az angolországi követeket említé, a magyar kanczellár megjegyezte, hogy tudomása

* «Instructio ad Stephanum Werbewczy» czímű egykorú másolat ugyanott.

szerint azok János királyhoz voltak küldve és erőszakkal vitettek Prágába. Azután felhozta, hogy a pápai és velenczei követektől kapott értesítések szerint a pápa igen válságos helyzetbe jutott. Ezzel az ügynököt elbocsátotta.

Werbőczi egyébiránt a hozzá intézett felhívásra egyenesen Ferdinándhoz intézett levélben válaszolt.

«Tudja meg Felséged, — úgymond — hogy én kész vagyok Felségednek hódolni és szolgálni, ha a szolgálat, a mit tőlem kíván, Magyarország felséges királyának, az én legkegyelmesebb uramnak méltóságát és tekintélyét nem sérti, az én becsületemet és ő felsége iránt tartozó hűségemet nem érinti. Ebben az esetben, ha Felséged azt hiszi, hogy szolgálatára lehetek, értesítsen engem, parancsoljon velem; rendeleteinek engedelmeskedni fogok. De oly dologban, a mi az én kegyelmes uram méltóságát és tekintélye gyarapodását, az én saját becsületemet és hűségemet sértheti, Felségednek engedelmeskedni nem tartozom s nem akarok. Én Magyarország szent koronájának hű és állhatatos szolgája voltam, vagyok és maradok holtomig. Ez a korona az én kegyelmes uram felkent fejére olyan erősen rá van illesztve, hogy míg ő él, tőle el nem választható. Nem volna igazságos és tisztességes dolog, de nem is lehetséges, hogy elszakadjak attól a koronától, melyhez elődeim szintén megingathatatlan hűséggel ragaszkodtak. Ha azonban tapasztalni fogom, hogy Felséged a béke, a kölcsönös barátság és jó szomszédság helyreállítására irányozza szándékát, . . . az országban levő nagyszámú atyámfiaival és barátaimmal együtt, minden igyekezetet és fáradságot arra fordítok, hogy . . . Felségednek szolgáljak, úgy hogy Isten segítségével nemcsak Felségednek, hanem országainak és az egész kereszténységnek a béke és nyugalom bőséges gyümölcseit bíztosíthassuk.»

Ámbár a bécsi ügynök hozta üzenet és Harrach közlései között éles ellentét mutatkozott, Werbőczi a tárgyalások

sikerének lehetőségét nem látta kizárva és kijelentette, hogy Ferdinánd kanczellárjával a megállapított helyen találkozni és tárgyalni kész.* Azonban levelének határozott hangja meggyőzte Ferdinándot arról, hogy Werbőczi közreműködését János király lemondásának kieszközlésére nem fogja megnyerhetni. Ezért a Harrach kanczellárral való újabb találkozás nem jött létre.

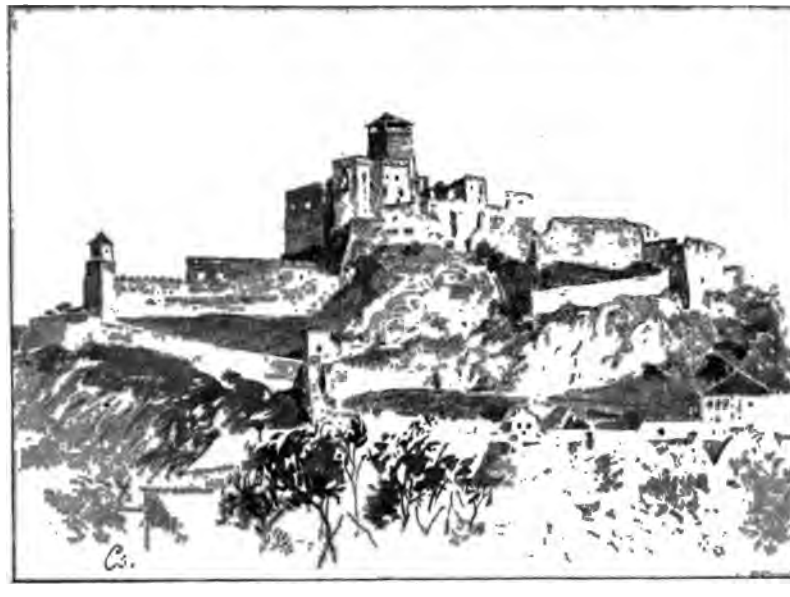

81. TRENCSÉN VÁRA.

Ilyen körülmények között Werbőczi jónak látta János király politikájának oly irányt adni, mely Ferdinándot az engedmények terére való lépés szükségességéről fölvilágositsa.

Erre kedvező alkalmat nyújtott az 1527-ik év márczius 17-ikére János királytól egybehívott országgyűlés. Feladatául a meghivólevél általánosságban «az országot naponkint fenyegető veszélyek elhárításáról és a bajok gyógyszerei-

* Az 1527 február 20-ikán kelt levél eredetije ugyanott.

ről» való tanácskozást tűzte ki; de a mellett utalt arra, hogy «számosan találkoznak, kik jó mag helyett konkolyt hintenek, az ország védelmének és megmentésének színe alatt a magyar nemzetnek és nyelvének kiirtásán fáradoznak». Ezzel János király jelezte, hogy Ferdinánd erőfeszítéseivel szemközt a nemzeti érzés fölélesztésében keres támaszt s e végből a köznemességet fejenként való megjelenésre szólította föl. Mindkét mozzanat Werbőczi befolyására vezetendő vissza és hatásosnak bizonyult.

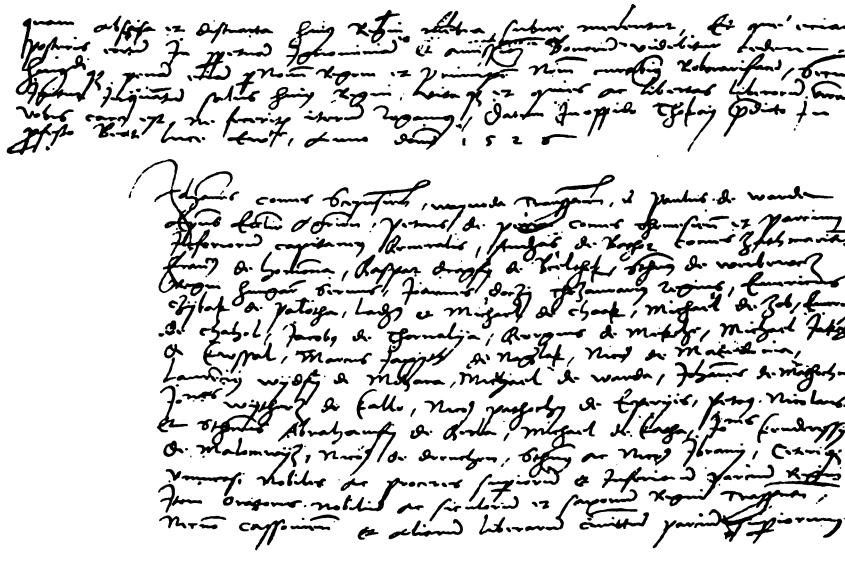

82. A ZÁPOLYAI-PÁRT ORSZÁGGYŰLÉSI MEGHÍVÓJÁNAK ZÁRADÉKA.

Az országgyűlés tüntető nemzeti bizalomnyilvánítássá alakult. Kilencz püspök és a legelőkelőbb családok sarjai mellett a köznemesség 53 vármegyéből, Erdélyből és Slavoniából tömegesen gyűlt egybe.*

Hűségüket és ragaszkodásukat János király iránt az áldozatkészség olyan tényével tűntették ki, a melyre az 1521-ik évi országgyűlés adott példát. Az ország védelmé-

* Országgyűlési Emlékek. I. 97—103.

nek czéljaira, minden nemes és nem-nemes lakos részéről ingó vagyona értékének tizedrészét ajánlották föl, oly módon, hogy azt a királyi kincstárnoktól kiküldendő adószedők mindenkitől, eskü alatt tett vallomása alapján, már egy hónap mulva hajtsák be. Mindazok pedig, kik ezen adó alól magukat ki akarván vonni, az országból távoznak vagy a királytól fölmentést eszközölnek ki, honárulóknak nyilváníttattak.

A király viszont igéretet tett, hogy a rendeket soha máskor ilyen tized fizetésére kötelezni nem fogja; továbbá fölmentette őket mindennemű egyéb közterhek viselésétől; úgyszintén a közfelkelés kötelezettségétől, azt az esetet kivéve, ha netán a német császár vagy a török szultán személyesen vezetne sereget az országba. A király, kire a tized fizetésének kötelezettsége nem terjesztetett ki, fölkéretett, hogy magánvagyonából rögtön fogadjon hadakat, melyekkel a németek kezein levő várakat szerezze vissza.

Az ország rendei a nemzeti királyság eszméjéhez való ragaszkodásukat a királyhoz intézett és a végzeménybe iktatott azon kérelemmel is tolmácsolták, hogy «az ország okiratát, mely az idegeneket a királyválasztásból kizárja, erősítse meg».

Ezen az alapon mindazokat, kik Ferdinánd megválasztásában részt vettek, «hűteleneknek, a haza közjava, az ország szabadsága és a szent korona ellenségeinek»; mindazokat, kik Ferdinánd íratait, «melyekkel a köznyugalmat felzavarja», elfogadják és terjesztik, tőle követségeket vállalnak, felségsértőknek bélyegezték.

Mivel pedig Ferdinánd az országgyűléshez intézett levelében a rendeket fölszólította, hogy örökösödési jogait és királylyá történt megválasztatását tekintetbe véve, hódoljanak meg neki: ezek álláspontjukat, Werbőczitől fogalmazott levélben, erőteljes szavakkal közölték vele.

Csodálkozásukat fejezik ki azon, hogy őket alattvalóinak, magát Magyarország királyának, János királyt pedig erdélyi vajdának czímezi. «Tudja meg Felséged, hogy Magyarország minden külső hatalmasságtól független ország, mely jegyajándék vagy hűbér gyanánt el nem adományozható; melyet sem királyaink, sem a saját őseink, a közszabadság sérelmével, bárkinek örökségül átengedni

83. JÁNOS KIRÁLY KETTŐS ARANY PECSÉTJE. ELŐLAP.

nem voltak feljogosítva; sőt a magunk, őseink és elődeink egyértelmű végzésével megpecsételt okiratában megállapítottuk, elrendeltük, esküvel fogadtuk, hogy külföldi fejedelmet királyunkká soha el nem fogadunk, a mely végzés ellen cselekedni nem szabad és nem is akarunk.»

Ennek következtében kérik Ferdinándot, ne czímezze magát magyar királynak, az ország kormányzásába ne avat-

kozzék, az elfoglalt helyeket adja vissza, királyukkal lépjen barátságos viszonyba, egyesüljön vele a kereszténység közös ellenségének leküzdésére.*

Ezen levelet, hogy súlyát növeljék, az országgyűlésen jelenlevő főpapok, zászlósurak és számosan a köznemesség soraiból is aláírták.

Az aláírók között foglal helyet Szobi Mihály, mint

84. JÁNOS KIRÁLY KETTŐS ARANY PECSÉTJE. HÁTLAP.

Erdély rendeinek egyik követe. Azonban már néhány nappal utóbb váratlanúl elhúnyt. Összes birtokait, melyek magtalan halála következtében a koronára szállottak, János király azonnal Werbőczinek adományozta, ki az egész hagyatékot az özvegynek engedte át haszonélvezetűl élethossziglan; csak az egyházasnyéki birtokrészre nézve tett kivételt, me-

* I. m. 104—109.

lyet «szent Adalbert iránt viseltető tiszteletétől indíttatva», az esztergomi káptalannak ajándékozott.[1]

Egy időben atyai barátjával vesztette el Werbőczi feleségét, Katalin asszonyt, ki őt négy fiú- és két leánygyermekkel ajándékozta volt meg.[2] Ez a haláleset nem ejtett gyógyíthatatlan sebet Werbőczi szívén. Alighogy a gyászszertartásról elszéledtek a vendégek, már híre járt,

85. TAMÁSI VÁR.

hogy Werbőczi új hitvest keres. Szemét egy gazdag özvegyre, Ormosdi Székely Magdolnára, Szécsi Tamás hátrahagyott nejére vetette,[3] a ki mindazáltal Thurzó Elekkel

1 Werbőczi 1527 ápril 3-ikán kelt fassiója és János királynak ápril 26-ikán kelt beiktató rendelete. Károlyi-Oklevéltár, III. 164. HORVÁT, 259.

2 Choron András sümegi várnagy 1527 ápril 25-ikén értesíti a veszprémi püspököt Werbőczi nejének elhunytáról. (A levél a bécsi állami levéltárban.) Tomiczki Péter krakói püspök és lengyel királyi kanczellár datum nélküli levele, melyben Werbőczinek részvétét fejezi ki: Acta Tomiciana. IX. 209.

3 Choron az imént idézett levélben írja: «Consors Stephani Werbőcz mortua est et vult accipere consortem condam domini Thomæ Zechy.»

lépett házasságra. Werbőczi pedig, mint látni fogjuk, egy másik gazdag özvegy kezét nyerte el.

IV.

A BUDAI országgyűlés nagyhangú végzéseiben a «Si vis pacem, para bellum» (Ha békét akarsz, háborúra készülj) elve talált alkalmazást. Mert azok megalkotásával egy időben János király, sógorának Zsigmond királynak közbenjárása mellett azon fáradozott, hogy béketárgyalásokat indíthasson meg.

Ferdinánd nem utasította el az erre vonatkozó ajánlatot és megnyugodott abban, hogy junius első napján Olmüczben találkozzanak az ő és János biztosai, kik között a lengyel király küldöttei fognák megkísérleni az egyesség létrehozását. Ezzel azonban csak időt akart nyerni. Bizalmas emberei előtt nem titkolta elhatározását, hogy fegyver hatalmával fog János király ellen föllépni, a kinek készületlensége a siker biztos reménységével töltötte el őt, annyira, hogy már eleve eladományozta híveinek a János pártján álló előkelő urak, köztük Werbőczi birtokait; így ápril 11-ikén Podvinnai Tamásnak Vecs várát és tartozékait; két nappal utóbb ugyanennek és Kecseti Balázsnak Torna és Szárd várakat, uradalmaikkal;[1] Mária királyné pedig május 15-én Túróczi Miklóst biztosította, hogy Ferdinánd, mihelyt Magyarországot meghódította, Szobi Mihály összes hagyatékát neki fogja adományozni.[2]

János király az olmüczi értekezletre biztosaiúl Werbőczi Istvánt, Bánffi János verőczei főispánt, Szerecsen Jánost és Chesius András esztergomi prépostot jelölte ki.[3]

1 A két okirat fogalmazata a bécsi állami levéltárban.

2 Károlyi-Okmánytár, III. 166.

3 Ezt a laibachi püspök, Brodaricstól nyert értesülés alapján május 23-ikán Pozsonyból jelenti Ferdinándnak. A le-

Azonban az utolsó órában Werbőczit betegség akadályozta, hogy Olmüczben megjelenjék.* Helyét a biztosok élén Frangepán Ferencz kalocsai érsek foglalta el.

Ferdinánd részéről Salzai Jakab boroszlói püspök, Thurzó Elek, Harrach Lénárd osztrák kanczellár és Widman Beatus jogtudós voltak a biztosok.

A lengyel király a közbenjáró és közvetítő tiszt viselésére Krziczki András plocki püspököt és Schidlovieczki Kristóf kanczellárt küldötte, kik a tárgyalásokat oly módon vezették, hogy a két fél biztosai egymással személyesen nem találkoztak, hanem csak írásban közlekedtek.

Ferdinánd biztosai abból indultak ki, hogy urok a szerződések és törvényes választás jogczímén Magyarország királya, míg János király megválasztatása a törvényesség kellékeit nélkülözi. Ezért azt követelték, hogy János a koronáról mondjon le, a behajtott országos adót szolgáltassa át Ferdinándnak és e mellett háromszázezer forint kártérítést fizessen; viszont csak azt ajánlották, hogy uralkodójuk megbocsát néki és feledi a történteket.

Ezzel szemben János király biztosai azt vitatták, hogy Ferdinándnak a magyar koronára semmiféle joga nincs s hogy az ő uralkodójuk megválasztatása a törvényesség minden kellékeit egyesíti magában, tüzetesen czáfolván azon érveket, a mik ellene felhozattak. Válaszíratuk, melyen meglátszik, hogy szerkesztésében Werbőczinek nem volt része, a magyar közjog és történelem fogyatékos ismeretét árulja el; formai tekintetben is elég gyenge mű.

Mindazáltal kétségtelen, hogy íratuknak, ha az érvek

vél a bécsi levéltárban. Choron fentebb idézett levelében azt írja, hogy János király a zágrábi püspököt, Werbőczit, Szerecsen Jánost és Eszegvári Ferenczet szemelte ki biztosaivá.

* A lengyel biztosok junius 5-ikén Olmüczből a lengyel királynak írják: »Venerunt oratores Hungari... archiepiscopus Colocensis... Idem oratoribus istis, quod et nobis accidit, ut alteris per ægritudinem vicedominus Austriæ, alteris *cancellarius regni Hungariae* in via remansit.» (Acta Tomiciana. VIII. 204.)

56 TORNA VÁRA.

súlya és a logika élessége a legmagasabb színvonalra emeli is, nem lett volna nagyobb hatása.

Az ellentétes álláspontok áthidalása lehetetlen volt. Ezt csakhamar mind az egymással szemközt álló felek, mind a közbenjárók belátták. Junius közepe táján szétoszlottak, a nélkül, hogy értekezletüknek a legcsekélyebb eredménye is lett volna.*

A budai udvarnál csak most, az olmüczi értekezlet feloszlása után, ismerték föl a helyzet válságos voltát, melyet Ferdinánd nagymérvű hadi készületei teremtettek.

Werbőczi ekkor oda hatott, hogy János király a támadást ne várja be, hanem előzze meg. Erőteljesen sürgette, hogy haladéktalanúl indítsa meg a hadi munkálatokat és seregét vezesse Ausztriába. De szavai hatástalanúl hangzottak el.** Uralkodója «a keresztény vér ontásától való irtózásával» fedezte tehetetlenségét.

Igy történt, hogy Ferdinánd, mikor augusztus első napjaiban személyesen seregei élére állván, Magyarországba nyomult, Győrt, Komáromot, Tatát, Esztergomot, Visegrádot úgy szólván harcz nélkül ejthette hatalmába. Ellenben János még Buda megoltalmazására sem érezte magát képesnek és augusztus 12-ikén kivonulván, a pesti partra költözött át. Innen fordult a lengyel királyhoz segélykérő levéllel.

Werbőczi is írt Tomiczki Péter krakói püspöknek és kanczellárnak. Közbenjárását kérte ki, de egyúttal a felelősséget a történtekért elhárította magáról. «Elcsépelt közmondás az, — úgymond, — hogy a bajt, mikor keletkezőben van, kell orvosolni, nehogy későn alkalmazzuk a gyógyszert. Sokkal könnyebb lett volna megtartani azt, a mi

* Az olmüczi békeértekezletre vonatkozó iromány ok nagy részét a bécsi titkos levéltár őrizi. A lengyelországi biztosoknak több levelét közölve találjuk az Acta Tomiciana IX. kötetében, a 203. és köv. lapokon.

** Ezt Tomiczkihez intézett, alább idézendő levelében említi.

birtokunkban volt, mint most visszaszerezni, a mit elvesztettünk. Isten előtt én nem vagyok hibás. Eleget kiabáltam, sürgettem, unszoltam, késztettem ezt a felséget; a módozatok és teendők iránt javaslataimat is előterjesztettem; de semmire sem mentem.»*

Azonban a lengyel király nyíltan kijelentette, hogy segítséget nyújtani nem képes; csak közbenjárását ajánlotta föl újból békealkudozások érdekében. Tomiczki szintén üres szavakkal vigasztalta Werbőczit:

«Megértettem Nagyságod leveléből — úgymond — milyen okos és előrelátó módon fogja föl Magyarország és

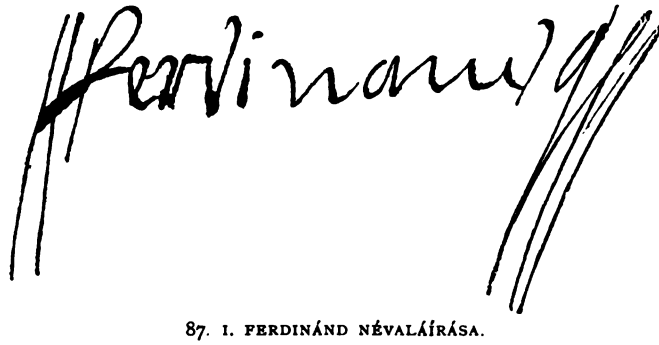

87. I. FERDINÁND NÉVALÁÍRÁSA.

felséges királya helyzetét; a tények és az emberi értelem igazolják azt, a mit Nagyságod mond, hogy könnyebb a meglevőt megoltalmazni, mint az elvesztettet visszaszerezni. Azonban Isten, minden reménységünk és bizalmunk forrása, gyakran másképen rendelkezik és kamatostul visszaadja az elvesztettet; a minthogy az enyészetnek szélére jutott számos országnak sikerült, Isten segítsége mellett, megújult erővel az elvesztettet visszaszerezni és az ellenséget visszaűzni. Ezért remélem, hogy Nagyságodat lelki nagysága, tapasztaltsága és királyához való hűsége a csüggedéstől visszatartván, olyan elhatározásokra fogják vezetni, melyek

* Az 1527 augusztus 17-ikén kelt levél Acta Tomiciana. IX. 254.

lehetővé teszik, hogy az ellenállást a jövő télig folytassák. Addig talán Isten segítségével az országra és a királyra valamely kedvező fordulat áll be és az én uralkodómnak is kínálkozik alkalom, hogy Magyarországnak segítségére legyen; mert most belső nehézségek és akadályok miatt nem teheti azt, a mit tenni kívánna.»*

János király ellenállás kifejtésére kisérletet sem tett.

Míg Ferdinánd augusztus 20-ikán bevonult az ország fővárosába s ide országgyűlést hívott egybe, ő a Tisza vidékére menekült. Arra szorítkozott, hogy Váradról Werbőczi fogalmazta levélben az ország rendeit az elpártolástól visszatartani igyekezett.

«Köztudomású dolog — úgymond — hogy Ferdinánd csehországi király, személyünk és a magyar nemzet ellensége, milyen ármányos módon rontott fegyveres erővel országunkra. Kezdetben azt terjesztette, hogy nem a maga, hanem a kereszténység érdekében keresi a magyar trónt és csak a török kézre került végvárak visszafoglalása után kíván megkoronáztatni. Most pedig nyíltan látható, hogy tettei ellentétben állanak nyilatkozataival. Minden törekvése oda irányul, hogy az országot fegyver hatalmával meghódítsa és titeket örökös szolgaságba hajtson. A keresztény vallást, melyet szabadságtokkal együtt tönkre akar tenni, gyalázattal illeti. Zsoldosai, nemzetünk örökös ellenségei, mindenütt, hol alkalom kinálkozik, mészárlásokkal elégítik ki régi gyűlöletüket és a nyomorba jutott magyar nemzet kiirtásán fáradoznak.»

Ezután köztudomásra hozza, hogy a magyar rendek csatlakozását és a külföldi segélyhadak megérkezését Váradon várja be. Felhívja a rendeket, ne engedjék magukat félelemből vagy rábeszélés által eltántorittatni, nehogy «a hazát, mely elődeiktől mint szabad állam szállott rájuk,

* Acta Tomiciana. IX. 280.

88. TOMICZKI PÉTER.

szolgaságban hagyják utódaikra». Emlékezteti őket az 1505-ik évi végzésre és arra a válaszra, a mit a fehérvári országgyűlésből Ferdinándnak adtak. Ha szabadságuk és hazájuk kedves előttük, a határozathoz híven ragaszkodjanak. Ne adják soha sem beleegyezésüket ahhoz, hogy Ferdinánd magyar királylyá koronáztassék. Biztosítja őket, hogy rövid idő alatt serege élén védelmükre megjelenik és a míg él, nem engedi, hogy a «magyarokon, szabadságuk sérelmére, németek uralkodjanak».*

Ennek daczára a budai országgyűlésen nemcsak azok jelentek meg, kik egy év előtt Ferdinánd megválasztatásában részt vettek, hanem számosan János király hívei közül is. Ferdinánd Magyarország törvényes királyának elismertetvén, november 3-án Székesfehérvárt a szent koronával, melyet őre Perényi Péter kiszolgáltatott, Podmaniczky István által, ki azt egy év előtt Zápolyai János fejére helyezte, ünnepélyesen megkoronáztatott.

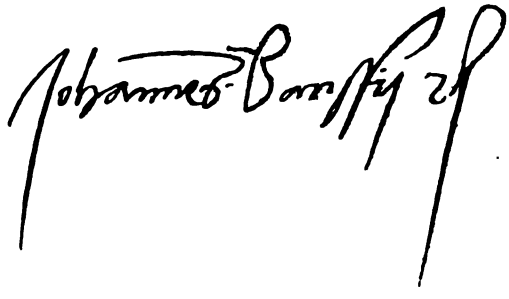

89. BÁNFFI JÁNOS NÉVALÁÍRÁSA.

Az ez alkalommal alkotott országgyűlési végzemény legelső czikkelye felszólította «a nemeseket, kik a vajda pártján állanak és vele az erdélyi részekben tartózkodnak, úgyszintén Erdődi Simon zágrábi püspököt, Bánffi Jánost és Antalt, Tahi Jánost és Homonnai Ferenczet, kik az egyházi és világi urak rendjéből egyedül vonakodtak ekkorig ő felségének a királynak a hűségi esküt letenni, végre az összes főispánokat», hogy november 25-ig a hűségi eskü letétele végett Ferdinánd király előtt je-

* Az 1527 október 4-ikén kelt irat: Országgyűlési Emlékek. I. 154.

lenjenek meg, különben a felségsértés bűntetését vonják magukra.*

Werbőczit a törvényczikkely nem nevezi meg; kétségkivül azért, mert rá föltétlenül kívánta Ferdinánd a hűtlenség következményeit alkalmazni.

Ő annak daczára, hogy János király magatartásával elégületlen volt, híven követte az erdélyi részekbe és csüggedetlen kitartással fáradozott azon, hogy a bizalmat ügyük diadala iránt föntartsa, az ingadozókat megerősítse, az elpártoltakat visszahódítsa.

Tevékenysége életének ezen szomorú napjaiban főképen levelek írására irányult. Ezek közül csak egy maradt fönn; az, a melyet (1527 deczember 1-én) Tasnádról Kassa városához intézett:

«Fájdalommal és szomorúsággal vettem a felőletek forgalomban levő híreket, a melyek szerint a királyi felséget, legkegyelmesebb urunkat elhagytátok, úgy, hogy nevét sem akarjátok hallani. Ha Ferdinánd királyhoz járultatok és koronázásán jelen voltatok, ezt nem vehetem még rossz néven és nem tekinthetem vakmerő hűtlenség bűne gyanánt. Mert az urak és nemesek közül számosan, inkább félelemből mint szeretetből jelentek meg ott, a kikre azért nem lehet a hűtlenség bélyegét sütni. Miután azonban szabadon hazatértetek és többé kényszerítő körűlmények nem forognak fönn, ha most már, mint a hír szól, lázadást támasztottatok és legkegyelmesebb urunktól a királyi czímet megtagadjátok: ezzel elismeritek, hogy a koronázáson való megjelenéstek és átpártolástok nemcsak szabadon és önként, hanem szándékosan és rosszakaratúlag történt. Hogy ezt miért kellett cselekednetek, fel nem foghatom; miután tudom, sőt kézzelfoghatóan tapasztaltam, hogy a királyi felség titeket és városotokat mindig szeretettel és jóakarattal karolt föl.

* Országgyűlési Emlékek. I. 154.

Ezért uraságtokat, mint szeretett testvéreimet és barátaimat, kiknek mindig őszinte szívből szolgáltam, kérem, gondoskodjanak buzgó igyekezettel arról, hogy a város híre, mely ekkorig mindig dicséretesen, fényesen, sértetlenül, mint az igaz erény és hűség tüköre, az ország összes városai, sőt az egész nemesség között dicsőségesen ragyogott, a mi időnkben el ne homályosíttassék, a becstelenség foltjával be ne szennyeztessék. Ha uraságtok akarják, még találhatunk módot arra, hogy a város mocsoktalan maradjon. Ha ellenben makacskodni fognak, ne nékem, ki, Isten látja, szívem sugallatára szólalok föl, hanem magatoknak tulajdonítsátok a hátrányokat és veszélyeket, a miket a városra és mindnyájatokra fölidéztek.»*

Hűsége és buzgósága a főkanczellárt nem óvta meg attól, hogy pártjának kiváló férfiai ő rá hárítsák a felelősséget a mulasztásokért, melyek ügyük szerencsétlen állását vonták maguk után. Igy Frangepán Ferencz egri püspök, ki Brodarics Istvánnal 1527 végén Lengyelországba küldetett követül, hozzá intézett egyik levelében kíméletlenül fejezi ki elégületlenségét.

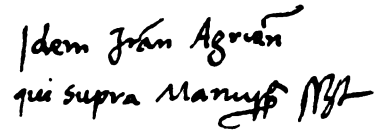

90. FRANGEPÁN ÉRSEK NÉVALÁÍRÁSA.

«Nem győzöm eléggé csodálni — úgymond — mit akar a ti veszélyes és átkos hanyagságtok, melyhez ti, különben vajmi bölcs férfiak, olyan következetességgel ragaszkodtok, mintha véleményetek szerint abban állana a fő állambölcseség, hogy semmit se tudjatok arról, a mit mások rólatok végeznek. Számos levelet intéztem a királyi felséghez és Nagyságodhoz, kinek tiszte volna azokra felelni; de hiába. Mi legyen a gyáva hanyagság oka, nehéz megértenem. Gyanítom mégis, hogy egy a kettő közül. Ti ugyanis, a

* HORVÁT, 264.

kiket nem akarok fából vagy kőből gyártottaknak tartani, de talán balgáknak kell mondanom, vagy azért nem közöltök velünk semmit, mert nem bíztok bennünk s azt hiszitek, hogy mihelyt ügyeitek állását tisztán látjuk, árulókká válunk; vagy pedig, Nagyságod engedelmével legyen mondva, fogalmatok sincs róla, hogy államférfiak miképen szoktak országos ügyeket tárgyalni. Ha az első eset forog fönn, méltatlanúl bántok velünk és mégis ebben akarom eljárástok magyarázatát keresni; mert erős dolog volna a másik okot tenni fel rólatok... Ezentúl jobban, nagyobb éberséggel gondoskodjatok ügyeitekről, mert fenmaradástok forog kérdésben... Néked uram, ki ő felsége oldalánál vagy, a közügyeket inkább kellene szíveden viselni... Ha nincsen pénzetek futár fizetésére, fordítsd uram e czélra azt, a mit egy szombati napon az ebédre vagy vacsorára fordítanál; hiszen e napon kis pénzen vett kenyérrel és ingyen merített vízzel is beérhetnéd.»

Ugyanezen levélben említi, hogy Erdődi Simon zágrábi püspököt, kí Ferdinándhoz pártolt el, minden áron vissza kell vezetni pártjukra; s e végett kilátásba kell neki helyezni az esztergomi érsekséget, a melyre — úgymond — ő (Frangepán) nem vágyódik.*

* Frangepánnak 1528 január 23-ikán Petrikauból Werbőczihez írt levele. HORVÁT, 266.

V.

JÁNOS király, mikor híveitől elhagyatva, azoktól a keresztény uralkodóktól, kik őt jó indulatukról biztosították, támogatást hiába várt: merész elhatározással arra szánta el magát, hogy segítségért a törökökhöz fordul. Erre az impulsust a velenczei köztársaság adta meg, a mely barátságos viszonyban állott a portával és még mielőtt az olmüczi értekezlet eredménytelenségéről értesült, azon volt, hogy Szulejmán szultánt Ferdinánd ellen hadjárat indítására bírja, a mivel nem annyira János királynak, mint a császártól fenyegetett szövetségeseinek: a pápának és Ferencz franczia királynak óhajtott szolgálatot tenni. Előterjesztései kedvező fogadtatásra találtak és a signoria augusztus első felében örömét fejezi ki a követétől érkezett tudósítás fölött, a mely szerint a szultán János király segítségére sereget készül küldeni.*

Ezen lépéseket a magyar udvar tudta és beleegyezése nélkül tette meg, mert előrelátta, hogy azokhoz a hozzájárulást kieszközölni nem lesz lehetséges.

A nemzeti párt a magyar faj rendeltetését látta abban, hogy a kereszténység védbástyájául szolgáljon. Politikájának egyik főczélja az volt, hogy az országot a török ellen intézendő támadó hadjáratra képessé tegye. Ennek az eszmének Werbőczi egész pályáján lelkes apostola volt. Vallásos és nemzeti érzései egyaránt felháborodtak arra a gondolatra, hogy a Hunyadiak szent hagyományai irányában hűtelenné váljék nemzete. Mikor tehát (1527) február havában Esztergomba Ibrahim nagyvezértől egy küldött érkezett,

* 1527 junius 21. és augusztus 10-ikén a portai követhez intézett jegyzékek. (Másolatai az Akadémia történelmi bizottságának levéltárában.)

ezt János király titokban fogadta és — mint Lengyelországba jelentette — a kanczellárnak sem tett róla említést.* Ennek a találkozásnak nem voltak következményei. Sőt épen ekkor a német birodalom fejedelmeit, hozzájuk

91. I. FERENCZ FRANCZIA KIRÁLY.

küldött követei által, lelkes szavakkal hívta föl, hogy egyesüljenek vele a török elleni harczra; részletesen kidolgozott haditervet mutatott be és kilátást nyújtott arra, hogy ha

* János király követének előterjesztése Krakóban, 1527 február 25-én, i. h.

negyvennyolczezer fegyverest kap segítségül, Belgrádot visszafoglalja.*

De mikor meggyőződött arról, hogy trónjának megmentésére a török segítségen kivül más eszköz nem kínálkozik, nem habozott ezt igénybe venni. Werbőczi megnyugodott benne. A felfogásában és irányában beállott ezen fordulatot nem nehéz megmagyarázni. Az a meggyőződés vezérelte, hogy a török szövetség nélkül Magyarország az osztrák ház uralma alá jut, mely a török hódítást fogja maga után vonni s így az országot nemcsak a magyar nemzet, hanem a kereszténység is elveszti.

Mindazáltal magyar államférfiú, a ki a portával megindítandó tárgyalások gyűlöletes szerepére vállalkoznék, nem találkozott. Egy előkelő lengyel úr, Laszki Jeromos küldetett Konstantinápolyba, hová (1527) deczember végén érkezett meg. Itt a franczia és velenczei diplomatia által előkészítve találta már a talajt és Gritti Lajosnak, a doge természetes fiának, közbenjárása gyors sikert biztosított tevékenységének. Január 27-ikén a szultán személyesen kijelentette előtte, hogy Magyarországot átengedi János királynak és segítséget küld neki Ferdinánd ellen; a nélkül, hogy viszont akár adófizetést, akár más természetű szolgálatot kötött volna ki.

Laszki ezzel az eredménynyel 1528 február végén indult el Konstantinápolyból. Jánost már nem találta Magyarországon, hanem lengyel területen, Tarnov várában, a hová neki, Ferdinándnak egész Magyarországot diadalmasan elárasztó hadai elől márczius végén menekülnie és szeptember végeig meghúzódnia kellett.

Werbőczi követte őt a száműzetésbe és így felelősséget vállalt politikájának új fordulatáért; a mennyiben most

* A követei részére adott utasítás Történelmi Tár. 1893. 289.

92. KONSTANTINÁPOLY.

már maga is tevékeny részt vett azon tárgyalásokban, melyek a portával folyamatban voltak.

Tanuskodik erről az a körülmény, hogy mikor 1528 julius második felében János király a portára követül küldötte titkárát, Berekalji Lukácsot, Werbőczi Ibrahim nagyvezérhez intézett, szivélyes hangon írt ajánlólevéllel bocsátotta őt útjára, a mi arra a következtetésre jogosít, hogy köztük már előbb összeköttetés állott fönn.*

Az ősz folyamán török segélyhad érkezvén a déli határszélekhez, János király november elején elhagyta Tarnovot és egyelőre Lippán telepedett meg, a hol csaknem másfél esztendeig tartotta udvarát. Két nappal megérkezése után, deczember 1-én Werbőczit a Ferdinánd pártján álló Dobraviczkiak pestmegyei birtokaival adományozta meg.**

Míg most az ország visszafoglalásának és a kormányzat újjászervezésének munkája lassan folyt, Szolimán szultán előkészületeket tett személyes vezérlete alatt indítandó hadjáratra, melynek czélja az volt, hogy Ferdinánd hatalmára halálos csapást mérjen, osztrák fővárosát megvívja.

1529-ik év május 10-ikén indult meg Konstantinápolyból. Augusztus 18-ikán a mohácsi mezőn ütött táborában fogadta Jánost, a ki Frangepán Ferencz kalocsai érsek, Statileo erdélyi püspök, Werbőczi István, Bajoni Benedek és más urak fényes kiséretében tisztelkedett nála. September 3-ikán kezdette meg ostromolni Budavárát s azt, mikor néhány nap mulva kapuit megnyitotta, János királynak adta át. Ellenállást nem találva nyomult előre Bécsig, de az ostromot csakhamar abbahagyván, visszatért birodalmába.

Azalatt, míg a szultán Bécs alatt táborozott, János

* Werbőczinek 1528 julius 19-én kelt levele, János király megbízó íratával együtt a bécsi titkos levéltárban őríztetik, a mi annak jele, hogy Ferdinánd király embereinek kezeibe került Berekalji és nem jutott el Konstantinápolyba.

** Az adománylevél Vörösváron.

király Budára országgyűlést hirdetett, melyet 1530 február közepén nyitott meg.

Ez alkalommal végre elhatározta magát a nádori méltóság betöltésére, miután arról a reménységről, hogy Báthorit a maga pártjára vonhatja, le kellett mondania.

Werbőczi kétségkivül nem vágyott rá és belátta maga is, hogy az ország első állását a régi előkelő nemzetségek sarjai vannak hivatva betölteni s hogy ez a szempont kétszeresen figyelemre méltó akkor, mikor az uralkodó nem dicsekedhetik magasra nyúló nemzetségfával. Igy tehát a János király pártján álló urak legelőkelőbbjére, Lindvai Bánffi Jánosra esett a választás.

Az ország rendei adót szavaztak meg János királynak hadak fogadására. A pénzverés jogát kizárólag a király részére biztosították. Az ellenkirály leveleinek elfogadására szabott fő- és jószágvesztés bűntetését megújították.*

Erre szorítkozott az országgyűlésnek egész törvényhozói munkássága, mely egyáltalán nem árulja el azt, hogy az ország legnagyobb jogtudósa vezérelte.

A szultán hadjárata nagy előnyöket hozott János királyra, de a török szövetség hátrányos következményei sem maradtak el. VII. Kelemen pápa 1528 deczember 21-ikén kelt bullájában egyházi átokkal sújtotta János királyt.

Ez a tény még a pártján levő főpapokat sem bírta ugyan rá, hogy őt elhagyják; azonban hatalmas ösztönül szolgált nekik és a mélyen vallásos érzésű Werbőczinek, hogy a török barátság kétélű fegyverét a Ferdinánddal való kibékűléssel nélkülözhetővé tegyék.

Újból Zsigmond lengyel király közbenjárását kérték ki. Hogy Werbőczi a békepárt egyik vezére volt, mutatja a Krakóba küldött követekhez intézett egy levele. «Lelkemből kívánom, — írja — hogy a kereszténység javáért és

* Országgyűlési Emlékek. I. 249—256.

mindnyájunk nyugodalma érdekében, annyi viszontagság után végre Istennek szolgálhassunk és szorongatott országunk helyreállításán munkálkodhassunk».[1]

A lengyel király készséggel ajánlotta föl szolgálatait és a Ferdinánd előtt nagy tekintélyben álló György szász herczeg közreműködését is kieszközölte, oly módon, hogy mindketten biztosaik által együttesen tennének kisérletet a két fél között az egyesség létrehozására. Ferdinánd nem utasította vissza az ajánlatot. Az értekezlet augusztus 15-ére Boroszlóba hivatott össze. Azonban János király a hely ellen, mivel a város Ferdinánd király jogara alatt állott, kifogást emelt és a közbenjáró fejedelmek területén kívánta az összejövetelt megtartani. Erre ezek Pózent jelölték ki és a határnapot szeptember 29-ikére tűzték ki. Ehhez Ferdinánd, ámbár biztosai már Boroszlóban megjelentek volt, hozzájárult.[2]

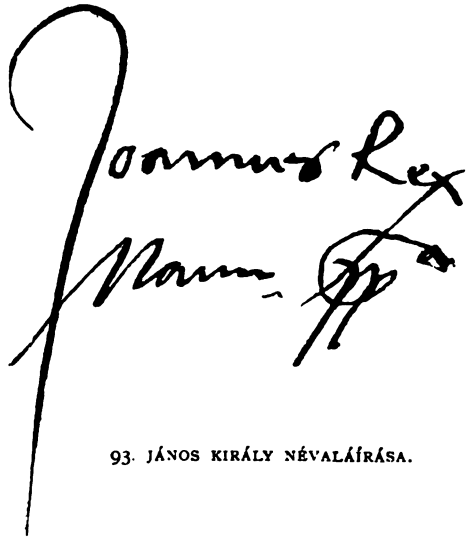

93. JÁNOS KIRÁLY NÉVALÁÍRÁSA.

A közbenjáró fejedelmek és Ferdinánd biztosai október legelső napjaiban már Pózenben voltak.[3]

János király ez alkalommal Frangepán Ferencz kalocsai érseket, Kecseti Márton veszprémi püspököt, Werbőczit és Laszki Jeromos erdélyi vajdát rendelte biztosokká. Ezek október 14-ikén érkeztek meg.[4]

1 1530 julius 12-ikén. HORVÁTNÁL 271.

2 György herczeg d. n. levele, — Ferdinánd királynak augusztus 8. és 14-ikén Boroszlóban levő biztosaihoz, — a lengyel királynak augusztus 21-ikén Ferdinándhoz intézett levelei a bécsi állami levéltárban.

3 Az utóbbiak október 8-ikán küldik onnan legelső jelentésüket Ferdinándhoz. Ugyanott.

4 Ferdinánd biztosai október 19-ikén jelentik, hogy október 14-ikén érkeztek meg Frangepán, Werbőczi, Laszki János prépost és az esztergomi prépost. (Ugyan-

Pózen a lengyel királyság egyik legrégibb és legjelentékenyebb városa, a XI. században a lengyel királyok, később nagylengyelországi herczegek székhelye volt és a XVI. században harminczezer lakost számított.

A tárgyalások Pózenben ugyanazon módon folytak, mint Olmüczben. A két fél biztosai külön-külön értekeztek a közbenjárókkal. A kedvező kimenetelre éppen olyan kevéssé volt kilátás most, mint harmadfél esztendő előtt;

94. BOROSZLÓ.

mivel Ferdinánd az örökösödési szerződésekre támaszkodva, azt kivánta, hogy János király a kezei között levő országrészt adja neki át; ez pedig a törökök irányában fönálló kötelezettségeire hivatkozva, lehetetlennek mondotta, hogy Magyarországból akár csak egy talpalatnyi földet is átengedjen Ferdinándnak. A közbenjárók a tényleges birtokállomány alapján és János király magtalan halála esetén a Habsburgház örökösödésének biztosításával kísérlették meg a két

ott.) Laszki Jeromos, úgy látszik, néhány nappal később érkezett meg. Kecseti Mártonról nem szólnak a jelentések.

ellentétes álláspont áthidalását. Igyekezeteikkel János király biztosainál részben czélt értek.

Ezek november 9-én javaslataikat emlékiratban formulázva mutatták be a közbenjáróknak.

Ebben ünnepélyesen kinyilatkoztatták, hogy uralkodójukat a török szövetség megkötésére semmi egyéb nem késztette, mint az a szándék, hogy Magyarországot épségben és szabadságban megtartsa a magyar nemzet számára. Ehhez azt a kijelentést csatolták, hogy János király Ferdinánddal csak olyan egyességet köthet, a melylyel a törököket meg nem sérti, mivel a törökökkel szembeszállani még Ferdinánddal egyesülve sem képes; már pedig a török szövetség lehetetlenné teszi neki, hogy Magyarországot, vagy akár csak egy részét, Ferdinándnak átengedje.

A mi a királyi czím használatát és az örökösödési jog biztosítását illeti, ámbár éppen az ez irányban elődei részéről tett engedmények képezik a jelen bonyodalmak forrását és helyes volna azokat most elejteni; mindazáltal a közbenjárók javaslatára és tekintettel a közérdek követeléseire, János király megnyugszik benne, hogy a Mátyás király és Frigyes császár között kötött egyesség megújíttassék, azaz János király fiörökös nélkül bekövetkező elhunyta esetén a magyar korona Ferdinándra, illetőleg örököseire szálljon és rajta lesz, hogy ehhez a magyar rendek hozzájáruljanak.

Viszont azonban kívánja, hogy Ferdinánd mindazt, a mi Magyarországból kezei között van, adja át. Kárpótlásra pénzben igényt nem tarthat; tekintettel arra, hogy Jajcza és hat más végvár elesének oka volt, hadai pedig sok kárt okoztak. Mindazáltal kész lemondani arról a négyszázezer forintról, a mit Morvaország és Szilézia átengedése czímén régi szerződések értelmében követelhetne és Mária királynénak hitbére fejében százezer forintot fizetni. Végül a biztosok még azzal a föltétellel is előállottak, hogy Ferdi-

nánd azon sérelmekért, a melyekkel János királyt manifestumaiban illette, elégtételt nyújtson és jó hírnevét állítsa helyre. A mennyiben ezen föltételeket Ferdinánd király deczember 6-dikáig elfogadja, kötelezi magát János, hogy a török császárt a jövő tavaszra tervezett hadjárattól visszatartja; a miben az a fenyegetés foglaltatott, hogy ellenkező esetben a törökök egész hatalmát Ferdinándra zúdítja.[1]

Ferdinánd biztosai egész határozottsággal elutasították ezen föltételeket,[2] valamint a közbenjáróknak azon javaslatát is, mely szerint Ferdinánd a tényleg kezei között levő országrészt addig megtartaná, míg János király azért a megfelelő váltságösszeget lefizeti és ez olyan magasra tétetnék, hogy azt tényleg lefizetni képes ne legyen.[3]

A közbenjárók ekkor arra voltak kénytelenek szorítkozni, hogy egy esztendőre terjedő fegyverszünetet hoztak létre.[4]

Azon íratok egyike, a miket az Augsburgban tartózkodó Ferdinánd király pózeni biztosaihoz intézett, azt az utasítást foglalja magában, hogy Werbőczit és Laszkit, kik János királyra legnagyobb befolyással bírnak, igyekezzenek megnyerni, biztosítván őket arról, hogy az ő szolgálatában nagyobb előnyök és kitüntetések várakoznak rájuk, mint azok, a melyekben jelenlegi urok részesítheti őket.[5]

A biztosok válaszukban kilátást nyújtanak arra, hogy igyekezeteik Laszki Jeromosnál sikerre fognak vezetni, felemlítik, hogy Frangepánnál kísérletet tesznek; Werbőczi-

1 A datum nélküli emlékíratnak a bécsi állami levéltárban őrzött egykorú másolata ezt a czímet viseli: «Articuli pacis per Hungaros concepti et oblati.»

2 November 10-ikén a közbenjárókhoz benyujtott emlékíratuknak a bécsi állami levéltárban őrzött egykorú másolata ezt a czímet viseli: «Responsio oratorum ... Ferdinandi regis ... super his, que in negocio composicionis per mediatores nudius tercius verbo proposita et heri scriptis oblata sunt.»

3 Ferdinánd biztosainak november 9. és 11-iki jelentései Bécsben.

4 A közbenjárók pecséteivel ellátott datumnélküli írat, és Ferdinánd király november hó 25-ikén kelt ratificatiója ugyanott.

5 Ferdinánd király november 2-ikán kelt levelének eredetije ugyanott. («Nachdem der Werbotzi und Lasko alles thun und lassen bei dem Janus wayda, und er inen sonder Zweifel am maisten volgt ...»)

ről hallgatnak; mert nem is gondolhattak arra, hogy az ő hűségét próbára tegyék.*

Frangepán érsek önzetlensége szintén kizárta a siker lehetőségét. Csak Laszki Jeromos engedett a kisértés csábításainak és titkon felajánlotta szolgálatait Ferdinándnak.**

VI.

JÁNOS király a pózeni értekezlet megnyitása előtt, 1530 november első napjára országgyűlést hirdetett. A meghívólevél feltűnően eltér minden más ilyen okirattól és megdöbbentő módon jellemzi azt, hogy a királyi kanczelláriában, melynek Werbőczi volt a feje, a régi történeti hagyományok és a nemzeti önérzet szava rövid két esztendő alatt egészen elnémult.

«A leghatalmasabb (török) császár elrendelte, — írja a magyar király — hogy mindazok, kik nékünk nem hódolnak, javaikkal és alattvalóikkal együtt megfenyíttessenek és megsemmisíttessenek, a mint ezt Mehmet bég szendrei vezérbasa megjelenéséből megérthettétek; sőt el van tökélve, hogy ha ellenségeink szokott féktelenségükkel fel nem hagynak, tavasz nyíltával egész hatalmával ide jő és őket, a területekkel együtt, a melyeken laknak, tűzzel-vassal feldúlja, miként a felső vidékkel megcselekedte volt. Ezért az Istenre kérlek benneteket és szigorúan meghagyjuk néktek, hogy ellenségeinkre ne hallgassatok, azokat körötökben meg ne tűrjétek, hanem ellenük mindnyájan fogjatok fegyvert és hozzánk csatlakozzatok. Mert ha ellenségeinkre ezentúl is hallgattok s azokat, miként ekkorig tettétek, magatok között megtűritek, a mindenható Istent hívjuk ta-

* A biztosok november 9-ikén kelt jelentése ugyanott.

** Erről tanúságot tesz az a levél, a mit Posenből elutazása előtt, november 16-ikán írt Herbersteinhoz, Ferdinánd egyik biztosához.

nűságűl, hogy a veszedelem, a mit magatokra vontok, nem a mi hibánkból, hanem a saját makacsságtok következtében ér titeket. Azt is meghagyjuk nektek, hogy mindenszentek ünnepére vagy fejenként jelenjetek meg itt, vagy pedig teljes hatalommal felruházott követeket küldjetek ide. Tudni akarjuk ugyanis, hogy kik a mi híveink s kik a hűtelenek».[1]

Még súlyosabb megaláztatás természetével bírt a magyar nemzetre nézve egy másik levél, melyet ugyanilyen hangon Gritti Lajos intézett az ország rendeihez.[2]

Ez a hatalmas kalandor 1529-ben Szolimánt Magyarországba kisérvén, itt János király szolgálatába lépett, kincstárnokká neveztetett és adományúl kapta a gazdag egri püspökséget, melyet később kiskorú fiára ruházott át. János király az ország kormányzójának méltóságát ruházta rá. Az ország rendei pedig külön okíratot állitottak ki, melyben őt kormányzói hivatala betöltésében támogatásukról biztosítják.[3] Feltűnő, hogy a harminczkilencz előkelő férfiú között, kik ezt a kötelezettséget elvállalták, Werbőczit, a ki ekkor Pózenből már visszatért volt, nem találjuk.

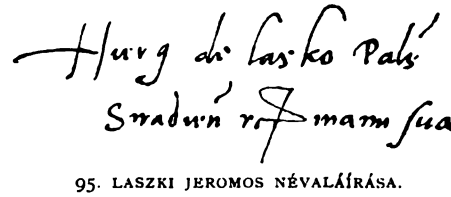

95. LASZKI JEROMOS NÉVALÁÍRÁSA.

Bizonyára azt a szégyent, a mit a nemzeti párt vezéreire és tagjaira, a zászlaikon tündöklő eszmék megtagadása, az idegeneknek az egyházi és világi hivatalokból kizárására czélzó, általuk indítványozott és nem egyszer erőszakkal kiküzdött törvények arczúlcsapása hozott, neki kellett legmélyebben átéreznie!

Egyébiránt az országgyűlésnek volt egy nevezetes tör-

1 Országgyűlési Emlékek. I. 258.
2 Ugyanott. 259.
3 Az 1530 deczember 31-ikén kelt okíratot közli KRETSCHMAYER: Ludovico Gritti. (A bécsi Akadémia «Archiv»-ja 83-ik kötetében. 88. lap.)

vényalkotó ténye, melylyel Werbőczi és pártfelei a tizenhét esztendő előtt elkövetett bűnt jóvá kívánták tenni.

Az ország rendei a hazájukra nehezedő szerencsétlenségek egyik okát az 1514-ik évi országgyűlés azon végzésében keresték, mely a jobbágyosztályt szolgaságra kárhoztatta s ezzel Isten haragját és büntetését vonta rájuk. Ezért a jobbágyok szabad költözésének jogát visszaállították. A mely végzés azoknak, kik indítványozták és megszavazták, egyaránt becsületére válik.*

Az 1531-ik évben egymást érték a legkülönbözőbb kisérletek a magyarországi trónviszály békés megoldására. A pápa, a császár, a lengyel király foglalkoztak vele. De az ügy egy lépéssel sem közeledett a siker felé.

A következő (1532.) esztendőben, tavasz elején, Ferdinánd a portához fordult és adófizetést ajánlott, akár az egész országért, akár a tényleg hatalmában levő országrész békés birtokáért, sőt végső esetben örökösödési jogának biztosítása mellett kész volt az egész országot Jánosnak élethossziglan átengedni. Azonban követei elkéstek, a szultánt Szerborszag területén találták, útban Magyarország felé. Azt a választ nyerték, hogy most már az alkudozások ideje elmúlt.

Ez a hadjárat sem hozta meg a döntést. A roppant török haderőt, a mely hivatva lett volna Ausztriát, Morvát, Sziléziát megtámadni, Jurisics Miklós hősi ellenállása, Kőszeg, a jelentéktelen erősség falai alatt, négy hétig föltartóztatta. Ezalatt Bécs közelében 86,000-nyi német sereg gyűlt össze, melylyel a szultán megmérkőzni nem volt hajlandó. Ausztriába nyomult ugyan, de csakhamar Stirián keresztül visszatért birodalmába.

A szultán kivonulása után mind Ferdinánd, mind János

* Az országgyűlés végzeményét nem ismerjük; csak az 1531 február 14-én kelt királyi rendeletet, mely a jobbágyokat illető végzést kihirdeti. Századok, 1876. évf. 582.

udvarában a tárgyalások megújítására meg volt a készség. Az 1532-ik év utolsó napjaiban Megyeren, a Csallóközben találkoztak a Ferdinánd részéről megbízott Kaczianer tábornok és több német tanácsos János király követeivel: Frangepán érsekkel, Werbőczivel és Nádasdi Tamással. Új év napján négy hónapig tartó fegyverszünetet kötöttek és megállapították, hogy az állandó béke megkötése végett, teljes hatalommal felruházva, közelebb újból találkozni fognak.

Ez az értekezlet Pozsonyban február végén jött létre. János király Frangepánt, Werbőczit és Brodaricsot küldötte. Ferdinánd biztosaival két császári követ is jött: Wese János lundi érsek és Schepper Kornél, kiknek közbenjárók gyanánt kellett volna működniök. Azonban a tárgyalások alig hogy megkezdődtek, mindjárt felbomlottak, mert Konstantinápolyból tudósítás érkezett, hogy Ferdinánd követének előterjesztésére a szultán Magyarország kettéosztásába belenyugodott és a tényleges birtokállomány alapján békét köt azon föltétel alatt, ha Ferdinánd hódolata jeléül Esztergom várát rendelkezésére bocsátja és kulcsait a portára küldi, V. Károly pedig Corone városát Görögországban visszaadja.*

Ferdinánd király ekkor császári bátyjánál kieszközölvén Corone visszaadását, Esztergom kulcsaival Schepper Kornélt küldötte Konstantinápolyba.

Már előbb, márczius végefelé utazott el oda a szultán kívánságára Gritti, hogy a béketárgyalásokban részt vegyen.**

Zápolyainak elég oka volt attól tartani, hogy rá nézve most a portánál a helyzet kedvezőtlen fordulatot vehet. Aggodalmait növelte az a körülmény, hogy Gritti megbízhatósága iránt alapos kétségek merültek föl. Így tehát

* Brüsszeli Okmánytár. I. 183., 199., 201., 212.
** KRETSCHMAYR. 51—53.

szükségesnek látszott, hogy Konstantinápolyba követet bocsásson, a ki iránt föltétlenül bizalommal viseltethetik.

Werbőczi vállalkozott a nehéz missióra. És mivel a királyi kincstár üres volt, a költségekről hitelművelet útján maga gondoskodott.

Egy negyed század előtt — mint láttuk volt — kapta Szobi Mihálytól Vecs várát, a hozzá tartozó uradalommal, a melyet az 1529-ik év nyarán János királynak rendelkezésére bocsátott, hogy Artándi Balázs és Pál testvéreknek adományozhassa.[1] Ezeknek 1531 elején Gritti parancsára történt kivégeztetésük után Werbőczi visszakapta a várat és uradalmat.[2]

Most, 1533 márczius 26-ikán, Werbőczi okíratot állított ki, melyben elmondja, hogy konstantinápolyi útja költségeinek fedezésére 6000 forintot vett kölcsön Kendi Ferencztől, az erdélyi alvajdától s neki ennek fejében Vecs várát és tartozékait zálogba veti.[3] Azonban elutazása haladékot szenvedett.[4] Junius 9-ikén még Budán időzött Werbőczi s ezen a napon ugyancsak konstantinápolyi útjára 4000 forintot vett kölcsön Balassa Imre honti főispántól.

Néhány nappal azután elútazott. Nyolczvanezer forintot aranyban, egy drága nyerget, melynek értékét negyvenezer forintra becsülték és száz darab aranyból készült edényt vitt magával.[6]

Az út iránya Magyarországból Konstantinápolyba nagyjában megegyezett a mostanival. Főállomásai voltak: Kar-

1 1529 augusztus 22-ikén kelt fassiójának egykorú másolata az Országos Levéltárban.

2 János királynak 1532 február 6-ikán a kolozsmonostori konventhez intézett beiktató rendelete ugyanott.

3 Az okirat kivonatát Szamosközi XVI. századbeli történetíró jegyzetei között találjuk. Történelmi Tár. 1889. évfolyam. 317.

4 Hogy küldetése már ápril első felében el volt határozva, tudjuk Weinmeister bajor követnek april 14-ikén Budáról küldött jelentéséből. Quellen und Erörterungen zur baierischen Geschichte. IV. 286.

5 A kötelezvény eredetije ugyanott.

6 Hoherscheyren Winterer bajor követ jelentése Budáról, június 17-ikén. Quellen. IV. 290.

lócza, Zimony, Belgrád, Szendrő, Nis, Pirót, Szófia, Filippopolisz, Musztafapasa. Az utazás a XVI. században körülbelül annyi napig tartott, a mennyi órát ma vesz igénybe.

96. I. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY.

Verancsics Antal egri püspök, mint Ferdinánd király követe, Belgrádból a török fővárosba 1552-ban huszonöt, 1567-ben 33 nap alatt ért el.

Mikor Werbőczi Konstantinápolyba érkezett, a tárgyalások Ferdinánd követével rég be voltak fejezve. Julius

5-dikén Ferdinándot fiává fogadta a szultán, országainak békességet, alattvalóinak török területen szabad közlekedést biztosított, egyúttal akképen rendelkezett, hogy közte és János király között Magyarország megosztassék, a határvonal megállapítását pedig Grittire bízta, a kit e végből Magyarországba küldött.

Gritti mindazáltal bevárta Werbőczi megérkezését,[1] a kit buzgó támogatásban részesített. Egyesült igyekezeteik nem maradtak eredménytelenek.

Az örök béke és barátság föntartására vonatkozó általános igéretek mellett, a szultán kijelentette, hogy azokat a területeket és végvárakat, a melyeket II. Lajos uralkodása alatt és halála után Magyarországon elfoglalt, úgymint a Szerémséget, Péterváradot, Szalankement, Titelt, Eszéket János királynak visszaadja.

A szultán Grittit még ezután is magánál tartotta. Ellenben Werbőczi csakhamar visszatérhetett uralkodójához és deczember közepe táján már Budán volt.[2]

János királynak néhány héttel utóbb kiállított adománylevelében, melynél fogva Szomszédvári Hennig Ferencz magvaszakadtával Szomszédvárát, Szelin és Sztubicza kastélyokat uradalmaikkal, Zágráb megyében, Werbőczinek engedi át, a konstantinápolyi út alkalmával tanúsított áldozatkészsége jutalmát láthatjuk.[3]

Az elért sikerre méltán büszke lehetett. De ennél még nagyobb reményeket hozott magával. Gritti biztatásaiból azt a meggyőződést merítette, hogy a szultán János királyt

1 Winterer bajor követ jelentése Pécsről, szeptember 27-ikén, ugyanott. 301.

2 Weinmeister bajor követ 1534 febr. 8-ikán Budán kelt jelentésében resumálja deczember 22-ikén kelt (fönn nem maradt) jelentésének tartalmát arról, «was königlich wirden kanczler, herr Stefan Berbeczi bei dem Turcken hab amgericht. Et primo so hat er dem Ungerlandt mit dem Turcken ein ewigen Frid gemacht und angestossen. Secundo das alle Stet und Flecken so König Ludwig ingehabt dem König Johann wider zusten vollen, als nemlich Peterwardenis, Salkani, Titel, Salmaglach (?), Esseck und das ganz Sirmich . . .» Quellen. IV. 347.

3 Az 2534 április 26-ikán kelt adománylevél Vörösvártt.

egész Magyarország urává fogja tenni. Ezt hirdeti érdekes levelében, melyet 1534 márczius 6-ikán írt Erdődi Simon zágrábi püspöknek, ki ekkor azzal fenyegetődzött, hogy Ferdinándhoz pártol. «Jogosúltnak tartja — úgymond — panaszát, hogy őt János király nem részesíti kellő oltalomban; de szándékát nem javalhatja. Úgy tűnik föl előtte, mint az az ember, ki a bőjtöt, miután egész napon át megtartotta, este megszegi. Különben is, ha mindent elvesztettünk, legalább becsületünket mentsük meg.* Felszólítja, jöjjön mielőbb az udvarhoz, hol minden ügye kedvező elintézést nyer. Nemsokára megérkezik Gritti, a béke Ferdinánd és János között létrejő, mire az ő követelései szintén kielégíttetnek s azonfelül magának az egész nemzetnél népszerűséget, életében és halála után nevének dicsőséget biztosít. Ne kételkedjék abban, hogy a béke most végre létrejő; mert Ferdinánd, miután a török császárral egyességre lépett, olyan bizonyos, mint az, hogy Isten van az égben, hogy egész Magyarországot a mi felséges királyunknak engedte át».**

VII.

ERBŐCZI türelmetlenül nézett Gritti visszatérése elé; mert — mint a zágrábi püspökhöz intézett levelében jelezte — tőle várta a végleges béke létrehozását s azzal egész Magyarországnak János király kormánypálczája alá jutását. Míg így félszázad óta ápolt politikai eszményeinek küszöbén vélt állani: elérkezettnek hitte azt az időpontot is, a mikor a családi boldogság kapui újból megnyílhatnak előtte.

* «Omnia si perdas, famam servare memento.»

** «Certissima res est, sicut Deus est in cœlo, quod totum regnum Hungarie maiestati domini nostri cessit.» A levél eredetije Bécsben.

Azon veszteség után, mely 1527-ben neje elhunytával érte, egymást érték házában a halálesetek. Négy fia közül csak egyetlen Imre maradt életben.[1] Ámbár a hetven esztendőt jóval meghaladta, kivételes egészség és erő kedvezéseiben volt része. Az a reménység kecsegtette, — ő maga hirdeti ezt -- hogy második házassággal élte alkonyán nemcsak gondos háziasszonyt és gyengéd ápolónőt nyerhet oldala mellé, hanem még gyermekekkel is újból benépesítheti megüresedett házát.

Miután Szécsi Tamás özvegye, kire szemeit vetette volt, a Ferdinánd pártján álló Thurzó Elek országbírónak nyújtotta kezét, ő egy másik előkelő özvegy, a nem rég elhunyt Szerecsen János főispán hátrahagyott hitvestársa, szekcsői Herczeg Kata kezét kérte meg s el is nyerte.

Az egybekelést ősi szokás szerint nagy fénynyel és vígsággal óhajtotta megünnepelni. Ezért be akarta várni azt az időpontot, a mikor egyéni boldogsága a nemzet örömével találkozhatik. Végtére azonban türelme elfogyott. 1534 julius 22-ikén szétküldötte meghívóleveleit.

«A jövendő békesség reményétől vezéreltetve — úgymond — életem nagy részét özvegységben töltöttem. Mivel azonban látom, hogy a méltóságos kormányzó úr (t. i. Gritti) visszatérésének késedelme miatt a békesség létrejötte szintén haladékot szenved, azalatt pedig az aggkorhoz napról-napra közelebb jutok; nehogy hazám, magam és örököseim javára elviselt sok fáradozásom után magtalanúl találjak kimúlni»,[2] a menyegzőt augusztus 17-ikére tűzi ki.[3]

1 1530-ban Ferencz és Péter is életben voltak; tehát a rá következő három esztendőben haltak el. Péternek utólszor 1519-ben találjuk nyomát. Ugyanakkor találkozunk Werbőczi két leányával, Erzsébettel és Orsolyával. Az előbbi Dombai János tolnamegyei főispánnal (Dombóvár urával) lépett frigyre, 1527-ben még élt és kevéssel utóbb egy leánygyermek hátrahagyásával hunyt el. Orsolya 1531 végén Bebek Ferenczhez ment nőül. (Az egri püspök írja ezt 1531 deczember hó 28-ikán Ferdinándnak. A levél Bécsben.)

2 «Ne . . . infecundum me decedere contingat.»

3 A Nádasdi Tamáshoz intézett meghívólevél eredetije az Országos Ltárban. Kiadta Pray-Epistolæ Procerum. II. 54.

97. BÉCS A XVI. SZÁZADBAN.

A menyegző a menyasszony tolnamegyei birtokán, Döbrőközben tartatott meg.

A megújult családi boldogságból mindjárt a legelső hetekben felriasztotta Werbőczit egy véres katasztrófa, mely emberektől és viszonyoktól szenvedett számtalan csalódások között épségben maradt optimismusát alkalmas volt megingatni.

Gritti Alajos, a várva várt békeangyal, tíz nappal a menyegző előtt, augusztus 7-ikén Erdély területére lépett s mintegy kétezernyi török csapattal, melyet magával hozott, Brassó alatt ütött tábort. Az erdélyi rendek nemcsak azért, mert idegen létére a kormányzói méltóságra tolakodott föl, hanem elbizakodott, zsaroló, önkénykedő magatartásáért is gyűlölték őt. Czibak Imre, az alvajda, egyúttal váradi püspök, szította az elégületlenséget; a mivel magára vonta Gritti boszúját s az elfogatására küldött fegyveresektől vitéz ellenállás után megöletett.

Ezen gyilkosság hírére egész Erdély fegyvert fogott. Maylát István állott a mozgalom élére és mintegy negyvenezer emberrel vonult Gritti ellen, ki Medgyes városába zárkózott el; de rövid ellenállás után a benyomuló ostromlók kezébe került és szeptember 29-én lefejeztetett.

Ezen véres esemény a budai udvarnál mély megdöbbenést idézett elő; mert félni kellett, hogy kegyeltjének kivégeztetése miatt a szultán megvonja János királytól pártfogását.

Ilyen körülmények között udvaránál felmerült újból az az óhajtás, hogy Ferdinánddal a béketárgyalások megújíttassanak. Ezen irányban döntő hatást gyakorolt III. Pál pápa követe, Rorario Jeromos, ki ez időtájt érkezett Budára.* Ferdinánd szintén hajlandó volt a békére; de most azt követelte, hogy az ő udvarához, osztrák fővárosába já-

* János király 1535 ápril 30-ikán a bajor herczegekhez intézett levelében kiemeli, hogy a pápai követ felszólítására küldötte követeit Bécsbe. Quellen. IV. 456.

ANI PANNONII QVINQVE ECCLESI/ arum Præſulis/Poetæ candidiſsimi/Elegiarũ aureum opuſculum.

Extant Autoris eiuſdẽ poemata plurima/ quæ in manus ſtudioſoꝝ propediẽ uenturã ſperãtur.

IOANNIS CAMERTIS ORDINIS MINORVM / SA- cręꝰ theologiæ profeſſoris, ad egregium virum dominũ Stephanum Mœcenatem alterum. Hexaſtichon.

Virtus magna fuit verſus ſcripſiſsé diſertos,
Turpe ſed hos longo delituiſſe ſitu.
At tua cura diu non eſt id paſsa nefandum/
En relegunt vates carmina lanc tua.
Multum igitur Ianus: multum Pannõnia tellus/
Debebit Stephano docta Minerua ſimul.

FRANCISCI Zelei wacieñ. & Poſonieñ. eccleſiarum Canonici, Carmina ad Lectorem.

Pegaſei quantum Latices: quid viuida laurus
Vatibus attribuat plectra ſonora ſimul.
Præſulis hic Iani modo Pannonis indicat orſus/
Terſe qui Latio carmina more dedit.
His patriam illuſtrat, generi & laus maxima cedit,
Et ſua perpetuo nomina clara manent.
Quippe tibi fauum pulcherrima prẽmia lector
Spondet, & armigeræ ſe duce caſtra deꝝ.

BEKÉNY BENEDEK JANUS PANNONIUS-KIADÁSÁNAK CZIMLAPJA.

98. III. PÁL PÁPA.

ruljanak az ellenfél biztosai. János király ettől sem idegenkedett; sőt éppen a legtekintélyesebb államférfiak vállalkoztak rá, hogy őt az alkudozásokban képviseljék. Köztük Werbőczi is, ki éppen ekkortájt uralkodója változatlan kegyeinek újabb bizonyítékát kapta egy fejedelmi értékű adományban, melylyel a fiörökös nélkül elhunyt Szécsi Tamás hagyatékából Vasmegyében Szigetvárt a hozzátartozó uradalommal, Zalamegyében Letenye mezővárost, Gömör-, Nógrád- és Pestmegyékben számos falut, pusztát, birtokrészt engedett át neki.[1]

Vagyonának ilyen nagy arányokban való gyarapodása daczára Werbőczi most, mikor mint királyi biztos Bécsbe volt menendő, a felszerelés költségeinek fedezése végett ismét kölcsönhöz kényszerült folyamodni. 1535 márczius 12-ikén 1500 forintot vett föl Zendi Horvát Györgytől, kinek Abauj- és Zemplénmegyékben négy falut vetett zálogba.[2]

Ugyanis éppen azért, mivel az osztrák fővárosban kellett megjelenniök, ő és társai — Frangepán érsek, Brodarics püspök, Bekényi Benedek királyi személynök és Rohmann Zsigmond királyi tanácsos — nagy fénynyel kívántak föllépni.

Csakugyan, Bécs város lakosságának újból — 1515 óta először — szemkápráztató látványosságot nyújtott a magyar követek május 10-ikén tartott ünnepélyes bevonulása. Gazdagon öltözött kétszáz huszár nyitotta meg a menetet. A biztosok még nagyobb számú kísérettel kívántak volna megjelenni; hanem az udvar megtagadta beleegyezését. A lovasok után hatfogatú, biborszínű, nyolcz díszfogat következett; az elsőben Frangepán érsek ült, két ferenczrendű szerzetessel, a másodikban Werbőczi, a következőkben a követség többi tagjai és kíséretük foglaltak helyet.[3]

1 Az 1535 február 19-én kelt adománylevél Vörösvártt.

2 A Váradon, János király előtt tett bevallás eredeti okírata az Országos Levéltárban.

3 A bevonulást Contarini velenczei

Ferdinánd Cless Menyhért trienti biboros-püspököt, Szalaházi Tamás egri püspököt, magyar kanczellárt és Hoffmann tanácsost bízta meg, hogy a magyar biztosokkal tárgyaljanak. Legelső teendőjük volt a fegyverszünet megkötése, mely a békealkudozások befejezése után huszonöt napig volt tartandó.

János király biztosai kezdetben azzal a követeléssel léptek föl, hogy nemcsak a tényleg birtokában levő országrészt tarthassa meg, hanem Ferdinánd a kezeiben levő terűlet egy részét is engedje át, a mit ez «szemérmetlen és hallatlan» (impertinente et etrangére) eljárásnak bélyegez meg nővéréhez intézett levelében és megbízottai is határozottsággal utasítottak vissza.

Mire Frangepán, Werbőczi és társaik alább szállították igényeiket, oly módon, hogy urok megelégszik azzal az országrészszel, a mely őt uralja, a béke és baráti viszony zálogáúl pedig Ferdinánd egyik leányának kezét kéri; viszont megnyugszik benne, hogy Miksa főherczeg már most magyar királylyá koronáztassék.

A bécsi udvar erről sem akart hallani, mire a magyar biztosok Anna királyné közbenjárását kérték ki. Megjelentek előtte és arra utalva, hogy Magyarország az ő szülőföldje, hazájuk szenvedéseinek ecsetelésével igyekeztek rá hatni. Kegyes fogadtatásban részesültek, de a válasz, a mit kaptak, nem elégítette ki őket. Ez úgy hangzott, hogy Ferdinánd király melegen óhajtja a békét, de ahhoz, hogy Magyarországon két király uralkodjék, nem járulhat beleegyezésével; János tehát a nádori vagy alkirályi méltósággal és megfelelő évdíjjal elégedjék meg.

Junius első napján Werbőczi és Brodarics uralkodójukhoz utaztak Váradra, hogy jelentést tegyenek és újabb

követ 1535 május 12-iki jelentésében írja le. A pápai ügyvivő, Vida, május 11-ikén jelenti: «Hanno assai bella compagnia, et piu bella ancora l'haviano havuta, se fusse stato a loro permesso»

utasítást hozzanak. Mikor négy hét múlva Bécsbe visszaérkeztek, Ferdinánd királylyal közölték urok azon elhatározását, hogy a kezei között levő országrész fölött a királyi hatalomról nem mond le. Ferdinánd hidegen azt válaszolta, hogy ha más közlendőjük nincs, ám hazatérhetnek.

Julius 15-ikén Werbőczi és Brodarics másodízben mentek Váradra s augusztus első napjaiban azzal a nyilatkozattal jöttek meg, hogy uralkodójuk nem vonakodik bizonyos tekintetben Ferdinánd fönhatóságát elismerni és néki évi adót fizetni. Ferdinánd biztosai készek voltak hozzájárulni ahhoz, hogy János élethossziglan királyi hatalommal uralkodjék az ő országrészében; de követelték, hogy Budát, Fehérvárt több más helylyel szolgáltassa ki Ferdinándnak. Ilyen alapon a tárgyalások folytatására János király küldöttei nem voltak hajlandók és miután a fegyverszünet a következő év márczius első napjáig meghosszabbíttatott, augusztus 24-ikén Bécsből véglegesen elútaztak.*

* A pápai követ 1535 május 11, junius 1, 8, 18, 24, julius 2, 13, 17-ikén kelt jelentései. (Nuntiaturberichte aus Deutschland. I. 377—450.) Ferdinánd király junius 7, julius 4, augusztus 27-ikén Máriához írt levelei. (BUCHHOLTZ. IV. 144.) Contarini, Velencze bécsi követe 1535 május 12, junius 28, julius 3, 14, augusztus 7, 11, 25-iki jelentései. (Az akadémiai történelmi bizottság levéltárában.)

HATODIK KÖNYV.

WERBŐCZI UTOLSÓ ÉVEI.

1536—1541.

I.

A Ferdinánd és János királyok között egy évtized óta dúló trónviszály kiegyenlítésének föladatát V. Károly császár egy külföldi főpapra bízta. Ez a Dániából jött Wese János lundi érsek volt, ki a mikor hazája a protestantismushoz csatlakozott, érseki székét elhagyván, a császár diplomatiai szolgálatába lépett.

A hűség hitéhez és meggyőződéséhez, a melyért előkelő javadalmat áldozott föl és a hontalan élet gyászát vállalta el, alkalmas volt arra, hogy bizalmat keltsen önzetlensége és megbízhatósága iránt. Egyúttal, mint egy távol éjszaki ország szülötte, a magyar és német elem mélyen meggyökerezett érzelmi és érdekellentéteivel szemben, az elfogulatlanság előnyével dicsekedhetett.

Wese érsek, miután hosszabb ideig a bécsi udvarnál tartózkodott volt, 1536 június havában a Váradon időző János király udvarához jött.

Itt az ő igyekezeteit kiváló buzgalommal támogatta Werbőczi, a kit a békepárt fejének tekintettek.*

* Ezt Thurzó Eleknek 1537 március 31-ikén Ferdinándhoz intézett leveléből tudjuk. (A bécsi állami levéltárban.)

Azonban az ő befolyása uralkodójának személyére és politikájának irányítására jó idő óta csökkenőben volt. Mindinkább háttérbe szorította őt az a rendkivüli egyéniség, a ki most már a hatalmat egészen magához ragadta: Martinuzzi György. Ez a horvát származású pálos-szerzetes, ki mint a sajóládi kolostor perjele 1527 nyarán ismerkedett meg János királylyal, annyira meghódította bizalmát, hogy tanácsosává lett, 1534-ben pedig váradi püspökké és kincstárnokká neveztetett.

Ő benne épen azok a tulajdonságok voltak kiváló magas fokon kifejlődve, a miket Werbőczi nélkülözött: erély és szívósság, furfang és ravaszság, párosulva administrativ és pénzügyi képességekkel.

Az eszközökben nem válogatva, a török szövetségnek híve volt, a melytől azt várta, hogy János királyt egész Magyarország urává teszi. De a mikor reményeiben és számításaiban csalódott: a Ferdinánddal való kibékülést igyekezett lehetővé tenni és örömmel karolta föl az alkalmat, a mely erre Wese érsek megjelenésével kínálkozott.

A két fél álláspontjának az 1535-ik évi bécsi értekezletek alkalmával jelentkezett ellentétei most is nagy nehézségeket támasztottak és több ízben a tárgyalások megszakítását vonták maguk után. Sőt az 1537-ik év őszén Ferdinánd újból megkísérlé a megoldhatatlannak látszó csomót fegyverrel vágni ketté. Csakhogy serege, Eszék ostrománál, a törököktől súlyos vereséget szenvedett s így hajlandóbbá lett az engedményekre. Az év végén a lundi érsekkel Sárospatakon tárgyaltak: György barát, Frangepán érsek, Brodarics püspök és Perényi Péter. Majd az 1538-ik év első napjaiban Váradra mentek át, hol Werbőczi és Statilio erdélyi püspök szintén részt vettek az értekezletekben, melyek ekkor eredményre vezettek. Február 24-ikén János király aláírta a szerződést.

A váradi békekötés a tényleges birtokállomány alapján

EGREGIO DOMINO STEPHANO DE VVERBEVCZ.
Patrono suo inclytissimo. Benedictus de Beken. S.D.

DIVTIVS meecũ deliberãs, quã sit ingenio dignũ, si quãdo nos, nostrã cp patriã, laudũ isigniori uirtute accumulatiorẽ, splendidiorẽcp aspicerẽ verũ ut fatear, cũ martiale bellũ laudis deliberatæ desiderat pręconiũ. Erit patria nulla/pręter animosos Ausonios, quoꝝ facta stelligeri cœli petũt asensum, quą sudãti virtute nostratibus certet. Quid aũt pulchrius fieri potuisset, q̃ egregie gesta patrũ, monimẽto litterario ære obduro perenniori, quispiã efficatiorẽ, pspectabiliorẽcp reddidisset. Penuria siqdem ingenio elucubratoꝝ ex nr̃a gente taciturnitatẽ delitescentẽ genuit, Exterorũ vero vecors inuidia, pulcherrime factorũ nostroꝝ nõ attendebat excellentiã, sic sub tam rigescẽti silentio, multa per tẽpora, vitã sine celebri memoria duximus. Non quia defuit nobis ingenij valor, nõ liberalitatis strenua maiestas, qua sola via est ad undantis sciẽtię apicẽ, decẽtiscp corpis decorata pceritas, quæ omia quã studiosis cõueniat, & decẽs sit, dubitat nemo. Obfuit sed quoniã sanguinolẽti belli cõtinua exercitatio. Illa enim maiorũ oblectabat animos, deuastãtis oia belli deflendã miseriã, quantã fecerint, nouerũt hi qui uesana cõtumatia superbię ducti/quippiã aduersi eis moliti sunt. Cũ vero pacis clemẽtior ubertas, gloriã tum patrię, tũ genti splendidiorẽ indidit/paulatim pallescẽtis Mineruæ dulciloqua speciositas: nostros fulciuit hoies, q̃ breui in eo studio, quo vita honestat̃, gloria dilatat̃, oĩs deniq floridę virtutis honos amplificat̃, pfecerimus, dat apertissimũ argumentũ Ioannes Pãnonius poeta gracili faculcate sublimis, & citra Sulmonẽsis vatis delicosam lyram resonabilis. Cuius nuprime paucula carmina ad me misisti/quę q̃ Cecropide choturnata sint. Erũt testes qui plegendi fauorẽ nostro indulserint poetę. Quę inq̃ carmina ob incuriæ calamitatem cicatricibus duriusculis scatebãt. prestãtissimi attĩ viri: præceptorisq iucũdissimi, Ioãnnis Camertis sacerrimę theologiæ pfessoris inclytissimi cura, vsq adeo pristinę excellẽtię redacta sunt, vt non secus resonare videant̃, q̃ si emũctæ naris autor, mũdissimo ore, delicataq camœna, circũ serpentis riuuli marginẽ reboaret. Scripseras siquidẽ breui in curriculo lõge maiuscula ex operibus suis mittere. Quod vt facias petimus nos oẽs, qbus amœnissimi poetæ euigilatũ opus cordi est. Ne vero (vt dicunt) in sinu gau deamus, efficias, vel ob tui sanctissimi moris, & cõsuetudinis indele ilẽ pietatẽ, habes em̃ pro arbitrio maximã vbicũq ad ea aquirẽda libertatẽ, Si enĩ armoꝝ fragoso strepitu alias terremus nationes, obstupescere faciamus decẽs est, animi emiuẽtia, q quantũ in vtraq arte fulgeamus virtutis est videre illos, qui pñtis sęculi frũtur amicabili dulcedine & nõ minus illos, qui post nostrã pegrinationẽ subsequunt̃. Istą vero pręsentia nominis tui titulo isignire curauimus, Camertiscp tui, vt mei curã velim suscipias. Vale felix. Kalẽn. Martijs. 1514.

BEKÉNY BENEDEK JANUS PANNONIUS-KIADÁSÁNAK AJÁNLÓLEVELE.

köttetett, úgy hogy mind a két uralkodó teljes felségjoggal tartja meg azt az országrészt, mely hatalmában van; Jánost

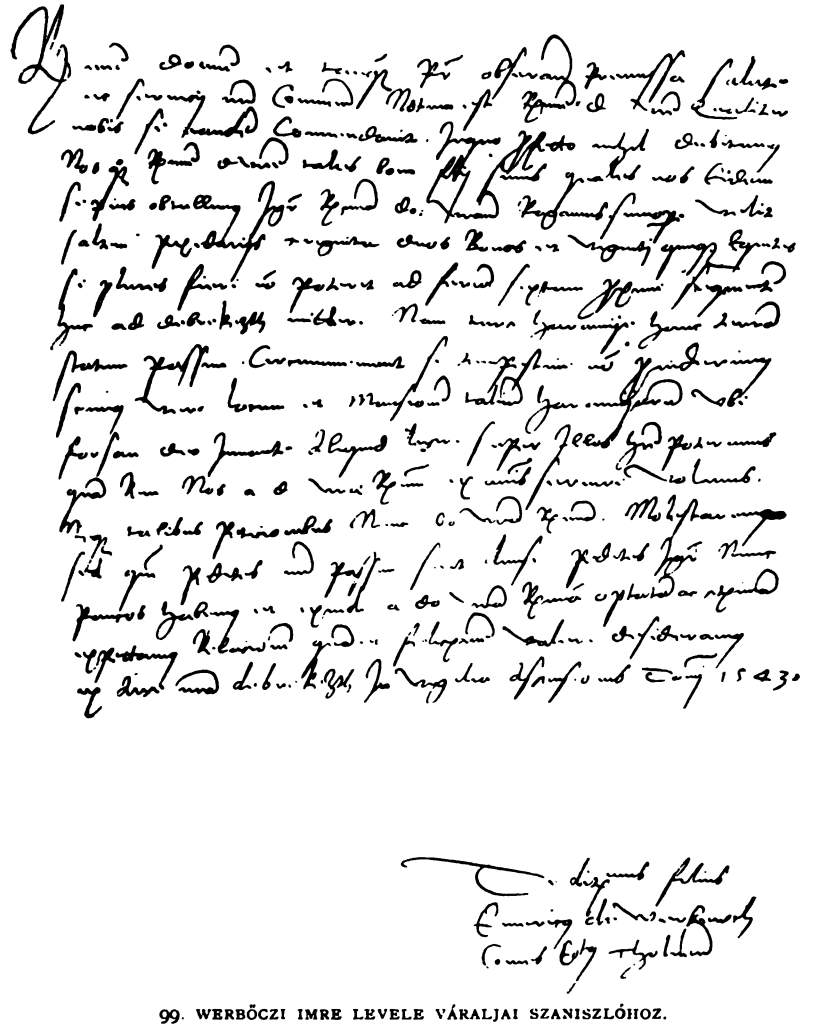

99. WERBŐCZI IMRE LEVELE VÁRALJAI SZANISZLÓHOZ.

egész Erdély, Ferdinándot egész Horvát- és Szlavonország uralják. Azonban János halála után, még ha törvényes fiörökösöket hagy is hátra, a magyar korona egész területe osztatlanúl Ferdinándra és örököseire száll, viszont a

Habsburgház férfiágának kihalta esetében, a trónörökösödés joga Zápolyai Jánost és férfiörököseit illeti meg. Ha János királynak fia születik, ez szepesi herczeg czímével a Zápolyaiak összes családi javait örökli és osztrák főherczegnőt kap feleségül. A két király örök békét, szövetséget és testvériséget fogad; külső és belső ellenség támadásai ellen teljes erővel védelmezi egymást. A belső nyugalom, a közbiztonság, a kereskedelmi forgalom fenntartására, a foglyok kölcsönös szabadon bocsátására vonatkozó több rendelkezés vétetett föl a szerződésbe.

János király és tanácsosai attól tartottak, hogy ha ezen békekötés, mely egyúttal a török ellen irányuló szövetség

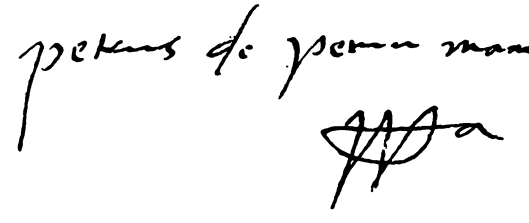

100. PERÉNYI PÉTER NÉVALÁÍRÁSA.

volt, a porta tudomására jut, a szultán hadjáratot indít ellenük. Ezért azt kívánták, hogy a míg a császár és Ferdinánd az ellenállásra magukat elég erőseknek nem érezik, a békekötés föltételeit titokban tartsák s csak azt hozzák nyilvánosságra, hogy egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek.

A lundi érsek ez ellen nem tett kifogást, mindazáltal Ferdinánd megnyugtatása végett, János király hat tanácsosától, kik a váradi tárgyalásokat vezették, okiratot állíttatott ki, melyben kötelezték magukat, hogy a kihirdetés alkalmával befolyásukat a föltételek végrehajtása érdekében felhasználják.*

A váradi békekötés, akár mint politikai tényt, akár

* Ezt a tanácsosok egyike, Frangepán érsek, 1540-ben a pápához írt levelében említi. BUCHOLTZ, V. 133.

mint államjogi szerződést tekintsük, azoknak, kik megalkották, nem válik becsületükre.

Frater Györgynek, ki János királyra a döntő befolyást magához ragadta, legnagyobb része volt benne. Azonban Werbőczinek elég tekintélye és súlya maradt meg, hogy a magyar államjog alapelveit érvényre emelje és azokkal ellentétes törekvéseket meghiusítson. Csakhogy ezt meg sem kísérlette.

A nemzeti párt vezérei ebben a békekötésben leteszik a fegyvert, melylyel négy évtizeden keresztül a független magyar állam és a nemzeti királyság megalapításáért küzdöttek.

Az 1505-ik évi végzés megállapította, hogy idegen uralkodóházak sarjai a magyar trónt soha se foglalhassák el. Ezt pedig a végből tette, hogy ily módon a Habsburgházat a magyar koronára tartott jogigényeitől megfoszsza.

Ellenben az 1538-ik évi békekötés azt állapította meg, hogy János király halála után a magyar trónt sem az ő fia, sem más magyar ember ne foglalhassa el. Ezt pedig a végből mondta ki, hogy a Habsburgháznak az osztatlan magyar állam trónjára jutását biztosítsa.

Az 1505-ik évi végzésben a nemzet törvényes képviselői — az ország rendei — a nemzetet megillető királyválasztási jogot csak annyiban szorították meg, a mennyiben elhatározták, hogy idegen származású trónkövetelő nem választható meg.

Az 1538-ik évi békekötés a királyválasztási jogot úgyszólván teljesen megsemmisítette; a mennyiben akképen rendelkezett, hogy János király halála után királyválasztásnak helye nincs, hanem az ő országrésze elismeri uralkodójának Ferdinándot; ennek halála után egész Magyarország osztatlanúl férfiutódaira, ezeknek kihalta után Károly császár férfiutódaira, ezeknek kihalta után János király férfiutódaira száll; csakis ezen négy ág kihalta után lép a nem-

zet újból királyválasztási jogának birtokába. Így tehát azon eshetőség ellen sem volt a váradi magyar politikusoknak kifogásuk, hogy ha Ferdinánd fiága kihalna, Magyarországban — a spanyol király uralkodjék!

A békekötés erről intézkedő czikkelyének szövegében különösen feltűnő az a részlet, a melyben kimondatik, hogy Ferdinánd halála után fiát Miksát «az ország egyértelműleg királylyá *megválasztani tartozik.*»* Annak a megállapodásnak, hogy a rendek előre megjelölt személyt egyhangúlag kötelesek megválasztani — értelme nincs; mert ha a trón elfoglalására hivatott személy ki van előre jelölve — választásról szó sem lehet.

Továbbá, ha a János oldala mellett levő magyar államférfiak szükségesnek látták hazájuk megmentése érdekében politikai multjokkal szakítani, — ezért a törvényesség kellékeinek mellőzésére sem szükségük, sem joguk nem volt.

Már pedig a békekötés oklevelének szövege szerint a trónörökösödés ügyét János király önhatalmúlag, önkényesen intézi el, kijelentvén, hogy ő «megnyugszik abban (ad hoc condescendit), hogy az ő halála után nem az ő fia, hanem Ferdinánd és örökösei uralkodjanak Magyarországban.»

Valóban rejtély az, hogy a békekötésben közreműködő államférfiak mikép tarthatták János királyt feljogosítottnak arra, hogy önhatalmúlag szabályozza a trónörökösödést? Miképen feledkezhettek meg arról, hogy az 1490. és 1526-ik évi királyválasztó országgyűlések a Mátyás király és Fridrik császár, az Ulászló király és Miksa császár között létrejött szerződéseket, melyek a trónörökösödést hasonló módon szabályozták, érvényteleneknek tekintették?

Arról, hogy a trónöröklés szabályozására vonatkozó

* «Filium nostrum, quem regnum istud communi consensu in regem eligere tenebitur».

megállapodást országgyűlés elé kell terjeszteni s hozzájárulását kieszközölni, említés nem történik.

Egyik czikkely mindazáltal «a trónörökösödési rend megszilárdítása,* úgyszintén Ferdinánd király és Károly császár megnyugtatása,** tehát nem a megállapodás jogi

101. MAGYAR HARCZOS a XVI. SZÁZADBAN.

érvényességének biztosítása végett, bizonyos rendszabályokat állapít meg. Kijelenti, hogy a békekötés kihirdetése alkalmával a főpapok, zászlós urak, előkelő nemesek, köztisztviselők, városi hatóságok stb. kötelesek lesznek (tene-

* «Ad roborandam hanc successionem.»
** «Ut securiores reddantur.»

buntur) Ferdinánd király és V. Károly császár irányában hűségesküvel lekötni magukat.

János király tanácsosai e szerint uralkodójukat feljogosítottnak tekintették arra, hogy az ország rendeit a két idegen uralkodó trónörökösödési jogának elismerésére kötelezzék. Egyúttal erre vonatkozólag sem okultak azon, hogy Mátyás király Corvin János érdekében, II. Ulászló pedig Miksa javára a rendeket szintén ilyen módon egyenként igyekeztek lekötni; de ezen kötelezettségek jogi érvényességét a későbbi országgyűlések el nem ismerték.

Szokatlan a hűségi esküre vonatkozó rendelkezés. Az ország rendei a békekötés kihirdetése alkalmával kötelesek letenni olyan hűségi esküt, melynek kötelező ereje függőben marad, a míg «a szepesi herczegségre vonatkozó alább kifejtendő föltétel» teljesíttetik.

Ez a föltétel a következőképen volt formulázva.

Ha János király fiúgyermek hátrahagyása mellett talál meghalni, az általa bírt országrész kormányát Ferdinánd csak akkor veheti át, új alattvalói csak akkor kötelesek neki meghódolni, a mikor Szepes vármegyét és a Zápolyai-család összes birtokait, vagyis a megalakítandó szepesi herczegséget, János király fiának tényleg átadja.

E szerint János király esetleg születendő fiának a szepesi herczegség birtokába való jutást a békekötésben akképen akarták biztosítani, hogy ettől tették függővé Ferdinándra nézve a belépést az egész ország birtokába.

János király törekvése, hogy a maga családját, mikor a királyságból önként kizárja, az ország rendei sorában az első helyre állítsa, kétségkivül jogosult volt.

Azonban nem igazolható a magánérdeknek az ország legfontosabb érdekeivel való összebonyolítása, vagyis az a forma, melyben a családi politika érvényesül; mert veszélyes bonyodalmakra nyitott tért.

Ugyanis a békekötés kihirdetése bizonytalan időre, vagyis

akkorra, mikor V. Károly császár és Ferdinánd király a török ellen erős hadsereget állíthatnak ki, halasztatott el. Már pedig a kihirdetés végett egybehívandó magyar országgyűlés volt hívatva a Zápolyaiház idegen kezekre jutott birtokainak kiváltásáról rendelkezni és a kiváltás foganatosítására Ferdinánd királynak két esztendő engedtetett.

Ha tehát János király, fiú hátrahagyásával, a békekötés kihirdetése előtt talál elhalni, az ő alattvalói Ferdinándnak nem hódolhatnak meg; mert be kell várniok az ország-

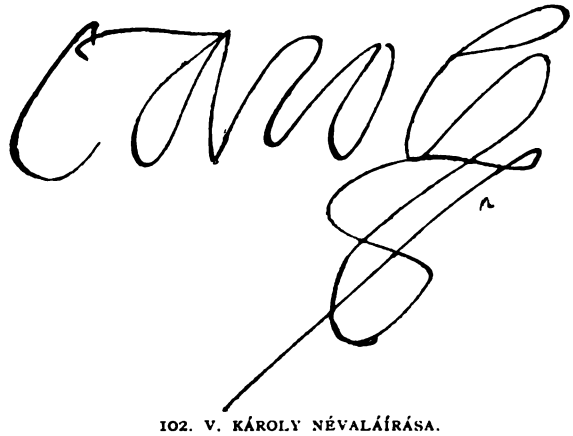

102. V. KÁROLY NÉVALÁÍRÁSA.

gyűlést, melyen a békekötés kihirdettetik és az ország rendei a hűségesküt leteszik, azután pedig azt az időpontot, a mikor a szepesi herczegség a fejedelmi gyermeknek átadatik.

Ezen idő alatt ki fogja János király országrészének kormányzását vezetni? Mi fog történni, ha Ferdinánd az országgyűlés befejezésétől számított két esztendő alatt a szepesi herczegséget átadni nem képes, vagy nem hajlandó? Vajjon ebben az esetben János király alattvalói elhunyt királyuk fiát tartoznak uralkodójuknak elfogadni, vagy szabadon választhatnak királyt? Mindezen kérdések

elintézésére a békekötés oklevelének szövege támpontot nem nyújtott.

János király az ő esetleg születendő fiának a szepesi herczegségen kivül még Ferdinánd egyik leánya kezét kivánta biztosítani.

A békekötés erre vonatkozó czikkelyének szerkezetéhez szintén sok szó fér. Abban el van mondva, hogy három esztendő előtt V. Károly császár János király követteinek kijelentette, hogy uralkodójuk esetleg születendő fia részére Ferdinánd király egyik leányát feleségül megszerezi; most pedig János király a kölcsönös szeretet és barátság megszilárdítása végett «a császári felség ajánlatát elfogadja és megvalósítani óhajtja».

Ez a sajátszerű forma János király és hívei hiúságának kívánt hízelegni, úgy tüntetvén föl a tényállást, hogy János király a főherczegnő kezét fia számára szívesen fogadja, de nem kérte s nem is kéri. Azonban más részről a czikkelyt épen ez a forma fosztotta meg a tartalomtól. Mert abban nincs és nem is lehetett kimondva, hogy Károly császár kötelezve van a főherczegnő kezét a szepesi herczegnek megszerezni; az sincs megállapítva, hogy mi történik azon esetre, ha Ferdinánd vonakodik leányát a szepesi herczegnek nőül adni?

Általán a békekötés egész szövege azt a gyanút támasztja, hogy megalkotói lehetőleg sok ajtót igyekeztek nyitva tartani, a melyek egyikén végrehajtása elől, ha a körülmények megengedik, menekülhessenek.

Nem kevéssé meglepő, hogy Ferdinánd és V. Károly császár a váradi békekötést örömmel fogadták és haladék nélkül megerősítették. Igaz, hogy a megelőző örökösödési szerződéseknél előnyösebb volt, mert annak alapján, János király halála után, még ha fiúgyermeke is marad, házukra volt szállandó egész Magyarország; azonban természetszerűen fel kellett merülni lelkükben annak a gondolatnak,

hogy a magyar nemzet, miután a Frigyes és Miksa császárokkal kötött szerződések által nem hagyta magát jogai gyakorlásától megfosztani, a váradi békekötés irányában sem fog nagyobb tiszteletet tanusítani.

Az államférfiúi bölcseség és a politikai megbízhatóság hiányának, a váradi békekötésben megnyilatkozó tüneteivel szemközt, mintegy enyhítő körülménynek, sőt a jellemek tisztulásának jelenségét kell méltányolnunk azt a tényt, a mely szerint a Ferdinánd és János között éveken át folytatott ezen tárgyalásokban legalább az egyéni érdekek rugói nem működtek, a köznapi opportunismus sugallataihoz piaczi szempontok nem csatlakoztak. A lundi érsek nem tett kísérletet, hogy János király bizalmas embereit megvesztegesse, ezek pedig nem állottak elő követelésekkel.

Werbőczi még azt sem kivánta, hogy Ferdinánd király területén levő birtokai, melyektől megfosztatott volt, neki visszaadassanak. Csak is egy várra nézve fordult ilyen kérelemmel Ferdinándhoz. Ez a vár a zólyommegyei Dobronya volt, mely a mohácsi vész idején menedékhelyűl szolgált volt néki. És erre a lépésre sem vagyoni, hanem biztonsági érdekei késztették; azzal okadatolta azt, hogy egyéb várai, török támadás esetén biztos oltalmat neki és családjának nem nyújtanak, s így ha a Ferdinánd és János között tervezett békekötés török háborút von maga után, szüksége lesz erődített helyre olyan vidéken, mely az ellenség támadásának kitéve nincs.*

* Werbőczi, a lundi érsek útján előterjesztett kérelmére utal levelében, melyet 1539 május 14-ikén intéz Ferdinándhoz. (A bécsi levéltárban.)

II.

JÁNOS király ekkorig nőtlen maradt. Előbb Anna herczegnő, majd Ferdinánd király egyik leánya kezének elnyeréseért tett ismételten lépéseket; időközben a franczia és lengyel udvaroknál keresett menyasszonyt. A nagyváradi békekötés után újból Lengyelországba fordult s az alig húsz éves Izabella herczegnő kezét elnyerte. Az 1538. év végén fényes küldöttség indult útnak Krakóba. Élén az agg Werbőczi állott, ki ez alkalommal az út költségére, Ráskai István nógrádi főispántól 1500 forintot vett föl kölcsön.[1] Társai, Brodarics váczi püspök és Perényi Péter voltak,[2] kikkel az 1539-ik év január 29-ikén végrehajtott ünnepélyes eljegyzés után, Izabellát Székesfehérvárra kisérte.

Kevéssel a menyegző ünnepélyei után a portáról aggasztó hírek érkeztek a szultán fenyegető készületei felől, arról, hogy a határszélen török hadak gyülekeztek és betörést intéztek Slavoniába.

János király ekkor, május közepén, Frangepán Ferenczet Bécsbe küldötte. Az érsek Werbőczitől is vitt levelet, melyben — a török mozgalmakra utalva — Dobronya várának visszaadását újból szorgalmazta. Mivel ugyanis «a török császár szándékai iránt — úgymond — bizonytalanságban van, . . . hogy szükség esetén feleségét, gyermekeit[3] és cse-

1 Werbőczi 1539 ápril 4-ikén János király előtt vallja, hogy ezen összeget lengyelországi útja költségeire vette volt föl és a nógrádmegyei Terjén falut zálogosította volt el, most pedig egyéb szükségei fedezésére 224 forintot vett föl. Az oklevél eredetije az Országos Levéltárban.

2 Elutazásukról Aleander pápai követ Bécsből 1539 január 20-ikán értesíti Farnese bíbornokot. Nuntiaturberichte. III. 372

3 «Consortem meam, cum liberis» írja Werbőczi. Kétségkivül nejének, az első házasságból származott gyermekeit érti. Mert nincs nyoma annak, hogy Werbőczinek második házasságából gyermekei születtek.

103. KRAKÓ

kély vagyonát ott biztosságba helyezhesse . . . a várat borral, gabonával, egyéb élelmiszerekkel, ágyúkkal és lőporral mielőbb fölszerelni kívánná».

Leveléhez okíratot csatolt, melyben Ferdinándot hűségéről biztosítja.*

Ez a hűségi fogadás nem vonatkozhatott egyébre, mint a váradi békekötés föltételeinek megtartására és arra az alattvalói viszonyra, mely a Ferdinánd országrészében fekvő dobronyai vár birtokba vételével létesült volna. Werbőczinek azzal nem lehetett szándéka az árulás tényét követni el. Mert a benső ragaszkodás köteléke, mely őt János királyhoz csatolta, egy pillanatra sem lazult meg. Sőt Rorario pápai követ, ki ezen év őszén a budai udvarnál megfordult, a helyzetet úgy itélte meg, hogy János királynak Werbőczi «az egyetlen igaz barátja, míg a többi tanácsosán nem mulik, hogy mindennap százszor nyakát szegje».**

Rorario a végből jött, hogy a váradi békekötés kihirdetését és végrehajtását sürgesse. Mivel pedig ezt Frater György ellenezte és veszélyesnek itélte, a pápai követ legalább annyit kívánt elérni, hogy az ország főurai esküvel erősített hitlevelet állítsanak ki, melylyel Ferdinánd és fiai trónöröklési jogát elismerik. A király ehhez, Frater György befolyása alatt, nem adta beleegyezését. A nuntius azt a benyomást nyerte, hogy a királynak és tanácsosainak utógondolatuk az, hogy ha Izabella fiúgyermeket szül, a váradi békekötésben elvállalt kötelezettségeken túlteszik magukat. Ennek bizonyítékát látta abban, hogy a király, Frater Györgyöt nagyértékű ajándékokkal a portára készült küldeni.

* «Promissionem vero fidelitatem meam, exinde vestre maiestati servandam et de facto jam prestitam, ex litteris meis obligatoriis, quas medio hujus reverendissimi domini archiepiscopi Colocensis et episcopi Agriensis, sigillo cirographoque meo consignatis, majestati vestre destinavi, clare intelliget.» 1539 május 14-iki levelének eredetije a bécsi állami levéltárban.

** 1539 deczember 7-ikén Budáról Rómába küldött jelentésében írja: «Non vedo che dal Cancellier infora habbi (il re) uno che da consigli al bene, ma tutti a romperli mille colli al di, se tanti ne havesse.» ÓVÁRI: 98.

Werbőczi nem helyeselte ezt a politikát és a váradi békekötés végrehajtása mellett foglalt állást. Azonban a tanácsban elszigetelten maradt.[1]

Míg János király kétszínű és ingatag politikájával mind Bécsben, mind Konstantinápolyban a bizalmatlanság magvait hintette el, a melyekből nagy veszélyek sarjadzhattak: váratlanúl Erdélyben fenyegető mozgalmak keletkeztek. Maylát István és Balassa Imre vajdák Kendi Ferenczczel és többekkel János király megbuktatására szövetkeztek s Ferdinándhoz és a szultánhoz segítségért fordulván, a lázadás zászlaját kitűzték.

János, a mikor erről hírt kapott, 1540 márczius közepén Budáról útra kelt, hogy személyes megjelenésével a rendet helyreállítsa. Távollétének idejére helytartóvá Werbőczit rendelte,[2] a ki azonban már néhány héttel utóbb szükségesnek látta, hogy uralkodójához csatlakozzék. Oldala mellett találjuk május havában Tordán, hová az erdélyi rendeket gyűlésre hívta össze.[3]

Itt megjelent Balassa Imre. János a lábaihoz boruló, kegyelmet kérő lázadóhoz, valóban király ajkaira illő ezen nemes szavakat intézte: «Az áruláshoz hozzászoktattak ugyan, mint kegyelmed is tudhatja, a múlt idők; de azért ne higye, hogy szívünk lelkünk a fájdalomtól elszokott. Ez órában Isten tölt balzsamot szivünkbe s ezzel kegyelmed is kenje be sebeinket, hogy a múltat elfelejtvén, ezen óráról kegyelmesen megemlékezhessünk.»[4]

János király Tordáról május végén Gyulafehérvárra tette át udvarát, a hová Frater György és Werbőczi

1 Rorario 1539 november 9., 27. és decz. 7-iki jelentései Budáról. Ugyanott, 86—98.

2 1540 ápril 4-ikén kelt okiratban Werbőczi így czímezi magát: «In præsenti absencia regie maiestatis locumtenens eiusdem». Károlyi-Oklevéltár, III. 224.

3 Ezt Mindszenti Gábor, a király udvari embere följegyzéseiből tudjuk. Erdélyország történeti tára. I. 10.

4 Acsády: A magyar nemzet története. V. 138.

kísérték. Értésére esvén, hogy ellene Konstantinápolyban Maylát István és Ferdinánd követei fondorkodnak, sürgetően szükségesnek látta, hogy hatásuk ellensúlyozása végett Frater György, kit már az év elején a követséggel megbízott, haladék nélkül útra keljen. Ez azonban, ismételt felszólítás daczára, indulását különféle ürügyek alatt halogatta. A valódi ok, a mi őt erre az eljárásra bírta, a király kedvezőtlen egészségi állapota volt, mely szédülési és fuldoklási rohamokban nyilvánult, sőt egyízben szélhűdés tünetei mutatkoztak;[1] ő pedig a király közelnek látszó kimúlta idején nem akart távol lenni.

Junius közepe táján az udvarhoz török csausz érkezett; a tudósítások, melyeket hozott, arra bírták Martinuzzit, hogy most már késznek nyilatkozott az elútazásra; sietséggel tették meg tehát az előkészületeket és biztosnak vélték az udvarnál, hogy junius végén elindul.[2] Azonban az utolsó órában ki tudta vinni a királynál, hogy őt a megbízástól fölmentse és a követséget Werbőczire bízza, a mivel nemcsak azt érte el, hogy ő maga az udvarnál maradhatott, hanem azt is, hogy Werbőczit onnan eltávolította. A nyolczvan éves aggastyán nem tudott ellenállani a barát rábeszéléseinek és a király kéréseinek, a küldetést elvállalta; jutalmúl Vecs várát, melyet ő hét év előtt Kendi Ferencznek elzálogosított és ennek lázadása következtében a király elfoglalt volt, visszaadták neki.[3]

104. MARTINUZZI GYÖRGY NÉVALÁÍRÁSA.

1 Ezt Verancsics junius 24-ikén írja Gyulafehérvárról.

2 Ezt szintén Verancsics imént idézett leveléből tudjuk.

3 Perényi Péter 1540 julius 13-ikán, János király udvarából kapott tudósítások alapján írja Bécsbe, hogy Frater György útra kelt Konstantinápoly felé, de alig jutott el két mérföldnyire, egy hirnök utólérte azzal a tudósítással, hogy a király súlyosan megbetegedett, mire visszatért és «effecit ut pauper cancellarius iret, cui propterea restituta est arx Vecs». (A bécsi állami levéltárban.) Verancsics már julius 6-ikán tudta, hogy György barát helyett Werbőczi megy

Ez Szászsebesen történt, hová a király, egészségesebb fekvésű helyet keresve, a két államférfiú kíséretében átment. Itt vette julius 7-ikén azt az örvendetes hírt, hogy neje Budán fiúgyermeket szült. Készületeket tett, hogy oda utazik. Azonban másnap újabb szélhűdés érte, mely életerejét végképen megtörte.

Érezvén a halál közeledését, gyermekét György barát és Petrovics Péter gondjaira bízta; amannak diplomatiai ügyessége, ennek katonai képességei biztosítékot látszottak neki nyújtani affelől, hogy örökösének érdekei meg lesznek óva. Werbőczit mellőzte; benne nem találta föl többé

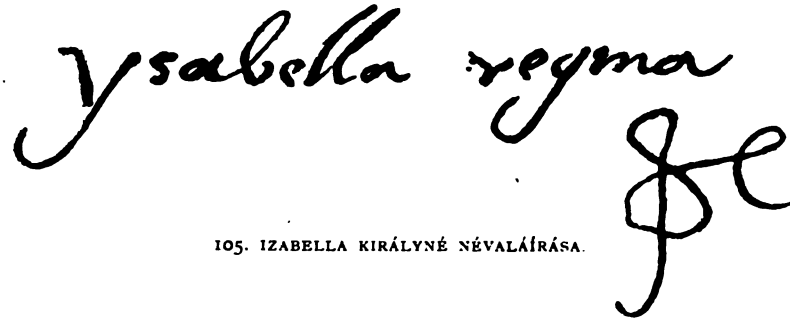

105. IZABELLA KIRÁLYNÉ NÉVALÁÍRÁSA.

azon kellékeket, melyek vezérlő állás betöltésére képesítenek. Több napig tartó haláltusa után, julius 18-ikán múlt ki.

Werbőczit a mellőztetés nem keserítette el. Szolgálat- és áldozatkészségét csakhamar tényekkel bebizonyította. Ott virrasztott a király beteg ágyánál; mert nemcsak a személyes kegyelet, hanem a politikai érdek is követelte, hogy bevárja halálát, mely a portai tárgyalások czélját jelentékenyen módosítandó volt. Így tehát részt vehetett azon tanácskozásokban és megállapodásokban, melyek az ország politikai helyzetének alakulására döntő befolyást gyakoroltak.

Ugyanazok a magyar államférfiak, kik János király rava-

Konstantinápolyba. Ekkor ugyanis felkéri, hogy öcscsét, Mihályt, vigye magával. Munkái, VI. 110.)

talánál együtt voltak, hozták létre harmadfél esztendő előtt a váradi békekötést és külön is kötelezettséget vállaltak, hogy végrehajtása érdekében fognak működni.

Most tehát, a közjog szabályainak és a politikai erkölcstan törvényeinek erejénél fogva, mindenekelőtt Ferdinánd királyhoz kellett volna fordulniok, vele a békekötés végrehajtása ügyében érintkezésbe lépniök.

Azonban Frater György erre nem gondolt. A «salus reipublicæ» álláspontjára helyezkedett. Meg volt arról győződve, hogy a szultán most János halála után még kevésbbé, mint életében, lesz hajlandó megnyugodni abban, hogy az egész ország Ferdinándot uralja. Attól tartott, hogy a váradi békekötés végrehajtása maga után vonja a török beavatkozást, mely az ország egységének helyreállítására czélzó törekvéseket örökre meghiúsítja. Ezért szükségesnek látta, hogy a váradi békekötés végrehajtása mindaddig halasztassék el, míg az az ország romlása nélkül foganatosítható lesz; addig pedig török pártfogás alatt János örökébe fia lépjen.

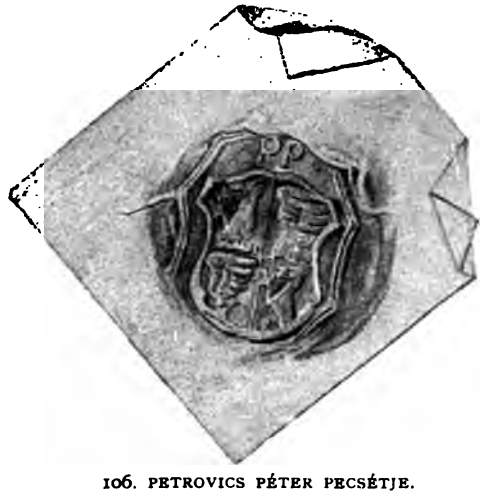

106. PETROVICS PÉTER PECSÉTJE.

Frangepán érsek és Perényi Péter nem osztoztak ezen felfogásban és a váradi békekötés végrehajtása érdekében emelték fel szavukat.* Azonban János király többi tanácsosai

* Ferdinánd már 1540 aug. 18-ikán, tehát egy hónappal János halála után, írja Máriának, hogy Frangepán és Perényi ellenezték a János király fia érdekében elhatározott actiót. — Frangepán tüzetesen kifejtette álláspontját a pápához intézett levélben. BUCHHOLTZ, V. 133.

Frater Györgyhöz csatlakoztak. Köztük volt Werbőczi is, a kit állásfoglalásában kétségkivül főképen az a szándék vezetett, hogy a nemzeti királyság életét meghosszabbítsa. Nem hiányzott benne a gyenge jellemek és a középszerű politikusok az a tulajdonsága sem, mely arra képesíti őket, hogy folytonosan, a legutolsó perczig, váratlanúl bekövetkezhető eseményektől reméljék eszményeik megmentését, a mire maguk képtelenek.

III.

Az elfogadott politikai programm szempontjából a konstantinápolyi követség most még nagyobb fontosságot nyert. Werbőczi nem vette vissza János királynak adott igéretét. Frater György és társai sem vonták meg tőle bizodalmukat; csakhogy társúl rendelték melléje Eszéki János pécsi püspököt.[1]

Arról, hogy kik és hányan képezték kíséretüket, nincs tudomásunk. Verancsics Antal királyi titkár és erdélyi prépost azzal a kéréssel fordult Werbőczihez, hogy fogadja útitársúl öccsét, Mihályt.[2] Kérése azonban nem teljesült.[3]

Nagy pénzösszeget vittek magukkal, (melyet egykorú jelentések ötvenezer és százezer arany forintra tesznek) továbbá tíz arany és száz ezüst serleget, úgyszintén drága szöveteket ajándékúl a szultán és a befolyásos basák számára.[4]

Még mielőtt János király tetemét a székesfehérvári sírboltba elhelyezték, ők azonnal útra keltek. De Lippán meg-

1 Frater György és Petrovics Péter már julius 23-ikán értesítik a lengyel királyt arról, hogy Werbőczi és Eszéki Konstantinápolyba küldetnek, János fia részére a királyság birtokában való megerősítés kieszközlése végett.

2 Julius 6-ikán. Munkái, VI. 110.

3 Ezt Verancsics Antalnak öcscséhez írt leveleiből tudjuk.

4 BUCHHOLTZ, V. 126. és Rorario 1540 szeptember 20-iki jelentése. ÓVÁRI, 113.

állapodtak. Nem lévén biztosak affelől, vajjon Konstantinápolyban barátságos fogadtatásra számíthatnak-e, futárt küldöttek előre, ki nekik menedéklevelet hozzon. Frater György erről értesülvén, felszólította őket, hogy ne késsenek. Ennek következtében a menedéklevelet be nem várva folytatták útjokat.[1]

Szeptember vége felé érkeztek a török fővárosba. Itt úgy léptek föl, mint János király küldöttei. Fogadtatásuk alkalmával az erdélyi lázadással és uralkodójuk betegségével mentegetvén a követség késő megjelenését, az elhunyt király következő üzenetét adták elő: «Miután a szultánnak köszönheti Magyarország trónját, most sírja szélén háláját tolmácsolja a pártfogásért, a melyben őt részesítette és mivel országát azon módon, a mint ő birtokolta, fiára kívánja hagyni, kéri a szultánt, adja ehhez beleegyezését és vegye a gyermeket az ő hatalmas pártfogása alá.»[2]

107. GYÖRGY BARÁT PECSÉTJE.

A jelentékeny pénzösszeg és az értékes ajándékok hatását jelentékenyen előmozdította a franczia követ, a ki a császárral háborút viselő uralkodójának megbízásából buzgó tevékenységet fejtett ki, hogy János király fiának elismerését kieszközölve a Habsburg-dinasztiára csapást mérjen.

Ekkor október elején tudósítás jött, hogy Ferdinánd királynak a portára küldött követe útban van; a szultán be akarta megérkezését várni, hogy ajánlatait fontolóra vegye.[3]

Azonban csakhamar fordulatot idézett elő az a hír, hogy

1 Ezt Rorario idézett jelentéséből tudjuk.

2 Verancsics 1540 julius 26-ikán kelt levelében írja, hogy ilyen utasítással voltak ellátva. Munkái, VI. 115.

3 Ezt Laszki Jeromosnak, Ferdinánd portai követének naplójából tudjuk. Kiadta GÉVAY, Urkunden, IX. 102.

Ferdinánd sereget indított Buda elfoglalására. Ezt a tényt kizsákmányolták a Habsburgház ellenségei.

Október 17-ikén a szultán kimondotta a döntő szót. Werbőczi és Eszéki a következő rövid jelentéssel értesítik az elért eredmény felől a tanácsosokat: «Tudják meg uraságtok, hogy ellenfeleink érveinek megczáfolása után, a jóságos Isten segítségével, összes előterjesztéseinkre a leghatalmasabb császártól megkaptuk az óhajtott választ. Boldog emlékezetű legkegyelmesebb urunk fiát a felséges császár az atyai trón birtokában, a teljes joghatósággal, Magyarország és Erdély egész területén meghagyta.[1] Hisszük, hogy holnap bucsúfogadtatásra fogunk előtte megjelenni és holnapután, Isten nevében innen elútazhatunk. Minden egyebet visszaérkezésünk után fognak tőlünk megérteni uraságtok.»[2]

Néhány nappal ezen levél megírása után elútaztak. Török és franczia jóakaróik siettették távozásukat, hogy Ferdinánd követe, mikor megérkezik, visszavonhatatlanúl bevégzett tény előtt álljon.[3]

Ez a követ Laszki Jeromos volt, ki a pózeni béketárgyalások idején árulóvá lett és Ferdinánd szolgálatába lépett. Most egyebek között Werbőczihez és Eszékihez intézett királyi megbízó leveleket is hozott magával; valószínűleg a végből, hogy az ő megnyerésükre kísérletet tehessen.[4]

A portán tett előterjesztésére azt a választ kapta, hogy a szultán adott szava által már le van kötve. Azonban ennek daczára nem csüggedett. Azzal állott elő, hogy a magyar követek János király tanácsosaitól kiállított megbízólevelet mutattak be; már pedig ő biztos tudomással

1 «Natum felicis memorie domini nostri clementissimi in solio paterno, cum tota jurisdictione, in omnibus terminis Ungarie et Transilvanie per eius maiestatem relictum esse.»

2 Eredetije az Országos Levéltárban. Kiadta HORVÁT, 288.

3 Ezt Laszki említi, i. h. 102.

4 Az 1540 augusztus 23-ikán kelt iratokat kiadta GÉVAY, IX 83.

bír affelől, hogy többen a tanácsosok közül ellenezték a követek küldetését a portára; így tehát a szultán «fel van — úgymond — jogosítva arra, hogy a követeket letartóztassa és az országot Ferdinándnak engedje át». Hogy szavainak súlyt kölcsönözzön, uralkodója nevében egy millió forintot ajánlott föl az ország átengedéseért.

Azonban kifogásaira semmit sem adtak, ajánlatát elutasították, sőt őt tartóztatták le és csak a következő év nyarán bocsátották szabadon.*

Werbőczi és Eszéki az 1541-ik év január havában érkeztek meg Magyarországba.**

Távollétük alatt Frater György és Petrovics Péter átvették a csecsemő János Zsigmond fölött a gyámságot és János király országának kormányát. Ferdinánd felhívását, hogy a váradi békekötés hajtassék végre, határozottan elutasították. Erre Fels Lénárd vezérlete alatt álló német sereg vette ostrom alá Budavárát, hol a királyné, fiával és a kormányzókkal tartózkodott; azonban felmentő török had közeledésére az ostrommal fölhagyott és visszavonult. Ferdinánd csakhamar február közepe táján, Roggendorf Vilmos vezérlete alatt, még jelentékenyebb haderőt küldött Magyarországba.

Ekkor a portán kiküzdött siker daczára, a magyar tanácsosok körében újból felmerült a Ferdinánddal való kibékülés óhajtása. Ezt hathatósan élesztette Izabella királyné, ki Frater György önkényes, erőszakos eljárásától sértve érezvén magát, zsarnokságától szabadulni vágyott.

Werbőczi, valószínűleg ugyanezen ok befolyása alatt, szintén a belső béke helyreállításának megkisérlése érdekében szólalt föl, sőt erre vállalkozott.

A Roggendorf táborában levő Réwai Ferencz, nádori helytartó, Ferdinánd egyik legbefolyásosabb tanácsosa köz-

* Laszki naplója, 105. és kk. ll.

** Verancsics feljegyzése szerint «farsangban» jöttek meg. Munkái, II. 45

benjárását kívánta igénybe venni. A tábornoktól menedéklevelet eszközölt ki a maga és Sulyok Balázs részére a végből, hogy Réwait felkereshessék.*

Azonban ez a találkozás vagy nem jött létre, vagy eredménytelen maradt.

Roggendorf folytatta előnyomulását és miután egy török hadat szétvert, május 1-én Budát vívni kezdette.

108. JÁNOS ZSIGMOND ÉRME.

Werbőczi ekkor a békés remények meghiúsulása után, a fegyvert vette kezébe. Ő és Pöstyéni Gergely országbiró bízattak meg Budavára főparancsnokságával ** és nagy erélylyel intézték a védelmet, míg fölmentésükre maga a szultán nagy sereg élén érkezvén, közeledésének hírére

* Az 1541 február 24-ikén, a nagymegyeri táborban kiállított menedéklevél HORVÁTnál. 289.

** Verancsics feljegyzése. Munkái, I. 107.

Roggendorf augusztus 21-ikén fölhagyott az ostrommal és hadait a Dunán vert hídon a túlsó partra indította; azonban a budai őrség rájuk ütött és a véres küzdelemben mintegy hétezer németet konczolt föl. Öt nappal utóbb Szolimán Budavára alatt állott és azt az óhajtását fejezte ki, hogy színe elé hozassék a csecsemő királyfi.

Izabella félt, hogy gyermekét Konstantinápolyba viszik; azonban Werbőczi őt és a tanácsosokat meggyőzte arról, hogy a szultán kívánságát teljesíteni kell. Azt hirdette, hogy bízni kell Szolimánban, kinek — úgymond — őszinte jóindulatát a magyarok és a királyfi iránt jól ismeri.*

Augusztus 29-ikén (1541) — a mohácsi csata tizenötödik évfordulóján — mutatták be a tanácsosok hódolatukat és egy esztendős fejedelmüket a szultánnak, a ki őket kegyelméről biztosítva rövid kihallgatás után elbocsátotta.**

Azonban ugyanekkor török katonák vonultak Budavárába, melyet a szultán részére foglaltak el; majd a következő napokban a templomokat mecsetekké alakították át, a lakosság nagy részét kiűzték. Szeptember 2-ikán a szultán a királyi palotában szállott meg; Izabellát pedig utasította, hogy fiával és tanácsosaival Erdélybe tegye át székhelyét; egyúttal akképen rendelkezett, hogy Magyarországnak a Tiszán túl fekvő része és Erdély, négy vár kivételével, János Zsigmondé legyen, ki évi tízezer arany hűbéradót fizessen. A János királyt uraló területnek többi részét saját közvetlen kormánya alatt tartotta meg.

* Verancsics Munkái, I. 186.

** Török Bálint kivételével, a kit fogságba tartott.

109. IZABELLA KIRÁLYNÉ.

IV.

AZALATT, MÍG György barát, Petrovics Péter és a többi tanácsosok Izabellát Erdélybe kísérték, Werbőczi a szultán kívánságára Budán maradt, hol a török helytartó mellé, a magyar lakosság számára főbíróúl helyeztetett be,[1] 500 asper (10 arany forint) napidíjjal.[2]

Kétségkivül belátta most már, hogy neki a gyermek fejedelem környezetében, a kormány élén nincs helye s remélette, hogy befolyásával a török uralomnak a magyarságra nehezedő súlyát enyhítheti. E tekintetben optimismusa utolsó perczig nem hagyta el. Tanuskodik arról a levél, melyben néhány nappal Budavára elfoglalása után, Miskolcz város polgárait igyekezett megnyugtatni.

«Tudjátok meg, — írja — hogy a császári felség . . . a felső részek feldúlására Pozsony felé küldött császári hadak kapitányainak, fővesztés büntetése alatt megparancsolta, hogy a magyar nemzetiségű lakosságot, még ha Ferdinándhoz, azaz a német párthoz tartozik is, személyében és javaiban károsítani ne merészeljék. Biztosak lehettek tehát affelől, hogy a török pusztítóktól kárt vagy hátrányt szenvedni nem fogtok. Mikor ugyanis ide visszatérnek, Szolimán basa a császári felségnek Budán és ezen országban helytartója, bizonyos hadakat fog küldeni, melyek őket féken tartsák, hogy ne a ti vidéketek felé vegyék útjokat, hanem ugyanazon úton, a melyen mentek, térjenek vissza.»[3]

Ez a levél az utolsó, a mi tőle fönnmaradt. Alig két

1 Verancsics feljegyzéseiben olvassuk: «A szultán Budán hagyta Szoliman basát, az Werbőczi Istvánt mellette hagyta csak pro forma magyarokért.» És egy más helyen: «Budam dicendo juri patrio delegatus». I. 222. II. 83.

2 HAMMER, III. 233.

3 A Budáról 1541 szeptember 14-ikén Miskolcz városához küldött levél egykorú másolata Bártfa város levéltárában.

hónapot töltött új hivatalában, mikor viszontagságteljes életpályájának a halál véget vetett.*

Erről kortársa és bizalmas barátja, Verancsics Antal, a

110. VERANCSICS ANTAL ARCZKÉPE.

későbbi esztergomi érsek, a következő részleteket jegyezte föl:

* VERANCSICS feljegyzése, I. 186. ISTVÁNFI szerint alighogy Szolimán magyarországi hadjáratából visszatérve, Konstantinápolyba érkezett, halt meg Werbőczi. I. m. 151.

«Werbőczi azon rabok közül, kiket követsége alkalmával Konstantinápolyban magához válta, egy jó nemes családból valót tisztűl tartott magánál. Egy nap hintóba ülvén, mert közben-közben a köszvény bántá vala s hajlott kora miatt már nem igen lovagolhatott, tanácsba ment a basához, törvényszolgáltatás végett. Midőn ennek házához közelednék, számos védencze által környezve, a basa őrei, mint kötelességük tartá s mint ezt urok parancsából naponkint tenni szokták, a jeles férfiú fogadására siettek, de nagyobb számmal mint közönségesen s a zavarban Werbőczit még nem is üdvözölvén, ama tisztre vetik magukat, hajánál fogják s meghagyván neki, hogy nyakát meztelenítse, az utcza közepén fejét veszik; majd gyorsan szó nélkül visszatérnek vártájokba.

Mikor már holtan feküdt a szegény, Werbőczi a zajra fejét kidugván a hintóból s még csak nem is gvanítva az elkövetett bűntettet, kérdi: mi baj? De mikor a meggyilkoltnak itt fejét, ott törzsökét mutatták neki s a tettnek okát senki sem mondhatta, erősen feljajdult s mellét csapván kezével, Turkovicsot a városi birót, ki a hintót gyalog kísérte, magához szólítván, felkiálta: «Ez gazság!» s megparancsolván, hogy a nyolczlovas hintó megforduljon, lakására készült visszamenni.

Alig hagyta oda az utczát, hírnökök egymásután járultak eléje s kérték, ne gondoljon a történttel, fel se vegye a gonosz szolga halálát, melyet az, mint a basa meg fogja magyarázni, megérdemelt, őt és övéit baj nem fogja érni. Werbőczi, nem annyira félelemből, mint inkább a hitetlenek gazsága miatt feldühödve, soká vonakodott visszatérni; a piacz közepén lármát ütött, hogy gonoszságok gonoszságokra halmozódnak, hogy az erőszak törvényt és rendet bont, hogy a császárnak, az igazságos fejedelemnek ilyesekről nincs tudomása, ellenben a császár tisztviselői semmirekellő rossz emberek.

Végre barátjai tanácsára s mert okos ember lévén átlátta, hogy további ellenállása veszélyt hozhat rá s attól tartott, hogy erőszakkal viszik a basához: szót fogadott. De a terembe lépve, noha a basa a többi tanácsosokkal felkelt előtte s nyájasan és tiszteletteljesen felkérte foglaljon helyet: ő ritka bátorsággal és több mint senátori lélekkel visszautasította a felhívást s kijelenté, hogy mindaddig nem ül le s a közügyekben nem vesz részt, míg számot nem adtak neki, hogy szolgáját miért gyilkolták meg s a törvény az ő halálát meg nem torolta. Igazságos fájdalmában nem tudván magát mérsékelni, olyan szavakra fakadt, melyek szégyenpírral borították a basa és ülnöktársai arczát. Mivel pedig az okok, a miket ezek a gyilkos tett igazolására felhoztak, nem voltak elfogadhatók, nyájaskodásuk nem fogott Werbőczin, sőt ő még inkább haragra gyuladt. Az ügy függőben maradt, a felek haraggal váltak el egymástól. Werbőczi a lépcsőn lejövet, átkozódott némelyek ellen és álnokságuk miatt keserű panaszokba tört ki, a nélkül, hogy bárkit megnevezne . . .

Ellenben magasztalta a török császárnak, mind önmaga és a magyar nép, mind a királyfi és a budai polgárok iránt tanusított kegyelmességét és fenyegető nyilatkozatokat hallatott, hogy a szenvedett sértést nem fogja elszenvedni, hogy a budai basának nem áll hatalmában a császár alattvalóin garázdálkodni s hogy ha ő életben marad, a kegyetlen ember nem fog rajtuk soká uralkodni. A basa a császár neheztelésétől tartván, többeket küldött Werbőczihez, hogy őt engeszteljék és neki ez ügyben minden kívánsága teljesítését igérjék. Mind hiába. Werbőczi meghagyta szolgáinak, szereljék föl szekereit, rakják fel összes butorait és ingóságait, mert ő kimegy Budáról. Úgy történt, mint rendelé. De ekkor hozzá siettek a basa meghittei, némelyek édes szóval és válogatott okokkal kérik, intik, hogy ne távozzék; mások a szekerekről leemelik a

butorokat s maguk viszik vissza a házba. Igérték, hogy ezentúl minden kívánsága teljesülni fog, csak viselje türelmesen az elkövetett vétséget; ezentúl Szolimán basa a keresztény lakosok ügyeiben, az ő tanácsa és beleegyezése nélkül semmiféle intézkedést sem fog tenni.

Werbőczi ekképen lefegyverezve, kibékült a basával, noha inkább csak színleg, mint valóságban. Nem is lehetett másképen; mert a nagyúr titkos parancsából a tisztelet és szabadság színe alatt valóságos rab volt Budavárában.

Néhány nappal később a basa ünnepélyes ebédet adott, melyre vendégül kérte Werbőczit s fényesen fogadta őt. De a lakománál, mialatt a császár jólétéért, János király fia szerencséjéért és a magyar nép boldogságáért, többszörös felköszöntések alkalmából, sok pohár bort ürítettek, mérget nyújtottak neki, a végből, hogy az megölje, mielőtt vádját a császárhoz eljuttathatná. S ezt majdnem nyiltan cselekedték, annyira nem gondoltak azzal, hogy a czégéres bűntény köztudomásra jut.

Werbőczi hazament; aznap és a rákövetkező éjjel nem érezett fájdalmat; talán azért, mert a méregnek időre volt szüksége, hogy a testet általhassa. Délben beleiben fájdalom jelentkezett; mielőtt beesteledett, hangja fokonként elgyengült s teste annyira feldagadt, hogy feje, nyaka, kezei és lábai s ezeken az ujjak kikeltek formájukból; a test idomtalan hústömeghez vagy felfújt tömlőhöz hasonlított. A körülötte levők bámulva és sajnálkozva szemlélték ezt, szidalmazva a hitetlen népet. A harmadik napon a basa rendeletéből török őrök foglaltak állást a ház kapujánál, hogy visszaszorítsák az összesereglett néptömeget. Reggel felé beállott a halál. A törökök akkor sem távoztak, mikor a tetemet a koporsóba fektették, melyet elzárattak, nehogy a szörnyű halál nyomait a nép láthassa... Egyébiránt a temetési pompát nem vonták meg a jámbortól; a basa

engedelmével a szomszéd falvakból és városokból is egybegyűltek a papok.

Vagyonát nem bántotta a török; mindent, a mije volt aranyban, ezüstben, pénzben, ruházatban, szabad volt Imre fiához vinni. Tisztei, szolgái és barátai bántatlanúl távozhattak Budáról. Igaz azonban, hogy halála után szekrényeit és butorait kikutatták a basa emberei, kik a mennyi török levelet és okmányt találtak, mind lefoglalták.»*

V.

Ilyen megrendítő módon végződött Werbőczi életpályája, mely váltakozó fényben és gyászban, diadalokban és megaláztatásokban kivételesen gazdag volt; de egészben véve szerencsétlennek mondható.

Politikai programmjával az egész vonalon kudarczot vallott.

Sarkpontja a nemzeti királyság eszménye volt, a melynek, közreműködve a váradi békekötésben, sírját megásni segített.

A török hódítás veszélyének elhárításán fáradozott Tolnán és Bácson, Rómában és Wormsban; mégis hozzájárult a János király és a török között létesült szövetséghez; meg kellett érnie, hogy ugyanaz a szultán, ki a Mohácsnál levert Magyarországból csak határszéli területet mert megtartani, a pártfogása alá helyezett királyfitól a fővárost és az ország jelentékeny területét foglalta el.

Törvényhozói tevékenysége oda irányult, hogy a magyar faj uralmának biztosítása végett, a külföldiek mindennemű hivatalból és javadalomból, egyházi férfiak a világi állások-

* Verancsics emlékírata, melyet Giovio Pál, comoi püspökhöz, a történetíróhoz intézett. Munkái, I. 187—190.

ból kizárattassanak, országgyűlések évenkint tartassanak, köznemes ülnökök a királyi tanácsban helyet foglaljanak. Mikor azután nemzeti király foglalta el Zápolyai János személyében a trónt, idegenek még előkelőbb méltóságokat foglaltak el mint előbb (például a lengyel Laszki erdélyi vajda lett, az olasz Gritti az ország kormányzójává magasztaltatott föl, kiskorú fia az egri püspökséget nyerte el); egyháziak nem szüntek meg világi állásokat tölteni be, (például Frater György királyi kincstárnok, Szaniszló fehérvári prépost királyi személynök volt); országgyűlést olyan ritkán egy uralkodó sem hívott össze, mint János; arra pedig, hogy a köznemesség képviselői a királyi tanácsban helyet foglaljanak, senki sem gondolt.

A kath. egyház épségének megóvása végett, a protestantismus követői ellen kemény törvényeket alkottatott, irtó háborút indított. A mohácsi vész után az új tanok térfoglalását tétlenül szemlélte, az 1523. és 1525-ik évi törvények végrehajtására kisérletet sem tett; ámbár ragaszkodását a kath. egyházhoz és gyülöletét a protestantismus ellen mindvégig megőrizte.

Néhány hónappal halála előtt a pápához intézett levélben «a lutheranismus legélesebb üldözőjének»* vallja magát és kéri, hogy Csiky Ferencz franciskánus szerzetest, ki mint lelkiatya tartózkodik házánál, «az apostoli hitszónok» czímével és jogaival ruházza föl a végből, hogy a «pestises lutheránus eretnekség kiirtása» érdekében nagyobb tekintélylyel léphessen föl.** A miből következtethetjük, hogy az actiót csak a szószékre kívánta most már szorítani.

Egyébiránt vallásos buzgóságát az egyházak javára tett adományai hirdetik. «Szent Adalbert iránt viseltető tisztelettől indíttatva» az esztergomi székesegyháznak az egy-

* Acerrimus persecutor.

** 1539 márczius 29-én III. Pálhoz intézett levelének eredetije a pármai állami levéltárban. (Kollányi Ferencz szíves közlése.)

IOANNES CAMERS ORDINIS MINORVM Sacræ Theologiæ Doctor. Stephano Verbeucio Pãnonio, bonarũ artiũ cultori optimo. S.P.D.

COmmunis peritorũ, nec ab re quidẽ, sentẽtia est STEphane humanitatis exẽplar, Caiũ Plyniũ Secundũ, fuisse sui tẽporis peritissimũ. Id uerũ esse fatebunt' oẽs, qui tum subiectã materiã, tũ stylielegantiã, tũ denicq; seriem, ordinẽq; in scribendo, autoris eius (in his enĩ Aristotelis, & Themistii testimonio, scientiarũ dinoscit' principatus) diligẽter aniaduerterint. In eo etenĩ, qd iniuria tẽporis solũ extat / Plyniano uolumine, cui naturalis historiæ titulũ indidit decẽtissime, quicquid ab hoie doctissimo cõcipi potest, felicissime cõplexus est. SI Eius operis diffusi / eruditi / nec minus uarii q̃ ipsa natura / materiã quæris / in eo de cœlo: mundo: Elemẽtis: syderibus, ac horum propriis. De orbis terræ partitione, terrarũ locis, ac gẽtibus. De maris partibus, ac aquarũ cæterarũ natura. De hoim ritu dissono, deq; his aliis, quæ ad hominũ cognitionẽ pertinent. De rerũ inuẽtoribus uariarũ. De his animalibus, quæ partim terrat partim aquis: ptim cœlo / uitã agũt, De his, q̃ insecta dicunt', ac i his naturæ subtilitate Aristotelis, ac uetera philosophorũ, fidus interpres. De arboribus, plantisq; / tũ odoratis, tũ peregrinis aliis. De uitibus / uinearũ culturis, ac uini generibus uniuersis. De plantis frugiferis, Sylueſtribus, satiuis, deq; his / q̃ spõte sua pueniunt / Theophrastũ in his / peripatheticorũ ueterũ lõge principẽ, ac plerosq; alios doctrina claros plerũq; secutus / plurima suo ingenio, ac solerti studio repta, nec nota prius, aliis supaddẽs. De frugũ, Cerealiũq; natura. De agricolarum studiis. De syderum ortu, atq; occasu, De uentorum

✠ ii

CAMERS PLINIUS-INDEXÉNEK (I. KIADÁS) AJÁNLÓLEVELE.

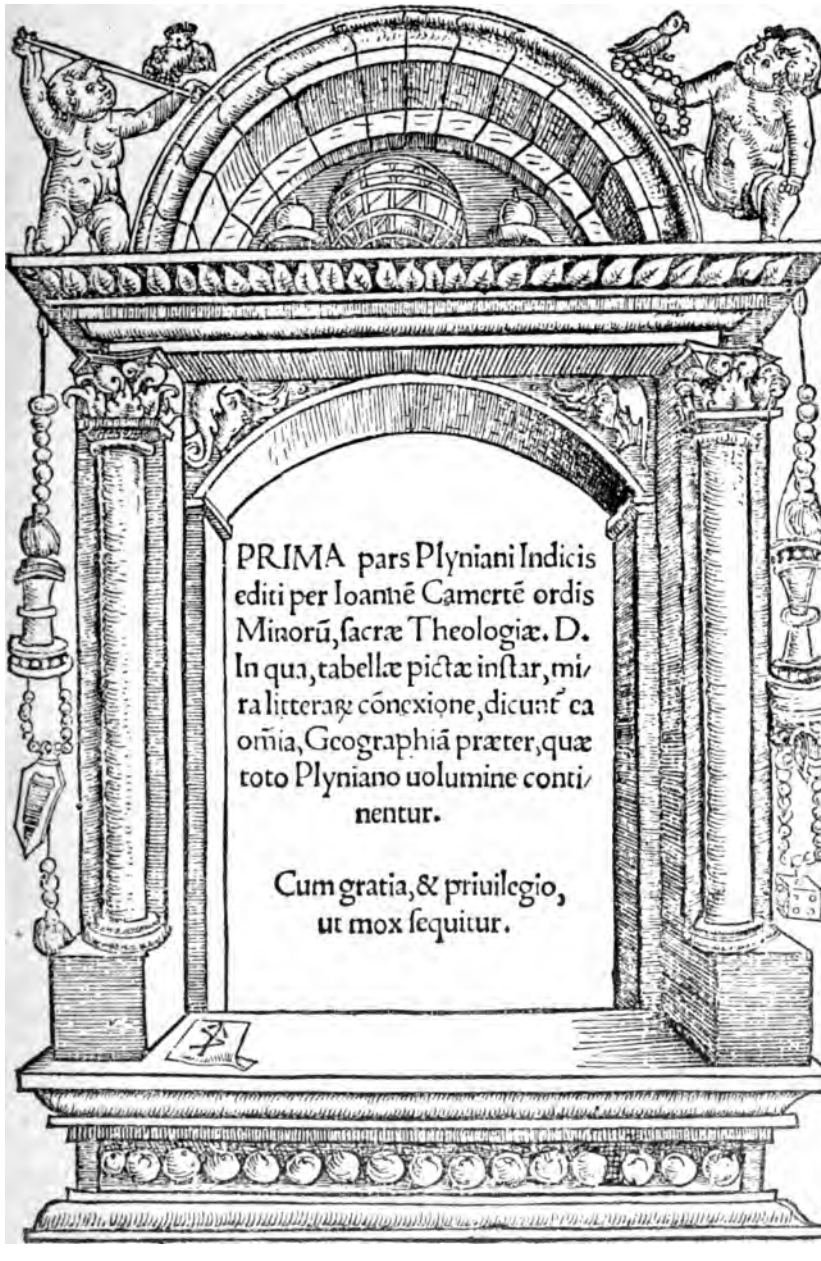

III. CAMERS PLINIUS-INDEXÉNEK CZÍMLAPJA.

házasnyéki kúriát és birtokrészt Nógrádmegyében;[1] «szent Miklós iránt táplált tisztelete sugallatára» a budai dominikánusoknak Csaba falut Pestmegyében adományozta; az utóbbit azzal a kikötéssel, hogy édes apja és «fogadott apja» Szobi Mihály, úgyszintén Hédervári Ferencz lelki üdvösségéért misék mondassanak.[2]

Különösen gyengéd formában nyilatkozik jótevői iránt hálás kegyelete és az egyházhoz ragaszkodása az esztergomi székesegyház javára tett egy másik adományában. Ugyanis János király lefoglalta a Bakócz Tamás primástól hagyományozott kincseket és kárpótlásúl olyan jószágokat engedett át, melyeket a káptalan sikertelenül igyekezett birtokba venni. Werbőczi mind uralkodójának jó hírnevét és lelki üdvösségét, mind az egyház érdekét tartván szem előtt, saját magánbirtokait: Iván falut Hontmegyében, Zátok falut és a cseszt̀vei birtokrészt Nógrádban, adta át a káptalannak haszonélvezetűl mindaddig, míg a János király adományozásán sarkaló jogokat érvényesítheti.[3]

Végrendeletében egyházi és jótékonysági czélokra jelentékeny összegeket hagyományozott.[4]

Bizalmas híve, Verancsics Antal gyulafehérvári prépost — a későbbi primás — úgy jellemzi őt, mint «vallásának buzgó hívét, a mit cselekedetekkel is tanusított; mert majdnem évenkint honfitársakat, kit s mennyit lehetett, a török rabságból kiváltott.»[5] A pápai követek pedig szintén nem mulasztották el Rómába küldött jelentéseikben magasztaló nyilatkozatokkal emlékezni meg vallásosságáról.[6]

1 Az 1527 ápril 3-án kelt okírat Károlyi-Oklevéltár. III. 164.

2 Az 1538 márczius 27-én kelt okírat Horvátnál. 283. l.

3 Az 1536 február 6-án kelt okírat XVIII. századbeli másolata az országos levéltárban. Neoregestrata. f. 1013. n. 17.

4 Sajnos, végrendelete nem maradt fönn. Istvánfi említi, hogy «pecunia haud contemnenda in usus calamitosorum hominum ac reficienda templa testamento legata, Budæ mortuus est.» i. m. 151.

5 Munkái. I. 186.

6 Nuntiaturberichte. III. 372. IV. 295.

IOANNES CA
MERS MINORITANVS SACRAE THEOLOGIAE DOCTOR, STEPHANO
Verbeucio Pannonio, bonarum artium Cultori optimo
S. D. P.

OMMVNIS PERITORVM, NEC AB RE QVIdem, sententia est Stephane humanitatis exemplar, C. Plynium Secundum, fuisse sui temporis peritissimum. Id uerum esse fatebuntur omnes, qui tum subiectam materiam, tum styli elegantiam, tum denique seriem, ordinemque in scribendo, autoris eius (in his enim Aristotelis & Themistii testimonio, scientiarum dignoscit principatus) diligenter animaduerterint. In eo etenim, quod iniuria temporis solum extat, Plyniano uolumine, cui naturalis historiae titulum indidit decentissime, quicquid ab homine doctissimo cõcipi potest, felicissime complexus est. Si eius operis diffusi, eruditi, nec minus uarii quidem ipsa natura, materiã quaeris. In eo de coelo, mundo, elementis, sideribus, ac horum propriis. De orbis terrae partitione, terrarum locis ac gẽtibus. De maris partibus, ac aquarum ceterarũ natura. De hoim ritu dissono, deque his aliis quae ad hoim cognitione pertinent. De rerum inuentoribus uariarum. De his aialibus quae partim terra, partim aquis, partim coelo uitam agunt. De his quae insecta dicunt, ac in his naturae subtilitate Aristotelis, ac ueterũ philosophorũ, fidus interpres. De arboribus, plãtisque, tũ odoratis, tũ peregrinis aliis. De uinibus, uinearũ culturis, ac uini generib⁹ uniuersis. De plantis frugiferis, sylueſtribus, satiuis, deque his quae sponte sua prouenũt. Theophrastũ in his peripateticorũ ueterũ longe principẽ, ac praeroque alios doctrina claros praerũque secutus, plurima suo ingenio, ac solerti studio repta, nec nota prius, aliis supaddẽs. De frugũ, cerealiũque natura. De agricolarũ studiis. De syderũ ortu atque occasu. De uentorũ rationibus. De tẽpestatũ, pgnosticis futurorũque pãsagiis. De hortorũ cultu, hortensiũque natura, usuque multiplici. De plantarũ satiuarũ cibis, earũque medicinis. De floribus, tũ herbarũ, tũ arborũ, ac decoronamẽtorũ differẽtiis. De uinorũ, arborũ urbanarũ, sylueſtriũque medicinis. De nouis morborũ gẽibus, deque horũ curis. De medicis quae ex aialibus excogitatae sunt. Deque artis eius autoribus, atque origine. De imagica uanitate, & quae uanitatis eius fuerint autores. De aquatiliũ usu uario, & his quae ex aquis, pcreãt, & fiunt. De intra terrã genitis, metallorũ uidelicet gẽibus, auro, argento, ere, plũbo, ferro, ceteris que his similibus. De aerarii artificibus. De colorũ differentiis, usuque. De picturae inuentiõe, pictoribusque pãcipuis, deque eorũ miris opibus. De marmoribus, reliquũque lapidũ speciebus, quique in sculpẽdis his maxie claruerunt. Postremo de gẽmarũ noibus, locis, uiribus, pãcis, coloribus. Quaque disciplina, ac arte, quae ueraе sunt, a ficticiis dignoscant, nõn minus eleganter, quã docte Plynius Secundus disseruit copiose. Quae ora nullus adhuc scriptorum, nedum apud latinos, sed nec apud graecos quidẽ, quae sibi in hisce reb⁹ tribuũt principatũ, tam feliciter aggressus est, & absoluit. Si styli elegantiã qs exposcat, uix dabis ex alterũ quẽ Plynianę cõpares elegãtiae. Sũt n. (teste Macrobio) quatuor dicendi gẽa. Copiosum, in q̃ Ciceronẽ dñari asserit. Breue, quod Salustio peculiare fuit. Siccũ, quod Frõtoni ascribit. Pingue & floridũ in q̃ ingit Plynius Secũdus luxuriat. Quisnũ pterea Plynianã in tã patenti cãpo breuitatẽ consequi potuit? Quae n. ab aliis pluribus uoluminib⁹ cõscripta sunt, ea, & sepe plura. Plynius is paucis est complexus capitibus. Ita. n. fore, pbabit is qui Geographiae scriptores, de aialibus libros editos, de plãtarũ natura, scripta legerit diligẽter. Caeteros scriptores breuitas (inquit Horatius) obscuros, hũc eadẽ lucidũ efficit & ornatũ. Legerat Plynius indubie illud Horatianũ pceptũ. Singula quęque locũ (inquit) teneant sortita decenter. Nemo, pfecto scribentiũ (uenia dixeri aliorũ) Plynio ordinatius, rebusque de qbus scribit cõuenientius uel librũ libro cõnexuit, uel materiã materiae copulauit. Primo n. de coelo, cuius circũflexu tegunt cũcta. De terra cõsequẽter, ac iis quae uel circa, uel supra terrã cõe animãtibus elemẽtũ sita sunt. Postremo de infra terrã positis, q̃ Mineralia uulgo nũcupãt, disserit copiose. Fateẽ tãdẽ Plyni⁹ ingenue, p qs, pfecerit autores, monetque tacite eũ improbe facere, quod in alienos ut inquit ille) libro ingeniosus est. Indicat qs sit autores secut⁹ in ope. Quibusue sit scriptoribus danda fides. Et ut paucis ex his quae in huius laudes dici possent, plura cõplectar, nil horũ Plynius pretermittit quod nobilissimo cuique autori iure conuenire uideant. Hunc eundẽ Plyniũ, catholici scriptores, Lactan

a ii

CAMERS PLINIUS-INDEXÉNEK (2. KIADÁS) AJÁNLÓLEVELE.

Az irodalom pártolásának dicsősége is környezi Werbőczi emlékezetét.

Az 1513-ik év végén a Hármaskönyv szerkesztésével elfoglalt jogtudós szabad óráiban előkészületeket tett, hogy Janus Pannonius szétszórt költői műveit egybegyűjti és közrebocsátja.

Egyelőre tíz elegiát küldött sajtó alá bocsátás végett Bécsbe az ifjú Bekényi Benedekhez, ki az ő támogatása mellett látogatta ott az egyetemet.[1] Ez azonban úgy találta, hogy a költemények szövegét az ügyetlen másoló eltorzította és megcsonkította. Ezért egyik tanárához, az olaszországi Camerinóból származó Vellini Ricutius János Ferencz-rendű szerzeteshez fordult, ki a klasszikai irodalom terén nagy tevékenységet fejtett ki.

Camerinói János (Johannes Camers) — a kivel egyébiránt Werbőczi már előbb is összeköttetésben állott,[2] — a tíz elegiát, miután szövegét helyreállította, az 1514-ik év első felében közrebocsátván, a czímlapon Werbőczit «Mæcenásának» nevezi és a munka kiadása körül szerzett érdemeit hozzá intézett három distichonban így magasztalja:

«Ékes verseket írni mi szép, mi dicső feladat volt;
Ámde mi rút vala, hogy elborítá a homály.
Most a te hű gondod nem tűrte tovább e vétket,
S olvassák ime most Jánus a verseidet.
Hálaadós Jánus, hálás Pannónia földje
István néked ezért s még maga Pallas is az!»[3]

A könyvecske élére mind Bekényi Benedek, mind Camerinói János Werbőczinek szóló ajánlólevelet helyeztek. Amaz a tíz elegia kiadásának előzményeiről szól, maga és tanára részére Werbőczi további pártfogását kéri. Az utóbbi kiemeli, hogy Werbőczi «iránt táplált szeretete» sugalla-

1 Ezt abból következtetjük, hogy alább említendő ajánlólevelét Werbőczinek, mint «patrono benignissimo» czímezte.

2 Ezt alább idézendő ajánlóleveléből következtethetjük.

3 Hegedűs István fordítása.

tára vállalkozott a költemények kiadására, melyeket az ókor legnagyobb költőinek műveivel egy színvonalra helyez.[1]

Werbőczi a fáradságot és a dicsőítést bőkezűen jutalmazta. Ezért Camerinói János jónak látta, már néhány hónap múlva, saját munkáját, Plinius természetrajzi dolgozataihoz készített tárgymutatóját Werbőczinek ajánlani «kezdődő barátságuk» megszilárdítása végett. «Az irodalom legjobb tisztelője» (bonarum artium cultori optimo) «az erény és az erényesek kiváló tisztelője» (virtutum et virtutes colentium insigni cultori) gyanánt dicsőíti őt. Egyúttal kilátásba helyezi, hogy készülő nagyobb munkáit szintén neki fogja ajánlani.[2]

Igéretét beváltotta. Mikor hat évvel utóbb Julius Solinus harmadik századbeli földrajzi iró «Polyhistor» című munkáját, bő magyarázó szöveggel ellátva, Bécsben kinyomatta, a könyvet csakugyan Werbőczinek ajánlotta; mert — úgymond — «különböző időben vett leveleiből tudja, hogy ilyen olvasmányokban gyönyörködik»; e mellett «iránta érzett szeretetéről» tanúságot akar tenni.

A munka szövegében azon mondatokhoz, melyek Pannoniáról szólanak, Camerinói János azt a jegyzetet csatolja, hogy a Pannonia területén lakó magyarok soraiban a tudománynak sok művelője találtatik, a kik közül Werbőczit megnevezi, őt vallásossága, felebaráti szeretete és bőkezűségeért dicsőíti. «Arról azonban — teszi hozzá — hogy engem milyen értékes ajándékokkal tisztelt meg, hallgatok.» Föntartja magának, hogy «barátját» alkalmasabb helyen majd méltóbb módon fogja a világnak bemutatni.[3]

1 A negyedrétű négy íven, (év és hely megjelölése nélkül) Vietor és Singrenius műhelyében kinyomatott ritka könyvecske egy példánya a bécsi udvari könyvtárban van meg.

2 A Bécsben 1514-ben nyomatott munka két részben jelent meg (Prima pars Pliniani indicis. — Secunda pars Pliniani indicis). Mindkét rész előtt külön ajánlólevél áll. Az első 1514 augusztus 30, a másik 1514 julius 27-iki dátumot visel.

3 Az ajánlólevél datuma: 1520 január 21. — A 336 folio lapra terjedő könyvet Singrenius nyomdája kiváló díszszel állította ki. (Mayer szerint «ist eine Zierde

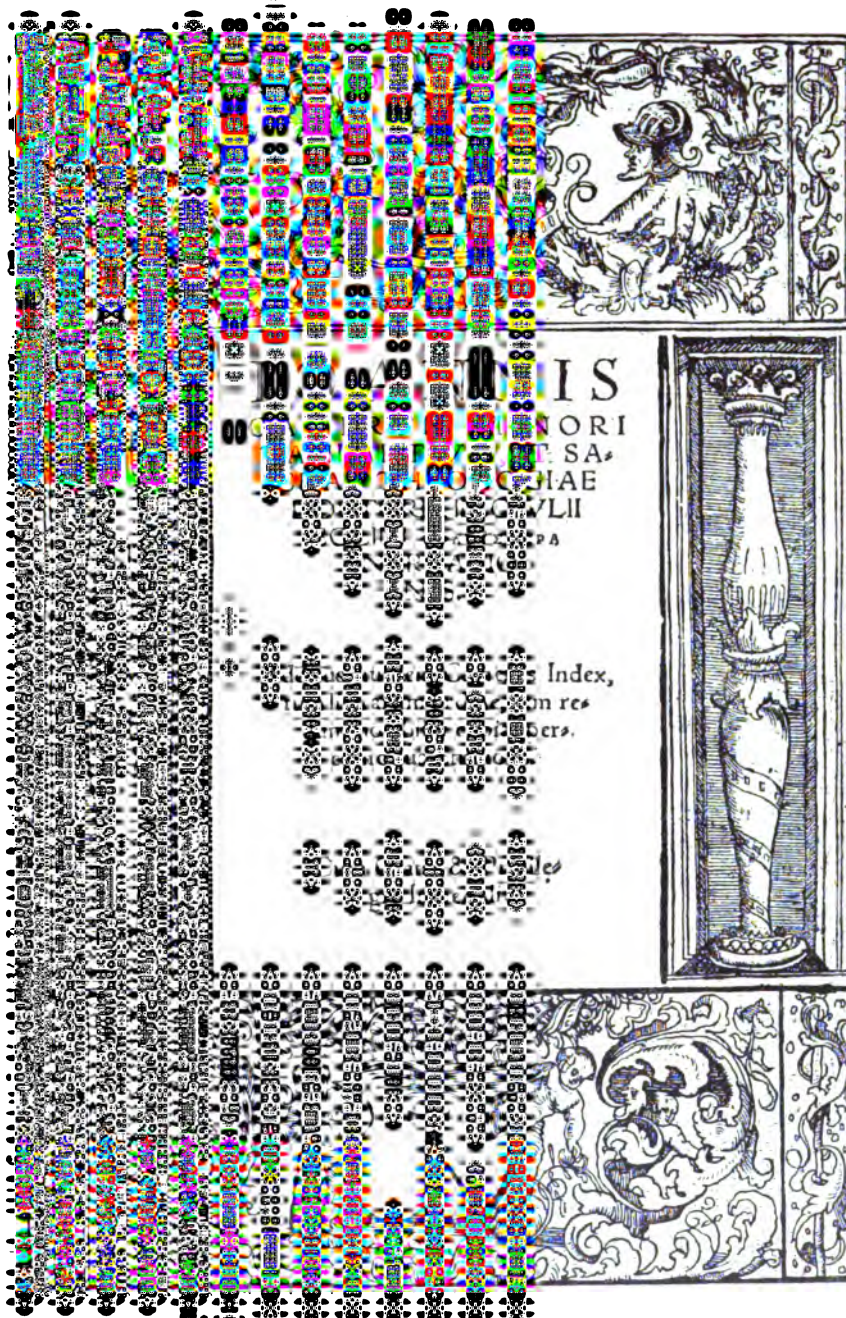

NAK CZÍMLAPJA.

Erre többé alkalma nem kinálkozott.

Egy másik bécsi iró, Ursinus Velius Gáspár, kevéssel a mohácsi vész előtt a dán királyné (Mária nővére) halála alkalmából kiadott gyászköltemény ét Bekényi Benedeknek, akkor Werbőczi mellett nádori itélőmesternek ajánlván, ezt felkéri, hívja föl rá Werbőczi figyelmét, «kit sok és kiváló erényeiért nagyra becsül és tisztel».[1]

Egy harmadik bécsi iró: Chrysologus de Valle Mariæ atya 1518-ban «A nyelvek tanulásának hasznosságáról» kiadott munkájában azok között, a kik több idegen nyelvben való jártasságukkal tünnek ki, megnevezi Werbőczit, kivel «komája Singrenius nyomdász házánál többször volt alkalma találkozni és társalogni».[2]

Ez a Singrenius, ki Bécs előkelőbb polgáraihoz tartozott, néhány hónappal a Hármaskönyv kinyomatása után, nagyrabecsülését a szerző iránt és háláját «a tőle vett díszes és tisztességes ajándékért,» abban az ajánlólevélben hirdette, a mit Petronius egyik satirájának élén hozzá intézett.[3]

Ezen csakhamar feledésbe ment irodalmi műveknél tartósabb, mert négy századot túlélt és soha többé el nem enyésző emléket emelt Werbőczi önönmagának Hármaskönyvében. Ő ugyan sem azt az időpontot, a mikor a nádori méltóságot foglalta el, sem a János király trónraléptével beállott kedvező helyzetet nem használta föl arra, hogy a jogkönyv hivatalos kihirdetését és használatba vételének elrendelését kieszközölje; de erre szükség sem volt.

Nemcsak a János királyt uraló területen, hanem Ferdinánd országrészében is általános használatban állott. Amott már 1532-ben a kolozsvári sajtón második kiadása jelent

der Wiener Presse überhaupt.» — Wiener Buchdruckergeschichte. Wien. 1887. I. 37.)

1 A ritka könyvet ismerteti gróf Kemény József. Irodalmi Berek. 70.

2 Ugyanott van ez az ajánlólevél közölve.

3 Ugyanott.

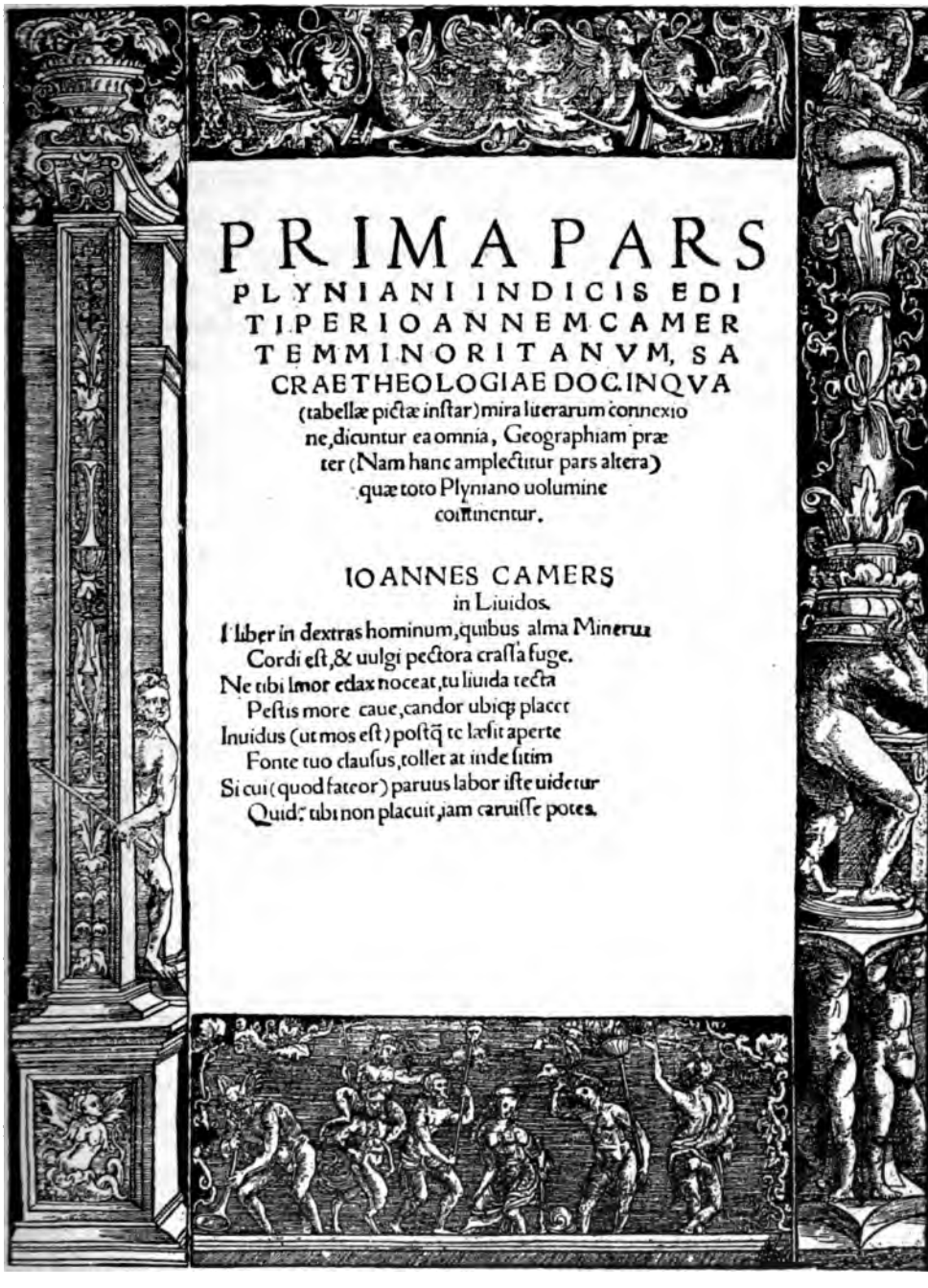

PRIMA PARS
PLYNIANI INDICIS EDI
TI PER IOANNEM CAMER
TEM MINORITANVM, SA
CRAE THEOLOGIAE DOC. INQVA
(tabellæ pictæ instar) mira literarum connexio
ne, dicuntur ea omnia, Geographiam præ
ter (Nam hanc amplectitur pars altera)
quæ toto Plyniano uolumine
continentur.

IOANNES CAMERS
in Liuidos.

Liber in dextras hominum, quibus alma Minerua
Cordi est, & uulgi pectora crassa fuge.
Ne tibi Imor edax noceat, tu liuida tecta
Pestis more caue, candor ubicq; placet
Inuidus (ut mos est) postq̃ te læsit aperte
Fonte tuo clausus, tollet at inde sitim
Si cui (quod fateor) paruus labor iste uidetur
Quid? tibi non placuit, iam caruisse potes.

113. CAMERS PLINIUS-INDEXÉNEK CZÍMLAPJA.

meg; Bécsben pedig 1545-ben Singrenius szükségesnek látta harmadik kiadását bocsátani közre.

Az 1548-ik évi országgyűlés azon törvényczikkelye, mely új jogkönyv szerkesztését határozta el: veszélylyel fenyegette Werbőczi művét. Gregoriancz zágrábi püspök elnöklete alatt bizottság küldetett ki, melynek tagjai közül Bodenarius bécsi hires jogtanár végezte a szerkesztés munkáját.

Az itélet, a mit munkálatuk élén a Hármaskönyv fölött mondanak, nem kedvező. Azt állítják, hogy Werbőczi sok fontosat mellőzött, vagy pedig «az isteni törvény, az észjog és a régi országos szokás szabványaitól eltérő módon adott elő.»

Dolgozatukban, melyet «Magyarország szokásjogának négyes könyve», (Quadripartitum juris consvetudinarii regni Hungariæ) czímmel láttak el és összesen 389 czímre vagy fejezetre osztottak, 94 czímben olyan kérdéseket tárgyalnak, melyeket Werbőczi egészen mellőzött. Sűrűn fordúlnak elő esetek, a mikor a Hármaskönyv egy czímének tárgya bővebb magyarázat következtében több czímben foglaltatik.

A Négyeskönyv 1553-ban elkészülvén, birálat alá vétetett a bécsi udvarnál. Itt többféle javításokat és módosításokat kivántak, melyekre a szerkesztők ráállani vonakodtak. Ezért a királyi megerősítést el nem nyerte, az országgyűlésnek sem mutatták be. Kézirati példányai a levéltárakban lappangtak és csak 1798-ban bocsáttatott közre sajtó utján, magánhasználat czéljaira.

Ha a korona és a törvényhozás szentesítését elnyeri, csakhamar kiszorította volna a használatból a Hármaskönyvet, mely így tekintélyét csorbítatlanúl megőrizte mind Magyarországban, mind Erdélyben és Horvátországban. Ennek következtében mind a latin szöveg új kiadásainak, mind élő nyelvekre lefordításának szükségessége szün-

telenül érezhető volt. 1565-ben jelent meg Debreczenben az első magyar, 1574-ben Nedeliczen a horvát, 1599-ben Bécsben a német fordítás.

1628-ban csatoltatott először a Hármaskönyv latin szövege a magyar országgyűlések, 1698-ban az erdélyi országgyűlések törvényeinek gyűjteményéhez;* ily módon ezekkel egyenlő jogi érvényessége és kötelező ereje minden kétséget kizáró módon jeleztetett.

Egyébiránt már korábban, az 1588-ik évi országgyűlés végzeményében fordult elő az az eset, hogy a Hármaskönyv egyik czímére, mint érvényben levő törvényre, hivatkozás történik. Az 1635-ik évi országgyűlés azokat a törvényeket és szabályokat, melyek a Hármaskönyv két czímének tartalmával ellentétben állottak, érvényteleneknek nyilvánítja.

114. JÁNOS ZSIGMOND CZÍMERE. (A Tripartitum 1565-iki debreczeni kiadásából.)

Az erdélyi országgyűléseken hozott törvények hasonlóképen elismerték a Hármaskönyv törvényerejét.**

Werbőczinek köszönhetjük tehát, hogy a magyar korona egész területén, a megoszlás idejében, a jog egysége meg volt menthető.

II. Ferdinánd koronázásánál (1618.) először iktattatik a hitlevélbe az a fogadalom, hogy a király a nemességnek a Hármaskönyvben formulázott kiváltságait tiszteletben fogja tartani.

Viszont valahányszor a királyi korona kegyúri jogainak megoltalmazásáról volt szó Rómával szemben, szintén Werbőczi tekintélyére támaszkodott az udvar és a főpapság.

* Corpus juris Hungarici. Approbatæ et compilatæ constitutiones Transsilvaniæ.
** Sósmegyei Vajda László: Synopsis juris Transylvani. (Kolozsvár, 1830) 46.

Az első ilyen eset az 1589-ik évben fordult elő, a mikor a római szentszék kifogást emelt az ellen, hogy a magyar királytól kinevezett érsekek és püspökök, a pápai megerősítés előtt a javadalom és a joghatóság birtokába lépnek. A magyar főpapok ezen gyakorlat törvényességét igazolandók, a Hármaskönyvben foglalt fejtegetésekre utaltak, a melyeket «Magyarország törvénykönyvében foglalt törvény» gyanánt tüntettek föl.

1613-ban a szentszék kisérletet tett, hogy Magyarországban az egyetemes egyházi jog elveit uralomra emelje. A II. Mátyás udvaránál tartózkodó pápai követ jelentéseiből tudjuk, hogy a magyar főpapok kiváltságos állásuk igazolására, a hosszú gyakorlat mellett, egyedül Werbőczire hivatkozhattak és hogy a tőle hirdetett jogelvekhez szilárdúl ragaszkodtak.

Pázmány Péter, a katholikus egyháznak Magyarországban restauratora, szintén Werbőczi álláspontjára helyezkedett. Rómában támasztott újabb nehézségek alkalmából így nyilatkozott:

«Arra a kérdésre, vajjon a magyar királyok a főpapok választásának és a javadalmak adományozásának jogával birnak-e, megfelel a magyar törvénykönyv (t. i. a Hármaskönyv), mely világosan hirdeti, hogy a pápa Magyarországon, javadalmi ügyekben, a főpapok megerősítésén kivül más joghatóságot nem gyakorol. A bullák és egyéb irományok, melyek ezt igazolják, elpusztultak ugyan, de a törvénykönyv (a Hármaskönyv) szerkesztésének idejében léteztek. Akkoron pedig a magyarok osztatlanúl a kath. egyház hívei voltak és a szentszékhez őszinte hódolattal ragaszkodtak, minélfogva föl kell tenni, hogy (Werbőczi) állításaiban azért nyugodtak meg, mert igazságukról meg voltak győződve. Egész ország ellen hazugság vádját emelni, esztelenség volna. A törvénykönyv (Hármaskönyv) nyilatkozata tehát elegendő jogerővel bir s a ki az ország ezen

IOANNES CAMERS

ORDINIS MINORVM ARTIVM, ET SACRAE Theologię Doctor, p̃stantissimo, ac doctissimo viro domino magistro STEPHANO Verbeucio Pannonio, inclyti Hungariæ regni Maiestatis locum tenenti, perpetuam felicitatem deprecatur, & optat.

IRABERIS forsitan Stephane humanissime Solinianos nuper à me æditos Commentarios primo aspectu contuens, qd̃ Camers tuus sacris ab ineunte ætate literis, ac religione institutus, in senectam iam uergẽs/hosce labores, professione ipsa mea multo inferiores/hoc præsertim tempore susceperim, susceptosq̃, & absolutos, in manus tandem hominũ tuo auspicio emitti sustinuerim. At sunt, ni fallor, plures/qui propositũ hoc nostrũ nedum mirent, sed idipsum culpent potius, carpant, damnentq̃ passim acriter. Hi maxime, quibus mos est, in partẽ cuncta deteriorẽ accipere, & hoc præsertim turba, quę/ ut prouerbio dici solet, Corrumpit sine Talione celebs. Erant, ipq̃ uiẽt, aliq̃ studij tui honestiores uigilę. Essemus & nos eiusdẽ cũ iis omnino sentẽtię, si ob eas, has honestiores uigilias diuꝰ a nobis exulare pateremur; Verũ huius genus exercitia nõ nisi feriati, uel quopiã affecti tędio, in manus sumimus. Solet enim ingenij curis maioribus distractũ / remissioribus interdũ studijs plurimũ recreari. Sunt hęc nimirũ aptissima studiosis otia. Alia/ idest/ corporis/ uulgares affectant, Nimirum,

Otia corpus alunt, animus quoq̃ pascitur illis,
Immodicus contra carpit utrunq̃ labor.
Occidet ad Circi siquis certamine semper
Non intermissis cursibus ibit equus.
Firma sit ipsa licet, soluetur in ęquore nauis,
Quæ nunq̃ liquidis sicca carebit aquis.

Inter philosophorꝫ placita enumeratur & hoc. Nequaq̃ satis in re una cõsumere curã. Platonem/ quę ob cœlestium/ diuinarumq̃ rerum eruditionem/ nostri quoq̃ diuinũ uocitant, Tragœdijs factẽdis locasse interdũ operã/ memoriæ ꝓditũ est. Eius inter cęteros/ ij duo lepidissimi, uenustissimiq̃ uersiculi celebrantur.

τὴν ψυχὴν ἀγάθωνα φιλῶν ἐπιχείλισιν ἔσχον
ἄλβος γὰρ ὁ τλήμων ὧν διαβησομέν.

Quorũ est hæc ferme sententia.

Sauia dans Agathoni animam ipsa in labra tenebam,
Aegra enim properans tanq̃ abitura fuit.

Aristoteles philosophorꝫ

CAMERS SOLINUS-COMMENTÁRJÁNAK AJÁNLÓLEVELE.

közvégezésével magát ellentétbe helyezné, az ország közállapota ellen intézne támadást, a felségsértés büntényét követné el.»

A király magáévá tette Pázmány felfogását és azzal összhangzásban adta meg Rómában levő követének utasításait, melyekhez a Hármaskönyv megfelelő szövegének másolatát mellékelte. «Meghagyjuk — igy szól egyebek

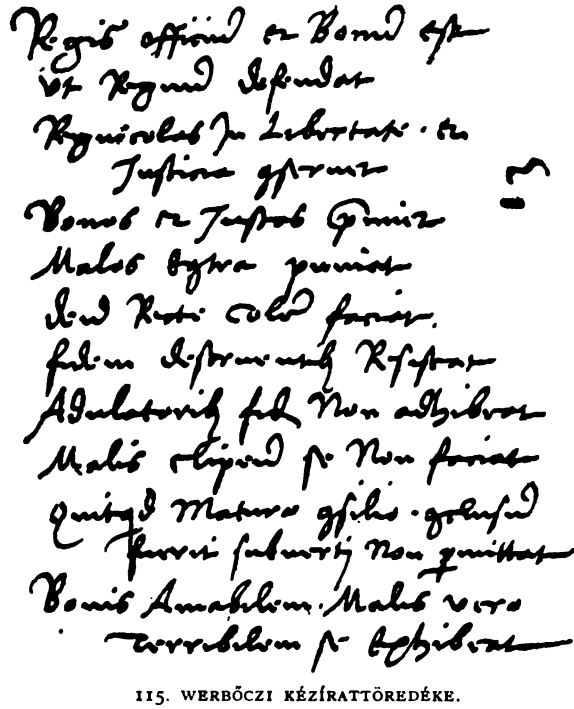

115. WERBŐCZI KÉZÍRATTÖREDÉKE.

között — hogy a királyi kegyúri jogainkra sérelmes ujításoknak útját állja; mert koronázási eskünk kötelez, hogy Magyarország törvényeit, jogait és szokásait lelkiismeretesen megtartsuk.»

Ez a felfogás a Hármaskönyv részleteinek közjogi és kánonjogi érvényességéről, uralkodó maradt Magyarországban mai napig. Ha tehát az a szoros frigy, mely a kath. egyház és a magyar királyság között kilencz század előtt

létrejött és külső kapcsát a királyi kegyúri jogban kapta, mai napig meg nem lazulva fönnáll, ebben Werbőczi könyvének nagy része van.*

Nem kevésbé döntő befolyást gyakorolt ez a könyv arra az állásra, a mit a közéletben a magyar köznemesség elfoglalt, mivel azt Werbőczi nemcsak magánjogi törvénykönyvvel, hanem közjogi magna chartával látta el.

A nemesség jogegyenlőségének, szabadságai azonosságának tanát hirdetve, jogait szabatosan formulázva, a köznemesség állását háromfelé: a korona, az oligarchia és a jobbágyosztály irányában biztosította. Sőt megoltalmazta önmagával szemben is; mert a Hármaskönyvben kifejtett vagyon-, család- és örökösödési jog a nemesség osztályérdekeinek szolgálatában állott és arra czélozott, hogy hatalmát a nemesi rend maga se idegenithesse el.

A legszegényebb köznemes is megtanulta a Hármaskönyvből, hogy az ország sorsának intézésére, alkotmányának védelmezésére éppen úgy van hívatva, mint azok, kiket a körülmények kedvezése méltóságokkal, czímekkel, kincsekkel halmozott el; azt a meggyőződést merítette belőle, hogy az ország javáért és szabadságáért harczol, a mikor a saját rendi kiváltságaiért száll síkra.

Valahányszor ilyen küzdelem szükségessége forgott fönn, a nemesség zászlain Werbőczi neve ékeskedett s a legélesebb fegyvert a Hármaskönyv első részének kilenczedik czime (a sokat emlegetett «partis primæ titulus nonus») szolgáltatta.

És mindazok, a kik a magyar alkotmányt megtámadták, Werbőczi munkája ellen intézték ostromaikat. Így tett a legfélelmesebb soraikban: II. József császár is. Többször hangoztatta leírataiban, hogy «az alapjokban hamis Werbőczi-féle tanítások» nem tartóztathatják őt fel.**

* V. ö. e sorok írójának munkáját: A magyar királyi kegyúri jog. 281. és kk. ll.
** Marczali Henrik: II. József. III. 69.

És így tettek az ő irányának hívei is. Köztük egyik, Izdenczy udvari tanácsos 1790-ben külön röpiratot bocsátott közre, Werbőczi tekintélyének megingatása végett.*

A Hármaskönyv uralma 1848-ig tartott; sőt magánjogi hagyományai 1861-ben újból feltámasztattak és részben ma is életben vannak.

116. WERBŐCZI ARCZKÉPE.
(Ehrenreich rézmetszete a gr. Vigyázó-család birtokában levő olajfestmény után.)

Dicsőség ez, melyben Werbőczi a római és kánoni jog nagy codificatoraival osztozik. Dicsőség, melyet el nem homályosíthatnak azok a modern politikusok és jogtörténészek, kik ő rá hárítják a felelősséget azért, hogy «Magyarországban a jogi élet hosszú mozdulatlanságban tespedett, hogy hazánk a XVI. század elejétől fogva más irányban haladt, mint a nyugati Európa és csak negyedfélszázad

* Czíme: «Etwas vom Werbőcz.» Hely, év és név nélkül.

múlva nyert politikai jogokat a polgárság, szabadult föl a jobbágyosztály.» Sőt találkozott, a ki nagy nemzeti szerencsétlenséget látott abban, hogy «mikor a harczmezők ágyúszózata a lovagkor sirba szállását hirdette, nálunk éppen akkor codificálták a nemesi rend jogait; mikor az újkor jelszava a forgalom szabadsága, a munka védelme, a vagyonmegoszlás kötetlensége már érthetővé lett: nálunk az ősi prohibitiv rendszer újra szentesíttetett.» *

A kik azt hiszik, hogy Werbőczi Hármaskönyve a haladás útjaiba akadályokat gördített, nem veszik észre, hogy a nemesség egységének elve jelentékeny lépés volt a modern állami élet föltételét képező nemzeti egység felé, lehetetlenné tette a jogok absorbeálását csekély számú arisztokraczia által, a nélkül, hogy azokhoz a szélsőségekhez vezetett volna, a melyek Lengyelországra enyészetet hoztak.

Ne feledjük azt sem, hogy nálunk a polgárság idegen származású volt és századokon át a magyarsággal assimilálódni nem tudott; a nemesség a nemzeti élet egyetlen szerve volt.

Ha a nemesség kezeiből a vezérszerep már a XVI. században kisiklik: az ország ma talán műveltebb és gazdagabb; de valószínűleg megszünt volna magyar és független lenni. Nagy szerencsétlenség, hogy a politikai, műveltségi és társadalmi fejlődésben hátramaradt; de kisebb, mint ha a nemzeti individualitást elvesztette volna.

Kétségtelen végre, hogy a nemesség és a királyság viszonyát szabályozó jogelvek, melyeket a Hármaskönyv tartalmaz, hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar szent korona csorbítatlanúl megőrizte varázsát és államföntartó hatalmát. Ennek köszönhetjük nagy részben, hogy a Magyarországot környező államoknál hazánk szerencsésebben evezett keresztül azon szirtek között, melyek nemzeti és politikai fejlődésének útjain hajótöréssel fenyegették.

* DELL'ADAMI, i. m. 322.

Míg évszázadokon át uralkodó állást foglalt el a nemzet közéletében az a könyv, a mit Werbőczi írt: politikai tevékenysége mezején mindaz, a mit tervezett, meghiúsult, a mit tett, elenyészett, a mit alkotott, összeomlott.

117 WERBŐCZI MELLSZOBRA.
(Izsó eredeti szoborterve Ernst Lajos gyűjteményében.)

Nagy és állandó alkotásokat a népek életében csak a tömegek nemes lelkesedése és áldozatokban ki nem fáradó férfiereje létesíthet, — lángelmével és erényekkel megáldott államférfiak vezérlete alatt.

A XVI. század első felében a siker ezen föltételei nem voltak meg a magyar népben és hiányoztak Werbőcziben.

WERBŐCZI ISTVÁN BIRTOKSZERZEMÉNYE.

1498.

Január 25-ikén Szobi Mihály, Nógrádmegyében Csesztve és Szente falvakban birtokrészeket adományoz neki.[1]

1499.

Julius 11-ikén Szentei Sebestyén Nógrádmegyében Szente faluban birtokrészt adományoz neki.[2]

1502.

April 22-ikén Ulászló király, Ardói Fogas István magvaszakadtával, ennek összes birtokait, (névszerint Ugocsamegyében, Ardó és Werbőcz falvakban birtokrészeket) adományozza neki.[3]

1504.

Május 13-ikán Kusali Jakcsi János özvegye Nyárasapáti Klára 136 forint kölcsönért zálogba adja neki Pestmegyében Nyárasapáti pusztát, mely örök tulajdonába megy át azon esetre, ha a kölcsön szeptember 29-ig le nem fizettetik.[4]

Ugyanezen évben Ulászló király, Almási Gáspár magvaszakadtával, Nógrádmegyében Pusztaalmás falu felét adományozza neki.[5]

1 Horvát, 124. — A junius 26-ikán kelt királyi beiktatási rendelet Vörösvártt. 38. 8. 1.

2 A királyi beiktatási rendelet és a sági convent jelentése a beiktatásról, mely ellenmondást provocált, Horvátnál, 125—132.

3 Országos Levéltár, 38437, 38438.

4 A bevallás Vörösvártt. 38. 43. 2.

5 Mulyadi Bertalan és Demeter 1505 április 3-ikán kijelentik, hogy ámbár ők a beiktatásnál óvást emeltek, tekintettel a jó szolgálatokra, a miket Werbőczitől tapasztaltak, az ő és fia, Ferencz javára, jogaikról lemondanak. A bevallás az Országos Levéltárban, 21438.

1505.

Zovárdfi Ferencz Ugocsamegyében Ardó és Werbőcz falvakban birtokrészeket adományoz neki.[1]

1506.

Junius 27-ikén Werbőczi István és terjéni Radnóti György, magtalan haláluk esetére, kölcsönös örökösödési szerződést kötnek; az utóbbi Nógrádmegyében Bánk, Ordas, Terjén falvakat és Hontmegyében Inam falut; amaz Nógrádmegyében csesztvei, felső-rátoki, pusztaalmási birtokrészeit a dedneki pusztával köti le.[2]

Szeptember 7-ikén Szakmári György pécsi püspök és királyi kanczellár, Pozsonymegyében Belvata, Egyházasmagyar, Lócz, Madarász, Salamon és Tankháza falvakban birtokrészeket adományoz neki.[3]

November 10-ikén, Csekekátai Balázs, Külső-Szolnokmegyében Tetétlen falu negyedrészét adja neki cserében a Nógrádmegyében fekvő kelecséni birtokrészért.

November 11-ikén ugyanaz jutalmúl jó szolgálataiért visszaadja neki ezt a kelecséni birtokrészt.

Ugyanazon napon Csekekátai Balázs és János Nógrádmegyében kelecséni és selpi birtokrészeket adományoznak neki; ugyanakkor pedig Tetétlen falu másik negyedrészét Csekekátai János cserében adja neki egy selpi birtokrészért.

A következő napon pedig Csekekátai János ezt a selpi birtokrészt visszaadja neki hálából a jó szolgálatokért és 200 forint fejében.[4]

1507.

Május 8-ikán Kusali Jakcsi János özvegye Nyárasapáti Klára, Pestmegyében: Besenyőegyháza, Mende, Nyáras, Törökegyházi puszták felét adományozza neki.[5]

Május 25-ikén Szobi Mihály, Temesmegyében: Cseri várát, Berény és Cseri mezővárosokat. Bajók, Bizere, Bokfalva, Botibok, Draxafalva, Godinfalva, Horgostó, Kissárod, Lászlófalva, Prebitfalva, Rugas, Sebes-

1 Anyja, Zovárdfi György özvegye 1505-ben óvást emel az ellen, hogy ezt kiskorú fia, Werbőczi rábeszéléseinek és igéreteinek befolyása alatt tette. A datum nélküli óvás HORVÁTnál, 140.

2 A szerződés és az 1506 deczember 6-ikán kelt királyi megerősítés Vörösvártt.

3 Az adománylevél a Batthyányi-grófok köpcséni levéltárában.

4 A bevallások a vörösvári levéltárban. 38, 1, 1 és 38, 4, 3, 5 számok alatt.

5 Az adománylevél ugyanott, 38, 33, 1. A királyi megerősítés az Országos Levéltárban. 21715.

Werböczi István
birtokainak térképe.
Pozsony
Salamon
Komárom
Győr
Buda
Pest
Szigetvár
Moór
Kisla
Szőllős
Vaszon
Balaton
Lak
Tamási
Kanizsa
Szőllős
Szőllős
Szőllős

Márki Sándor utmutatása szerint tervezte Szabó Márton.

fok, Szendrő, Tokfalva, Topolócz, Tóti, Trokfalva, Veresjanósfalva és Zeliges falvakat adományozza neki.[1]

Augusztus 14-ikén Ulászló király, Henczhidai Benedek magvaszakadtával, Békésmegyében: Balkány és Nagy-Ráb falvak felét;[2] Biharmegyében pedig: Henczhida, Okány, Salhida és Zsadán falvakat adományozza neki.[3]

1508.

Márczius 26-ikán Toldi Miklós, Nógrádmegyében Dedneken birtokrészt adományoz neki.[4]

November 13-ikán Ulászló király, Cheöi Antal és Tamás magvaszakadtával, Külső-Szolnokmegyében Inoka falut, Pestmegyében Sidó falut és Patyód pusztát adományozza neki.[5]

1509.

Zovárdfi Ferencz, Ugocsamegyében az ardói és werbőczi birtokrészeket zálogba adja neki.[6]

1510.

Márczius 25-ikén Ulászló király, Veresszentmiklósi Margit magtalan halála után, Temesmegyében: Ardómag, Isztamer, Kissarud és Nagysarud pusztákat.[7]

Ugyanazon napon ugyanaz, Nagyzsarnai Vitéz Péter magvaszakadtával, szintén Temesmegyében: Bariut, Kígyós, Kiszsarna, Kőrös, Középfalu és Nagyzsarna pusztákat adományozza neki.[8]

(Werbőczi ez időben Bajoni Jánostól zálogban bírt Hevesmegyében Igaron egy birtokrészt, melyet deczember 21-ikén, a zálogösszeg lefizettetvén, visszabocsátott.)[9]

1511.

Január 11-ikén Ulászló király, lóczi, másképen várkonyi Trombitás Demeter magvaszakadtával, Nógrádmegyében Lóczon birtokrészt;[10]

1 Az adománylevél és az 1507 junius 12-ikén kelt királyi megerősítés a vörösvári levéltárban.

2 Ezen falvak másik felét Tordai László és Miklós nyerték el.

3 Az adománylevél ki van adva: Békésmegyei Oklevéltár, 119.

4 Az adománylevél a vörösvári levéltárban.

5 Ugyanott, 38, 31, 1.

6 A datum-nélküli fassio a leleszi convent levéltárában. Ez az elzálogosítás hihetőleg az 1505-ik évi ügylet jogi hiányainak pótlására volt hivatva.

7 Az adománylevél a vörösvári levéltárban, 38, 34, 1.

8 Ugyanott, 38, 21, 21.

9 Az erről szóló fassio az Országos Levéltárban, 22092.

10 Az adománylevél Vörösvártt, 38, 17, 1.

Ugyanakkor ugyanaz, Kún Péter magvaszakadtával, Hevesmegyében, Kápolnás-Tárkányban birtokrészt adományoz neki.[1]

Február 2-ikán Tabi Gergely Hevesmegyében Tabon birtokrészt a. n.[2]

Március 12-ikén Ulászló király, a kétnejűség bűnténye miatt jószágvesztésre ítélt Hodosi Jákó Ferencz összes birtokait Bihar- és Szatmármegyékben, névszerint Biharban: Domoszló, Hodos, Kovácsi, Varsány falvakat a. n.[3]

1512.

Július 24-ikén Tabi Gergely, Hevesmegyében Tab falu felerészét engedi át neki, tőle kölcsön kapott 50 forint és azon kötelezettség fejében, hogy részére a falu másik részét, a leányág törvényes igényeinek kielégítésével, megszerzi.[4]

1513.

Február 24-ikén, Ulászló király, Söregi Balázs magvaszakadtával összes birtokait a. n.[5]

Ápril 1-én szintén a király, Pani György és Kristóf magvaszakadtával, Pestmegyében Tápió-Szent-Márton falu felét a. n.[6]

November 28-ikán, Palotai Gergely Nógrádmegyében Györkön birtokrészt zálogba ad neki 40 forintért.[7]

1507—1514

között Szobi Mihály Nógrád megyében Petény falut a. n.[8]

1514.

Márczius 25-ikén Kerékgedei Temmel László özvegye Nógrádmegyében, Bagyonban, Kerékgedén és Kutasón fekvő birtokrészeket enged át neki, miután özvegyi jogczímen emelt igényeit kielégítette volt.[9]

1 Horvát, 158.

2 Az adománylevél Vörösvártt, 38, 6, 2.

3 Az adománylevél ugyanott. Az 1512. évben végrehajtott beiktatásról szóló jelentés a Kállai-család levéltárában. A biharmegyei négy falu későbbi oklevelekben neveztetik meg. Károlyi-Oklevéltár, III. 91, 105.

4 A fassio az Országos Levéltárban, 22323.

5 Az adománylevél Vörösvártt, 38, 15, 1.

6 Ugyanott, 38, 15, 1.

7 A fassio ugyanott, 38, 41, 1.

8 Ezt Ilméri Imre váradi prépostnak 1550-ik évi fassiójából tudjuk. (Az Országos Levéltárban) Werbőczinek 1515 február 2-ikán Petényből kelt levele: Károlyi-Oklevéltár, III 91.

9 A fassio ugyanott, 38, 24, 1.

Október 20-ikán Ulászló király, a pórlázadásban való részvétel miatt jószágvesztésre itélt tizenhét nemes: Bordfalvai János, Budfalvai Simon, Ebeczki Péter, Fejérfalusi Endre, Huszti Benedek, Petrovai János, Vancsafalusi Dóri és György, végre Zarvazári Illés, János, Mihál Tamás összes birtokait a. n.[1]

Ugyanazon napon, ugyanaz szintén jószágvesztésre itélt tizenöt nemes: Alsóapsai Balázs, Alsóvisi Illés és István, Borczánfalusi János, Dragamérfalusi István és Tivadar, Farkasrevesi Lázar, Gorzó István, Gyulafalusi Ficza, Jodroti Domokos, Jurkafalusi Tivadar, Kohnyai Bogdán, Középapsai István, Levordinai János és Petermann Péter összes birtokainak felerészét a. n.[2]

(Ezen birtokoknak sem fekvését, sem értékét nem állapíthatjuk meg. Abból a körülményből, hogy a király a beigtatás foganatosításával a leleszi conventet bízta meg, tudjuk, hogy a Tiszáninnen fekvő megyék területén kellett ezen birtokoknak feküdni, a mire egyes családnevek is utalnak.)

Deczember 11-ikén Zápolyai János Közép-Szolnokmegyében, Paladics és Tószeg falvakat, melyek Magyar Benigna, Kinizsi Pál özvegye, halála után rá fognak szállani, a. n.[3]

1515.

Ezen évben terjéni Radnolti György magtalan halála után, birtokai, az 1506 junius 27-ikén kötött örökösödési szerződés értelmében, tényleg rá szállanak.[4]

Junius 16-ikán Ulászló király, Csáni Albert magvaszakadtával Pestmegyében szent-györgy-csáni birtokrészt a. n.[5]

Julius 7-ikén ugyancsak a király Hontmegyében Iván falut, mely terjéni Radnolti György birtoka volt, de ludányi Bay János és Vid által, leánynegyed czímen, elfoglaltatott, a. n.[6]

Ugyanezen évben szintén a király, Bodoni Csuda Miklós magvaszakadtával, Nógrád megyében fekvő összes birtokait, köztük a kartali birtokrészt a. n.[7]

Október 1-én Zápolyai János Közép-Szolnokmegyében Abony falut, mely Magyar Benigna halála után rá fog szállani, a. n.[8]

1 Az adománylevél ugyanott, 38, 40, 1. A beiktatási királyi rendelet Horvátnál, 166.

2 A másik felerészt Pogány Zsigmond kapta. A beigtatási rendelet ugyanott, 169.

3 Az adománylevél az Országos Levéltárban, 22720.

4 Ezt tudjuk az alább idézendő, 1515 julius 7-ikén kelt királyi okíratból és Werbőczinek 1522 február 17-ikén kelt fassiójából. Mindkettő Vörösvártt.

5 Az adománylevél Vörösvártt, 38, 3, 1.

6 Az adománylevél ugyanott.

7 Ezt Werbőczi Istvánnak 1516 márczius hó 2-ikán kelt fassiójából tudjuk. Hazai Okmánytár, II. 402.

8 Az adománylevél az Országos Levéltárban, 22720.

1516.

Perényi Gábor Beregmegyében Papi falut Werbőczinek cserében adja a szabolcsmegyei Nagyhalászi faluért.[1]

Márczius 1-én sūli Ethele Ferencz és Mihály, kik Werbőczinek a magtalanul elhunyt bodoni Csuda Miklós birtokaiba beiktatása alkalmával óvást emeltek, jogigényeikről az ő javára lemondanak.[2]

1517.

Márczius 26-ikán Lajos király, Sági Balázs magvaszakadtával, Gömör- és Nógrádmegyékben fekvő összes birtokainak felerészét a. n.[3]

1507—1517 között.

Szobi Mihály, az Ungor János magvaszakadtával királyi adományúl kapott birtokokból, Tordamegyében Vecs várát, tartozékaival, úgy mint: Kolosmegyében Batos mezővárost, Alsóbeledény és Répafalva falukat, kissajói és vajalóji birtokrészeket; Tordamegyében Alsó- és Felső-Idecs, Alsó-Felső és Közép-Idecspataka, Felfalu, Kövesd, Vecs falukat, hodaki, leveli, szakali és szász-disznósi birtokrészeket adományozott Werbőczinek.[4]

1518.

Február 14-ikén Lajos király Kisszeleni Mihály magvaszakadtával, Nógrádmegyében a becskei és kisszelemi birtokrészeket a. n.[5]

Ugyanekkor Perényi Péter királyi főasztalnoktól Zólyom megyében Dobronya várát, Babinasztolicza, Bucsa, Dobronya, Dubova, Kosztelnik, Plisócz, Poruba és Szász falvakat, Breznicska, Osztroluha és Turova falvakban birtokrészeket (melyeket Beatrix királyné 7000 forintért zálogosított volt el Frangepán Bernardinnak és ez leánya

1 Az 1516 feria 4 post Lætare kelt királyi megerősítés a Perényi-levéltárban.

2 A fassio az Országos Levéltárban, 22,757. A következő napon Werbőczi a kartali részbirtokot Ethelei Ferencznek és Mihálynak engedi át, jó szolgálataikért és a tőlük kölcsön vett 600 forint fejében. A fassio: Hazai Okmánytár, II. 402.

3 A másik felerészt Szobi Mihály kapta. Az adománylevél, mely az egyes birtokokat nem nevezi meg, Vörösvártt, 38, 20, 1.

4 Hogy Vecs várát és tartozékait Szobi az Ungor-család magvaszakadtával kapta a királytól, tudjuk Werbőczinek egy d. n. emlékíratából, a budapesti egyetemi könyvtárban. — A Vecs várához tartozó birtokok fel vannak sorolva egy 1532 február 6-ikán kelt királyi oklevélben. (Az Országos Levéltárban.) Mikor engedte át Szobi ezeket Werbőczinek, nem állapíthatjuk meg. Hogy 1518 előtt történt ez, tudjuk Werbőczinek 1518-ban Erdődi Péterrel kötött egyességéből.

5 Az adománylevél ugyanott, 38, 23, 1.

kezével Perényinek engedett át) cserében adja Werbőczinek Szabolcs- és Szatmármegyék tizenegy falujában fekvő birtokrészekért.[1]

Ugyanezen évben Werbőczi kölcsönös örökösödési szerződést kötött Erdődi Péterrel, a mely szerint magtalan haláluk esetére amaz leköti Hontmegyében Iván falut; Közép-Szolnokmegyében Nyárasapáti falut; Nógrádmegyében: Bank, Kutasó, Ordas, Terjén, Szente, Thád, Zátok falvakat; Tordamegyében Vecs várat tartozékaival; Zólyommegyében Dobronya várat tartozékaival; — Erdődi ellenben Monoszló, Somlyó, Szarvaskő várakat, a hozzájuk tartozó uradalmakkal.[2]

(Ezen egyesség nem lépett életbe.)

1519

tavaszán II. Lajos király, Branicskai László magvaszakadtával, Hunyadmegyében: Dumid, Farsovára, Kisboz és Pakura falvakat; Alsó-Tarnócza, Branicska, Baresd, Dalmár, Fenestorok, Gyulahuta, Kisbésán, Lungosora, Rabesd, Répás, Szebfalva, Torboz és Vladesd falvakban fekvő birtokrészeket a. n.[3]

Julius 25-ikén Lajos király, a jószágvesztésre itélt Csúzi János és Menyhért összes birtokait a. n.[4]

1522.

November 23-ikán Lajos király és Mária királyné a Külső-Szolnokmegyében fekvő Abony, Paladics és Tószeg falvakra, a korona jogairól Werbőczi javára lemondanak.[5]

Ebben az évben Lajos király, Kárászi Pál magvaszakadtával, Pestmegyében fekvő összes birtokait n. a.[6]

Ugyanezen évben Baczur Balázs és neje Zólyommegyében egy birtokrészt adományoznak;[7] Baczur Balázs és nővérei ugyancsak Zólyommegyében fekvő Breznicze falujokat 309 forintért elzálogosítják neki.[8]

1 A fassio Horváthnál, 184. (Frangepán 1515-ik évi fassiója az Országos Levéltárban.)

2 A fassio Horváthnál, 185.

3 Zápolyai Jánosnak 1519 május 5-én kelt beiktatási rendelete az Országos Levéltárban, 29974.

4 Az adománylevél a vörösvári levéltárban, 38, 32, 1.

5 Az adománylevél az Országos Levéltárban, 23699.

6 Ezen jószágok tárgyában támadott perre vonatkozó frat Horváthnál, 237.

7 A fentebb idézett 1550-ik évi fassio szól erről. Az Országos Levéltárban.

8 A fassio az esztergomi káptalan országos levéltárában, 40, 5, 11.

1524.

Pásztói Ferencz és Zsigmond, magtalan haláluk esetére, királyi jóváhagyással, Werbőczinek kötötték le a Kazai Gyulafi Bálint halála után rájuk szállott borsod-, gömör-, heves-, nógrád- és pestmegyei birtokokat. Ezekre igényt tartott a Putnoki család, melylyel márczius 24-ikén Werbőczi egyességet kötött oly módon, hogy Hevesmegyében a pásztói birtokrészt, Nógrádmegyében Bárkány, Hartyán és Megyerfaluk, Pestmegyében Rátolt falu a Pásztoriakra és családjuk magvaszakadtával a Werbőczi családra szálljanak.[1]

(Ez az egyesség nem lépett életbe.)

1525.

Augusztus 25-ikén Pogány Zsigmond Pestmegyében Tápió-Szent-Márton falu felét a. n.[2]

Ebben az évben kötött Werbőczi kölcsönös örökösödési szerződést Hédervári Ferenczczel, a kinek magtalan halála után, utóbb birtokainak egy része csakugyan Werbőczire szállott.[3]

Deczember 10-ikén Batthyányi Ferencz bán felesége Veszprémmegyében Vázson várát tartozékaival, úgymint: Veszprémmegyében Barnag, Csepel, Herend, Kirta, Szőllős, Vázson falvakat; Külső-Szolnokmegyében Abony, Bők, Kekcse, Kürt, Paladics és Tószeg falvakat; végre Nagykőnél a Tiszán szedni szokott vámot a. n.[4]

1526.

November 11-ikén János király:

a) Batthyányi Ferencz bán hűtlensége következtében Veszprémmegyében Vázson várát a hozzátartozó külső-szolnok- és veszprémmegyei birtokokkal a. n.[5]

b) Szalkai László primás hagyatékából Borsodmegyében Nyárad falut és Budán a zsidó temető mellett fekvő házat kerttel a. n.[6]

c) Saját családi vagyonából Torna várát tartozékaival, úgymint Torna megyében: Torna mezőváros, Ajcs, Barka, Lucska, Rákó, Udvarnok, Ujfalu, Ujfalucska falvakat és Horváti pusztát; Zemplénmegyében Alsó- és Felsőbénye falvakat.[7]

1 A fassiót kiadta Békefi: A pásztói apátság története, 467.

2 Az adománylevél Vörösvárt, 38, 15, 2.

3 A szerződést nem ismerjük. Későbbi királyi okíratok hívatkoznak rá.

4 Az 1526 január 6-ikán kelt királyi megerősítő oklevél Vörösvártt, 38, 42, 1. A vázsoni vár tartozékait János király 1526 november 11-iki okírata sorolja föl.

5 Az adománylevél ugyanott, 38, 42, 2.

6 Ugyanott, 38, 25, 1; 38, 12, 2.

7 A beiktatási rendelet Horváthnál, 259.

Deczember 26-dikán ugyanő Nógrádmegyében Agárdon fekvő kúriáját és Budavárában a ferencziek temploma mellett levő házát a. n.[1]

1527.

Január 2-ikán János király Tornamegyében Szárd várát tartozékaival a. n.[2]

Márczius végén János király, Szobi Mihály magtalan halála után, összes birtokait, a. n. (Azonban ezeket Werbőczi az özvegynek engedi át.[3]

Ugyanezen esztendőben János király a Ferdinánd pártjához csatlakozott erdélyi Besztercze város tartozékait: Dipcse, Szentgyörgy és Szent-Iván falvakat a. n.[4]

1528.

Január 13-ikán János király, Báthori Endre, György és István hűtlensége következtében, Nógrád megyében Buják várát, a hozzá tartozó uradalommal a. n.[5]

Deczember elsején ugyancsak a király a hűtlenség bűnében elmarasztalt Dubraviczki János, László, Márk és Mihály összes birtokait,[6] köztük Pestmegyében Félegyháza, Gyergye és Szele falvakat n. a.[7]

1530.

Május 15-ikén János király, Uza Miklós magvaszakadtával összes birtokait n. a.[8]

1531.

Január 6-ikán János király Pestmegyében Káposztáskerti falut n. a.[9]

Január 9-ikén ugyanaz Külső-Szolnokmegyében Törtel falut cserében engedi át Werbőczinek a Pestmegyében fekvő Mende és Oszlár falukért.[10]

1 Az adománylevél Vörösvártt, 38, 18, 1.
2 Az adománylevél ugyanott, 38, 1, 5.
3 Az adománylevelet nem ismerjük, csak a lemondó okíratot. Károlyi-oklevéltár, III. 164.
4 Az adománylevél Vörösvárt, 38, 1, 6.
5 Ugyanott, 38, 38, 1.
6 Ugyanott, 38, 10, 3.
7 Ezeket János király 1538 április 24-én kelt új adománylevelében nevezi meg. Ugyanott.
8 Ugyanott, 38, 30, 1.
9 Ugyanott, 38, 22. 1.
10 Ugyanott, 38, 9, 1.

Julius 13-ikán szintén a király Külső-Szolnokmegyében Bük falut a. n.[1]

Deczember 13-ikán Hedervári Ferencz végrendeletében Werbőczinek hagyományozza Somogymogyében Lak várát, Tolnamegyében Tamási várát és a móri nemes kúriát, a hozzájuk tartozó uradalmakkal.[2]

1532.

Február 6-ikán János király Tordamegyében Vecs várát tartozékaival, a melyet Werbőczi beleegyezésével (1529 augusztus 22-ikén) Artándi Balázsnak és Pálnak adományozott volt,[3] újból n. a.[4]

1533.

Február 24-ikén János király, Kun György magvaszakadtával, Nógrádmegyében Csered, Hidegkut és Obást falvakban létező részbirtokokat a. n.[5]

1534.

Ápril 26-ikán János király, Szomszédvári Henning András magvaszakadtával, Zágrábmegyében Szomszédvára várát, Szelin és Sztubicza kastélyokat, a hozzájuk tartozó uradalmakkal n. a.[6]

1535.

Február 19-ikén János király Szécsi István magvaszakadtával, Gömörmegyében: Szentmárton falut, rimaszécsi és sződi birtokrészeket; Nógrádmegyében Nőténcs falut; Pestmegyében Csaba és Göd pusztákat, Vasmegyében Szigetvár várát a hozzátartozó uradalommal; végre Zalamegyében Letenye mezővárost a. n.[7]

1536.

János király, Szécsi István magvaszakadtával, Krasznamegyében Bagos és Hosszúaszó falukat n. a.[8]

1 A királyi beiktatási rendelet az Országos Levéltárban. Gyulafehérvári káptalan íratai. G. 94.

2 A végrendeletnek 1584-ben készült átírata a Bossányi-levéltárban, a M. N. Múzeumban.

3 Az erről szóló fassio az Országos Levéltárban. Acta Diversorum Comitatuum. I. 6, 42.

4 A beiktatási rendelet és jelentés ugyanott. I. 5, 47.

5 Vörösvártt. 38, 28, 1.

6 Ugyanott. 38, 35, 1.

7 Ugyanott. 38, 37, 1. és 38, 39, 1.

8 Ezt következtetjük Szécsi Péternek 1536 julius 4-ikén kelt óvásából. Ennek XVII. századbeli másolata az Országos Levéltárban. Neoreg. 21, 1, 19.

1537.

Junius 13-ikán János király, Zabari Miklós magvaszakadtával, Tolnamegyében a Telkesi birtokrészt a. n.[1]

Október 6-ikán János király elrendeli, hogy Werbőczi Hevesmegyében Csáz és Köre, Külső-Szolnokmegyében Fehéregyház és Szolnok falvakba, melyeket tőle Patócsi Ferencz és Miklós elfoglaltak volt, újból bevezettessék, a mit a budai káptalan foganatosított.[2]

Ugyanezen évben Werbőczi Hunyadmegyében Aldiód mezőváros birtokába bevezettetett.[3]

1538.

Junius 26-ikán János király lemond a korona jogairól Tolnamegyében fekvő Dalmad és Móri mezővárosokra, melyeket Hedervári Ferencz magtalan halála után, a vele kötött kölcsönös örökösödési szerződés alapján, Werbőczi birtokba vett.[5]

1539.

János király, szekcsői Herczeg György magvaszakadtával, Baranyamegyében: Kőszeg várát, Csatár, Danócz, Daras, Hagju, Isip, Kő, Kőszeg, Szentmiklós, Szőllős, Ujfalu, Váralja, Veresmart falvakat n. a.[6]

János király, Bódogasszonyfalvi Péter magvaszakadtával összes birtokait Baranyában n. a.[6]

1540.

Junius havában János király, az ellene fellázadt Kende Ferenczet jószágvesztésre itélvén, Vecs várát, melyet neki 1533-ban Werbőczi elzálogosított, ennek visszaadja.[7]

1 Az adománylevél Vörösvártt.

2 A budai káptalan jelentése az Országos Levéltárban. Acta Neoregestrata, 834, 11.

3 A gyulafehérvári káptalan jelentése ugyanott. Hunyadmegyei íratok. I. 1, 7.

4 A királyi okirat Vörösvártt, 38, 16, 2.

5 Ezt következtetjük Lasztóczi Torma Imre óvásából, a melylyel 1539 október 22-ikén János királyt ezen birtokok adományozásától és Werbőczit elfogadásuktól eltiltja. Horváthnál, 285.

6 A pécsi káptalan 1539 november 29-ikén kelt jelentése a beiktatás végrehajtásáról. A Dőri-család levéltárában.

7 Verancsics 1540 június 24-ikén írja, hogy kegyelmet kapott, de Vecs várát nem kapta vissza. (Munkái, VI. 108.) Perényi Péter 1540 július 13-ikán írja Bécsbe, hogy Frater György kivitte, hogy a portára követül Werbőczi küldetett «cui propterea restituta est arx Vecs». (A levél a bécsi állami levéltárban.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

AZ 1505-IKI RÁKOSI VÉGZÉS KEZDŐ SORAI.

(16. lap.)

Nos Thomas tituli Sancti Martini in . . .| presbiter cardinalis Strigoniensis et Gregorius de Frangapanibus, Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepi . . .| Stephanus Nittriensis episcopi et Johannes Orzag electus Sirmiensis ecclesiarum prelati ac Bartholomeus prior Aurane, comes Dubicen . . .| de Bozyn, iudex curie regie ac waywoda Transsilvanus, Johannes de Zapolya comes perpetuus terre Scepusiensis, dux Laurentin . . .| Georgius de Bathor agazonum, Michael de Palocz pincernarum et Johannes Podmanyczky de Podmanyn cubiculariorum regal . . .| Rascie despotus, Stephanus de Thelegd thezaurarius regius, Johannes Bebek de Pelsewcz, Georgius Dragffy de Belthewk, Thomas . . .| comes de Merzyn, Andreas Both de Bayna et Franciscus Balassa de Gyarmat regnorum Dalmatie, Croacie et Sclavonie ba . . .| de Chaak, Johannes Banffy de Lossoncz barones, necnon Barnabas Belay Zewriniensis, Georgius More de Chwla Nandoralbensis . . .| Pakos, Martinus Czobor de Czoborzenthmihal, Michael de Zob, Paulus de Magh vicepalatinus, Lodouicus Zerechen de . . .| Matheus de Mezewgyam et Franciscus de Marocha personalis presentie regie maiestatis prothonotarii, necnon Michael, Em . . .| de Albes, Nicolaus Zekel de Kewend, Ladislaus de Kiswarda, Nicolaus Haghmasy de Beregzo, Albertus de Pakos, item Stephan . . .| Georgius Orbonaz de Krassofew, Leonardus Dacho de Ewr, de Baranya, Stephanus de Korothna, Johannes Fanchy de Gordwa . . .| Nicolaus de Morga Tholnensis, Thomas de Arthand, Nicolaus de Thorda, Michael de Thold, Johannes de Bayon, Nicolaus d . . .| Franciscus de Essegwar, Georgius de Hossywthoth, Lazarus de Hathhalom, Johannes de Ayka Wesprimiensis, Stephanus Chaky . . .| Johannes Meghy sedis Solth, Johannes Balogy de Fywr, Johannes Was de Wasdynnye Komaromiensis, Clemens Rosen Th. . . .| de Markosfalwa, Georgius Therney Scepusiensis, Gregorius Forgach de Gymes, Benedictus de Thapolchan, Michael de Salgo, Nic . . .| Newgradiensis, Pau-

lus de Kowar, Georgius Moczkos de Nyenye, Ladislaus de Chehy, Johannes Bakos de Osgyan Honthensis, Nicol . . .| Bazthe Strigoniensis, Johannes et Dominicus de Pazthoh, Gallus de Bellyen Hewesiensis, Johannes de Chytnek, Nicolaus Lo . . .| Bethlenfalwa, Ladislaus de Fanchal Abawywariensis, Christoforus de Pan, Georgius de Chap Zempliniensis, Matheus de Zwy . . .| de Darocz de Bereg, Georgius de Wyhel, Nicolaus de Bewken de Wgocha, Johannes Gethees, Johannes Berthway Maromo . . .| de Iloswa de Krazna, Melchior de Parlag, Clemens Dersy de Pethry de Zabolch, Sebastianus et Petrus Abranffy de G . . .| Andreas Horwath de Zarand, Anthonius Dersy de Pethry de Zarand, Bartholomeus Pathochy de Kechkemeth, Petrus de . . .|

WERBŐCZI EMLÉKIRATA. (1500.)

(28–29. lap)

Regnicole ad Regiam Maiestatem.

Quoniam infinite sunt querimonie nostre, quibus aures Maiestatis impulsare cogeremur, que dietim adeoque augmentantur, ut eas perscribere non sufficimus. Sed suplicamus Maiestati Vestræ, tamquam domino nostro gratiosissimo, ut eadem continentias et articulos decreti sui per omnia observare ac per alios observari facere dignetur. Quibus obseruatis nos a cunctis iniuriis et offensionibus nostris absoluti erimus et liberi Maiestasque Vestra a crebris querelis et continuis suplicacionibus nostris quieta pariter erit.

Inprimis igitur cogere dignetur Maiestas Vestra universos dominos prælatos et barones ceterosque regnicolas, quod ipsi iuxta seriem decreti gentes eorum pro regni huius defensione paratas semper habere et conservare habeant. Neque ab hoc onere quisquam se abstrahere audeat, nec aliquo sub colore exemptus permaneat.

Præterea Maiestas Vestra invencionem hanc novam, fiscales scilicet ecclesiarum dominorum prælatorum, [qui non nisi inter servitores et factores, propterea ecclesie eorum agere possunt], quorum impeticione inter omnia potissimum premimur et in dies grauamur, per eosdem aboliri facere dignetur.

Decimas insuper Maiestas vestra per eosdem dominos prælatos et ceteras personas ecclesiasticas exigendas committat. Quibus sic habitis querele nostræ cessabunt Maiestasque vestra quieta manebit. Juxta contenta decreti, nonis scilicet dominorum terrestrium prius exceptis et post decimis, non commutatis ; suoque tempore, nam plerisque in locis decime vinorum circa festum beati Martini non sine notabili dampno colonorum exiguntur. Neque ab hoc onere quisquam

exemptus permaneat. Ita, ut omnes persone, tam ecclesiastice, quam seculares, qui in seriem decreti in medium dominorum banderiatorum computati non sunt, in medium regnicolarum et per consequens illorum comitatuum, ubi bona eorum habentur, de eisdem bonis, pecuniis ad gentium conservationem exigendorum teneantur. Qui se reluctarent, bona ipsorum propterea birsagiari valeant et nec superinde quemquam in causam convenire possint, ymo si quos prima ratione de facto in causam convenissent, horum causæ nullius sint firmitatis.

A LENGYELORSZÁGBA KÜLDÖTT MAGYAR KÖVETEK UTASÍTÁSA.

(130. lap.)

Informatio data egregiis Paulo de Arthand et Michaeli Kenderesy de Gyal ad serenissimum dominum Sigismundum Polonie regem deputatis.

Prehabita salutatione nomine Maiestatis Regie ipsi domino Polonie regi dicenda et exhibitis literis sue Maiestatis ad eum in fauorem universitatis nobilium datis et scriptis, tandem seruitia eorundem nobilium, veluti excellentissimo regi commendent, deinde productis similiter literis ipsorum nobilium credentionalibus et petita (si videbitur) privata audientia, exordiantur hoc modo.

Credimus Maiestatem suam non latere, sed ex uerbis oratorum suorum ad Regiam Maiestatem superioribus diebus ad generalem dietam pro festo beati Georgii Michaelis proxime transacto celebratam missorum clare intellexisse dietam illam fine confuso terminatam fuisse et|

A NÜRNBERGBE KÜLDÖTT MAGYAR KÖVETEKNEK ADOTT UTASÍTÁS.

(177. lap.)

Instructio data per Regiam Maiestatem Prage in festo Michaelis 1522 reuerendis et magnificis ac egregiis dominis Joanni Gozthon episcopo Jawriensi Ladislao Macedonyay electo Sirmiensi, Joanni Dragffy de Belthewk, magistro thawernicorum Petro de Korlathkew magistro curie Regie Maiestatis. Item magistro Stephano de Werbewcz personalis presencie Regie Maiestatis locumtenente, Joanni Bhethey vicepalatino, Sigismondo Pogan et Michaeli Kenderessy, oratoribus nomine regie Maiestatis et tocius regni Hungarie ad conuentum Nerembergensem, qui pro festo beati Egidii proxime preterito celebrari

ceptus est missis pro auxiliis petendis et expedicione contra Thurcos summenda.

Premittant domini oratores salutationem nomine Regie Maiestatis et regni Hungarie conuenientem ad principem Ferdinandum et ad ceteras imperii principes cum gratulatione de bonis successibus etc. Deinde agant gratias Cesaree Maiestati de optima voluntate sue Maiestatis, quod auxilia sibi per imperium decreta in defensionem regnorum Maiestatis sue, neglectis etiam rebus suis conuerterit.

WERBŐCZI LEVELE. DOBRONYA. 1526. SZEPT. 23.

(233. lap.)

Magnifice domine, frater et amice honorande, literas magnificæ dominationis vestræ in castro suo feria secunda proxima post festum exaltationis sancte crucis novissime præteritum scriptas hodie post solis occasum accepi, ad quas immediate responsum dedi, nam et hactenus respondissem, iuxta priora scripta mea, si vel aliquid certi significatu dignum habuissem, vel in hoc castro meo constitutus fuissem, sed ebdomada transacta, quot loca peragrauerim, quot montes transcenderim, semper pro tutela partium istarum, reuera non solum prolixum, verum etiam tediosum foret literis perstringere. Nudius tertius dum ad hoc castrum remeassem, mox et in continenti accepi non sine ingenti cordis amaritudine Thurcos Cristiani nominis hostes acerbissimos omnia loca a Pesth usque opida Hathwan, Zeechen et usque castrum Dregel in ambitu sita et adiacentia conflagrata et incinerata, eadem die reditus mei fuisse et inter cetera loca domum quoque meam de Zentheh direptioni et igni datam esse, super qua re et presertim immemorabilium utriusque sexus hominum ad miserabilem servitutem abductione lacrimas continere non potui et mox ad tria loca sex speciales familiares meos, plusquam vigintiquinque cum equitibus inter alios deelectis ad experiendam rei meram veritatem destinavi, qui in hanc usque horam ad me non redierunt, verum per unum famulum eorum nocte preterita nunciaverunt, Thurcos ab ista parte fluuii Ipol nullam depredacionem vel incinerationem fecisse, sed penes Ipol versus Zeechen et Lossoncz oppida excursiones fecisse; hac autem hora quidam famulus meus de Rymazombath casu ad me rediens dixit, hesterna die Thurcos per duo miliaria ad ipsum oppidum Rymazombath fuisse, quid postea sequutum sit, ignorare et si quid noui ulterius per reuersionem famulorum meorum vel aliunde habuero, mox magnificæ dominationi vestræ significabo, quid etiam factura sit, et quid ego quoque facere decreui, declarabo. Interim ma-

neat in pace et punicioni ac extirpationi latronum prouideat rogo, ego namque solus omnium presidio destitus, ad omnia loca non sufficio. Et in reliquo magnificam dominationem vestram felicem valere opto. Ex castro meo dicto, die dominico proximo post festum beati Mathei apostoli et ewangeliste 1526.

Stephanus de Werbewcz etc.

A ZÁPOLYAI-PÁRT ORSZÁGGYŰLÉSI MEGHIVÓJÁNAK ZÁRADÉKA.

(260. lap.)

— — quam abscisa et distracta huius regni membra subire mererentur et que etiam posteris eorum in perpetuam ignominiam et amissionem bonorum videbitur cedere huiusmodique penam etiam per novum regem et principem nostrum curabimus roborari facere, secus igitur in quantum salus huius regni vitaque et quies ac libertas liberorum vestrorum vobis cara est, ne feceritis, iterum rogamus. Datum in oppido Thokay predicto, in profesto beati Luce evangeliste anno domini 1526.

Johannes comes Scepusiensis, woyvoda Transsilvanensis, etc. Paulus de Warda episcopus ecclesiæ Agriensis, Petrus de Peren comes Themesiensis et partium inferiorum capitaneus generalis, Andreas de Bathor comes Zathmariensis, Franciscus de Homonna, Gaspar Dragfy de Beelthek, Stephanus de Werbewcz, regni Hungarie servus, Joannes Doczy thezaurarius regius, Emericus Czybak de Palotha, Ladislaus et Michael de Chaak, Michael de Zob, Emericus de Chahol, Jacobus de Thornalya, Georgius de Mekche, Michael Jakch de Kwssal, Marcus Jaxyth de Naglak, Nicolaus de Macedonia, Laurencius Wydfy de Mohara, Michael de Warda, Joahannes de Mathochin Joannes Wytheez de Kallo, Nicolaus Pathochy de Eperyes, Petrus, Nicolaus Malomwyz, Nicolaus de Drenchen, Stephanus ac Nicolaus Ibrany ceteriqne universi nobiles ac proceres superiorum et inferiorum partium regni, item oratores aliarum liberarum civitatum partium superiorum|

WERBŐCZI IMRE LEVELE VÁRALJAI SZANISZLÓ PÉCSI PÜSPÖKHÖZ.

Debrőköz, 1543 máj. 2.

(305. lap.)

Reverendissime domine et tamquam pater observande. Præmissa salute ac seruitii commendatione. Notum esse reverendissimæ domi-

nationi vestræ, qualiter nobis se eandem comendavit, in quo profecto nihil dubitamus. Nos quoque reverendissimæ dominationis vestræ tales boni filii sumus, quales nos eidem sepius obtullimus (sic!), igitur reverendissimam dominationem vestram rogamus sumopere, velit saltem pixidariis triginta duos bonos et vigintiquinque equites, si plures fieri non poterit, ad feriam sextam proxime sequentem huc ad Debrekezth mittere, nam Turci haramye hanc terram statim passim circumvenient, si tempestive non prouiderimus. Scimus vero locum et mansionem talium haramyarum, vbi forsan, deo iuvante, aliquid lucri super illos habere poterimus. Quam rem nos a dominatione vestra reverendissima ex animis seruire volumus; neque talibus petitionibus nunc dominationem vestram reverendissimam molestaremus, sed quia pedites nostri passim sunt divisi, pedites igitur nunc paucos habemus et exinde a dominatione vestra reverendissima optatam ac citisimam expectamus relacionem, quam et felicissime valere desideramus. Ex arce nostra Debrekezth in vigilia ascensionis Domini 1543.

Deditissimus filius Emericus de Werbewch, comes comitatus Tholnensis.

Külczím: Reverendissimo domino Stanislao electo episcopo Quinqueecclesiensi ac comiti perpetuo comitatus de Baronya domino et patri nobis observatissimo.

WERBŐCZI KÉZIRATTÖREDÉKE.

(357. lap.)

Regis officium et bonum est, ut regnum defendat, regnicolas in libertate et justitia conseruet, bonos et justos premiet, malos dextra puniet, deum recte colere faciat, fidem destruentibus resistat, adulatoribus fidem non adhibeat, malis clipeum se non faciat, quibusdam maturo consilio consensum fuerit, subuerti non permittat, bonis amabilem, malis vero terribilem se exhibeat.

TARTALOM.

Bevezetés. *(3—4. lap.)*

ELSŐ KÖNYV.

A PÁLYA KEZDETE.

1483—1513.

I. A Kerepeczi nemzetség. Werbőczi ősei. Kerepeczi Barla és János. Werbőcz falu. Kerepeczi Osvát. Kerepeczi vagy Werbőczi János. Werbőczi István nemzetségfája. *(5—10. lap.)*

II. Werbőczi István születési éve. Iskolai kiképeztetése. Nyelvismerete. Egyetemi pályája. A pozsonyi és pécsi főiskola. Jogi tanulmányai. Jártassága a római és kánoni jog forrásaiban. Werbőczi nevelésének szelleme. *(10—13. lap.)*

III. A pályaválasztás. Nagybátyja befolyása. Az udvarnál kap hivatalt. Hivatali működésének legrégibb nyomai. Iktatói jegye a királyi könyvekbe bevezetett okleveleken. A levéltárőri állás e korban. Werbőczi mint levéltárőr. A királyi törvényszék jegyzője (curiæ regiæ notarius) lesz. Állásának fontossága. Résztvesz az 1486-iki országgyűlési végzemény szerkesztésében. Mátyás király törvényhozói tervei. A «Constitutio regni Hung.» bevezetése. *(13—20. lap.)*

IV. Werbőczi helyzete. Előljárói. Szobi Mihály pártfogója lesz. *(20—22. lap.)*

V. Az állami élet fejlődésének új iránya Magyarországon. Mátyás, mint ennek úttörője. II. Ulászló és az oligarchia. A köznemesség törekvései. Az 1492-ik évi országgyűlés. A köznemesség túlsúlyra kap. Az oligarchia ellenszegülése. Az 1496-iki országgyűlés. A köznemesség támadása a kir. kincstárno ellen. Az 1497. évi országgyűlés. Támadás Bakócz egri püspök ellen. Kanczellári hivatalától elmozdittatik. Visszahelyezése. A köznemesség elkeseredett hangulata. Az 1498-ik évi országgyűlés. A köznemesség újabb vívmányai. A főpapság politikai hatalmának korlátozására irányuló törekvések. Az egyházi javadalmak osztogatására vonatkozó intézkedések. Werbőczi befolyása e törvények hozására. Politikai vezéreszméi. Szobi Mihály. Werbőczi politikai működésének nyomai az 1500-ik évi országgyűlés határozataiban. A köznemesség királyhoz intézett feliratát fogalmazza. Szerepe az 1501-iki országgyűlésen. *(22—31. lap.)*

VI. Werbőczi királyi jószágadományban részesül. Előmenetele a hivatalos pályán. Itélőmester lesz. Szerepköre. Viszonya az országbiróhoz. Következetes politikai működése. *(31—34. lap.)*

VII. A nemzeti királyság eszményének varázsa. A Zápolyai-család tervei. Az 1505-ik évi országgyűlés. A köznemesség magatartása Ulászlóval szemben. Miksa császár fegyveres beavatkozása. A nemzet ingerültsége. A rákosi országgyűlés. Végzései. Birálata. Werbőczi megjutalmazása. *(34—40. lap.)*

VIII. Az 1507-ik évi országgyűlés. A királyi tanács szervezete. Országgyűlési végzés az oligarchák túlkapásai ellen. II. Lajos megkoronázása az 1508-iki országgyűlésen. A Zápolyai-család terveinek meghiusulása. Pártok küzdelme az 1511-iki országgyűlésen. Az 1513-iki országgyűlés. Werbőczi politikai szereplése. Megjutalmazása. *(46–51. lap.)*

MÁSODIK KÖNYV.

WERBŐCZI HÁRMASKÖNYVE.

1514—1516.

I. A középkori magánjog. A perrendtartást szabályozó törvény hiánya. Törvénykezési eljárás peres ügyekben. A törvénygyűjtemény hiánya. Ebből származó zűrzavarok. Werbőczi nyilatkozata kora peres eljárásáról. Az 1439-iki országgyűlés végzése az ország régi törvényeiről. Az 1486-iki végzemény. Az 1498-ik évi országgyűlés elrendeli a jogszokások összeírását. Az 1500-iki országgyűlés erre vonatkozó újabb kisérlete. A királyi törvényszék. A király Werbőczire bízza a törvénykönyv szerkesztését. E megbízatás sikere. A «Tripartitum opus» szerkesztése. Werbőczi és munkatársai. A munka nehézségei. Sikeres megoldása. *(53–62. lap.)*

II. A Hármaskönyv tartalma. *(63–84. lap.)*

III. Werbőczi feladata a Hármaskönyv szerkesztésénél. Az uralkodó szokásjogot foglalja írásba. A Hármaskönyv tartalmának rokonsága a római joggal. A frank-germán és norman-olasz állam- és magánjog hatása a magyarra. Werbőczi nem compilator. Hogyan szerkeszti a törvénykönyvet. Önálló itélete. Közjogi felfogása. Fejtegetései a magyar nemesség eredetéről s egyenlőségéről. A nemesség kiváltságai. Werbőczi fejtegetései megegyeznek a törvényekkel. Egyetlen eltérés. A köznemesség közjogi állása a koronával szemben. Werbőczi következtetései. A kiraly törvényalkotási joga. A király kegyúri joga Werbőczi meghatározása szerint. Werbőczi mintái a Hármaskönyv szerkesztésénél. A «Summa legum» cz. osztrák jogi tankönyv. A római jogi irodalom hatása Werbőczire. Menynyiben követi Werbőczi mintáit? Művének czélja. *(84–93. lap.)*

IV. Az 1514-ik évi pórlázadás leveretése. Werbőczi ezt politikai téren értékesíti. Az 1514. évi országgyűlés végzései. A jobbágyosztályra vonatkozó végzések. Indítékai. A Hármaskönyv ajánlása. A megbírálásra kiküldött bizottság. Werbőczi újabb változtatást tesz rajta. A királyi megerősítés. A szétküldés és kihirdetés elmaradásának okai. Perényi Imre nádor. Werbőczi megválik itélőmesteri állásától. Bakócz pere Brandenburgi Györgygyel. Werbőczi Bakócz javára dönt. A per végrehajtásának akadályai. Werbőczi hazafisága. II. Lajos és Mária herczegnő házasságkötése. A Zápolyai-párt tervei. *(93–106. lap.)*

V. Werbőczi vagyoni gyarapodása. A kor vagyongyűjtési láza. A királyné, Perényi Imre nádor és Bakócz kapzsisága. Werbőczi birtokszerzeményei. Politikai integritása. *(106—117. lap.)*

HARMADIK KÖNYV.

WERBŐCZI ISTVÁN, MINT KIRÁLYI SZEMÉLYNÖK ÉS DIPLOMATIAI KÜLDETÉSEI.

1516—1525.

I. A politikai helyzet II. Lajos trónraléptekor. A nemzeti párt törekvése. Az 1516-ik évi országgyűlés. Werbőczi szerepe. Királyi személynök lesz. A királyi személynök működési köre. Werbőczi elődei. Kinyomatja a Hármaskönyvet.

Előszava. Elterjedése. Az 1518-ik évi országgyűlés. Végzései. A tolnai gyűlés. Werbőczi szerepe e gyűlésen. Védelmi intézkedések. Támadó hadjárat terve. Adókivetés. A pápához és a császárhoz küldött követség. A Werbőczi részére megszavazott adó. A bácsi gyűlés. Végzemények. A királyi tanács. Werbőczi levele. Veszprémmegye közönségéhez. Miksa császár halála. A császárválasztás ügye. Perényi Imre nádor halála *(119—144. lap.)*

II. Werbőczi velenczei útja. Velencze a XVI. században. Loredano doge. Werbőczi római útja. X. Leo. Készülődések a császárválasztásra Magyarországon. Werbőczi visszatérése. *(144—159. lap.)*

III. Az 1520-ik évi országgyűlés. Werbőczi és a mária-nostrai pálosok vámszedője. Szelim szultán halála. Werbőczi németországi követsége. Luther fellépése. Catharinus polemikus müve Luther ellen. Werbőczi újra kiadja. Werbőczi ajánlólevele benne. A wormsi birodalmi gyűlés. A magyar követek fogadtatása. Balbi szónoklata. A követeknek adott válasz. Luther a birodalmi gyűlésen. A magyar követek meghívják ebédre. Luther és a magyar követek hitvitája. *(160 173. lap.)*

IV A magyar követek visszatérése Budára. A török hadjárat fenyegető hírei. Szabács és Nándorfehérvár bukása. Az 1521-iki országgyűlés. Végzései. A megszavazott adó. A nürnbergi birodalmi gyűlés segélye. Az 1522-iki budai országgyűlés. Werbőczi nürnbergi követsége. Ferdinánd főherczeg kölcsöne. *(173—180. lap.)*

V. Werbőczi visszatérése. A politikai helyzet Magyarországon. Az 1523-iki országgyűlés. A köznemesség vádjai Báthori István nádor ellen. II. Lajos király magatartása. Báthori letétele. Fellépés a lutheranusok és idegenek ellen. Werbőczi biráskodása a Hédervári-perben. Keserü Mihály békelevele. Werbőczi mint békebiró. *(180—185. lap.)*

VI. VII. Kelemen pápa politikai magatartása. Rokonszenve Werbőczi iránt. Burgio pápai követ Magyarországon. A pápa levele a nemzeti párt vezetőihez. Az 1524-iki rákosi országgyűlés. Szörény várának bukása. A köznemesség ingerültsége a király ellen. Werbőczi mint a köznemesség szónoka. Az országgyűlés eredménytelensége. Az 1525 május 7-iki országgyűlés. A köznemesség kívánatai. Burgio szerepe. Lajos király magatartása. Campeggio pápai legatus. A gyűlés végzései. A «Lutherani comburantur». Werbőczi befolyása e végzés hozatalába. Kilátás a politikai megegyezésre. *(186—200. lap.)*

NEGYEDIK KÖNYV.

WERBŐCZI NÁDOR.

1525—1526.

I. A hatvani országgyűlés. Werbőczi beszéde. A köznemesség ingerültsége Szalkai prímás és Báthori nádor ellen. Báthori elmozdíttatása a nádori székből. Werbőczi megválasztása Az országgyűlés végzései. *(201—209. lap.)*

II. Werbőczi mint nádor. Czíme. Magatartása a köznemességgel szemben. Szalay véleménye Werbőczi nádorságáról. VII. Kelemen szerencsekivánó levele Werbőczihez. A politikai helyzet nehézségei Báthori küzdelme a nádori székért. Összeütközése Werbőczivel a királyi tanácsban. A királyi tanács tevékenysége. Werbőczi levele a pápához. Az Ujlakiper. Báthori tiltakozása a Werbőczi biráskodása ellen. Werbőczi itélete. *(210—224. lap.)*

III. Werbőczi itéletének következményei. A Zápolyaiak haragja. Werbőczi kiméletlen fellépése a lutheranusok ellen. A beszterczebányai zavargások. Werbőczi itéletlevele. *(224 227 lap.)*

IV. A Báthori-párt machinatiói. Az 1526-iki rákosi országgyűlés. Megfosztja Werbőczit a nádori méltóságtól. Vádak ellene. Menekülése. A személynök előterjesztése Werbőczi és Szobi ellen.

Báthori a nádori székbe visszahelyeztetik. Werbőczi életmódja Dobronyán. Levele Derencsényihez. Készülődés újabb mérkőzésre. A mohácsi katasztrófa. *(227—238. l.)*

ÖTÖDIK KÖNYV.

WERBŐCZI ISTVÁN, JÁNOS KIRALY KANCZELLÁRJA.

1526—1528.

I. A nemzeti párt a mohácsi vész után. Werbőczi Zápolyai Jánoshoz csatlakozik. Politikai eszményei. Egyengeti Zápolyai útját a trónra. A tokaji értekezlet. Werbőczi beszéde. Buzgólkodása Zápolyai mellett. *(239—248. lap.)*

II. Ferdinánd főherczeg pártja. Kisérletek Werbőczi megnyerésére. A fehérvári országgyűlés. Zápolyai királylyá választása. Az országgyűlés végzései. Werbőczi főkanczellár lesz. Megjutalmazása. *(248—253. lap.)*

III. Zápolyai János egyénisége. Határozatlansága. A Ferdinánd-párt szervezkedése. Harrach levele Werbőczihez. Werbőczi válasza. Ferdinánd követe Werbőczihez. Werbőczi levele. Az 1527. évi országgyűlés. Tüntető bizalomnyilvánítás Zápolyai iránt. Az országgyűlés végzései. Szobi Mihály halála. Werbőczi elveszíti nejét. *(253—265. lap.)*

IV. Ferdinánd készülődései Zápolyai ellen. Az olmüczi értekezlet. Sikertelensége. Ferdinánd foglalásai. Werbőczi levele Tomiczki Péterhez. Ennek válasza. János király levele az ország rendeihez. A Ferdinánd-pártiak budai országgyűlése. Werbőczi levele Kassa város polgárságához. Frangepán levele Werbőczihez. *(265—275. lap.)*

V. János király a töröktől kér segélyt. A török segély veszélyei. Laszki Jeromos közvetítő szerepe. János király a török szultán mohácsi táborában. Az 1530. évi februári budai országgyűlés. Alkudozások János és Ferdinánd között. A pózeni értekezlet. Sikertelensége. *(276—286. lap.)*

VI. Az 1531 november havi országgyűlés meghívója. Gritti levele az ország rendeihez. A török hadjárat. A pozsonyi értekezlet. Werbőczi konstantinápolyi követsége. Utjának sikere. *(286—293. lap.)*

VII. Werbőczi második házassága. Lakadalmi meghívója. Gritti megöletése. Werbőczi vagyoni gyarapodása. Bécsi követsége. Alkudozások. A tárgyalások megszakítása. *(293—300. lap.)*

HATODIK KÖNYV.

WERBŐCZI UTOLSÓ ÉVEI.

1536—1541.

I Wese János lundi érsek. Békeközvetítése János király és Ferdinánd között. Martinuzzi György. A váradi békekötés. Bírálata. *(301—313. lap.)*

II. János király házassága. Werbőczi követsége Krakóba. Izabella királyné. Werbőczi levele Ferdinándhoz. Martinuzzi politikája a váradi békekötéssel szemben. Maylát István lázadása. Martinuzzi konstantinápolyi követségének terve. János Zsigmond születése. János király halála. A váradi békekötés. *(314—321. lap.)*

III. Werbőczi második konstantinápolyi követsége. Sikere. Laszki műveleteinek meghiusulása. Buda ostroma. Werbőczi mint Budavár főparancsnoka. János Zsigmondot a szultán pártfogásába fogadja. *(321—327. lap.)*

IV. Werbőczi Budán. Levele Miskolcz város polgáraihoz. Összeütközése a budai basával. Megmérgeztetése. Temetése. *(328—333. lap.)*

V. Werbőczi politikai szerepe. Törvényhozói működése. Buzgó vallásossága. Irodalompártolása. Bekény Benedek, Ca-

merinói (Camers) János pártfogolása. A Hármaskönyv története. A «Quadripartitum». A Hármaskönyv tekintélye és Pázmány Péter. II. József császár. Kifogások a Hármaskönyv ellen. Werbőczi jellemzése. *(333—350. lap.)*

FÜGGELÉK.

Werbőczi birtokszerzeménye. *(351—363. lap.)*

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

Lap

Az 1505-iki rákosi végzés kezdősorai ... 16
A «Constitutiones incliti regni Vngariæ» előszava ... 20
A Hármaskönyv első 1517-iki kiadásának előszava ... 125
Werbőczi Ajánlólevele Catharinus «Apologia» cz. művében ... 160
Werbőczi Dobronyán 1526 szeptember 23-án kelt levele ... 232
Bekény Benedek Janus Pannonius-kiadásának czímlapja ... 296
Bekény Benedek Janus Pannonius-kiadásának ajánlása ... 304
Camers Plinius-indexének ajánlása 334
Camers Plinius-indexe második kiadásának ajánlása ... 336
Camers Solinus-commentárjának ajánlása ... 344
Térkép Werbőczi birtokairól ... 355

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

Czímlap. Cserna Károlytól ... 1
Kezdőkép. II. Ulászló korabeli czímerlevél díszítése ... 3
Zárókép. Cserna Károlytól ... 4
Werbőczi István czímere ... 8
Werbőczi iktatói jegye ... 14
Werbőczi iktatói jegye egy 1483-ban kelt oklevél hátlapján ... 15
Horváth Ádám mester iktatói jegye egy 1482-ben kelt oklevél hátlapján 16
Werbőczi jegyzete az Orsz. Levéltár egy oklevelén ... 18
Szobi Mihály pecsétje ... 21
II. Ulászló emlékérme ... 23
Mátyás medaillon-arczképe ... 24
A Bakócz-érem hátlapja ... 25
Werbőczi emlékírata (1500) ... 28
Werbőczi jegyzete a Magy. Nemzeti Múzeum egy oklevelén ... 32
Szentgyörgyi Péter országbíró pecsétje ... 33
Corvin János nagy pecsétje ... 35
I. Miksa császár ... 37
Zápolyai János erdélyi vajda pecsétje 47
György brandenburgi őrgróf ... 49
Zápolyai János névaláírása ... 50
A «Tripartitum» 1517-iki bécsi kiadásának czímlapja ... 56
A «Tripartitum» 1545-iki bécsi kiadásának czímlapja ... 59
A «Tripartitum» 1561-iki bécsi kiadásának czímlapja ... 60
A Weres Balázs «Tripartitum» fordításának czímlapja ... 61
A «Tripartitum» 1572-iki Zsámbokiféle bécsi kiadásának czímlapja ... 65
A «Tripartitum» 1572-iki kolozsvári kiadásának czímlapja ... 67
A «Tripartitum» horvát fordításának czímlapja ... 69
A «Tripartitum» 1581-iki debreczeni latin-magyar kiadásának czímlapja 71
A «Tripartitum» 1611-iki Zsámbokiféle bécsi kiadásának czímlapja ... 73
A «Tripartitum» 1628-iki bécsi kiadásának czímlapja ... 75
A «Tripartitum» 1639-iki debreczeni kiadásának czímlapja ... 77
A «Tripartitum» 1643-iki bártfai latin-magyar kiadásának czímlapja ... 79

Lap

A «Tripartitum» 1660-iki lőcsei latin-magyar kiadásának czímlapja ... 80
A «Tripartitum» 1698-iki kolozsvári latin-magyar kiadásának czímlapja 83
A «Tripartitum» német fordításának czímlapja ... 85
Özv. Zápolyai Istvánné emlékczímere ... 94
II. Ulászló ... 95
Erdődi Bakócz Tamás arczképe ... 97
Corvin János gyűrűpecsétje ... 102
Bakócz Tamás bibornoki pecsétje ... 103
Anna királyné pecsétje ... 109
Perényi Imre pecsétje ... 110
Vecs vára ... 115
Sigrenius könyvnyomtatói jelvénye ... 126
A Lengyelországba küldött magyar követek utasítása ... 130
Buda ... 131
Magyar nemes a XVI. században ... 135
Miksa császár családja körében ... 139
V. Károly császár ... 141
Perényi Imre síremléke ... 143
Leonardo Loredano doge ... 145
A velenczei dogepalota ... 146
X. Leo ... 151
II. Lajos magyar király névaláírása 153
Szakmári György névaláírása ... 155
I. Ferencz franczia király névaláírása 156
Szent Péter temploma és a Vatikán 159
Luther Márton ... 163
Catharinus «Apologiá»-jának czímlapja ... 165
Lang Máté salzburgi érsek ... 168
Worms ... 171
A nürnbergi magyar követeknek adott utasítás ... 177
Nürnberg ... 179
Werbőczi aláírása Keserű Mihály békelevelén ... 183
VII. Kelemen pápa ... 187
Campeggio és Burgio névaláírásai ... 188
Magyar vitéz a XVI. században ... 191
II. Lajos magyar király ... 195
Thurzó Elek névaláírása ... 200
Szalkai László névaláírása ... 204
Werbőczi nádori aláírása ... 206
Brodarics István névaláírása ... 211
Báthori István pecsétje ... 215
Magyar főurak a XVI. században ... 221
Mária magyar királyné ... 225

Lap

Dobronya vára romjai ... 231
Báthori István névaláírása ... 233
I. Ferdinánd magyar király ... 243
Mária királyné névaláírása ... 244
János király pecsétje ... 255
Trencsén vára ... 259
A Zápolyai-párt országgyűlési meghívójának záradéka ... 260
János király kettős arany pecsétje. Előlap ... 262
János király kettős arany pecsétje. Hátlap ... 263
Tamási vár ... 264
Torna vára ... 267
I. Ferdinánd névaláírása ... 269
Tomiczki Péter ... 271
Bánffy János névaláírása ... 272
Frangepán érsek névaláírása ... 274
I. Ferencz franczia király ... 277
Konstantinápoly ... 279
János király névaláírása ... 282
Boroszló ... 283
Laszki Jeromos névaláírása ... 287
Zsigmond lengyel király ... 291
Bécs a XVI. században ... 295
III. Pál ... 297
Werbőczi Imre levele Váraljai Szaniszlóhoz ... 305
Perényi Péter névaláírása ... 306
Magyar harczos a XVI. században 309
V. Károly névaláírása ... 311
Krakó ... 315
Martinuzzi névaláírása ... 318
Izabella királyné névaláírása ... 319
Petrovics Péter pecsétje ... 320
György barát pecsétje ... 322
János Zsigmond érme ... 325
Izabella királyné ... 327
Verancsics Antal arczképe ... 329
Camers Plinius-indexének czímlapja 334
Camers Solinus-commentárjának czímlapja ... 339
Camers Plinius-indexe 2. kiadásának czímlapja ... 341
János Zsigmond czímere (a «Tripartitum» 1565-iki debreczeni kiadásából) ... 343
Werbőczi kézirattöredéke ... 345
Werbőczi arczképe (Ehrenreich metszete) ... 347
Werbőczi mellszobra ... 349

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

Az *1505 október 14-én kelt rákosi végzés* eredeti okírata a bécsi állami levéltárban őriztetik. Olvasása a 364. lapon.

A «*Constitutio incliti regni Vngariae*» előszavát a budapesti m. kir. egyetemi könyvtár példányáról készíttettük.

A *Hármaskönyv első, 1517-iki kiadása*, CATHARINUS «Apologia» című műve a M. N. Múzeumban. BEKÉNY BENEDEK Janus Pannonius-kiadása a bécsi udvari könyvtárban, CAMERS kiadványai, illetőleg művei a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őríztetnek. Ugyanitt van *Werbőczi Dobronydn 1526 szeptember 23-dn kelt levelének* eredetije. Ez utóbbi olvasását l. a 367. lapon.

A *Werbőczi birtokait mutató térképet* dr. MÁRKI SÁNDOR kolozsvári egyetemi tanár útmutatása szerint SZABÓ MÁRTON tervezte s CSERNA KÁROLY rajzolta.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A *címlapot*, a 4., 51., 117., 238., 300. és 350. lapokon közölt *záróképeket*, valamint a 7., 55., 121., 203., 241. és 303. lapokon levő *fejléczeket* a «Tripartitum» első kiadásának decorativ motivumai alapján CSERNA KÁROLY rajzolta. Ugyancsak ő rajzolta a Gersei Petheő család czímeres leveléről a 3. lapon közölt *kezdőképet*.

Az egyes fejezetek *kezdőbetűit* a «Tripartitum» első (1517-iki) bécsi kiadásából vettük át.

Werbőczi czímerének, mely állítólag Dürer Albert rajza, eredeti fametszete a bécsi Albertina metszetgyűjteményében van.

II. Uldszló emlékérmét a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példányáról Cserna Károly rajzolta. Körírata: × WLADISLAVS × D*(ei)* × G*(ratia)* × R*(ex)* × VNGARIE × ET × BOHEMI*(e)* ×.

Mátyás medaillon-képe a wolfenbütteli herczegi könyvtár CORTESIUS «Laudes bellicæ» czímű művét tartalmazó Corvin-codexének miniatureje. Fénykép után rajzolta Handmann Adolf. Körírata: MATHIAS × REX × HUNGARIÆ × BOHEMIÆ.

Bakócz Tamás emlékérmének egyetlen ismert példánya a M. Nemzeti Múzeum régiségtárában van. Körírata: SVM × DEA × VIRVTI × IVRE × LOCATA × COMES.

I. Miksa csdszár arczképe Dürer Albert szénrajza a bécsi Albertinában. A Mill. m. nemzet tört. IV. kötetének (423. lap) reproductiója után adjuk. Felírata: Das ist Keiser Maximilian den hab ich Albrecht Dürer zw Awgsburg hoch obn awff der Pfaltz in eine(r) kleinen Stubbe konterfet da man zalt 1518 am Monbag nach Johannis Tawffer.

György brandenburgi őrgróf arczképe egykorú festmény a porosz királyi ház birtokában. Fénykép után. Felírata: ETATIS SVE ANNO 39.

A «*Tripartitum*» különböző kiadásainak czímlaphasonmásait, valamint *Singreniusnak* a 126. lapon közölt *könyvnyomtatói vignettáját* a Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár példányairól vétettük.

Özv. Zápolyai Istvánné emlékczímerét a br. Máriássy János ny. altábornagy birtokában levő eredetiről Handmann Adolf rajzolta. Körírata: Arma × illustris × d(omi)ne hedvig × ducisse × tejchenie(n)sis × quo(n)da(m) × spectabilis × et magnifici × domi(ni) × Stefani × de Zapolia × comit(is) × p(er)petui × et × palatini × relicte.

II. Uldszló arczképe a Dietrichstein br. lakodalmát ábrázoló olajfestménynek a gráczi történelmi múzeumban őrzött egykorú másolatáról készült.

Bakócz Tamás arczképét a Magyar Nemzeti Múzeum nummismatikai gyűjteményében levő éremről Cserna Károly rajzolta.

Vecs várát fénykép után Cserna Károly rajzolta.

Buda látképe MÜNSTER SEBESTYÉN «Cosmographia universalis» (Basel 1550) cz. művében jelent meg.

A magyar nemes a XVI. században BERTELIUS P. «Diversarum nationum habitus» (Passau 1589.) cz. művében közölt rézmetszetről készült.

A Miksa császárt családja körében ábrázoló kép Strigel Bernát festménye a bécsi csász. műtört. gyűjteményben (XXV. terem 1538. sz. a.). Weinwurm A. reproductiója Löwy bécsi fényképésznek a «Tört. Életrajzok» számára készített eredeti fényképe után.

V. Károly császár arczképének eredetije miniature a bécsi udvari könyvtárban. A Mill. történet reproductiója után.

Perényi Imre síremléke a terebesi templomban az «Archæologiai Értesítő» reproductiója után készült.

Loredano doge arczképe Giovanni Bellini festménye a londoni nemzeti képtárban.

A velenczei doge-palota képét HEISS A. «Les medailleurs de la renaissance» cz. művéből vettük.

X. Leo arczképe Rafael festménye a Palazzo Pitti képtárában. Fénykép után.

Szent Péter temploma és a Vatikán, Cserna Károly rajza, fénykép után.

Luther arczképe Cranach Lukács fametszete.

Lang Máté salzburgi érsek arczképének eredetije Dürer Alberttől a bécsi Albertinában őriztetik.

Worms képe régi metszet után készült.

Nürnberg látképe XV. századi tusrajz a nürnbergi német nemzeti múzeumban.

VII. Kelemen arczképe Ő Felsége hitbizományi könyvtárában levő eredeti metszetről készült.

A magyar vitéz a XVI. században a nürnbergi «Trachtenbuch» (1577) fametszete.

II. Lajos arczképe Túry Gyula másolata az ambrasi gyűjteményben levő eredetiről. Fölírata: LVD*(ovicus)*.

Báthori István czímere az Országos Levéltár diplomatikai osztályában lévő Dl. 19,104. jelzetű oklevél pecsétje után készült.

A magyar főurak a XVI. században Burgkmayrnek tulajdonított képcsoport. A Mill. történet reproductiója.

Mária magyar királyné arczképének eredetije olajfestmény a königsbergi képgyűjteményben. Bővebben ismerteti dr. ÉBER LÁSZLÓ az «Archæologiai Értesítő» 1899 juniusi számában (195. s kk. lapon). Felírata: × M × D × XXIJ × CAL*(endis)* × GVLIJS × ETATIS × REGINE × MARIE × XVJ × MENSIS × SEPTEMBRIS × IJMAGO × FVIT ×.

A dobronyai vár romjainak képe Francisci G. körmöczbányai fényképész fotográfiája után készült.

I. Ferdinánd arczképét az Országos Képtár olajfestményéről Mühlbeck Károly rajzolta.

Trencsén várát Cserna Károly rajzolta.

Tamási várát az «Ertzherzogliche Handriffe des Zirckels und Linials. Augsb. 1689. cz. műben közölt metszetről Cserna Károly másolta.

Torna vára ugyancsak Cserna rajza.

Tomiczki Péter képe Tepplar Antal metszete a Pnak Xavér rajza után. Aláírása: «Piotr Tomicki, Bisk. Krak. Kancl. W. K.»

I. Ferencz franczia király aranyozott bronz medaillon-arczképe, XVI. századi, franczia iskolához tartozó művész munkája.

Konstantinápoly és *Boroszló* távlati képe eredeti metszetek után készült.

Zsigmond lengyel király arczképét a krakói egyetemi könyvtárban levő eredeti metszetről reproducáltattuk.

Bécs távlati képe (1551.) egykorú metszet után készült.

III. Pál pápa arczképe Bordone festménye a Palazzo Pitti képgyűjteményében.

A XVI. századbeli magyar harczost ábrázoló kép az Ernst Lajos tulajdonában levő eredeti metszetről készült.

Krakó távlati képe eredeti hollandi metszet után.

János Zsigmond érme egyoldalú bronzérem a Magyar Nemzeti Múzeum nummismatikai gyűjteményében. Körírata: IOHANNES × SIGISMVNDVS × D*(ei)* × G*(ratia)* × REX × VNG*(arie)* ×.

Izabella királyné arczképe Kranach Lukács egykorú festménye a herczeg Czartoryski-múzeumban, Krakóban. Fénykép után.

Verancsics Antal arczképe Lorck Menyhért festménye. Aláírása: ANT.*(onio)* VERANCIO ANN:*(os)* NATO LII. QVINQ*(ue)* ECCLES.*(iensi)* EP*(iscop)*O SACR*(i)* ROM.*(ani)* REG.*(is)* DE PACE APVD TVR.*(cos)* ORAT:*(ori)* MELCHIOR LORCK PICT.*(or)* BENEVOL.*(entiae)* ERGO F.*(ecit)* CONSTANTINOP.*(oli)* MDLVI.

Camers kiadványainak czímlapjait a M. Nemzeti Múzeum példányairól vettük.

János Zsigmond czímere a «Tripartitum» 1565-iki debreczeni kiadásából. A Magyar Nemzeti Múzeum példányáról.

Werbőczi arczképe Ehrenreich rézmetszete a gróf Vigyázó-család birtokában lévő olajfestmény után. Ernst Lajos tulajdona. Aláírása: «*Weide pinxit; Ehrenreich sculpsit. Eredeti Képe T. Vigyázó Ur' gyűjteményében találtatik*». Werbőczinek nem maradt ránk hiteles arczképe. A legrégibb ismeretes (s bizonyára idealis) arczképe csak a múlt századból való. A «Werbőczius illustratus» cz. műben Pozsonyban és Kassán Landerer Mihálynál 1779-ben jelent meg egy arczképe (másodszor Pozsonyban és Pesten 1802-ben) s az azóta megjelent arczképek ennek másolatai. A Vigyázó-család birtokában levő olajfestmény is, mely Harmath Pál grófi titkár úr értesítése szerint jelenleg a rátóti (Pest m.) kastélyban őriztetik, szintén ennek másolata. A többé-kevésbbé gyarló utánzatok közül megemlítjük a Schmid János kőnyomatát («Felső-magyarországi Minerva» 1829. III. köt. 473. lap), a Perlaszca metszetét («Tudományos Gyűjtemény», 1829 X. köt.), melynek aláírása: Ujdonnan rézbe tűzette W:(adasi) J.(ankovics) M.(iklós) 1829. A «Vasárnapi Ujság»-ban (1860. 43. sz.), az «Ország Tükré»-ben (1865. 16. szám), a «Hazánk és a Külföld»-ben (1865. 38. sz.), a «Magyarország Képekben» cz. vállalatban (I. 1867. 7.), JÁSZAY PÁL: «A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után» (Pest, 1846.) cz. műve melléklete gyanánt stb. megjelent fametszeteket és kőnyomatokat.

Werbőczi mellszobra Cserna Károly rajza Izsó Miklósnak az Ernst Lajos műgyűjteményében levő eredeti szoborterve után.

NÉVALÁIRÁSOK, OKLEVÉLHASONMÁSOK ÉS PECSÉTEK:

Werbőczi iktatói jegye két 1483-ban kelt oklevél hátlapján az Országos Levéltár diplomatikai osztályában 33432. és 33435. sz. a. van Olvasását lásd a 15. és 16. lapon.

Horváth Ádám iktatói jegye ugyanott a 26,435. számu oklevélen. Olvasása: *R(egistra)ta folio ccccj-o p(er) M(a)g(ist)rum Adam cons(ervatorem).*

Werbőczi jegyzete az Országos Levéltár 19910. számú oklevelén. Olvasása a 17. lap 3-ik jegyzetében.

Szobi Mihály pecsétjét egy 1506 junius 22-én Székesfehérvárott kelt eredeti okvélről fényképeztettük, mely szintén az Országos Levéltárban van, Dl. 21,581. sz. a.

Werbőczi emlékirata a budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár oklevélgyűjteményében maradt fenn: «*Literae et epistolae originales saec. XVI. 263.*» jelzet alatt. Olvasását l. a 365—66. lapon.

Szalkai László névaláírása a pápához 1524 nov. 23-án írt levelén a vatikáni levéltárban. Olvasása: *Ladislaus archi(episcopus) Strigo(niensis) manu p(ro)p(ri)a.*

Werbőczi jegyzete egy 1502 márczius 13-án kelt oklevelen áll, a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett Békássy-levéltárban. Olvasása: *L(e)cta p(erm)utata p(ro)clamata et ext(ra)data p(er) ma(gistru)m Joha(nne)m Alagy. Coram me mag(ist)ro Gereczy et cora(m) me mag(ist)ro Stephano Werbewczy.*

Szentgyörgyi Péter országbíró pecsétjét az Országos Levéltár 22,955. sz. 1517 aug. 17-én Budán kelt okleveléről Cserna Károly rajzolta. Körírata: S*(igillum)* COMITIS PETRI DE S.*(ancto)* GEORGIO ET DE BOZIN S.*(acrae)* CÆS.*(areae)* REG*(iaeque)* MAIESTATIS CONSILIARII.

Corvin János nagy pecsétjét a bécsi állami levéltárban lévő eredetiről Fahrnbauer I. G. rajzolta. Körírata: × IONANES *(így)* × CORVINVS × NATVS × S*(erenissimi)* × D*(omini)* × MAT*(hie)* × RE*(gis)* × HVNGAR*(ie)* × BOHEM*(ie)*.

Zápolyai István pecsétje Dörre Tivadar rajza az Országos Levéltárban lévő eredetiről. Körírata: S(tephani) be zapolia (co(m)itis.

Zápolyai János névaláírását az Országos Levéltár egy 1519 márczius 8-án kelt eredeti okleveléről vettük. Olvasása: *Johannes comes et waywoda manu p(ro)p(ri)a.*

Corvin János gyűrűpecsétjét az Országos Levéltárban (Dipl. 35,748. sz. oklevelen) levő pecsétről Dörre Tivadar rajzolta.

Bakócz Tamás bibornoki pecsétjét a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának eredeti példájáról Dörre Tivadar rajzolta. Körírata: *(Sigillum)* THO*(mae)* × BAKOZ × CAR*(dinalis)* STRIGON*(iensis)* × ET × PATR[IARCHÆ × CON]-STANT*(inopolitani)* × LEGATI × HVNGARIE ×. A pecsét közepén levő képek felíratai: S*(anctus)* × IO*(annes)* × E*(van)*G*(elista)*, S*(anctus)* × ALBERT*(us)* × S*(anctus)* × STEFA*(nus)* ×.

Anna királyné pecsétjét a bécsi udvari levéltár eredeti példányáról rajzolta Fahrnbauer I. G. Körírata: ⁝ ANNA ⁝ DEI ⁝ GRACIA ⁝ REGINA ⁝ HVNGARIE ⁝ BOEMIE ⁝ ET C*(etera)*. A paizs jobb felén W*(ladislaus)*, balfelén A*(nna)* betűk olvashatók.

Perényi Imre pecsétjét az Orsz. Ltárban levő eredetiről Dörre Tivadar rajzolta.

A Lengyelországba küldött magyar követeknek adott utasítás eredetije a m. kir. tud. egyetemi könyvtárban őriztetik. Olvasását l. a 366. lapon.

II. Lajos magyar király névaláírását a vatikáni levéltárban levő eredeti leveléről vettük. Olvasása: *Ludovicus rex Hungarie et Bohemie (et)c. manu p(ro)p(ri)a.*

Szakmári György névaláírása az Országos Levéltár eredeti okleveléről való. Olvasása: *Georgius Ep(iscop)us ecc(les)ie Quinq(ue)ecc(les)ien(sis) manu p(ro)p(ri)a s(ub)s(cripsi)t.*

I. Ferencz franczia király névaláírása 1527 február 5-én kelt levelén a herczeg Batthyány-család körmendi ltárában őrzött eredeti leveléről való. Olvasása: *Francoys.*

A Nürnbergbe küldött magyar követeknek adott utasítás eredetije a budapesti m. kir. tud. egy. könyvtár oklevélgyűjteményében van. Olvasását lásd a 366—67. lapon.

Werbőczi aláírása Keserű Mihály békelevelén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában egy 1523 nov. 11-én kelt eredeti oklevélen van. A magyar nyelvű oklevélről eddigelé több hasonmás jelent meg, legutoljára Zolnai Gyula: »Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig« (Budapest, 1894.) cz. művében a 277. lapon. Az aláírás olvasása: *Lecta p(er) me Werbewcziu(m) locu(m)tenen(tem).*

Campeggio és Burgio aláírásai VII. Kelemen pápa titkárához intézett, 1525 február 11-én kelt jelentésükön a vatikáni levéltárban. Olvasása: *V(est)re fr(aternitatis) L(aurentius) Car(dinalis) Campegi(us)*: alatta: *Dal certissimo servitore di v(ostra) s(ignoria) r(everendissi)me lo barone del Burgio nu(n)tio.*

Thurzó Elek névaláírása jegyeséhez Székely Magdolnához 1525 szept. 9-én írt leveléről az Országos Levéltárban. Olvasása: *Thurzo Elek.*

Werbőczi nádori aláírása 1526 junius 27-én Kis-Szeben városához intézett leveléről a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *St(ep)hanus de Werbewcz regni Hungarie servus etc(etera).*

Brodarics István névaláírása a pápához 1526 julius 27-én írt levelén a vatikáni levéltárban. Olvasása: *S(tepanus) Broderic(us) can(cellarius).*

Báthori István pecsétjét az Országos Levéltár Dl. 19,104. jelzetű okleveléről másoltattuk. Körírata: sigillum comitis × stephani × de bathor × iudicis × curie × regie.

Báthori István névaláírása 1528 márczius 10-én kelt levelén az Országos Levéltárban. Olvasása: *Steffanus de Bathor manu p(ro)p(r)ia.*

Mária magyar királyné névaláírása 1529 szept. 20-án kelt leveléről a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Maria regina etc(etera).*

János király pecsétjét a Magyar Nemzeti Múzeum eredetijéről Mühlbeck Károly rajzolta. Körírata: SIGILLVM SERENISSIMI: PRINCIPIS: DOMINI: JOANNIS: DEI: GRA*(tia)*: REGIS: HVNGARIE: DALMACIE: CROACIE:

A Zápolyai-párt országgyűlési meghívójának 1526 október 9-én kelt eredeti okírata a herczeg Batthyány-család körmendi levéltárában. Olvasását l. a 368. lapon.

János király kettős aranypecsétjének egyetlen eddig ismeretes példánya Budapest fő- és székváros levéltárában. Rajzolta Mühlbeck Károly. Az előlap körírata: SIGILLUM+SERENISSIMI+PRINCIPIS+DOMINI+JOANNIS. A hátlapon: +DEI+GRA*(tia)*+REGIS+HVNGARIE+DALMACIE+CROACIE.

I. Ferdinánd névaláírása 1529 november 7-én kelt oklevelén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Ferdinand(us).*

Bánffy János névaláírása 1529 szept. 11-én kelt levelén az Országos Levéltárban. Olvasása: *Johannes Banffy etc(etera).*

Frangepán érsek névaláírása Regensburgban 1541 május 17-én kelt hitvallásán a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Idem Fran(ciscus) Agrien(sis) qui supra manu p(ro)p(ri)a s(ub)s(cripsi)t.*

János király névaláírása 1538 július 23-án kelt oklevelén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Joannes rex manu p(ro)p(ri)a.*

Laszki Jeromos névaláírása 1541 október 27-én kelt levelén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Hier(onymus) de Lasko Pal(atinu)s Siradien(sis) etc(etera) manu sua.*

Werbőczi Imre 1543 május 2-án kelt levele az Országos Levéltárban. Olvasását lásd a 368. lapon.

Perényi Péter névaláírása 1540 szept. 8-án kelt oklevélen az Országos Levéltárban. Olvasása: *Petrus de Perin manu p(ro)p(ri)a.*

V. Károly névaláírása 1523 aug. 15-én kelt oklevelén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Carol(us).*

Martinuzzi György névaláírása 1533 május 14-én kelt oklevélen a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában Olvasása: *f(rate)r Georgius her(emi)ta.*

Izabella királyné névaláírása 1542 aug. 4-én kelt oklevelén a Magyar Nemzeti Múzeumban. Olvasása: *Ysabella regina.*

Petrovics Péter pecsétjét a Magyar Nemzeti Múzeum eredetijéről Mühlbeck Károly rajzolta. A czímerpaizs felett levő betük: P.*(etrus)* P.*(etrovics).*

György bárát pecsétje Morelli Gusztáv fametszete az Országos Levéltár eredetijéről. A czímerpaizs felett levő betük: F.*(rater)* G.*(eorgius).*

János Zsigmond egyoldalú bronzérme a Magyar Nemzeti Múzeum nummismatikai gyűjteményének eredeti példányáról. Körírata: IOHANNES × SIGISMVNDVS × D*(ei)* × G*(ratia)* × REX × VNG*(arie)*.

Werbőczi kézirattöredéke, tartalmából következtetve valamely országgyűlési beszédének fogalmazása lehetett. Olvasását lásd a 369. lapon.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1886

Pa Jmany Pater
Bergami Schelz

PÁZMÁNY PÉTER

1570–1637

ÍRTA

FRAKNÓI VILMOS

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1886

729253-406

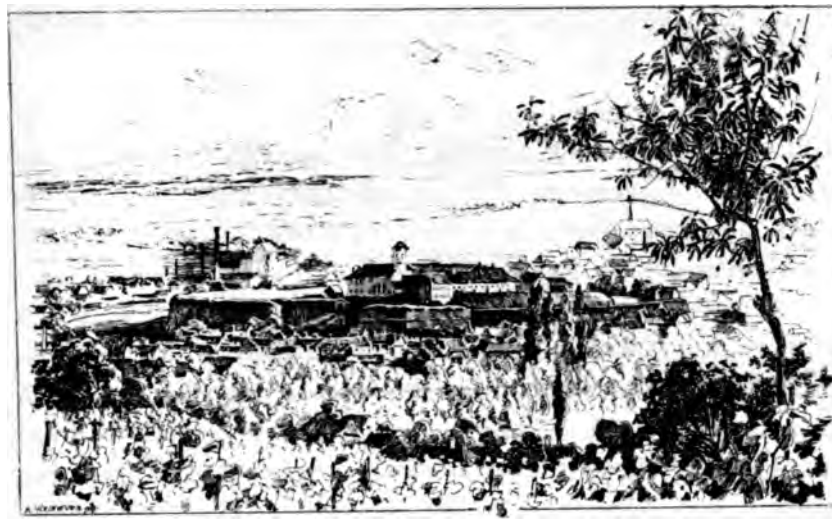

2. NAGY-VÁRAD.

ELSŐ FEJEZET.

(1570–1590.)

I.

A MAGYAR nemzet életének azon válságos napjaiban, mikor a honfoglalás dicsőségteljes bevégzésével, európai fönmaradásának biztosítékait készült megalapítani: ősi hitét és ázsiai szervezetét a nyugati kereszténység vallási és állami intézményeivel fölcserélni; az átalakulás nagy munkájában Gejza fejedelmet és szent István királyt külföldről bevándorolt számos előkelő férfiú támogatta.

Ezek soraiban kiváló helyet foglalnak el HUNT és PÁZMÁN testvérek, kik vitéz fegyveresek élén Svábországból a Szentföldre indúltak; de Gejza kérelmére megtelepedtek Magyarországban, a merre útjok átvezette. Csakhamar jelentékeny szolgálatot tehettek új hazájoknak. Szent István fejedelemsége kezdetén, vezérei voltak a seregnek, mely a pártütő Koppány törzsfőt diadalmas hadjáratban legyőzte.

Jutalmúl terjedelmes birtokokat nyertek a Garam és Ipoly partjain; majd utódaik az ország egyéb vidékein is bőségesen részesültek királyi adományokban. Nevezetes családok származtak le tőlök; egyebek között a Forgáchok, Kubinyiak, Pázmányok.[1]

Az általok betöltött dicső hivatás, mintegy örökségkép szállott át egyik késő unokájokra. Pázmány Péter bíbornoknak volt föntartva, hogy a szó és a toll hatalmával a megrendített kath. egyház és a hanyatlásnak indúlt tudományos műveltség restauratorává legyen Magyarországon, melyet ősei hatszáz év előtt fegyverökkel a keresztény civilisatio csarnokaiba segítettek vezetni.

A PÁZMÁNY-családdal legelsőbben a XIII. század elején Biharmegyében találkozunk, hol a Sebes-Kőrös folyó mentén, a család nevét viselő, most már nem létező, népes helység körűl terűltek el birtokai.[2] Ezeket a XIV. század elején tetemesen gyarapította PÁZMÁNY ISTVÁN, Róbert Károly udvarnoka, kit uralkodója, mert lovagi párviadalban három fogát kiütötte, három faluval kárpótolt.[3]

Ettől fogva a család nemzedék-rendje egy századra terjedő hézagot mutat. 1410-ben Pázmány András szolgabírói tisztet viselt. 1467-ben Pázmány Péter három fia az ősi birtokokra adomány-levelet eszközöl ki; egyikök Mátyás király udvarában nevelkedett.[4]

A Pázmányok ettől fogva Biharmegye legelőkelőbb birtokosaihoz tartoznak; az alispáni hivatal apáról fiúra száll családjokban.[5] A megyei közönség bizalma megnyerésének eszközei, a tekintély és népszerűség megalapításának tényezői között bizonyára nem hiányzott az ékesszólás, mely

1 IPOLYI Arnold. Okmánytani Érdekességek. Századok. I. 129.

2 BUNYITAY Vincze. A Váradi Püspökség Története. III. 497.

3 NAGY Iván. Magyarország Családai. XII. 175.

4 BUNYITAY. III. 372.

5 András 1480, Péter 1543, Miklós 1578—80 fordul elő az oklevelekben mint alispán. (BUNYITAY szíves közlése.)

Biharban mindenkor kiváló becsülésnek örvendett és jeles mestereket mutathatott föl.

Az a befolyásos helyzet, melyet a kiterjedésre és gazdagságra tartományokkal vetélkedő vármegyéjökben elfoglaltak, kielégíté ambitiójukat. A mohácsi vészt követő mozgalmas időkben sem használták föl a kedvező alkalmat, melyet a koronás vetélytársak mérkőzése az emelkedésre nyújtott. Nem szereznek új adományokat, de megtartják régi birtokaikat;[1] mind a két tény annak jele, hogy a fejedelmek hálájára nem kerestek újabb jogczímet, és nem adtak okot arra, hogy boszújokat vonják magokra. Különben is szerencsétlen rokonaik: a bakó keze által kivégezett Ártándi-testvérek, az orgyilkos tőre által elesett Czibak Imre véres árnyai elűzhették a nagyravágyás kísértéseit.

Panaszi PÁZMÁNY MIKLÓS a XVI. század hatvanas éveiben a család feje, nagyatyja és atyja nyomdokaiba lépett. Megyéje területén és szolgálatában élte le napjait; a megyei hivatalok rangfokozatain az alispáni állásig emelkedve. Lakhelyéül a Várad közelében fekvő Panasz helység szolgált, melynek most már nyomát sem találjuk. Majd a vidéki nemesség nagy részével, a törökök dúlásai elől biztonságot keresve, Váradon telepedett meg, hol a városban háza és egyik külvárosban curiája volt.[2] Ide hozta nejét MASSAI MARGIT-ot, kinek családja az olaszországi Massa őrgrófoktól származtatta magát, és a XIV. század óta Arad, Békés, Bihar-megyékben nagy birtokokat szerzett.[3] Itt született első gyermekök, PÉTER, 1570 október 4-dikén.[4]

1 Biharmegye 1552-ik évi adó-összeirási jegyzékéből látjuk, hogy Pázmány Péter és Gáspár bírták az 1467-diki oklevélben fölsorolt családi birtokokat.

2 BUNYITAY. III. 126. 281. 311. — BÁTHORI Kristóf 1580 márczius 10-dikén kelt kiváltságlevelében említi a nemesség beköltözését Váradra

3 NAGY Iván. VII. 357.

4 PÁZMÁNY Péter 1632 október 4-ikén a bécsi papnövelde rectorához írt levelében maga említi föl születése évét és napját. A levél eredetije a budapesti egyetem könyvtárában.

II.

Pázmány Péter születési helye a XIV. századtól kezdve az ország legjelentékenyebb városaihoz tartozott, a mit földrajzi fekvésének előnyei és a természet kedvezései mellett, a szent László alkotása iránt kiváló kegyeletet tanúsító uralkodók pártfogásának és a főpapok culturai hatásának köszönhetett.

A mohácsi vészt követő időkben, míg az egész országra, a török támadások és polgári háborúk nyomaiban, a hanyatlás korszaka következett be, Várad kivételes virágzásnak örvendett. Gyakran és hosszasan tartotta falai között udvarát János király. 1556 óta az Erdélyhez csatlakozott Tiszán-túli részek fővárosává lett, melynek vára, Temesvár eleste után, a keleti országrész védbástyáját képezte. Főkapitányai, kik egyszersmind Biharmegye főispáni tisztét is viselték, az ország legkiválóbb főurainak sorából kerültek ki: ketten, Báthori István és Kristóf, a fejedelmi székre emelkedtek.

Báthori Kristóf 1580-ik évi kiváltságlevelében hangsúlyozza, hogy Magyarországon alig létezik város, mely fekvésének szépsége, egyházi emlékeinek nevezetessége, lakóinak a béke és háború idején tett szolgálatai tekintetében Váradot fölülmúlná. Kiemeli, hogy a lakók száma folytonosan szaporodik; a polgárok nem egyedül iparral és kereskedéssel foglalkoznak, mint más helyeken: előszeretettel szentelik magukat a fegyveres szolgálatnak, és a harczmezőn is vitéz tettekkel jeleskednek; a miért eddig példátlanúl álló kitüntetésben részesíti őket: mindnyájokat nemesi rangra emeli és czímerrel adományozza meg.*

* Az 1580 márczius 10-dikén kelt oklevél, KERESZTURI-nál — Descriptio Episcopatus Magno-Varadiensis. II. 221 -8.

3. NAGYVÁRADI ÉPÜLETRÉSZ IZABELLA PALOTÁJÁRÓL.

Egy németországi utazó, ki a század végén Váradot meglátogatta, «földi paradicsom»-nak magasztalja azt.[1]

De a város ugyanekkor nagy átalakuláson ment keresztül. A mint János-Zsigmond birtokába került: a protestantismus jutott benne uralomra. A püspökség és káptalan, a szerzetes-rendek és kath. lelkészek egymásután elköltöztek, be sem várva az 1566-diki tordai országgyűlés végzését, mely megállapítá, hogy «afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak».

Várad a reformátió mozgalmainak egyik gyúpontja, zsinatok és vallási vitatkozások színhelyévé lesz. Hírneves, tudós férfiak foglalták el a lelkészi és tanítói állomásokat; élénk irodalmi munkásságot fejtettek ki, nyomdát állítottak föl, virágzó gymnásiumot létesítettek.

Biharmegye nemességének és Várad lakóinak túlnyomó többsége elpártolt a kath. egyháztól és Kálvin tanaihoz csatlakozott. Pázmány Miklóst és nejét is magával sodorta a hatalmas áradat. Fiokat szintén az új hitvallás szellemében nevelték.[2]

1 Az 1590-ik évi följegyzés MARCZALI-nál. Regesták külföldi levéltárakból. Történelmi Tár. 1878. évfolyam. 907.

2 Az 1616 november 16-dikán kelt pápai bulla, mely esztergomi érsekké nevezi ki, említi, hogy protestáns szü-

Pázmány Péter iskolai tanulmányait szülővárosának protestáns gymnásiumában kezdette meg, mely a debreczeni és sárospataki iskolákkal egyenlő magas színvonalon állott,[1] és KASSAI ZSIGMOND DÁVID-ban jeles tanítót bírt, ki Wittembergből nemcsak hittudományi, de magasabb classikai képzettséget is hozott magával.[2]

Vezetése alatt a rendkívüli tehetségekkel megáldott gyermek gyors és feltünő előmenetelt tett, dísze lehetett az iskolának. De míg sikerült megvetnie tanítványa szellemében a klassikai müveltség és a tudomány szeretetének szilárd alapjait; sem az ő oktatásai, sem felekezete lelkészeinek szónoklatai nem valának képesek benne vallása iránt benső ragaszkodást ébreszteni.

Az iskola és a templom hatását a család körében ellenkező befolyások gyengitették és ellensúlyozták. Anyját ugyanis korán elvesztvén, mintegy tíz esztendős volt, mikor atyja katholika hölgygyel második házasságra lépett.[3] Nőül vette TOLDI BORBÁLÁ-t, kinek a hősmonda varázsával környezett családja Biharmegye birtokosai között előkelő helyet foglalt el,[4] és egész Erdélyben s a Tiszán túl, a somlyai Báthoriakon kívül, az egyetlen főrangú család volt, mely összes tagjaival a vallás-újítás mozgalmai között a katholika egyházhoz állhatatosan hű maradt. A Toldiak vallásos buzgalmukról ismeretesek valának, és egyházuk érdekében nyilt határozottsággal léptek föl.[5]

löktől származott, és protestáns vallásban neveltetett. KATONA. Historia Critica. XXIX. 655.

1 SZÁNTÓ István jezsuita atya mondja ezt 1600-ik évben készült egyik emlékiratában

2 Mint wittenbergi tanuló 1577-ben latin elegiát nyomatott ki.

3 Ugyanis öcscse György 1582-ben már a mostoha anyától született.

4 NAGY Iván. VI. 159.

5 Szántó István jezsuita atya, kiről alább fogok szólani, 1600-ban emlékiratot szerkesztett a protestantismus elterjedéséről Magyarországban és Erdélyben. Egyebek között így ír: «Ex Magnatibus hi pauci manserunt constantes: Stephanus et Christophorus Bathori cum sua familia, *Stephanus et Albertus Tholdi cum sua familia*, Christophorus Kereszturi, Michael Thelegdi, Dionysius Makai, Martinus Literatus, et Ze-

Az a tény, hogy Biharmegye protestáns alispánjának választása katholikus nőre esett és ezzel kitette magát papjai neheztelésének, sejtetni engedi, hogy nem tartozott felekezete lelkesebb híveihez, és arra utal, hogy erre mély vonzalom birta, mely a családi tűzhelynél nejének fölényt biztosított.

III.

Épen azon időben, mikor Pázmány Péter atyai házába a katholika mostoha anya beköltözött és gyöngéd befolyását érvényesíteni kezdi: egy hatalmas szellemű férfiú lép föl Váradon, hol egymaga az uralkodó protestantismus ellen harczot indít, melynek hullámzásai éveken át elfoglalják a szellemeket.

Szent László városában a kath. hitközség nem enyészett el végképen. A polgárok kis csoportja hű maradt a kath. hithez, melyben a Báthoriak vallásos buzgalmuk példájával megerősítették; bár gyakori kérelmeiket, hogy papokat tarthassanak, a törvény tilalma teljesíteniök nem engedé.*

Csak a mióta 1579-ben az erdélyi rendektől a jezsuiták megtelepítésére fölhatalmazást kieszközölniök sikerült, vált lehetségessé, hogy időnként egyes szerzetesek jelentek meg Váradon és a hitéletnek újabb lendületet adtak. Közülök SZÁNTÓ ISTVÁN atya hagyta a legmélyebb nyomokat.

Ő volt az első magyar, ki a Jézus-társaságba lépett.

kuli fere omnes». HEVENESI kéziratai IX. kötetében.) 1598-ban a váradi katholikusok Báthori Zsigmondhoz küldöttséget bocsátván, ennek tagjai valának: az erdélyi püspök, Tholdi István és Keresztúri Kristóf. Szamosközi. II. 84.

* Báthori István 1585 augusztus 14-diki adomány-levelében magasztalja a váradi kath. hitközség vallásos buzgalmát és megemlékezik említett kérelmeik felől. Az oklevél eredetije az országos levéltárban.

Hő vágy töltötte el lelkét, hogy honfitársai örök üdvösségén munkálkodhassék, egyszersmind magát az üldözés és halál veszélyének tegye ki* aminthogy ez időben a rend tagjai az apostoli korszak lélekemelő látványát megújítva, versengve kérték előljáróikat, hogy oly állomásokra küldessenek, honnan a vértanuság pálmája intett feléjök. Míg Bécsben ARISTOTELES philosophiáját tanította, sovárogva kereste föl képzeletében Erdély tájait, a hol alkalmas tér nyílt eszményei valósítására. Amint Báthori István fejedelemmé választatásáról értesül, fölajánlja neki szolgálatait. Majd utóbb Rómába küldetvén, hogy szent Péter egyházában mint magyar gyóntató működjék, innen is folytonosan érintkezésben állott a fejedelemmel, és úgy őt mint a rend főnökeit is az erdélyi jezsuita-missió ügyének fölkarolására igyekezett bírni. Fáradozásainak sikerét különféle nehézségek késleltették; de azért római tartózkodása nem maradt nemzetére gyümölcstelen. Termékeny eszmét pendített meg: magyarországi papnövendékek részére Rómában nevelő intézet létesítését hozta javaslatba, oly módon, hogy a Cœlius-hegyen fönnálló zárda, mely magyar Pálos-szerzetesek és zarándokok befogadására alapíttatott, de rendeltetésének többé nem felelt meg, papnevelő intézetté alakíttassék át. Páratlan szívósság és leleményesség jellemzi a czélja elérésére megindított actiót, melyben egészen magára volt hagyatva; mert még előljárói sem részesítették támogatásban, sőt desavouálták, nehogy a Pálos-rend ellenséges érzületét vonják szerzetőkre. Kifogyhatatlan türelemmel intézte a pápához és a bíbornokokhoz emlékiratait, melyek a legforróbb hazaszeretettől inspirálva, Magyarország természeti gazdagsága, népe dicső tulajdonságai iránt csodálatot, szomorú helyzete iránt részvétet kelteni valának hivatva. És igyekezetei nem marad-

* A jezsuita évkönyvek az ő jellemrajzában kiemelik ezt a vonást. SACCHINI Historia Societatis Jesu. v. 578.

tak eredménytelenek. XIII. Gergely pápa az 1577-ik év elején kiállította a római magyar papnövelde alapító oklevelét.[1]

Majd régi vágya is teljesült. Elöljárói 1580-ban több társával együtt Erdélybe küldötték. Innen a következő év folyamán egy időre *Várad* jelöltetett ki néki működési helyül.[2]

Lángoló buzgalommal szentelte magát hivatásának. Kitünő szónok lévén, prédikációi nagy hírt és hatást biztosítottak neki. Szent-Egyed temploma, mely a város sok szentegyháza közül egyedül maradt a katholikusok kezei között, nem bírta az összesereglett hallgatóságot befogadni; szabad ég alatt, a temetőben kellett szószékét fölállítania. De a lelkész és hitszónok tevékenysége nem elégítette ki. A küzdelem volt tulajdonképen eleme, mely a veszélyek és diadalok kilátásával egyaránt érvényesíté rá vonzó hatalmát. Minden alkalmat megragadott, hogy a protestáns papokkal és tanárokkal vitába bocsátkozzék. Buzgalmában nem egyszer túllépte a mérséklet határait is. Rendtársai nemes paripához hasonlítják, melyet heve könnyen elragad, de azonnal fékezni is lehet.[3]

A váradi katholikusok — a jezsuita-évkönyvek szerint — az Úrangyala gyanánt üdvözölték. De előtte, kit Báthori István barátságának fényköre övedzett, a protestáns urak házai is nyitva állottak. Amint Campanus jezsuita provincialist, mikor Erdélyből Lengyelországba utazva Váradon megállapodott, maga Ghiczy János főkapitány nagy kitüntetéssel fogadta,[4] úgy bizonyára Szántó

1 Szántó István atya a Báthori Istvánnal folytatott levelezését, a római papnövelde tárgyában szerkesztett iratait, és római működésének nagyérdekü elbeszélését egy kötetbe foglalta össze, melyet a Vatikáni könyvtárban helyezett el. Másolata megvan a budapesti egyetem könyvtárában.

2 SOCHERUS Historia Societatis Jesu Provinciæ Austriæ. 276.

3 SACCHINI V. 323. 878. SOCHERUS. 237. LAMPE Historia Ecclesiastica. 637.

4 SACCHINI. V. 182.

atyát elhalmozta a vendégszeretet nyilatkozataival Pázmány Miklós alispán is, ki Báthori István környezetében nőtt föl, és neje által még közelebbi kapcsolatba jött vele.

A jezsuita-rend, mely ekkor már érvényesíté az ifjúság szelleme meghódításának és irányozásának más intézmény által soha el nem ért hatalmát, ezt kezdettől fogva arra használta föl, hogy a főrangú protestáns családok fiatal sarjait egyházuk és rendjök számára megnyerni törekedett. Erdélyben is néhány évvel a jezsuiták megtelepedése után a protestáns rendeknek már elég okuk volt egyik országgyűlés végzéseiben (1588) panaszokra fakadni amiatt, hogy őket «nevelés ürügye alatt megfosztják gyermekeiktől és így hálójukba keríteni igyekeznek».[1]

Szántó atyának a proselyta-szerzők éles látására sem volt szüksége, hogy a gyermek Pázmány Péterben fölismerje azon tulajdonokat, melyek szemeiben az ő megtérésének a nagy vívmányok jelentőségét kölcsönözhették. Másfelől Szántó egyénisége kiválóan alkalmas lehetett arra, hogy mély benyomást gyakoroljon a gyermekre, kinek lelkében ugyanazon hajlamok és vágyak, ugyanazon erők és tehetségek szunnyadoztak, melyek a lánglelkü jezsuitában kifejezésre jutottak.

Kétségkívül a mostohaanya és a hittérítő összemunkálásának eredménye vala az, hogy Pázmány Péter élete tizenharmadik évében (1582) a katholika vallásra tért át.[2] De ha a magot ők hintették el és istenes buzgalmok napsugaraival érlelték; a termékenység minden kellékével megáldott talajt találtak a gyermek fogékony lelkében. Egész természete: a tekintély cultusával és történeti érzékével,

1 SZILÁGYI Sándor. Erdélyi Országgyülési Emlékek. III. 86.

2 Az idézett 1616-ik évi pápai bulla megtérése felől úgy nyilatkozik: hogy «in hæresi, quam ... *in decimotertio ætatis tuæ anno, convictus abiurasti*, educatus fuisti.

megalázást és önföláldozást kereső aspiratióival: a kath. egyház hívei és apostolai sorába hívta őt. Atyja megnyugodott ezen tényben. Talán szívesen is látta, és azon reménység élteté, hogy fia jövendő életpályájára előnyös, ha azon egyház híve lesz, mely a nagy Báthori István lengyel királyban hatalmas pártfogót bír és azon szerzet védszárnyai alatt marad, melynek tagjai Báthori Zsigmondot, Erdély jövendő fejedelmét, nevelik.

Szántó atya váradi működésének eredményéről méltán megelégedéssel szólhattak a rend hivatalos jelentései.[1] Rövid idő mulva visszahivatott ugyan Gyulafehérvárra, de helyét Tőrösi György és Valora Márton atyák foglalták el; ő maga is az 1584-ik évben másodízben Váradra küldetett, és négy évet töltött ott, egy ideig két rendtársa által támogatva működésében.[2] A jezsuita atyák kétségkívül Pázmány Péter nevelésében és tanulmányai vezetésében is közreműködtek. De leginkább Szántó István példája és tevékenysége gyakorolhatott szellemi fejlődésére döntő befolyást.

Ugyanis ekkor Váradon ő indította meg jezsuita és protestáns írók között az első irodalmi polemiát, mely kétszázados harcz nyitányát képezi.

A váradi református egyház lelkésze, a tudós Beregszászi Péter, ki Wittenberg főiskoláján nyerte kiképeztetését, és a sárospataki gymnásiumnak soká tanára volt, nem maradt tétlen szemlélője azon hódításoknak, melyekkel a jezsuiták Erdélyben és Váradon dicsekedhettek, azon támadásoknak, melyeket a protestantismus ellen intéztek. Az 1585-ik év elején terjedelmes védiratot bocsátott közre, melyben a reformátió tanait a jezsuiták ellenvetéseivel szemben oltalmazza. Közvetlenül azon zsinati be-

1 Róla és a székelyek között működő Ládiról írják, hogy »pietatis fructus supra spem atque operam retulere« SACCHINI. V. 27.

2 Sacchini. V. 182.

széddel foglalkozik, melyet hat év előtt Szombathelyen tartott egy jezsuita atya; de a könyv egész szerkezete, a szenvedélyes hang, a személyes gyülölet által sugalmazott kifakadások arra utalnak, hogy a Váradon működő jezsuiták tekintélyének megingatása, hatásuk ellensúlyozása képezi valódi czélját.[1]

Ugyanakkor egy naptárt bocsátott közre, és ehez versekben irt munkácskát csatolt, melyben a XIII. Gergely pápa által keresztül vitt naptárjavítást megtámadta, és egyúttal a pápaság intézménye ellen is ostromot indított.[2] Erre a kolozsvári jezsuiták prosában és versben visszatorolták a támadást.[3]

Beregszászi sietett folytatni a küzdelmet. Az 1585-ik év közepetáján megjelent válaszirata. Ebben a vita köre mindinkább tágult és fokozódott támadásainak hevessége, melyeket úgy «a hamis Krisztust hirdető jezsuiták», mint «a pápában megtestesült Anti-Krisztus» ellen intéz. És mivel a kolozsvári kiadványt Szántó Istvántól kapta, ő hozzá intézett rövid verssel zárta be, mintegy néki ajánlva válaszirat[á]t.[4]

Az ily módon odavetett kesztyűt Szántó atya készségesen vette föl. Hirtelen, tizenöt órai munkát fordítva rá, védiratot szerkesztett, és Beregszászihoz intézett nyilt levél formájában adta ki. A jezsuitákra szórt szitkokat Beregszászi személyére halmozott gyalázó szókkal fizeti visz-

1 Apologia pro Ecclesiis Reformatis, actio impiis Synodi Sabariensis opposita. Váradon 1585 nyomatott. Nyolczadrétű 344 lapot tartalmaz.

2 Ezen naptárból egy példány sem maradt fönn. Az ahoz csatolt verses munkát a jezsuiták válasziratukban in extenso lenyomatták.

3 Adversus authores Juliani, ut vocant, Pseudocalendarii Varadini impressi pro anno 1585. Carmen. Egy példánya sem maradt fönn. De in extenso lenyomatta BEREGSZÁSZI.

4 Ventilatio scripti Claudiopoli editi. Ezen munkából sem maradt fönn példány. Újra lenyomatott 1587-ben Bázelben, a protestáns vitairatok gyűjteményében, melynek czíme: «De controversiis Religionis hoc seculo motis, Adversaria quædam scripta». Ebben a 347—70. lapokat a kolozsvári jezsuita-munka, a 371—424. lapokat BEREGSZÁSZI válasza tölti be.

Stolgalerna,
vannat.
i Petersburg
Allolmarsfjäder
underlätt, som
tanam. Ej
som de äro
och i Bro
stöt och
i mitt

[illegible] und Physik [illegible] Dynamik.
[illegible] Ausdehnung [illegible] Minimum [illegible]
[illegible] Ihre Frage [illegible]

In [illegible] Fall, ich [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] Ihr [illegible] [illegible]

[illegible] 1818

[illegible]

sza. A naptárjavítás helyességét indokolja; azután czáfolja a protestáns írók azon vádját, hogy a római egyház a «jószándékú hazugságot megengedi»; megvilágítja a jezsuitarend alapításának történetét; alapítója Loyolai Ignácz emlékét oltalmazza; ellenben a protestáns felekezetek alapítói ellen támadást intéz. És mivel Beregszászi azt a tételt állította föl, hogy a jezsuiták megtelepítése Magyarországra és Erdélyre súlyos csapást képez: Szántó atya nem habozott a jezsuiták működésének üdvös voltát egyenesen azzal indokolni, hogy ők «Kálvin, Luther és egyéb eretnekek hamis tanításait irtják». Végül a kath. egyháznak az oltári szentségről, a szentírás olvasásáról, a pápaságról és az ünnepek megszenteléséről szóló tanait védelmezte Beregszászi kifogásai ellen.[1]

A vallási polemiától úgy a küzdő felek, mint a közönség figyelmét elvonta egyidőre a pestis, mely Váradon az 1585-ik év őszi hónapjaiban pusztított és a következő év elején megújult. Szántó István, kinek oldala mellett működő két rendtársa a kórnak áldozatúl esett, hősi elszántsággal szentelte magát papi hivatása kötelességeinek: oktatva az egészségeseket, vigasztalva a betegeket, temetve a halottakat.[3]

De ezzel nem fegyverezte le a protestánsok ellenséges érzületét, melyet folytonos támadásaival élesztett, annyira hogy előljárói tarthatatlannak ismerték föl állását Váradon, és Gyulafejérvárra hívták vissza.[4]

Pázmány Péter már előbb Kolosvárra küldetett szülei

1 Epistola Apologetica. Egy példány sem maradt fönn. Lényeges részeit BEREGSZÁSZI szószerint idézi.

2 Az egyik: Defensio Ventilationum contra calumnias Stephani Aratoris Jesuitæ. 1585 augusztus 8-diki keletet visel. A másik: Epistola ad Stephanum Aratorem Jesuitam, qua futilis ipsius ad quæstionem Petri Berexasii novo capite Ecclesiæ Romanæ factam responsio refellitur. Kelt 1585 szeptember 3-dikán. Egyikből sem maradt fönn példány. Mindakettő újra le van nyomatva a bázeli gyűjtemény 425—498 és 499—523. lapjain.

3 SACCHINI. V. 286. SOCHERUS. 243.

4 SACCHINInál olvassuk róla: «Varadini... per quadriennium sane præclara fecerat, sed suo interdum fervidiore impetu partim lacessitus, partim lacessens,

által, tanulmányai folytatása végett. Alig lehetett tizenöt éves, mikor szülővárosát elhagyta, hogy oda többé vissza ne térjen; de innen magával vitte már is jövendő életpályája sikereinek minden föltételét; úgy a vallásos buzgalmat és harczvágyat, mint annak a tiszta, mondhatnók ázsiai magyarságnak jellemét is, melyet a biharmegyei nemesség századok folyamán, a civilisatió haladása és az állami intézmények átalakulásai közepett, megőrizett.

A családi tűzhelynél sajátította el a magyar nyelvnek azt az őserejét, mely kitörölhetetlenül vésődött lelke mélyébe; annyira, hogy miután hazájából kiköltözött és két évtizeden keresztül csak latin nyelven tanúlt és tanított, olvasott és írt, amint ismét első ízben intézi nemzetéhez szavát, oly erőteljesen használja a magyar nyelvet, mintha soha sem távozott volna a Kőrös partjairól. Innen hozta magával, írói pályájára, a magyar nép szellemének, képekben, hasonlatok- és közmondásokban őrzött dús kincseit; a magyar nép sajátságos gondolat- és érzület-világának mély ismeretét; a tréfák- és adomáktól sem idegenkedő derült hangulatot; — vagyis azon tulajdonokat, melyek szónoklatai és iratai csodaszerű hatását megalapítani fogják.

És itt vert lelkében a nemzeti és családi érzés is mély gyökeret, melyet később az idegen nevelés és a változott életkörülmények hatalma nem volt képes kitépni; úgy hogy mikor hosszú távollét után, a külföldről hazájába visszatér és a közélet terén első ízben föllép, oly hangon szólal meg, mintha a váradi megyeház ülésterme lett volna iskolája, és a nemesi szabadságok oltalmazása képezte volna életföladatát. Az 1608-ik évi országgyűlésen történt, hogy

hæreticos ita offenderet, ut diutius in ea statione permanere salvus haud posset.» v. 323. Gyulafehérvári működése felől SOCHERUS írja, hogy «dum fervidius quam consultius pro concione agit, offensionem nobilitatis haud leviter incitavit.» 376.

mikor a jezsuita-rend száműzetése forgott szőnyegen, emlékiratot nyújtott be, melyben az ország alaptörvényei és a nemesség jogai felől mintegy leczkét ád a rendeknek; kijelentvén, hogy «ő maga a nemesi szabadságokra támaszkodva, míg törvényes módon el nem ítélik, az országból nem távozik».[1] Mikor pedig néhány évvel utóbb hazafiságát vonják kétségbe, mélyen sértve érezi és ekként oltalmazza magát: «Én is szinte oly magyarnak tartom magamat mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek böcsületét, csendességét szeretem, és Istentől óhajtva kérem. Az nemességnek is privilégiomit szeretem, s tehetségem szerint oltalmazom. Mert noha most az sok hadak közt megaprósodott a Pázmány nemzetség, azt megbizonyíthatom, hogy szent István király ideitől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. A nagyanyám Csáki Miklós lánya volt; az anyám Massai nemzet volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közel való atyafiai voltak az atyámnak. Azért bizony az nemességnek privilégiomi ellen nem törekedtem, ne is adja Isten hogy törekedjem.»[2]

V.

Kolosvárt, hová Pázmány Péter Váradról jött, a jezsuitáknak virágzó gymnásiumok volt. Báthori István adományokkal, kiváltságokkal halmozta el, majd bölcsészeti és hittudományi tanfolyam szervezése által főiskola rangjára emelte s XIII. Gergely pápa bőkezű közreműködésével, nevelő intézetet csatolt hozzá.

A rend főnökei, tekintettel a hely fontosságára és a nagy király érdeklődésére, számos jeles szerzetest küldöt-

1 MILLER. Epistolæ Petri PÁZMÁNY. I. 1—7.

2 Thurzó György nádorhoz 1616 augusztus 20-dikán írt levele. Eredetije az Országos Levéltárban.

tek Kolosvárra. 1586-ban harminczan működtek ott, kik közül többen a rend kitünőségeihez tartoztak. Az intézet előjárója, Capecius atya, nápolyi előkelő család sarja, bámulátos sokoldalusságával «a második Picus Mirandola» nevét vívta ki. Ardulfus atya kiváló mértékben dicsekedett Báthori István bizalmával; az elbetegesedett Leleszi helyébe, Zsigmond fejedelem nevelőjéül volt kijelölve. Schreck Volfgang a hittudományi irodalom avatott művelője, merész és ügyes polemikus író volt.

A tanárok híre és a fejedelmi pártfogás vonzó ereje csakhamar benépesítette az iskolát: előkelő protestáns szülők is szívesen bocsátották oda gyermekeiket.[1]

Pázmány több esztendőt töltött itt. A gymnásiumi tanfolyamot befejezte, s valószínűleg a bölcsészeti tanulmányokat is megkezdette.[2]

A mag, melyet lelke Váradon befogadott, a gazdag termés minden föltételét megtalálta Kolosvárt. Tanárai az alapos tudományosság és széleskörű műveltség, az önzetlen gondosság és a leereszkedő nyájasság hatásával meghódították. A vallásos lelkesedés, mely a meggyőződéstől vezetett convertiták lelkét fokozott mértékben szokta betölteni, arra késztette, hogy azok sorába lépjen, kikben követésre legméltóbb példányképeket látott. Tizenhét esztendős volt, mikor a jezsuita-rend tagjává lett.[3]

Vele egyidejűleg négy tanulótársa is fölvétetett a rendbe. Mindannyian a krakói zárdába küldettek. De a lengyel

1 A kolosvári jezsuita iskoláról becses részleteket tartalmaznak SACCHINI és SOCCHERUS többször idézett történeti munkái. A lengyelországi udvarnál létező pápai nuntiusok jelentései (a vatikáni levéltárban) telvék a jezsuiták erdélyi működésére vonatkozó tudósításokkal. Sőt tölök, névszerint Leleszitől, Odescalchitól stb. levelek vannak a jelentésekhez mellékelve.

2 Kolosvári tartózkodásának idejéből biztos csak az az egy adat, mely a Jézustársaságba való belépéséről szól.

3 PÁZMÁNY egyik, 1626-ban megjelent munkája előszavában említi: «Negyven egész esztendeje lészen, mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólíta, és egyházi állapotra választa». SOCHERUS 1587-re följegyzi, hogy Pázmány a jezsuiták rendjébe fölvétetett.

ROBERTVS CARDINALIS
BELLARMINVS POLITIANVS
SOCIETATIS IESV
EX MARCELLI II. PONT. MAX. SCRORE NATVS.

4. BELLARMIN RÓBERT.

főváros zord éghajlata kedvezőtlen hatással volt Pázmány egészségére; ezért előjárói Bécsbe helyezték át.

A jezsuita-rend szabályai két esztendőre szabják az ujoncz- vagy próba-időt, melynek lefolyása alatt a növendéket minden szórakoztató foglalkozástól, sőt még az iskolai tanulmányoktól is távol tartják, hogy kizárólag imádság, elmélkedés s más vallásos gyakorlatok, valamint az önmegtagadás megpróbáltatásai között készüljön elő jövő életpályájára; alkalmat nyújtva előjáróinak, hogy fölismerjék, vajjon a szerzetbe valódi hivatás vezette-e, és azt képes lesz-e kellően betölteni?

Pázmány miután a próba-időt kiállotta, ugyancsak a bécsi rendházban végezte (1589—92) a három évre terjedő bölcsészeti tanfolyamot, melyben Aristoteles könyveinek magyarázata képezte az előadások főtárgyát, és az elsajátított ismeretek fölhasználására a tanulók, vitatkozások rendezésével, gyakorlati oktatást is nyertek.*

A hittudományi tanfolyamra Rómába küldetett; mit kétségkívül nagy reményeket keltő tehetségeinek és a tanulmányaiban fölmutatott előmenetelének köszönhetett. Ezen rendelkezés rá nézve szerencsés volt. Már maga az, hogy a kath. egyház központján, a classicai kor emlékei- és a keresztény művészet remekeinek légkörében a sötét katakombák és ragyogó basilikák városában négyesztendőt tölthetett, nagy jelentőségű volt szellemi fejlődésében.

És ő épen azon időben jött az örök városba (1593), mikor ott a Jézus-társaság collegiumának élén BELLARMIN RÓBERT állott, korának legnagyobb hittudósa, a kath. egyháznak a protestantismussal vívott küzdelmeiben legünnepeltebb harczosa. Ez ekkortájt (1592) befejezett főmunkájában («Vitatkozások a jelenkor eretnekeivel, a keresztény hit vitás tételei fölött») azt a főladatot tűzte ki: hogy a

* TIMON. Purpura Pannonica. 235.

5. COLLEGIUM ROMANUM.

kath. egyház tanításának és történetének mindazon tételeit, melyeket a protestánsok megtámadnak, szabatosan formulázza, tüzetesen kifejtse, érvek súlyával támogassa.

Munkája, mely a kath. egyház erős fegyvertárává lett, megjelenésekor nagy és általános föltünést keltett. Királyi udvarokban, főiskolák csarnokaiban, falusi lelkészek szerény házaiban egyaránt foglalkoztak azzal. Mindenfelől jöttek üdvözlő iratok és támadások. A kath. egyetemeken vezér-könyvűl fogadták el; protestáns hittudósok a czáfolómunkák egész özönét árasztották rá.

Azon benyomásnál, melyet a könyv, a kath. egyház minden rétegében olvasóira gyakorolt, természetesen még sokkal mélyebb és lelkesítőbb volt az, melynek varázsa alatt azok állottak, kik az írónak élő szavát hallgatták, vele személyesen érintkeztek. Ugyanis a nagy tudós kivételes mértékben egyesíté az ékesszólás, a tiszta élet és a szeretetreméltó modor előnyeit. Hő áhitatának emlékeit imádságos- és elmélkedési könyveiben bírjuk. Ihletett lelkesedése és költői érzése magasztos hymnusokban talált kifejezést, melyeket az egyház méltóknak itélt arra, hogy zsolozsma-könyveibe fölvegyen. Saját személye iránt aszkétai szigort alkalmazott; de másokkal szemben az elnéző jóakarat sugallatát követte. Ritka szerénység és igaz alázatosság egészíték ki jellemvonásait; a mit minden kétséget kizáró ténynyel igazolt, mikor a bibornoki testület által fölajánlott pápai tiarát elfogadni vonakodott.[1]

Bellarmin kimagasló egyéniségével s munkáival szükségkép hatalmasan megragadta Pázmányt, ki őt példányképül, utmutatóul választotta, és irodalmi tevékenységét épen az ő védelmezésével fogja megkezdeni.[2]

1 BELLARMINnak mesteri tollal írt jellemrajzát bírjuk IPOLYI Arnoldtól «Veresmarti Mihály élete és munkái» czímű könyvében. I. 116—127.

2 PÁZMÁNY, Bellarmin érdekében Whitacher ellen írt munkáját csak 1615-ben nyomatta ki; de erről már legelső könyvében (1603) mint kész dolgozatról beszél.

Ekként Pázmányt, gyermekéveitől kezdve azon időpontig, mikor az élet küzdterére kilép, a gondviselés kedvezése olyan kiváló férfiakkal hozta összeköttetésbe, kik alkalmasak valának arra, hogy tehetségeit kifejleszszék, megadják az irányt, melyben azok leghathatósabban érvényesülhettek, és kijelöljék a vallási küzdelmek pályaterét, melyen hivatva volt örökjelentőségű hóditásokat tenni.

Az egyének befolyását korának eseményei támogatták. A XVI. század végső évtizedeiben hevesen folyt a vallási ellentétek harcza. Anglia, Skótország, Dánia, Svédország és a Svájcz befejezték elszakadásukat Rómától, írtó háborút viseltek a katholicizmus maradványai ellen. Hollandia fegyverben állott a spanyol hatalom ellen, hogy a protestáns hitvallás uralmát biztosítsa. Francziaországban időnként megújultak a huguenották fölkelései. Németországot állandó forrongásban tartották a protestáns felekezetek hatalmi törekvései. Sűrűn követték egymást a tragikus események, melyek a szellemeket megrendítették, lelkesedéssel vagy elkeseredéssel töltötték el.

Alig hogy felöltötte Pázmány a jezsuita-öltönyt, mikor környezetébe Stuart Mária kivégeztetésének híre eljutott. A királyné végzetes hibáiról, a hitves könnyelműségéről rég megfeledkezett a világ; hosszú fogsága és bátor halála mély részvétet keltett iránta, és a vértanúság dicsfényével övezte körül. Utóbb II. Fülöp spanyol király «legyőzhetetlen ármádiájának» megindulása lázas izgalomban tartotta, majd megsemmisülése mélyen lehangolta azt a kört, melyben Pázmány nevelkedett.

Koronként gyászba borították a jezsuiták kolostoraikat és templomaikat, mikor tudósításokat kaptak merész társaik felől, kik az Erzsébet királynő által szentesitett szigorú törvényekkel daczolva, Angliába hatoltak, s vesztőhelyen végezték életöket. Ellenben diadalmas örömünnepeket ültek, valahányszor távol világrészekből, China és

Japán mesés tájairól a missionariusok csodával határos sikereinek hírét vették.

Az iskola és az élet szüntelenül emlékeztették Pázmányt, hogy életczélja nem más, mint: vallásának terjesztése, egyházának fölvirágoztatása érdekében kifejteni egész erejét, föláldozni összes tehetségeit, koczkára tenni életét is. «Mióta — így ír ő maga — mióta Isten az én méltatlanságomat nagy kegyelmességéből egyházi hivatalra választotta, egyéb föltett czélt szemem előtt nem viseltem, hanem hogy az én Uramnak kedveskedjem, az ő szent igazságát vékony tehetségem szerint oltalmazzam, terjeszszem, a hitben megcsalatottakat útba igazítsam».*

* «Az setét hajnalcsillag...» czímű 1627-ik évi munkája előszavában.

6. BÁTHORY ISTVÁN ÉRME.

7. RADOSNYAI KASTÉLY.

MÁSODIK FEJEZET.

(1597—1615.)

I.

PÁZMÁNY Péter életének huszonhetedik évét érte el, mikor a hittudományi tanfolyam végeztével, a tudori fokozatot elnyerve és áldozó pappá szentelve, előtte a nyilvános tevékenység pályatere megnyílt. Előjárói Gráczba rendelték. Itt Károly főherczeg a jezsuitáknak collegiumot, egyetemet, nevelő-intézetet és nyomdát állított föl, hogy közreműködésökkel, az ausztriai örökös tartományokban is már elhatalmasodott protestantismussal szemben, az ellenreformátiót meginditsa, melynek az ő saját fiában, Ferdinand főherczegben, a császári és a magyar korona örökösében, hitbuzgó vezért nevelt.

Pázmány kezdetben (1597) a nevelő-intézet tanulmányi felügyelőjének (studiorum præfectus) tisztét viselte. Teendői abban állottak, hogy az iskola falain kívül, a növendékek erkölcseire, magaviseletére és tanulmányaira fel-

ügyelt, köztök a fegyelmet fönntartotta.[1] Már egy esztendő eltelte után, fontosabb állást foglalt el. Az egyetemen a bölcsészettudomány tanszéke bízatott rá.[2]

A bölcsészet tanításában a jezsuiták nem hoztak be lényeges újítást. Átvették a középkori scholastika örökségét: Aquinói szent Tamásnak Aristoteles írataira támaszkodó rendszerét. Mindamellett a tanár előtt széles tér nyílt a tudomány fejlesztésére. A nagy görög bölcselőt méltán a világirodalom azon kitűnőségeihez számítják,

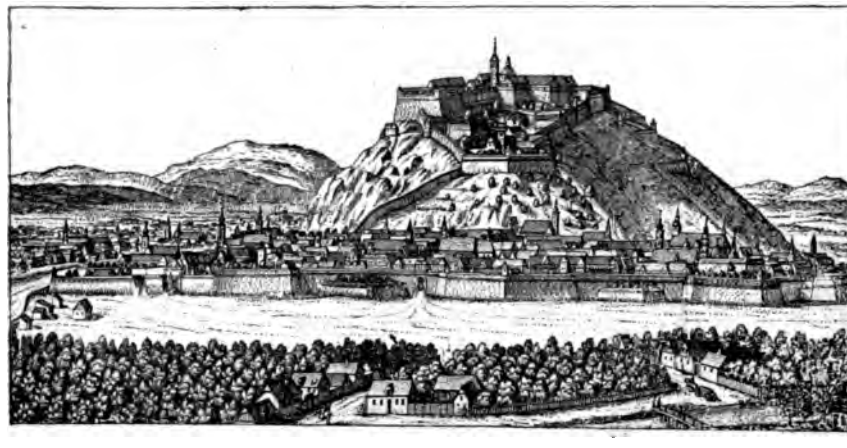

8. GRÁCZ A XVII. SZÁZADBAN.

kiknek munkái századok folyamán, mindig új meg új eredményekre vezethetik magyarázóikat.

Pázmánynak sokkal önállóbb volt szelleme, hogysem valamelyik elődjének tankönyvét vette volna magyarázatai alapjául. A tananyagot maga dolgozta föl, saját tanulmányai nyomán írta meg az előadásaiban használt és tanítványainak kezeibe adott vezér-könyveket.

Három éven keresztül: a gondolkodástan, a természet-

1 A jezsuiták központi levéltárában őrzött iratokból, melyeket 1871-ben Rómában használtam.

2 Dr. Peinlich Richard. Geschichte der Universität in Graz. A gráczi gymnasium 1870—2-ik évi programmjaiban.

In octo libros

[illegible]

De [illegible]

[illegible]

(Pa

tan és az erkölcstan képezte előadásai tárgyát. Két rész fönmaradt munkáiból, melyekben a scholasztika fényoldalait: a szabatos definitiókat, éles megkülönböztetéseket, alapos érveléseket föltüntetve, árnyoldalait: a meddő vitatkozást és gyermekes szőrszálhasogatást kerülni tudta.

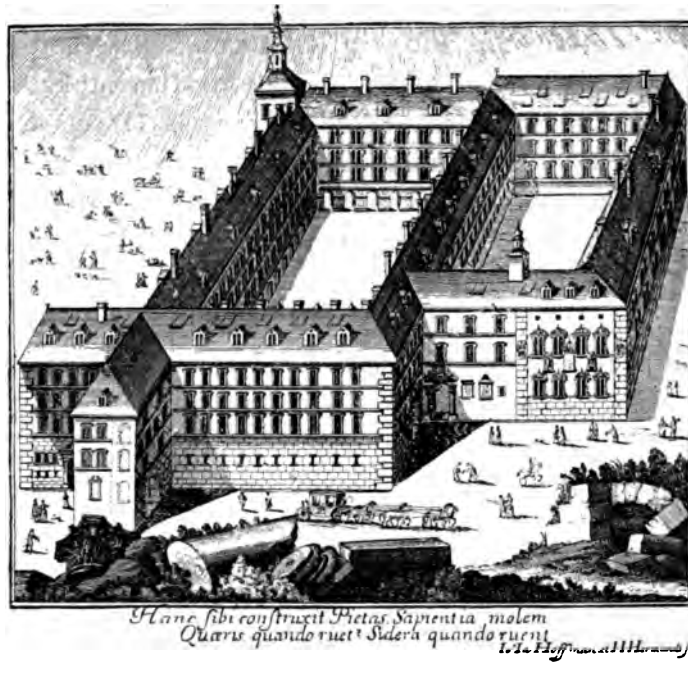

9. A GRÁCZI EGYETEM A XVII. SZÁZADBAN.

És ezen dolgozatok önálló értékét az is bizonyítja, hogy szerzőjök négy évtized múltával, fényes irodalmi pályája alkonyán, sajtó utján készült azokat közzétenni; kétségkívül oly czélból, hogy az általa alapított egyetemen tankönyvek gyanánt használtassanak.*

Előjáróinak hivatalos jelentései szerint, Pázmányban megvoltak mindazon tulajdonságok, melyek a tanári hiva-

* A budapesti egyetemi könyvtárban őriztetik PÁZMÁNY dialektikai és physikai tankönyveinek kézirata. Az előbbin föl van jegyezve, hogy PÁZMÁNY sajtó alá akarta adni és szándéka valósításában csak a halál akadályozta meg.

tás sikeres betöltésének föltételei.[1] De benső hajlamai és a viszonyok igényei más munkakörbe hívták: azon küzdtérre, melyen hazájában, szerencse által kisért zászlók alatt, hódításokhoz szokva, tömör sorokban állottak egyházának ellenségei.

A Jézus-társaság körében kezdettől fogva azt a bölcs gyakorlatot követték, hogy a rendtagok képességeit és hajlamait megfigyelve, azokkal öszhangzó föladatokat tűztek ki részökre. Így történt Pázmánynyal is. Ha egész életét a tanszéken tölti, jelentékeny helyet biztosított volna magának a tudomány történetében. Ha pogány népek között kell vala hirdetnie a keresztény vallást, lelkesedéssel áldozta volna föl életét. De olyan korszakot-alkotó szolgálatokra, milyeneket szülőföldjén tett egyházának, sehol másutt nem lett volna képesítve. Itt az apostoli szellem buzgósága a hazafiúi érzés melegségében új és folytonos táplálékot talált.

II.

Pázmány az 1601-ik esztendőben Magyarországba küldetett a *selyei* rendházba, mely a jezsuitáknak, mióta Erdélyből az 1589-ik évi országgyűlés végzésével száműzettek, a magyar korona területén főszékhelyök vala.

A Vág folyó partján elterülő, nyitramegyei helységben[2] iskolát és papnevelő-intézetet nyitottak meg; mintegy tábort alkottak, melyből az ország minden részébe szét-

1 A Gráczból Rómába küldött informáczió így hangzik: «Est ingenii boni et judicii, nec minoris sapientiæ, bene doctus, natura cholerica, ad docendum Philos. et Theol. aptus». (A jezsuiták központi levéltárának iratai.)

2 Selye a túróczi prépostsághoz tartozott, melyet a jezsuiták 1586-ban Rudolf királytól adományul nyertek. Selye, mely Nagyszombathoz, Pozsonyhoz és Nyitrához közel fekszik, alkalmasabb hely volt, mint Zniováralja, a prépostság hajdani székhelye.

küldötték, előörsök gyanánt, a missionariusokat, hogy a lelkészek nélkül tengő híveket hitökben megerősítsék, a protestáns lelkészek hatását ellensúlyozzák, és ezek követőit egyházuk kebelébe visszavezetni igyekezzenek.

A kath. egyház Magyarországon a XVII. század hajnalán válságos helyzetben volt. A mohácsi vészt követő időben, a polgárháború és a török hódítás nyomaiban, a püspökségek, káptalanok és monostorok legnagyobb része enyészetnek indúlt; míg a reformátió tanai folytonosan terjedtek, előbb a városok német polgárai, majd a magyar nemesség körében is tért foglalva. A kath. egyház intézményeinek és azokkal iskoláinak pusztulása következtében a lelkészek száma tetemesen megfogyott, tudományos műveltségök színvonala és vallásos buzgalmuk foka alászállott. Ellenben a protestáns ifjak tömegesen keresték föl a külföldi egyetemeket, és rendesen kiváló képzettséggel tértek vissza hazájokba, hol felekezetök egyházi és iskolai szolgálatába lépve, népszerű és szenvedélyes szónoklataikkal a népet, erőteljes magyar nyelven írt könyveikkel a művelt osztályokat hódították meg. A XVI. század utolsó hetven esztendejében 275 vallási vonatkozású könyv jelent meg Magyarországon; ezen számból 244 származik protestáns és csak 31 katholikus írótól.

A katholicizmus még mindíg az uralkodóház és az állam vallása volt. A protestáns vallás gyakorlatának szabadságát országos törvény nem ismerte el; sőt a lutheránusok elégetését rendelő törvény sem volt eltörölve. De a hatalom pártfogása és a törvény betűje az ősi egyháztól nem háríthatta el a szellemek elidegenedésének veszélyét.

A főpapok — első sorban Oláh és Verancsics esztergami érsekek — példás buzgalommal teljesítették kötelességeiket, nem hanyagolták el a papok nevelésének és erkölcseik javításának ügyét. Azonban igyekezeteiket nem jutalmazta a várt siker; mert a helyzet titka nem tárult föl

előttök. Őket a renaissance fogva tartotta arany bilincseiben. A latin műveltség, mely a középkor folyamán fölényt és uralkodást biztosíthatott, elveszté hatalmát, amint az új kor szelleme a tömegek uralmát kezdé előkészíteni. Mindinkább előtérbe lép a nemzeti nyelv; most már csak annak közvetítésével lehet a meggyőződés erejét felkölteni, a szenvedélyeket táplálni, s a népeket tettekre ragadni.

Világos volt, hogy a protestantismus előhaladását föltartóztatni nem lehetett másként, mint úgy, ha a katholikus templomokban lelkes, művelt szónokok hirdetik Isten igéjét, és kath. írók elárasztják a közönséget oly munkákkal, melyek a magyar nyelv ereje, az előadás élénksége és a tartalom érdekessége által a figyelmet lekötik.

Pázmányt képességei és tanúlmányai kíválóan alkalmassá tették arra, hogy az ellenreformátiónak, a szó és toll kettős fegyverével megindítandó küzdelmeiben a vezérletet kezébe ragadja.

Első sikereit Kassán vívta ki, hol ékesszólásával és a hitviták terén kitűntetett nagy ügyességével csakhamar a protestáns lelkészek előtt félelmetessé tette nevét.* Egyszersmind magára vonta az ország legjelesebb főpapjának figyelmét. Ez FORGÁCH FERENCZ nyitrai püspök volt. A hős Forgách Simon fia, protestáns családja kötelékeiből korán kibontakozva, a jezsuiták intézeteiben neveltetett papi pályára. Alighogy befejezte tanulmányait, a veszprémi püspökségre emeltetett; mindazáltal mély vallásos áhitata a Jézus-társaságba vonzotta. Ismételve vonúlt el a gráczi collegium magányába, és kérte fölvételét a rendbe; de ennek főnökei azt kivánták, hogy magas egyházi állásában

* PÁZMÁNY kassai működéséről rövid följegyzéseket találunk a római központi levéltár irataiban, a nagyszombati collegium kézirati évkönyveiben. Továbbá KAZI-nál: Historia Universitatis Tyrnaviensis 71. És AKAI-nál: Initia Cassoviensis Societatis Jesu. 20.

FORGÁCH FERENCZ BIBORNOK.

(Rugendas metszvénye után, Péterffy «Sacra Conciliá»-jából.)

folytassa működését. Néhány év múlva a nyitrai püspökségre helyeztetve át, a jezsuiták sellyei intézetét pártfogása alá vette, egyházmegyéje számára papokat neveltetett ott. Egyszersmind legnagyobb hévvel kezdette meg püspöksége és családja birtokain a protestáns lelkészek üldözését, hogy ezek eltávolítása után jobbágyait a kath. egyházba visszavezesse. A mint Pázmány Sellyén megjelent, munkatársul és szövetségesül szemelte ki őt. Nemes barátság jött

10. VÁG-SELLYEI KASTÉLY.

köztök létre, melyet az életczélok azonossága és a szellemi irány rokonsága szorosra fűzött és a sírig állandóan föntartott.

Forgách volt az, ki Pázmányt első irodalmi munkájának megírására ösztönözte és közrebocsátásában segítette.

Ugyanis épen ez időben (1602) Magyari István sárvári lutheranus prédikátortól magyar nyelven írt könyv jelent meg, mely czíménél és tartalmánál fogva általánosabb érdeklődést támasztott, mint a szorosan vett vita-

íratok. «*Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról*» szól.[1]

Az országokra nehezedő csapások okát a bűnben találja, melyet Isten ostoroz; a bűnök között pedig a legnagyobb: a hamis vallás követése. Már pedig — így folytatja okoskodását — a katholika vallás a hamis tanítás minden jellemző tulajdonságát magán viseli: új, mert hitágazatai és intézményei a pápák találmányai; bálványimádást űz, mert a szenteket és a pápát bálványozza; papjai kárhozatos életmódot folytatnak. Mindezekből azt a zárkövetkeztetést vonja le, hogy az országokat ezentúl még súlyosabban fogja Isten sújtani, mint ekkorig cselekedte.

Forgách, a főpap és államférfiú éles látásával fölismerte a támadás jelentőségét, visszautasításának szükségességét. Nyitramegye felső részében fekvő radosnyai nyári lakába hívta meg Pázmányt, hogy ott zavartalan nyugalomban szentelhesse magát a czáfoló könyv megírásának, és talán útmutatásaival is támogassa.[2]

Pázmány rövid idő alatt készült el, és néhány hónappal Magyari könyvének közzététele után, 1602 őszén, megjelent már a «*Felelet az Magyari István az ország romlása okairól írt könyvére*».[3] Mindenekelőtt bonczkése alá veszi a protestáns polemia azon sarkalatos tételét: hogy a kath. egyház rég elszakadt Krisztus valódi tanításától, melyhez csak Luther vezette ismét vissza a kereszténységet, az evangélium és a szent-atyák, az első pápák és zsinatok nyomdokaiba lépve. Gazdag történeti adat-készlettel bizonyítja, hogy azon hitágazatok és intézmények, melyeket Magyari és más protestáns írók a pápák találmányai

1 Nyomatott Sárvárt, 1602-ben, negyedrétű 190 lapon.

2 PÁZMÁNY az ajánlólevelet Radosnyán, 1602 október 14-ikén datálja. És a könyv élére Forgáchhoz intézett ezt a pár verset helyezi:

Auspiciis quæ coepta tuis opibusque recusa,
Fas ferant nomen, ceu sacra signa, tuum.

3 Nyomatott Nagyszombatban, negyedrétű 295 lapon.

AZ ORSZÁGOK-BAN VALO SOC ROMLASOKNAC OKAIRÓL, ES AZOKBOL VALÓ MEG SZABADVLASNAC IÓ modgiáról, mostan vyonnan irattatot, és sok bölts embereknec irásokból szereztetet hasznos könyuetske.

MAGYARI ISTVÁN SÁRVÁRI
Prædicátor által.

Psalmo LXXXI. vers: XIII.

Vaiha az én nepem halgatot volna engemet, és az Israel az én vtaimban iárt volna, niluán semmié töttem volna az ő ellenségeket, és az ő háborgatoi ellen, fel emeltem volna az en kezemet.

NIOMTATTATOT SÁRVÁRAT,
az Author költségéuel.

MÁNLIVS IÁNOS ÁLTAL,
ANNO M. D. CII.

MAGYARI «AZ ORSZÁGOK ROMLÁSÁ»-NAK CÍMLAPJA.
(A keszthelyi könyvtárban levő példányról.)

FELELET

AZ MAGIARI ISTVAN SARVARI PRÆDICATORNAK, AZ ORzag romlasa okairul, irt köniuere.

Fratot

PAZMANI PETER ALTAL.

Isa: 60. ỷ: 11.

Aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudẽtur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur: GENS ET REGNVM QVOD NON SERVIERIT TIBI, PERIBIT, *& gentes solitudine vastabuntur:*

NAGYSZOMBATBA.
Anno M. D. CIII.

PÁZMÁNY FELELETÉNEK CÍMLAPJA.
(Az egyetemi könyvtárban levő példányról.)

... ugyanis azon erosza-

gyanánt tüntetnek föl, az evangelium lapjain és az ős-egyház hagyományaiban bírják alapjokat. Továbbá elismeri, hogy Luther tanítása és az egyház első századainak emlékei között az összhangzás több pontban kimutatható; de csak oly hitágazatokra nézve, melyeket a kath. egyház is vall. Már pedig ezt az összhangzást olyan hitágazatokra nézve kellene igazolni, melyek a protestantismust a kath. egyháztól elválasztják.

Magyari a kath. papságban az erkölcstelen életet, a gazdagságot és a protestánsok üldözését kárhoztatván, Pázmány kifejti, hogy egyfelől a pápák és papok ellen emelt vádak nagy része alaptalan; másfelől Kalvin és Béza emlékét erkölcsi tekintetben homály borítja, és Luther ismételve kikel saját követőinek feslettsége ellen. Fejtegetését ezen észrevétellel zárja be: «Ha valaki — úgymond — el akar a régi hittől szakadni az okon, hogy némelyek az ő tanítói közül latrok; kérem addig el ne szakadjon, míg olyan tudományt nem talál, melyben mindnyájan ártatlanok és szentek legyenek».

Az egyház világi hatalma és gazdagsága nem áll ellentétben a szentírással. A fejedelmek, legrégibb időktől kezdve, tűntették ki az egyházat adományokkal és kiváltságokkal; példájukat követte szent István király. Hasonlag legrégibb időktől kezdve mindig üldözték az eretnekeket. Krisztus mondását, hogy a konkolyt hagyják a búzával együtt növekedni, ép oly kevéssé lehet úgy értelmezni, hogy az az eretnekek iránt kiméletet parancsol, a mint abból nem vonható érv a gonosztevők kivégzése ellen. «Noha pedig — így szól Magyarihoz — megbüntethetnék efféle tévelygő tanítókat, mint te vagy, halállal is a fejedelmek, mindazáltal kérlek mondd meg, hány embert öltek meg Magyarországban avagy Németországban a ti hitetekért? Bizonynyal nem oly kegyetlen a mi evangéliumunk mint a tietek!» Hivatkozik ugyanis azon erősza-

kos tényekre, melyeket Angliában és Francziaországban protestánsok követtek el katholikusokon.

A bálványozás vádja ellen akként oltalmazza meg a katholika egyházat, hogy a bálványozás fogalmát megállapítja, és bebizonyítja, hogy a katholikusok teremtményt isteni tiszteletben nem részesítenek.

A könyv végén Pázmány támadásba megy át, és Magyari fegyverét visszafordítja ellene. Azt a tételt állítja föl, hogy Luther tanításának terjedése idézi föl Isten haragját a magyar nemzet ellen, mely előbb erkölcsös és vallásos volt, erős bástyáúl szolgált a török ellen; mióta az új tanítás tért foglal, erkölcsei romlanak, ereje gyengül. A magyarok régi időkben is nem egyszer vereséget szenvedtek; de mindannyiszor «úgy eltérítette Isten az ellenségnek erejét és eszét, hogy az országba bele nem kaphatott». Most másként van; az ország nagy része pogány kézre jutott. «Az országban való veszedelmeknek (tehát) nem mi vagyunk okai, hanem a lutheristák!»

Pázmány ezen első munkáján, ha azt a későbbiekkel összevetjük, fölismerhetők az első kisérlet nehézségeinek és a sietésnek nyomai. Vannak gyenge oldalai, olyan argumentatiói, melyeket nem épen erős alapra épít. De helyenként fényesen ragyog dialektikájának ügyessége, és nyelvének ereje teljes kifejlettségében áll előttünk. E mellett távol tudja magától tartani a polemiák legnagyobb veszélyét: a nehézkességet és túlterheltséget. Ébren tartja az olvasó érdeklődését. Komoly fejtegetéseit és az idézetek nélkülözhetetlen apparatusát a gúny és tréfa élénkségével deríti föl. Tárgyilagosságot, a kifejezések óvatos mérlegelését ezen kor polemikus irataiban nem szabad keresnünk. Pázmány is olykor kiméletlen személyeskedő. Ezzel csak a visszatorlás jogát veszi igénybe. És a mérsékletet bizonyára úgy saját mint az ellenfél táborában gyengeség jelének magyarázták volna.

III.

A jezsuiták sorában Pázmány volt az első, ki könyvet magyar nyelven bocsátott közre. Főnökei természetesen méltányolni tudták azon előnyöket, melyek a Jézustársaság által fölkarolt érdekekre Pázmány irodalmi munkásságából származhatnak. Ennek könnyítése, elősegítése, nem pedig megakasztása lehetett czéljok, mikor kevéssel a Magyari ellen írt könyv megjelenése után, az 1603-ik év őszén, Pázmányt Gráczba visszahívták, és ott a főiskolán az úgy nevezett scholasztikai hittudomány tanszékét bízták rá.

A hittudomány rendszeres tanítása alkalmat nyújtott néki még mélyebben beavatni magát azon tudományos ismeretek körébe, melyek a vallási polemia fegyvertárát képezték. E mellett nyugodtabban szentelhette magát a tudományos és irodalmi foglalkozásnak, mint ha a missionarius mozgalmas életét folytatja. Végre a főiskola gazdag könyvtárában rendelkezésére állottak mindazon segédeszközök, melyeket hazájában nélkülöznie kellett.

Hogy állásának mindezen előnyeit kellően értékesíteni tudta, bizonyítja azon harmadfélezer lapra terjedő kézírati munkája, mely négy esztendő alatt tartott iskolai előadásait tartalmazza* s melyekben a hittudományi irodalom legkiválóbb forrás-munkáit és legújabb termékeit is gondosan fölhasználja; mint például 1607-diki előadásaiban olyan könyveket is idéz, melyek ugyanazon esztendőben láttak napvilágot.

A Jézus-társaság tanulmányi rendje szerint, Aquinói szent Tamás rendszerét követte. Tantárgya négy részre

* A Theologia Scholastica kéziratát a budapesti egyetem könyvtára őrzi.

oszlott, melyek Istenről és a teremtésről, az ember végczéljáról, az erények és bűnökről, a megváltásról és a szentségekről értekeztek. Egyenlő súlyt fektet a szentírás, a szent-atyák és az egyháztörténelem emlékeinek tanúlmányozására, hogy így a kath. vallás hitágazatait, a protestantismus támadásaival szemben, a kinyilatkoztatás és hagyomány kettős védfalával vegye körűl.

Az iskolai foglalkozás és a theologiai tanulmányok mellett, Pázmány irodalmi munkásságának folytatására is talált időt. Minden évre egy könyv megjelenése esik.

Legelsőben lefordította Kempis Tamásnak «*Krisztus követéséről*» írt könyvecskéjét, mely a szent-írás után a legelterjedettebb nyomtatvány; négy század óta minden keresztény népnél közkézen forog, a nélkűl, hogy érdekessége elévült, hatása csökkent volna. Az emberi lélek bajainak és gyógyszereinek alapos ismeretével, gyakorlati életbölcseséget és minden túlzástól ment humánus szellemet egyesít.

Pázmány üdvös munkát végezett, mikor a magyar közönségre nézve megnyitotta a keresztény tökéletesbülés ezen üde forrását, melyből hazánkban is — a számos kiadás tanusága szerint — bőven merítettek a hivők.* Ezt jó részben a fordítás jelességének kell tulajdonítanunk. Pázmány nagy gonddal végezte azt. «Igyekeztem azon — írja ő maga — hogy a deák betűnek értelmét híven magyaráznám, a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől magyarúl íratott volna.»

A jó fordításnak ezen szabatosan formulázott elvét nem volt könnyű alkalmazni Kempis Tamás könyvénél, melynek rövid, tömör mondatai gazdag eszme-tartalommal

* Az első kiadásból, mely 1604 Bécsben jelent meg, egy példány sem maradt fönn. Későbbi kiadásai meg 1624, 1638, 1648, 1709 stb. jelentek meg.

és mély értelemmel bővelkednek. Mindazonáltal föladatát oly szerencsésen oldotta meg, hogy a legújabb időkig a kiadók Pázmány szövegéhez ragaszkodtak.

Még sürgetőbb közszükséget elégített ki Pázmány: *magyar imádságos könyv* szerkesztésével és kiadásával; mert a magyarországi kath. hívek addig a nemzet nyelvén nyomtatott ájtatossági könyvet nélkülöztek. Pázmány, midőn ezen hiány pótlására irányozta figyelmét, azon volt, hogy könyvével egyéb igényeknek is megfeleljen. Az imádságok elé terjedelmes értekezéseket állított, melyekben a hitélet és az isteni tisztelet fontosabb mozzanatait magyarázza. Imádságokat pedig dús választékosságban tartalmaz könyve. Az egyházi évkör különböző alkalmai, a lélek sokféle szükségei közől egy sem kerüli el figyelmét. Legnagyobb részben maga készítette azokat. Meleg hang érzelgősség nélkül, magas szárnyalás az üres páthosz kerülésével: jellemvonásuk. Rendszerint abból indúl ki, hogy az ember gyarlóságát Isten fönnségével állítja szembe; a vétkesség tudatával az önmegalázást, az isteni irgalom dicsőítésével a mennyei segélyben való bizalmat kelti föl. A félelem és remény együttes érzelmeiben találja föl a javulás föltételeit.

Énekeket nem vett föl a könyvbe. Mindazáltal a Mária-antiphonákat és az úgynevezett pœnitentiális zsoltárokat versbe foglalva adja.

Pázmány maga írja, hogy a könyv «minden rendektől nagy kedven fogadtaték». Négy év lefolyása alatt a példányok mind elfogytak; a miért új kiadást bocsátott közre, melyet legújabb időkig a kiadások hosszú sora követett.*

Azon ténynél, hogy a katholikus híveknél kedvező fogadtatásban részesült, Pázmány nem kisebb megtisztel-

* Az első kiadás 1606 Gráczban jelent meg. 1711-ig nyolcz további kiadást ismerünk. Néhány év előtt is megjelent még a Szent-István Társulat kiadásában.

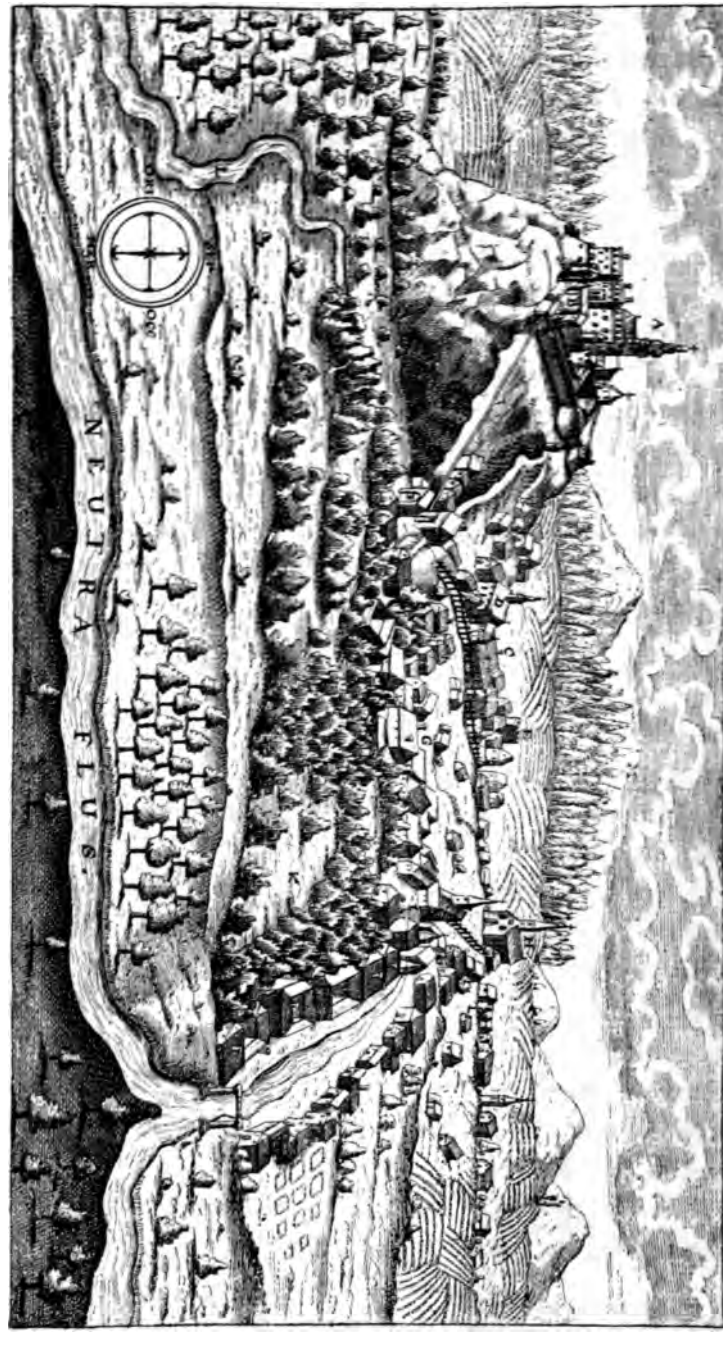

II. NYITRA A XVII SZÁZAD ELEJÉN.

tetésnek tarthatta azt, hogy az eperjesi prédikátor, saját neve alatt, felekezete használatára, az imádságos könyv nagy részét kiadta.[1]

Míg ekként Pázmány, a világ zajától távol, a gráczi collegium falai között élte napjait, Magyarország válságos mozgalmak színhelye lett. A protestáns rendek fegyvert ragadtak, vallásuk szabad gyakorlatának kiküzdésére. Vezérök Bocskay István Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltatott ki. Diadalmas hadai elárasztották az ország nagy részét. A jezsuitákat elűzték kolostoraikból, Forgách Ferencz püspököt nyitrai várában ostrom alá vették. Úgy látszik, hogy a magyarországi kath. egyházat végső veszedelem fenyegeti.

Ez események hírére Pázmány szívét a fájdalom és boszú érzete tölték el; s tollának hatalmas fegyverével vesz elégtételt az egyházán és szerzetén ejtett sérelmekért. «*Az mostani tudományok hamisságának tíz nyilván való bizonysága*», czím alatt könyvet bocsát közre, melyben összefoglalja mindazon érveket, melyeket a kath. polemia nyolcz évtized folyamán, a hitújítás létjogának, alapítói tekintélyének és tanítása igazságának megtámadására fölhasznált. Merészen, az élethalál-harcz kiméletet nem ismerő hevességével intéz a protestantismus legerősebb bástyái ellen támadást.[2]

Ellenben egészen nyugodt hangulat, helyenként bizonyos derült humor jellemzi egy későbbi polemikus munkáját, melyet a szentek tiszteletéről szóló katholikus tanítás védelmére, gráczi tartózkodásának utolsó hónapjaiban, bocsátott közre.[3]

1 PÁZMÁNY beszéli imádságos könyve 1610-ik évi kiadásának előszavában.

2 A 126 negyedrétű lapra terjedő könyv 1605 Gráczban nyomatottt.

3 A könyv czíme: «Keresztyén felelet. A megdicsőült szentek tiszteletéről, értünk való könyörgéséről és segítségül hivásukról. A Gyarmati Miklós helmeczi prédikátornak a boldog emlékezetű Monoszlói András veszprémi püspök és pozsonyi prépost könyve ellen írt csacsogására». 1607-ben Gráczban, 218 negyedrétű lapon jelent meg.

IV.

Az 1607-ik év nyarán, mikor Pázmány a hittudományi tanfolyam negyedik esztendejét bevégezte, már lecsendesült a zivatar, melyet Bocskay fölkelése támasztott. A bécsi békekötés, a protestáns felekezetek igényeit kielégítve és a politikai sérelmeket orvosolva, helyreállította az ország nyugalmát.

Rudolf király mindazáltal csak a helyzet kényszerüségének hatása alatt szánta el magát az engedményekre. Azok között, kik őt az ellenállásban kitartásra buzdították, kiváló helyet foglal el Forgách Ferencz, kit állhatatos hűsége jutalmául esztergomi érsekké s királyi helytartóvá nevezett ki.

Az új primás nagy föladatokat tűzve maga elé, és előre látva a reá várakozó küzdelmeket, sietett biztosítni magának azon támogatást, melyet Pázmány lángeszétől s lelkesedésétől remélhetett. Más főpapok példájára, kik tudós jezsuitákat bírtak környezetökben, bizalmas tanácsosok és munkatársak gyanánt, már kevéssel kineveztetése után, a Jézus-társaság főnökeinél kieszközölte azt a kedvezést, hogy Pázmányt oldala mellé az érseki udvarba rendelték.*

Forgách egyház-politikai irányát a bécsi békekötés által létrehozott nagy átalakúlás nem módosította. A hajthatatlanság képezi jellemének fővonását. A győzőkkel nem tudott békét kötni, még fegyverszünetre sem szánhatta el magát; mert egy pillanatra sem hagyott föl a törekvéssel, hogy őket kivívott előnyeiktől megfoszsza. Az elvesztett tér visszahódításának vágya töltötte be lelkét. Úgy szólván

* PÁZMÁNY már az 1607-ik évi szeptember hónapot Forgách mellett töltötte Pozsonyban, és innen Bécsbe kisérte őt; kitünik ez 1607 szeptember 26-án a lavanti püspökhöz irt leveléből. PÁZMÁNY Péter Levelezése. I. 13.

II. RUDOLF RÓMAI CSÁSZÁR S MAGYAR KIRÁLY.

(Egykorú metszet után, mely Lanfranconi Enea tulajdona.

magára hagyatva fáradozott azon, hogy Mátyás főherczegnek a magyar trón elnyerésére czélzó actióját meghiusítsa, mivel attól tartott, hogy a koronát újabb vallási és politikai engedmények árán fogja csak megszerezni. Nem látta be, hogy a katholika egyház és a Habsburgház uralmát Magyarországon egyedül a népszerű főherczeg trónrajutása mentheti meg, míg Rudolf gyűlölt kormánya mindakettőt veszélyezteti. Mikor Mátyás, bátyjának hozzájárulásával, királylyá megválasztatott, Forgách meghódolt néki és fejére tette a szent koronát; de folytatta az elkeseredett küzdelmet a bécsi békekötés vallásügyi végzései ellen, melyeknek érvényességét soha sem ismerte el.

Pázmány ellenben, rendje tanításai és hagyományaiból elsajátította volt a simulékonyság és a transactiora való készség szellemét, melyet a közpályán soha sem tagadott meg. Ő is lelkesedett eszményi czélokért, állhatatosan ragaszkodott az elvekhez; de eszélytelen eljárásnak tartotta: kivihetetlenért küzdve föláldozni a kivihetőt. A bevégzett tények előtt nem hódolt meg, de jól tudta, hogy ignorálva azokat, csak a saját ügyének sikerét veszélyezteti. A hitegység helyreállítása, ezen kor egyik általános aspirátiója, az ő szemeiben is oly czél volt, melynek elérésére törekedni a kötelességek legelsejét képezi. De tisztában volt azzal, hogy szemben a protestantismus megszilárdult állásával, politikai és culturai hatalmával, valamint tekintettel a törökök részéről fenyegető veszélyekre, a katholikus államférfiúnak nem kevésbbé van szüksége mérsékletre, mint bátorságra.

Mindjárt első politikai föllépésénél bebizonyította, hogy ezen tulajdonságok egyikét sem nélkülözi.

Pázmányra ugyanis az 1608-iki országgyűlésen nehéz föladat megoldását bízták rendjének főnökei.

A prépostokat és apátokat, régi gyakorlat szerint, az alsó táblánál ülés és szavazat illette meg. A magyarországi

12. MÁTYÁS FŐHERCZEG.

jezsuiták, mint a turóczi prépostság birtokosai igénybe vették ezen jogot, és Pázmány által képviseltették magokat. De az alsó tábla vonakodott őt körébe fogadni; a bécsi békekötésre hivatkozott, mely a jezsuitákat ingatlan javak bírásától eltiltván, ezzel a turóczi prépostságtól is megfosztotta.*

Pázmány ekkor rendje érdekében, az országgyűléshez emlékiratot intézett, melyben a bécsi békekötés illető pontjának érvénytelenítését kérte. Óvatosan került mindent, a mi az ország rendeit kellemetlenül érinthette volna. Nem gondolt arra, hogy a bécsi békekötés vallásügyi végzéseinek jogerejét megtámadja; sőt épen a bécsi békekötésből meríti legerősebb érveit. Az első czikk a rendeknek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja. A protestánsok — úgy mond — bizonyára a vallásszabadság ellen intézett merényletet látnának abban, ha idegen származású lelkészeiket és tanítóikat a király száműzné. Ebből következik, hogy a katholikusokra nézve is jogsérelem volna az, ha a gyermekeik nevelésével buzgón foglalkozó jezsuiták számüzetnének. Egy másik czikk szerint a katholikusoknak visszaadandók a zavarok idejében tőlök elvett templomok; ebből következik, hogy a jezsuitáknak is vissza kell adni a tőlök elvett túróczi és selyei templomokat. A hatodik czikk rendeli, hogy a prépostságokat és apátságokat a fölkelés előtti állapotba vissza kell helyezni; ezért a túróczi prépostságot a jezsuitáknak, kik a fölkelés előtt bírták, kell átszolgáltatni.

Fejtegetései további folyamán az ország alaptörvényeinek oltalma alá helyezkedik. Azok szerint csak azt lehet elitélni, kire bűntényt bizonyítanak rá; de a jezsuitákat semmiféle bűntényben sem marasztalták el. Es ha közülök néhányan bűntényeikért a számüzetést meg is érdemelnék, a büntetést ép oly kevéssé szabadna az egész rendre

* A jezsuiták évlapjai: Litteræ Annuæ S. J. 1608-ik évfolyam. 508.

kiterjeszteni, a mint néhány száz nemes vagy polgár bűnéért nem lehet az egész nemességet vagy egy várost sújtani. És bizalmat mutatva a rendek igazságérzete iránt, így zárja be iratát: »Súlyos sértést követnék el mindnyájatokon, ha rábeszélés és könyörgéssel akarnám elérni, hogy azt amit az igazság és méltányosság, az isteni és emberi jog követel, megtegyétek: az igazságérzetet és részrehajlatlanságot látszanám tőletek megtagadni.»*

Mindazáltal, habár a katholikus főrendek a jezsuiták ügyét buzgón fölkarolták, a protestáns rendek, kik az országgyűlésen túlnyomó többségben voltak, keresztül vitték a jezsuitákra vonatkozó végzés fönntartását.

A bécsi békekötés végzéseinek elismerése Pázmány részéről nem volt ügyvédi fogás. Az új helyzet következményeivel számol akkor is, mikor az országgyűlés alatt, mint a Pozsonyban levő hittudósok legkiválóbbika, a király által fölhivatott, hogy véleményét adja elő aziránt: vajjon a vallás szabad gyakorlatának törvény útján való szentesítése a keresztény fejedelem kötelességeivel megegyeztethető-e?

Pázmány a kérdést mindkét oldalról megvilágította. Nem hallgatja el azon meggyőződését, hogy a hamis vallás elterjedése a legnagyobb csapás, mely egy nemzetet érhet; nagyobb a török rabságnál, mert ebből mindig remélhető a szabadulás, míg a pokolból, hová a hamis vallás vezet, nincs menekülés. Ezért a fejedelem köteles alattvalóit az igaz vallás követésére vezetni, és megakadályozni őket, hogy Krisztustól elpártolva, az ördöghöz szegődjenek, vagyis az igaz vallástól a hamishoz pártoljanak. A fejedelem tehát, ki vallásszabadságot enged, mindazok elkárhozásáért felelős, kik az engedmény következtében a hamis valláshoz csatlakoznak.

* Pázmány emlékirata Kazynál: (Historia Universitatis Tyrnaviensis), Katonánál és más munkákban is megjelent.

De ezekkel szemben fölveti azt a kérdést: hogy a szentírás talán csak a keletkező tévtanok kiírtását parancsolja, és így azon fejedelem, ki az elődei alatt megerősödött hamis vallásnak biztosít szabad gyakorlatot, nem követ el bűnös cselekményt. Egyébkint — folytatja — nemcsak azt kell tekintetbe venni, hogy mi jogos? de azt is mi tanácsos? Már pedig, a tapasztalás tanúsága szerint, nagy zavarok közepett, czélszerűbb engedményeket tenni, hogy az elvesztett előnyök visszaszerzésére időt nyerjünk; mint az engedményeket megtagadva, mindent örökre elveszteni. v. Károly császárnak hatalmában állott volna Luther felekezetét kiírtani; és ő mégis a vallás szabad gyakorlatát biztosította protestáns alattvalói részére; mivel belátta, hogy erőszakos eszközök alkalmazásával nagyobb bajokat idéz elő, mint a melyeket azokkal el akar hárítani. A cseh-országi királyok megtürték a husszíták felekezetét, és Spanyolország hatalmas uralkodója vallásszabadságot engedett a németalföldi protestánsoknak.

Végül kiemeli Magyarország különleges viszonyait. A protestáns rendek készebbek török vagy tatár uralom alá adni magokat, mint lemondani vallásuk szabad gyakorlatáról. Ilyen körülmények között az a kérdés, hogy mit lehet kivinni? nem pedig az, hogy mi van megengedve? Egyszersmind azon reményét fejezi ki, hogy a protestánsok szabad vallásgyakorlatának szentesítése a kath. rendekre jótékonyan fog hatni: fölébreszti hitbuzgalmukat, és egyházuk megoltalmazása és vallásuk terjesztése érdekében nagyobb tevékenységre ösztönzi őket.*

* Ezen emlékiratnak PÁZMÁNY kezével írt példánya a győri káptalan levéltárában őriztetik.

V.

Az érdekek és körülmények nyugodt megítéléséből folyó mérsékletet és önmegtagadást, mely Pázmány első politikai tényeit jellemzi, és őt későbbi pályáján, válságos viszonyok között sem hagyva el, hazája és egyháza javára áldásos eredményekben termékenynek bizonyúlt, hiába keresnők irodalmi munkásságában.

Ezt a látszólagos ellenmondást a politikus és az író álláspontjának különbsége teljesen megmagyarázza. Az államférfiú mindig csak kivihető czélokat tűz ki magának; számol helyi és idő-viszonyokkal, a rendelkezésére álló eszközök- és a leküzdendő nehézségekkel, melyek eljárását irányozzák és folyton módosíthatják. Az írónak ellenben főkötelessége az igazságot keresni és hirdetni, legjobb meggyőződésének útmutatása szerint, tekintet nélkül a hatásra, melyet barátai és ellenségei körében előidézhet; le kell vonnia az igazságból a végső következményeket, nem gondolva azzal, vajjon megfelelnek-e vagy nem az időszerinti helyzet követeléseinek.

Egyébkint a mikor Pázmány az engesztelhetetlen indulat fegyvereit használta az egyházától elpártolt felekezetek ellen, melyek, meggyőződése szerint, követőiket örök kárhozatra vezetik és a haza romlását idézik elő: eljárása taktikai szempontból is czélravezetőnek látszhatott, mert az engedékenység és a transactió csak annak biztosíthat előnyöket, kit az önbizalom érzete hat át, ki tudja hatalmát az ellenféllel éreztetni, s magát félelmetessé is tenni.

E tekintetben, a katholikusok szunnyadó önbizalmának fölébresztése, ellenállási képességök érvényesítése körül Forgách Ferencz primás nagy sikereket ért ugyan el, de

megbecsülhetetlen volt rá nézve Pázmány közreműködése is.

Az 1608-ik évi országgyűlésen tűnik föl a magyarországi katholikus rendek legnagyobb gyengesége. Nem képesek megakadályozni a protestánsok által fegyverrel kivívott előnyök törvényes biztosítását. Nem képesek kivinni a jezsuiták ellen alkotott végzés eltörlését. Meg kell nyugodniok abban, hogy az ország első méltóságát, a nádori széket, protestáns főúr foglalja el.

És Pázmány harczvágya, támadásainak merészsége épen ekkor éri el tetőpontját. Lázas tevékenységet fejt ki. Gyorsan következnek egymásra polemikus munkái, melyeknek száma nyolcz esztendő (1609—1616) alatt tizenkettőre megy; mindjárt az első esztendőben három lát napvilágot. Terjedelem és modor tekintetében a legnagyobb változatosságot mutatják. Apró füzetek és vaskos kötetek, mintegy a csatározó vitéz kardcsapásait és a faltörő ágyú-óriás rázkodtató dörgését képviselik.

Első munkájával a protestáns felekezetek egyik legkiválóbb férfiának vetette oda a kesztyűt, ALVINCZI PÉTER kassai lelkésznek, ki szenvedélyes szónoklataival és személyes befolyásával a Bocskay-fölkelés előkészítésében és sikerében jelentékeny tényező vala. Azóta is nem szünt meg az egyházi szószéken kíméletlen támadásokat intézni a katholikus egyház tanítása, szertartásai és főpapjai ellen; előszeretettel hangoztatva a hitszegés és bálványimádás vádját.

A modor, amint őt Pázmány a mérkőzésre provocálta, eredeti és elmés volt. «*Egy keresztyén prédikátortul a kassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél*» czímű munkájában* középszerű

* A nyolczadrétű 271 lapra terjedő munka a nyomda megnevezése nélkül és névtelenül jelent meg. A szerző S. T. D. P. P. betűkkel jelölte magát. Értelmök: «Sacræ Theologiæ Doctor Petrus Pázmány». (Egyetlen példánya az Erdély

tehetségű protestáns prédikátort szólaltat meg, ki katholikus urakkal találkozva, őket a szokásos ellenvetésekkel ostromolja; de azok teljes tudományos készlettel czáfolják, sőt ellene fordítják fegyverőket; a prédikátor nem képes magát kellően védelmezni, belátja elégtelenségét, többször beismeri tévedését; majd Alvinczihez fordúl levélben, közli vele a vita lefolyását, előterjeszti saját kételyeit, fölvilágosítást és tájékozást kér tőle.

Az első találkozás alkalmával a prédikátor bálványozásnak nevezi a kath. vallást. Mire a kath. úr megállapítja a bálványozás fogalmát, kifejti az egyház tanítását a képek és szentek tiszteletéről, bebizonyítja, hogy az nem bálványimádás. Más alkalommal, a prédikátor azzal áll elő, hogy a kath. vallás megengedi a hitszegést; hivatkozik a constanzi zsinatra, mely Hussz Jánost a menedéklevél daczára máglyán végeztette ki; fölemlíti IV. Eugen pápát, ki oka volt annak, hogy Ulászló magyar király a törökkel kőtött békét megszegte, és így a várnai csatavesztést előidézte. A kath. úr tüzetesen magyarázza ezen két esetet, igazolja a zsinat és a pápa eljárását; sőt azt bizonyítja, hogy az új tanok szabadítanak föl hitszegésre, mert megalapítóik hitszegők voltak, és azt hirdetik, hogy hivő embernek Isten nem rója föl vétkül a fogyatkozásokat. További vitatkozások tárgyát képezik: a papok nőtlensége és a házasság szentsége stb.

A forma, melyet Pázmány választott, szokatlan élénkséget kölcsönöz munkájának, melyben a gúnynak is nagy szerepe van. Ugyanis a protestáns prédikátor tollába dicsőítő kifejezéseket ad, melyekkel Alvinczit elhalmozza, őt például «az Úr mezejének és Krisztus csürinek vigyázó

Muzeum könyvtárában.) Újabb, átdolgozott kiadása. 1613-ban a «Kalauz» mellett függelék gyanánt jelent meg. Ezen későbbi kiadás előszavában és mellékletében («Az Alvinczi feleletéről intés») említést tesz arról, a mi őt az illető öt levél irására késztette.

kerülőjének», «a megnyomorult magyar nemzetnek égő szövétnekének» czímezi, és előtte földig borúl.

A könyv hatását Alvinczi haragjából ítélhetjük meg. Boszuságában újabb fegyveres támadásra készteti jóakaróit. «Ha valaha kivánatos — írja Magócsi Ferencz főkapitánynak — az Isten tisztessége mellett fölkelni és az ő dicsőségét oltalmazni, mostan egyszer egész országgal méltó volna megindulni, az Isten ellen keresztyén vallásunkat káromló gonosz ember ellen!»[1]

Haladék nélkül közzétette feleletét,[2] melyben egyelőre csak az első két levél tartalmával foglalkozik. Pázmány személye ellen kiméletlen támadásokat intéz. Azt mondja róla, hogy «ördögi irígységgel és ördögtől tanult mesterséggel van rakva», hogy «mint az vak eb az árkot, mint az Gál ebe az medvét, úgy kerüli az igazságot». És az állatvilág számos más képviselőjével hasonlítja össze.

Pázmány sietett még azon évben megírni és közrebocsátani válaszát, ily czímmel: «*Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és czégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletinek rövid és keresztyén szelidséggel való megrostálása.*» Különös súlyt fektet az Alvinczi által föntartott vádak közől arra, mely szerint a kath. egyház a hitszegést megengedi, és a szegedi békekötés esetéből vont érvre. Alvinczi úgy okoskodott, hogy a magyaroknak joguk volt a szultánnal békét kötni, a pápa, a görög császár és Velencze megkérdezése nélkül, mert «azoknak semmi közük nem volt Magyarországhoz»; következőleg az ő reclamatiójukra nem volt megengedve a szultánnal kötött békesség fölbontása.

Pázmány tagadja, hogy a hatalmaknak «nem volt közük

1 Kassán 1609 szeptember 30-ikán írt levele az Erdélyi Muzeumban.

2 Czíme: «Egy tetetes nevevesztett pápista embertől S. T. D. P. P.-tól küldetett színes öt levelekre rendszerint való feleleti». A Debreczenben 1609 megjelent könyv egyetlen példánya sem maradt fönn. Tartalmát csak PÁZMÁNY válaszából ismerjük.

Magyarországhoz»; köztök szövetség állott fönn, melyet a magyarok a török békekötés által egyoldalúlag fölbontottak, mire följogosítva nem voltak.

Alvinczi továbbá vitatta, hogy habár a keresztény hatalmakkal kötött szövetség megelőzte a török békekötést, ez utóbbi «nagyobb volt, mert esküvéssel ment véghez, és az két gonosz között az kisebbet kell választani, tehát jobb volt az puszta conspirátiónak füstbe menni, hogy sem az esküvést megszegni». Pázmány azonban Bonfin elbeszéléséből bizonyítja, hogy a keresztény hatalmak irányában is esküvel volt Ulászló lekötve. Egyébkint eskü hiányában, az egyszerű fogadástól sem állhatott el. «Szinte — úgymond — mintha valaki önkinnyén vagy kénszeríttetvén megesküdnék az koronás király ellen való pártolásra: sem arra nem tartozik, hogy ezt az istentelen esküvést megállja, sem azzal magát nem mentheti, hogy ő az királynak meg nem esküdt.» Azon jogi elv pedig, hogy «az utolsó végezés fölbontja az előbbit» csak az emberek szabad akaratától függő végzésekre alkalmazható; mert különben — úgymond — az következnék, hogy «ha ki az első feleségét megunván, máshoz kötné utólban magát, azzal az másodikkal kellene élni».

Alvinczi a várnai csatavesztést úgy állította elő, mint Isten büntetését, mely az esküszegésért sújtotta a magyarokat. «Az Istennek még titok-tanácsa nem voltál — feleli néki Pázmány — és okát nem tudod az ő szentséges rendelésének». Ő Bonfin nyomán, a csatavesztést természetes okokból: a törökök túlnyomó erejéből és Hunyady János utasításainak meg nem tartásából magyarázza.

Ezen polemiával egyidejűleg, egy másik támadást is intézett a református felekezet ellen. «*Az nagy Calvinus János Hiszekegyistene*» czímű könyvében* azt a föladatot

* A kis nyolczadrétü 304 lapra terjedö könyv 1609. Nagyszombatban nyomatott. Csak a S. T. D. P. P. betűk jelölik a szerzőt. Egyetlen példánya a mármarosszigeti könyvtárban.

tűzi ki magának, hogy Kalvin tanítása és az apostoli hitvallás ágazatai között az ellentétet kitűntesse. Például az első ágazatra vonatkozólag (Hiszek egy Istenben, mindenható atyában, égnek és földnek teremtőjében) így argumentál: Kalvin szerint Isten a bűnnek szerzője; már pedig Isten, mint a legtökéletesebb lény, nem lehet a bűnnek szerzője, de az ördög az; így tehát Kalvin istene az ördög; a miért is felekezete híveinek az apostoli hitvallás első ágazatát igy kellene formulázniok: «Hiszek az pokolbeli ördögben, minden ocsmány vétkeknek alkotójában, kegyetlen mostoha atyában, erőtlen nem istenben».

Ezzel bizonyára túllépett a loyalis polemia határain; és Pázmány barátai szükségesnek látták azt terjeszteni, hogy a könyvet tudta nélkül nyomatták ki.[1] De mentséget talál azon körülményben is, hogy nehány évvel azelőtt egy hollandiai protestáns hittudós ugyanolyan módon ki akarta mutatni, hogy a katholika vallás az apostoli hitvallás ágazataival ellenkezik.[2]

A fölháborodás, melyet Pázmány ezen könyvének kiadásával a protestáns rendek körében fölidézett, az 1609-ik év végén tartott országgyűlésen veszélyes támadásokat vont rá.

Ezen országgyűlés az Illésházy István halála által megüresedett nádori méltóság betöltése végett hívatott össze. Forgách Ferencz bíbornok, Pázmány által támogatva, nagy erőfeszítéssel igyekezett ez állást a katholikus jelöltek egyikének biztosítani. De gróf Thurzó Györgynek, a lutheránus felekezet világi vezérének sikerült az összes protestáns rendek mellett, a katholikusok közől is többeket megnyerni; és így száznál több szavazat esett rá, míg a katholikus jelöltek csak ötvenhatot kaptak.[3]

1 A pápa gráczi nuntiusa említi ezt 1609 deczember 28-iki jelentésében.

2 GOMÁRUS könyve czáfolatának PÁZMÁNY egy fejezetet szentel munkájában.

3 A bécsi udvarnál levő pápai nuntiusnak 1609 november 28, deczember 4. és 10-ikén Pozsonyból írt jelentései.

Ezen diadal által fölbátorítva, a protestáns követek az alsó táblánál, újra sürgetni kezdették a jezsuiták száműzését. Ez alkalommal többen, súlyos sérelem gyanánt panaszolták, hogy «egy istentelen jezsuita, Pázmány Péter, istenkáromló könyvet szerkesztett a kálvinisták ellen»; és követelték, hogy a vallásháborítás tényeért felelősségre vonatván, méltó büntetés érje. A jelenlevő káptalani követeket, kik Pázmány védelmére keltek, fenyegető közbekiáltásokkal, hogy «a teremből kidobják őket» némították el. Majd fölkerekedve, tömegesen a nádorhoz vonultak, és fölszólították őt, hogy Pázmány megbüntetése iránt intézkedjék.

Thurzó válasza úgy hangzott, hogy «kihallgatás nélkül tetten ért gonosztevőt sem lehet elitélni; a méltányosság követeli, hogy Pázmány kihallgattassék; harmad-napra az országgyűlés színe elé idézi; ha vétkesnek bizonyúl, akkor azután a megállapítandó büntetést nem fogja elkerűlni». [1]

Thurzó szerette volna az ügyet elsimítani; érdekében állott az udvart és a katholikusokat megnyugtatni az iránt, hogy új állásának hatalmát nem szándékozik a katholikus egyház hátrányára használni föl. Csak újabb sürgetés következtében szánta el magát arra, hogy Pázmányt az országgyűlés színe elé megidézze.[2]

Pázmány, bizonyára Forgách és a kath. főurak tanácsát is meghallgatva, abban állapodott meg, hogy nem fog megjelenni; nem mintha a félelem tartotta volna vissza, — ámbár sokan azt hitték, hogy a felingerült protestáns követek között élete is veszélyben forogna[3] — de elvi szempontból. Ép oly tiszteletteljes, mint határozott hangon szóló

1 Körmöcz város követeinek deczember 9-iki jelentése, a város levéltárában.

2 Körmöcz város követeinek deczember 11. és 15-iki jelentései, valamint a pápai nuntiusnak deczember 18-iki jelentése Pozsonyból.

3 A gráczi nuntius 1609 deczember 28-ikán jelenti: «Il. P. Pasman ha corso, per quello che intendo gran periculo... E' opinione che se fusse comparso o l'havrebbero lapidato o mutilato».

válaszíratban közlé a nádorral, hogy «a vallás ügyében fölmerülő víták és tévedések az egyházi törvényszék, nem pedig világi birák hatásköréhez tartoznak; ezért ő csak főpásztora vagy a pápa követe előtt igazolhatja eljárását». [1]

Attól lehetett tartani, hogy ezen nyilatkozat még inkább el fogja mérgesíteni az ügyet. De Thurzó a protestánsok vezérférfiait rábírta, hogy követelésökkel hagyjanak föl. Bizalmasan közlé velök, hogy Pázmány készenek nyilatkozott Kalvin írataiból vett idézetekkel bebizonyítani állításai alaposságát; a miért is legjobban cselekesznek, ha a vitatkozást vele kikerülik.[2] És csakugyan az ügy többé az országgyűlés elé nem került.

De valamint a protestáns rendek fenyegető magatartása, szintúgy a nádor békéltető eljárása is Forgáchra és Pázmányra hatástalan maradt. Sőt actiójok most épen Thurzó ellen irányult.

Néhány héttel az országgyűlés eloszlása után (1610. márczius) Thurzó a dunán-inneni megyék lutheránusaival Zsolnán zsinatot tartott, melyen egyházuk külső szervezetét megállapították, első ízben superintendenseket választottak, ezek hatáskörét és jövedelmeit megszabták, egyszersmind az iránt is rendelkeztek, hogy az összes lelkészek az augsburgi hitvallás tanait hirdessék.

Forgách Ferencz, a bécsi békekötés és az 1608-ik évi országgyűlés vallásügyi végzései ellen tiltakozván, az azokból kifolyó intézkedések jogosúltságát sem volt hajlandó elismerni. Óvást bocsátott közre, melyben a zsolnai zsi-

1 PÁZMÁNYnak Thurzóhoz írt válaszirata az Országos levéltárban. L. PÁZMÁNY Levelezése. 16.

2 A pápai nuntius Pozsonyból decz. 28-án írja: «La querela mossa da questi Stati contra il P. Pasman ben presto si estinse, perché il Palatino li disse a i querulanti, che stessero in cervello a quello che facevano, perché il Padre si esshibiva prontissimo à provare con le parole dell' istesso Calvino tutto qualche haveva detto à scritto contro la sua falsa dottrina, et che essendo cosi sarebbe il Padre stato assoluto et essi Calvinisti rimasti confusi».

nat végzéseit érvényteleneknek nyilvánítja, a superintendenseket a rájok ruházott püspöki hatóság gyakorlásától és a főespereseket illető jövedelmek elfogadásától, a lelkészeket téves és kereszténye llenes tanaik hirdetésétől eltiltja.

A mikor pedig az imént megválasztott superintendensek a zsinati végzések apologiáját bocsátották közre, Pázmány lépett ellenök síkra. Abból indúlt ki, hogy csak azokat lehet az egyház Isten által rendelt szolgáinak tekinteni, kik a püspöki szentelés és küldetés által az apostolokkal szakadatlan összeköttetésben állanak; de ezzel a superintendensek és az általok rendelt lelkészek nem dicsekedhetnek. Az sem hihető, hogy Luther Istentől közvetlenül kapta küldetését, ennek ugyanis a szent-írásban nincs nyoma; már pedig protestáns fölfogás szerint csak azt szabad hinni, a mi a szent-írásban meg van irva. Mikor Münzer Tamás, a keresztség-ismétlők apostola, Isten küldötte gyanánt lépett föl, Luther fölszólította, hogy küldetésének valamely nyilvános bizonyságát mutassa elő. Ilyen fölhivásnak Luther sem lett volna képes megfelelni.

Fejtegetései további folyamán utal az országos törvényekre, melyekkel a zsolnai zsinat összeütközésbe jött, a mikor a főesperesi jövedelmet és a szent-székek hatáskörához tartozó ügyeket a superintendensekre ruházta.

Pázmány Jemicius János senkviczi plébános álneve alatt adta ki könyvét. Latinúl írta és pedig sajátságos irálylyal, melyet az elavult szavak és kifejezések összetorlódása szándékosan nehézkessé és homályossá tett.*

Czélját, hogy azzal a lutheránus lelkészeknek imponáljon, elérte. Egyikök sem érezett magában bátorságot, hogy arra feleljen. Thurzó egy szászországi prédikátorhoz

* A könyv czíme: «Peniculus Papporum Apologiæ Solnensis Conciliabuli et Hyperaspistes legitimæ Antilogiæ Illustrissimi Cardinalis Forgach». Pozsonyban, 1610-ben, kis negyedrétű 102 lapon nyomatott.

kényszerült fordulni. Ettől két év múlva jelent meg a czáfolat, melyre Pázmány sietett válaszolni.*

Gyakorlati eredménye Forgách és Pázmány ezen föllépésének nem volt. Mátyás király óvakodott attól, hogy álláspontjukra helyezkedve, új bonyodalmakat támaszszon az alig megbékült országban. A lutheránusok tehát egyházi szervezkedésök művét akadály nélkül vitték keresztül.

VI.

Az apró csatározások, melyekben Pázmány majd maga kereste föl az ellenséget, majd a támadások ellen egyházát oltalmazta, figyelmét és erejét nem merítették ki. Az alkalmi munkák, melyeknek amint pillanatnyi szükség adott létet, úgy tartós hatást sem igérhetett, ki nem elégítették őt. Folytonosan szemei előtt lebegett azon nagy szolgálat, melyet Bellarmin tett munkájával az egyháznak. Ő is olyan könyv megírását tűzte ki magának czélul, mely a kath. vallás főbb ágazatait összefüggően, rendszeresen és kimerítően tárgyalja; melyhez az egyház szolgái és hívei fordulhassanak, valahányszor tájékozást keresnek a saját megnyugtatásokra, vagy fegyvert a külső támadások visszaverésére.

Kiváló tehetségei, theologiai ismeretei és latin irályának mesteri tökéletessége képessé tették arra, hogy az egyetemes egyháznak szolgálatába lépve, Bellarmin oldala mellé helyezkedjék, vele mintegy versenyre keljen. Azonban mióta elődjei Magyarországot jelölték ki néki működ-

* A protestáns czáfolat szerzője Petschi Péter freiwaldaui lelkész; czíme: «Malleus Peniculi Papistici adversus Apologiam Solnensis Concilii editi» 1612, Kassán nyomatott. — Pázmány válaszának czíme: «Logi Alogi, quibus Baptæ Calamosphactæ Peniculum Papporum Solnensis Conciliabuli et Hyperaspisten legitimæ Antilogiæ vellicant, veritatis radiis obruti». Pozsonyban, 1612 nyomatott, kis negyedrétű 254 lapon.

dési tér gyanánt, hazafiúi és szerzetesi kötelességérzete arra késztette, hogy egészen nemzetének szentelje magát; a Gondviselés által kitűzött hivatását ismerte föl abban, hogy a magyarországi kath. egyház fölvirágzására fordítsa minden erejét és egész tevékenységét.

Ezért magyar nyelven, a magyar közönség szükségleteihez alkalmazkodva, írta meg főmunkáját, mely sok évi előkészület után, 1613-ban jelent meg: az «*Isteni igazságra vezérlő Kalauz*»-t.[1]

Bellarmin munkája szembetűnő hatást gyakorolt rá. Az újabbkori egyházi tudományosság ezen gazdag kincstárát nem mellőzhette; helyenként átkölcsönzé belőle az anyagot, az eszméket és az érveket. De mikor protestáns ellenfelei szemére vetették, hogy több fejezetet kiírt Bellarmin könyvéből, jogosan visszautasíthatta a vádat.[2] És csakugyan a két könyv között a czél, a rendszer, az előadási modor és a tárgyalt kérdések megválasztása tekintetében nagy a különbség. Bellarmin hittudósok, Pázmány a művelt nagy közönség számára ír; ezért a tudományos módszer és a népszerű tárgyalás előnyeit egyesíti. Bellarmin csak azon hitágazatokkal foglalkozik, melyek az interconfessionalis controversia tárgyát képezik; Pázmány kiterjeszkedik olyanokra is, melyek az összes kereszténység közös birtokai: például Isten létének bebizonyítására.

Pázmány munkájának ugyanis egyik fényoldala, melylyel talán még nagyobb mértékben dicsekedhetik, mint Bellarmin, hogy szerves egészet képez, melyen a tárgyalt kérdések nagy számát és különféleségét egy gondolat fonala köti össze. Ezt világosan tárja föl önmaga.

«Mikor — úgymond — magamban sokat hánytam vetettem volna, mint kell az eláradott hamis vélekedések

1 Pozsonyban nyomatott, 816 folio apra terjed. Második kiadása 1623-ban, a harmadik 1637-ben jelent meg.

2 A «Csepregi Szégyenvallás» czímű (1616) könyvben. 238.

folyását meggátolni, juta eszembe szent Ágoston mondása: Az okossággal nem tusakodik, a ki józan; sem a szentírással, a ki keresztyén; sem az Anyaszentegyházzal, a ki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bizonyságokra vetém szemeimet; ezeknek erősségét az új tudományok rontására fordítám és írásomat e könyvben három részre osztám. Első részben a természetbe oltatott okosság vezérléséből megmutatom, hogy a világnak egy teremtő Istene vagyon, kit igaz hittel és religióval tartozunk tisztelni: ezen igaz hit pedig a keresztyénségen kívül nem találtatik. De mivel a keresztyénség zászlója alatt sok ellenkező szakadások pártolkodnak; azt is világosan megbizonyítom, hogy az emberi okosság, vagy maga vezérléséből, vagy azokból a szent-írás fundamentomiból, melyet jóváhagynak valakik keresztyén nevet viselnek, világosan kijelenti, hogy a római gyülekezettől elszakadott vallások, igazak és Isten előtt kedvesek nem lehetnek. Második részében megmagyarázom: elsőben a keresztyének között való egyenetlenségek gyökerét; annakutánna bizonyos módot mutatok azoknak leszállításában. És az Ecclesiának méltóságát kifejezvén, megbizonyítom, hogy egyedül a római gyülekezet az igaz Ecclesia, melynek tanítása ellen senkinek nem szabad tusakodni; a római pápának méltóságát is derék bizonyságokkal állítom. Harmadik részében egynehány nevezetes dolgokban, melyekről főképen versengések támadtak, megmutatom: hogy semmit az ujítóknak nem kedvez a szentírás, sőt ha ezt okosan egybehordjuk és nem facsarjuk tétova agyarkodásunk szerint, hanem egyenes folyásában és elejétől fogva meggyökeredzett értelmében hagyjuk, mindenekben a mi tanításunkat erősíti.»

Pázmány ezen gondolat keresztűlvitelében nem elégszik meg azzal, hogy — mint egyéb polemikus munkáiban teszi — bizonyítson, czáfoljon és fölvilágosítson; a szívre is igyekezett hatni, vallásos érzelmeket ébresztvén fel.

Így például azon érvekkel, melyek Isten létezését bizonyítják, az ő szeretetére lelkesíti olvasóit. «Nem illik — úgymond — hogy hasonlók legyünk amaz oktalan állatokhoz, melyeknek midőn a pásztor makkot vagy galagonyát ver a fáról, mohón zabállanak, egymást orrukkal taszigálják, de szemüket föl nem emelik, hogy megköszönjék pásztoruk jótéteményét. A gyermekekhez se hasonlítsuk magunkat, kiknek ha szép arany betűkkel írt könyvet adnak, gyönyörködnek ugyan a betűk tettetes ékességében, de nem értik — mi fekszik azok alatt, és a benne való mélységes tudományra nem igyekeznek . . .» «Midőn sokféle virágokat látunk, melyek napkelettel kinyilnak, napnyugottal egybemennek; vagy a napra fordítván virágjuk kinyilt kebelét, vele együtt forognak, mintha ismernék legeltető és alkotó mesterüket és szolgálni akarnának neki tehetségük szerint: mi is azon legyünk, hogy szemeinket Istentől el ne vegyük, hanem őt mint javaink kutfejét kövessük és hálaadó szolgálattal kedveskedjünk neki.» És Isten mindenhatóságáról szóló fejtegetéseihez a következő reflexiót csatolja: «Mily nagy szemtelen vakságban vagyon a bűnös ember, midőn azt boszantja, a kinek kezétől függ mind élete, s mind örök veszedelme? Bizony ha egy magas torony tetejéről egy kötélen kieresztene valaki engem és úgy tartana csüggőben; meggondolván, hogy ha elereszt, szörnyű halállal kell vesznem, nemcsak nem haragítanám, boszantanám és rágalmaznám, a kinek kezétől függ életem, de sőt alázatos kéréssel, sok kedves igéretekkel és minden tehetséggel engesztelném. Ha azért a gyarló embert, kinek kezében vagyon életem és halálom, haragra nem merném indítani, micsoda baromság és magafeledett bolondság, ha az ellen törekedem és bűneimmel azt boszantom, a kinek segítsége nélkül lélekzetet sem vehetek.» A Kalauz e szerint kézikönyv, vallási olvasmány akart lenni.

Pázmány ezen munkájába fölvette korábban megjelent

könyveinek egy részét; de átdolgozva, oly módon, hogy a személyi és alkalmi momentumokat elhagyta. Magasabb álláspontra helyezkedik; mintha előre látta volna, hogy könyvét olvasni és tanulmányozni fogják még akkor is, mikor rég feledésbe mentek azoknak munkái, kikkel szembe kellett szállania. De habár tárgyilagosságra igyekezett, nem szűnt meg éles, kiméletlen és sújtó lenni. És nem elégszik meg azokkal a fegyverekkel, melyeket tudománya és dialektikája tárháza szolgáltat, a gúny sebző nyílait is kölcsönveszi.

Bód Péter, a múlt századbeli magyar reformatus írók egyik legkiválóbbika, joggal mondhatja a Kalauzról, hogy Pázmány abban «minden ékesszólásnak és elmés találmányinak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen».

VII.

A magyarországi protestáns felekezetek vezérférfiai azonnal fölismerték és érezték a csapás súlyát, melyet a Kalauz megjelenése rájok mért, és belátták, hogy azt kellő czáfolat közrebocsátásával elhárítaniok vagy legalább gyengíteniök kellene; de íróik sorában egy sem volt, kit ezen föladat megoldására hivatottnak, vagy elvállalására hajlandónak találtak volna.

A kálvinisták köréből egy kis röpirat jelent meg, mely ezt a tartózkodást magyarázni és igazolni kivánta. Azt a kérdést vetette föl: hogy miért nem felelnek a Kalauzra? A válasz úgy hangzott: «Nem méltó, hogy valaki annak eltörlésére spongiát szerezzen!» Pázmány szerénytelenség nélkül idézhette emlékezetökbe Aesopus rókájának esetét.*

* A két ívre terjedő röpiratból egy példány sem maradt fönn. PÁZMÁNY 1620-ban válaszol rá és még egy másik támadásra, ily czím alatt: «Rövid felelet két kálvinista könyvecskére». Egyetlen példánya a budapesti egyetem könyv-

A lutheranus felekezet hittudósai őszintébbek voltak. Külföldön kerestek segítséget. De ez nem kis nehézséggel járt. A kétszáz nyomtatott ívre terjedő könyvet latin nyelvre kellett lefordíttatni, mi természetesen több esztendőt vett igénybe. Mikor elkészült (1617), Thurzó György, ki a szükséges költségek födözésére ajánlkozott, nem volt ugyan többé életben, de özvegye tiszteletben tartotta és végrehajtotta szándékát. A kéziratot Wittenbergbe küldötte, és a protestánsok leghíresebb hittani karát fölkérte, hogy egyik tagját bízza meg a czáfolat megírásával. A választás a testület legrégibb tanárára, Balduinus Frigyesre esett. Ez nem utasította el a megbízást. De ismét közel egy évtized telt el, míg munkája napvilágot láthatott. És akkor a késedelmet mentegetve, gyengélkedő egészségén kívül nem tartózkodott okúl fölhozni a föladat nehézségét, tiszteletre méltó szerénységgel hangsúlyozni erőinek gyengeségét.*

A magyarországi protestánsok nemcsak a Kalauz czáfolatáért fordúltak Németország felé. Épen a mikor Pázmánynak utolsó soráig a magyar szellem sajátságaihoz alkalmazott Kalauzából a legfélelmesebb támadás riadója hangzik föl, a két ellentábor vezérférfiai: a kálvinista Alvinczi Péter és a lutheránus Zvonarich Imre német hittudományi munkák fordításaival lépnek föl, és csak az előszavak foglalkoznak röviden, mellékesen Pázmánynyal, kit egyébként kiméletlenűl szidalmaznak.

Zvonarich fordítása élén, az előszót Nagy Benedek kőszegi tanító írta. Pázmányt rágalmazással, következetlenséggel, plágiummal vádolja, és tárgyalási módját kifogásolja; de tüzetesen csak a Krisztus természetéről szóló részt veszi bonczkés alá. «Nem kevés ideje immár — így ír egyebek között — hogy Pázmány Péter rendjének hám-

tárában. Megjelent a Kalauz 1637-ik évi kiadásában is.

* A «Phosphorus Veri Catholicismi» (Wittenberg 1626) előszavában.

IS AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTVTE IN ALTIOREM LOCVM PERVENIT NON QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODVM ET CALAMITATEM

S. Cæs. M.tis Sculptor Egidius Sadeler ad uiuum delineauit et D.D. Pragæ M.DC.VII

THURZÓ GYÖRGY NÁDOR.

(Sadeler Egid 1607-ik rajza után, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona.)

jából kihágván, hallatlan hamis káromló gyalázattal sok ízben terheli a mi igaz vallásunkat, jámbor keresztyén doctorinkat, és a mi édes hazánkban megöröködött tökéletes lelkipásztorinkat. Kénytelen vagyok vele, hogy az ő megszaladt elméjét mint valami megbomlott órát, hamis hírköltéstől s baba-regéktől megvásott s poklos káromlásnak tajtékjával megáztatott nyelvét egy keveset megczáfoljam, és az ő reánk köszörült csalvetéseinek álmából szoros rövid tapogatással fölrázzam, szitkainak maszlagos részegségéből emberséges beszédeknek s igazmondásnak józanságára hozzam.»[1]

Alvinczi pedig, ki az «Igazságra vezető Kalauzt» «Pokolra vezető Kalauznak» czímezi, csak a szentek segítségül hívását és a Mária-cultust tárgyalja.[2]

Pázmány egy időben felelt meg mind a kettőnek, önálló röpiratokban, melyeket álnevek alatt bocsátott közre; az egyik Szyl Miklós, a másik Lethenyei István nevét viseli. Sajátszerű, hogy kedve telt ezen eljárásban; habár tudhatta, hogy mindenki fölismeri az igazi szerzőt, és később maga is sajátjának vallotta azon munkákat. Talán azt akarta elhitetni, hogy nem áll elszigetelten a harcztéren, és hatalmas szövetségesek vannak oldala mellett. Vagy előjárói vélték ily módon elhárithatni rendjökről a gyülöletet, melyet heves támadásaival fölidézett.

Ezek sorába tartozik a Kalauz védelmére írt két válasz is, melyekben az irodalmi hang korlátait nem egyszer túllépi. Már a czímek jelezik a tartalom hangját: «*Az kálvinista prédikátor ingyenes erkölcsű tökéletességének tüköre*», és «*Csepregi mesterség, azaz Haffenreffernek magyarra fordított könyve eleiben függesztett leve-*

1 HAFFENREFFER Mátyás, tübingai tanár munkáját fordította ZVONARICH. Megjelent Keresztúrt 1614-ben.

2 Amaz kis nyolczadrétű 48 lapra, (egyetlen példánya a marmarosszigeti könyvtárban), ez kis nyolczadrétű 76 lapra terjed.

leknek czégéres czigánysági és orczaszégyenlitö hazugságai».

Egyik ellenfele, Nagy Benedek, irányában, ifjú kora, szerény állása és hézagos tudománya miatt, kicsinylést és lenézést mutat. «Nem mertek — úgymond — magok az luther-prédikátorok az Kalauzban harapni, hanem egy csacsogó nyalka mesterkét taszítottak elé, és ez által turkálnak három vagy négy czikkelykét az Kalauzban; azaz egy nagy erdőben két vesszö szálat akarnak levágni, hogy az erdö ligetes legyen. Ez pedig az nyelves haris fölöttébb elment az emberség mellől és torkig mervelt az szemtelenségben. Azért gyermekded korában erős zabolát rántok szájában; talán ezután nem lészen olyan hörcsökös. De nem szidalommal mint ö, hanem vakmerö balgatagságának igaz feddésével, ha lehet, eszére hozom nyavalyást, és megismertetem véle, hogy különb a gyermekek kákumbákomiban szeleskedni, és az tudós emberek írásán akadozni.»

Alvinczit más ok miatt nem ismeri el illetékesnek a Kalauz czáfolására. Inkább politikusnak, mint hittudósnak tartja. Utalva 1609-ik évi polemiájukra, így szól hozzá: «Egyszer neked az kása megégette szádat, és magaddal is megismértettek, hogy másra termettél te, nem a tudós emberekkel való disputatióra. Az király-kenéshez és az fejedelmek testamentumosságához nagyobb kedved vagyon, hogy sem az hitnek igazgatásához és az bölcs írásokhoz.» A mivel azon ajánlatra, melyet Bocskaynak tett, hogy öt megkoronázza, és a fejedelem végrendelete készítésében való közreműködésére czéloz.

Ezzel a polemia távolról sem volt befejezve, és további folyamán szenvedélyessége nöttön nött.

Alvinczi maga is válaszolt, és egyik prédikátor-társa, névtelenül védelmére kelt. Mind a két röpirat, melyből egyetlen példány sem maradt ránk, rövid idővel Pázmányé után, 1614-ben jelent meg. Pázmány hirtelenül megírta,

és most már saját neve alatt bocsátotta közre feleletét ily czím alatt: «*Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi Péter tükörében megmutatott*».[1]

Ezt Alvinczi válasz nélkül hagyta, de két esztendő múlva névtelenül, egy nagyobb könyvben, intézett támadást Pázmány ellen, utánozva ennek egy korábbi munkájában használt modorát. Egy «vékony elméjű» jezsuitát léptet föl, ki protestáns prédikátorral vitatkozásba bocsátkozik, de mivel az ellenvetésekre nem tud megfelelni, Pázmányhoz leveleket ír. A vitatkozás azon két kérdés körül forog: a protestáns vagy a katholikus vallás-e új? és a katholikus, vagy a protestáns egyház tekinthető-e az igaz és örök egyháznak?[2]

Mire Pázmány, mivel ezen kérdéseket más munkáiban tüzetesen tárgyalta, csak röviden válaszolt.[3]

A lutheránusok részéről a Kalauz tárgyában megindúlt polemia folytatása gyanánt 1615-ben egy terjedelmes könyv látott napvilágot,[4] melynek egyik részében Zvonarich ki akarja mutatni, hogy a kath. egyház tanítása a purgatoriumról és a szentek segítségűl-hívásáról, a bőjtről és a pápaságról ellenmondásban van Krisztus, az apostolok és a régi szentatyák tanításával. A másik részében Nagy Benedek azzal vádolja Pázmányt, hogy Kalauza káromlásokat foglal magában, bujaságra gerjeszti olvasóit, csalárdul bizonyít a szent-írásból stb. Azzal dicsekesznek, hogy könyvükkel Pázmánynak «olyan kerek bélyeget sütöttek homlokára, kiből azután megismerheti mindenki, hogy Pázmánynak jutott volt az olasz maszlagban és magyar purgátióval kellett ebből kitisztítanunk».

1 Nyomatott Pozsonyban, kis negyedrétű, 100 lapon.

2 Czíme: «Itinerarium Catholicum». 1616-ban jelent meg, kis nyolczadrétű, 386 lapon.

3 PÁZMÁNY feleletének 1620. és 1637. évi kiadásait ismerjük. Mivel azonban PÁZMÁNY a könyvről, melyet czáfol, úgy ír, hogy «minap jött kezébe», azt kell föltenni, hogy egy korábbi kiadás is jelent meg 1616-ban.

4 Nyomatott Keresztúron, negyedrétű 328 lapra terjed.

Pázmány a következő évben, szintén terjedelmes könyvben válaszolt. Czíme: «*Csepregi szégyenvallás, azaz rövid felelet, melyben a csepregi hiúságoknak köszegi toldalékit verőfényre hozza*».*

Ezen polemiát Pázmány már nem egyedül folytatta. BALÁSFI TAMÁS személyében hasznos munkatársat talált. Erdélyi nemes család sarja, unitárius szülők gyermeke volt, kit úgy látszik, a kolosvári jezsuiták térítettek meg. Bécsben és Rómában végezte tanúlmányait. Innen a Bocskay-fölkelés idején visszatérvè, gyorsan emelkedett az egyházi hivatalok lépcsőin. Csakhamar győri kanonok lett, és 1613-ban a boszniai püspöki czímet nyerte. Éles elme és sokoldalú műveltség, élénk irály és a vitatkozásban való ritka ügyesség által tűnt ki. Mikor az udvarnál megjelent, a miniszterek gyakran hírneves protestáns hittudósokkal együtt hívták meg asztalukhoz, hogy vitatkozásaikon mulassanak. De heves és könnyen föllobbanó természete volt, mely nem ritkán erőszakos tényekben, vad kitörésekben nyilvánúlt. A mikor a harag erőt vett rajta, fölfegyverezte szolgáit, azok élén áldozatainak házába tört, és válogatás nélkűl bántalmazott egyháziakat, világiakat. Máskor ellenben a megnyerő és hódító modor minden előnyeit tudta érvényesíteni. Így például Khlesl bíbornok egy alkalommal az ő előmozdítását, a hozzá érkezett panaszok miatt, ellenezte; de a mint Balásfi személyesen megjelent előtte, hihetetlennek tartotta, hogy a panaszok alaposak legyenek.

A milyen félelmes ellenség, olyan szolgálatkész barát volt. Pázmány iránt őszinte csodálatot és szeretetet táplált, fölénye előtt készséggel meghajolt. Benső viszony keletkezett közöttök. Pázmánynak épen akkor, mikor a Kalauz védelmére két röpiratát megírta, 1614 végén, több-

* Megjelent 1616-ban, kis nyolczadrétű 283 lapon.

féle egyházi ügy elintézése végett, Forgách bibornok megbízásából, Rómába kellett utaznia. Ekkor a két könyvecske sajtó alá adására Balásfit kérte föl, ki szívesen vállalkozott rá, s az egyikhez ajánlólevelet és függeléket csatolt.

Majd önállóan lépett föl az irodalom terén. 1616-ban két terjedelmes könyvet és egy röpiratot adott ki Pázmány védelmére. Alaposan képzett theologusnak bizonyúl. Latin és magyar nyelven a kifejezések és fordulatok ritka gazdagságát nagy könnyűséggel párosítja. Elmés ötletekben, szójátékokban kifogyhatatlan. De másfelől a szitkozódás és csufolódás mesterségében is túl tesz ellenfelein.

Nyilatkozatai, melyeket könyvei Pázmányról tartalmaznak, személyes hódolatát fejezék ki, s a hatást is jellemzik, melyet Pázmány irodalmi munkásságával elért. Igy az Alvinczihez intézett «barátságos intésében» Balásfi így szól: «Jobb Alvinczi magadba betérned, rövid lepled kívül lábad nem nyujtanod, kudarczot mondanod, vagy hogy falt vakarnod; hogy sem ujat vonnod, avagy Pázmány ellen fejedet falba verned. Tudod, hogy ez immár sokakat leültetett, mert nem fövényen, sem nem légen tanulta az építést mint te, hanem a szentírásnak kimozdíthatlan kőszikláján. Jut-e eszedbe, hogy kik előbb s kik utóbb írkálgatának iminnet amonnat egynehányan . . . a római igaz hitnek fényessége ellen valami gyermeki és kákombák dolgokat, kit magyarul, s kit pedig konyhapoklokhoz illendő deák nyelven; megkoczá a körmüket a papiros, de inkább a lélekvesztegetésért ugyanezen Pázmány Péter. Gyarmati Miklós mellett senki pennát nem foga, Magyari István mindjárt hallgata, Esterházy Tamás meg sem mere moczanni ellene, a zsolnai gyülekezet nem hánykódék többé az ő írásival . . . Nem tudom honnan vette elő magát egy kormos tudatlan ember valami romladozott és rosszul tata-

rozott pörölylyel a bányák felől, annak is markában szakasztá a nyelét s a vasával baraczk magot töre a homlokán, azaz oly erős feleleteket és argumentumokat vete fejéhez, hogy azóta elszédült, s nem érkeze fővel az írásra.» »Jó lelkiismerettel mondhatom, — írja egy más helyen — nem tudok a magyar nemzetben egyet is, a ki több munkáját, vagy hasznosabban szentelte volna a Krisztus Anyaszentegyházának oltalmára írását, Pázmány Péternél. Mióta a szélvész tévelygéseknek fuvatagában kezdettek a farkasok utakat állani országunkban, annyira nagy hathatós rivogatással tudja ez őket hurogatni, hogy immár ugyan csak igen berekedt orditásra és mintegy pattanás nélkül párálló bugyanásra juttatta őket.»

VIII.

Pázmány irodalmi és tanári munkásságával párhuzamosan, mint egyházi szónok is fényes sikerrel érvényesíté tehetségeit.

A jezsuita-rend kezdettől fogva egyenlő fontosságot tulajdonított a hódítás azon fegyvereinek, melyeket az egyházi szónoklat, az iskolai tanítás és az irodalmi munkásság nyújtanak. Elméleti oktatással, a világi és egyházi ékesszólás classicus műveinek tanulmányozásával, avatott mesterek vezetése alatt folytatott gyakorlatokkal igyekezett jeles szónokokká képezni azon növendékeit, kikben a kellő képességeket fölismerte.

Pázmányt ezekkel a természet bőkezűen megáldotta.

Már külső megjelenése is fölkelté a hallgató figyelmét. Középtermetű, szikár test olyan főt hordozott, mely a lélek méltó kifejezése vala. Magas, nyilt homlokára a mély elmélkedés véste bélyegét; hatalmas szemöldök által árnyalt fénylő szemei a rejtett gondolatokat látsza-

nak fürkészni; erősen kiemelkedő orra alatt az előrenyomuló, mintegy idegesen összeszoruló ajkak az akaraterő folytonos megfeszítését árulják el. Dús hajzat, bajusz és spanyol szakáll előnyösen egészítik ki az arczot, mely a fensőbb intelligentia, hideg számítás és hajthatatlan erő összbenyomásával, oly egyéniséget revelál, mely hozzá van szokva saját indulatait és szenvedélyeit vaskézzel fékezni, de egyszersmind hivatást érez magában arra, hogy mások szelleme fölött az ész és tetterő fölényével uralkodjék.

A mint tekintetében a szelid mosoly és a behizelgő nyájasság varázsa hiányzik, úgy hangja is nélkülözte azt az érczességet és modulátiót, mely az érzelmek scálájának kifejezésére és fölébresztésére szükséges.* Arra volt utalva physikai és szellemi szervezete által, hogy az észhez szóljon.

Ezért mindig inkább a logika, mint a lelkesedés uralma alatt áll. Czélja az: hogy meggyőzze hallgatóit. Az igazság meggyújtott szövétnekének lángját, a benső meggyőződés hevét a lélek fölmelegítésére elegendőnek tartja. Az érvek erejére és világosságára, sokféleségére és ügyes csoportosítására helyezi a fősúlyt. Hatalmas argumentátor, mint Bourdalouet nevezik; nem fellengző mint Bossuet. Soha sem tesz kísérletet, hogy a mystikus elragadtatás légkörébe emelkedjék. Jól tudja, hogy hallgatói nélkülözik a sas szárnyait, melyekkel röptében követhetnék; de bízik józan belátásukban és ítéletökben. Mindig az égre mutat, de a földet soha sem hagyja el.

Nem declamált, kerülte a páthoszt. Ez később a jezsuitaékesszólás mesterei előtt árnyoldalnak tünt föl; fogyatkozás gyanánt emelik ki azt, hogy az indulatok fölgerjesz-

* Kaprinai, a jezsuita-hagyomány után, írja róla, hogy «erat voce, pectore ad concitatum dicendi genus minime comparato». Institutio Eloquentiæ Sacræ. (Kassa), 1757. 337.

tésére alkalmas eszközöket nem használja föl, és a művészet külső formáit elhanyagolja.[1] De ő a prédikálást apostoli működésnek tartotta, nem a művészet gyakorlásának. Öntudatosan alkalmazta a természetes és keresetlen modort. Az igaz lelki-pásztor legfőbb dicsőségét abban találja, hogy hallgatói lelkéből a tévedéseket kiirtsa, velök a bűn undokságát megismertesse, őket bűnbánatra és javulásra késztesse. «Nem veszedelmes orvosnak tartanók-e — kérdezi — a ki betege előtt lantot verne, és éneklésével akarná gyönyörködtetni fülét; orvosságokat pedig, mivel azoktól a beteg iszonyodik, nem adna nyavalyásnak gyógyítására. Ilyen ártalmasak a prédikátorok, kik csak szólásnak ékességével, vagy magok álma és elmélkedésök beszélgetésével, vagy igen mély és szokatlan, de haszontalan tudományokkal viszkettetik a hallgatók fülét; a lelki sebek genyedtségét pedig meg sem illetik.»[2]

Mindazáltal a másik szélsőségtől is távol tudta magát tartani. A természetességet nem kereste a trivialitásban, sem az egyszerűséget a pongyolaságban. Ezért ellensége volt a rögtönözésnek; gondosan dolgozta ki beszédeit, vagy legalább a vázlatot mindig papirra tette.[3] A nagy közönséghez, részben műveletlen tömegekhez szólva, akként alkalmazkodott igényeikhez, hogy bizonyítékait első sorban azon eszmékből meríté, melyek a szellemek közös tulajdonát képezik, és azon érzelmekből, melyek a szívnek veleszületett hozományai. Azt mondja, mit mindenki tudott, vagy legalább sejtett; csakhogy nemesen és erőteljesen fejezi ki, hatásosan alkalmazza és kiaknázza.

Képei és hasonlatai megválasztásában nem egyszer hallgatói köznapi foglalkozásának színvonalára száll le. Így

1 KAPRINAI szerint PÁZMÁNY a világ legelső szónokai között foglalna helyet «si ad argumentorum soliditatem, ad eximiam qua pollet styli elegentiam et copiam, affectus etiam, quibus aspergendis parcior est, ac temporis hodierni plenius artificium adjecisset»

2 Prédikációi nyomtatott gyűjteménye elé helyezett Intés-ében.

3 Ugyanott beszéli ő maga.

például, azon problemát, hogy a világon a jókat miért engedi Isten szenvedni, míg a rosszak gyakran boldogulnak, földműves és baromtenyésztő közönséghez szólva, a következő hasonlattal világosítja meg: «A mely ökröt mészárosnak akarsz adni, munkára nem fogod, tágas mezőn, gyenge sarjún, szabadjában gázoltatod; a melyet pedig magad szolgálatjára tartasz, gyakran befogod, ekét, szekeret vontatsz véle, és minden munkára hajtod. Vaj ha tudnád, miért hizlaltatik ama gazdag, mire velősödik ama nagy úr?! Szánakodnál bizony, nem irigykednél állapotján. Ha eszedbe vennéd, ama szegény koldús Lázárt miért koplaltatták, micsoda eledelre üresítették gyomrát, kévánnád és irigylenéd boldogságát.» Más alkalommal azokat, kik mértéktelen ivásra késztetik barátaikat, így korholja: «Ha meleg időben lovad megizzad és inni akar, megrántod száját, hogy el ne veszessed egészségét. Ha pedig látod, hogy barátod fölgerjedett a sok bor miatt, inkább erőlteted, hogy igyék; és a mitől barmodat elfogod, arra kénszeríted barátodat; nagyobb gondod lévén lovad egészségére, hogy sem barátod életére, üdvösségére.»

De gyakran valódi költői hangulat vonul át előadásán. Így Isten azon rendelkezése iránt, hogy a pogány birodalmakat hatalomra jutni, a keresztény népeket elnyomatni engedi, így nyugtatja meg hallgatóit: «Mikor a hold távol vagyon a naptól, akkor telinek látszik és inkább fénylik; de mentül a naphoz közelebb jár, annál kevesebb része tetszik; így vagyon az emberek dolga, a kik messzebb estek Istentől, azok sokszor inkább fénylenek világi dicsőségekkel, akik pedig közelebb járnak Istenhez, csak alig látszanak.» Vagy a szülők kötelességeit fejtegetve, megjegyzi: «A természet tövisek közé rekeszti a gyenge rózsát; nem azért, hogy szaggassa, hanem hogy oltalmazza; az atyák dorgálása afféle tövis, oltalmazza, nem hervasztja».

Az evangélium tanításának magyarázata képezi prédi-

kácziójának tárgyát. A hit titkai fejtegetésében világosságot tud deríteni a dogmatika leghomályosabb kérdéseire. Azonban nem hagyja magát polemikus hajlamai által elcsábíttatni. Azon kivételes és ritka tulajdonnal dicsekedhetett, hogy míg tollát nem egyszer magával ragadta az indulat forgó szele: a szószéken teljes szélcsend honol lelkében. A templom küszöbén leteszi a fegyvert, melylyel az irodalom terén oly sok sebet ejtett. Megelégszik azzal, hogy egyháza tanításait a bizonyítékok erős védbástyáival környezi, melyek minden támadás ellen megoltalmazzák.[1]

De bármennyire erős volt a dogmatikában, különös előszeretettel karolja föl prédikácziójában az erkölcstan gyakorlati kérdéseit.[2] Az életnek különféle irányai, a kötelességeknek ágai közől egy sem kerülte el figyelmét. A fejedelmek és alattvalók, az urak és szolgák, a férj és nő viszonya; a szülők, özvegyek, katonák és betegek kötelességei; az egyes erények elsajátítása és a bűnök elkerülése foglalkoztatják leginkább.

Prédikácziói szokatlan bőven tartalmaznak a szent-írás és szent-atyákból vett idézeteket. A profán írókat, különösen a római classicusokat is szívesen használja. Nézete szerint, minden igazság, mely a pogányok könyveiben található, Istentől ered; és miként Izrael fiai az egyiptomiaktól elrabolt arany-ezüst edényekkel ékesítették föl a frigy sátorát: a pogány bölcsek mondásait is igénybe lehet venni a hívek épülésére, kiknek nagy megnyugvásúl szolgál, ha tapasztalják, hogy a természetes ész sugallataira hallgató pogányok ugyanazt tanították, amit a keresztény erkölcstan rendel.

Pázmány 1601-ben Kassán kezdé meg szónoki pályáját. S már itt föltünt ékesszólásának hatalma. Azóta folytono-

1 Kinyomatott prédikácziói közől alig kettőben vagy háromban fordúl elő Luther és Kalvin.

2 A kinyomatott 115 prédikáczió közől alig 30 dogmatikus.

san emelkedett prédikácziói nak hire és hatása. Katholikusok és protestánsok egyaránt, messze tájakról gyülekeztek szószéke körül, és csüggtek ajkain, melyekről egyházi szónok által utol nem ért erővel és könnyűséggel folyt a magyar szó. «A hívek — mint kor- és pályatársa, Káldi megjegyzi — nagy vigasztalással, a pártosok álmélkodással hallgatták».* És több mint két század multával sem évült el a varázs. Ma is gyönyörködtető olvasmányt nyújtanak, az egyházi szónoklat mintái gyanánt szolgálnak.

* Prédikácziói nak gyüjteménye élén Pázmányhoz írt ajánló levelében. (1631.)

13. RUDOLF CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ÉRME.

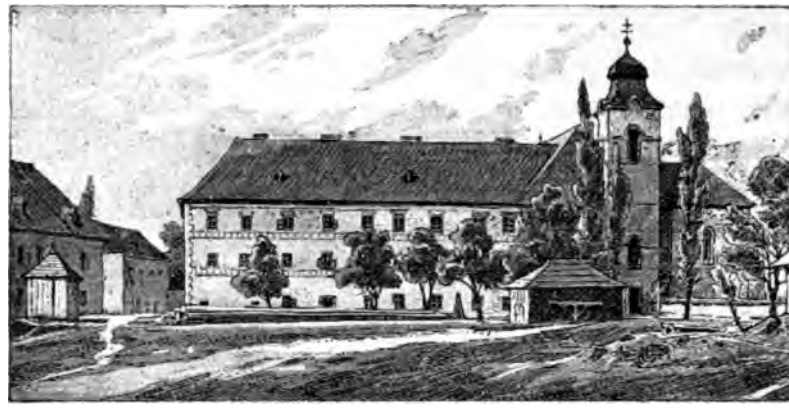

14. ZNIÓ-VÁRALJAI APÁTSÁGI ÉPÜLET.

HARMADIK FEJEZET.

(1616.)

I.

Azon sikerek, melyeket Pázmány Péter nyilvános tevékenységének másfél évtizedre terjedő első korszakában, mint a jezsuita-rend tagja fölmutathatott, ha nem állanak is példátlanul rendje történetében, de bizonyára kivételesek és rendkívüliek valának. Nyelvének és szellemének őserejű magyarságával ismét népszerűvé tette a katholikus egyházat Magyarországon. Tollának hatalmával fölkeltette az önbizalmat a katholikusok körében, rettegés tárgyává lett a protestánsok előtt. Könyveinek olvasói, szónoklatainak hallgatói közől számosokat átvont az ellentáborból a kath. egyházba. Különösen a főrendek megtérítésében állandó szerencse kisérte fáradozásait. A hagyomány szerint harmincz előkelő protestáns családot nyert meg.*

* Melyek ezen családok, nem lehet biztosan meghatározni. De összeállíthatunk harmincznál többet azokból, melyeknek sarjai a XVI. század végén a

Nagy befolyást gyakorolt a papság erkölcsi és műveltségi színvonalának emelésére, csakúgy mint az egyház egyéb közügyeire; mert mindabban a mit Forgách primás kezdeményezett és keresztülvitt, jelentékeny tényező vala; sőt a pápai nuntius nem annyira a tanácsadó, mint inkább a vezető szellem szerepét tulajdonítja néki.[1]

Ezen ép oly sokoldalú, mint mélyre ható munkásságát a jezsuita igénytelen állása egyáltalán nem nehezítette, ellenkezőleg több tekintetben elősegítette. Mindamellett nem merülhetett föl kétség az iránt, hogy ha egyéniségének fölénye mellett, az egyházi és politikai hatalom mindazon eszközeivel rendelkezik, melyeket Magyarországon a főpapi állás nyújthat; ha a királyi tanácsban és az országgyűléseken helyet foglal: még jelentékenyebb és tartósabb eredményeket biztosíthat tevékenységének.

Ezért természetszerűen föl kellett merülni azon gondolatnak, hogy Pázmány, szerzetési fogadalmaitól fölmentetvén, egyházi javadalmak elfogadására képessé tétessék. Forgách Ferencz karolta föl legelső azt az eszmét, hogy útat készít néki a főpapi méltóságra, esetleg halála után a primási székre. Első lépcsőül a túróczi prépostságot szánta néki, a melyről részére le akart mondani.

Tervét az udvarnál szivesen támogatták. És a király az 1615 nyarán megtette a kellő lépéseket a római curiánál.[2]

protestantismus hívei, és PÁZMÁNY halála előtt már a kath. egyház buzgó és áldozatkész tagjai között foglalnak helyet. Úgymint: az Apponyi, Balassa, Bánffi, Bossányi, Bosnyák, Csáki, Czobor, Dóczi, Draskovich, Esterházi, Forgách, Haller, Hédervári, Homonnai, Illésházi, Jankovics, Károlyi, Kohári, Kollonics, Kornis, Lippai, Lónyai, Majthényi, Melith, Nádasdi, Nyári, Rákóczi, Révai, Szunyogh, Thurzó, Wesselényi, Zrínyi.

1 Így ír Pázmányról: «Huomo di lettere, di valore, e non solo consapevole, ma in un certo modo directore per dir cosi del metodo e del governo del buon Signor Cardinale». 1615 november 16-ikán kelt jegyzékében.

2 Minthogy Khlesl miniszter 1615 deczember 6-án Prágában, a pápai nuntiusnak már a pápai brévét, mely a dispensatiót megadja, előmutathatta, ennek kieszközlésére a lépéseknek több hónappal előbb kellett megtörténniök. Ekkor püspökség nem volt üresedésben, és senki sem sejthette, hogy a 49 éves

Azonban attól kellett tartani, hogy a jezsuita-rend főnöke nehézséget fog támasztani. A rend következetesen ellenezte tagjainak főpapi székekre emelését, nehogy épen a legkiválóbbaktól fosztassék meg, és táplálékot nyerjen a világi nagyravágyás szelleme, mely egyéni czélokat és érdekeket teremtve, a közös föladatokban való önmegtagadó összemunkálásra hátrányos lehetne. Ezért a jezsuiták, mikor az ünnepélyes fogadalmat leteszik, esküvel kötelezik magokat arra, hogy főpapi javadalmat, ha az nekik fölajánltatik, csak előjáróik parancsára fogadnak el.[1]

Ilyen parancs a legritkább esetekben adatott. Most sem volt a rend generálisa hajlandó azt megadni. Ellenben v. Pál pápa, kinek becsülését és rokonszenvét Pázmány, római tartózkodása alatt, kiváló mértékben megnyerte,[2] készséggel járult a tervhez. Hogy a jezsuiták álláspontja az egyház érdekével kiegyeztessék, abban történt megállapodás, hogy Pázmány a Jézus-társaságból egy más szerzetbe fog átlépni, és csak miután megszünt jezsuita lenni, hatalmaztatik föl egyházi javadalom elfogadására. A pápai bréve, mely Pázmányt fölhatalmazta, hogy más szerzetes-rendbe léphessen át, november hóban állíttatott ki.[3]

Ekkor Forgách Ferencz bibornok már nem volt az élők között. Az 1615-ik év őszét, Pázmány társaságában, az érsekség barsmegyei szentkereszti várában töltötte. Itt néhány napi betegeskedés után, október 16-ikán váratlanúl elragadta a halál, melynek férfias elszántsággal és a gondviselés határozatában való teljes megnyugvással nézett

primást rövid idő mulva elragadja a halál. Kétségtelennek látszik tehát, hogy az a mit később Pázmánynak túróczi préposttá kinevezésével keresztűlvittek, régibb terv volt.

1 PÁZMÁNY 1607 ápril 29-én állított ki erre nézve kötelező iratot, Gráczban. Eredetije a jezsuita-rend központi levéltárában.

2 Említi ezt Porfirio Feliciani pápai titkár a prágai nuntiushoz írt jegyzékeiben.

3 Ezen brévét sikertelenül kerestem a pápai levéltár regestáiban. A pápai nuntius deczember 7-iki jelentésében említi, hogy azt Khlesl bemutatta neki. E szerint az udvar római követe útján jutott Prágába.

elébe. Két nappal kimulta előtt, Pázmánynak a prágai pápai nuntiushoz intézett levelet dictált, melyben ettől és általa a pápától bucsút vesz, és igéri, hogy ha, mint reméli, fölvétetik az örök boldogság honába, ott meg fog rólok emlékezni; egyszersmind azon kérelemmel fordúl hozzá, hasson oda, hogy a király mielőbb nevezze ki utódját, mert az esztergomi érsekség hosszú üresedése a mult században, a magyarországi katholikus egyház hanyatlásának és a protestantismus megerősödésének egyik főoka volt.*

A pápai nuntius, Placidus de Marca, melfii püspök, még mielőtt ezen levelet megkapta, a mint Forgách haláláról értesült, azonnal elhatározá, hogy az érsekség betöltését sürgetni fogja. És az egyénekről gondolkodva, kiket ezen fontos állásra ajánlhatna, egyedúl Pázmány Péterben találta föl a szükséges kelléket. Haladék nélkül közölte nézetét a király legbizalmasabb ministereivel: Khlesl püspökkel és báró Meggau főkamarásmesterrel. Mindketten támogatásukat igérték.

De Khlesl már néhány nappal utóbb módosította véleményét. Egyrészről attól tartott, hogy Pázmány kineveztetése a főpapok és a protestáns rendek körében kedvezőtlen fogadtatásra talál; másrészről azt óhajtotta, hogy az érsekség néhány évig üresedésben maradjon, hogy jövedelmeit a szorúlt állapotban levő kincstár élvezhesse és a véghelyek szükségeire fordíthassa. Ezért azt a tervet pendítette meg, hogy az érsek kinevezése halasztassék el addig, míg az ifjú Pálffi Miklós pozsonyi prépost, a győri hős fia, a kellő kort eléri; Pázmány pedig túróczi préposttá és az érsekség administrátorává neveztessék ki, mi

* Forgách bibornok október 14-diki levelét a nuntius deczember elején vette át PÁZMÁNYtól és ezen hónap 7-dikén kelt jelentéséhez csatolva küldötte Rómába másolatát. (Megvan a vatikáni levéltárban. Nunt. Germ. vol. 114. v. Tévedésből a júniusi iratok közé helyezve.)

által az egyházi joghatóság teljességét elnyerné, és csak a jövedelmeket kellene nélkülöznie.

A nuntius ezt határozottan ellenezte; főleg azért, mivel jól tudta, hogy ha az érseki jövedelmek most a véghelyek czéljaira rendeltetnek, később nehéz lesz azokat visszaszerezni.[1] Erőteljes hangon írt jegyzéket nyújtott be a királynak, kit arra figyelmeztetett, hogy a kincstár javára fordítva az érsekség jövedelmeit, ezeket Krisztustól vonná el, és Antiochushoz illő eljárást követne.[2]

Ugyan akkor a magyarországi kath. urak küldötte jelent meg Prágában, hogy az érsekség betöltését és Pázmány kinevezését kérje. Ez a nuntiushoz is fordult,[3] ki utóbb Rómából szintén kapott utasítást, hogy igyekezzék az administratori tervet meghiúsítani.[4] És czélt ért. A király elhatározá, hogy Pázmányt esztergomi érsekké fogja kinevezni.

Pázmány késznek nyilatkozott, hogy elfogadja a magas méltóságot, melynek a mint fénye után nem sovárgott, úgy súlyától sem riadt vissza. «Soha — írja ő maga — világi kitüntetésekre, fáradozásaiért földi jutalomra nem számított. De miután Istennek úgy tetszett, hogy kegyelmességét éreztesse vele, a zsoltáros szavai szerint, a földről fölemelve a tehetetlent, a sárból fölmagasztalva a szegényt; hálás hódolattal hajolt meg akarata előtt».[5]

Ezalatt Rómában, Pázmány tudta és hozzájárulása nélkül, fölszólítás ment a Sommascha nevezetű olaszországi szerzetes-congregatióhoz,[6] hogy tagjai sorába vegye föl őt.

1 A prágai nuntius 1615 november 16-iki jelentése.

2 Az 1615 deczember 11-ikén kelt jegyzék a deczember 14-iki jelentéshez van csatolva.

3 A prágai nuntius 1615 deczember 7-iki jelentése.

4 A pápai titkárnak november 28-iki és deczember 1-jei jegyzékei.

5 PÁZMÁNY egyik későbbi (1619) röpiratában szól kineveztetéséről, védve magát azon vád ellen, hogy cselszövényekkel emelkedett föl a primási székre.

6 A «Clerici Regulares S. Majoli Papiæ Sommaschæ» nevezetű congregatiót a velenczei származású Aemilianus Jeromos alapította 1531 táján, Sommaschóban, Milano és Bergamo között építette

Mivel pedig ezen congregatió szabályai nem engedték meg más szerzet tagjainak fölvételét: ez csak külön pápai dispensatió kiállítása után történt meg; mi azután Pázmánynyal egyszerűen közöltetett, a nélkül hogy bármily fogadalom letétele kivántatott volna tőle.[1] Egyidejüleg pápai irat ment hozzá, a mely meghagyta neki, hogy köteles elfogadni az egyházi javadalmat, melyre a király kinevezi.[2]

Mindazáltal ekkor váratlanúl nehézség merült föl. A prágai és római tárgyalások nem maradhattak titokban. A nádor ügynöke, kit az udvarnál tartott, már deczember elején mint biztos tényt jelenti, hogy Pázmány neveztetik ki primássá. És megiegyzi, hogy ez «a főpap urakra nézve ép oly meglepő mint boszantó lesz».[3]

Csakugyan, soraikban többen igényt tartottak arra, hogy előléptetés utján, az ország első egyházi méltóságát elnyerjék. A kalocsai érsek egyenesen kérvényt adott be a királynak, és a nádor pártfogásában bízott.[4] Telegdy János váradi püspök Bellarmin bíbornokhoz fordúlt, ki csakugyan ajánlotta őt; valószínűleg nem is sejtve, hogy Pázmányról van szó. Pálffi Miklós prépost érdekében előkelő családja vetette mérlegbe befolyását.[5]

Ezek, vagy barátaik között találkozott olyan is, ki az eszközökben nem válogatott. Pázmány tehetségei és érdemei annyira fényesek valának, hogy azokra a rosszakarat sem vethetett árnyékot. De bárkinek is magánélete nyitva áll a rágalom nyilai előtt. Levelek, melyeket Pázmány egy

az első kolostort. A congregatió tagjai kézi munkával és szegények eltartásával foglalkoztak.

1 Porfirio Feliciani pápai titkárnak 1615 deczember 26., 1616 február 20., márczius 19-ikén a prágai nuntiushoz írt levelei. És Pázmánynak később, 1625 deczember 11-ikén a jezsuita-generalishoz írt levele. KATONA. XXIX. 656.

2 Ezt a király hangsúlyozza 1616-dik ápril 25-iki oklevelében, melylyel PÁZMÁNY-t túróczi préposttá nevezi ki.

3 Az 1615 deczember 9-ikén kelt levél az országos levéltárban.

4 Napragi érseknek 1616 február 16., és márczius 14-ikén a nádorhoz írt levelei ugyanott.

5 A pápai titkárnak 1615 deczember 26-ikán és 1616 február 20-ikán a prágai nuntiushoz írt jegyzékei.

előkelő magyar hölgyhöz intézett volna, a közöttük fönnálló bűnös viszony bizonyítékai gyanánt, Rómába küldettek.

V. Pál pápa áthatva azon meggyőződéstől, hogy a főpapi hivatás sikeres betöltésének föltételei között az erkölcsök tisztasága és a példás élet ép oly fontos helyet foglal el, mint a vallásos buzgalom és a tudományos műveltség; méltó komolysággal tárgyalta a vádat. A leveleket II. Mátyással közölte és a prágai nuntiust megbizta, hogy

15. FÖLDSZINTI SZOBA A ZNIÓ-VÁRALJAI APÁTSÁGI ÉPÜLETBEN,

szigorú nyomozást eszközöljön. — Az eredmény kiderítette, hogy a levelek álművek, és a vád teljesen alaptalan. Minden oldalról megnyugtató és magasztaló jelentések érkeztek a szent-székhez Pázmány élete és erkölcsei felől.*

* A vád már az 1615. év végén emeltetett. 1616 január 2-ikán megy az utasítás a vizsgálat iránt a nuntiushoz. Ez ápril 4-ikén küldi a vizsgálat eredményéről az első jelentést, mely a leveleket koholmányoknak mondja. Mindazáltal a pápa ezzel még nem volt egészen kielégítve, ápril 23-ikán tüzetesebb informátiót kért. De már május 14-ikén a pápai titkár azt írja a nuntiusnak:

Az ármány csak annyit ért el, hogy Pázmány kinevezetését rövid időre késleltette. Ezen időközt arra használta föl a király, hogy Pázmánynak kisebb főpapi javadalmat adományozott, mintegy lépcsőt nyújtva néki, melyen az ország legmagasabb egyházi állására emelkedjék. 1616. ápril 25-ikén túróczi préposttá nevezte ki.

A túróczi prépostságot IV. Béla a premontrei szerzetesrend részére alapította a mai Znió-Váralja helyén. A mo-

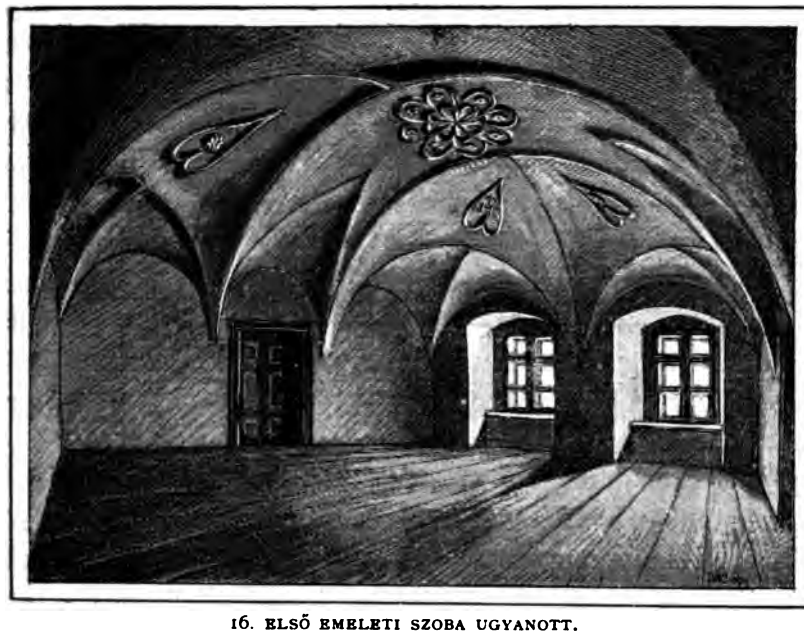

16. ELSŐ EMELETI SZOBA UGYANOTT.

hácsi vészt követő időkben lakói által elhagyatván, pusztulásnak indúlt. Rudolf király, a jezsuitáknak adományozta, kik azt a Bocskay-fölkelés idején elvesztették. II. Mátyás, a bécsi békekötés végzései által akadályozva lévén abban, hogy nekik egyenesen visszaadja: Forgách Ferencz bíbornoknak adományozta, oly kikötéssel, hogy az összes jövedelmeket a Jézus-társaságnak engedje át.

«Della bontà et vita honesta del P. Pasman si havevan riscontri da pià luoghi; mà è stata nondimeno cara la confirmatione, che Vossignoria ce né ha data».

Most Pázmány azon kötelezettséggel nyerte el, hogy a prépostság jövedelmeiből az első esztendőben kétezer forintot, minden további esztendőben háromezret fog a nagyszombati collegiumnak fizetni, és mihelyt az ország törvényei a jezsuitákat ingatlan javak bírására képesítik, magát a javadalmat átengedi nekik.*

II.

Alig öt hónapig tartott ezen átmeneti állapot. A mint a római curiánál fönnforgó akadályok elháríttattak, a király haladék nélkül ki akarta állíttatni a kinevezési oklevelet. De ekkor az udvari kamara támasztott nehézségeket.

Az esztergomi érsekség azon nagykiterjedésű uradalmakon fölül, melyekkel a királyok és magánosok vallásos bőkezűsége elhalmozta, gazdag jövedelmi forrást birt az egyházi tizedekben. E mellett régi időkben az érseket, a a pénzverdékben gyakorolt ellenőrzői tisztért járó illetmény (pisetum), továbbá a királyi jövedelmek tizedrésze, és az érseki jobbágyok országos adója illette meg.

A mohácsi vészt követő korban, az érseki birtokok és tizedek jelentékeny része (Esztergom, Komárom, Nógrád és Barsmegyében) a török hódításnak áldozatul esett. A királyi kincstár, válságos helyzetében, egymásután megtagadta az érsekeknek a közjövedelmekben való részeltetését. Sőt a megmaradt tizedek tetemes részét olcsó áron bérbe vette, hogy így a katonák ellátására szükségelt gabonát és bort előnyös módon szerezhesse be. És míg a jövedelem fogyott, az érsekekre új terhek háromoltak; legsúlyosabb az Esztergom eleste óta nagyfontosságú ujvári erősség (Nyitramegyében) fönntartása volt. Forgách pri-

* A kinevezési okirat és PÁZMÁNY kötelezvénye MILLER-nél: Epistolae Petri Pázmány. I. 10. 12.

más 700 emberből álló magyar őrséget tartott, melynek zsoldjára évenkint saját jövedelméből mintegy 25,000 tallért költött, habár a morvaországi rendek is 13,000 tallért fizettek e czélra. Ily módon az érsekségnek 80,000 frtnyi jövedelméből az érsek alig 25—30,000 forinttal rendelkezett.[1]

Az udvari kamara elnökei és tanácsosai azt hitték, hogy most mikor a primási széket nem fényhez és bőséghez szokott főpap, hanem önmegtagadásban nevelt szerzetes foglalja el, ez nehézség nélkül fogja jövedelmeit állami czélokra átengedni és kész lesz bármily terhet elvállalni. Ezért több rendbeli kivánatot terjesztett eléje; egyebek között, hogy az ujvári őrség zsoldját egészen a magáéból fődözze, és a morvaországi segélyről mondjon le. Nem kevéssé lehetett a kamara meglepetve, mikor a Pázmány válaszát megkapta. Ebben határozottan kijelenti, hogy kineveztetése *előtt* tárgyalásokba nem bocsátkozhatik; mert «az egyházi javadalmak adományozása előtt bármily fizetést igérni, vagy az egyház valamely előnyéről lemondani, annyit tesz, mint a simonia bűnténye t követni el, mely az adományozást semmivé teszi, és úgy arra a ki a javadalmat adományozta, mint arra a ki azt elfogadja, egyházi büntetéseket von.»[2]

A király méltányolta ezen álláspontot. És a nélkül, hogy a megegyezést a kamarával tovább sürgetné, szeptember 28-án aláírta az oklevelet, melylyel Pázmány Pétert *esztergomi érsekké* nevezte ki.[3]

Az új érsek most nem vonakodott tárgyalásba bocsátkozni a kamarával; de kivánatait teljesíteni ezután sem volt hajlandó. Jól ismerte azon pusztítást, melyet százados vész a magyar egyház körében okozott; tudta, hogy nyomai

1 Ezen részleteket Pázmány 1616-ik évi emlékirataiból kölcsönzöm.
2 PÁZMÁNY 1616 augusztus 27-diki nyilatkozata KATONÁ-nál. XXIX. 648.
3 A kinevezési oklevelet közli PODHRACZKY. Pázmán Péter élete. 29.

és következményei elhárítását csak úgy remélheti, ha apostoli szellemének törekvéseit anyagi eszközökkel istápolhatja. Ezért figyelmeztette a királyt azon czélra, mely kinevezésénél szemei előtt lebegett. Már pedig egyházának és uralkodójának hasznos szolgálatokat tenni képtelenné válik, ha az érsekség jövedelmei folytonosan csonkíttatnak. Hogy a kath. vallás ügyén lendíthessen, szükséges az egyházi pályára tehetséges ifjakat neveltetnie, és a szegény lelkészeket segélyben részesitenie. A királynak és hazájának is csak úgy szolgálhat, ha számos házi népet tart, koronként a királyí udvar mellett tartózkodik, általán minden alkalommal bőkezüséget és nagylelkűséget tanusít. Ennélfogva nagyobb terhet mint a melyet elődje viselt, nem vállalhat magára.*

A király megelégedett ezen ajánlattal és a pozsonyi kamarát utasította, hogy Pázmányt az érsekség birtokaiba vezesse be. Ezen hatóság késett teljesíteni a parancsot és eljárását azzal mentette, hogy a bécsi udvari kamarától kapott rendelet a beigtatástól eltiltja.

Pázmány fölháborodással fogadta ezen értesítést, és bebizonyitotta, hogy sem a szerzetesi élet fegyelme sem a király iránti hódolat, lelkének önállóságán és függetlenségén nem ejtett csorbát. Nem gondolva azzal, hogy az udvari kamara élén az uralkodóház egyik tagja, Miksa főherczeg áll, bátran emelte föl szavát az idegen hatóság beavatkozása által megsértett alkotmányos jogok védelmére. A pozsonyi káptalan előtt ünnepélyes óvást tett. «Habár — így szól — a törvények az ország jogait és szabadságait illető ügyekben a német cancellaria és kamara rendeleteinek elfogadását tiltják; a magyar kamara elnökei és tanácsosai nem tartózkodtak inkább a német kamarának, mint a magyar cancellaria utján kibocsátott királyi rendeletnek engedelmeskedni. Ezzel ő felsége te-

* PÁZMÁNY fölterjesztése Hevenesy kéziratgyűjteményének IX. kötetében.

kintélyét, az ország szabadságát megsértették, és tiltakozónak jelentékeny kárt okoztak. A miért is tiltakozó a halogatásból fölmerülő károkért a magyar kamara elnökétől és tanácsosaitól kárpótlást fog követelni.»[1]

Pázmánynak személyesen kellett Bécsbe mennie, hogy az érseki javak átadását kieszközölje.

Ezalatt Pázmány a prágai vár egyik templomában püspökké szenteltetett, és a mint a megerősítő bullát Rómából megkapta, november 29-én ünnepélyes bevonulását tartotta érseki székvárosába Nagyszombatba, hová Esztergomnak a törökök által történt elfoglalása idején, az érsekség és káptalan átköltözött.

Magyarország katholikusai lelkesedéssel üdvözölték Pázmány fölmagasztaltatását, a miben egyházuk szebb jövőjének kezdetét láthatták. Lépes Bálint, nyitrai püspök, a közhangulat méltó tolmácsa, mikor ez időben megjelent munkája élén az új érsekhez intézett ajánlólevelében igy szól: «Az egész magyarországi egyházi rendnek nem történhetett kedvesebb dolog, mint mikor Tégedet igyekezetei részesévé, reményei támaszává, dicsősége terjesztőjévé, fénye fokozójává, ellenségeivel szemben megboszúlójává nyert; Téged, kinek törekvéseitől és fáradozásaitól a kath. egyház a világosságnak, hazánk a békességnek diadalát várja.»[2]

Ezen reményekben a királyi ház is osztozott. A præsumptiv trónörökös, Ferdinánd főherczeg, szerencsét kivánva Pázmánynak, kineveztetését mint a Gondviselés kedvezését dicsőíti. «A magyar ügyek jelen zavarteljes állapotában — úgymond — Isten az esztergomi egyház élére olyan férfiut kivánt állítani, a ki képes lesz bölcseségével és buzgalmával a roskadozót fölemelni, a fölemeltet meg-

1 Az 1616 november 8-ikán kelt óvás a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvei XXXIX. kötetében.

2 «A halandó ember tükröe» czímü, Prágában, 1616. megjelent magyar könyv ajánló levele latin nyelven van írva.

szilárdítani. Biztosan hiszem, hogy Főtisztelendőséged sikeresen fogja megoldani föladatát. Arról is meg vagyok győződve, hogy hódolatát és ragaszkodását, melyet az ausztriai ház iránt eddig tanusított, az ország első méltóságának birtokában meg fogja őrizni. Kisérje áldás és szerencse!» [1]

De másrészről előre lehetett látni, hogy ezen esemény a protestáns rendek körében aggodalmakat fog támasztani, hadüzenetnek fogják tekinteni.

Az udvarnál szükségét érezték annak, hogy ezen hatást némileg ellensúlyozzák. Mindenekelőtt a nádort igyekeztek megnyugtatni. Ezért Khlesl püspök őt a kinevezésről értesítvén, Pázmány kiváló tulajdonai között, melyek a király előtt mérvadók valának, különösen kiemeli az ő «*bölcs mérsékletét, a béke biztosítására irányzott törekvéseit és a magyar nemzet iránti szeretetét*»; egyúttal a maga és a király nevében azon óhajtását fejezi ki, hogy «az ország két főembere között» állandó egyetértés és összhangzás uralkodjék.[2]

Egy későbbi levelében még világosabban adta értésére, hogy Pázmány részéről a vallási béke megzavarásának veszélye nem fenyegeti az országot. «A jelen viszonyok között, — úgy mond — ha a végső veszélyben forgó társadalmat meg akarjuk menteni, az ügyek vezetésében mérsékletet kell tanusítanunk... A főtisztelendő érsek úr, míg a Jézus-társaság tagjaihoz tartozott, sokféle kötelezettség által igénybe volt véve; de most, miután fogadalmaitól föloldoztatván, a közpályára lépett, és az ország főrendei között helyet foglal, más módon fogja azt valósítani, a mit Magyarországban a közjó előmozdítására szükségesnek lát. Mindezt bizalmasan közlöm méltóságoddal, úgy a mint nézeteit maga a főtisztelendő érsek úr előadta.»[3] Pázmány maga egyik kanonokját

1 Az 1616 október 2-ikán kelt levél eredetije a primási levéltárban.

2 Az 1616 szeptember 28-án írt levél HAMMER-nél: Khlesl Leben. III. Urkundenbuch. 483.

3 HAMMER: i. h. 487.

küldte a nádorhoz, kineveztetését jelentve, szolgálatkészségéről biztosítva őt, és jóakaratát kikérve. Thurzó szíves és udvarias, de tartózkodó hangon válaszolt. Fölajánlotta jó szolgálatait, és azon kivánatát tolmácsolta, hogy «új méltóságában a kereszténység és az ekkorig elegendőképen sújtott haza javára» működjék. Később, Pázmány újabb contestátióira, némileg fölmelegedett. «Bizonyos vagyok benne — írja neki — hogy irányomban továbbra is meg fogja őrizni szeretetét és bizalmát, olyannak mutatva magát, a mint ő felsége hű alattvalójához és jó hazafihoz illik. Nem kételkedem, hogy a kölcsönös összhangzás és egyetértés következtében, a magyar hazának jelenleg siralmas állapotban levő ügyei kedvezőbben fognak alakúlni, ő felségének és közös hazánknak java buzgóbb és szerencsésebb gondoskodás tárgyát fogja képezni.»*

III.

Időközben, az udvar be sem várva Pázmánynak érsekké kinevezését, mihelyt mint túróczi prépost az ország főpapi rendjének tagjává lett, azonnal a politikai téren igyekezett értékesíteni tehetségeit és befolyását.

Mindjárt a legelső megbízás, melyet kapott, szembe állítá őt a nemzeti politika egyik legfontosabb problemájával, melynek megoldása egész életén át mindvégig foglalkoztatni fogja. Értjük: *Erdély* helyzetét és viszonyát a magyar koronához.

Erdély különválása Magyarországtól, a mit az I. Ferdinánd és János király között létesült váradi béke (1538) befejezett és szentesített, a magyar állam egységére, ere-

* Thurzó Györgynek 1616 október 12. és november 26-dikán PÁZMÁNYhoz írt levelei. Eredeti fogalmazatok az Országos Levéltárban. Pázmány levelei, a melyekre ezen válaszok irattak, nincsenek meg.

jére és ellenállási képességére háromlott súlyos csapás látszatát tüntette föl. De másfelől azon sajátságos viszonyok között, melyeket az ausztriai ház németországi hatalmi állása és ebből folyó politikai iránya teremtett, a magyar alkotmány és nemzetiség biztosítékává lett. Azon tudat, hogy a magyarok, ha elidegeníttetnek, Erdély nemzeti fejedelménél támogatást találhatnak, vagy épen uralma alatt menedéket kereshetnek: a királyi udvarnál uralkodásra törekvő német befolyásnak korlátul szolgált. E mellett Erdély, melynek fejedelmei a porta védnöksége alá helyezkedtek, védgátat képezett a török hódítás ellen, melyet az ausztriai ház másfél századon keresztül nem volt képes föltartóztatni. Ezért a magyar államférfiak, úgy szólván kivétel nélkül, még a Habsburg-ház legloyalisabb hívei is, Erdély különállásának fönntartását politikai hitvallásuk egyik ágazatának tartották.

Bocskay fölkelése után az udvar is meggyőződött arról, hogy Erdély bekebelezését lehetetlen keresztülvinnie, és attólfogva azon törekvésre szorítkozott, hogy befolyása alatt álló fejedelem kormányozza a tartományt. Ezt két ízben sikerült elérni: 1607-ben Rákóczi Zsigmond megválasztásánál, és 1613-ban mikor Báthori Gábor a pozsonyi egyességben a magyar királyt mintegy hűbérurául ismerte el, a katholika vallás szabad gyakorlatat és a jezsuiták megtelepedését biztosította. De ez az alattvalói által gyűlölt fejedelem bukását siettette, mely már néhány hónap múlva bekövetkezett.

Utódjának, Bethlen Gábornak, előzményei és hatalomrajutása körülményei, jelleme és tulajdonságai nem nyújthattak az udvarnak reménységet, hogy őt megnyerni sikerül. Komolyan hittek, hogy mint számüzött Konstantinápolyban mohamedán hitre tért. Biztosra vették, hogy a Magyarországnak Erdélyhez kapcsolt azt a részét, melyet az utolsó idő ben visszafogláltak, nem fogja kezőken hagyni és hogy a

kath. egyházra súlyos csapásokat fog mérni. Ezért elhatározták megbuktatását, mit annál könnyebben véltek elérhetni, mert némely cselszövők azt hirdették, hogy Bethlent a szultán nem hajlandó megerősíteni és az erdélyi rendek körében erős ellenzék áll vele szemközt.

Az udvar jelöltje Homonnai Drugeth György volt, az Anjouk alatt bevándorolt főrangú ház sarjadéka, felső Magyarország leghatalmasabb birtokosa. Ifjú éveiben Bocskay zászlaja alatt harczolt, de mióta Pázmány a kath. egyházba vezette, a királyi ház legbuzgóbb hívei közé tartozott. Középszerű tehetségű férfiú, kit inkább a hiúság, mint a nagy tetteket sugalmazó ambitió vezérelt, ki alkalmas eszközül kinálkozott mások által kitűzött czélok elérésére. Forgách érsek, Khlesl püspök és Pázmány a kath. egyház restauratióját Erdélyben várva tőle, melegen fölkarolták ügyét, és a szent-szék pártfogását is biztosították részére.*

Ezalatt Bethlen, szelleme fölényével és tettereje határozottságával, csakhamar megszilárdította állását. Mátyás király kényszerítve látta magát arra, hogy őt elismerje és vele 1615 tavaszán a nagyszombati egyességet megkösse.

Mindazáltal Homonnai nem ejtette el tervét. Zsoldjába fogadta a hajdukat, és összeköttetésbe lépett az erdélyi elégületlenekkel. A lengyel király támogatását kieszközölte. Fényes ajánlatokat tett a portának, és a budai vezér-basát megnyerte. A prágai udvar nyilt segítségben nem részesíthette ugyan, de jóakaró érdeklődéssel kisérte működését és titkon kitartásra, merész föllépésre ösztönözte.

Thurzó György nádor és Forgách Zsigmond, a felsőmagyarországi főkapitány, nem voltak beavatva az udvar titkos szándékaiba; sőt ellenkezőleg, rossz szemmel nézték a prætendens terveit, és meghiúsítani igyekeztek azokat.

* A bécsi udvar és a szent-szék magatartását érdekesen illusztrálják azon részletek, melyeket a prágai nuntiusnak a pápai titkárral 1615 és 1616-ban folytatott levelezése tartalmaz.

Az evangelikus felekezet fő pártfogója és a kath. egyház fölvirágzásáért lelkesülő convertita találkoztak azon közös óhajtásban, hogy az ország békéjét a kalandos vállalat által való megzavarás veszélyétől megmentsék. Magatartásuk helyességét igazolta az események fejlődése.

Bethlen ugyanis a portánál ártalmatlanokká tette ellenségei ármányait. A budai basa rendeletet kapott, mely őt Homonnai támogatásától eltiltotta. Egyidejűleg az erdélyi országgyűlés (1616 májusban), melytől Prágában azt várták, hogy Homonnait meg fogja hivni, Bethlenhez való ragaszkodásának kétségtelen jeleit adta. A felsőmagyarországi rendek pedig a béke-bontó főúr megfékezésére fegyveres készületeket kezdettek tenni.

Ily körülmények között a királyi udvarnál attól féltek, hogy Bethlen ezen alkalmat föl fogja használni arra, hogy Magyarországba nyomúljon, és török támadást provocáljon. Ezért szükségesnek látták, hogy Homonnait a viszonyok kedvezőbb alakulásának bevárására bírják, és egyszersmind mindazokat, kiket fegyverkezése fölháborított, megnyugtassák, elhitetve, hogy vállalatához a király akarata nélkűl fogott.

Ezen föladat megoldására Pázmány Pétert szemelték ki, és őt junius közepén, mint királyi biztost, Kassára küldötték, hová Forgách Zsigmond a felsőmagyarországi megyéknek gyűlést hirdetett.*

A választás nem volt szerencsés. Pázmány nem számíthatott kedvező fogadtatásra a felsőmagyarországi protestáns rendek körében, kiknek egyik vezérével, Alvinczivel, évek óta szenvedélyes irodalmi harczban állott. E mellett köztudomású volt, hogy benső barátság csatolja Homonnaihoz, és hogy ennek igényeit ekkorig buzgón támogatta.

* A PÁZMÁNY részére 1616 június 16-ikán kiállított utasítás és Thurzó nádornak június 27-iki ajánlólevele, a primási levéltárban.

Bármily ékesszólással beszélt Pázmány arról, hogy az ország nyugalmának fentartása a király legfőbb gondját képezi: biztosításait, hogy Homonnai le fogja tenni a fegyvert, a rendek bizalmatlankodva fogadták. Abban állapodtak meg, hogy két hét múlva, mikorra Pázmány Homonnaitól visszaérkezik, újra összegyülekeznek, elhatározásukat Homonnai magatartásától, és attól a mit vele Pázmány végezni fog, teszik függővé.[1]

Bethlen pedig kijelentette, hogy még az sem elégíti ki, ha Homonnai a fegyvert csakugyan leteszi. «Nem elég — írja ezen ügy felől — hogy mivel elkezdett dolgokat, Isten meggyalázván, végben nem vihették, immár csak leszállítsák Homonnait; mert az csak annyit tészen, hogy ha nyerhette volna, ők is igen akarták és javallták volna; de mivel nem volt elég ember elkezdett és rábízott dolgoknak véghezvitelére, immár üljön veszteg és az hadakat oszlassa el, a míg mind az országbeli státusokat lecsendesíthetik magok között s mind törököt és minket leszállíthatnak; de azután jó occásiójuk adatván ismét iterálják ezen intentumokat». Az udvar őszinte békeszeretetének igazolását csak abban látta volna, ha Homonnait megfenyíti. «De ha meg akarnák büntetni — úgy mond — nem papra bíznák az ilyen dolgot.»[2]

És valóban helyesen fogta föl a helyzetet. Pázmány felszólította ugyan Homonnait, hogy hadait oszlassa el, de egyszersmind biztatta, hogy terveit a közel jövőben valósíthatja.[3]

Ez nem maradt titokban. És a fölvidéki rendek, a mint július közepén Kassán újra összegyültek, úgy beszél-

1 Forgách Zsigmondnak 1616 július 4-ikén Kassa városához intézett irata és Bethlennek július 8-án Rhédei Ferenczhez írt levele.

2 Bethlennek július 1-én Rhédeihez írt levele. SZILÁGYI S. Bethlen politikai levelei. 68.

3 Ez kitűnik Khlesl püspöknek a haditanács elnökével és a prágai nuntiusnak a pápai titkárral folytatott levelezéséből.

tek arról, mint kétségtelen tényről. De alaptalan hírek is voltak forgalomban és találtak hitelre; így például, hogy Pázmány a pápától száznyolczvanezer aranyat hozott védenczének; hogy Forgách Zsigmondot a nemesség «ölésére, tömlöczözésére» buzdította; és azzal fenyegetőzött volna, hogy nemsokára hatalmas sereg élén az ellenszegülők megfékezésére visszatér.

Mikor tehát Pázmány a kassai gyűlésen bemutatta Homonnai térítvényét, melyben magát kötelezi, hogy jövőben mind attól, a mi zavarokat idézhetne elő, tartózkodni fog, és a mennyiben biztosítják, hogy bántás nem éri, hadait elbocsátja; a rendek kinyilatkoztatták ugyan, hogy Homonnait, ha igéretét teljesíti, nem bántják; de hozzáadták, hogy ellenkező esetben, a főkapitány vezérlete alatt indúlnak megfenyítésére.

Még sértőbb formában fejezte ki a gyűlés bizalmatlanságát Pázmány irányában. A következő pontot iktatta a végzések közé: «Mivel a rendek Pázmány Péter jezsuitát testi-lelki ellenségöknek tekintik; kívánják, hogy Felső-Magyarországból, hová a békességnek megzavarása, nem pedig helyreállítása végett jött, mielőbb távozzék».[1]

És ezzel a rendek nem elégedtek meg. A gyűlés eloszlása után, Zemplénmegye közönsége körlevélben fölhívta a szomszéd megyék figyelmét a veszélyekre, melyekkel Pázmány az országot fenyegeti. Mire Sárosmegye azon veszélyek elhárítására a nádort kérte föl.

Thurzó az ügyet a király elé terjesztette, ki az irományokat Pázmánynyal közölte. Ez haladék nélkül igazolóiratot nyújtott be. Egyenkint czáfolja a vádpontokat; végül fölkéri a királyt, rendeljen vizsgálatot, és ha ártatlannak bizonyúl, némítsa el rágalmazóit.[2]

II. Mátyás nem rendelt vizsgálatot. És Pázmány nyilatko-

1 A kassai gyűlés végzéseinek másolata a primási könyvtárban.
2 PÁZMÁNYnak a királyhoz intézett véd-irata a primási levéltárban.

zatát megküldve, Thurzónak meghagyta, hogy az izgató, hamis hírek terjesztését akadályozza meg.[1] Pázmány is írt a nádornak. Csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy «eszes emberek afféle hiúságokat elhihetnek». «Az ki forgott ez világban — így ír folytatólag — és tudja quantum est in rebus inane, neveti afféle dolgokat, és én is bizony csak nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz híreknek mint valami derekas dolgoknak helyt ád. Mert bár mind úgy volna is, hogy én mondottam volna azokat, a miket hamisan rám fognak, micsoda okosság mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyeregben tartsák lovukat? Mintha skatulában postán küldhetne ember hadat ennyi földre; ki miatt minden órában készen kelljen lenni! Avagy mintha én rajtam állana az hadgyűjtés, vagy az én hitem és hivatalom volna az hadakozás.» Azután meleg szavakkal hangsúlyozza hazaszeretetét, mely a béke fentartása érdekében késztette működni; végül kéri a nádort, hogy «efféle gaz híreknek helyt és hitelt ne adjon».[2]

A nádor biztosította, hogy nem adott hitelt a híreknek, és azok elnémításán fáradozik.[3]

IV.

Mindazáltal a bekövetkezett események csakhamar új táplálékot adhattak a Pázmány iránt uralkodó bizalmatlanságnak.

Homonnai látszólag engedelmeskedett a királyi parancsnak, és elbocsátotta zsoldosait. De Pázmány azon közlései, melyek tervei valósulását a jövőben kilátásba

1 A királynak 1616 augusztus 20-ikán a nádorhoz írt levele ugyanott.
2 Pázmánynak augusztus 20-dikán Thurzóhoz írt levele ugyanott.
3 Thurzó nádornak szeptember 15-ikén Pázmányhoz írt levele ugyanott.

helyezték, mélyebb benyomást tettek rá, mint figyelmeztetései, melyek jelenlegi kivihetetlenségöket hangoztatták.

Szívósan ragaszkodva a nagyravágyása által teremtett ábrándképekhez, türelmetlenségében alig néhány hétig tudott nyugton maradni. Miután a királyi udvarhoz és a római curiához hasztalanúl fordúlt segítségért,* augusztus elején Lengyelországban indít meg toborzást és kozákokkal rakja meg várait; majd a hajdukat és a Bethlentől elpártolt Sármasági Zsigmondot szolgálatába fogadja.

Thurzó és Forgách ismét rendeleteket bocsátottak ki a béke megóvása érdekében. De a hajdúk nem hallgatva rájok, (október második felében) Bethlen Gábornak Váradra küldött kétszáz fegyveresét megtámadták; elkeseredett harcz keletkezett, melyben az erdélyiek legnagyobb része elesett. Erre a hajduk diadal-mámorban szerte kalandoztak, dúlva és rabolva; majd mikor más csapatok és elégületlen erdélyiek csatlakozása által megszaporodtak, november első napjaiba Erdélybe törtek, hirdetve, hogy czéljok: «a zsarnok fejedelem» letétele.

Azonban dicsőségök nem sokáig tartott. Bethlen gyorsan megindította hadait, melyek a betörőket november 20-ikán Deés alatt szétverték. Mire, tizenhétezer ember élén Magyarországba készült nyomúlni, hogy az ellene szőtt ármányoknak fegyveres kézzel vessen véget; azon hitben, hogy a király tudtával és hozzájárulásával történt a támadás.

És csakugyan az udvarnál szívesen látták Homonnai és a hajdúk mozgalmait. Bethlen ugyanis több hónap óta megszakította érintkezését a királylyal, és bizalmas összeköttetésbe lépett a törökökkel; hosszantartó habozás

* Megkeresésére a prágai nuntius tagadólag válaszol; kiemeli, hogy a szentszék szorult pénzügyi helyzete nem engedi vállalatának segélyben részesítését. A pápa titkára által 1616 szept. 17-ikén dicséretekkel halmozta el ezért a nuntiust.

után, kényszerítve azon körülmény által, hogy Homonnai is megigérte, átadta nekik a nagyfontosságú lippai várat; és általán hitték, hogy Jenőt és Váradot is át fogja nekik engedni. Prágában azon fölfogás emelkedett érvényre, hogy ezt a Bethlen ellen irányuló magyarországi mozgalmak megakadályozhatják. Ez pedig végzetes tévedés volt; mert ellenkezőleg, mennél nagyobb veszély fenyegette a fejedelmet a király alattvalói részéről, annál inkább kényszerült ő, áldozatok árán is, biztosítani magának a törökök pártfogását.

Pázmány szintén azok közé tartozott, kik a Bethlen elleni actiót ép oly jogosnak mint czélszerűnek tartották. Ezen felfogását a nádor előtt nem titkolta; éles szavakban adva kifejezést felháborodásának, melyet születési helye, Szent László városa sorsáért táplált aggodalma is élesztett. «Bethlen szándékát — így ír — Várad átengedése iránt nem ismerem; de esküjére keveset adok. Mi fog tehát történni, ha a törökök csakugyan hatalmokba akarják ejteni a várost? Vajjon akkor is eltiltjuk a hajdukat, kik Magyarország ama kitünő részét önveszélyökkel védelmezik, hogy az igaztalan erőszakot jogos fegyverrel visszaverjék? Én részemről Váradot méltónak itélem, hogy megtartásáért akár az egész kereszténység harczra keljen.»*

Csak a deési katasztrófa és Bethlen megindulása után ismerték föl Prágában a helyzet egész komolyságát. Ekkor Pázmány megbízatott, hogy a nádorral egyétértőleg a béke helyreállítására szükséges rendszabályokat állapítsa meg. Deczember elején Thurzó György, trencsénmegyei, bicsei kastélyában tanácskozmány tartatott, melynek határozata értelmében a nádor Bethlenhez levelet intézett. Ebben a történtekért reá hárítja a felelősséget. Előadja, hogy a király alattvalói önszántukból intézték ellene a támadást,

* PÁZMÁNYnak 1616 november 14-kén Thurzó Györgyhöz írt levele az Országos Levéltárban.

azon hitben, hogy a királynak kedves dolgot cselekednek. Mert köztudomású, hogy a nagyszombati egyességet megszegte és a királyt többfélekép megsértette. Úgymint a király alattvalóit részint tűzzel, vassal fenyegette, részint a maga pártjára igyekezett vonni; továbbá a királyt gyűlöletessé teendő, azt híresztelte, hogy Homonnai támadása az ő meghagyásából történt stb. E szerint a király méltán boszút állhatna, mindazáltal a nádor, elhárítandó az országról a további veszedelmet és nyomort, felajánlja közbenjárását, ha késedelem nélkül követet küld a királyhoz, megengesztelése végett.[1]

Pázmány nem bízott a levél hatásában. Ezért a hadi intézkedések egész sorozatát tanácsolta a nádornak.[2]

Bethlen ezalatt Debreczenig nyomúlt előre, és kinyilatkoztatván, hogy «nem a frigy fölbontására, hanem a frigyfelbontogatókra» indúl, csatlakozásra szólította föl a magyarországi protestansokat. Az ország nyitva állott előtte. Sereg, mely feltartóztassa, nem létezett. Forgách Zsigmond a közelfekvő megyék nemességét fegyverre szólította ugyan, de felhivásának nem sok sikere volt. .

Szerencsére, Bethlen ekkor még uralmának inkább megszilárdítására, mint kiterjesztésére gondolt. Ezért kerülte a nyilt összeütközést a királylyal. Követeket küldött Prágába, a kik által eljárását igazolta, és a mozgalmak szerzőinek megbüntetését követelte. A választ be sem várva, az 1617-ik év első napjaiban, seregét visszavezette Erdélybe.

V.

Néhány nappal előbb húnyt el Thurzó György nádor, ki bár nem egyszer gyengének bizonyúlt a nehézségek

1 Thurzó Györgynek 1616 december 6-ikán Bethlenhez irt levele ugyanott.

2 Pázmánynak december 19-dikén Thurzóhoz irt levele ugyanott.

leküzdésében, de gyakran jelentékeny szolgálatokat tett hazájának, és mindig becsületes buzgalommal igyekezett kötelességét teljesíteni.

A nádori méltóság üresedése idején, Pázmánynak több elődje a királyi helytartó tisztét viselte volt. Ő nem vágyott rá. És mikor a király Thurzó halála után a teendő intézkedések iránt véleményét kérte, azt ajánlotta, hogy a törvény értelmében, egy esztendő lefolyása után, nádor-választás végett hívja össze az országgyűlést; addig pedig egyházi és világi urakból álló tanácsra bízza az ügyek vezetését.[1]

A király, mivel német tanácsosai a kormánytanács felállítását nem helyeselték, soká habozott. Végre, majdnem harmadfél hónap eltelte után, elfogadta Pázmány javaslatát, és őt «mint az ország primását» a hét tagból megalakított tanács elnökévé nevezte ki. De ismét másfél hónap múlt el, míg a királyi rendeletek és utasítások szétküldettek.[2]

Ekkor azután Pázmány, a tanács megalakítását és a királyi rendelet közzétételét, saját felelősségére függőben tartotta. Előterjesztette a királynak, hogy azon időpontig, mikor a nádorválasztásnak meg kell történni, már csak félesztendő van hátra, s ezen rövid időköz a kormánytanács felállításának kihirdetésére és működésének megkezdésére alig elegendő; továbbá kiemelte, hogy a kormánytanács népszerűtlen intézmény volna, mert létesítését úgy magyaráznák, hogy a király a nádori méltóságot nem szándékozik betölteni. Ezért azt tanácsolta, hogy a király álljon el határozatától, és mielőbb hívja össze a magyar országgyűlést.[3]

1 A király 1616 deczember 31-iki leirata a primási levéltárban. PÁZMÁNY válaszirata nem maradt fönn. De tartalmát ismerjük a későbbi levelekből; névszerint Khleslnek május 4-ikén PÁZMÁNYhoz, és ennek május 17-ikén a királyhoz írt leveleiből.

2 Az 1617 márczius 20-iki királyi leirat és utasítás a primási levéltárban.

3 PÁZMÁNYnak május 17-iki fölterjesztése ugyanott.

A kormánytanács csakugyan nem jött létre, és Pázmány elhárította magától azon előkelő állást, melyet a királyi bizalom az ország kormányának élén részére kijelölt. De tényleg mégis a primási méltóság hagyományos közjogi helyzeténél fogva, az országos ügyek szálai az ő kezeiben összpontosúltak. Elnökölt a magyar tanácsosok ülésein. Rá volt bízva a nádor hatásköréhez tartozó ügyek elintézése. És az erdélyi fejedelemmel a tárgyalásokat szintén neki kellett vezetni.

Mikor 1617 márczius elején Bethlen követei Prágába érkeztek, Pázmány meghivatott az udvarhoz. Vele Lépes Bálint cancellár, Révai Péter túróczmegyei főispán és báró Hoffkircher András tanácsos működtek mint királyi biztosok. Mindenekelőtt a sérelmeket, melyeket a király és az ország Bethlentől szenvedtek, tizennégy pontba foglalva, közölték az erdélyi követekkel. Ezek, urok védelmében, Homonnai támadását jelölték ki a bajok és bonyodalmak kiinduló pontja gyanánt, mert az kényszerítette a fejedelmet, hogy saját védelméről gondoskodjék. Viszont ők is a sérelmek hosszú sorozatát állították össze; a zavarok szerzőinek megbüntetését, az ellenséges érzületű királyi tisztviselők elbocsátását, az országgyűlés összehívását sürgették.

A Pázmány által szerkesztett királyi válasz ridegen és elutasítólag hangzott, egyszersmind Bethlentől és az erdélyi rendektől biztosítékot kívánt arra nézve, hogy a nagyszombati egyesség pontjait jövőben lelkiismeretesen megtartják és a töröknek magyarországi területet többé át nem engednek.

Minthogy pedig erre az erdélyi követek nem voltak felhatalmazva, abban történt megállapodás, hogy június végén Nagyszombatban új értekezlet fog tartatni.*

* PÁZMÁNYnak a prágai értekezletek alatt írt sajátkezű jegyzései a primási levéltárban.

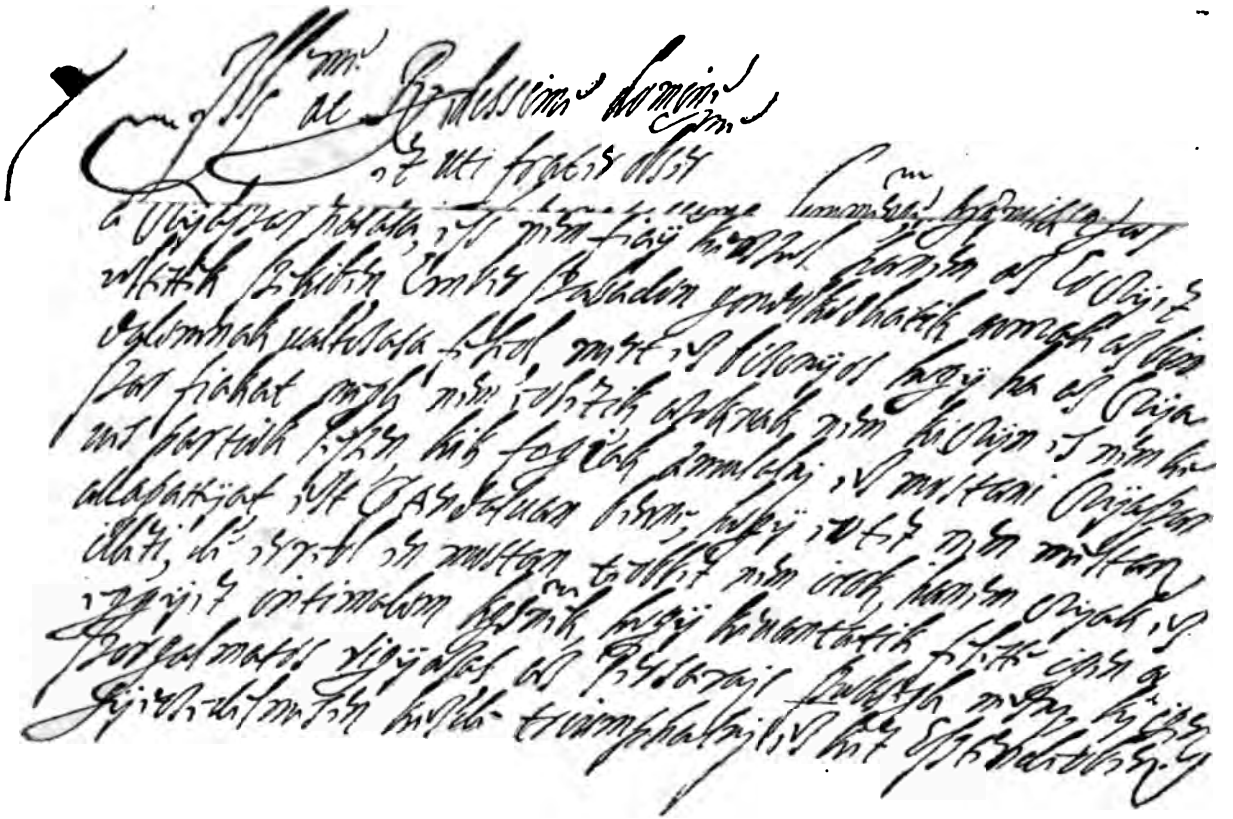

BETHLEN GÁBOR PÁZMÁNYHOZ ÍRT LEVELÉNEK HASONMÁSA. 1617 DEC. 17.

(Az orsz. levéltárban levő eredetiről)

Bethlen készséggel küldötte Nagyszombatba biztosait, kiknek élén Pécsi Simon cancellár állott. A királyi biztosok elnöke Pázmány volt. Értekezleteik ez alkalommal gyorsan eredményre vezettek. Július utolsó napján aláírhatták az egyességet, mely a nagyszombati végzéseket megerősítette, és a béke biztosítására czélzó néhány ponttal kiegészítette.[1]

A siker főleg Pázmány érdeme volt. Az ő magatartásában lényeges fordulat állott be, mióta meggyőződött, hogy azok, kik Bethlen megbuktatását kivihetőnek, sőt könnyű feladatnak tüntették föl, az udvart és őt is tévútra vezették. Fölismerve ezen tényt, nem késett belőle a következtetést levonni. A Homonnai jelöltségéhez csatolt remények meghiusulásáért kárpótlást keresett azon kísérletben, hogy Bethlent a török-szövetségtől elvonja, és tőle a kath. egyház javára engedményeket eszközöljön ki.

Pécsi Simon cancellár alkalmas közbenjárónak kinálkozott a fejedelemnél. A nagy távolság, mely a kath. főpapot és a keresztény alaptól legmesszibbre eltérő zsidózó-szombatosok fejét vallási téren elválasztá, nem képezett nehézséget akár a politikai tárgyalásokban, akár a magán érintkezésben. Szívélyes viszony fejlődött ki közöttök. Pázmány szelleme felsőbbségével meghódította az erdélyi cancellárt, aminthogy hazaszeretete őszinteségéről is meggyőzte őt. Egyszersmind a vendégszeretet és társadalmi figyelem nyilatkozataival lekötelezte; nyájasságával és kedélyességével megnyerte.[2]

Viszont Pécsi, visszatérve küldőjéhez, a magával hozott benyomások uralma alatt, megtudta nyugtatni Bethlent Pázmány törekvései iránt, és eloszlatta aggodalmait.

1 Az ezen tárgyalásokra vonatkozó irományokat kiadta SZILÁGYI S. az Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. kötetében.

2 Pécsi Simon 1617 szeptember 12-dikén így ír PÁZMÁNYhoz: «Nem kerülném el az háladatlanságnak vétkét, ha Nagyságodnak hozzám megmutatott sok jóakaratját, szeretetét méltó dicsérettel nem emléteném, mind ott Nagyszombat-

Bethlen ekkor a primáshoz levelet intézett, melyben a nagyszombati értekezletekben tanusított jóakaratáért köszönetét fejezi ki.[1] Pécsi által pedig biztosította, «hogy — úgy mond — ő felségéhez, az egész keresztyénséghez, és nagyságtokhoz is csak oly tökéletes szívvel és szándékkal viseltetik és vagyon, valaminél jobbat akárki nem kíván-hatna!»[2]

ban létünkben, s mind utunkban, mely bátorsággal és becsülettel késértettünk. Az én kegyelmes uram és mindenekelőtt Nagyságodnak jó hírét-nevét mindazokért magasztalom». PÁZMÁNY levelezése. 116. És 1618 február 23-ikán biztosítja: «Én bennem... a confidentia szintén ép olyan épen áll, mint annakelőtte». 161.

1 Ezen levél, sajnos, nincs meg. Említi Pécsi Simon imént idézett levelében.

2 Pécsi Simon, imént idézett levelében. Hozzáteszi: «Csak sóhajtja az jó alkalmatosságoknak hiába mulását». Ez arra utal, hogy PÁZMÁNY és Pécsi concrét terveket terjesztettek a fejedelem elé.

17. MÁTYÁS CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ÉRME

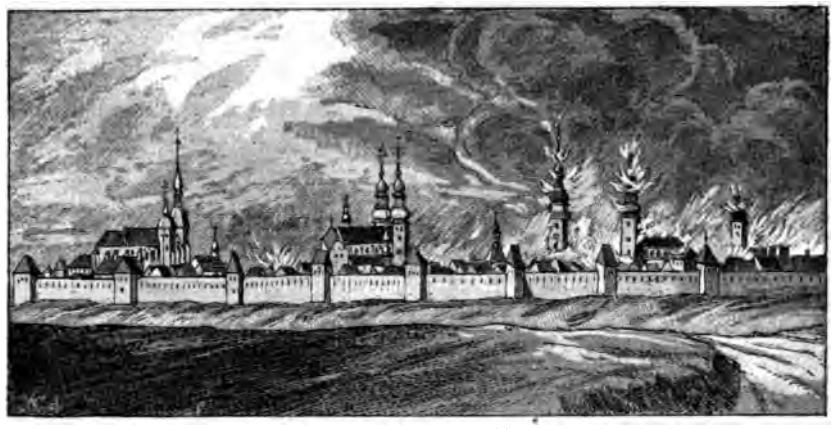

18. NAGY-SZOMBAT 1666-BAN.

NEGYEDIK FEJEZET.

(1618—1622.)

I.

MÁSODIK Mátyás királynak nem voltak gyermekei. Mivel pedig 1615 óta folytonosan betegeskedett, a császári család körében az örökösödés ügye ismételve tanácskozások tárgyát képezte. Magyarország királyai, olyankor is, ha figyermekeik voltak, tanácsosnak tartották, az elsőszülött részére trónjuk örökségét biztosítani. Ez a jelen esetben még szükségesebbnek látszott.

Az utód személyének kijelölése nem okozott nehézséget. A király testvérei, Miksa és Albert főherczegek hajlott korban állottak, és szintén gyermektelenek voltak. Ezért nagybátyjoknak, Károly főherczegnek fiát, Ferdinándot tekintették a trón örökösének. Vallásos buzgalmában és jeles tehetségeiben az áldásos uralkodásnak, két figyermekében az ausztriai Habsburg-ház fönnmaradásának biztosítékát látták.

Mátyás fiának fogadta őt és 1617 tavaszán Csehország királyává választatta meg. Ekkor azután a magyar koronát kívánta fejére helyezni. Ezért (1617) deczember 13-ikára Pozsonyba király-választó országgyűlést hívott össze.

A királyi ház hívei mindent megtettek, hogy Ferdinándnak az útat a magyar trónra előkészítsék. Főleg Pázmány fejtett ki nagy tevékenységet; mire azon meggyődés, hogy az ausztriai ház uralma Magyarország állami létének és jövendő fölvirágzásának egyik föltételét képezi; bizalmas viszonya, melyben Ferdinándhoz állott[1] és reményei, melyeket trónra jutásához kapcsolt, késztették vala.

November havában a megyék az országgyűlési követek megválasztása és utasításaik megállapítása végett gyűléseket tartottak. Pázmány néhány ilyen gyűlésen személyesen megjelent, és hatalmas szavával a rendeket a király szándékainak megnyerni igyekezett.[2] A székhelyéről távolabb eső megyékhez emlékiratot intézett, melyben a Ferdinánd megválasztását ajánló érveket népszerű nyelven, hatásos módon fejtegette.

Abból indúl ki, hogy a trón betöltése, a király halála után háborút és vérontást szokott előidézni. Tanúságot tesz erről a történelem; jól tudhatják azt mindazok «valakik az Mohács hada után való királyválasztásbúl származott sok vérontást, pusztítást és végre utolsó veszedelmét hazánknak históriájában olvasták . . . Az mi atyáink, mivelhogy szájokban vala íze az interregnumnak, és az királyválasztásnak egyenetlensége rontotta és vesztette vala hazánkot, azon mesterkettek mindenkor, hogy ez az veszedelemség újabban hazánkra ne következnék». Utal Miksa, Rudolf, II. Mátyás választására. Czáfolja azokat, kik állít-

1 Tanúskodik erről Ferdinándnak 1618 január 4-iki levele. Ugyanott. 146.

2 PÁZMÁNY később ezen agitatori működéseért megtámadtatván, «Falsæ origionis motuum . . . refutatio» czímű 1620-ik évi röpiratában védelmezi magát a vádak ellen.

ják, hogy ezen eljárás a szabad választás jogát csorbítja. «Bizony — úgymond — az mi atyáink és őseink az ő törvényeket és szabadságokat jól tudták, melyekért véreket is készek voltak kiontani; mindazonáltal azt soha meg sem gondolták, hogy szabad választásokkal vagy törvényeikkel ellenkeznék, hogy az királynak éltében successor választatnék.»

Azután áttér a megválasztandó király kellékeire. A legelső az, «hogy magyarországi vérből származott legyen; mert noha az mi eleink az szabad választást megtartották, de azért mindenkor azt követték az választásban, hogy meddig az királyi magból valaki találtatott, addig idegent akarattyok szerént nem választottak». A második kellék az, hogy olyan választassék «az ki szomszédságunkban hozzánk közel lakik, és oly értéke legyen, hogy Magyarországot oltalmazhassa az török ellen . . . és körösztyén fejedelmek atyafiúságával oly erős legyen, hogy segétséget reménylhessen, ha az török reánk rohanna. Annak okáért, valaki Csehországot, Morvával és Sziléziával, és mellette Ausztriát, Stiriával és Karinthiával birni fogja, úgy tetszik, hogy minékünk kintelen ahoz fejünket hajtanunk.» Magyarország «egy felől német provinciákkal határos, másfelől az törökökkel; lehetetlen, hogy Magyarország erejével az két hatalmas fejedelemség között megmaradhasson, hanem avagy az pogány torkában köll esni, avagy az szomszéd keresztyén fejedelem szárnya alatt kell megnyugodni».

Mindezen kellékek, úgymond, megvannak Ferdinánd cseh királyban, ki a szomszéd országokat és tartományokat birni fogja; a leghatalmasabb uralkodókkal rokonságban áll, és II. Ulászló király leányától származván, «genealogiáját szent Istvánra fölviheti».

Végül meg akarja nyugtatni a protestáns rendeket, kik vallásuk érdekeit a trón-jelölt hitbuzgósága által fenyegetve látták. «Egy akadékot hallok, hogy némelyek forgatnak,

Iupiter in terris quod erat mortalibus olim,
Hoc Cæsar populo te decet esse tuo.
Is juvit miseras, miseris succurre benignus
Cum Iove sic regnum par tibi Cæsar erit.
Robur et arma placent multis, sed robore et armis
Tutior et melior PAX mihi visa fuit.

19. II. FERDINÁND RÓMAI CSÁSZÁR ÉS MAGYAR KIRÁLY.

tudniillik az filelmet, szabadságunkban és törvényünkben meg ne bolygasson ő felsége. De az hiába való félelem. Először, mert Csehországnak, Morvának, Sziléziának sokképen több szabadsági vagynak az hit dologban, hogy sem Magyarországnak; mindazáltal, minthogy ezek az országok tutták ennek az fejedelemnek kegyelmes tökéletességét és tökéletes igasságát, semmiben efféle félelem miatt meg nem tartózkottak. Másodszor, hiszem az koronázatkor az mi hazánknak és nemzetségünknek törvényire és régi szabadságára azért esküszik meg ő felsége, hogy bátorságosak lehessünk szabadságunkban.»[1]

Pázmány működése, melyért Ferdinánd meleg szavakban biztosította őt háladatosságáról,[2] nem maradt eredménytelen; bár azon megyékben, hol a protestánsok képezték a többséget, erős ellenzéki szellem nyilvánúlt.

Sokan a királyválasztás elhalasztását kivánták, mert az a trónüresedés idején kedvezőbb alkalmat nyujtott az ország szabadságai biztosítására és a protestáns felekezetek jogainak kiterjesztésére. Mások hajlandók voltak a trón betöltéséről már most intézkedni; de a gyengébb, mérsékeltebb Miksa főherczeg volt jelöltjök.[3]

Mindamellett a német miniszterek nem elégedtek meg azzal, hogy Ferdinánd megválasztását keresztűlvigyék, más czélokat is tűztek ki: az ausztriai ház trónörökösödési jogának elismerését, a nádori méltóság betöltésének mellőzését, a koronának Bécsbe szállítását. Mivel pedig biztosak lehettek a felől, hogy erős ellenállással fognak találkozni, el voltak határozva arra, hogy a megvesztegetés és erőszak eszközeit veszik igénybe; névszerint az ellenzék megfélemlítésére, esetleg elnyomására fegyveres erőt készültek

1 PÁZMÁNY emlékirata Millernél, I. 88—95. (Hibásan 1625-re téve.)

2 1617 deczember 7., 1618 január 4. és 23-ikán kelt levele. PÁZMÁNY Levelezése. I. 134, 146, 150.

3 Szatmár megyéből 1618 február 20-ikán Dóczi Endréhez küldött tudósítás az Országos levéltárban. És PÁZMÁNY emlékirata.

alkalmazni.[1] Mivel pédig e czélra a spanyol udvartól kért segély késett, az országgyűlés határnapja ismételve elhalasztatott.[2]

Pázmány úgy a halasztást mint a fegyveres erő fölhasználását ellenezte. Azt tanácsolta, hogy az udvar a rendeket ne keserítse el, inkább a királyi kegyelem nyilatkozataival, a bizalmatlanság okainak eltávolításával nyugtassa meg; a királyi méltóság épségbentartása mellett, a rendek kivánatait lehetőleg teljesitse. Biztosította, hogy ily magatartást követve, Ferdinánd megválasztatását könynyen keresztűlviheti. És szavának megvolt a kellő nyomatéka. A király, az utolsó perczben a spanyol segítségről és fegyveres erő kifejtéséről lemondott.[3]

II.

Az 1618-ik évi márczius közepe táján, a főrendek, megyei és városi követek nagy számban gyűlekeztek Pozsonyba. II. Mátyás gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg személyesen, Ferdinándot küldötte helyetteséül, három királyi biztost rendelvén melléje: Khlesl bíbornokot, Molard bárót, a hadi tanács elnökét és Ulm birodalmi alcancellárt. A főherczeg márczius 19-ikén tartotta ünnepélyes bevonulását. A Duna partjánál Pázmány üdvözölte, és a főrendek élén, lóháton kisérte a várlakba. Négy nap múlva ment végbe az országgyűlés megnyitása. Ferdinánd latin nyelven rövid beszédet intézett a gyülekezethez, és átadta a királyi propositiót, mely magyar fordításban is fölolvastatott. Mire Pázmány szólalt meg. A rendek saj-

1 A spanyol udvarral 1617 nyarán folytatott tárgyalásokra vonatkozó irományok a spanyol állami levéltárban.

2 1618 január 6, majd márczius 4-ik napjára.

3 PÁZMÁNYnak ez ügyben bemutatott emlékirata. MILLER. I. 17—20. És Onate gróf bécsi spanyol követ 1618 ápril 4. és május 16-iki jelentései.

nálatát fejezte ki a fölött, hogy a király kénytelen volt távol maradni, és reménységöket, hogy az ország bajai orvosoltatni fognak; igérvén, hogy az előterjesztést megfogják fontolni, és rajta lesznek, hogy ő felsége kivánatát teljesítsék.[1]

A propositióban a király fölszólítja a rendeket, hogy unoköcscsét és fogadott fiát Ferdinándot «ismerjék el, kiáltsák ki és koronázzák meg királyukká».

Azon körülmény, hogy az előterjesztés a «választás» kifejezést óvatosan kerülte és a két főherczeg «lemondásáról» beszélt, a király-választási jog ellen intézett támadásnak tünt föl. Ez nagy elégületlenséget szült, annál inkább, mert a nádor-választásról nem történt említés.[2] Úgy az alsó táblánál, hol a protestáns követek többségben voltak, mint a főrendek körében, hol Batthyányi Ferencz, Révai Péter és az ifjú Thurzó György állottak az ellenzék élén,[3] heves beszédek tartattak. A szabad király-választási jog világos elismerését és a nádorválasztást sürgették.

Pázmány közvetitő állást foglalt el. A király-választás tárgyában azt a nézetet vallotta, hogy Magyarország mindig örökös monarchia volt, és a nemzet a király-választás jogát csak azon korlátozott formájában gyakorolta, hogy az uralkodóház tagjai közől választotta szabadon királyát. A régibb történelemből vont példák mellett, utalt az 1547-ik évi országgyülésnek Ferdinánd királyhoz szóló nyilatkozatára, hogy «a karok és rendek nemcsak ő felségének, hanem utódai uralmának is örök időkre alávetették magokat». Ezért ellenezte a király-választási jog olyatén definitióját, mely a trón-utódnak az ausztriai ház körén

1 A pápai nuntius titkárának márczius 27-ikén Pozsonyból írt jelentése.

2 PÁZMÁNY a királyi biztosoknál ápril 17-ikén tartott értekezleten előadja a rendek kifogásait.

3 A pápai nuntius titkárának június 7-iki jelentése Pozsonyból.

kívül való keresését engedné. Másrészről olyan formulát igyekezett találni, mely ezen korlátozott választási szabadság biztosításával a rendeket megnyugtassa.

A nádori hivatal betöltését, a törvény követelése értelmében, mellőzhetetlennek itélte; de a választás időpontja és módozata megállapításánál kerülni óhajtott mindent, mi a királyt sérthetné.

Az ellenzék mindjárt az országgyűlés kezdetén, a királyi propositió tárgyalásánál, azon követeléssel lépett föl, hogy a nádor-választás és a sérelmek orvoslása a király-választást előzze meg; sikerült is ezt végzéssé emelnie. De a király arra utalva, hogy az 1608-ik évi országgyűlésen a király-választás megelőzte a nádor-választást, ezen gyakorlat fönntartásához ragaszkodott.[1]

Az alsó-tábla megnyugodott ebben, de a király-választást több feltétel elfogadásától tette függővé; úgymint: a király ismerje el, hogy a királyi trón betöltése «tisztán a rendek szabad választása» által történik; továbbá a nádori méltóságra kijelölendő urak neveit tartalmazó iratot a király-választás előtt kézbesíttesse az országbirónak, és azonnal a király-választás után, még ugyanazon ülésben választassék meg a nádor is; végre a két választást nyomban kövesse a sérelmek orvoslása, úgy, hogy ha ez elmulasztatnék, a király-választás is érvénytelenné váljék.[2]

Ezen föltételekben Pázmány a király iránti bizalmatlanság sértő nyilatkozatát látta, és a főrendi táblánál erélyesen küzdött elfogadásuk ellen. Sikerült is kivinnie, hogy a harmadik föltételhez csatolt záradék elhagyatott, és a királyi biztosokhoz küldöttség bocsáttatott, mely élőszóval azt a jelentőségteljes nyilatkozatot tette, hogy «a rendeknek nem volt és nincs szándékukban, a választásnál a felséges ausztriai háztól elszakadni, tőle az illető tiszteletet, a

1 A királyi leirat KATONA-nál. Historia Critica XXIX. 693.

2 Kassa város követeinek zárjelentése, a város levéltárában

Magyarország irányában szerzett érdemeiért és áldozataiért tartozó hálát megtagadni.»[1]

A király ekkor a három föltételt elfogadta,[2] és biztosait utasította, hogy a király-választási jog biztosításáról kiállítandó nyilatkozatot formulázzák. Ez iránt újabb nehézségek merültek föl. Az ellenzék ingerültsége oly fokot ért el, hogy Pázmányt, mikor közvetitő javaslatait előadta és védelmezte, többé meghallgatni sem akarta, és beszédeit zajongva szakította félbe. Mire Pázmány az országgyűlés föloszlásának meggátlása végett, a királyi biztosokat bírta engedékenységre.[3]

Ezzel azonban az akadályok nem voltak még elhárítva. Ugyanis a Ferdinánd által kiállítandó választási hitlevél megállapításánál a protestáns rendek vallási szabadságuk kiterjesztésére czélzó igényekkel léptek föl. A bécsi békekötés a főurak, nemesek és királyi városok részére biztosította a protestáns vallás szabad gyakorlatát. Az 1608-ik évi országgyűlés kiterjesztette azt a jobbágyokra, kik e szerint katholikus földesurak birtokain is, ép úgy mint a három rend tagjai, szabadon csatlakozhattak a protestáns felekezetekhez, és akadály nélkül végezhették isteni tiszteletöket; a különbség csak abban állott, hogy a rendek birtokaikon, a városok területükön, a templomokkal is rendelkezhettek, a jobbágyoknak ellenben a templomokra joguk nem volt. Ezt a jogot óhajtották a rendek a jobbágyokra kiterjeszteni, vagyis lehetővé tenni, hogy a katholikus világi és egyházi földesurak birtokain létező templomokat a protestáns jobbágyok, saját isteni tiszteletök czéljaira, igénybe vehessék.

1 PÁZMÁNY erőfeszítéséről szól az egyik királyi biztos, Molard, ápril 3-ik és 4-ikén Miksa főherczeghez írt jelentéseiben. A bécsi belügyminiszterium levéltárában. — Az országgyűlés fölirata KATONA-nál. 695. A küldöttség által élőszóval tett nyilatkozatot a király bevette leiratába.

2 Az 1618 ápril 9-én kelt királyi leirat a bécsi állami levéltárban.

3 A pápai nuntius titkárának jelentése Pozsonyból 1618 ápril 24-ikén. —

Pázmány — miként láttuk — megnyugodott az 1606 és 1608-ik évi vallásügyi engedményekben; de az ezekben foglalt jogok újabb kiterjesztésének határozottan ellene szegült. Álláspontját egyik későbbi röpiratában szabatosan fejezte ki. «Noha — úgymond — az egyházi rend eleitől fogva ennek az szabadság engedelmének nyilván ellene mondott és nem javallotta; mindazonáltal midőn eszébe venné, hogy nem okos emberhez illendő heába való ellenkedéssel csak gyűlölséget keresni, azt az bécsi articulust nem igyekezett ostromolni, hanem az ellenkezők új igyekezetének ereje és lelkiesmérete szerint ellene állott.»

Miként az 1608-ik évi országgyűlésen a jezsuiták ügyében, most is a legerősebb érvét épen a bécsi békekötés szövegéből vonta le. Ez ugyanis a rendeknek a szabad vallásgyakorlatot biztosította; már pedig ha egy újabb törvény a jobbágyoknak megengedné, hogy a rendek által birt templomokat elfoglalhassák, ezzel a rendek szabad vallás gyakorlatát csorbítaná. Így okoskodott: a templomokkal való rendelkezés vagy kiegészítő részét képezi a szabad vallásgyakorlatnak, vagy nem; az utóbbi esetben nincs joguk azt az 1608-ik évi törvényre hivatkozva a jobbágyoknak követelni; az előbbi esetben a bécsi békekötés végzése alapján nem lehet attól a rendeket megfosztani.

Egyszersmind, a régi magyar jog elveire támaszkodva, kimutatta, hogy a templomokkal való rendelkezés a kegyúri és földesúri jogokhoz tartozik, melyeket úgy a bécsi békekötés mint az 1608-ik évi országgyűlés érintetlenül hagyott; és a melyeknek megcsonkításához ő soha sem adhatja megegyezését. «Inkább pusztuljanak el, és legyenek néptelenek birtokaim; — mondá egy ízben — de

A k. biztosok ápril 17-ikén II. Mátyáshoz intézett jelentésében tüzetesen előadják PÁZMÁNYnak előttök tett fejtegetéseit.

azt soha sem engedhetem, hogy kegyuri jogaim sérelmével, a protestáns jobbágyok foglalják el templomaimat!»[1]

A világi urak sorából főleg gróf Frangepán Miklós, horvátországi bán, támogatta őt. Ismételve fölszólalt, és nem hagyta magát a protestánsok közbeszólásai által megfélemlíteni. Egy alkalommal fölhangzott e kiáltás: «Dobjuk ki az ablakon!» A bán nyugodtan válaszolá: «Ám lépjenek elő, kik az ablakon ki akarnak dobni!» És a bátor szót néma csend követte.[2]

Végre a protestáns rendek belátták, hogy csak kettő között van választásuk: engedni vagy hazamenni. Engedtek. És II. Mátyás hitleveléből a vallás ügyére vonatkozó pont változatlanúl átvétetett.

Végre közel két hónapra terjedő tárgyalások után, május 16-ikán, Ferdinánd köz-értelemmel Magyarország királyává kiáltatott ki. Az ország rendei azonnal a várlakba siettek, és nevökben Pázmány tolmácsolta szerencsekivánataikat. A király válaszában igérte, hogy az országot és szabadságait, ha kell vérének ontásával is, meg fogja oltalmazni. Mire szent Márton egyházába vonúltak, hol a primás hála-istenitiszteletet végezett.

Innen az űlés-terembe tértek vissza, hogy a nádor-választást vigyék véghez. Forgách Zsigmond, ki az első helyen volt kijelölve, úgyszólván egyhangulag választatott meg, csak két szavazat volt ellene. A törvények és szerződések tisztelététől vezérelt magatartása, melyet Homonnaival szemben követett, meghódította a protestáns rendek jóakaratát, míg Pázmány barátságát és ragaszkodását a politikai nézet-eltérések nem ingatták meg.

1 PÁZMÁNY az 1618-ik évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásaiban elfoglalt állásáról és tevékenységéről részletesen szól 1620-ban közrebocsátott röpiratában, melynek czíme: «Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid velős hamisítása».

2 A nagyszombati jezsuita-collégium évkönyveinek följegyzése.

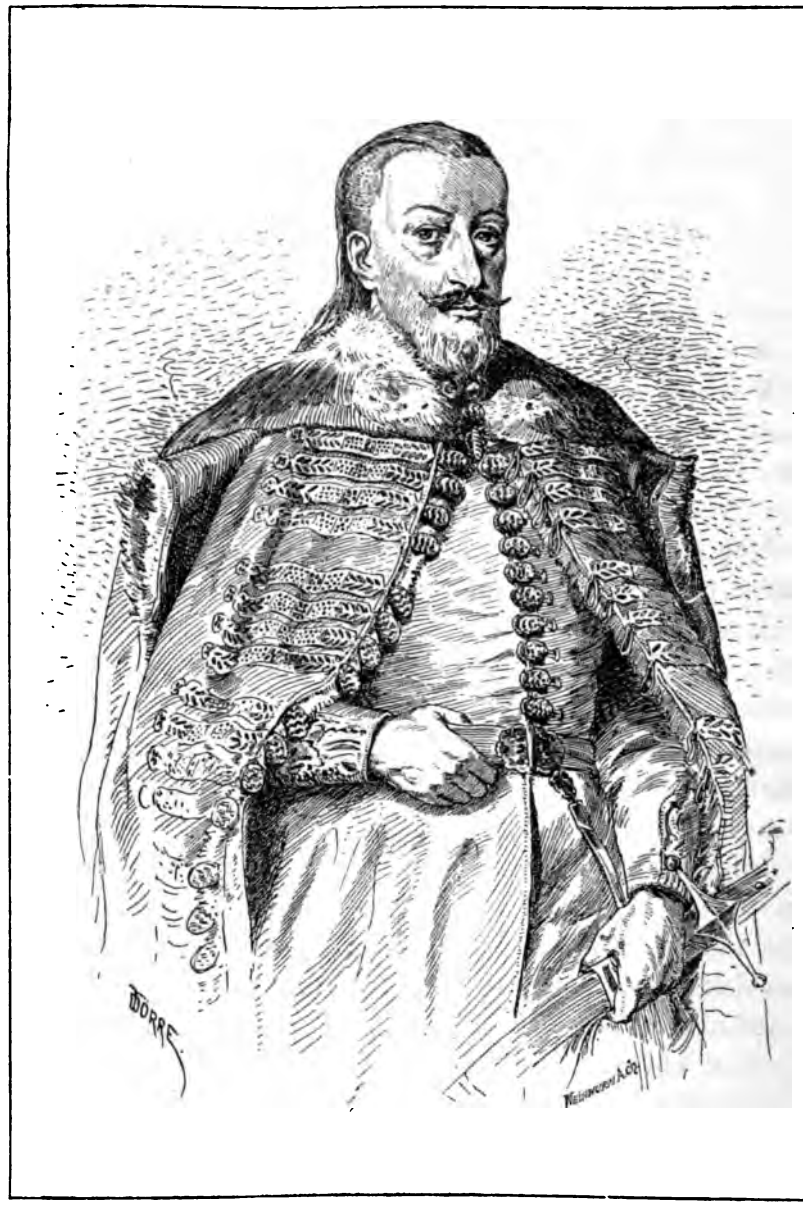

20. FORGÁCH ZSIGMOND NÁDOR.

Most következett a sérelmek tárgyalása, mely a vallásfelekezetek újabb mérkőzését idézte föl. A protestáns rendek a panaszok hosszú lajstromát nyújtották be. Mint a korábbi országgyűléseken, most is kisérletet tettek, hogy a jezsuiták eltávolítását az ország területéről keresztülvigyék. A zavarok szerzőinek és a közbéke ellenségeinek tűntették föl őket. «A jezsuiták megtelepedése előtt — mondák — egyetértés és összhangzás uralkodott a rendek között; azóta hatalmasodott el a visszavonás, és egyenetlenség.»

Erre a katholikus szónokok a belbéke és egyetértés fölbomlásáért a protestantismusra háritották a felelősséget. «Tekintsetek — így szóltak — Németországra, Angliára és Erdélyre; az ezen országokban uralkodó zavarok szerzőit a protestáns prédikátorok soraiban fogjátok feltalálni. Ellenben fordítsátok szemeiteket Spanyol- és Olaszországra, a hol zavartalan a békesség, bár nagyszámban vannak ott jezsuiták.» És mikor a protestánsok azt bizonyítgatták, hogy hajdan az országban az iskolák virágzó állapotban voltak jezsuiták nélkül is, ezekre tehát most sincs szükség; a katholikusok arra utaltak, hogy miután a nagyszámú monostorok, egykoron a tudományos művelődés csarnokai, elenyésztek, a jezsuitákat, kik önzetlenül szentelik magokat az ifjúság nevelésének, nem nélkülözhetik.[1]

Több napig tartó meddő viták után, abban történt megállapodás, hogy a vallási sérelmek mellőztetvén, tisztán a politikai sérelmek terjesztetnek föl a királyhoz. Ezek tárgyalása, több föl- és leirat váltását tette szükségessé, és egy egész hónapot vett igénybe. Gyorsabban sikerült az országgyűlésnek a kitűzött pénzügyi, katonai és törvénykezési föladatok elintézését keresztül vinni.

[1] A nagyszombati jezsuita-collégium évkönyveinek egykorú följegyzései.

Julius első napján, Pázmány Péter szent István koronájával megkoronázta Ferdinándot. Mire az országgyűlés berekesztetett.

III.

Míg akként a magyarországi rendek, a politikai irányok és a vallásfelekezeti törekvések ellentéteit, a teljesületlen igényeket és az orvosolatlan sérelmeket felejtve, nemes loyalitással hódoltak jövendő királyuknak; épen azon napokban a csehországi protestáns rendek körében az elégületlenség üszkeiből magasan föllobogott a vallás-háború lángja, mely gyorsan tovább harapódzva, Európa nagy részét harmincz éven át pusztította.

A csehországi fölkelők a helytartóság tagjait és a jezsuitákat elűzvén, készületeket tettek az ellenállásra. Egyszersmind azon voltak, hogy a szomszéd országokban hitsorsosaikat csatlakozásra, közös actióra bírják. És Ausztriában czélt értek.

Magyarország magatartása ily körülmények között döntő fontosságú volt. Ha uralkodója részére áll, talán diadalra segítheti ügyét; a fölkeléshez csatlakozva, ennek biztosítja a győzelmet.

Pázmány ezért szükségesnek látta, hogy a magyarországi rendek hűségének megszilárdítása, áldozatkészségök fölébresztése végett, a király mielőbb országgyűlést tartson.[1] Erre a sír szélén álló II. Mátyás királyt nem bírhatta rá. De a mint csakhamar (1619 márczius 20-án) bekövetkezett halála után, II. Ferdinánd a kormányt kezeibe ragadta, ez Pázmányt azonnal Bécsbe hívta,[2] és tanácsára haladék

1 Kitűnik ez II. Mátyásnak 1618 deczember 19-ikén PÁZMÁNYhoz írt leveléből. PÁZMÁNY Levelezése. 199.

2 II. Ferdinándnak 1619 márczius 20-ikán PÁZMÁNYhoz írt levele. Ugyanott.

nélkül összehívta az országgyűlést. Mindazáltal ezen rendszabály nem termette meg a várt gyümölcsöket.

Az ország minden részében nagy volt az izgatottság. Több megye utasította követeit: ne engedjék, hogy magyarországi hadak a csehek és osztrákok ellen küldessenek, s igyekezzenek a vallás ügyében új engedményeket nyerni.

És a mint az országgyűlés kezdetén a nádor, — kit a német birodalmi gyűlésre távozott király teljhatalommal ruházott föl, — közfölkelés hirdetését ajánlotta, a többség nem járult az indítványhoz. Ellenben határoztatott, hogy küldöttség menjen az udvarhoz és a fölkelők táborába, a kibékités megkisértése végett. A küldöttség eljárt a megbizatásban, de igyekezetei eredménytelenek maradtak.

Ezalatt a protestáns rendek sérelmeik orvoslását, főképen a katholikus földesurak által elfoglalt templomok visszaadását, az elűzött prédikátorok visszahelyezését és a jezsuiták eltávolítását sürgették. A Pázmány által vezérelt katholikus rendek a vallás ügyében újabb engedményeket nem voltak hajlandók tenni. Egy hónapig tartó vitatkozások után, a nádor kivitte, hogy a sérelmek orvoslása a jövő országgyűlésre halasztatott.

Habár a törvénykönyv az új király iránti hűség és hódolat nyilatkozataiban bővelkődött, a protestáns rendek elkeseredve tértek haza, mindinkább megbarátkozva a gondolattal, hogy a csehek s ausztriaiak példájára, fegyverrel küzdik ki a vallás-egyenlőség előnyeit. Csak vezérre volt szükség. És e szerepre az erdélyi fejedelem vállalkozott.

IV.

Bethlen Gábor a csehországi fölkelést élénk örömmel üdvözölte. A Habsburg-ház szorongatott helyzete azt a reményt kelté föl lelkében, hogy török segélylyel, Magyar-

ország trónjára emelkedhetik.[1] De az ép oly óvatos, mint nagyratörő fejedelem, egy egész éven át, az események tétlen szemlélője maradt, míg a fölkelés által kivívott sikerek őt is a cselekvés terére vezették.

Az 1619-ik év tavaszán követet küldött Konstantinápolyba, azzal a megbízással, hogy a II. Ferdinánd ellen indítandó háborúra a porta engedélyét hozza meg. Terve kedvező fogadtatásra talált. A nagyvezér kérkedve mondá, hogy «ő teszi meg Bethlent magyar királylyá».[2]

Ezalatt szándékai és készületei iránt a királyi udvart tökéletesen tévútra vezette. Julius elején, meleg hangon irt levélben szerencsekívánatait fejezi ki azon győzelem alkalmából, melyet a király «árulói» fölött kivívott, és tanácscsal szolgált, miképen kelljen a béke helyreállítását eszközölni. Sőt segítségét is fölajánlotta Csehország visszahódítására. De a mint a portáról a választ megkapta, azonnal (augusztus 26-án) hadai élén megindult Debreczen felé. Magyarországi híveit fölszólítá a csatlakozásra. Ezek között a leghatalmasabb és legmerészebb RÁKÓCZY GYÖRGY volt, ki hajdú-csapat élén Kassa alá vonúlt és a várost megadásra szólította föl. A tanács, miután biztosítást nyert, hogy «a polgárok közől senkit, a pápistákat sem» éri bántás, megnyitotta a kaput.

Azonban a szabadság új korszaka az erőszak véres tényével avattatott föl. Ez időben két jezsuita tartózkodott Kassán: Grodecz Menyhért és Pongrácz István, kik lelki-

1 Úgy a portánál, mint a bécsi udvarnál és Bethlen hívei körében is, Bethlen hadjárata kezdetén, tisztában voltak az iránt, hogy czélja: a magyar trón elfoglalása. MIKÓ. Erdélyi Történelmi Adatok. II. 178. És a flórenczi udvar bécsi követének szeptember 21 s 28-iki jelentése, Rákóczi György nyilatkozata szeptember 3-ikán Kassa város jegyzőkönyvében.

2 Borsos Tamás portai követ naplója gróf Mikónál, i. h.

3 Bethlennek 1619 július 9-ikén a nádorhoz írt levele, a Forgách-levéltár irományai között a Nemzeti Muzeum könyvtárában. — DÓCZI Endrének Bethlen ajánlatára írt válasza, 1619 augusztus 7-éről SZILÁGYI Sándornál: Erdélyi Országgyülési Emlékek. VII. 532.

21. JÁSZÓ VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

pásztori buzgóságukkal és hittérítői sikereikkel régóta magokra vonták a protestánsok ellenséges érzületét. Rákóczy, mindjárt bevonulása után, őrizet alá helyeztette őket, és velök Kőrösi Márk esztergomi kanonokot is, káptalana abaujmegyei birtokainak felügyelőjét.

Mindhárman, az éhség és szomjúság sanyargatásai mellett, különféle kisértéseknek voltak kitéve. Majd fenyegetésekkel, majd nagy igéretekkel akarták őket rábirni, hogy a protestantismusra térjenek át. «Életünket és javainkat — így hangzott válaszuk — ám vegyétek el; csak Krisztustól és vallásunktól ne foszszatok meg.» Végre szeptember 7-ikén hajnalban a hajduk vad csoportja hatolt börtönükbe és halálra kínozta őket, kik ekként a vértanúk dicsőségének részeseivé lettek.[1]

Ugyanakkor Szécsi György Jászót, az egri káptalan székhelyét, kerítette hatalmába, mely alkalommal fegyveresei több kanonokot és egyházi férfiút bántalmaztak és megsebesítettek.

Amint ezen események híre Nagyszombatba eljutott, Pázmány meghagyta a jezsuitáknak, hogy növendékeiket szétbocsátva, biztos helyre vonúljanak el; maga pedig Bécsbe menekült; tudva, hogy ha az országban marad, és a mozgalomhoz nem csatlakozik, halál várakozik rá; már pedig, fölfogása szerint, sem kötelessége, sem az eszélyesség nem kívánta, hogy magát föláldozza, a vallás és a közügy haszna nélkül.[2]

Bethlen, a protestáns rendek által lelkesedéssel fogadva, akadálytalanúl haladt előre. Szeptember 20-dikán tartotta bevonulását Kassára, hol egybegyűlt hívei «előttök-járónak és főgondviselőnek» választották. Október

1 PÁZMÁNY 1628-ban folyamodott Rómába szentté avattatásukért. Legújabban Scitovszky prímás is tett ez iránt lépéseket. Vizsgálat rendeltetett el, melynek irományait 1859-ben Rómában kinyomatták.

2 PÁZMÁNY így indokolja elhatározását «Vindiciæ Ecclesiasticæ» czímű 1620-diki röpiratában.

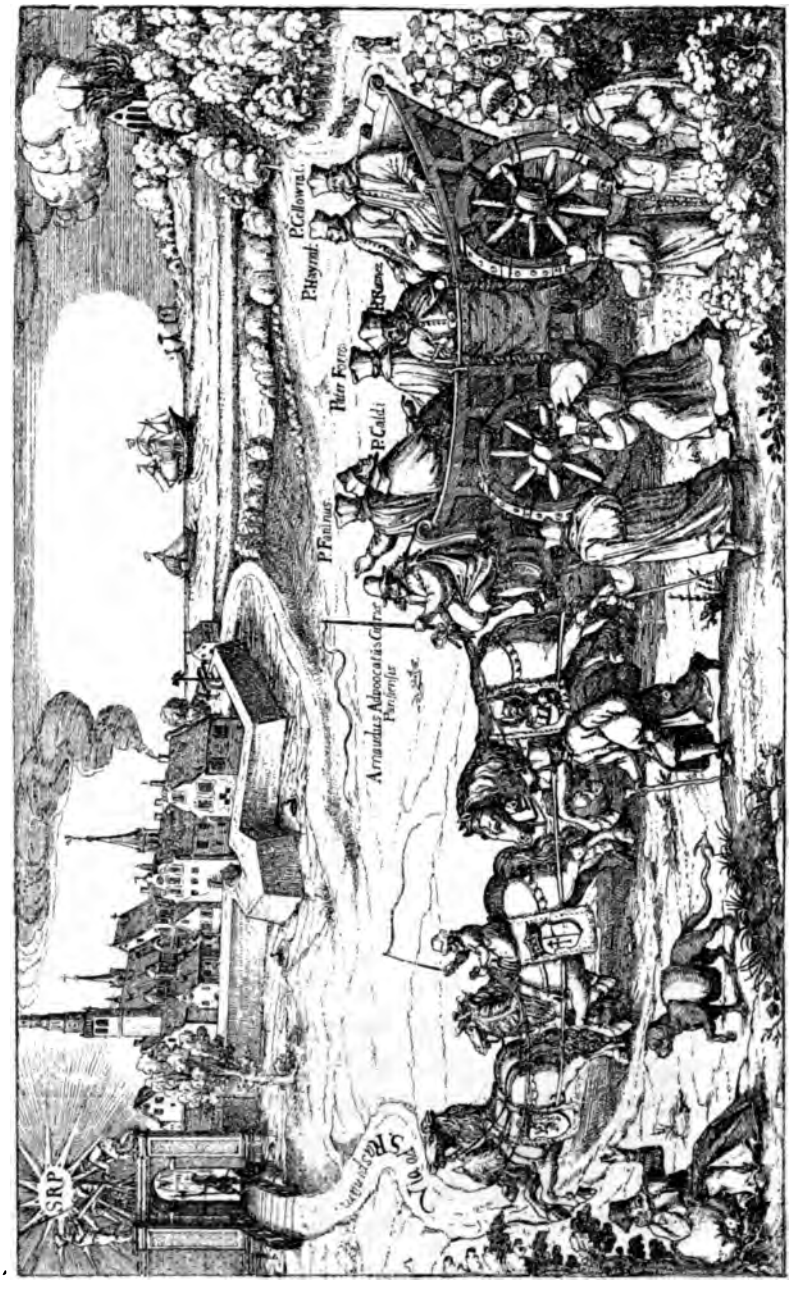

22. A JEZSUITÁK KIVONULÁSA MAGYARORSZÁGBÓL.

9-dikén Nagyszombatba érkezett, és az érseki palotába szállott.

Nyilt leveleket bocsátott ki, melyekben az ország rendeit csatlakozásra szólítja föl. Támadásának indító okai között a vallási sérelmekre különös súlyt helyez. «A magyarországi clerus — úgymond — sok helyeken mind szóval, mind irással, nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek, hogy nemcsak a religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-főpátrónusokkal ki tudja mit akarnának cselekedni».*

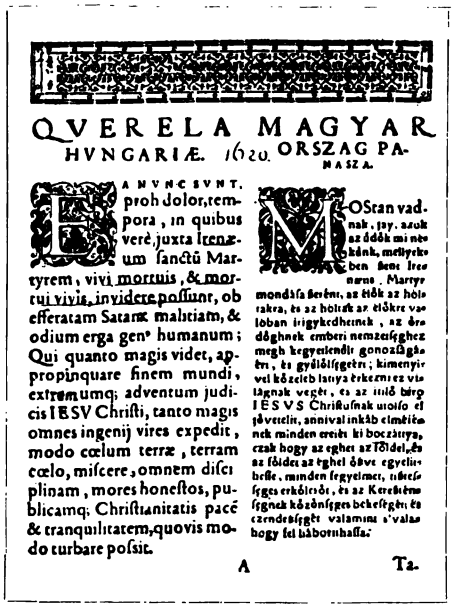

QVERELA MAGYAR HVNGARIÆ. 1620. ORSZAG PANASZA.

A NVNC SVNT, proh dolor, tempora, in quibus verè, juxta Irenæum sanctũ Martyrem, vivi mortuis, & mortui vivis, invidere possunt, ob efferatam Satanæ malitiam, & odium erga genᵒ humanum; Qui quanto magis videt, appropinquare finem mundi, extremumq; adventum judicis IESV Christi, tanto magis omnes ingenij vires expedit, modo cœlum terræ, terram cœlo, miscere, omnem disciplinam, mores honestos, publicamq; Christianitatis pacẽ & tranquilitatem, quovis modo turbare posit.

A

MOStan vadnak, jay, azok az ddidk mi nékünk, melyekben szent Irenæus, Martyr mondása szerint, az eltökt az holtakra, és az holtak az eltökre vagoban figyelhetnek, az ördöghnek emberi nemzetseghez megh kegyetlenöltt gonoszságáért, és gyűlölségéért; kimenyirvel közelebb lattya érkezni az világnak vegét, és az utolsó bírót IESVS Christusnak utolsó eljövetelit, annival inkább elmétiknek minden erejét ki bocsátya, czak hogy az eghet az Földet, és az földet az eghet égbe egyelőre, minden segyelmet, tisztesseges erkölcsöt, és az Keresztyénségnek közönséges békességét és czendességét valamiu a'vala, hogy fel háborithassa.

Ta.

23. ALVINCZI RÖPIRATA.

Thurzó Imre különösen a lutheránusokat buzdította, hogy «a végveszélylyel fenyegetett három evangelikus rendnek a babiloniai fogságból kiszabadítása» érdekében a fejedelem zászlaja alá gyülekezzenek.

Bethlen, a hivatalos nyilatkozatok mellett ügyének publicistai támogatásáról is gondoskodott. Alvinczi Péter, a nagy befolyású kassai predicator által, támadása indokolására magyar és latin nyelven röpiratot készíttetett: «*Magyarország Panasza*» czím alatt. Azt hirdeté ebben, hogy a sátán pokoli gyűlöletét Magyarországgal éreztetni akarván, eszközül a katholikus papságot használta föl. Ez a török ellen küldött hadakat a haza polgárai ellen indította, hallatlan nyomort hozott az országra. A protestáns vallást

* A nyiltlevél 1619 szeptember 10-ikén kelt. L. Esterházi Miklós élete. I. 60.

gyökeresen kiirtandó, lefoglalta templomait, száműzte prédikátorait. Ezáltal Bocskay fölkelését idézte elő.

Ekkor a protestánsok a kath. clerust kiirthatták volna, de azon reményben, hogy megjavúl, kimélték. Azonban a papság csakhamar újra a viszály magvait hintette el, támadást hozott létre az erdélyi fejedelem ellen, megsértette a protestánsok javára alkotott törvényeket, meghiusította az 1618-ik évi országgyűlést, kierőszakolta Ferdinánd megválasztását, a ki hittel fogadott igérete ellenére az ország sérelmeit orvosolni elmulasztotta. Névszerint Pázmány Péter, Homonnai György, Esterházi Miklós, Dóczi Endre és Lónyai Endre ellen a vallási béke megzavarásának vádját emeli.

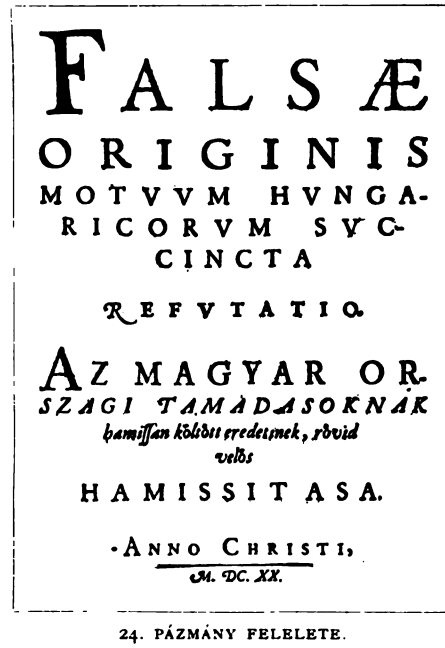
FALSÆ
ORIGINIS
MOTVVM HVNGA-
RICORVM SVC-
CINCTA
REFVTATIO.
AZ MAGYAR OR-
SZAGI TAMADASOKNAK
hamissan költött eredetinek, rövid
vetős
HAMISSITASA.
·ANNO CHRISTI,
M. DC. XX.

24. PÁZMÁNY FELELETE.

Pázmány ellen különösen fölhozza, hogy több protestáns templomot elfoglalt, a prédikátorokat üldözte, erőszakos eszközöket használt a kath. vallás terjesztésére; az országgyűlésen megakadályozta a protestánsok sérelmeinek orvoslását; a király szándékainak, bár az ország szabadságaival ellenkeztek, buzgó pártolója volt, és csak kisebb jelentőségü ügyekben, hogy álnokságát elpalástolja, tartott a rendekkel. Azzal zárja be terjedelmes fejtegetéseit, hogy a protestánsok az egyenjogúságot követelik: azt, hogy vallását mindenki, bárhol szabadon gyakorolhassa; a hivatalok betöltésénél a vallásra ne legyen tekintet; a kath. clerus pedig a közügyekre gyakorolt kivételes befolyásától fosztassék

meg. Ha ekként egyik vallásnak a másik fölött nem lesz elsőbbsége, béke és egyetértés fog az országban uralkodni.*

A kath. papság oltalmára, maga Pázmány vette kezébe a tollat; de névtelenül bocsátotta közre feleletét, mely ezen czímet viseli: «*Az magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetinek rövid velős hamisítása.*»

Azzal kezdi, hogy közel két évszázad óta soha olyan tartós nyugalom az országban nem uralkodott, mint a legutolsó három esztendő alatt. A törökkel és az erdélyi fejedelemmel kötött béke sértetlenül fönnállott. És Bethlen, a szövetség értelmében, ismételve ajánlkozott, hogy tízezer ember élén, a csehek ellen, a király segítségére jő. Ekkor «némely zenebonás és fúrt agyú emberek, rész szerint az ifjúságnak buzgóságától mondjam-e avagy dühösségétől indíttatván, rész szerint az híres neves német nemzetség ellen való meggyökerezett gyűlölségtől ösztönöztetvén, részszerint uralkodásnak és kóborlásnak kívánságátul gerjesztetvén», rábirták az erdélyi fejedelmet, hogy a király ellen támadjon. És «az hitet fogták pajzsul».

Részletesen czáfolja azon állítást, hogy II. Ferdinánd megválasztása ármány és erőszak műve vala. Igazolta, hogy az rendesen és törvényesen ment véghez. Azon vád ellenében, hogy a király megszegte koronázási hitlevelében elvállalt kötelezettségeit, utal a néhány hónap előtt tartott országgyűlésre, melynek törvénykönyvében a rendek hálásan ismerik el az ország iránt tanúsított jóakaratát. Egyébkint ha valamit elmulasztott volna, ezért nem őt terhelné a felelősség, de a nádort, kit mikor a német birodalomba távozott, teljhatalmú helytartójává rendelt.

Azután visszautasítja a személyét illető vádakat. Egyebek között a következő nyilatkozatot adták szájába: «Jobb,

* A röpirat magyar és német nyelven névtelenül és a nyomtatási hely megnevezése nélkül jelent meg és negyedrétű 24 levélből áll. Csak két példánya ismeretes. SZALÁRDI egész terjedelmében fölvette krónikájába. Újabb Nemzeti Könyvtár. II.

hogy az egész országot vadak lakják, hogy sem mint az eretnekeknek benne való maradást engedjenek». «Esküszik — úgymond — hogy soha az se szájába se elméjébe nem jött.»[1]

V.

Bethlen ez alatt kardcsapás nélkül ejtette hatalmába az ország nagy részét. Míg II. Ferdinánd a német birodalom gyűlésén keresett segélyt, Leopold főherczeg, ki őt Bécsben helyettesíté, tétlen tanúja volt a fejedelem előnyomulásának. Október elején kezdett a császári tábornokokkal a magyarországi hadviselés tárgyában értekezni. Ekkor Bethlen már Pozsony alatt állott. Forgách nádor, képtelen lévén ellenállani, a várat és a szent koronát átadta neki. Sőt miután biztosítást kapott tőle, hogy nádori hatóságát tiszteletben fogja tartani, tanácsa és jóváhagyása nélkül semmit sem fog tenni, maga is hozzá csatlakozott, hogy így befolyását az ország javára és a király érdekében érvényesíthesse.

Első ténye az volt, hogy Bethlen fölszólítására, Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Azonban Ferdinánd eltiltotta híveit a megjelenéstől.

A fejedelem mindamellett kisérletet tett, hogy Pázmányt megjelenésre bírja. A nádor által külön oklevelet küldött néki, melylyel őt biztosítja, hogy ha «barátságos, békés érzülettel és nem ellenség gyanánt jő, ő maga és kisérete teljes szabadságnak fog örvendeni Pozsonyban, és akadálytalanúl távozhat onnan.»[2]

Pázmány természetesen visszautasította a meghivást, és tüzetesen indokolta elhatározását. «Mikor — így válaszol a nádornak — minden törvényünk és szabadságunk fölforgattatott, mikor prédára és rabságra hozatott álla-

1 A röpirat hasábosan, latin és magyar szöveggel jelent meg. Név és hely nélkül. Kis negyedrétű 10 lapon.

2 Bethlen 1619 november 15-iki biztosító levele. MILLER-nél. I. 26.

potunk, . . . főurak és prælátusok méltatlan rabságokkal rongáltattak; várak, kástélok, nemes udvarházak prédára vettettek; . . . egyszóval fundamentomból országunk minden törvénye fölforgattatott; . . . nem tudom, mint bocsássa ember levélre életét.» Továbbá az országgyűlésnek összehívására a nádor nem volt följogosítva; a király pedig eltiltotta megtartását. «Magam felől resolute irom kegyelmednek, hogy valamíg Ferdinánd király él, soha mást nem uralok. Lássa, ki mit mível, és mint menti Isten és világ előtt magát.» Előrelátja, hogy az országgyűlés oly útra fog lépni, «melyre — úgy mond — hitem, üdvösségem és tisztességem vesztése nélkül semmiképen nem mehetnék . . . Vak uram az, a ki rosta által nem lát.»[1]

És csakugyan az országgyűlésen egybegyűlt rendek többsége nem titkolta azon szándékát, hogy Bethlen Magyarország királyává választassék. Csakhamar tárgyalás alá kerültek a választási föltételek, melyeket deczember közepén bemutattak a fejedelemnek. Ez azonban szükségesnek látta, hogy hívei túlbuzgalmát mérsékelje. Nyugtalanító hírei érkeztek a portán beállott fordulat felől, mi arra késztette, hogy újabb követséget bocsásson oda.[2]

Egyszersmind kész volt a királylyal béke-alkudozásokba bocsátkozni. A Pozsonyba küldött királyi biztosokat, kiknek élén Lépes Bálint kalocsai érsek, a királyi cancellár állott,[3] kitüntetésekkel halmozta el, és úgy nyilatkozott, hogy «ha ő felsége a császár parancsolja, kész személyesen Bécsbe menni, kezeit és lábait megcsókolni, fejét is rendelkezésére bocsátani».[4] A béke-föltételeket következőképen formulázta: Magyarország fejedelme czímével ru-

1 PÁZMÁNY levelének dátum nélküli egykorú másolata az Országos Levéltárban.

2 Bethlennek 1620 február 20-dikán portai követéhez intézett utasítása. Történelmi Tár. IV. 200.

3 Bethlennek imént idézett 1620 február 20-iki levele.

4 Bibboni Bertalan flórenczi ügyviselőnek Pozsonyból 1620 január 6-ikán írt jelentése.

házzák föl; négy megyét örökösen, néhányat élethossziglan engedjenek neki át; Pázmányt, a királyi személynököt és néhány más országos főtisztviselőt törvényellenes magokviseleteért megfelelő büntetés érje.[1]

A király ezen föltételeket nem fogadta ugyan el, de nagy áldozatokra volt kész, hogy a félelmes ellenséget lefegyverezze. A római birodalmi herczeg czímét, Oppeln és Ratibor herczegségeket, négy magyarországi megyét örökösen, nyolczat élethossziglan ajánlott.

Bethlen ekkor nyolcz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött, melynek tartama alatt, az állandó béke létrehozása végett országgyűlés fogna tartatni.

A pozsonyi országgyűlés mindazáltal, nem gondolva a béke-alkudozásokkal, folytatta tevékenységét. Bethlent «Magyarország teljes hatalmú fejedelmévé» választotta. És a protestánsok részére nemcsak a tőlök elvett templomok visszaadását rendelte el; de Pozsonyban, Nagyszombatban oly templomokat és intézeteket engedett át nekik, melyek mindenkor katholikusok birtokában voltak, sőt úgy rendelkezett több helyen, hol csak egy templom létezett, hogy azt a katholikusok és protestánsok közösen használják. A jezsuitákat az országból száműzte. Az országból kimenekült főpapokat és urakat a közjó és a szabadság ellenségeinek nyilvánította, megállapítván, hogy a jövő országgyűlésig vissza ne térhessenek; Pázmány-, Balásfi- és Homonnaira előre kimondatott, hogy őket a következő országgyűlés örökre számúzi.

A király a békekötés létrejöttében bízva, a pozsonyi végzéseket ignorálta. De Pázmány a magyar clerus nevében, ünnepélyes óvást tett mindazon végzések ellen, melyek az egyházra és egyházi férfiakra hátrányokat és sérelmet foglalnak magokban.[2]

1 A Bécsben levő magyar tanácsosok 1620 január 11-iki előterjesztése.
2 MILLER-nél. I. 32.

Bethlen viszont minden alkalmat fölhasznált, hogy ellenséges indulatát Pázmánynyal éreztesse. Így például értesülvén arról, hogy néki Nagyszombat városánál hatszáz forintja van letéve, ezen összegről, «mint száműzött ember vagyonáról» rendelkezett; felét a protestáns templom építésére, felét szegény tanulók segélyezésére szánta.[1]

Pázmány lelkét a csapások, melyek Bethlen támadása következtében az országra, az egyházra és személyére nehezedtek, mély elkeseredéssel töltötték el. Ez természetszerűen befolyással volt fölszólalásaira, mikor a bécsi tanácskozmányokban, a Bethlenhez intézendő királyi iratoknak vagy a hozzá küldendő királyi biztosok utasításainak megállapítása került szőnyegre. Nem engedte, hogy a király Bethlen sértő nyilatkozatait megtorlás nélkül, vádjait czáfolatlanul hagyja; nem habozott oly megállapodásokat ajánlani, melyek a béketárgyalások megszakítását vonhatták magok után.

Úgy a császári titkos tanács üléseiben, mint a Bécsbe menekült magyar tanácsosok értekezleteiben, szavának döntő súlya volt; a kormány magatartásának ő adott irányt. Minden fontosabb levél, utasítás vagy rendelet, fegyverszüneti vagy békekötési oklevél, befolyásával és közreműködésével készült. Az állam-iratok fogalmazatai, melyek ránk maradtak, és többnyire Ferenczfi Lőrincz, a magyar cancellária ritka tevékenységű titkára, tollából származtak, magokon viselik Pázmány szellemének és kezének is nyomait.[2]

1 Bethlennek 1620 márczius 26-diki rendelete Nagyszombat város levéltárában.

2 Pázmány által átdolgozott vagy kijavított fogalmazatok nagy számban találhatók a bécsi állami és a magyar Országos Levéltárban. Vannak iratok, melyek kétszer-háromszor újra fogalmaztattak, és mindegyik PÁZMÁNY változtatásait tünteti föl.

VI.

Bethlen a beszterczebányai országgyűlést július 3-ikán harczias szellemű beszéddel nyitotta meg. Kijelenté, hogy a béke létrejöttére csekély a remény. Fölhívta a rendeket, hogy a véghelyek ellátásáról és a háború szükségleteiről gondoskodjanak. Ezek ragaszkodásukat személyéhez és vállalatához bebizonyítandók, szoros szövetségre léptek vele, erről oklevelet állítottak ki, melyet egyenként aláirásukkal láttak el.

Ilyen előzmények után Pázmány szükségesnek látta, hogy a király is határozottan lépjen föl. Tanácsára, II. Ferdinánd megbízta Beszterczebányán levő biztosait, hogy a csehekkel fönnálló szövetség és a fejedelemmel kötött egyesség fölbontását kívánják, és amennyiben czélt nem érnek, a tárgyalásokat szakítsák meg.*

És csakugyan, mikor fölhívásukra a rendek kijelentették, hogy szövetségeseiktől el nem szakadhatnak, a királyi biztosok augusztus 15-ikén az országgyűlést a király nevében feloszlatottnak, végzéseit eleve érvényteleneknek nyilatkoztatták, és visszatértek Bécsbe.

Az országgyűlésnek az volt a válasza, hogy Bethlent Magyarország királyává kiáltotta ki. Számosan hívei közől kéréseikkel ostromolták, hogy követve a pfalzi választófejedelem példáját, kit tizenkét református pap Csehország királyává koronázott, ő is koronáztassa meg magát. Alvinczi Péter, a kassai lelkész, ki mint udvari pap kísérte, készznek nyilatkozott, hogy fejére helyezi szent István koronáját: «Úgy ám — ellenveté Bethlen nevetve — de te nem vagy esztergomi érsek.» «Felségedtől függ — felelé

* Az 1620 július 24-ikén kelt királyi iratnak PÁZMÁNY által javított és több lényeges ponttal megtoldott fogalmazata az Országos Levéltárban.

a prédikátor, — esztergomi érsekké nevezni ki.» «De csak koronás király nevezhet esztergomi érseket!» volt a fejedelem válasza, melylyel a párbeszédnek véget vetett.[1]

Évek multával, épen Alvinczihez írva levelet, megelégedéssel gondolt vissza azon elhatározására, hogy a koronázástól tartózkodott. Éles tekintete előre látta a fordulatot, mely a rendek érzelmeiben és az események alakulásában be fog következni.[2]

Mindazáltal azon mozgalomnak, mely a kath. egyház hatszázados szervezetének fölforgatását tűzte ki czélúl, nem állott útjába. Pázmánynak a nádor által előterjesztett emlékirata, melyben az országgyűlést az elhamarkodott intézkedésektől óvta, hatástalan maradt.[3]

Az ország rendei «a kölcsönös egyenlőség szempontjából» elhatározták, hogy miként a protestánsoknak három superintendensök van, a katholikusoknak szintén három püspökük legyen: Egerben, Nyitrán és Győrött, kétezer forint fizetéssel, és hat káptalannal, melyeknek kanonokjai kétszáz forint fizetést kapnak. Az egyházi javak az ország közszükségeire, különösen a véghelyek fönntartására, fordíttatnak.

A kimenekült főpapok és főuraknak újabb határnapot tűztek ki, a meddig visszatérhetnek az országba. Pázmányra és Balásfira nézve kivételt tettek, őket mint a haza ellenségeit örökre száműzték.

Pázmány most sem késett a személyére és az egyházra vonatkozó végzések ellen fölszólalni. Védiratot szerkesztett, melyet nyomtatásban közrebocsátott. Az országgyűlés ítéletétől a közvéleményhez föllebbezett. Mindenekelőtt kimutatta, hogy a beszterczebányai gyűlés, a főpapi

1 Révai Péter elbeszélése «De Sacra Corona» czímű munkájában. SCHWANDTNER: Scriptores Rerum Hung. II. 478.

2 1627 ápril 3-ikán kelt levele. Századok. 1868. folyam. 232.

3 Pázmány maga emliti ezt. Vindiciæ» czímü röpiratában. 25.

rend távolléte és a törvényes király feloszlató rendelete következtében, a törvényszerűség föltételeit nélkülözi. Továbbá a kath. egyházra vonatkozó rendelkezések már azért is érvénytelenek, mert azokkal a kath. clerust, törvényes eljárást mellőzve, idézés, kihallgatás és vizsgálat nélkül, fosztották meg birtokaiktól. Azután bonczolja az okokat, melyekkel az országgyűlés a végzést támogatta. Az első ok az, hogy a clerus nem az isteni tisztelet emelésére használta föl javait. Különös — úgy mond — hogy Bethlen és követői buzgólkodni látszanak az isteni tiszteletért, míg végzéseik kiirtására czéloznak. Annak megítélésére, vajjon a clerus az isteni tiszteletről miként gondoskodott, nem illetékesek.

A második ok az, hogy a clerus gőgjének táplálására és fényűzésre használta föl javait. Voltak idők, a mikor ilyen vád az igazságnak legalább külszínét mutatta volna föl. De annyira megfogytak az egyházi javak, hogy szegénység és nélkülözés a főpapok osztályrésze. A magyarországi érsekek és püspökök összes jövedelme alig haladja meg a hatvanezer forintot. «Magamról — úgy mond — állíthatom, hogy két éven át, jövedelmem egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; kétharmadnál sokkal többet papnöveldék, collégiumok, szegény-házak alapítására, tanulók, koldusok, utasok segítségére, templomok építésére és diszítésére fordítottam.» De ha némelyek másként jártak volna el, sőt talán feslett életet is folytattak volna, az nem elég ok arra, hogy az egész clerust javaitól és becsületétől megfoszszák. Egyébiránt a clerus erkölcsiségére nézve is áll az, a mit szent Ágoston mond, hogy valamint a jó barátok dicsőítésének, úgy az ellenség ócsárlásának nem kell hitelt adni.

Azt a vádat, hogy clérus a haza nyugalmát felzavarta, a zsidók is emelték Krisztus és az apostolok ellen. Folytonosan ismétlődik a farkas és a bárány esete. A fölke-

lők az alattvalói hűség kötelékeit széttépik, az országot pusztítják és elfoglalják, a királyi tisztviselőket elfogják, a főpapokat bántalmazzák, a törvényeket és jogokat felforgatják; és mégis a clerus felelős minden bajért. Pedig a clerus soha senkinek sem tört vesztére, cselszövényeket nem szőtt, lázadásokat, zavarokat nem támasztott.

Saját személyére térve át, rágalomnak bélyegzi azon állítást, hogy ármányokkal szerezte meg az esztergomi érsekséget. Ráfogás az, hogy a régi családok hősi sarjait megvetette, rosz hazafinak mutatta magát, és az országban támadott zavaroknak ő az okozója. Általános kifejezéseket használnak, mert a vádat indokolni nem tudják. De föltéve, hogy szóval vagy tettel csakugyan megsértett valakit, ezért nem tekinthető az országos zavarok okozójának. «Milyen következtetés! Az érsek megsért valakit; tehát profanáljuk a templomokat, forgassuk föl a püspöki székeket, nyomjuk el a clerust, öljük a papokat, mondjuk föl a hűséget a királynak, válaszszunk más királyt, semmisítsük meg az ország jogait! Ha ez a következtetés észszerű, úgy, nem tudom, mi az elmebetegek őrjöngése!»

Híresztelik, hogy Homonnai Györgyhöz írt leveleit, melyekben vészteljes ármányok és kegyetlen tervek nyomára jöttek, fogták el, s igérték, hogy az országgyűlésen bemutatják. De nem tették; e helyett aláírásokat és pecséteket hamisítva, leveleket koholtak, melyekkel hiszékeny embereket tévútra vezettek. «Lelkiismeretemre mondom, soha, sem tollal, sem tettel az ország romlására nem törekedtem. Ha mindazáltal ellenállani a lázadóknak, felszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a kath. egyházat és papságot hajdani állapotába, törvényes önvédelemmel elhárítani a törvénytelen erőszakot; ha mindez Bethlen szemeiben annyit tesz, mint a haza romlására törni, úgy elismerem, hogy ezt teljes erőmből cseleked-

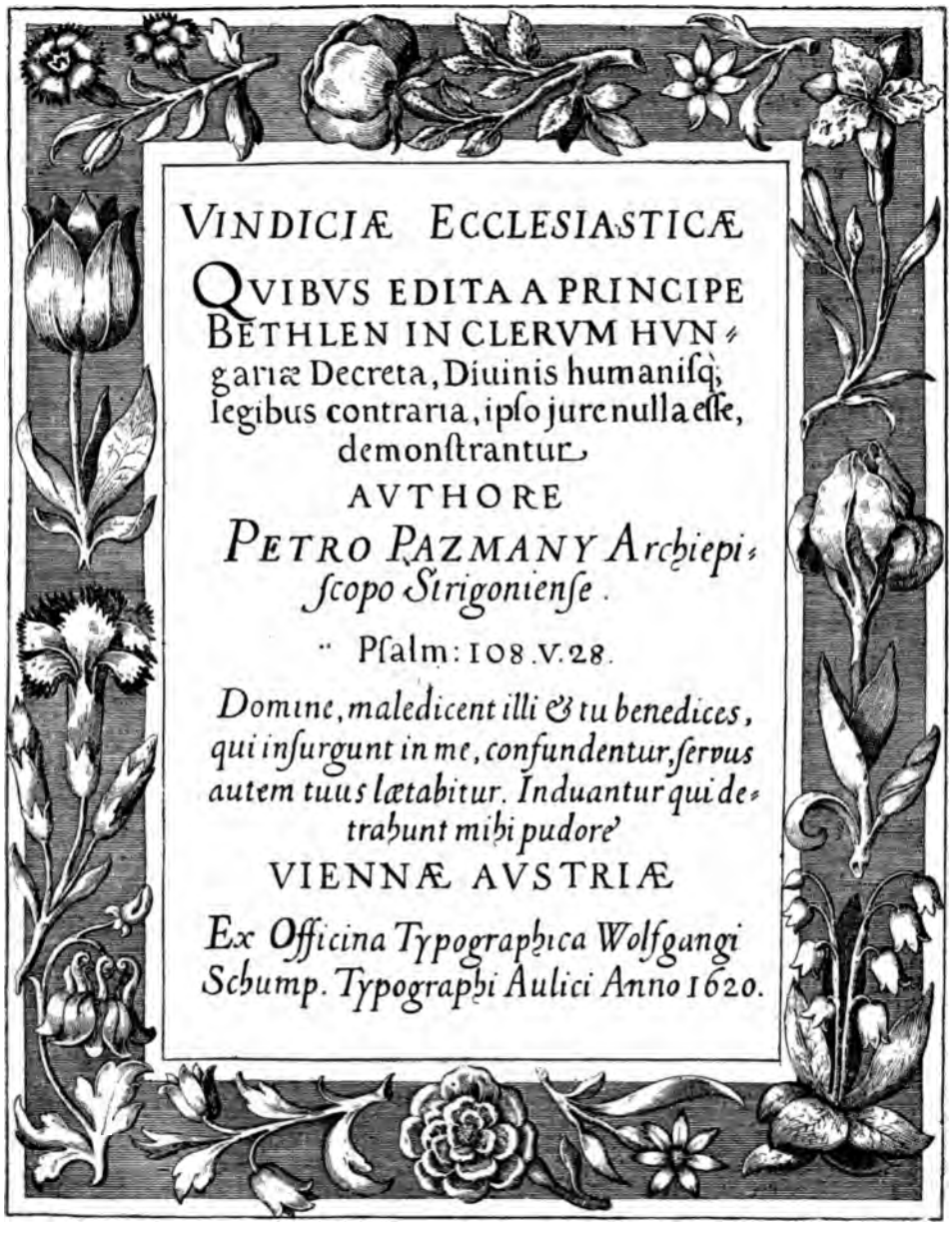

VINDICIÆ ECCLESIASTICÆ

QVIBVS EDITA A PRINCIPE BETHLEN IN CLERVM HVNgariæ Decreta, Diuinis humaniſq; legibus contraria, ipſo jure nulla eſſe, demonſtrantur.

AVTHORE

PETRO PAZMANY Archiepiſcopo Strigonienſe.

Pſalm: 108. V. 28.

Domine, maledicent illi & tu benedices, qui inſurgunt in me, confundentur, ſervus autem tuus lætabitur. Induantur qui detrahunt mihi pudore.

VIENNÆ AVSTRIÆ

Ex Officina Typographica Wolfgangi Schump. Typographi Aulici Anno 1620.

25. A VINDICIAE CZIMLAPJA.

tem. Homonnai grófot leveleimmel intettem és buzdítottam, igyekezzék törvényes eszközökkel a haza elrablott szabadságát visszaállítani, Bethlen kárhozatos törekvéseit meghiusítani, az ország erőszakos földúlását megakadályozni. Ezt nem tagadom. De ezzel a haza elnyomott szabadságának visszaállítására, nem vesztére és romlására törtem. Ezt tiszta lélekkel állíthatom!»*

VII.

Az országgyűlési tárgyalásokat csakhamar a csaták zaja váltotta föl. Bethlen szeptember havában újra támadólag kezdett működni. Fegyvereit szerencse kísérte. A Dunán túli országrészt egész a Dráváig meghódította.

De a hadjárat sorsa Magyarország határain kívül dőlt el. Miksa bajor fejedelem, a katholikus liga vezére, Ausztriát engedelmességre szorította; majd Bouquoi császári tábornokkal egyesülvén, Csehországba nyomúlt és Prága közelében, a fehérhegy tövénél, megsemmisíté a fölkelők haderejét. Frigyes ellenkirály Németországba menekűlt; a csehországi rendek meghódoltak.

Bethlen azon veszélylyel szemben, hogy a császár most már ellene öszpontosithatja egész erejét, ismét föl akarta venni a békealkudozások fonalát. XIII. Lajos franczia király, ki attól tartott, hogy a németországi vallási mozgalmak a franczia hugenottákat is vallásszabadságuk kiküzdésére készethetik, már korábban közbenjáróúl ajánlkozott. Most, Bethlen megkeresésére, bécsi követei rábírták Ferdinándot, hogy a tárgyalások megindításához beleegyezését adja.

A franczia követek és a két fél biztosai, az 1621-ik

* A röpirat czíme: «Vindiciæ Ecclesiastice quibus edita a Principe Bethlen in Clerum Hungariæ decreta divinis hismanique legibus contraria ipso iure nulla esse demonstrantur», Bécsben, 1620 nyomatott.

év elején Hainburgban jöttek össze. De Bethlen azon kívánatait, melyek a királyi czím megtartására és tizenhárom felsőmagyarországi megye átengedésére vonatkoztak, a királyi udvarnál — főleg Pázmány befolyása következtében — visszautasították.[1] A tárgyalások ápril második felében eredménytelenül felbomlottak.

Bethlen ismét folytatta a háborút. De habár Zólyom és Érsekujvár közelében, valamint a Dunán túl is jelentékeny győzelmeket vívott ki, környezetében mindinkább tért foglalt az elégületlenség, melyet a hosszantartó válság következményei és a fejedelem magatartása előidéztek. Pázmány kizsákmányolta ezt a helyzetet, és oda törekedett, hogy a katholikus főurakat a király hűségére visszavezesse.[2] Ez többeknél sikerült. Legnagyobb jelentőségű volt a nádor visszatérése. Forgách Zsigmond a franczia közbenjárók előtt megjelenvén, kinyilatkoztatta, hogy «mivel Bethlen makacssága és önzése az alkudozások sikerét meghiusítja, nádori tisztének közbenjárói hivatása által késztetve, Bécsbe megy, hogy a királylyal az ország nyugalmának helyreállításáról tanácskozzék.»

Majd gróf Thurzó Imre is érintkezésbe lépett Pázmánynyal, és felajánlotta szolgálatait a béke létrehozása érdekében.[3] A primás örömmel fogadta közeledését, és leveleiben meleg szavakkal buzdította igyekezetei folytatására. «Adta volna az Úristen — írja neki — hogy ennekelőtte is mindnyájan a szép, csendes és békességes állapotot megbecsülvén, ezt a nagy tűzet ne gerjesztik vala, mely immár is sok ezer hazánkfiait megemésztette,

1 Bécsben egybegyűlt tanácsosok conferentiájának több jegyzőkönyve meg van az Országos Levéltárban. Azokból Pázmány nyilatkozataival is megismerkedünk.

2 Bethlen 1621 márczius 20-ikán írja, hogy leveleket fogott el, melyekből kitünt, hogy többen hívei közöl «ki immediate császárral, ki Pázmánynyal, s ki egyébbel tractáltanak». Erdélyi Történeti Adatok. II. 387.

3 A flórenczi udvar bécsi követének július 31-iki jelentése.

és ha idején elejét nem veszik azok a kiken áll, félő, hogy utolsó veszedelemre ne hozza édes hazánkat, kit az Úristen kegyelmesen eltávoztasson. Azt kegyelmednek magam felől ajánlhatom, hogy az szent békességnek véghezvitelében örömest minden értékemet és tehetségemet buzgó szívvel foglalom.»[1]

Pázmány személyesen óhajtott vele találkozni, hogy bizalmasan értekezzenek.[2] Ezen szándék valósítását a kölcsönös bizalmatlanság meghiusította ugyan; de a békealkudozások útjában álló akadályokat sikerült elhárítaniok.

A király öt biztost nevezett ki. Névleg Ditrichstein olmützi bíbornok-érsek állott élükön; tényleg Pázmány volt vezetőjök. Bethlen biztosai között Thurzó Imre foglalta el a főhelyet; de alig kezdődtek meg (1621 október 11-ikén) az alkudozások, a nagyreményű ifjút, fényes pályája küszöbén, a halál elragadta. Helyére a fejedelem gróf Thurzó Szaniszlót küldötte.

A tárgyalások kezdetben nem igértek kedvező eredményt. A fejedelem megbízó-levelében magát «választott királynak» nevezte, Pázmánytól pedig megvonta az érseki czímet. Mire Ditrichstein óvást emelt a királyi czím használata ellen; Pázmány pedig kijelentette, hogy a besztercze-bányai végzések érvénytelenek lévén, az érseki czímet magától elvitatni nem engedi.

A föltételek tárgyában is a két fél álláspontja nem látszott áthidalhatónak. Bethlen ragaszkodott a tizenhárom megyéhez, a király legfölebb négyet volt hajlandó átengedni. Nyolcz napi meddő tanácskozás után, a királyi biztosok már meg akarták szakítani az alkut.

De időközben Pázmánynak sikerült megnyerni Thurzó Szaniszlót. Valószínüleg kilátást nyitott neki arra, hogy a

1 PÁZMÁNYnak 1621 augusztus 23-ikán Thurzóhoz írt levele az Országos Levéltárban.

2 PÁZMÁNYnak 1621 augusztus 30-ikán Thurzóhoz írt levele ugyanott.

gróf Forgách Zsigmond halála által imént megüresedett nádori méltóságra fogja segíteni.

Thurzó egy részről a királyi biztosokat felszólította, hogy a négy megyén fölül még legalább kettőt-hármat ajánljanak meg; másrészről Bethlennek hathatósan ajánlott engedékenységet. A fejedelem e miatt megneheztelt. «Az legnehezebb — írja — hogy magoknak nincsen kegyelmeteknek semmi kedve az én igazságomhoz, kicsiny becsületemnek oltalmazásához, hanem minden rátiókkal, valamelyiket elméjében feltalálhat, csak engemet ostromol irásuk által, hogy ut et qualitercumque a békességet vigyem véghez.» De mivel ugyanakkor hadainak kapitányaitól azt a jelentést kapta, hogy «az vitézlő nép nagyon megunatkozott volna az hadakozástól, kívánják igen a békességet és félő volna, hogy sokan közülök a télen haza oszolnának»; kényszerítve látta magát arra, hogy engedjen.

Új év napján (1622) írták alá a két fél biztosai a békekötés okmányait. Bethlen a királyi czímet leteszi, az országnak általa elfoglalva tartott részeit visszaadja, igéretet tesz, hogy jövőben a király és alattvalói ellen nem fog ellenséges támadást intézni. Viszont a király hét megyét élethossziglani birtoklásra, két sziléziai herczegséget örökös birtokul enged át, és igéri, hogy ha Bethlen a török által megtámadtatnék, segítséget fog néki küldeni.

Ugyanakkor a király külön oklevélben az ország rendeit biztosította, hogy az ország szabadságait és törvényeit, különösen a bécsi békekötést, az 1608-ik évi törvényeket és saját választási föltételeit tiszteletben tartja, általános amnestiát enged, hat hónap alatt országgyűlést hív össze, a sérelmeket orvosolja, és a törökkel a békességet föntartja.

Így végződött a harmadfél esztendeig tartó küzdelem. Eredménye az volt, hogy Bethlen hatalma, területek szerzése és tekintélyének növekedése által, jelentékenyen gyarapodott, a nemzet szabadságait biztosító okiratok száma

egygyel szaporodott. De a nikolsburgi békekötés a nemzetnek a királyi hatalom irányában, a protestantismusnak a kath. egyházzal szemben új jogot nem szerzett, jogainak új biztosítékot nem nyújtott.

Nevezetes tény, hogy a mozgalom folyamán a győztes fél szenvedélyeinek a kiküzdött sikerek nem adtak táplálékot. A kassai és jászai véres események nem ismétlődtek. Még a nagyszombati jezsuiták is visszatérhettek rendházukba, anélkül, hogy bántalmaknak lettek volna kitéve; maga Bethlen tisztelettel járt el irányukban, sőt diplomacziai megbízásokkal küldi őket Bécsbe. A protestánsok elfoglalják ugyan a kath. templomokat, hol szerét tehetik; de a kath. egyház emlékei s szent tárgyai meg voltak kimélve rombolástól, melyre a forradalmak másutt elragadtattak.

Figyelemreméltó a készség is, melylyel a fölkelés vezérei s részesei a fegyvert leteszik. Türelmetlenebbül sóvárogtak a béke létrejöttére, mint előbb a harcz megnyitására.

Amint Bethlen az 1622-ik esztendő elején az országból kivonul, minden azon állapotba tér vissza, melyben a fölkelés találta. A rendek, kik imént Bethlent királylyá kiáltották ki, és úgy nyilatkoztak, hogy «készebbek magukat halomba rakatni fejenként, hogy sem mint attól elálljanak»; meghódolnak II. Ferdinánd előtt, kit esküszegéssel vádoltak volt. A főpapok elfoglalják székhelyeiket, a szerzetesek házaikat. A pozsonyi és beszterczebányai országgyűlés végzései feledésbe mennek.

Másrészről Pázmány is fátyolt vet a történtekre. És a fejedelemnek, ki a haza ellensége gyanánt bánt el vele, baráti jobbját nyújtja azon levélben, melyet a békekötés után intéz hozzá.

«Hogy az Úristen, írá, mind az mi kegyelmes Úrunk szívét s mind az felséged elméjét arra vezérlették, hogy az szegény községnek számlálhatatlan ínségének és az keresztyén vérontásnak véget vetvén, az szent békesség végben

mene, méltán hálákat adhatunk ő szent felségének, kiért én is örvendezni akarok felségednek ez kis irásommal.

«E mellett minthogy az visszavonó üdőnek állapottya magával hordozza az gyülölködésre való okokat, felségedet kérem, hogy az elmúlt dolgokat feledékenységben hagyván, tartson engemet jó akarójának, bizonyos lévén abban felséged, hogy valameddig az én kegyelmes uram és koronás királyom megnyugszik az felséged jó forgódásában, én is igyekezem azon, hogy az én vékony értékem és tehetségem szerént kedveskedgyem mindenben felségednek. Viszontag felségednek hasonló jó akarattyát várván. Tartsa és álgya meg Isten felségedet sok jókkal.»*

* PÁZMÁNYnak Nikolsburgból 1622 január 10-kén Bethlenhez egészen sajátkezüleg írt levele a gyulafehérvári Batthyányi-könyvtárban.

26. II. FERDINÁND ÉRME.

27. SOPRON A XVII. SZÁZADBAN.

ÖTÖDIK FEJEZET.

(1622—1629.)

I.

A NIKOLSBURGI egyesség véget vetett a polgárháborúnak, mely Magyarországon harmadfél esztendeig dúlt. II. Ferdinánd, miután a hatalmas erdélyi fejedelmet kielégíté, a nemzet megnyugtatására irányozta figyelmét. Igéretét, hogy hat hónap lefolyása alatt országgyűlést tart, beváltandó, 1622 ápril 3-dik napjára a rendeket Sopronba egybe hívta. De Bethlen és átalán a magyarok irányában még bizalmatlanságot táplált, s ezért az országgyűlésen jelentékeny haderő élén szándékozott megjelenni.

Készületei a felsőmagyarországi rendek közt aggodalmat keltettek, s ezek követeket küldve Bécsbe, arra kérték a királyt, hogy ne fenyegesse fegyveres erő összpontosításával az országgyűlés szabadságát.

Bethlen kétszínü magatartást követett. Pázmányhoz intézett levelei egyikében a rendek kívánságát támogatta,

a másikban azt a tanácsot adta, hogy a király ne menjen személyesen az országgyűlésre, vagy pedig ha megy, jól fölfegyverezve jelenjék meg ott.[1] Egyidejűleg hírek érkeztek olyan nyilatkozatairól, melyekből az tűnt ki, hogy a nikolsburgi egyességet csak fegyverszünetnek tartja, nem állandó békének. Pázmánynak volt bátorsága őt a hírek felől tudósítni. De habár a fejedelem azokat rágalmaknak bélyegezte is,[2] senkit sem nyugtatott meg.

Pázmány ugyanakkor a király megbízásából, Magyarország egy részét bejárta, hogy a rendek hangulatára befolyást gyakoroljon. A tudósítások, melyeket észleletei és igyekezetei eredménye felől az udvarhoz küldött, megnyugtatók voltak. De ő a közvélemény igényei elől sem zárkózott el, és azokat a trón lépcsőinél tolmácsolta; többi közt arra is figyelmeztette a királyt, hogy lehetőleg csekély számú hadat vonjon össze Sopron vidékén, és mutasson a rendek iránt bizalmat.[3]

Azon eredmények között, melyeket Pázmány az országgyűlés békés lefolyásának biztosítása tekintetében fölmutathatott, legjelentékenyebb volt az, hogy Thurzó Szaniszlót mind szorosabb kötelékekkel csatolta a király szolgálatához.

Miután a nádori méltóság elnyerését, hihetőleg már Nikolsburgban, kilátásba helyezte volt neki, most kézzelfogható előnyben részesíté őt közbenjárása által. Bethlen ugyanis Thurzónak, szolgálatai és áldozatai fejében, a túróczi prépostság birtokait tizenötezer tallér erejéig beírta. A nikolsburgi egyesség megállapította, hogy a legközelebbi országgyűlés a Bethlen által beírt vagy elzálogosított jószágoknak törvényes birtokosaik részére visszaadása és azok-

1 Bethlennek 1622 márczius 22-ikén PÁZMÁNY-hoz írt levele MILLER-nél I. 42. Másik leveléről a velenczei követ 1622 márczius 12-iki, a flórenczi április 2-iki jelentésében szól.

2 Bethlennek április 22-ikén PÁZMÁNY-hoz írt levele. Hazai Okmánytár. I. 434.

3 A velenczei követ márczius 12, 30 és május 7, a flórenczi követ április 2, 9, 16, 23, 30-iki jelentései.

nak kik pénzt adtak, kárpótlása iránt intézkedni fog. Minthogy Thurzó a jószágokért pénzt nem adott, az ő igényei kétségesek valának, és mindenekfölött érdekében állott, ügyét az országgyűlés megnyitása előtt hozni tisztába. Pázmány, a császári gyóntató útján, kivitte II. Ferdinándnál, hogy ez magánpénztárából az egész tizenötezer tallért kifizette, mire Thurzó a jószágokat visszabocsátotta. A főpapok, amint erről értesültek, zúgolódni kezdettek Pázmány ellen, mivel attól tartottak, hogy a többi elidegenített egyházi javak visszaváltásánál is a teljes beirási-összeget kénytelenek lesznek azonnal kifizetni. De utóbb meggyőződtek arról, hogy Pázmány jól számított.*

Az országgyűlés május közepén nyilt meg. A rendek mindjárt a nádori méltóság betöltését sürgették. És 150 szavazatból Thurzó Szaniszlóra 80 esett, míg a katholikus párt jelöltje, Esterházi Miklós, 65-öt kapott.

De Thurzó megválasztatása csak látszólag képezett a protestánsokra nézve diadalt. Igényeiket, melyekkel az országgyűlésen fölléptek, nem bírták érvényesíteni, és mikor a hosszú vitának szavazás vetett véget, a protestáns rendek közűl is többen járultak azon határozathoz, hogy vallási tekintetben a korábbi állapotok tartassanak fönn. Az elidegenített egyházi javakra vonatkozólag pedig olyan végzés alkottatott, mely a katholikusoknak kedvezett.

Az új nádor, míg fontos elvi kérdésekben engedékenységet tanusított, egy jelentéktelen formai kérdés miatt összeütközésbe jött Pázmánynyal.

Az országgyűlés alatt a király második nejét, Eleonorát, Pázmány és a veszprémi püspök, ünnepélyesen megkoronázták. Az egyházi szertartást követő lakomán, régi szokás szerint, a primás a nádor előtt foglalt helyet. Thurzó úgy volt meggyőződve, hogy ezzel a nádori mél-

* Az országgyűlésre küldött pápai uditore június 4-iki és július 15-iki jelentései.

tóság sérelmet szenvedett, és az ebéd végeztével szemrehányásokat tett Pázmánynak. Majd a királyhoz fordúlt, elégtételt kérvén a sérelemért. A király igyekezett őt megnyugtatni, és kérelmére leiratot állíott ki, melyben kimondja, hogy a mi a koronázási lakománál történt, «nem lehet hátrányára sem a nádornak, sem a nádori méltóság kitünősége-, tekintélye- és elsőbbségének, és ő az elsőbbséget, mely megilleti, minden előforduló esetben birni fogja.»[1]

Thurzó ezen okiratot diadalmasan bemutatá az országgyülésen. De ezzel megsértette Pázmányt, ki szintén féltékenyen őrködött magas állásának előjogai fölött, s ezeket most megtámadva látta. Bántotta őt az is, hogy a király a nádor javára döntvén el e vitás kérdést, úgy tüntette föl, mintha saját jogait a nádor rovására terjeszteni igyekeznék. Elégületlenségét még fokozhaták kárörvendő ellenségei, kik bizonyára nem mulasztották el ezen alkalmat kizsákmányolni.

Ily hangulatban kért a királynál kihallgatást. S kijelenté, hogy újabb surlódásoknak elejét veendő, a nádorral ezentúl nem akar találkozni, s a királyi tanácsból kilép.[2] A prímás jól tudta, hogy lemondása nem fog elfogadtatni, s hogy a király mindent megtesz kibékítésére. És csakugyan fenyegetése annyira hatott a királyra, hogy az a nádor részére kiállított leirat tárgyában, elég különös módon mentegette magát. Azt jelentette ki, hogy a leirat többet foglal magában, mint szóbeli nyilatkozata, a minek oka «talán a titkár gondatlansága».

S most parancsára, a magyar cancellár újabb királyi leiratot állított ki, melynek föladata volt az előbbit magyarázni és kiigazítani. «Miután a királyi felségnek — így szól — szándéka az esztergomi érsekség előjogait és

1 Az 1623 augusztus 4-ikén kelt királyi leirat az Országos Levéltárban.

2 A velenczei követ augusztus 13-iki jelentése.

kiváltságait sértetlenül föntartani: kívánja, hogy előbbi iratának szavaiból az érseki előjogokra semmiféle sérelem ne származzék.»[1] Ekként Pázmány lett a győztes fél. A nádor kénytelen volt megnyugodni. De nem szűnt meg neheztelni a primásra, és a szivélyes viszony, mely imént jött létre közöttök, fölbomlott. A nádor évek multával is, egyéb bajok közepett és betegség által elnyomva, élénk fájdalommal emlékezett meg ezen eseményről, mely hiuságát mélyen sértette.[2]

II.

Az országgyűlés után II. Ferdinánd a német birodalomba utazott. Távollétének tartamára kormányzóságot állított össze, melynek tagjai: Thurzó nádor, Pázmány, Esterházi Miklós, Zrínyi György és Bánffi Kristóf voltak. Pázmány nemcsak ezen testületben, de önállón is nagy tevékenységet fejtett ki, s Bethlen joggal czímezheté őt «Magyarország helytartójának».[3] Pozsonyi és nagyszombati palotái ismételve találkozási helyűl szolgáltak a kormányzóság tagjainak.[4] Sűrű levelezésben állott a felső részek kapitányai- és főuraival, s pontosan értesűlt minden figyelemreméltó mozzanatról.[5] Szakadatlan összeköttetésben állott a királylyal, kit fölkeresett jelentéseivel és tanácsaival. Buzdította, hogy Németországon és örökös tartományaiban igyekezzék visszaállítani a békét; ezt Magyarország szempontjából is sürgetően szükségesnek ítélvén, mert

1 MILLER-nél I. 44.

2 1624 augusztus 24-én Czobor Imre részére adott utasításában. Az Országos Levéltárban.

3 Hazai Okmánytár. II. 465.

4 «Ma vettem levelet fölső Magyarországból — irja PÁZMÁNY 1623 márczius 16. — s ma érkezett onnan megbizott emberem.» ESTERHÁZI II. 17. És 1623 ápril 17-én Széchi György főkapitány fordul PÁZMÁNY-hoz tanácsért. MILLER I. 46.

5 Igy pl. 1623 febr. 7-én a kormánytanács egy fölterjesztését Nagyszombatból intézi a királyhoz. ESTERHÁZI I. 12.

meg volt győződve, hogy ha az ország határain kívűl békeség uralkodik, Bethlen is nyugton marad. Kérte, hogy felső Magyarországba fő- és alkapitányt nevezzen; Pozsonyt, Óvárt, Füleket, Szendrőt és Újvárt erősítesse meg; a katonákat rendesen és jó pénzzel fizettesse. Kötelességének tekinté leplezetlenül föltárni az ország szomorú állapotát, s nem titkolta el a király előtt, hogy «ha Bethlen most találna megindúlni, ellenállás nélkűl foglalhatná el az országot».[1] Pázmány ugyanis és vele a király többi tanácsosai, azon meggyőződésben éltek, hogy most mikor Németországon a háború újból lángot vetett, Bethlen a protestáns hatalmak fölhivásának engedve, támadólag föl fog lépni.

Ellentétben ezzel, a fejedelem folytonosan békés szándékait hangsúlyozta, sőt szoros szövetségi ajánlatokkal és egy olyan tervvel lépett föl, mely, ha sikerűl, nemcsak hazánk viszonyaira, de az egész europai politikára lényeges befolyást gyakorolhat.

Első nejének, Károlyi Zsuzsannának halála után azon tervet karolta föl, hogy a császári családban fog új hitvest keresni. Ő is, miként két évszázaddal utóbb egy még hatalmasabb uralkodó, diadalainak dicsősége, diplomatiájának sikerei által nem látta sem nagyravágyó lelkét kielégítve, sem lángelméjének és szerencséjének vívmányait biztosítva.[2] Eddig ugyanis következtesen a Habsburg-ház gyengítésén munkálkodott. Magyar-országot az ausztriai ház kezeiből kiragadni, Erdélylyel egyesítve kormánya alá helyezni: ez volt törekvéseinek czélja, melynek elérését már-már biztosnak tekinté. De 1621 óta kiábrándúlni kezdett. A nehézségek nagyobbak voltak saját és szövetségeseinek hatalmánál. A protestans államok támogatása keveset használt neki; a török pártfogás inkább

1 ESTERHÁZI II. 18.

2 Kemény János is így fogja föl lépését. Autobiographia, Rumy-féle kiadás. I. 75.

hátrányára volt. A jelszavak, melyek 1619-ben zászlainak csáberőt kölcsönöztek, elvesztették hitelöket és értéköket.

Miután a török segítségével nem sikerült leküzdeni az ausztriai házat, könnyebbnek vélhette az ausztriai házzal szövetkezve a török ellen, szerezni koronát és birodalmat. És lelkét, melyet a hétköznapi ambitió nem volt képes betölteni, hatalmasan vonzhatá a szerep magasztossága, mely a keresztény civilisátió bajnokává fogná avatni, s nevét halhatatlan dicsőséggel környezni.

A tervezett szövetség őszinteségéről azonban magát is és az ausztriai dynastiát csak házasság által biztosíthatá. Ezért 1623 tavaszán megállapodott az iránt, hogy II. Ferdinánd ifjabb leányát, Czeczilia Renata főherczegnőt nőül kéri. Sógora Károlyi Mihály által Esterházi Miklóssal közlötte azon engedményeket és szolgálatokat, melyeket ajánl, ha kérése meghallgattatik. Tokaj-, Szathmár- és Váradba német őrséget fogad, és unokaöccsét kezesül a császári udvarba küldi. Kiviszi, hogy a király első szülöttje mielőbb magyar királylyá választassék, és Erdély a maga halála után a magyar koronához kapcsoltassék. «Ajánlja mindennemű szolgálatra magát, minden ellensége ellen ő felségének, ha kívánja szintén az imperiumban is, ha maga személyében kívánja is. Ha az alkalmatosság hozza, tudván a töröknek minden dolgait, és ha ő felségének az leszen kegyelmes jóakarata, kész lenne a törökre is arczúl támadni és a keresztyénség mellett szolgálni; interim állandó békességet szerezni, ha úgy tetszik ő felségének.» A katholikusokat «nem háborgatná religiójában, sőt azokhoz minden jóakaratját ajánlja, collegiumokat enged, templomokat ád és épít; s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát a kath. religiónak, talán maga is követője leszen, most is sokat szeret abban, és minden jóakarattal is van hozzájuk.» Ily ajánlatok után följogosítva hitte

magát azon reményre, hogy a király, a főherczegnő kezével együtt, a királyi czímmel is megtiszteli.[1]

Bethlen kérelme és ajánlatai úgy a császári család, mint Pázmány és a kormányférfiak részéről bizalmatlansággal fogadtattak.[2] Belátták ugyan, hogy ha Bethlen a főherczegnő kezéhez kötött igéreteit teljesítené, a király csakhamar képessé válnék háza és a katholiczizmus uralmát Magyarországban és a német birodalomban biztosítani, a porta és a protestantismus hatalmát megtörni.

De ekkor fölmerült a kérdés, vajjon komolynak és őszintének tartható-e Bethlen lépése? És ha igen, vajjon számíthatni-e arra, hogy ajánlatait teljesíti? Erre a legtöbben tagadó választ adtak. És csakugyan megfeledkezhettek-e arról, hányszor maradtak igéretei teljesítetlenek? Nem kellett-e visszaemlékezniök 1619-ik évi eljárására, mikor a királynak segítségét ajánlá a lázadó csehek ellen, s néhány hét múlva ezeket részesíté segítségben? Kétségeiket még inkább megerősíté ajánlatainak természete. Azok a legmerevebb ellentétben állottak múltjával és jellemével.

Eddig a protestantismus lelkesült bajnokának, buzgó hívének hirdeté és bizonyítá magát: most a katholikus érdekek és intézmények pártfogójává készül válni, sőt kilátásba helyezi, hogy talán maga is az egyház kebelébe lép. Eddig szoros szövetségek kötötték a portához s a prot. hatalmakhoz: most fölajánlja fegyverét megsemmisítésökre. Eddig minden áron megakadályozni igyekezett a német hadak bevezetését Magyarországba: most kész ezeknek megnyitni saját erősségeit. Eddig czélja volt Magyarországot az ausztriai háztól elszakítani, most hajlandó kivinni,

1 Károlyi által Esterházinak tollába mondott pontok. Esterházi M. Élete II. 33. l. Ezekkel megegyező KHEVENHILLER, a spanyol udvarnál levő császári követnek előadása. Annales Ferdinandæi, X. 167. l. És a madridi államtanács 1625 január 4-iki fölterjesztésére.

2 A bécsi nuntiu 1623 deczember 9-iki jelentése.

hogy II. Ferdinánd elsőszülötte mielőbb magyar királylyá megválasztassék; sőt azt is, hogy Erdély a maga halála után az ausztriai házra szálljon. És mi idézte elő ezen meglepő nagy fordulatot? Mit kíván elérni ily nagy áldozatok árán? Semmi egyebet, mint a főherczegnő kezét, «mert ő igen szereti e személyt, képét is leiratta».[1] De a királylyal az atyai szeretet elfogúltsága sem hitethette el, hogy leányának Czeczilia Renatának bájai — melyek egyébiránt az ifjú Kemény Jánost nem voltak képesek elragadni[2] — gyakorolták a meglepő hatást.

A királynak méltán lehettek komoly aggodalmai aziránt, vajjon a fejedelem házassági ajánlata nem tartozik-e diplomatiai cselfogásaihoz? Mindazáltal nem vélte tanácsosnak az ajánlatot egyenesen visszautasítani, nehogy a fejedelmet végleg elidegenítse. Kétségei között eszélyes határozatot fogadott el. Kijelenté, hogy a rokon spanyol udvar tanácsá kell kikérnie. Ezáltal időt nyert, s bevárhatá a viszonyok alakulását, mely biztos világot fogna deríteni a fejedelem czélzataira.

És csakhamar kitűnt, hogy a király aggodalmai alaposak voltak. Bethlen a hírt, hogy ajánlatai nem utasíttattak el, meglepő közönynyel fogadta, s most már a tervezett házasságra kevés súlyt helyezett. Ugyanis időközben a protestans szövetség hadai megindúltak Csehország felé és ezek vezérei fölhívták őt, hogy egyesüljön velök. Még egyszer fölvillan lelkében a remény, protestáns és török segélylyel megalázni Ausztriát; vagy talán arra gondol, hogy biztosabban elnyerheti a főherczegnő kezét, ha diadalmas hadaival Bécs kapui előtt üti föl táborát. Anélkül, hogy bevárná a spanyol udvar válaszát, augusztus végén, tízezer ember élén a király területére lép. Támadása tökéletesen készületlenül találta az országot.

1 Károlyi szavai. ESTERHÁZI II. 33.
2 Úgy jellemzi, hogy «nem igen szép». Autobiographia I. 65.

Ekkor a magyar kormányférfiak szeptember közepe táján Pázmány nagyszombati palotájában gyűltek össze, és a teendőkről tanácskoztak. Egyhangulag kifejezést adtak elhatározásuknak, hogy minden erővel ellenállanak. A veszély nagyságára utalva, kijelentették, hogy a király föl van jogosítva idegen hadakat küldeni az ország védelmére, és fölkérték őt, hogy ilyeneket küldjön. Magok igérték, hogy tizenötezer lovast fognak zászlai alá vezetni, és buzgalommal láttak a hadfogadáshoz.

Bethlen akadálytalan előnyomulása daczára, nem szakította meg a diplomatiai alkudozásokat, melyeknek folytatását a németországi fejlemények javasolták. Ugyanis a kath. liga vezére döntő győzelmet aratott a protestáns szövetség egyik hadserege fölött. Ezen esemény hírének hatása alatt, Bethlen megbízta Károlyit, hogy Esterházival újabban találkozzék, és a házassági ügyben nyilatkozatot kérjen. Most a király tanácsosai közől többen javasolták, hogy kilátásba kell helyezni a fejedelem kívánata teljesítését. Pázmány ezt határozottan ellenzé. Lealázónak tekintette azon eljárást, hogy a király a fejedelemnek kedvét keresse, mikor ez minden ok nélkül fegyvert fogott ellene. Ellenkezőleg azt tanácsolta a királynak, nyilatkoztassa ki, hogy a hásassági ügyről hallani sem akar, míg Bethlen hadaival ki nem vonul. A király meghallgatta, tanácsát, s a házassági ügy jó ideig nem jött többé szőnyegre.*

Mindazáltal Pázmány ugyanakkor nem mulasztotta el Bethlent fölkeresni leveleivel, és ajánlkozott, hogy fegyverszünetet fog a királynál kieszközölni, melynek tartama alatt a béketárgyalások folyhatnának. «Tudom — írja — felséged mind historiákból tudja s mind maga bölcs okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével

* Az Esterházihoz intézett k. leirat, mely a Károlyinak adandó választ foglalta magában, PÁZMÁNY tollából folyt. A primási levéltárban.

a keresztyénséget rontani, pusztítani és mely bátortalan felségednek is azokra bízni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek, csakhogy bizony időt és alkalmatosságot várnak... Viselje felséged szeme előtt, mivel ad számot az Istennek itélőszéke előtt annyi sok ezer keresztyénségnek testébe lelkébe való rabságáért. Látja az Úristen, hogy ha tehetem, életemmel is megváltanám annyi sok ártatlannak utolsó veszedelmét. Nem kétlem, hogy felséged lelkiismerete gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha felségednek hasznos mindenkor beretva élén hordozni szerencséjét. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám!»[1]

Bethlen nem utasította el e fölhivást; több körülmény hajlandóvá tette megszívlelésére. A császári hadak németországi diadalai megfosztották a támogatástól, melyet szövetségesei részéről reméllett. A török csapatok a tél közeledtével fölhagyni készültek a táborozással, és vezéröknek, a bosniai basának, elbizakodott magaviselete mélyen sértette a fejedelem magyar híveinek önérzetét. Saját hadai is békétlenkedni kezdettek, és midőn a fegyelmet soraikban föntartani nem tudta, ismételve mondá boszúságában: «Csak az egy úttal engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen s ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene». A Nagyszombatban összegyülekezett rendek is határozottan békés szellemben nyilatkoztak.[2]

Bethlen ennek következtében Thurzó nádort november második felében meghívta gödingi táborába, hol vele a béke létrehozása iránt kívánt értekezni. S a király fölhatalmazta őt, hogy négy hétre terjedő fegyverszünetet kössön.

1 Bécsből nov. 14. Hazai Okmánytár. III. 457.

2 A velenczei követ okt. 28-iki jelentése. KEMÉNY Autobiographia I. 55. És a nádor decz. 10-én a királyhoz intézett levele az Országos Levéltárban.

De mivel Thurzó tíz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött, Pázmány oda hatott, hogy a király ne erősítse meg a hosszú fegyverszünetet; szükségesnek látta, hogy ha rövid idő alatt állandó és biztos békesség nem jöhet létre, ez esetben a király egész erővel folytassa a háborút, s ennek színhelyét Erdélybe igyekezzék átvinni. Ha a szerencse a királyi fegyvereknek kedvez, lehetségesnek vélte, a portánál a fejedelem letételét kieszközölhetni.[1]

A király, Pázmány és a magyar tanácsosok előterjesztésére, értesíté Thurzót, hogy legfölebb két hónapra enged fegyverszünetet. Bethlen kísérletet tett, hogy a határidő legalább májusig kiterjesztessék. A diplomatia rendes közegei mellett másnemű közbenjárókat is használt. Midőn gödingi táborából Nagyszombatba visszaérkezett, többféleképp kitüntetni igyekezett jóakaratát a jezsuiták irányában. Ezek közől néhányat, többi között Káldi György atyát, 1624 január elején Bécsbe bocsátá, kik itt meggyőzni iparkodtak a kormányférfiakat, hogy a fejedelem őszintén óhajt kibékülni és szoros egyességre lépni a királylyal.[2] Pázmány nem hitt a külszínnek, s ellensúlyozta a hatást, melyet a jezsuiták értesitései gyakoroltak. És sikerült kivinnie, hogy a fegyverszünet csak február végeig jött létre. Mire Bethlen, a béke tárgyalása végett, követeit Bécsbe küldötte.

A király környezetében két ellentétes nézet állott egymással szemközt. A német államférfiak, kiket a spanyol udvar bécsi követe hathatósan támogatott, az európai politika szempontjaiból itélvén meg a helyzetet, mindenekfölött szükségesnek tartották, hogy a király Bethlentől,

1 Bécsi nuntius nov. 23-án fejtegeti PÁZMÁNY álláspontját, kiemelvén, hogy azt a magyar tanácsosok helyeslik.

2 Bécsi nuntius és velenczei követ jan. 13. Flórenczi követ jan. 6. A jezsuita atyák néhány nap mulva visszaküldettek Bethlenhez azon meghagyással, hogy őt szerény föltételek előterjesztésére buzdítsák. A részökre Bécsben adott utasítás a prímási levéltárban.

még megalázó, vagy veszélyes engedmények árán is, szabaduljon.

Ellenben a magyar tanácsosok, — élükön Pázmány és Esterházi — elérkezettnek látták végre az időt, mikor az udvarnak szakítani kell eddig követett erélytelen politikájával. Négy év óta a tizedik békeértekezlet előtt állottak. Kétszer sikerült az alkudozásokat eredményre vezetni; és a béke e létrehozott egyességekben nem nyert biztosítékokat. Bethlen nem habozott a fejedelmi szava és aláírása által megerősített szerződéseket fölbontani, mihelyt érdeke kívánta. Ha a király most — így szólottak ők — annyi sérelem daczára a szószegő fejedelemmel újabban békére lép, ezt a külhatalmak és saját alattvalói nem kegyelmességének, hanem tehetetlenségének fogják tulajdonítani; barát és ellenség előtt elveszti tekintélyét. És ily áldozat árán vajjon biztosítva lesz-e a béke? A bizonytalan béke kínos helyzetbe hozza a királyt. Vagy folytonosan hadilábon fogja tartani seregét, s ekkor tönkre teszi kimerült népeit; vagy elbocsátja hadait, és ekkor minden pillanatban tartania kell a meglepetéstől. A kétes, veszélyes állapotnak véget kell vetni. Ezt egyaránt követeli a trón tekintélye s a népek érdeke. Nem marad más hátra, mint fegyver hatalmával biztosítani a népek jövő nyugalmát. És habár a háború nagy veszélyekkel jár, kimenetele kétes: bízni kell Istenben, ki támogatni szokta az igaz ügyet.*

A király nehéz küzdelem után a békepárt javaslatait fogadta el. S miután az alkudozások megujítására határozta magát, azok vezetésére a nádort, a primást, Dallos győri püspököt, Esterházi Miklóst, Collalto grófot és Teufel bárót nevezte biztosaivá. Pázmány és Esterházi vonakod-

* PÁZMÁNY és ESTERHÁZI 1624 ápril 7-iki fölterjesztései és a nuntius január 6-iki jelentése

tak résztvenni a tárgyalásokban, melyeknek innént határozott ellenzői voltak s nem jósoltak sikert.

Azonban Pázmány, bár a bécsi békealkudozások létrejöttét nem tudta meggátolni, s azokban közvetlenül nem vett részt; közvetve lényeges befolyást gyakorolt menetökre. Bethlen előre látta ezt, s követeit utasítá, hogy főleg az ő támogatását vegyék igénybe.*

Az erdélyi biztosok február 6-án érkeztek a császári székvárosba. Másnap magánkihallgatást kértek a királynál, hogy titkos közléseket tegyenek. Kérelmök elutasíttatott. Ekkor megjelentek Pázmánynál, s készeknek nyilatkoztak a király által kijelölendő bizalmi férfiak előtt előadni a titkos üzenetet. A király engedett; kijelölte a bizalmi férfiakat, kik előtt az erdélyiek általános kifejezésekben kiemelték uruk hódolatát a király iránt, s hő óhajtását ezt tettleg is bebizonyíthatni; e miatt kész, ha a király kivánja, háborút kezdeni a török ellen; vagy ha ily vállalatra nem érkezett meg az alkalmas időpont, színleléssel békében tartani a portát; viszont kéri, tanusítson a király is bizalmat irányában s tegye lehetővé, hogy legszorosabb kötelékek fűzzék a császári házhoz.

Ezen, régibb ajánlatokat ismétlő előterjesztés megitélésében a német és magyar államférfiak között alig mutatkozott véleménykülönbség. Pázmánynak nem nagy fáradságába került a királyt és környezetét meggyőzni, hogy Bethlennek czélja: időt nyerni és az érdemleges tárgyalások megnyitását késleltetni. A király válasza erőteljes és határozott volt. Figyelmeztette az erdélyi biztosokat, hogy mindaz, mit előadtak, nem vonatkozik a békekötés ügyére, s mivel a fegyverszünet már-már lejár, adják elő haladék nélkül nézetöket a békekötés módozatai iránt; ha pedig erre fölhatalmazásuk nincs, visszatérhetnek küldőjükhöz.

* Bethlen levele PÁZMÁNY-hoz november 29. Hazai Okmánytár II. 468.

A fejedelem biztosait méltán meglephette ezen majdnem sértő hang, milyenhez nem voltak szokva. Utasítást kértek uruktól, ki fölhatalmazta őket, hogy titkos ajánlatait mellőzve, áttérhessenek a békekötés föltételeinek tárgyalására. Mire előadták, hogy a békét legczélszerűbben biztosíthatni: ha a király a Nikolsburgban átengedett hét magyar megyéhez még négyet csatol; a nemzet politikai jogait s a protestánsok vallási szabadságait új okmány által biztosítja; magát kötelezi, hogy idegen hadat nem vezet többé az országba; végre általános amnestiát enged.

A magyar tanácsosok ezek hallatára nagy mértékben fölháborodtak. Ime — mondák — a fejedelem az eddigi engedményekkel sem elégszik meg, újakat kiván; mi annak jele, hogy az egész ország kormányára vágyódik. Ha tehát a király békére lép, a korona tekintélye és a népek java követeli, hogy Bethlen a béke állandóságáról kellő biztosítékokat nyújtson: a Nikolsburgban nyert hét megyét bocsássa vissza, és mondjon le a királyi czím használatáról.* A király elfogadta e javaslatot. De az erdélyi biztosok határozottan kijelentették, hogy a fejedelem nem mondhat le arról, mit a nikolsburgi béke alapján bír, s ezen békét a jelen alku alapjául kell tekinteni.

III.

A király ápril első napjaiban a békekötés tárgyában bizalmas hívei tanácsát kérte ki. A fölterjesztés, melyet ez alkalommal Pázmány dolgozott ki, az ő egyik legfontosabb államirata. Szokott rövidségét is föláldozza, a megoldandó kérdés horderejével szemben. Elismeri, hogy Bethlennel szakítani nem szabad, ha becsületes és biztos békét lehet

* Február 23-án a királynál s a nádornál tartott tanácskozmányokról jegyzetek az Országos Levéltárban. — Bécsi nuntius február 24, márczius 2.

létrehozni; mert el kell hárítani a csapásokat, melyek minden háború természetes következményei, és lehetővé kell tenni, hogy a kimerült népek új erőhöz jussanak. Az okosság is tiltja, hogy a biztos és becsületes békét a háború bizonytalan esélyeiért föláldozzuk; kivált, ha tekintetbe veszszük a kincstár szegénységét és a királyi hadak fegyelmetlenségét, a török háború veszélyeit és a német birodalom viszonyait. Azonban a béke, melyet Bethlen ajánl, nem mondható becsületesnek és biztosnak; mert nem igér más biztosítékot, mint aláírásával és pecsétjével ellátott okiratot. Ezen békekötésnek sem lesz tehát nagyobb biztossága, mint az előbbieknek volt. Már pedig a bizonytalan béke elfogadása megfosztaná a királyt tekintélyétől, alattvalói és a külhatalmak előtt. Amazok soraiban mindig fognak találkozni, kiket Bethlen példája vakmerő kísérletekre fog buzdítani. A külhatalmak pedig kevéssé lesznek hajlandók a királyt támogatni, ha látják, hogy nagyszámú seregével tisztességes békét sem tud kivívni. Továbbá a király köteles alattvalói nyugalmáról és biztosságáról gondoskodni. De ha a nikolsburgi egyesség megujíttatik, s azt ezentúl is csak egyszerű igéret és aláírás erősíti, szüntelenül félniök kell, hogy mikor legkevésbbé gondolják, váratlan támadás zavarja föl nyugalmukat, pusztulást hoz lakaikra és szorgalmuk gyümölcseire; vagy pedig a király, hogy védelmökre kelhessen, kénytelen lesz folytonosan nagyszámú sereget tartani, mi által elviselhetetlen terhet ró a népekre.

A békekötés becsületesnek és biztosnak csak úgy lesz mondható, ha Bethlen a Tiszán innen bírt megyékről lemond. A többieket is csak azon föltétel alatt lehet kezei között hagyni, ha az országgyűlés megegyezését adja. Azután szükséges, hogy a fejedelem a királyi czím végleges elhagyására nézve is biztosítékokat nyújtson, mert megtartásából komoly veszélyek származhatnának a király halála után.

Ezen biztosítékok nélkül a béke megkötését nem lehet ajánlani; tanácsosabb fegyvert fogni. A háború nem veszélyesebb, mint a bizonytalan béke. Azonban szerencsés eredménynyel hadakozni csak úgy lehet, ha a hadsereg rendet és fegyelmet tart fönn. Gondoskodni kell tehát a zsold pontos fizetéséről. Ha a háború megkezdetik, a seregnek gyorsan kell előnyomulni, mielőtt Bethlen összegyűjtheti szétszórt csapatait. A tábort Esterházi néhány királyi biztossal kísérhetné, kik fölhatalmazva lennének a megszakadt alku folytatására, mihelyt a fejedelem hajlandó teljesíteni a királyi kívánatokat. Háború esetében a portát föl kell világosítani, hogy Bethlen a szerencse kedvezései által elragadtatva, nem tud nyugodni, Erdélyt elnyomja és a két császár között viszályokat idéz elő, minélfogva a béke biztosítása érdekében szükséges őt fejedelemségétől megfosztani; a basákat pénzadományokkal meg kell nyerni.*

Pázmány fejtegetései szemeink elé állítják az ország kétségbeesett helyzetét. A békétől és háborútól egyaránt kellett félni; amaz ép oly kevéssé bírta az állandóság, mint ez a siker garantiáit. A prímás jól látja mindkettőnek veszélyeit; kimutatja, hogyan háríthatja el azokat legbiztosabban az emberi számítás. De a jövő esélyek titkaiba a lángész tekintete sem hat be. A döntő szót nem merészeli kimondani. Béke és háború között a királyra bízza a választást. A szolgalelkűség nem tartozott hibái közé; de azon meggyőződéstől látszik áthatva lenni, hogy válságos pillanatokban Isten közvetlenül ad irányt, örök végzései szellemében, a fejedelmek elhatározásainak.

Pázmány fölterjesztése nagy hatást idézett elő Bécs kormányköreiben. A diplomaták kezei között is számos másolatokban forgott; s többen — így a pápai nuntius,

* Az 1624 ápril 7-én kelt fölterjesztés az Országos Levéltárban.

a spanyol és florenczi követek[1] — siettek ezen államiratot kormányaiknak megküldeni, jelezve fontosságát és azt, hogy a király elhatározásaira kétségkívül irányadó befolyást fog gyakorolni.[2]

A király ezen emlékiratot — melylyel lényeges pontjaiban a többi magyar tanácsosok fölterjesztései találkoztak — a császári titkos tanács elé terjeszté. Azonban itt sem mondották ki az eldöntő szót; s úgy látszik a portáról érkező híreket szándékoztak bevárni. E miatt az alkudozások több napon át szüneteltek.

Márczius közepe táján végre futár érkezett a portáról. A szultán biztosította a királyt jó akaratáról, békés érzületeiről, s fölhatalmazta a budai basát, hogy az 1615-ik évi nagyszombati béke megujítása iránt tárgyalásokat kezdhessen. A budai basa is megnyugtató értesítéseket küldött; erősíté, hogy Bethlen nem számíthat többé a porta támogatására. Ezen hírek fölbátoríták a királyt és tanácsosait.

Mikor tehát márczius 15-én a két fél biztosai ismét összeültek, Thurzó nádor előadta, hogy a király a nikolsburgi egyességet felbontottnak tekinti, s csak oly föltétel alatt lép békére, ha Bethlen mindent visszabocsát, mit Magyarországban bír; egyedül Tokaj és Szathmár maradhat kezeiben.

Az erdélyiek fejedelmök utasításait kérték ki. Ez alatt kísérletet tettek a k. biztosokat meggyőzni a felől, hogy a fejedelem a nikolsburgi egyességtől nem állhat el, mert azokért, miket akkor nyert, maga nagy viszonszolgálatokat tett, jelentékeny áldozatokat hozott. Utaltak a háború szomorú következményeire.

A nádor kijelenté, hogy ezen nyilatkozatokat nem hoz-

1 Az ezek által küldött példányok Róma, Flórencz és Simancas levéltáraiban kezeim között megfordultak.

2 Flórenczi követ márcz. 16.

hatja a király tudomására. Később mégis ajánlkozott, hogy ha a fejedelem lemond Oppelnről és Ratiborról, visszaadja Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel: igyekezni fog a királyt rábírni, hogy a nikolsburgi egyesség többi engedményeit megerősítse. De az erdélyi biztosok erről hallani sem akartak.[1]

A király ekkor azon kérdést intézte magyar tanácsosaihoz: vajjon ragaszkodjék-e tovább is előbbi követeléseihez, vagy engedjen? Bár előterjesztéséből kitünt, hogy a béke és engedékenység felé hajlik, élénk discussiók fejlődtek ki. Pázmány nyitotta meg ezeket. Utalt előbbi javaslataira, s most is egyedül abban látta a béke biztosítékát, ha Bethlen lemond a Tiszán inneni megyékről. Ha mindazáltal a király engedékenységre határozná magát: tekintélyének megóvása végett, ne biztosai által jelentse ki, hogy előbbi követeléseitől eláll, de a nádorra bízza az alkudozások további folytatását. Négy tanácsos a primással egy értelemben volt; a Tiszát kívánták határvonalul megállapíttatni

Ellenökben szintén öten, élükön a nádorral, nem riadtak vissza az engedményektől. Úgy vélekedtek, hogy miután a megyék visszabocsátását nem lehet reménlleni: azokat Bethlen kezei között lehet hagyni; csak azt kell követelni, hogy mondjon le Oppeln és Ratibor herczegségekről, valamint Szendrőről, és adja megegyezését a nikolsburgi egyesség némely pontjainak megváltoztatásához.[2]

A király az utóbbiak javaslatait fogadta el. Bethlen biztosai időközben szintén új utasításokat vettek, melyek a török viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán, az engedékenység szellemében voltak szerkesztve. Így elhagyva eddigi merev magatartásukat, ők is közeledtek a király

1 A márczius 20-iki értekezlet jegyzőkönyve az Országos Levéltárban.

2 A márczius 21-iki tanácskozmányra vonatkozó jegyzetek s a királyhoz márczius 22-én intézett az Országos Levéltárban

kívánataihoz, megnyugodtak a két szilézia herczegség visszabocsátásában.

Ezzel a békealku oly útra tereltetett, mely az óhajtott czélhoz látszott vezetni. A márczius 26-iki összejövetelen a k. biztosok előterjesztették a békeokmány javaslatát, melynek fogalmazásában Pázmány is jelentékeny részt vett.[1] Eszerint Bethlen lemond a királyi czím és pecsét használatáról, úgyszintén a két szilézia herczegség birtokáról; az elfoglalt részeket és jószágokat visszabocsátja, a foglyokat szabad lábra helyezi. Viszont megtartja a hét megyét, és megkapja Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát.

A béke föltételei távolról sem nyújtották azon biztosítékokat, melyeket Pázmány és más magyar tanácsosok a tárgyalások kezdetén követeltek. A király, német minisztereinek és a spanyol diplomatia hatása alatt, határozott és erőteljes magatartásával, melyet főleg Pázmány buzdításaira foglalt el, csakhamar fölhagyott. De Bethlen mégis tett engedményeket, és hozott némi áldozatokat. Pázmány megelégedett ezen vívmánynyal, és a béke föltételeit türhetőknek tekintette.[2]

IV.

A bécsi békekötés után II. Ferdinánd elérkezettnek látta az alkalmas időpontot, hogy elsőszülött fiát, Ferdinánd-Erneszt főherczeget magyar királylyá választassa. És fölszólította Pázmányt s a magyar cancellárt, igyekezzenek kipuhatolni, hogy szándéka mily fogadtatásra számíthat a rendek körében.[3]

A következő év tavaszán Thurzó Szaniszló nádor ha-

1 A békeokmány fogalm. PÁZMÁNY javításaival az Országos Levéltárban.

2 Bécsi nuntius május 11 iki jelentése.

3 Flórenczi követ 1624 május 25. Velenczei követ 1624 május 25, június 1, 8, 15-iki jelentéseik.

lála újabb okot szolgáltatott az országgyűlés összehivására.

Ekkor a király szeptember 8-ra Sopronba hívta meg az ország rendeit s kilátásba helyezte, hogy személyesen fog körükben megjelenni; de tanácsosai javaslatára a királyválasztásról nem tett említést.

Azon kérdésre nézve, vajjon a királyválasztás a királyi előterjesztésben szőnyegre hozassék-e: két ellenkező fölfogás állott egymással szemben. A német tanácsosok úgy vélekedtek, hogy a királyválasztást későbbi időpontra kell halasztani; mert ha a főherczeg most választatik meg, ki kell állítania az atyja által elfogadott hitlevelet, mely a kath. vallásra és a királyi hatalomra sok tekintetben hátrányos, míg utóbb sikerülhet előnyösebb okmányt fogadtatni el a rendekkel; továbbá el kellene ismernie a rendek szabad választási jogát, mi a császári ház örökösödési jogát sértené.

Ellenben a spanyol követ, Harrach gróf, Pázmány és Esterházi a választás elhalasztásából komoly veszélyeket jósoltak a dynastiára, a kath. vallásra és országra; mert ha fiának megválasztatása előtt halna el II. Ferdinánd, a magyar rendek korlátlan választási szabadságot fognának igénybe venni, és ha ekkor a főherczeget meg is választanák, az eddigieknél még hátrányosabb föltételeket fogadtatnának el vele; sőt az sem lehetetlen, hogy a porta segítségével protestáns fejedelmet helyeznének a magyar trónra; a mi nem hiú agyrém, mert ha a magyarok Bethlent, a csehek a pfalzi Frigyest, koronás királyuk életében merték megválasztani: mennyivel inkább lehet ilyen eset ismétlődésétől akkor félni, mikor a trón üresedésben van.

A király könnyen átláthatta, hogy házának és fiának érdeke az utóbbi álláspont elfoglalását követeli. De elhatározásainak nem mindig az érdek volt rugója. Ez nem bírt előtte nyomatékkal, mikor aggályos lelke a kath. vallást,

vagy házának jogait látta fenyegetve. És most elhitették vele, hogy fiának megválasztatása az örökösödési jogot megingatni, a kath. vallást és a királyi tekintélyt veszélyeztetni fogja. Mindenekelőtt tehát ezen aggodalmait kellett eloszlatni.

Pázmány ekkor azt a véleményét pendítette meg, hogy ha a főherczeg most csak megválasztatik, a koronázás pedig későbbre halasztatik, az országgyűlés nem fogja követelni a hitlevél kiállítását. Emellett meggyőzni igyekezett uralkodóját arról, hogy ha a rendek kérik föl, hogy fiát királylyá választatni engedje, ehez megegyezését adhatja, anélkül, hogy ebből az ausztriai ház örökösödési jogaira sérelem háromolnék. És sikerült a királyt megnyugtatnia; a miért is abban állapodott meg, hogy a királyi előterjesztésben a királyválasztásról hallgatni fog, és a rendek kezdeményezését várja be.[1]

A király 1625 október 13-án tartotta ünnepélyes bevonulását Sopronyba. A rendek nevében Pázmány üdvözlé. «Immár egy század tűnt le — mondá többi között — azon szerencsétlen nap óta, melyen felséged őse Mohácsnál sírját találta. Azóta nagy szenvedések, súlyos csapások érték hazánkat. Engedje Isten, hogy az új század küszöben jólét, szerencse és diadalok kísérjék felségedet.»[2]

Az országgyűlés október 20-ika körül kezdette meg munkásságát. A király óhajtása szerint legelőbb a királyi előterjesztéseknek kellett volna tárgyaltatni. De az ellenzék sürgette, hogy mindenekelőtt a nádori méltóság töltessék be. A király bizalmas tanácsosai attól tartván, hogy makacs ellenzés a királyválasztás sikerét koczkáztatni fogja, és remélvén, hogy sikerül Esterházi Miklósnak többséget szerezni: engedékenységet javasoltak.

1 KHEVENHILLER Ann. Ferd. x. 700 s kk. ll. Bécsi nuntius 1625 október 8. Velenczei követ 1625 aug. 6-iki jelentéseik

2 KHEVENHILLER x. 695.

És csakugyan, a szavazatok nagy többsége Esterházit emelte az ország legfőbb politikai méltóságára. A király és hívei joggal fontos eredménynek tekinthették e választást; az új nádorban a katholika egyház és a trón hatalmas támaszt nyert.

A nádorválasztás után a megyék és városok követei száz sérelmi pontot írtak össze, s ezek orvoslását sürgették. A legfontosabb pont az volt, mely a német hadak kivezetését sürgeté. Az urak táblája vonakodott a sérelmi fölterjesztéshez hozzájárulni. Több üzenetváltás sem vezetett eredményre, s nem maradt más hátra, mint vegyes ülésben tenni kisérletet a kiegyenlítés létesítésére.

A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: vajjon a német hadak benmaradhatnak-e az országban? A többség igennel felelt. Mindazáltal a főpapok és urak nem mulasztották el megóvni az ország érdekeit és a fönnálló törvények érvényét. A királynak tudomására hozták, hogy a rendeknek joguk lett volna a német hadak kivezetését követelni, és benmaradásukat csak rövid időre engeik meg, azalatt is pedig a nádor és magyar kapitányok hatósága alatt kell állaniok.

A nádor és a prímás igyekezeteinek a vallási sérelmek tárgyalását sikerült mellőztetni.

Ezalatt a klrály bizalmas hívei, főleg Pázmány, Sennyei és Esterházi nagy buzgalommal igyekeztek a rendeket a király szándékainak megnyerni, és a királyválasztás sikerét biztosítani. Kezdetben az eredmény kétségesnek látszott.

Legtöbb nehézséget Bethlen okozott, ki október első felében követet küldött Sopronba, hogy a király szándékai kivitele elé akadályokat gördítsen; a hét megye követeit és a protestáns rendeket megtorlással fenyegette, ha a választáshoz megegyezésöket adják. Izgatásai nem maradtak hatástalanok. Az ellenzék vezérei nagy tevékenységet fejtettek ki. A lengyelek példájára hivatkoztak, kik

bár négy izben fölhivattak királyuk által, állhatatosan vonakodnak megválasztani utódját. Nagyobb nyomatékkal bírt egy más észrevételük: hogy a megyék és városok követei nincsenek fölhatalmazva a királyválasztáshoz járulni, mert ezen fontos ügyben nem kaptak küldöiktől utasításokat.

Az ellenzék kifogásait Pázmány és társai nem minden nehézség nélkül fosztották meg hatásuktól. Magyarország és Lengyelország viszonyai — mondották — lényegesen különbözők; itt a király életében soha sem választották meg utódját, hazánkban többször; a lengyelek választási szabadsága korlátlan, a magyaroké meg van szorítva. Az sem áll, hogy a követek küldöik utasítása nélkül nem bocsátkozhatnak a királyválasztásba; mert utasításaik általán fölhatalmazzák mindazon intézkedésekre, melyek az ország javának előmozdítására czéloznak; már pedig a királyválasztás biztosítaná az ország nyugalmát s elhárítaná az interregnum veszélyeit. A rábeszélés mellett más eszközök, igéretek és fenyegetések sem mellőztettek; sőt hol szükséges volt, pénzt sem kiméltek; e czélra mintegy 20—30 ezer forint utalványoztatott. Ily körülmények között az ellenzék mindinkább megfogyott és csaknem a hét megye rendeire olvadt le.[1]

Ezekután Esterházi az országgyűlés november 23-diki ülésében föllépett indítványával: kéressék föl a király, hogy elsőszülött fiának királylyá választását engedje meg.

A főrendek lelkesedéssel fogadták a fölhívást. De az alsótáblánál a hét megye rendei vonakodtak az indítványhoz járulni. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést. Alig 10—12 szavazott nem-mel. Egy-két protestáns követ, hogy zavart okozzon, a király második fiának, Leopold főherczegnek nevét hangoztatta.[2]

1 CARAFFA emlékirata 274. És a velenczei követ november 26-iki jelentése.

2 Bécsi nuntius 1625 november 26 és velenczei követ deczember 3, összevetve

S így a túlnyomó többség végzéssé emelte, hogy «mivel fenséges Ferdinand ausztriai főherczeg úr, ő felségének legkedvesebb elsőszülöttje, rendkívüli szelídsége, kitünő bölcsesége és királyi jelleme által a hű karok és rendek szeretetét és tiszteletét kivívta: legméltóbbnak őt itélik, hogy ő felségétől jövő királyuk- és uroknak legalázatosabban kikérjék».

A király november 25-én az országgyűlés fényes küldöttségét fogadta. Pázmány volt a szónok. «A rendek — mondá — az ország föntartása és biztosítása felől tanácskozván, elhatározták, hogy ő felségét közértelemmel fölkérik: méltóztatnék a császári ház iránti hódolatuk és hazájuk szeretete által sugalt hő óhajtásukat teljesíteni, és megengedni, hogy fenséges Ferdinand-Erneszt főherczeget ő felségének a magyar királyságban utódjává nyilváníthassák, királylyá választhassák és koronázhassák; készek lévén a királyi megegyezés elnyerése után, a választást eszközölni, a hitlevelet kiállítani és a koronázást végrehajtani.» A király kegyelmes szavakban jelenté ki megegyezését. «Miként maga — tette hozzá — kiváló szeretettel és gondoskodással viseltetett Magyarország iránt, fiában is hasonló érzelmeket fog ápolni».[1]

A főherczeg haladéktalanúl kiállította a választási hitlevelet, mely a november 27-én tartott vegyes ülésen lelkes öröm-nyilatkozatokkal fogadtatott. S most III. Ferdinand magyar királylyá kikiáltatott. A rendek tömegesen a királyi lakba siettek, hol Pázmány értesíté a királyt a szerencsésen végrehajtott választásról, s a megválasztottnak az ország szerencsekívánatait tolmácsolta.[2]

A koronázásra sietve megtették az előkészületeket. És deczember 8-án Pázmány a tizennyolcz éves főherczegnek fejére tette sz. István koronáját.

a nádor előadásával. ESTERHÁZI II. 264 s kk. ll.

1 KHEVENHILLER X. 702.

2 CARAFFA emlékirata 278 s kk. ll.

III. FERDINAND RÓMAI CSÁSZÁR S MAGYAR KIRÁLY.

(Van Dick festménye után Galle Kornél által készített metszetről, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona.)

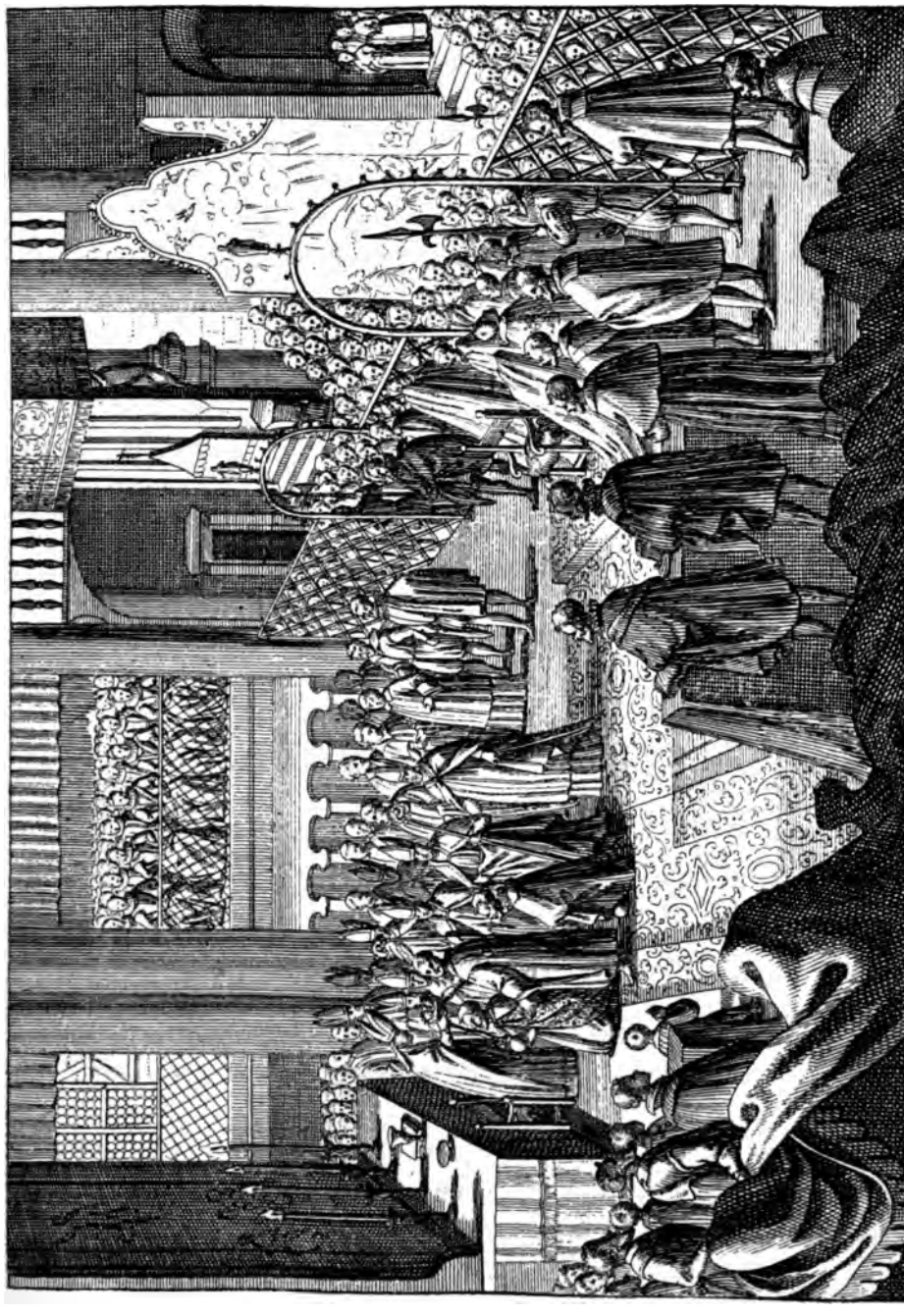

28. III. FERDINAND MEGKORONÁZTATÁSA PÁZMÁNY ÁLTAL.

A királyválasztás megtörténtével a királyi előterjesztések vétettek tárgyalás alá, s ezek és a rendes országgyűlési ügyek letárgyalása után az ország rendei deczember 13-án szétoszlottak.

Az országgyűlés lefolyása és eredményei teljesen kielégíthették a királyt és híveit. A király- és nádorválasztás szerencsés keresztülvitele, úgyszintén a vallásügyi törvényczikk szerkezete a katholikus rendek hatalmát és győzelmét hírdeti. Ezt főleg Pázmánynak lehetett köszönni, ki a vezérszerepet, melyre állása és szellemi fölénye altal hivatva volt, buzgón és tapintatosan töltötte be. Érdemeit nemcsak a császári udvar, a spanyol kormány is elismerte és jutalmazta.

A spanyol királyok, hogy birodalmuknak v. Károly által megalapított hatalmát föntartsák, s politikai czélzataiknak az europai udvaroknál érvényt szerezzenek: tekintélyes államférfiakat, hírneves hadvezéreket, és befolyásos főpapokat jelentékeny évdíjak fizetése által kötelezték le.

Hazánkban III. Fülöp király Forgách Ferencz primást és testvérét Zsigmond nádort tűntette ki bőkezűségének ily jeleivel. Amaz 3000 spanyol arany (=4500 magyar forint) évdíjt élvezett. Pázmány kezdetben nem gondolt arra, hogy magának ily évdíjt eszközöljön ki. De a Bethlen által előidézett zavarok idejében, mikor érseki jószágai részint elpusztúltak, részint idegen kezekbe jutottak, s előre látta, hogy azok visszanyerése után is több év fog elmúlni, míg gyümölcsözőkké teheti; folyamodott IV. Fülöphöz, hogy az elődje által élvezett évdíjt részére is utalványozza.*

Most, az 1625-dik évi országgyűlés után, a spanyol király bécsi követe kathatósan ajánlotta uralkodója figyelmébe Pázmányt. «A kegyelem, — úgy mond — melyben

* A levél eredetije Spanyolország állami levéltárában, mely Simancasban őriztik.

őt felséged részesíteni fogja, tiszteletteljes lesz felséged nevére, nyilvánosságra hozván, mint vágyódnak e távol nemzetek felséged kegyei és kitűntetései után; egyúttal a magyar nemzetre is nagy hatást fog gyakorolni, ha felséged kitűnteti és megtiszteli azokat, kik felséged házának jó szolgálatokat tesznek.»[1]

IV. Fülöp haladéktalanúl utalványozta Pázmány részére az évdíjt s erről hizelgő sorok kiséretében értesíté őt. «Ossona gróf értesíteni fog, — írja — mennyire örvendettem fenséges unokám Ferdinánd főherczegnek magyar királylyá választatása, s azon tudósítás fölött, hogy e sikert nagy részben neked kell köszönni, bölcseséged- és erélyednek, melylyel ezen ügyben eljártál. Minélfogva, mint illik, nagy hálára érezem magamat irányodban lekötelezve. S meglehetsz győződve, hogy bármiben kedveskedhetem neked, a bizalom, melyet jóakaratomba helyezesz, nem fog megcsalni. És jelenleg, hogyan a gróftól értesűlni fogsz, érdemeid iránti elismerésem jeléűl, az elődöd által élvezett 3000 arany évdíjt adományoztam részedre.»[2]

V.

Míg a Habsburg-ház mindkét ága méltán örvendett az 1625-dik évi országgyűlés eredménye fölött: Bethlennek elég oka volt, hogy azzal elégületlen legyen. Látnia kellett, hogyan szerez a király- és nádorválasztás új erőt a koronának. S a rendek magatartásából meggyőződhetett, hogy a befolyás, melyet a nemzetre gyakorol, csökken; a párt, mely tőle vesz parancsot, fogy. Bár a nem-

1 A november 28-án Sopronyban kelt levél dechifrirozott másolata Simancasban. Ugyanazon napon Don Andres de Cesada y Grades államtitkárnak is ír, kit felkér, hogy PÁZMÁNY ügyét támogassa. Eredetije Simancasban.

2 Az 1625 január 15-én kelt irata a primási levéltárban.

zet megnyugtatva, a protestantismus kielégítve nem volt teljesen: sem ez, sem amaz nem látta többé benne szabadítóját.

De ezen tapasztalás nem törte meg Bethlen lelkének erejét. Ő nem engedte magát tétlenségre kárhoztatni. Miután házassági ajánlatait a császári udvarnál elutasították, ismét összeköttetésbe lépett Ausztria ellenségeivel. Ekkor ugyanis a harmincz éves háború új szaka kezdődik. A leküzdött német protestantismus a dán király csatlakozása által ismét félelmessé válik. Már 1625 végén angol-dán-hollandi szövetség jött létre, melyet Franczia-ország, Velencze és Bethlen támogatásukról biztosítottak. Megállapíttatott, hogy a következő év tavaszán a dán király Németország éjszaki részét választja hadi működéseinek szinhelyévé, Mansfeld gróf pedig Csehországon, Szilézián keresztül Magyarországba vonúl, s itt Bethlennel egyesül.

Az erdélyi fejedelem igérte, hogy tizennégy ezer embert fog kiállítani, és kieszközlé a porta biztosítását, hogy mihelyt a háború megnyílik, tatár hadak küldetnek Lengyelországba, s a magyarországi basákhoz rendelet bocsáttatik, hogy vele egyesüljenek.

A király ezalatt korán tudósíttatott a fejedelem ellenséges tevékenységéről és a törökök készületeiről. A teendők iránt kikérte magyar tanácsosainak véleményét. Meghívására, 1626 május közepetáján, Pázmány Péter mellett — ki ekkortájt súlyos betegségből épült föl — a kalocsai érsek, az egri, győri és váczi püspökök, a nádor, Pálffi Pál, Esterházi Dániel, Cziráki Mózes és Ostrosich jelentek meg Bécsben.

A király, utalva a veszélyt jelező körülményekre, kijelölte a kérdéseket, melyek a tanácskozás tárgyait voltak képezendők. A tanácskozmány a véghelyek megerősítésére vonatkozó több rendszabályt állapított meg; a közfölkelés

kihirdetését ajánlotta. Pázmány a főpapokkal ezer lovas fölszerelését igérte.*

Bethlen, Mansfeld által a hadjárat megnyitására ismételve fölhiva, augusztus közepetáján megindúlt, és szokott gyorsaságával haladott előre. Szeptember végefelé Rimaszombatnál táborozott, míg Mansfeld a bányavárosok felől közeledett. Egy török hadosztály Nógrádot vette ostrom

29. PÁZMÁNY NAGY-SZOMBATI PALOTÁJA.

alá. Ezen veszélyes körülmények között Pázmány nagyszombati palotája fontos tanácskozmányoknak volt színhelye: Wallenstein, Trautmansdorf és Questenberg titkos tanácsosok, a primás és a nádor vettek részt azokban,* és megállapodtak, hogy Wallenstein és Esterházi a fejedelem ellen fognak indúlni. Ezek már szeptember 30-án Drégely-Palánknál találkoztak vele. Az ütközet elkerülhetlennek látszott. De Bethlen Mansfeld megérkezése

* Bécsi nuntius május 29

előtt nem akarta elfogadni, s a következő éj tartamára fegyverszünetet kért, melyet, bár a királyi hadak helyzete előnyös volt, meg is nyert; mire az éj homálya által födve, seregeit elvezette.

Bethlen ugyanakkor, midőn az orsrág szívéig nyomúlt, futárt küldött Bécsbe; nem hadüzenettel, miként várni lehetett, de ajánlattal béketárgyalások kezdésére. A béke megzavarásáért a királyra hárította a felelősséget; magáról erősítette, hogy mindig hőn óhajtotta a béke föntartását, tudta s meghívása nélkül jött Mansfeld az országba. Késznek nyilatkozott biztosokat küldeni a fölmerült nehézségek elhárítása végett, és közvetítőként lépni föl a török béke létrehozására.

Pázmány, a király által véleményadásra fölhíva, nem tudta eltitkolni meglepetését és indignátióját a fölött, hogy a fejedelem az ártatlan szerepét játsza. Figyelmeztette a királyt, hogy azon esetre, ha Bethlen állításait hallgatással mellőzik, jogos megvetés tárgyaivá teszik magokat előtte. «Vagy azt kell hinnie, — úgy mond — hogy nem látunk cselszövényeibe, s ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat; vagy hogy nem merünk neki szemrehányásokat tenni, s ez esetben magatartásunkat félelemnek fogja tulajdonítani. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett... Most tehát, midőn levele állításokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkül elmondani, nyiltan kell föllépnünk.»

Pázmány egyébkint az erélyes szótól csak úgy várt eredményt, ha sikerül meggátolni Bethlen egyesülését Mansfelddel. Emiatt szükségesnek látta, hogy a császári sereg nagyobb tevékenységet fejtsen ki, s a háború szinhelyét az ellenség területére helyezze át, Váczot, Damasdot, Kékkőt, Hatvant vegye vissza, és egyenesen Kassa ellen indúljon. De míg Bethlen ellen merész föllépés mu-

tatkozik kívánatosnak, a törökkel szemben eszélyes, ovatos magatartást ajánl; a kimerült tartományok, az üres kincstár, a németországi bonyodalmak a török háború veszélyeinek elhárítását parancsolják.

Pázmány az állapotok jobbrafordúlásának első föltételét abban látta, hogy a király Németországban állítsa vissza a békét; az örökös tartományok irányában pedig hagyjon föl azon politikával, mely alkotmányos intézményeiknek és szabadságaiknak hadat üzen; a cseh, morva és ausztriai rendek szabadságait visszaállítván, a népeket nyugtassa meg, jogos igényeiket elégítse ki. Ekkor majd — úgy mond — a külellenség leküzdése, Isten segélyével, nem fog nehéznek bizonyúlni.[1]

A király előtt nagy nyomatékkal bírtak a prímás javaslatai, s azokkal öszhangzóan fogalmaztatott október 2-án a Bethlenhez intézett irat.[2] Szilárdúl el volt határozva, hogy a fejedelemmel, míg hadait vissza nem vezeti, tárgyalásokba nem bocsátkozik.

A fejedelem ezalatt a Garan völgyébe vonúlt, s október 16-án Wallensteinnal szerencsésen megütközött. Táborát némely fölsőmagyarországi rendek kísérték. Ezek által Pázmánynak iratott, hogy közbenjárásával a királyt engedékenységre hajlítsa. A prímás, lesújtva a fájdalom érzete által, melyet lelkében hazájának újabb szenvedései előidéztek, megható sorokban válaszolt. «Hogy kegyelmetek — írja — az szegény megromlott és fogyaték darab hazának ily szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegyelmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatból cselekszi; kötelessége is mutatja kegyelmeteknek, hogy

1 PÁZMÁNY e nagyérdekű emlékiratának fogalmazata Simor bíbornok-prímás magángyűjteményében.

2 Az október 2-iki k. irat PÁZMÁNYnak nemcsak gondolatmenetét követi, részben szavait is átírja. PRAY Epist. Proc. III. 391.

édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek romlása, fogyása, nem tudom kinek fájjon. Magam felől kegyelmeteknek azt tökéletes igazsággal írom, hogy ha lehetne, véremmel is megoltanám ezt a szegény hátramaradt magyarországi üszögöcskének újabban föllobbant lángját, mely ha tovább terjed, elolthatlan leszen és minden idegen országokban levő hadakat erre az pusztúlt hazára vonzunk, kit az Úristen távoztasson. Mert úgy tetszik mint a küszöbön ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi a hatalmas császárok között és mind oltalomtól s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk... Szánja meg ő felsége (Bethlen) ezt a nagy romlást és a szegénységnek iszonyú inségét, melyért ő felségének bizony számot kell adni az igaz itélő Isten előtt... És reméllem, hogy ő felsége az erdélyi fejedelem hosszú experientiaiból megismervén a veszekedésnek ártalmas gyümölcsét, és az ausztriai háznak ellenségitől hitegetett hamisságokat megtapasztalván, úgy rendeli dolgait, hogy az magyar nemzetnek megmaradásából inkább kíván dicséretet, hogy sem romlásából örök átkot.» *

A király és Bethlen, a rendek és Pázmány között a levélváltás nem vezetett czélhoz. A fejedelem tehát, siettetni óhajtván a megoldást, biztosokat küldött Pozsonyba, hogy a nádorral és primással értekezzenek.

Előadták, hogy uruk mindenek fölött óhajtja a békét, kész kivonúlni a király területéről, visszaadja az elfoglaltakat, s kieszközli, hogy Mansfeld az országot elhagyja s a török csapatok visszavonúljanak. Azonban viszont biztosíttatni kíván, hogy a király az 1624-diki békekötést változatlanúl föntartja, a német hadakat kivezeti, amnestiát

* Pozsonyból 1626 október 26. Hazai Okmánytár III. 462. És október 28-án újabban buzdítja őket, hogy befolyásukat a béke érdekében érvényesítsék. Másolata a Nemzeti Muzeumban.

enged, és a törökkel békére lép. S hogy ezek iránt megállapodásra juthasson, mindenekelőtt fegyverszünetet kér.

A nádor, midőn ezen nyilatkozatot a király tudomására hozta, fölkérte, engedje meg a békealkú megkezdését, s ne követelje Bethlen előleges kivonulását. Ebben most Pázmány is megnyugodott. «Más hangon szólanék — írja, — ha felséged hadainak sikerült volna Magyarországban némi előnyöket kivívni, vagy hogy ki fognak vívni, remélleni lehetne; ez esetben kívánnám, hogy Bethlen a megkötendő béke biztosítása végett, az általa bírt hét megyének némelyikét bocsássa vissza. Ez időszerint eredmény nélkül lépnénk föl ily követelésekkel.» Ezért meg kell elégedni, ha Bethlen okmányilag és esküvel igéri, hogy sohasem fog többé a király ellen támadni; úgy szintén Erdély, s a hét megye rendei fogadják, hogy a fejedelmet, ha igéretét megszegné, nemcsak nem támogatják, hanem a király védelmére fegyvert ragadnak. Reméllette, hogy Bethlen, okúlva eddigi kísérleteinek sikertelenségén, haladó kora és hanyatló ereje által is visszarettentve új vállalatoktól, a békét meg fogja tartani. És legroszabb esetben, ha a béke nem lesz állandó, a király legalább időt nyer, hogy a birodalmában és örökös tartományaiban dúló zavarokat lecsillapítva, új erőt gyűjtsön.[1]

A király ezen előterjesztést elfogadta, s a békealkú vezetésére a nádort, Pázmányt, Sennyei cancellárt és Cziráki Mózest nevezte ki biztosokká. Az utasítás, melyet vettek, teljesen öszhangzó volt a prímás javaslataival.[2] Az alkudozások november közepetáján vették kezdetöket.

Pázmány nem elégedett meg azzal, hogy erdélyi biztosokat megnyerni igyekezett: a fejedelemhez is meleg

1 PÁZMÁNY-nak Pozsonyból 1626 november 9-én kelt fölterjesztése MILLER I. 130

2 Az utasítás szövege nem ismeretes de tartalmára elég világot vet az alkudozások folyama.

hangon írt levelet intézett. «Vajha az Úr Isten — írja többi között — az felséged szivét és ezt az szünetlen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozásait más alkalmatosb dologra fordította volna. De ezt is nagy kiváltképen való Isten ostorának tarthatjuk, melylyel szegény magyar hazánk sanyargattatik, hogy nemzetünk vére romlik és fogy. Iszonyodom megmondani, de azt hiszem, kétszázezer magyar héjával vagyon ez Magyarország tizenhárom esztendő alatt, úgy hogy felséged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyancsak ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre. Ezt én, látja Isten, nem idegenségből, sem gyűlölségből nem irom, hanem kívánnám azt, hogy felséged immár valahára magába szállván, engesztelné Istenét, eddig való dolgairól, és azután jobban kiméllené a magyar vért és országot... Mert hacsak a hiuságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg felséged ennyi sok rablásban és éhen halásban fohászkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kiáltása minemű vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt».[1]

E sorok, — melyekben nem egyedül a katholicizmus érdekeiért buzgólkodó főpap s a trónt támogató államférfiú szól, hanem a hazafi kesereg hazája romlásán, — nem maradhattak hatástalanok. Hatásuk Bethlennek nemcsak válasziratában,[2] de elhatározásaiban is nyilvánúl. Biztosainak oly utasításokat küldött, melyek a békés megoldást lényegesen előmozdították.

Úgy szólván csak az amnestia kérdése okozott nehézséget. A fejedelem becsületbeli kötelességének tekinté, hogy hivei részére büntetlenséget biztosítson, s őket meg-

1 Pozsonyból 1626 november 24. MILLER I. 136.

2 Körmöczről november 30-án PÁZMANY e levél vétele után ismét írt Bethlennek, ezen irata nem ismeretes; utal erre a fejedelem deczember 12-iki levele. MILLER I. 144.

tartsa azon jószágok birtokában, melyeket tőle zálogban vagy adományúl nyertek.

«Nem reméllettük, — írja Pázmánynak — hogy kegyelmetek ilyen nagy lehetetlenségre kényszerítsen bennünket, kiváltképen a két utolsó punctot (amnestia meg tagadása és jószágok visszaadása) soha conscientiánknak megbántódása, alacsony állapotunk szerint való becsületünknek s eddig való hitelünknek e világon lerombolása nélkűl nem cselekedhetjük magunk fejétől... Szeretettel kérjük kegyelmedet, legyen azon, lelkünk veszedelmével és gyalázatunkkal való dolgoknak kívánságival tovább ne terheltessünk, hanem inkább ha ő felsége birodalmainak csendes állapotot akar szerezni, úgy cselekedjék kegyelmesen ő felsége szegény híveivel, hogy ilyen veszedelmes és gyalázatos állapottal ne exacerbáltassanak». *

De Pázmány nem javasolt engedékenységet. Előrelátta, hogy a fejedelem — cserben hagyva szövetségesei, fenyegetve a Németországban diadalmaskodó császári fegyverek által — kényszerítve lesz újabb áldozatokat hozni. És nem csalódott. Az erdélyi biztosok deczember közepetáján jelenték, hogy uruk magyarországi megyéi és városai által kiállítatja a kívánt okmányokat, a béke megkötése után kivezeti hadait és elbocsátja szövetségeseit, megegyezik az elidegenített javak visszabocsátásában, és megelégszik az amnestia azon alakjával, melyet a király ajánlott.

A király örömmel adta megerősítését. Az egyességet nagy mértékben előnyösnek tarthatá, nem annyira positiv előnyeinél, mint inkább erkölcsi hatásánál fogva. Míg a megelőző esetekben kényszerítve volt a fejedelem által előterjesztett föltételeket elfogadni, most maga szabta meg ezeket. A magyar korona újra érvényesíti régóta elenyészett tekintélyét. Ezen eredmény érdemében Pázmány és

* Deczember 12. Körmöczről. MILLER I. 144.

Esterházi osztoznak, kiknek a király siet kifejezni hálás elismerését. «Értesültünk — írja az előbbinek —, hogy hűséged nem csekély szorgalmat, fáradságot és buzgalmat fejtett ki, miáltal a közügynek és nekünk jelentékeny szolgálatokat tett. Ennélfogva buzgó igyekezeteiért kegyelmes megelégedésünket kívánjuk kifejezni».[1]

De csakhamar kitűnt, hogy a békét épen nem tekinthetni biztosítottnak. Minden oda utalt, hogy Bethlen újabb ellenséges tervekkel foglalkozik; hadikészleteit Kassán hagyta, zsoldos hadait szolgálatjában tartotta és az ausztriai ház ellenségeitől követeket fogadott. A prímás figyelmeztette a királyt ezen jelenségekre. «Ismételem — úgymond — mit több ízben kifejtettem: béke idejében szükséges a bekövetkezhető harczi veszélyek elhárításáról gondoskodni. Eperjesre tábornokot kell küldeni, mint I. Ferdinánd tette, mikor Kassát János Zsigmond bírta. Enélkül a fölső részeket nem lehet czélszerűen kormányozni. Eperjes nagy fontossággal bír, 300 lövész megvíhatlanná teszi s innen felséged könnyen hűségben tarthatja a fölsőmagyarországi megyéket és városokat. Gondoskodni kell továbbá, hogy felséged ellenségeinek követei ne közlekedhessenek Bethlennel, mire a harminczadosok természetesen nem elégségesek».[2]

Mikor márczius első felében a király és a fejedelem biztosai a pozsonyi egyesség végrehajtása végett Tokajban találkoztak, Bethlen az idegen kezekbe jutott jószágok visszaadása tárgyában nehézségeket támasztott.

A királyi biztosok ketségben lévén az iránt, hogy mily magatartást kelljen követniök, a prímás tanácsát kérték ki. «Úgy látszik — válaszol ez — Bethlen biztosai vagy a kákán is csomót keresnek, vagy amiatt késleltetik a

1 Deczember 22-én. MILLER I. 146.

2 PÁZMÁNY azt is ajánlja a királynak, intézkedjék, nehogy Mansfeld kivonuló hadai a törökhöz csatlakozzanak. (1627 márczius 11.) A bécsi állami levéltárban.

tárgyalások befejezését, hogy a birodalmi viszonyok alakulását bevárják. Uraságtok sürgessék igéreteinek teljesítését. De megfontolva kell haladni, s ő felsége parancsa nélkül nem szabad a tárgyalásokat megszakítani. Idő és türelem nagy hatást szokott gyakorolni ily ügyek fejlődésére.»[1]

Míg a királyi biztosoknak ovatosságot ajánlott s a béke állandósítását hőn óhajtotta, nem mulasztotta el uralkodóját ismételve figyelmeztetni a körülményekre, melyek a közeledő vész előhírnökeiként tűntek föl. «Bizonyos — írja — hogy Bethlen igéreteiben nem lehet bízni, mivel adott szavával nem szokott gondolni, s mihelyt alkalom nyilik érdekeinek előmozdítására, elvállalt kötelezettségein könnyen túlteszi magát. Ez minden okos ember előtt világos, és a közügy nem csekély hátrányára többször tapasztaltatott. Ha tehát felséged a közjót szívén hordja, szorgalmasan kell gondoskodnia a magyar ügyekről; mert a szenvedései és nyomora által elkeserített népet könnyen kétségbeesett tettekre lehet indítani». Egyébiránt hitte, hogy a fejedelem az 1627-iki év folytán nem fog a király ellen támadni.[2]

S ezen hitet alaposnak bizonyítá a tokaji tárgyalásokban beállott kedvező fordulat. A fejedelem május közepetáján megígérte, hogy az idegen kezekben létező jószágok július 25-ig jogos birtokosaiknak visszaadatnak. És a pozsonyi egyesség végrehajtása akadálytalanúl eszközöltetett.

Bethlen Gábor azon volt, hogy Pázmányt mindinkább lekötelezze. Örömmel ragadta meg az alkalmat, mikor általa fölhívatott, eszközölje ki a portán, hogy a magyarországi falvak, melyek a békekötés ellenére 1619 óta a török hódoltsághoz csatoltattak, visszaadassanak. Bethlen ekkor 1627 végén bizalmas udvari emberét, az ifjú Kemény

1 1627 május 6. Selyéről. MILLER I. 175. 2 1627 ápril 22. MILLER, I. 178.

Jánost — kinek emlékét a történelem irodalmában érdekes emlékirata, a történelemben viszontagságteljes fejedelemsége örökíti — küldé Pázmányhoz. Értesíté, hogy a falvak visszabocsátása érdekében mindent megtett; de a porta csak azon esetre fog engedni, ha anélkűl a béke föntartása nem lehetséges; ajánlá tehát, hogy a király a legnagyobb határozottsággal hangsúlyozza követelését.[1]

A prímás hálát mondott a fejedelem közbenjárásáért;[2] de annyira pessimista volt, hogy szolgálatai és tanácsai nem kevéshbé aggasztották, mint kifakadásai és vádjai. Gyanakodott, hogy Bethlen javaslata által a király és porta között háborúra vezető bonyodalmakat óhajt előidézni.[3]

Hihetőleg csalódott. Bethlen most ismét fölkarolta régibb tervét: a kereszténység haderejét egy nagy vállalatban egyesíteni és az izlam európai hatalmának megsemmisítésére vezérelni. 1628 elején Kemény Jánost másodízben küldé Pázmányhoz, hogy eziránt közbenjárását igénybe vegye.[4]

A prímás mindazáltal nem javasolta Bethlen ajánlatának elfogadását. És befolyását Wallenstein herczeg sem volt képes ellensúlyozni, ki a török elleni háború eszméjét szokott erélyével és buzgalmával karolta föl.[5] Pázmány magatartásának kulcsát bizalmatlansága mellett, azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar elem föntartása és megszilárdítása mindenekfölött a béke megóvását követeli.[6]

1 Kemény Jánosnak PÁZMÁNYhoz intézett kelet nélküli emlékirata. MILLER I. 244.

2 PÁZMÁNY Bethlenhez 1627 deczember 28. Nagyszombatból, Hazai Okmánytár IV. 475.

3 PÁZMÁNY a királynak deczember 28. MILLER I. 204.

4 KEMÉNY. 119.

5 A flórenczi követ 1628 ápril 22.

l 6 A király folytonosan tartott Bethen újabb támadásától. Erről tanuskodik PÁZMÁNY-nyal folytatott levelezése, ki őt megnyugtatni igyekezett. (A király PÁZMÁNY-hoz 1628 márczius 7, 22, 31., ápril 25, 27. PÁZMÁNY a királyhoz ápril 4. MILLER 204 s kk. ll.) Szól erről a flórenczi követ is jún. 3. — PÁZMÁNY tudósította Bethlent a felőle szárnyaló hírekről, melyeket levele (jún. 2. PÁZMÁNYhoz. A primási levéltárban.) és Cserényi Farkas követe által megczáfolni iparkodott (HORVÁTH M. M. T. V-ik k. 616.).

A fejedelem tevékeny és nagyra törő lelke mindazáltal nem tudott nyugodni. Miután sem a királyt a török ellen, sem ezt a király ellen hadjáratra bírni nem tudta, más vállalat tervével kezdett foglalkozni. Lengyel főúrak, kik elégületlenek voltak királyukkal, kilátást nyújtottak neki a lengyel koronára. Ezért 1628 őszén hadikészületeket tett s élénk diplomatiai összeköttetésbe helyezkedett a svéd királylyal, kit a lengyel király ellen folytatott háborújában támogatott, az orosz czárral, a portával és a tatárok khánjával.

A magyar kormányférfiak nem ismerték Bethlen titkos czéljait, és azt hitték, hogy készületei Magyarország ellen vannak irányozva. Ezért ápril első napjaiban Sellyén Pázmánynál összegyülekeztek és a teendőkről tanácskoztak. Szükségesnek látták Ujvár és Eperjes megerősítését, úgyszintén lovas és gyalog hadak készen tartását. S hogy Bethlen készületeinek valódi czélját földerítsék, Kéry Jánost Erdélybe küldötték.

«Tagadhatatlan — irja Pázmány a Kéry által küldött levélben —, hogy a felséged részérül való indulatoknak nagy híre vagyon, kin az egész föld népe igen megindúlt. De nékem úgy tetszik, hogy a felséged egéssége és ifjuságból kikölt állapotja, sőt országának és nemzetének conditiója is és a császár ő felsége tekélletes jóakaratja állandó csendességet kíván felségedtűl. Elegen vannak, tudom, a kik nemcsak futják felségedet, hanem ugyan nyilván is dicsekednek azzal, hogy felséged az ő kedvekért kardhoz fog nyúlni... De megitélheti felséged, ha ezekért méltó-e szerelmes szép hazánkat újabb hadakban keverni és talán utolsó veszedelemre hozni? Olvastam, hogy a tigris, mikor vadat akar fogni, ennihány ugrást próbál; ha azokkal el nem éri, nem is űzi a vadat; mert ha ezt ép és egész erővel el nem érte, letészi reménségét. Úgy tetszik sokan ép és nagy erővel eleget próbálták az elfolyt tizenkét

esztendő alatt. A mit eddig végbe nem vihettek, nem engedi Isten, hogy ezután végbe vigyék!»[1]

Az algyógyi fürdőben betegen fekvő fejedelem szivélyesen fogadta Kéryt. Esküvel erősíté, hogy nincs szándéka megszegni a békét. «Nem vagyunk oly itélettel, — írta általa Pázmánynak — hogy meg ne gondoljuk, miben álljon a hadakozás; annyi próbáját is vettük, hogy egyebet jó emlékezetünknek nemzetünk között való megmaradásánál kívánni nem akarunk; annál inkább kárával és fogyatkozásával előmenetelt magunknak keresni nem kívánunk.»[2] És néhány nappal utóbb titkára által írt levél végére reszkető kézzel e sorokat jegyzé: «Bizony nem az vagyok Uram én, a kinek kegyelmed itél, avagy is ugyan hisz lenni; mert én is keresztény embernek tartom magamat, lelkemet Istennek ő felségének tartom, conscientiamat nem akarom ledálni».[3]

Bár mindinkább súlyosbodó betegsége kényszeríté, hogy lengyelországi tervét elnapolja: végső órájáig rettegésben tartotta a királyt és kormányát. Pázmány ezért mindent megtett, hogy a királyt az olaszországi bonyodalmakba való avatkozástól, — mire a német államférfiak egy része buzdította, — visszatartsa.

1628-ban II. Vincze, mantuai fejedelem, magtalan kimúltával, a savoyai fejedelem és a franczia neversi herczeg tartottak igényt a mantuai herczegségre. Amazt a Habsburgház, ezt Francziaország támogatta. S midőn a savoyai fejedelem spanyol segítséggel a montferratói grófságot tényleg birtokába vette: Richelieu franczia hadakat küldött Olaszországba. Eként az örökösödési ügy a franczia és ausztriai befolyás újabb mérkőzésévé fejlődött. II. Fer-

1 PÁZMÁNYnak 1629 ápril 3-iki levele a Nemzeti Muzeum könyvtárában.

2 Bethlen május 2, MILLER II. 5.

3 Bethlen Gábor és testvére István Száldobosról 1629 május 30-án írnak PÁZMÁNY-nak. A Nemzeti Muzeum könyvtárában.

dinánd soká habozott, vajjon részt vegyen-e ezen küzdelemben. A pápa és a kath. liga fejedelmei minden áron visszatartóztatni igyekeztek őt.

Pázmány is hozzájuk csatlakozott, mert attól tartott, hogy Bethlen ki fogja zsákmányolni a király bonyodalmait. 1629 márczius elején megjelent az udvarnál és előterjeszté a királynak, hogy az olasz háború veszélyeztetné a kath. vallás és az osztrák ház érdekeit; Francziaország sietni fogna a portát és Bethlent újabb támadásra bírni, melyhez a német fejedelmek csatlakozni fognak.»

A prímás föllépésének a pápai nuntius sikert jósolt. «Nem lehet kételkedni — írja — hogy a tisztelt főpapnak ékesszólása és tekintélye nagy hatást gyakorol a felségre.»[1]

A római curiánál is nagy fontosságot helyeztek Pázmány közbenjárására. «Uraságodnak — írja az államtitkár a bécsi nuntiushoz — jelentéséből értesültünk a valóban apostoli szellemű lépésekről, melyeket az esztergomi érsek az olaszországi ügyek tárgyában a császárnál s az ifjabb királynál tett. Reméllük, hogy a felségek méltányolni fogják alapos észrevételeit. Ő szentsége áldásában részesíti őt, s megjegyzé, hogy ily férfiú szava gyakran nagyobb hatással bír, mint egy követ küldetése.»[2]

Pázmánynak nem volt szüksége buzdításra. Valahányszor Bécsben megjelent, sohasem mulasztá el a királyt a békés politika fölkarolására serkenteni. A királyi gyóntatónak, a nagybefolyású Lamormain atyának közbenjárását is igénybe vette. «Ha én lennék a császár gyóntatója — mondá egy alkalommal — nem részesíteném fölöldozásban, míg az olasz háború tervéről lemond». De igyekezetei, melyeket a nádor is támogatott, sikeretlenek voltak. A király részt vett az olasz háborúban, a mely

1 Bécsi nuntius 1629 márczius 10.
2 Az államtitkár márczius 31-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke.

csakugyan veszélyes bonyodalmakat vont maga után; míg annak 1630-ban békekötés vetett véget.

Ezalatt Bethlen betegsége mindinkább súlyosbodott s a tudósítások, melyek Bécsbe érkeztek, halálát közel kilátásba helyezték. Ezért Pázmány és az előkelőbb magyar tanácsosok ismételve a császári udvarba hívattak, hol aziránt értekeztek, mily magatartást kelljen a királynak Bethlen halála esetére, a hét megye visszacsatolása tekintetében, elfoglalni.[1] Többen azt tanácsolták a királynak, hogy fegyveres erővel csatolja vissza a hét vármegyét. Pázmány nem helyeselte ezen tanácsokat. «Bethlen halála előtt — úgy mond — nem szabad hadi készületeket tenni, nehogy az ellenséges érzületűek kétségbeesett lépésekre indíttassanak s felséged gyűlöletessé váljék. Zajtalanúl kell a szükséges intézkedéseket megtenni, hogy szükség esetében föl lehessen használni a megfelelő eszközöket. A ki siet, könnyen fölforgat, és a mi jól történik, elég gyorsan történt. Azután mielőtt a fegyver hatalmához folyamodunk, békés úton kell megkisérleni a megyék visszaszerzését; mert ha felséged fegyverrel támad Erdélyre, török háborút fog előidézni».[1]

Míg Bécsben ezen kérdések tanácskozás tárgyát képezték: a fejedelem végnapjait élte és erős lélekkel intézkedett tartományának sorsáról. Nejét két év előtt Erdély rendei által utódjává fogadtatá. Most, úgy látszik, megbánta tettét. Brandenburgi Katalin ugyanis, ki egy idő óta élénk rokonszenvet kezdett tanúsítani a kath. vallás tanai és szertartásai iránt, ezzel a protestáns rendek körében nagy aggodalmakat keltett. A fejedelem őt okmány kiállítására kényszeríté, melyben kötelezi magát, hogy Kalvin

1 Augusztus első felében PÁZMÁNY és a nádor Eckemberg herczeggel Bécsben értekeztek ez ügyben. (Erről ír PÁZMÁNY aug. 14-iki levelében.) Augusztus 13-án a király levél útján kéri ki PÁZMÁNY véleményét (MILLER II. 24.) Szeptember 3-án a király őket ismét fölhívja. (MILLER II. 27.)

2 Augusztus 14. 1629 Pozsonyból. A bécsi állami levéltárban.

felekezetétől el nem szakad, ha pedig igéretét megszegné, alattvalóit a hűség esküje alól fölmenti. Mindazáltal áttérése már néhány héttel utóbb bevégzett tény volt.

Bethlen ugyanakkor testvérét, Istvánt, rendelte neje mellé kormányzónak. Ezen intézkedéseket nem soká élte túl. 1629 november 15-ikén, élte 49-ik évében elhúnyt. Benne Erdély leghatalmasabb uralkodója, és vele az ország nagysága és jóléte sírba szállt.

30. BETHLEN GÁBOR ÉRME.

31. A NAGY-SZOMBATI EGYETEM.

HATODIK FEJEZET.

(1622—1629.)

I.

Azon időben, mikor Pázmány a primási széket elfoglalta, a magyarországi kath. egyház, melynek vezérévé lett, elődje nagyhatású tevékenysége daczára, még mindig szomorú állapotban volt. A három részre földarabolt ország legnagyobb és egykor leggazdagabb területe, a Duna és Tisza által öntözött termékeny síkság a félhold uralma alatt állott. A lakosság túlnyomó többsége Kálvin felekezetéhez tartozott. A szent Ferencz-rend szegedi és gyöngyösi zárdái gyéren voltak népesítve. Időnként jezsuiták álöltözetben keresték föl az elhagyatott katholikus híveket. Az áldozárok hiányát az úgynevezett licentiátusok pótolták; buzgó világi férfiak, kik nyomtatott könyvekből szent beszédeket olvastak, kereszteltek, házasságokat áldottak meg és temettek.

Erdélyben és a hozzácsatolt magyarországi részekben a

Báthori István pártfogása alatt sikerrel megindúlt mozgalom, a jezsuiták száműzésével elfojtatott. Csak két-három kath. főúr kastélyában maradhattak meg kath. papok, és a csíki székelyek között ferencz-rendi népszerű papjaik. Bethlen Gábor megszüntette az üldözéseket, melyeknek elődé alatt a katholikusok ki voltak téve, és türelmet, sőt jóakaratot tanusított a jezsuiták iránt is; de a kath. clerus ellen alkotott törvényeket fentartotta.

Török területen és Bethlen országában egyetlen főpap sem maradhatott meg. A kalocsai érsek, az erdélyi, váradi, csanádi, bosniai, szerémi püspökök csak a czímet viselték, és más egyházi hivatalokban működtek.

Az ország harmadik része — Pozsonytól Kassáig, a Duna mentén Komáromig, délre Buccariig — a király kormánya alatt állott. Itt a főurak között a katholikus elem gyors léptekkel foglalt tért, és 1622-ben már túlsúlyra jutott.[1] De sokkal lassabban ment a hódítás a köznemesség és a nép rétegeiben, a hol a protestánsok még roppant többséget képeztek.[2]

Az esztergomi érsek, a nyitrai, győri, veszprémi és zágrábi püspökök, kiknek a király területére estek egyházmegyéik, ezeket közvetlenűl kormányozhatták; de javaik, jövedelmeik nagy része idegen kezekre jutott, és joghatóságuk gyakorlatában sok akadályra találtak. Protestáns földesurak kath. egyházi javadalmakat prédikátoraiknak adományoztak, a főesperesek látogatásait és a szent-székek ítéleteinek végrehajtását nehezítették.

Mivel az egész országban nem létezett magasabb kath. tanintézet, és csak egy papnövelde állott fönn, a papok száma rendkívül megfogyott. Az esztergomi megye terüle-

1 Ekkor a katholikusok 44 főurat és 15 főrangú özvegyet, a protestánsok 40 főurat és 13 főrangú özvegyet mutattak ki. Egykorú névsor az Országos Levéltárban.

2 PÁZMÁNY alább említendő emlékiratában azt mondja, hogy a katholikusok a lakosságnak alig tizedrészét képezik: mi úgy szólván hihetetlen.

tén a XVI. század közepe táján mintegy 900 plébános működött. A XVII. század elején alig 100 plébánost találunk. Ezek is nagy részt műveltség vagy erkölcsiség tekintetében kifogás alá estek. És a főpapok nagyobb veszélyek elhárítása végett a feslett életű papokat el nem mozdíthatták, mert nem volt kiket küldjenek helyökbe, és félniök kellett, hogy az elmozdított papok híveikkel együtt a protestantismushoz pártolnak, vagy maga a nép protestáns predikátorokhoz fordúl.

A lelkészek anyagi helyzete is kedvezőtlen. A plébániák jövedelme a lelkész tisztességes ellátására elégtelen volt; többnyire alig haladta meg 50 forintot. Oly javadalom, mely évenkint 100 forintot jövedelmezett, előkelőnek tartatott. A tízedek fizetését a legtöbb helyen megtagadták, s a panaszok eredménytelenek maradtak. A templomok nagy részt ellenséges támadások, vagy a lelkészek és hívek hanyagsága következtében pusztulás és elhagyatottság jeleit viselték magukon, s gyakran még a legszükségesebb egyházi edényeket és öltönyöket is nélkülözték.[1]

A szerzetes-intézményekből csak a pálosok és ferenczrendűek néhány kolostora élte túl a közromlást; ezek is gyéren voltak benépesítve és falaik között, a zavarteljes időviszonyok hatása alatt, a fegyelem fölbomlott.[2]

És alig kezdette meg Pázmány a katholika egyház sokféle bajai orvoslására czélzó terveinek keresztűlvitelét, mikor azt Bethlen támadása ismét még nehezebbé tette. A primás és püspöktársai, a jezsuitákkal, sok más egyházi férfiúval, Bécsbe menekültek. Két esztendő lefolyása alatt az egyházmegyék kormány nélkül állottak, minek következtében a zavar tetőpontját érte el.

1 PÁZMÁNYnak 1621-iki fölterjesztését, melyben az újvári őrség fizetésétől fölmentetni kér — összevetve LÓSY és DUBOWSZKY idézett emlékirataival.

2 Ezen vázlatos rajzhoz a fóvonásokat PÁZMÁNYnak fölterjesztései és emlékiratai nyújtják.

De Pázmány szívós lelke a csüggedés érzését nem ismerte. Alig tért vissza hazájába, erélylyel és bizalommal fogott a restauratió munkájához. A soproni országgyűlés alatt (1622 tavaszán) a főpapokkal értekezleteket tartott, melyekben jövendő tevékenységének tervrajzát megállapította. A kath. egyház fölvirágoztatásáról tanácskozva: a helyzet és a körülmények világosan kijelölték az eszközöket. A hatalom pressiójának, erőszaknak alkalmazása lehetetlen volt, s czélhoz sem vezetett volna. Szükségkép az erkölcsi hatás eszközeivel kellett lehetővé tenni, hogy a papság a tudományos képzettség és példás élet varázsa által környezett vallásos buzgalommal hódítsa vissza az elvesztett hatalmat.

Ezen eszközök sorában a kath. szellemű nevelés és tanítás foglalta el az első helyet. Pázmány, a pápához és a királyhoz intézett írataiban, fönnen hirdette, hogy alig van nemzet, mely gyermekeinek szívesebben ad tudományos kiképzést, mint a magyar; ebből a tényből magyarázta a nagy hatást, melyet a jezsuiták kolozsvári tanintézete a XVI. század végén gyakorolt. Iskolák, valamint szegény tanulók és papnövendékek befogadására rendelt intézetek fölállítását tartotta legsürgetőbb teendőnek.*

És el volt határozva, hogy áldozatkészség tekintetében példát fog adni másoknak. Már a fölkelés előtt (1619) megvásárolta a házakat, melyeknek egyike Nagyszombatban a szegény nemes ifjak növeldéjét, másika Bécsben a magyar papnöveldét volt hivatva befogadni. És az utóbbit már 1623-ban megalapította, 115,000 forintnyi alapítványnyal biztosítva fönnállását. A császári székvárosra azért esett választása, mert ott az egyetem hittudományi kara nagy hírnévnek örvendett, és a magyarországi növendékeknek

* PÁZMÁNYnak 1622 június 20-diki fölterjesztése PRAY gyűjteményének XXXII. kötetében.

alkalmat nyújtott, hogy a legkitünőbb tanárok vezetése alatt képezhessék ki magokat.

Pázmány folytonosan atyai gondosságot tanusított ezen első alkotása iránt. Alig hogy megnyílt 1624-ben, és befogadott tizenhét növendéket, már a következő évben jelentékeny jótéteményben részesíté. Épülete alkalmatlannak bizonyúlván, négyezer forint árán új házat vásárolt, melynek falai között mai napig fönnáll az intézet. Egyébkint is bőkezű támogatásával lehetővé tette, hogy a növendékek száma 1629-ben 36-ra, 1631-ben 40-re gyarapodott.

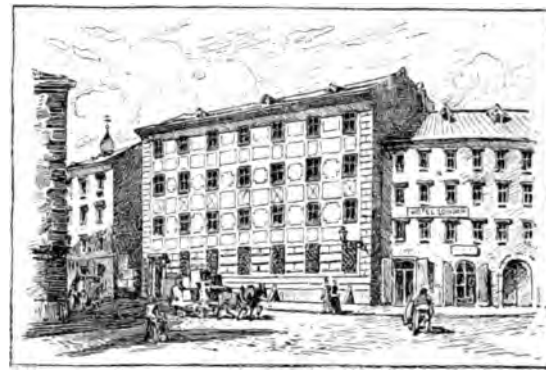

32. A PAZMANEUM BÉCSBEN.

Mikor hivatalos teendői a császári udvarhoz hívták, gyakran meglátogatta az intézetet. Kormányzójával sűrű levelezést folytatott. A legcsekélyebb eseményekről értesítést kívánt és maga rendelkezett. A fegyelem föntartására kiváló gondja volt. E tekintetben az engedetlenek irányában olyan szigort tanusított, melyet ma kegyetlenségnek neveznénk.

De egyszersmind atyai gyöngédséggel karolta föl a jókat. Így például 1627-ben két betegeskedő növendékét a szünidőkre sellyei nyári lakába magához vette.*

* PÁZMÁNY 1627 szept. 1. A PRAY-gyűjteményben.

Az intézet, melyet Pázmány szeretettel és áldozatkészséggel felkarolt, ma is fönnáll, ugyanazon czélnak szolgál, melyet ő tűzött ki, és nevét dicsteljesen viseli. (Pazmanæum.)

Pázmány hő óhajtása volt, hogy a trienti zsinat végzése, mely szerint minden egyházmegyében papnöveldének kell fönnállani, Magyarországban is foganatot nyerjen. De a körülmények ezt lehetetlenné tették. Ezért országos papnöveldék létesítését tervezé, a melyekbe az összes főpapok küldenének növendékeket. Az egyiket Bécsben, a másikat Nagyszombatban tervezte.

Mindkét helyen maga ajánlotta föl az épületeket. Az intézetek föntartására különféle jövedelmi forrásokat nyitott meg. Mikor 1625-ben a főpapok végrendelkezési jogának szabályozását II. Ferdinándtól kieszközlé, a királyi oklevélbe azon megállapodást vétette föl, hogy a hagyatékok fele része papnöveldék czéljaira tőkésíttessék. Az 1630-dik évi nemzeti zsinaton a jelenlevő főpapokat rábírta, hogy, jövedelmeik arányában, évenkint fizetendő (2 és 150 forint között váltakozó) járulékokat ajánljanak meg. Ugyanekkor a királyhoz folyamodott, hogy a megürült buda-fölhévízi prépostságot a nagyszombati papnöveldének adományozza. «Oly nagy a szükség papokban — írja, — hogy ha még egyszer annyival rendelkeznénk, mint a mennyi van, akkor sem volna elég. Én ugyan telhetőleg számos ifjakat nevelek az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőimet fölülmúlja. Felséged trónjához fordulva esedezem, méltóztassék törekvéseimet támogatni».*

A király teljesítette kérelmét s ekként biztosította a papnövelde fönnállását. Pázmány maga is hozzájárult fölvirágoztatásához. Oda adományozá a liszkai tizedeket, me-

* PÁZMÁNYnak 1630 nov. 22-én kelt fölterjesztése. Az Országos Levéltárban.

35. PÁZMÁNYNAK SZELEPCSÉNYI ÁLTAL METSZETT ARCZKÉPE.

lyeket megvásárolt és a szepesi káptalannak bérbe adott, megállapítván, hogy az 1500 forintnyi bérletösszeg ezentúl a papnövelde részére fizettessék. A papnöveldét az esztergomi érsek és káptalan fölügyeletére bizta, s ezeket fölhatalmazta, hogy ha valamikor az érsekség székhelye Esztergomba visszahelyeztetnék, a papnöveldét oda átvihessék; a mi a jelen század elején történt meg.

Pázmány érvényesíteni igyekezett azon jogokat is, melyeket a magyar püspöki kar a XIII. Gergely pápa által alapított római magyar-német collegium tizenkét helyére bírt. Alig kezdettek a Bethlen első hadjárata által támasztott zavarok csillapúlni, találkoztak jeles ifjak, készek tudo mányszomjuk kielégítését az örök városban keresni. 1621 őszén egy magyar és egy horvát ifju zarándokol Rómába. Amaz Lippai György, küldőjének a prímási széken utóda. Hat évvel utóbb Pázmány tizenegy növendéket bocsátott útnak Rómába; köztük volt Szelepchényi György, utóbb szintén az ország prímása, ki mikor tanulmányai végeztével a hittudori babérért versenyezett, thesiseit nyomtatásban közrebocsátva, a czímlapot Pázmánynak ékes keretbe foglalt arczképével, melyet maga rajzolt és metszett rézbe, diszítette.* A következő négy év tartama alatt ismét öt magyar küldetett az időközben megürült helyekre; közülök kiemelhetni Bosnyák Istvánt, utóbb Veszprém, majd Nyitra lelkes főpapját, meg Jakusics György bárót, előkelő főúri család sarját, ki elhagyva a császári udvart, hol az ifjabb király kedvelt kamarása volt, az egyház szolgálatába lépett, s néhány év múlva a pozsonyi prépostságra emeltetett, melyet utóbb a bosniai, majd a veszprémi püspökséggel cserélt föl.

Pázmány ezen intézettel is éreztette bőkezűségét. 1627-ben 1333 arany forintból álló alapítványt tett, oly czélból,

* Egy példánya ő felsége a király bécsi házi könyvtárában. Hasonmását itt láthatja az olvasó

hogy kamataiból a hazájukba visszatérő növendékek úti költségét födözzék.

Később Pázmányt újabb kapocs még szorosabban fűzte az intézethez. Szokás volt, hogy a bíbornoki collegiumnak a pápa által kijelölt négy tagja a collegium protectorának czímét viselje. Mikor Borghese bíbornok halálával egy hely megürült, a Jézus-társaság előljárói befolyásukat fölhasználták, hogy az Pázmánynyal töltessék be. Kívánatuk teljesült. A rend generalisa sietett szerencsekívánatait kifejezni. «Az intézet — írja többi között — nem félhet enyészettől vagy romlástól, míg Eminentiád védnökségének tekintélye alá van helyezve, és bölcs tanácsaival fog kormányoztatni.»[1]

II.

Pázmány nemcsak az egyházi rend jelöltjeinek, de a világi pályákra készülő ifjaknak neveléséről is buzgón gondoskodott. A szegényebb sorsú nemesek fiai számára Nagyszombatban nevelőintézetet állított föl. Ellátására az érseki jövedelmekből évenkini 5000 forintot ajánlott meg. Alapítólevelében az intézet föladatát akképen írja körül, hogy «a haza támaszaivá és díszeivé» képezze ki növendékeit, kik az élvezett előnyök fejében csak azt a kötelezettséget vállalják el, hogy «hazájuknak és nemzetüknek híven fognak szolgálni».[2] Az intézet csakhamar annyira népszerűvé lett, hogy protestáns nemesek is küldötték oda gyermekeiket, kik közül többeket előljáróik, a jezsuita atyák, a kath. egyháznak megnyertek.[3]

1 Mutius Vitellescusnak 1624 augusztus 26-dikán PÁZMÁNYhoz intézett levele. A PRAY-gyűjteményben.

2 Az 1624 augusztus 20-ikán kelt alapító-oklevél MILLERnél. I. 61.

3 PÁZMÁNY 1628 február 4-iki emlékirata, a prímási levéltárban.

Ugyancsak Nagyszombatban egy másik intézet a nemnemes osztályok gyermekeit fogadta be.[1]

Miként nevelő intézeteinek vezetését, úgy a gymnasiumoknak tanerőkkel ellátását egészen a Jézus-társaságra bízta Pázmány, «mivel — úgy mond egyik alapító levelében — Isten különös malasztjával megáldva, az ifjuság nevelése körül leghűségesebben fáradozik». A nagyszombati collegium volt a rend főszékhelye. Itt az iskola hat osztályból állott, és nagy látogatottságnak örvendett. 1626-ban a tanulók száma megközelítette az ezeret; köztük nagy számban találkoztak protestáns szülők gyermekei. Pázmány érdeklődését és bőkezűségét folytonosan éreztette az intézettel.[2]

Egészen Pázmány áldozatkészsége létesítette az ország akkori fővárosában, Pozsonyban, a jezsuiták collegiumját, melynek alapítványa gyanánt 1626-ban ötvenezer forintot tett le, és ezen kívül a kamarának szintén ötvenezer frtnyi tartozásából a collegiumnak 3000 forintnyi évi járadékot biztosított. A jezsuiták, 1627 végén, két osztálylyal kezdették meg működésöket; de négy évvel utóbb már az ötödik, a rhetorikai, is megnyílt. Csakhamar szűknek bizonyult a régi ház; 1628-ban tette le Pázmány az újnak alapkövét; de csak 1635-ben állott készen a négy szárnyból álló kétemeletes díszes épület, mely ma a jogakadémiát fogadja be, és kapuja fölött Pázmány czímerét viseli.[3]

A Jézus-társaság tagjainak tevékenysége nem szorítkozott az iskolára. A papi hivatás egész körét fölkarolták. Folytonos összeköttetésben, szivélyes viszonyban állottak az ország főpapjaival, kath. főuraival és úrnőivel. Lelki vezéreik voltak, és ellenreformátori tevékenységükben taná-

1 A nagyszombati jezsuita-collégium évkönyve 1624-re.

2 A nagyszombati collégium évkönyvei, jelenleg is a nagyszombati jezsuiták birtokában.

3 A pozsonyi collégium évkönyve a budapesti egyetemi könyvtárban.

csosaik, eszközeik. Gyakran látogatták őket és fogadták látogatásaikat. Valahányszor tanítványaik által szinielőadásokat rendeztettek, vagy rendjök alapítójának ünnepét ülték, és más alkalmakkor is, a magyar aristokratia legelőkelőbb férfi és nő tagjai megjelentek collegiumukban és nem vonakodtak ebédeiken vagy estélyeiken részt venni.

A jezsuiták hatni kívántak a világra, s e miatt nem zárkoztak el attól. Jól tudván, hogy a főrangúak csekély száma vezeti az alsóbb rétegek tömegeit, amazok megnyerésére helyezték törekvésök súlypontját.

34. A JEZSUITÁK COLLEGIUMA POZSONYBAN.

Hatásuk a hívekre mérhetlen volt. Az ajtatoskodók a nap minden óráiban megtöltötték templomaikat. Egyházi beszédeik és hitelemző előadásaik szokatlan vonzerőt gyakoroltak. Gyóntatószékeik a főbb ünnepeken valóságos ostromnak voltak kitéve. Nagyszombatban az 1623-diki farsang végső napjaiban ezernél többet, husvétkor mintegy kétezeret gyóntattak meg. A nép köréből száműzték a

babonás szokásokat; az amuleteket szentelt viaszképekkel helyettesítették. Kibékítették a viszálykodókat. A betegek szenvedéseit, a foglyok nyomorát, a halálra ítélt gonosztevők rettegéseit a vallás vigaszaival enyhítették. A sebe-

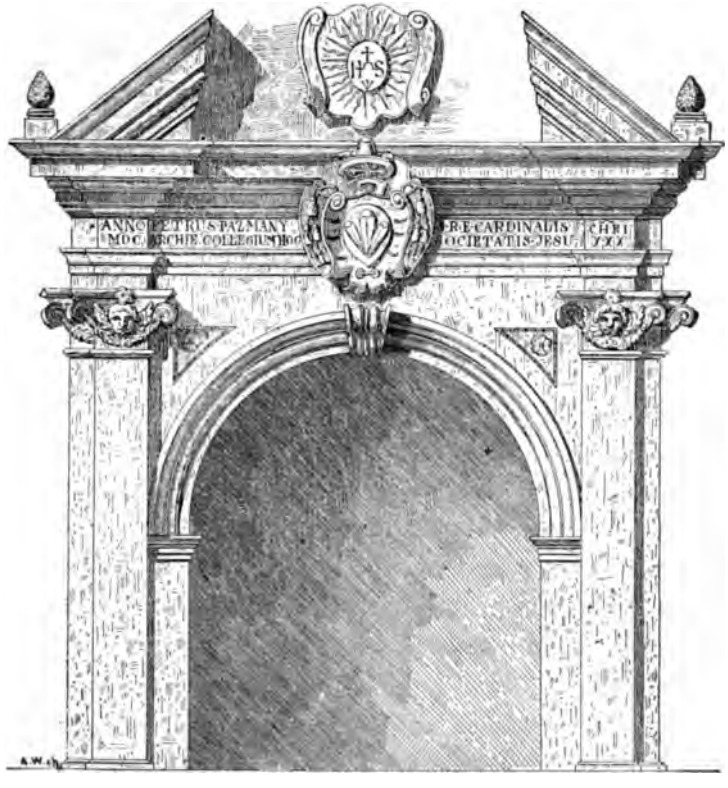

35. A JEZSUITÁK POŽSONYI COLLEGIUMÁNAK KAPUJA.

sült harczosok ápolására és a török fogságban epedő magyarok kiszabadítására alamizsnát gyüjtögettek.

A térítés művében nagy eredményeket tudtak felmutatni. A nagyszombati atyák 1623—1625 között 445, 1629 s a következő évben 313 protestánst vezettek a kath. egyházba. Soraikból számos előkelő személyt emelhetni ki: Thurzó Ádámot és Mihályt, Esterházi Miklós máso-

dik nejét, Thurzó Szaniszló nádor özvegyét, Illésházy nádor egyik leányát, egy superintendenst és két prédikátort. A térítők apostoli buzgalmuk ezen sikereiben része volt a Pázmány tevékenysége nyomaiban uralomra emelkedő azon meggyőződésnek is, hogy a kath. egyház a nemzeti érdekkel nem áll ellentétben, sőt azoknak, az ország fölszabadítására a Habsburg-ház által kilátást nyújtva, oltalmat igér.

A hívek bizalmának, melyet a jezsuiták iránt tanusítottak, mértékeül szolgálhatnak a gazdag adományok, melyekkel a nagyszombati collegium elhalmoztatott; azok 1622 és a következő évben mintegy 26,000 forintnyi összeget képviseltek, melyhez Thurzó grófnő 1200 aranynyal járult. Nagy Mihályné, szegény tanulók tartására, 9000 forintot adott az atyáknak.

Pázmány kiváló jóakaratot bizonyított az atyák iránt. Gyakran megjelent templomuk- és házukban; nem egyszer asztalukat is megtisztelte jelenlétével. Viszont ők is fölhasználták minden alkalmat, hogy ragaszkodásukat és hódolatukat kitüntessék. Többször tiszteletére növendékeik által rendezett ünnepélyes előadásokkal lepték meg.

Buzgó kath. főurak pártfogása mellett az ország minden részébe jezsuita-missiók küldettek ki. Ilyenek létesültek Túróczban, Szent-Kereszten, Bicsén, Ujvárban, Kismartonban, Nógrádban, Léván, Homonnán, Komáromban; továbbá Forgách Miklós, Erdődy Zsuzsanna, Rákóczy Pál birtokain stb. Több rendtag behatott a török hódoltság területére, hol megjelenésök az elhagyatott katholikusok között sokszorosan áldásos volt. Budán, Esztergomban és Egerben mintegy 300 keresztényt sikerült kiszabadítaniok a török fogságból, még többet a bűn és tévely bilincseiből. Működésök mindenütt oda irányúlt, hogy a katholikusokat a hitben és jó erkölcsökben megerősítsék, a protestánsokat megnyerjék. Térítői munkásságuk eredményeit nem lehet pontosan kiszámítani. A nagyszombati

évkönyvekben csak hézagos adatokkal találkozunk; ezeknek összevetéséből kitünik, hogy a missiókban működő atyák az 1622—1631 évkörben ezerkétszáznál sokkal többet nyertek meg vallásuknak.[1]

Azon természetes előszeretet, melyet Pázmány a Jézustársaság iránt tanusított, nem zárta ki azt, hogy teljesen méltányolja a sz. Ferencz rend hasznos tevékenységét. Szegedi, gyöngyösi és szécsényi zárdáikból a török hódoltságban lakó katholikusok lelki szükségleteiről gondoskodtak; Erdélyben is nagy érdemeket szereztek a katholicizmus föntartása körül. Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött szintén jó szolgálatokat tettek, s a lelkészkedő papság hiányát pótolták.

Pázmány elismerését a rend érdemei iránt azzal mutatta ki, hogy annak Ujvárban kolostort alapított, «előmozdítni óhajtván — miként alapító okmányában írja — Isten dicsőségét és a kath. vallás terjesztését, úgyszintén indíttatva a különös tisztelet által, melylyel szent Ferencz iránt viseltetik, kinek ünnepén látott először napvilágot», és remélvén, hogy «szent Ferencz érdemei és közbenjárása által a kolostor lakóinak imádságai hathatós segélyben fogják az újvári véghelyet részesíteni». A kolostor és templom építését 1626-ban kezdette meg s maga vezette. Berendezését is saját költségén eszközölte.[2] A templomot 1631 május 24-én szentelte föl, mikor a szerzetesek ünnepélyesen bevonultak új lakukba.[3]

A nagyszombati kolostor is részesült bőkezűségében. Mivel a templom és konvent épületei igen rossz karban voltak s miután helyreállítani az atyák éveken át elmu-

1 A nagyszombati collégium évkönyvei. És KAZY: Hist. Univ. Tyrn. 225—59.

2 Erre nézve több utasítás, melyet az újvári tiszthez intézett, a prímási levt. Az isteni tisztelethez szükséges könyvekről, melyeket 60 talléron Velenczében vásárolt, említést tesz a bécsi rectorhoz 1631 június 29-én kelt levelében. Eredetije PRAY gyűjteményében.

3 Az alapító oklevél PODHRACZKYnál. 65. l.

lasztották, 1633-ban összeomlással fenyegetődztek, Pázmány a kolostort lerontatá és alapjából megkezdé újra építtetni, oly mérvekben, hogy hatvan szerzetes befogadására alkalmas legyen. Az építés több évet vett igénybe. A templomot is restauráltatta. A költségek mintegy 30,000 forintra mentek.[1] Itt volt a rendnek hittudományi és bölcsészeti tanfolyama. A növendékek nyilványos disputatiókat is szoktak tartani.[2]

36. A CLARISSÁK POZSONYI KOLOSTORA.

A nőnevelés ügye sem kerülte el Pázmány figyelmét. E végett Olaszországból zárdaszűzeket szándékozott Pozsonyban megtelepíteni. 1628 elején érintkezésbe helyezte magát főnöknőjükkel, ki négy társnő — az egyik angol, a másik olasz, egy harmadik német származású volt — kiséretében márczius 14-dikén megjelent a számukra Pázmány által berendezett új zárdában.

A pozsonyi klarisszák Pázmány kiváló gondoskodá-

1 Ezen építkezésről a nagyszombati jezsuiták 1636-ban Rómába küldött évi jelentésükben emlékeznek és megjegyzik, hogy az és a pozsonyi klarissák kolostora 1636-ig 60 ezernél többet vett igénybe. Dobronoki naplójából kitünik, hogy az építkezés még 1636-ban is folyt.

2 Dobronoki naplójából. 1656 márczius 19, május 1.

sának tárgyát képezte. A zárda épület igen megrongálva és már-már lakhatatlan lévén, Pázmány vállalkozott újjáépítésére.

III.

Az egyház külső szervezetében különösen két intézmény van hivatva a papság körében a vallásos buzgalmat éleszteni, a visszaéléseket kiirtani és a meglazúlt fegyelmet visszaállítani: a zsinatok és egyházi látogatások.

A főpap csak úgy ismerkedhetik meg a kormánya alatt álló papok és hívek állapotával, a hanyagság vagy rosszakarat okozta bajokkal és ezek ellenszereivel: ha személyesen vagy helyettesei által időközönként meglátogatja egyházmegyéjének minden részét. És szerzett tapasztalatait sehol nem érvényesítheti üdvösebben, mint papjainak gyülekezetében. Azoknak tanácsát, kik közvetlenül érintkeznek a nép különböző rétegeivel s legjobban ismerik helyzetét, nem nélkülözheti a főpap, bírjon bár a lángész minden jelességével. És hizonyára az egyház körében is érvényesül az emberi természet egyik jellemző tulajdonsága, hogy készségesebben hódol oly intézkedéseknek, melyek alkotásában részt vesz.

Az egyház elismerte ezen tekintetek horderejét. A trienti zsinat, megújítva régibb intézkedéseket, megállapította, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök évenkint megyei zsinatot tartoznak összehívni; és az összes főpapok évenkint, vagy legalább minden második évben kötelesek személyesen vagy helyettesek által egyházmegyéjök plébániáit meglátogatni.

A magyar főpapokat országos törvények is fölhívták zsinatok tartására és egyházaik látogatására.* Mindazáltal

* Az 1498. VIII., 1548. VI. és 1559. XXI. törvényczikkek.

37. A NAGYSZOMBATI SZÉKESEGYHÁZ

a török háborúk és belmozgalmak miatt ezen kötelességeiknek nem felelhettek meg. Pázmány érseki kormányának két évtizede alatt sem szűntek meg a szomorú viszonyok. De buzgalma és kötelességérzete diadalmaskodott a nehézségeken. Mikor csekélyebb fontosságú ügyről is szó volt, ismételve kinyilatkoztatta: «Inkább ma lemondok méltóságomról, mintsem, míg azt bírom, kötelességeim teljesítését elmulaszszam».[1]

Élénken sajnálta tehát, hogy érseki kormányának első értizedében papjait maga köré gyűjteni és terjedelmes megyéjét bejárni nem volt képes. «Mióta az isteni kegyelmességnek tetszett — írja 1626 elején — az esztergomi főegyházban ránk ruházni a főpásztori tisztet, mitsem óhajtottunk melegebben, mint hogy a gondjainkra bízott egyházak állapotát és viszonyait, az isteni tisztelet rendjét, az egyháziak hivatalos tevékenységét közvetlenül szemlélhessük, s ekként működésünknek és kormányzásunknak helyes irányt adhassunk. És bár az egyházak látogatására több izben megtettük előkészületeinket, buzgó ohajunk valósítását a szerencsétlen háborúk és a szűntelenül dúló belzavarok lehetetlenné tették.

Örömmel használta föl a legelső kedvező időpontot, mely az 1625-iki országgyűlés szerencsés befejezése után kínálkozott. «Különféle gondok által elfoglalva, nagyfontosságú egyházi s országos ügyek által igénybevéve», most sem volt képes személyesen eljárni főpásztori tisztében. A főespereseket küldötte ki; föntartva magának a visitáio vezetését, a jegyzőkönyvek áttanulmányozását és a szükséges intézkedések elrendelését».[2]

Hasonlóképen, mihelyt a körülmények megengedték, egyházmegyéjének apátjait, prépostjait, káptalanait és lel-

1 1629 június 15. MILLER. I. 115.

2 Az esztergomi érseki levéltárban a sasvári, barsi, nyitrai, szepesi, pozsonyi, nógrádi és zólyomi főesperességekben (1626—34) végrehajtott visitátiók jegyzőkönyvei őriztetnek.

készeit 1629 október 4-re Nagyszombatba megyei zsinatra hívta. A meghívó levelekben felszólíto-ta őket, hogy «egyházaik és híveik lelki szükségeit szorgalmasan jegyezzék föl; az eszközökről, melyek az egyházak szomorú állapotán lendíthetnének, behatóan és gondosan tanácskozzanak, hogy a gyülekezet az üdvös gyógyszerekről Isten segítségével egyértelemmel gondoskodhassék».[1]

ACTA
ET
DECRETA
SYNODI DIOECE-
SANÆ, STRIGONIENSIS.
AUTHORITATE
ILLVSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI
Domini,
PETRI PAZMANY,
ARCHIEPISCOPI STRIGO-
NIENSIS.
Celebratæ Tyrnaviæ, Anno Domini M.DC.XXIX.
die IV. Octobris & sequentibus.
JUSSU EJUSDEM ILLUSTRISSIMI
ARCHIEPISCOPI, PRO COMMODITATE
Parochorum Typis editæ.
POSONII, in AEde Archiepiscopali,
ANNO DOMINI, M. DC XXIX.

38. A ZSINATI VÉGZÉSEK CZIMLAPJA.

A zsinat, mely a székesegyházban tartotta üléseit, népes volt. Megjelentek: huszonkét apát s prépost, az esztergomi és pozsonyi kanonokok, a szepesi káptalan képviselője. A lelkipásztorkodó papság majdnem hiány nélkül ott volt: 87 plébános és 20 licentiátus.[2]

«Lebegjen szemünk előtt — ily szavakkal nyitotta meg Pázmány a tanácskozásokat — Isten dicsősége és a hívek üdve; ne hallgassák el, hanem nyíltan adják elő, mit a katholikus hit terjesztésére, az egyházi fegyelem visszaállítására, a papok és hívek erkölcsi javítására alkalmasnak ítélnek. Hogy pedig a tárgyalandó kérdések iránt tájékozva legyenek, előterjeszti, mit buzgó elmélkedés és hosszú tapasz-

1 Az aug. 4-én kelt meghivó levelek Acta et Decreta Synodi Diœc. 3—10. ll.

2 A főpapok és káptalanok aláirásai Acta 75—77. ll. A plébánusok és licentiátusok névsora Prím. vil. levt. Ugyanott több mentegető irat találtatik azoktól, kik a megjelenésben gátolva voltak: így gr. Erdődy Ferencz, a szepesi meg vasvári prépost s káptalan, az aradi préposttól stb.

NAGT-S

(Braun és Hogenberg

talás után az idő és helyek viszonyaival leginkább öszhangzónak tart; ha valamit elhagyatni vagy hozzáadni kívánnak, a zsinat közakarattal fog intézkedni».

A Pázmány által eleve szerkesztett és a gyűlés által hódolattal elfogadott végzések meghatározzák a szentségek kiszolgáltatásának, a javadalmak elnyerésének és elhagyásának módozatát; intézkednek a főesperesi látogatásokról, továbbá az egyházi élet körében fölmerült visszaélések kiirtása, és az erkölcsi javítás keresztülvitele tárgyában; megújítják az egyháziak vétkes és botrányos életmódjának megszűntetésére czélzó korábbi végzéseket; a lelkészeket kötelességeik buzgó és lelkiismeretes teljesítésre intik.*

És Pázmány ettől fogva évenkint tartott megyei zsinatot, melynek főteendője volt kideríteni, mikép foganatosíttatnak a megelőző zsinatok végzései, mennyiben bizonyultak hiányosoknak, és mily új intézkedéseket követelnek a fölmerülő viszonyok. Személyes érintkezése a gyűlésekre megjelenő papságra sem maradt hatástalan. Nem sikerült ugyan egy varázsütéssel orvosolni az elévült bajokat, kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket, újjáalkotni a romlásnak indult intézményeket. De a további sülyedést és hanyatlást föltartóztatta. Mindenütt, papság és hívek körében, a hitélet örvendetes emelkedésének, az erkölcsi állapotok jobbrafordulásának vagyunk tanui.

A Pázmány által alapított papnöveldék, Róma, Bécs és Nagyszombat intézetei nagy számban küldik művelt és buzgó növendékeiket a lelkipásztorkodás terére. A lelkes pírmás az alkotó türelmetlenségével várja őket, atyai gondossággal fogadja, és bőkezű segélylyel küldi állomásaikra, figyelemmel kíséri tevékenységöket és örömmel értesül buzgalmukról, példás erkölcseikről.

* Acta Synodus 31—61 ll

A papság száma érseki kormányának második évtizedében jelentékenyen megszaporodott. Míg elődje alatt alig 100 lelkész működött a nagyterjedelmű egyházmegyében: 1635-ben csakis a pozsonyi, sasvári, nyitrai főesperességekben mintegy 120 áldozárt találunk.

A papság erkölcsisége tekintetében is — a főesperesi látogatások tanusága szerint — Pázmány szigora és gondos őrködése lényeges javulást idézett elő. Ez pedig visszahatott a hívek vallásos érzületére, melynek nyilatkozatát a templomokról való áldozatkész gondoskodásban látjuk. Számos új templom épült és régi restauráltatott; egyházi öltönyök- és edényeknek a hívek részéről való ajándékozása, a lelkészek anyagi helyzetének javítása napi renden volt.

Pázmány maga is gondoskodott a lelkészek jobb ellátásáról. Folytonosan segítette papjait, és e czélra 1629-ben harminczezer forintnyi alapítványt tett.

Méltányolva azt a buzdító hatást, melyet a valódi érdem jutalmazásával el lehet érni, a káptalani javadalmak betöltésénél nagy figyelmet fordított arra, hogy azokat példás életű és tudományos képzettségű férfiak foglalják el. Főleg az esztergomi káptalan kiváló gondoskodásának tárgyát képezte, mint a mely már a XVII-ik században a magyar püspöki kar semináriumának volt tekinthető.

1619—1631 között tizenöt kanonokot nevezett ki, ezek közől heten csakhamar Magyarország érseki és püspöki székeinek díszeivé lőnek.

A pozsonyi és szepesi társas-káptalanok részére statutumokat dolgozott ki, melyekben azon óhajtás vezérli, hogy a káptalani intézmény visszahódítsa tiszteletet parancsoló helyét, melynek — mint püspöki tanácsnak — elfoglalására az egyház szervezetében hivatva van. S ez akkép mutatkozott lehetségesnek, ha a káptalanok tagjai nemcsak állásuk külső előnyei, hanem vallásos buzgalom és egy-

házias tevékenység, műveltség és keresztény jótékonyság által is a többi papság élére helyezkednek. És dolgozata nem kevésbbé kitünő gyakorlati kivihetősége, mint emelkedett szelleme által. Midőn a káptalanokat fölemelni iparkodik föladataik magaslatára: nem tűz ki czélokat, melyek elérhetlenek, nem állapít meg rendelkezéseket, melyek az élet által kigúnyolva papiron maradni hivatvák.*

Pázmány lángbuzgalma szükségkép döntő befolyással volt püspöktársaira, kiket tevékenységének és a kivívott eredményeknek osztályosaivá tett. Ezek készségesen hódoltak meg állásának és lángeszének fölénye előtt; buzgó munkatársai voltak egyházi törekvéseiben, biztos támaszai politikai küzdelmeiben.

TELEGDI JÁNOS kalocsai érsek, a nyitrai püspökség administrátora, számos ifjakat neveltetett a papi pályára, a nagyszombati papnöveldében hat növendékre alapítványt tett, székesegyházát megújíttatá, megnagyobbíttatá és drága egyházi edényekkel gazdagítá; káptalanát egy malommal s városi területtel ajándékozá meg; 1630-ban püspöki székhelyén a szent Ferencz-rendnek kolostort emelt s azt 5000 forintnyi alapítványnyal látta el. SENNYEI ISTVÁN váczi, veszprémi végre 1629 óta győri püspök egy évtizednél tovább birta a magyar cancellár tisztét. Az erdélyi és török ügyekben jelentékeny politikai szerepe volt; a királynak, hazájának, és Pázmánynak fontos szolgálatokat tett. Egyházi tevékenységét a veszprémi káptalan visszaállítása és az egyházmegye rendezése hirdeti. LÓSY IMRE váradi, majd egri püspök, a prímás legbizalmasabb embere. Erélyes, tevékeny férfiú. Mint érseki helynök az egyházmegyei kormányzás apróbb részleteit maga kezelte s lehetővé tette, hogy a prímás idejét és figyelmét a nagy érdekekre öszpontosítsa. ERGELICH FERENCZ veszprémi püspök két vesz-

* A prímási levéltárban.

prémi növendékre 2500 forintnyi alapítványt tett. Zágrábba helyeztetvén át, ott papnöveldét alapított és megyei zsinatot tartott. ALMÁSI PÁL, váczi püspök, a törökök és a protestantismus által elárasztott megyéjében megkezdte az ellenreformátió keresztülvitelét.

És legelőbb DALLOS MIKLÓSról kell vala szólani, ki esztergomi kanonokból váczi, majd pécsi, és végre 1623-ban győri püspökké neveztetett. Diplomatiai és politikai képességei, melyeket a haimburgi és beszterczebányai békealkudozásokban kitüntetett, az országgyűléseken és a királyi tanácsban tisztelt és befolyásos állást biztosítottak neki.* A váczi és pécsi püspökségeknek csak czímét bírta. Mikor a győri egyházmegye kormányát átvette, apostoli gondossággal karolta föl híveinek lelki érdekeit. Miként Pázmány, ő is papnöveldék és kath. tanintézetek alapításában látta a vallási állapotok jobbrafordulásának első föltételét. E czélból Győrött megtelepítette a Jézus-társaságot.

Pázmány nem elégedett meg azzal, hogy példája által hasson püspöktársaira. Fölhasznált minden eszközt, melyet állásának politikai és egyházi kiváltságai nyújtottak. Hogy őket az általa kijelölt irányban való haladásra késztesse; egyuttal hogy a magyarországi kath. egyház egész területén egyformaságot hozzon az egyházi életbe és szertartásba: ismételve tartott püspöktársaival tanácskozásokat, és két izben (1630, 1633) mint az ország primása az összes főpapoknak nemzeti zsinatot hirdetett, melyeken számos nagyjelentőségű határozat hozatott.

Pázmány természetesen nagy súlyt helyezett arra, hogy a megürült püspökségekre buzgó férfiak neveztessenek. Ismételve fölkérte a királyt, hogy őt a javadalmak betöltése előtt hallgassa meg. Bár elismerte, hogy a király apostoli jogainál fogva, bárkit tetszése szerint nevezhet ki

* E sorok irója RÁTH Károlylyal 1867-ben közzétette »Dallos Miklós politikai és diplomatiai iratai» gyűjteményét.

és terjeszthet egyenesen a szentszék megerősítése alá; kérte, óvakodjék az egyházi javadalmakat a folyamodók kérelmei és ajánlásai nyomán adományozni; figyelmeztette a régi gyakorlatra, mely szerint a király meg szokta hallgatni az érseket, kinek hatósága alá az illető püspökségek tartoznak.[1]

A király teljesíté kéréseit. Mindenkor az ő előterjesztései alapján tette meg az egyházi kinevezéseket. S ez köztudomású volt; minélfogva a nuntius egy alkalommal Rómába jelenti, hogy a magyar püspökségek betöltése egészen a primástól függ.[2]

IV.

Pázmány államférfiúi képességei és jó szolgálatai által II. Ferdinand föltétlen bizalmát vívta ki magának. Fontosabb politikai és egyházi ügyekben mindig kikérte tanácsát; mikor nagyobb horderejű kérdések forogtak fönn, személyesen kellett megjelennie az udvarnál. És szava irányadó volt. Befolyását üdvösen tudta értékesíteni.

Pázmány nem tartozott azok közé, kik czéljaik elérésére bármily eszközt szívesen megragadnak. Lángoló buzgalmát a jog és törvény iránti tisztelet mérsékelé. Soha sem tanácsolta a szentesített törvényeknek, a biztosított jogoknak akár vakmerő megtámadását, akár perfid kijátszását; az ellenreformatió keresztülvitelére soha sem hozott javaslatba erőszakos intézkedéseket. Jól tudta, hogy intézmények, melyeket az erőszak emel, az állandóság biztosítékait nélkülözik.

«Ámbár — írja egy alkalommal a királyhoz intézett fölterjesztésben — (a protestánsok által) a belmozgalmak

1 1629 január 14. 1630 szeptember 29. 2 1620 augusztus 5. Ugyanott.

korában kieszközlött engedmények miatt nem könnyű Magyarországban a vallási reformatió keresztülvitele, mégis ha nem mellőzzük az eszközöket, melyeket, a tett engedmények sérelme nélkül, jogunk van alkalmazásba venni, bízom Isten jóságában, vallásunk rövid idő alatt fölvirágzik Magyarországon.»[1]

Ilyetén a törvénynyel megegyező eszköznek tekintette azt, hogy a király a magyar nemes ifjakat udvarába édesgesse, hol mint apródok, asztalnokok és kamarások alkalmaztatván, a kath. vallásban neveltetnének; hogy a főhivatalokra, kapitányságokra és hadparancsnokságokra jó katholikusokat nevezzen. Ajánlá, hogy a király nemességet ritkán, jószágokat még ritkábban adományozzon protestánsoknak; a véghelyekbe rendeljen kath. lelkészeket, kik a katonák között a vallásosságot emeljék. Egyuttal megakadályozni igyekezett a protestánsok bevándorlását, kiket a király rendeletei Ausztriából száműztek.[2]

Egyik legjelentékenyebb vívmánya a magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása és szabályozása.

Hazánkban a XVI-ik századig, a főpapok jogérvényüleg intézkedtek összes hagyatékairól, anélkül, hogy jogukat akár a szent-szék, akár a király megtámadta volna. De 1580 után, a királyi kamara a főpapi hagyatékokat jövedelmi forrásoknak tekintve s azokat többnyire — akár volt végrendelet, akár nem — önkényesen lefoglalta, gyakran erőszakosan szétragadozta. Ezen eljárást a botrányok, melyekre gyakran alkalmat adott, még gyűlöletesebbé tették.

Pázmány az erőszakos lefoglalások és botrányok meggátlása végett, egyuttal azon óhajtás által vezérelve, hogy a főpapok hagyatékai egyházi czélok javára értékesíttessenek: kérelmet intézett a királyhoz, hogy a főpapok végrendel-

1 1628 február 4-iki emlékirata a primási levéltárban.

2 PÁZMÁNY három emlékirata: 1627 nyarán, 1628 február elején és 1629 elején, ugyanott.

kezési jogát biztosítsa. S ez gyóntatója, Beccanus atya sürgetéseire, igéré, hogy e kívánat iránt jogtudósokat fog megkérdezni. De igéretéről megfeledkezett; jó ideig semmi sem történt.[1]

Pázmány 1625 ápril első napjaiban Pozsonyba hívta meg a főpapokat s a káptalanok küldötteit, és meghallgatásuk után, tervet dolgozott ki, mely szerint a főpapok hagyatéka három részre osztatik; az egyik papnöveldék alapítására, a másik két rész pedig a végrendeletben kijelölt czélokra fordíttatik.[2] Midőn az értekezlet fölterjesztését a királynak bemutatá, azt emlékirattal támogatta, melyben bebizonyítja, hogy a királyt a főpapok hagyatékainak lefoglalására sem természetes, sem positiv törvények nem jogosítják föl, hogy a kamara ezt önkényesen és csak újabb időkben kezdette gyakorolni.

A király Pázmány emlékiratát a clérus kivánataival a pozsonyi kamarához tette át véleményadás végett. Ez nem lévén képes okszerűen megczáfolni a prímás alapos érvelését, sértő megjegyzésekkel és kifakadásokkal igyekezett elfödni okoskodásainak erőtlenségét.

Az irat hangján és tartalmán maga a király is megbotránkozott s átlátta, hogyha a főpapok kezeibe kerül, komoly surlódásokat támaszthat. E miatt Pázmánynyal is csak oly föltétel alatt közölte, hogy tartalmát nem fogja közhirré tenni. A prímás igéretét nem szegte meg, s a kamara iratát nem hozta nyilvánosságra; de szükségesnek látta a király felvilágosítása végett észrevételeit megtenni. Június 2-iki fölterjesztésében hatalmas dialektikával czáfolta meg a kamara okoskodásait.

Pázmány a nuntius közbenjárását is igénybe vette. Az meggyőzte a királyt arról, hogy a főpapok végrendelkezési jogainak visszaállítása által az egyháznak és önmagának

1 Bécsi nuntius 1626 június 14.

2 Postulata Cleri Hung. circa mobilia Præl. defunctorum. Egykorú másolat a M. Akademia kéziratai között.

lényeges szolgálatot fogna tenni. Még döntőbb hatást gyakorolt a császári gyóntató föllépése. Ez Pázmány fölhívására ismételve előadta a királynak, hogy lelkiismereti kötelessége megtenni e tekintetben, mit az egyház érdeke és az igazság követel.

A király október végső napjaiban két bécsi hittudós, Hildprandt Eduard és Mosmüller Bernard véleményét kérte ki. Ezek szintén határozottan kárhoztatták a kamara igényeit. Ezekután a király nem habozott megtenni a döntő lépést. Elvetette a kamara javaslatait, és 1625 deczember 11-én kiállíttatta az okmányt, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállítá és szabályozá. Eszerint a főpap halála után legelőbb a temetés költségei fődöztetnek és alamizsna osztatik ki, azután kielégíttetnek a szolgák és hitelezők. A könyvek a káptalani könyvtárt, a templomi edények és öltönyök a székesegyházat illetik. A fönmaradó hagyaték fele papnöveldék alapítására, majd utóbb szegény plébániák javítására; másik fele a végrendeletben kijelölt czélokra fordíttatik. Ezen intézmény véget vetett a kamara gyülöletes önkényének, és kilátásba helyezé, hogy a főpapok hagyatékaiból idők folytán az egyház legsürgetőbb szükségletei ki fognak elégíttetni.

Pázmány miként a főpapi hagyatékokat a magyarországi papnevelés tőkéivé tette, úgy ezen czélnak új jövedelmi forrást szándékozott megnyitni az elidegenített egyházi javak visszaszerzésével.* A gazdag egyházi birtokok majd a hódító törökök, vagy protestans főurak által foglaltattak el, majd a királyok által zálogba adattak világi uraknak, midőn pénzügyi viszonyaik ziláltsága között czélszerűbb mentőeszköz nem kinálkozott. A pénzügy élén álló kormányférfiak annyira hozzászoktak az egyházi birtokokat közjövedelmi forrásnak tekinteni, hogy eljárásuk

* Hogy ez volt főczélja, kitünik 1627-diki emlékiratából.

jogosultsága iránt lelkiismeretök legkevésbbé sem nyugtalanította őket, s ezen pénzügyi műtétekkel a vallásos buzgalmáról ismeretes II. Ferdinand alatt sem hagytak föl, sőt még őt is meg akarták győzni az eddigi gyakorlat föntartásának szükségességéről.

Törekvéseiket meghiusította Pázmány, ki az egyház érdekeinek és jogainak védelmére szokott határozottságával lépett föl, és azon reményét fejezte ki, hogy a királyt «semmiféle előterjesztések nem fogják reábírhatni azon javak elidegenítésére, melyeket őseinek bőkezűsége Isten dicsőségére és az egyházak javára szentelt».[1]

A primás komoly szavai bizonyára nem tévesztették el hatásukat. De ő nem elégedett meg ezzel; s nem szorítkozott azon törekvésekre, melyek az egyházi javak további elidegenítését gátolni czélozzák. Merészebb eszme merült föl lelkében. Megkisérlé az elmult időkben elidegenített egyházi javak visszaszerzését, az elpusztult egyházi intézményeknek és a magyarországi katholicizmus régi fényének s jólétének visszaállítását.

Terve volt a magyar főpapok által megajánlandó összegen kiváltani a szent-gotthardi apátság birtokait, melyeknek jövedelmeiből, a megállapítandó sorrend szerint, más egyházi javak szereztetnének vissza. Később a visszaváltott javadalmak érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak, oly kötelezettséggel, hogy jövedelmeik harmad részét kath. iskolai és nevelési czélokra tartozzanak szentelni.[2] E terv sikerének biztosítása végett szükséges volt a királytól igéretet nyerni arra nézve, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak elzálogosíttatni.

A lépések, melyeket Pázmány a királynál tett, sikere-

1 1626 augusztus 19. Eredetije a M. T. Akademia kéziratai között.

2 PÁZMÁNYnak a királyhoz intézett emlékirata, dátum nélkül: de kétségtelen, hogy azt 1627 nyarán mutatta be, mert szükségkép megelőzte az 1627 szeptember 20-iki királyi nyilatkozatot. A primási levéltárban.

sek voltak. II. Ferdinand 1627 szeptember 20-án a maga és utódjai nevében ünnepélyesen biztosította a magyar egyházat, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak zálogba adatni, beiratni vagy bármiféle világi czélokra fordíttatni; hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak.* Ezalatt Pázmány összeszerezte a húszezer forintot, a szent-gotthardi apátság váltságdíjára, és megindította a tényleges birtokossal a tárgyalásokat, melyek eredményre vezettek.

Pázmány később maga is több egyházi jószágot váltott vissza, és példájának követésére buzdította püspök-társait, kiknek igyekezeteit azután buzgón támogatta.

E szerint tehát nem létezett az egyház érdek-körének jelentékeny tényezői sorában, az egyház hatalmának és hatásának föltételei között egy sem, mely Pázmány figyelmét elkerülte volna.

V.

Pázmány mióta az érseki székre emeltetett, hazája és uralkodója, egyházmegyéje és az egész magyarországi kath. egyház szolgálatában fényes érdemeket szerzett. Tevékenységének eredményeit jelentékeny intézmények és fontos vívmányok jelezték. Nem lehetett tehát meglepő, hogy a király ismételve tett lépéseket Rómában, hogy részére a bíbort megszerezze. És VIII. Orbán pápa örömmel vette föl a nágy főpapot a bíbornoki collégium tagjai közé. Az 1629 november 19-én tartott titkos consistoriumban nevezte ki bíbornokká.

«Nem volt előttünk titok — e szavakkal értesíti őt a kitüntetéséről — milyen jeles tulajdonokat köszönhetsz a

* MILLER. I. 197. l.

gondviselésnek, mert származásod nemessége, tudományod és keresztény erényeid, vallásos buzgalmad és az apostoli szent székhez való ragaszkodásod által tündökölsz.» «Az önként elvállalt szegénységben gazdag s az alázatosságban diadalmas, erényeid által már a kolostor magányában magadra vontad a földi és mennyei uralkodók figyelmét. Utóbb az esztergomi egyház kormányára hivatva, megmutattad Magyarország népeinek, miként az egyháziak az áhítattal, melylyel Istent engesztelik, össze tudják kötni a közjó előmozdítására szükséges bölcseséget. Mi tehát, kik így éreztünk dicső tulajdonaid felől, nem kevéssé örvendeztünk, mikor a császári pártfogás részedre az egyház bíborát esdé. Te ki a bölcseség székéből régóta hangoztatod az üdv szózatát, jól tudod, hogy a Vatikánnak királyi bíbora, mely a keresztre feszített Jézus vérétől piroslik, a fájdalom s nem a dölyf jelvénye. Reméljük, hogy a keresztény erények fényes példáját nyújtva, inkább erkölcseid mint főpapi jelvényeid fogják benned az apostolok örökösét, az egyház fejedelmét kitüntetni.»[1]

A király örömét és szerencsekivánatait szivélyes sorokban fejezte ki. »Főtisztelendőséged elgondolhatja, mily nagy örömet okozott nekem Barberini bíbornok mellékelt levele. Szerencsét kívánok főtisztelendőségednek, magamnak és egész Magyarországnak; mert meggyőződésem szerint, előmozdíttatásából az egész kereszténységre s főleg ezen országra sok jó fog háramolni.»[2]

Nagyszámú tisztelői közelről, távolról elárasztották üdvözlő irataikkal.[3]

Válasziratai közöl csak egyet ismerünk, melyet az esztergomi káptalanhoz intéz. És ez nemes, szerény hangja által figyelemreméltó: «Ilyen kitüntetéseknek, melyek a fáklya

1 1629 deczember 11. Ugyanott.

2 Az egész levél a király sajátkezű irása. Ugyanott.

3 Egy részök ki van adva, MILLER-nél (II. 28—38. ll.), sok a primási levéltárban.

gyorsan ellobogó fényéhez hasonlók, nem szoktam ugyan nagy értéket tulajdonítani, de uraságtok szeretete emel és örvendeztet. Vajha az egyházi méltóságok újabb magaslatára emelkedve, az isteni kegyelem adományaiban is gyarapodnám, hogy Isten dicsőségére és uraságtok javára minél sikeresebben működhessem. Reméllem és kérem, hogy uraságtok imáikkal gyámolítani fogják gyengeségemet; viszont mindnyájukat atyai szeretetemről biztosítom.»*

* Pozsony 1629 deczember 6. Az esztergomi káptalan levéltárában.

39. PÁZMÁNY BIBORNOK BULLÁJÁNAK PECSÉTJE.

40. A SÁROSPATAKI VÁR.

HETEDIK FEJEZET.

(1630—1637.)

I.

BETHLEN halála után az erdélyi fejedelemség özvegyére Brandenburgi Katalinra, a kormányzói tiszt testvérére Bethlen Istvánra szállott. Mindketten hatalmuk biztositása érdekében szükségesnek látták, hogy a királyi udvar jóakaratát s Pázmány támogatását kieszközöljék. Ezért Kemény Jánost Bécsbe és Pozsonyba küldötték, hogy békés szándékaikat tolmácsolja, és készségöket nyilvánítsa: visszabocsátani a hét vármegyét, melyet a nikolsburgi békekötés Bethlen Gábornak élethossziglan engedett át. A prímás örömmel értesült az erdélyi politika ezen irányáról, melyet készséggel fölkarolt. «Méltóztassék felséged — irja a királynak — a fejedelemasszony levelére kegyesen válaszolni, és a hét megye visszavétele iránt intézkedni. A mit többször ajánlottam, ismételem: óvakodjék felséged fegyverrel foglalni vissza, mit békés uton szerezhetünk meg.»

A király csakugyan előzékenyen fogadta Keményt, és Ferenczfi udvari titkár kíséretében kétszer küldötte Pozsonyba Pázmányhoz, kit a hét megye visszavétele végett küldendő biztosok kijelölésével megbízott, és e czélból nyolcz betöltetlen királyi levelet küldött néki. «Főtisztelendőségedben — irja — úgy bízom, mint a saját lelkemben.»*

A királyi biztosok már deczember közepetáján a hét megyét, Kassával együtt, visszacsatolták Magyarországhoz. Néhány héttel utóbb Katalin az erdélyi rendek hódolatát fogadta, és hogy a protestánsok bizalmát megnyerje, új vallását megtagadva, protestáns prédikátor kezeiből fogadta az úr-vacsorát. De annak daczára feje fölött vészjósló fellegek tornyosúltak.

Az erdélyi rendek több pártra oszoltak. Bethlen leghívebb emberei aggódva látták a fejedelemséget tehetetlen asszony kezében, kit mint idegent és katholikát kétszeresen gyűlöltek. Élökön maga a kormányzó állott, ki a fejedelmi széket maga, vagy ha az nem sikerülhet a népszerü Rákóczi György számára óhajtotta megszerezni.

A katholikus urak egyházukra nézve veszélyesnek tartották mindkét jelöltet; de két részre oszoltak, az egyik a fejedelemasszony körül csoportosult, a másik kath. urat szeretett volna helyére emelni: Esterházi Miklós nádorra és Prépostvári Zsigmondra gondoltak.

Pázmány a bonyolult helyzetet higgadtan ítélte meg; ábrándozók és kalandorok által nem hagyta magát elragadtatni. Előtte a jogtisztelet, az egyház fölvirágzásának és a béke föntartásának érdeke volt a mérvadó tekintet. Katalin Erdély törvényes uralkodója volt; kormányzása a béke és a kath. egyház érdekeire előnyösnek látszott; míg ezeket a két protestáns jelölt veszélylyel fenyegette;

* A királynak 1629 november 26-ikán kelt levele a prímási levéltarban.

a kath. jelölteknek, visszaemlékezve azon kudarczra, melyet a bécsi udvar Homonnai Györgygyel szenvedett volt, nem jósolhatott sikert. Eszerint kárhoztatta azon törekvéseket, melyek Katalin megbuktatására czéloznak.

Mindazáltal másfelől nem tartotta czélszerűnek, hogy a király fegyveres hatalommal támogassa Katalint, és miatta akár a törökökkel, akár az erdélyi rendekkel háborúba bonyolódjék. Nem volt titok előtte, hogy a fejedelemasszony uralma ingatag alapon áll. Ő tehát a jog és opportunitás szempontjából egyaránt a be nem avatkozás politikáját ajánlotta.[1]

A király osztozott a primás fölfogásában. Esterházi, ki mintegy hétezer embert gyüjtött össze, és azzal Prépostvári érdekében támadólag készült föllépni, utasítást kapott, hogy figyelő állást foglaljon el. Katalin pedig kénytelen volt a királyi jóakarat irott nyilatkozataival megelégedni.

A fejedelemasszony, vetélytársai készületeivel szemben, mind sürgetőbb kérésekkel fordult Bécsbe és Pázmányhoz is. «Uraságodat — irja az utóbbinak — mint szeretett atyánkat kérjük, a veszélyek közepett, ne hagyjon el minket.»[2]

Az esdeklések Pázmányra hatástalanok maradtak. De mikor nyár végén Bethlen István fia és veje váratlanul a király területére törtek, és a csapatokat, melyekkel találkoztak, szétverték, a béke megsértésének tényével szemben, első pillanatban megbarátkozott azon gondolattal, hogy a merényletért boszút kell állni, és a fejedelemasszonynak segítséget kell nyujtani.[3]

A nádor örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy harczias szellemü politikáját érvényre emelje; és hadsereg

1 PÁZMÁNY 1630 január 2-iki fölterjesztése a bécsi állami levéltárban.

2 1630 július 22-én kelt levele a primási levéltárban.

3 PÁZMÁNYnak 1630 szeptember 22-dikén a nádorhoz írt levele az Országos Levéltárban.

élén készült Prépostvárit Erdély fejedelemségébe bevezetni. De Pázmány csakhamar ismét visszatért korábbi állásához, és keresztül vitte, hogy egyelőre követ küldetett Erdélybe, annak tisztába hozása végett, vajjon a támadás a kormányzó és az országtanács tudtával történt-e?

II.

Épen ekkor Erdélyben a válság bekövetkezett. Bethlen István nem vélte többé halasztandónak Brandenburgi Katalin megbuktatását. És mivel attól tartott, hogy nem lesz képes magát választatni meg, gyűlöletének föláldozta nagyravágyását, és RÁKÓCZI GYÖRGYnek, Zsigmond fejedelem fiának, Sárospatak urának, ajánlotta a fejedelemséget, ki azonnal fegyveresei élén Erdély felé indúlt.

Szeptember második felében Kolosvártt országgyülés tartatott. Katalin a közelégületlenség fenyegető nyilatkozatainak nyomása alatt, lemondott. De ekkor a rendek túlnyomó többsége BETHLEN ISTVÁNt kiáltotta ki fejedelemmé. Ez a választást elfogadta, és most Rákóczit követei által arra igyekezett rábírni, hogy igényeiről mondjon le. A két vetélytárs abban állapodott meg, hogy a fejedelmi szék betöltését a rendek újabb választására bízzák. Időközben mindketten azon fáradoztak, hogy párthíveik számát szaporítsák, és a király támogatását megnyerjék.

A magyar tanácsosok november 21-én a prímás sellyei kastélyában gyűltek egybe, hogy a teendők iránt megállapodásra jussanak. Mindnyájan egyetértettek az iránt, hogy a két jelölt közől Bethlen Istvánnak kell előnyt adni, mert a békét és a kath. egyházat kevésbbé fogná fenyegetni mint Rákóczi.* De ezen határozatukkal elkéstek.

* A magyar tanácsosok 1630 november 21-iki fölterjesztése, és PÁZMÁNYnak ugyanazon napon a királyhoz írt levele a bécsi állami levéltárban.

Néhány nappal utóbb, deczember elsején, a segesvári országgyűlés Rákóczit választotta meg fejedelemmé, és ez ellenszegülésre nem találva, azonnal átvette Erdély kormányát.

Ezen esemény híre a magyar politikusokat mélyen megdöbbentette. Élénk aggodalmakkal néztek a jövendőbe. De habár a bizalmatlanságban és ellenszenvben, melyet Rákóczi személye iránt tápláltak, mindnyájan találkoztak: azon kérdés, hogy minő magatartást kelljen elfoglalni, a király tanácsosait két részre osztotta.

Esterházi nádor, a fejedelem engesztelhetetlen ellensége, az ország és a dynastia érdekében mellőzhetetlenül szükségesnek hirdette, hogy a király Rákóczit ne ismerje el, és fegyver hatalmával foszsza meg a fejedelemségtől. Sennyei cancellár buzgón támogatta. A többi tanácsosok közől kevesen állottak részökön.

A magyar és német tanácsosok túlnyomó többsége Pázmány körül csoportosúlt. A primás nem feledte ugyan el az üldözés tényeit, melyekkel Rákóczi 1619-ben a katholikusok ellenséges érzületét vonta magára; de nagyobb veszélyek elhárítása végett, az ország és a dynastia érdekében, ellenezte azt, hogy a király támadólag lépjen föl ellene; mert ezzel kényszerítené, hogy a törökök karjaiba vesse magát, és az ausztriai ház külső ellenségeivel szövetkezzék. Ő úgy okoskodott, hogy Rákóczi, ha magára van hagyatva, jelentéktelen állást foglal el; de mihelyt a portával, a protestáns államokkal és a magyarországi elégületlenekkel szövetkezik, félelmessé válik, és Magyarországot a fölkelés lángjával bármikor elboríthatja. Ha a háború Rákóczira nézve kedvezően dől el, nem volt kizárva azon lehetőség, hogy Magyarország egészen elszakad a Habsburg-háztól, vagy legalább jelentékeny része Erdélyhez csatoltatik.

Ellenben ha a király Rákóczit legyőzi, Pázmány attól

félt, hogy Erdély elveszti önállóságát. Már pedig ő is azon államférfiakhoz tartozott, kik Erdély külön állásában Magyarország alkotmányos szabadságainak és a magyar államférfiak tekintélyének egyik biztosítékát látták, a német befolyás uralomra törekvő igényei ellen.

E tekintetben nem egyszer föltárta legtitkosabb gondolatait Kemény János, a későbbi szerencsétlen erdélyi fejedelem előtt, ki mint Brandenburgi Katalin és Rákóczi György követe többször megfordult a primási udvarnál. «Im látod édes öcsém, — mondá néki egy alkalommal — nékünk elégséges hitelünk, tekintetünk vagyon most a mi kegyelmes keresztyén császárunk előtt; de csak addig durál az, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni; azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérunk alá pökik a német.»*

Pázmány tehát az javasolta a királynak, hogy Rákóczit, ha az a béke föntartására nézve megnyugtató biztosítékokat ád, ismerje el. És mikor ez ügyben Rákóczi az ő közbenjárását kérte ki, előtte sem titkolta el álláspontját. «A mi meglett — irja neki — arról tanácskozni, vagy azt feddeni, úgy látszik alkalmatlan. Azért arról én sem szólok. Hanem a jövendőről bizony igen méltó gondolkodni kegyelmednek. Mert ha Erdélyre és e darab földre vonzza Nagyságod császár ő felsége hadát, másfelől a török segítségét veszi, annak a vége mi lészen, csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez a szegény maradék haza mind elpusztul . . . Azért Uram kegyelmed okosan cselekszi, ha császár ő felségének kedvet keres, és magát megalázván békességes mediumot követ. Ez pedig ugy lehet meg, ha kegyelmed megismervén, hol és miben vádoltatik, azt úgy complanálja, hogy semmi ok fönn ne maradjon a gyűlölségre.» Ezen vádak arra vonatkoztak, hogy Rákóczi

* Önéletrajz. I. 144.

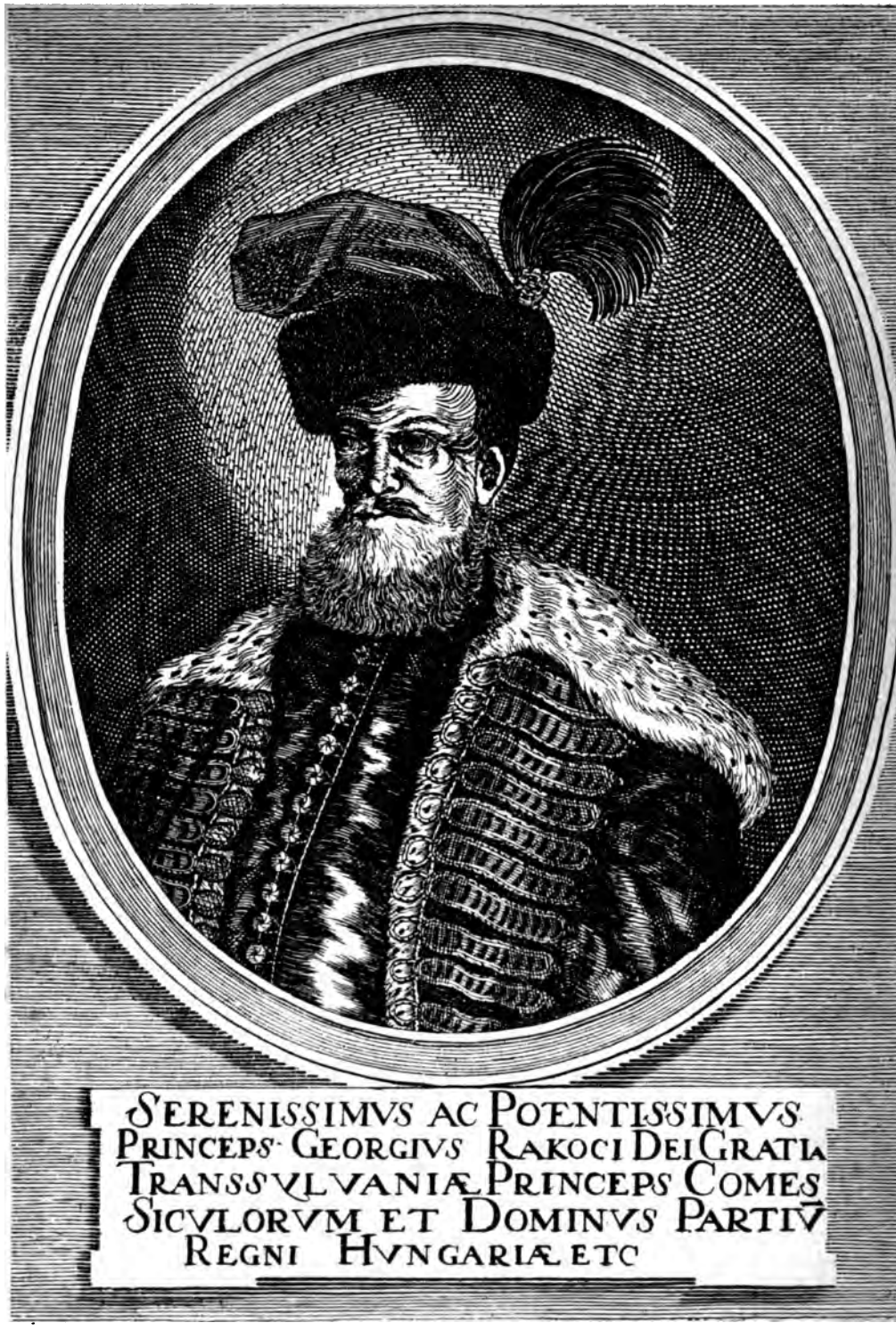

I. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM.

(Egykorú metszet után, mely a Történelmi Képcsarnok tulajdona.)

a hajdúkat magához vonta, a töröknek várak átengedését igérte, a felső magyarországi megyékre vágyódik, és a katholikusokat üldözni készül. Szükséges, hogy magát igazolja, és mindenekelőtt a hajdúkat a király hűségére bocsássa vissza. «Ha ez meglészen, és a többi punktumokban is kegyelmed ő felségét assecurálja, bizony uram én is igen jó szívvel fáradozom abban, hogy csendességre fordúljon a dolog... Én uram, egyházi ember vagyok, minden tehetségemmel a békességet promoveálom, csak kegyelmed meg ne fogyatkozzék.»[1]

Rákóczi szívesen fogadta a prímás nyilt őszinteségét, melylyel a békés kiegyenlítés alapját és módját kijelölte. Ezt annál készségesebben karolta föl, mert a portáról kedvezőtlen hírek érkeztek, és a szultán a megerősítő oklevelet oly alakban mint az erdélyi rendek kívánták, vonakodott kiállítani. Sietett tehát Pázmányt biztosítani, hogy a hajdúkat visszabocsátja, a töröknek várakat nem igért, a felsőmagyarországi vármegyékre nem vágyódik, és a katholikusok iránt méltányosságot fog tanúsítani. Ezek után fölkérte, hogy a királytól segítséget eszközöljön ki részére; mert ha ezt meg nem nyeri, kénytelen a szultán minden kívánatát teljesiteni, mi romlást hozna a kereszténységre, melytől ő elválni nem akar.[2]

Pázmány azon törekvését, hogy a királyt Rákóczi elismerésére és támogatására birja, meghiúsította Esterházi nádor, ki II. Ferdinándtól a fejedelemmel való tárgyalások vezetésével bízatott meg, de égett a vágytól, hogy hadai élén ellene indúljon. «Nem hagyom — szokta volt mondani — megtollasodni egész repülésig; hanem míglen csak pihes, addig előzöm meg».

1 Az 1630 deczember 31-ikén irt levél az Országos Levéltárban.

2 Rákóczinak 1631 január 24-dikén PÁZMÁNYhoz írt levele az Országos Levéltárban, és követe által hozzá intézett kelet nélküli emlékirata a prímási levéltárban.

Rákóczi tudta ezt; azért óhajtotta, hogy a tárgyalások Bécsben folyjanak, a mely esetben Pázmány gyakorolt volna azokra irányadó befolyást. Pázmány elé terjesztette tehát ajánlatait; kinyilatkoztatva, hogy ha azokat visszautasítják, kénytelen lesz oda fordulni, honnan segítséget várhat, mert a fejedelemségtől csak halál vagy fegyver foszthatja meg.[1]

Pázmány ismét szószóló gyanánt lépett föl mellette.[2] És a király megengedte, hogy Rákóczi Bécsbe küldhesse követeit. De Esterházi időközben már megkezdette Kassán az alkudozásokat, sőt február végén előleges egyességet kötött; ő tehát a király elhatározása által compromittálva látta magát, és Pázmány ellen heves kifakadásokban és sértő gyanusításokban tört ki neheztelése. A cancellár közbevetésére, a király az alkudozásoknak Kassán való befejezését rendelte el; de a nádort utasította, hogy az egyesség létrejötte elé akadályokat ne gördítsen.

Pázmány ebben is megnyugodott; sőt befolyását Rákóczi követeinél arra használta föl, hogy őket a nádor irányában engedékenységre hajlítsa. Kovacsóczi István cancellárhoz intézett levelében így szól: «Kegyelmedet, mint régi jóakaró fiamat akarám e levél által tudósítani, hogy ha kegyelmed hazáját és fejedelmét szereti, nemcsak a fejedelmet informálja, de maga is legyen azon, hogy concludáljanak Palatinus urammal».[3]

Kevéssel azután, hogy e levél rendeltetése helyére érkezett, ápril 2-dikán, (1631.) létrejött a kassai egyesség. A király Rákóczit Erdély és a kapcsolt részek fejedelméül elismerte; a mozgalmak részeseinek amnestiát biztosított. A fejedelem viszont kötelezi magát, hogy ünnepélyes kö-

1 Rákóczinak 1631 február 9-dikén PÁZMÁNYhoz írt levele és követének emlékirata az Országos Levéltárban.

2 PÁZMÁNYnak február közepe táján a cancellárhoz írt levele ugyanott.

3 Az 1631 márczius 25-iki levél a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.

vetséggel megengeszteli a királyt, a hajdúkat szolgálatába nem fogadja; sőt titkos iratban azt is igéri, hogy területéből semmit sem idegenít el, és a törökök terveit a királylyal közölni fogja.

Ezen egyesség Pázmány békés politikájának diadala, melynek értéke és jelentősége kezdetben nem volt egész kiterjedésében fölfogható, de csakhamar kitünt, mikor Gusztáv-Adolf a svédek hős királya a Habsburg-házra és a németországi katholicismusra halálos csapást készült mérni, és csatlakozásra szólította az erdélyi fejedelmet is, ki azonban ajánlatait visszautasította.

Azon válságos helyzetben, melybe a császári ház az 1632-ik év folyamán jutott, a végveszélytől csak az mentette meg, hogy a szultán és az erdélyi fejedelem semleges maradt. Ha Esterházi harczias politikája emelkedik érvényre Pázmány bölcs mérsékletével szemben, mindkettő nyilt támadása következik be. És ha a török most olyan erőt fejt ki, mint egy század előtt I. Ferdinánd, vagy félszázad múlva I. Lipót ellen: a nyugat és kelet felől jövő támadásoknak II. Ferdinánd nem lett volna képes ellenállani.

III.

Köztudomású volt, hogy Gusztáv-Adolf követei járnak Rákóczinál, és Magyarország trónjának elnyerésével kecsegtetve igyekszenek őt actióba vonni. És bár ő megnyugtató biztosításokat küldött Bécsbe, ott azoknak senki sem adott hitelt. A magyarországi kormányférfiak körében is mindenki biztosnak hitte, hogy a kedvező alkalmat meg fogia ragadni, és hogy a király részéről sikeres ellenállásra találni nem fog. Pázmány már biztos helyről gondoskodott, hová Nagyszombatból elvonuljon, és a komáromi

erősséget szemelte ki menhelyül.[1] Egyszersmind rábirta a királyt, hogy Rákóczi némely ujabb igényeit elégítse ki, és eczélból tárgyalásokat indítson meg vele.

Épen ekkor következett be a svéd király hősi halála a lützeni csatatéren. (1632. november 6.) Ezen esemény hatása alatt, Rákóczi örömmel karolta föl a bécsi ajánlatokat. A két fél biztosainak találkozási helyül Eperjes jelöltetett ki.

Pázmány hű maradván politikájához, befolyását mindkét félnél arra használta föl, hogy a béke föntartását és megszilárdulását biztosítsa. «Mert akarnám — írja Rákóczihoz intézett egyik levelében — ha ezt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyatnók; kitudja talán Isten könyörül romlott hazánkon, és a természet szerint való ellenségtől (a töröktől) megmenti.»[2]

Míg ekként Rákóczi előtt a magyar nemzet érdekeit hangoztatta; a bécsi udvarnál oda hatott, hogy a fejedelem által kivánt munkácsi és mádi uradalmak átengedését ne tagadják meg. «Az én nézetem szerint — írja a királynak — Magyarország békességét fönn kell tartanunk, bármily áldozattal járjon is; főleg míg Németországban a háború folyv. A magyarországi protestánsok körében olyan nagy ingerültség uralkodik, hogy ezen oldalról komoly veszély fenyeget. Felséged ne hallgasson azokra, kik nem riadnak vissza attól, hogy Magyarországban háborút támaszszanak, és így felséged bonyodalmait szaporítsák.»[3]

Mindazáltal Rákóczi kívánatai lényeg és forma tekintetében olyanok voltak, hogy azok elfogadására a királyi biztosok nem érezék magokat följogosítva, és újabb utasításért folyamodtak. A király pedig Pázmány és Esterházi tanácsát kérte ki. Ezek ez alkalommal is ellentétes

1 Az 1632 szeptember 14-dikén kelt kir. leirat a primási levéltárban.
2 1633 január 5-ikén. Szilágyi Sándornál. Rákóczi és Pázmány. 66.
3 1633 január 30-dikán kelt levele a bécsi udvari könyvtárban

álláspontot foglaltak el. A nádor azon meggyőződésben volt, hogy ha Rákóczi kívánatait most teljesítik, csakhamar újabb igényekkel fog előállani, és a békesség soha sem lesz biztosítottnak tekinthető. A prímás ellenben azt hitte, hogy a fejedelmet meg lehet nyerni, és egyébként is a jelen időpont nem alkalmas a fejedelem és a porta ellen háború indítására.[1]

A király nem tudta magát elhatározni, és ápril első napjára Bécsbe hívta magyar tanácsosait. Pázmány ezen alkalommal terjedelmes emlékiratban fejtette ki nézeteit, melyek a helyzet világos fölfogása és az összes érdekek számbavétele, éles logika és szabatos formulázás által az ő magas színvonalon álló politikai képességeit hirdetik.

Elismeri, hogy Rákóczi magatartásával arra szolgáltatott okot, hogy a király megfenyítse; ellenben jutalmazva őt, talán újabb merényekre fogja buzdítani. Mindazáltal a tényleges viszonyok között, tekintetbe véve a német birodalom válságos helyzetét, hacsak egy esztendőre is vissza lehet tartani az ellenséges föllépéstől, érdemes engedményeket tenni neki. De még ha Németországban a béke helyre is áll, a birodalom és az örökös tartományok ereje teljesen föl van emésztve, amiért is a török háborút minden áron távol kell tartani. A tengeren, a szélvész megszüntével a hullámok zajlongása még több napig tart; hasonlóképen az államokban a háború befejezése után, megújulásának veszélye nem enyészik el; a hamu alatt tovább ég a parázs és könnyen lángra kap. És miként a hosszú betegség után az arcz halványsága és az erők kimerültsége jobban szembetűnik; az államokban csak a béke létrejötte után érezhetők teljesen a háború vészteljes utóhatásai. Ezért a jólelkű uralkodók mindig azon voltak, hogy népeik a béke áldásait időnként élvezhessék.[2]

1 Az 1633 február 23-ikán kelt fölterjesztése az Országos Levéltárban.

2 Az ápril 2-ikán kelt fölterjesztés a prímási levéltárban.

A király a részletekre nézve Pázmány javaslatait elfogadta, kivéve Munkácsra vonatkozólag, melynek átengedésétől vonakodott. De a fejedelem viszont kijelentette, hogy kívánatáról nem mond le. Pázmány ekkor még hathatósabban ismételte tanácsát. «Munkács váráért — úgy mond — Magyarországra háborút vonni nem szabad. Rákóczi azt hiszi, hogy ha ő Munkácsról lemond, azt a nádor kapja meg; már pedig készebb a végletekig menni, mint megengedni, hogy az a vár a nádoré legyen, kinek szomszédságától retteg. Ha pedig támadásra szánja el magát, a magyarországi rendek kevés kivétellel mind hozzá csatlakoznak, és ellenállás nélkül nyomúlhat Nagyszombatig, innen Morvába!»[1]

Ezen komoly fölszólalás nem tévesztette el hatását. A király új utasítást küldött Eperjesre, és Pázmány tanácsára[2] nehány nap mulva aláirta az egyességet, kiállította az amnestiáról szóló okmányt. De épen azon körülmények, melyek Bécsben az engedményeket kierőszakolták, a fejedelmet követelőbbekké tették. A harcztérről érkezett hírek, az ellenség előnyomulása Sziléziában, a svéd diplomatia újabb fondorlatai, békés hajlamait megingatták. Május közepe táján újabb alkudozást kezd a svédekkel, és török-tatár hadakat vár.

Most már nem elégedett meg azzal, mit részére az eperjesi megállapodások biztosítottak, s azoknak némely pontjai ellen kifogást tett. Ezen váratlan bonyodalom az udvarnál nem csekély megdöbbenést okozott. A király és tanácsosai határozatlanok voltak; haboztak kimondani az eldöntő szót. A külpolitikai viszonyok alakulását kívánták bevárni. Ezért az eperjesi biztosok egy hónapon át várakoztak a királyi resolutióra.

Időközben Esterházi Miklós egy magánügy időszerűtlen

1 1633 ápril 20-iki levele a bécsi állami levéltárban.

2 PÁZMÁNY május 11-iki fölterjesztése a bécsi udvari könyvtárban.

szőnyegrehozásával majdnem nyilt összeütközést idézett elő. A nádor Rákóczi által kiállított, 10 ezer tallérról szóló kötelezvénynek volt birtokában, és habár a fejedelem azt állította, hogy az összeget kifizette, k. iratot eszközölt ki magának, mely fölhatalmazta, hogy a követelést Rákóczi magyarországi jószágaiból birói karhatalommal hajtsa be. Mire június első napjaiban Szepesmegye által a fejedelem ledniczei jószágát foglaltatta el. Ez természetesen nagy mértékben fölingerelte Rákóczit, ki biztosai által Eperjesen óvást emelt, és repressáliákról gondolkodott. Tudatta Pázmánynyal, hogy oltalmazni fogja jószágait. «Ennyi hatalmas ellenségi lévén fönn ő felségének — írja — talán mi is lehettünk volna ő felségének akadályára. Mi csaknem földig alázván magunkat az ő felsége kívánságinak is nagy részint alábocsátottuk magunkat és magunk privatumánál fölebb becsülvén az ő felségével való békességünket, szegény hazánk s nemzetünk megmaradását, romlásának eltávoztatását, holott bizony higye kegyelmed, most is sok felől való ingerlések, izenetek, irások forognak körülöttünk, azt követtük, a mi a jó egyességet fölépíthetné. Ha azért palatinus uram mégis tovább kezd menni és procedálni, mi is a szerint kezdjük oltalmazni jószágunkat: sem frigytörésnek, sem ő felsége ellen való dolognak ne vélje, itélje és magyarázza senki, hanem magunk becsületének és jószágunknak oltalmazásának ismerje. Ha mi romlás, pusztulás, keresztény vérontás ebből fogna kerekedni, adjon az Úristen és ő felsége előtt számot az róla, a ki oka leszen.» [1]

Pázmány mindent megtett, hogy a nádor elhamarkodott föllépéséből keletkezett bajoknak elejét vegye. Közbevetésére a király a perlekedő felek között egyességet hozott létre.[2]

1 Június 17-én kelt levél. A primási levéltárban.

2 PÁZMÁNYnak június végén Draskovich helyettes cancellárhoz intézett emlékirata az Országos Levéltárban.

Ezen kellemetlen episod után június vége felé az eperjesi alkudozások megújultak; anélkül azonban, hogy előrehaladnának. A fejedelem nem akart engedni. A király tanácsosai a további engedékenységet az ország becsületével és a király tekintélyével nem hitték megegyeztethetőnek. Előterjesztésök alapján a király arra határozta el magát, hogy nem enged. És biztosai kijelentették Eperjesen, hogy a király a megállapíttatott föltételektől el nem tér, vagy legfölebb azon engedményre kész, hogy a vitás ügyek eldöntése a törvény útjára bocsáttatván, azok mellőzésével köttessik meg a béke.

Rákóczi szilárd volt. A propositiót elvetette. Eként mármár kényszerítette a királyt, hogy az alkudozásokat meg szakitsa. Esterházi sürgette ezt, s háborút javasolt.

De Pázmány áthatva a józan politika és a keresztény humanitás szellemétől, ennek most ismét méltó tolmácsa vala Túrócz bérczei közől, hol a magányban üdülést keresett, és a honnan ép oly világosan látta át az erdélyi politika téveteg útjait, mintha a bécsi titkos tanácsban ült volna. «Az erdélyi fejedelem eljárása — írja a királynak — tisztán mutatja, hogy határozatait a körülményekhez szabja; mikor felséged veszteségeiről értesült, bátorsága növekedett és az alkudozásokat halogatni igyekezik; vagy azért, hogy nagyobb engedményeket csikarjon ki, vagy hogy szakíthasson, ha a külesemények kívánatossá teszik. Mit kelljen most tenni, arra nézve nagy zavarban vagyok. Azt biztosan tudom, hogy a megyei fölkelés nem elégséges Rákóczi megfékezésére. A birodalmi hadból küldhetni-e alkalmas sereget Magyarországba, azt nem tudom. Kihirdetni a fölkelést, ellenségnek nyilvánítani Rákoczit, mielőtt kihágásainak megboszulására képesek lennénk, nem tanácsos. Nagyon ajánlom tehát felségednek, hogy ha csak lehet, ne szaporítsa ellenségei számát, és az erdélyi összeütközés alkalmából török háborút ne vonjon magára.» Mindamellett

javasolja, hogy a király határozott és méltóságteljes hangon írjon a k. biztosoknak, kik a levelet eredetiben mutassák elő az erdélyieknek. A levél az ő fogalmazványában így hangzik: «A király megütközését fejezi ki a fejedelem eljárása fölött, melyszerint minduntalaa új követelésekkel lép föl. Ezeket nagy részben nem tőle függ teljesíteni; magánosokat nem kényszeríthet s nem is akar kényszeríteni; ha a fejedelem velök tárgyalni kíván, tetszésétől függ. Ezekután, ha a fejedelem biztosai hajlandók elfogadni a megállapított (május 6-iki) békeokmányt, jól van; de más békeokmányt nem fog kiállítani, újabb alkudozásokba sem bocsátkozik, mivel látja, hogy a fejedelem alkalmat keres az alkudozásokat végnélkül halogatni.« [1]

A prímás levele súlyos tehertől könnyíté meg a király habozó lelkét. Tanácsosai meg voltak oszolva; az egyik rész az alkudozások megszakítását s a háború megindítását sürgeté, a másik engedékenységet javasolt. Mindkettő heteken át ostromolta előterjesztéseivel, anélkül, hogy határozatlanságából kiragadni képes lett volna. Pázmány közvetítő javaslatai megnyerték tetszését s egész terjedelmökben elfogadta azokat. Eperjesi biztosainak levelet irat, mely a prímástól nemcsak eszméit, hanem szavait is kölcsönzi.[2]

A királyi biztosok Eperjesen sietnek bemutatni a vett k. iratot Rákóczi képviselőinek. Ezek, az erőteljes szavakból meggyőződtek, hogy a király engedékenysége végső határait érte el. Mivel pedig utasítva voltak, hogy a tárgyalások eredménytelen megszakítását kerüljék, fölhagytak követeléseikkel, és megnyugvásukat fejezték ki a királyi határozat fölött. A május 6-án elfogadott előleges egyességet mindkét rész biztosai nehézség nélkül megerősítet-

1 A szeptember 17-ikén kelt levél a bécsi állami levéltárban.

2 A szeptember 25-én kelt királyi levelet, mely egészen PÁZMÁNY javaslatai szerint lett szerkesztve. PRAYNál, Epistolæ Procerum III. 437. l.

ték, és szeptember végnapjaiban létrejött az eperjesi békekötés.

Amint a béke létrehozása nagy részben Pázmány fáradozásainak eredménye volt, úgy megszilárdítása és állandósítása is folytonos gondoskodásának tárgyát képezte. Szivélyes vonatkozásai Rákóczihoz mindinkább a benső barátság jellemét nyerték. Sűrűn járatnak egymáshoz futárokat és váltanak leveleket, ezek részére titkos jegyeket állapítva meg.[1]

Rákóczi csakhamar oly helyzetbe jött, hogy Pázmány jóakarata reá nézve újabban nagy fontosságot nyert.

A szultán 1634 tavaszán háborúra készült a lengyel király és a moldvaországi vajda ellen. Rákóczit is fölhívta, hogy hadaival a török sereghez csatlakozzék. Rákóczi el volt határozva, hogy a keresztény fejedelmek, egyúttal szövetségesei, elleni háborúban nem vesz részt; de a szultán haragját sem akarta magára vonni. Nehéz helyzetében Pázmányhoz fordúlt tanácsért. Ez azt javasolta, igyekezzék meggyőzni a portát, hogy hadait nem vezetheti ki Erdélyből, mert ha ezt tenné, a király az alkalmat fölhasználná a tartomány megtámadására. És oly tervvel lépett föl, mely nem kevésbbé bizonyítja találékonyságát, mint szolgálatkészségét. Hogy Rákóczi a portán elhitethesse, hogy a király részéről fenyegetve van, II. Ferdinándot némi színlelt fegyveres mozgalmakra igyekezett birni.[2]

Azonban a színlelt «rözgőlődés»-ből csaknem komoly összeütközés keletkezett. Esterházi nádor a titokba nem volt beavatva. Mikor Rákóczi fegyverkezéseiről értesült, úgy vélte, hogy Magyarország ellen vannak irányulva, és közfölkelést hirdetett a megyéknek. Csak Pázmány erélye —

1 ŐTVÖS A. a «Hazánk»-ban (I. 472. s kk. ll.) több ily titkos jegyekkel írt levelet közlött. A kulcsot már 1848-ban «Rejtelmes levelek I. Rákóczi Gy. korából» czímű munkájában közzétette. — Pázmány és Rákóczi levelezéseit ezen korból (1634—6) kiadta SZILÁGYI S.

2 PÁZMÁNYnak 1634 márczius 30-ikán Rákóczihoz intézett levele SZILÁGYI S. 73. l.

bár sok személyes kellemetlenség árán — volt képes elhárítani a veszélyt, melyet a nádor túlbuzgalma már-már föl-idézett.

Pázmány a következő (1636.) évben is több szolgálatot tett Rákóczinak. Viszont a fejedelem sem fukarkodott hódolatának biztosításával, és különösen a keleti híreket megjelentve, igyekezett hűségét tanusítani. «Ő Felsége igen kedvesen vette — írja neki egy alkalommal Pázmány — és én általam köszöni ezt a confidentiát; minden jóakaratát ajánlván kívánja, hogy félbeszakadás nélkül végig continuálja kegyelmed azt e jóakaratot és senki szavára avagy bátorítására oly dolgot ne cselekedjék kegyelmed, amivel Isten és az igazságos végezés megbántódjék.»[1]

IV.

1. Rákóczi György fejedelmi kormánya korántsem volt oly zavartalan, mint hatalmas elődeé. Szüntelenül veszélyeztette némely főurak ambitiója és a rendek egy részének elégületlensége, melyet azzal idézett föl, hogy súlyos terheket rótt rájok; kimélet nélkül járt el azok irányában, kik neheztelését magokra vonták; és magyarországi urakat nagy kedvezésekben részesített, erdélyi méltóságokra emelt.[2]

Mindamellett Székely Mózest és Zólyomi Dávidot, kik megbuktatására kísérletet tettek, könnyen sikerült ártalmatlanokká tennie. Félelmesbb ellensége volt Bethlen István, mert a nevét és testvére emlékét környező varázs fokozta hatalmát. Ez 1636-ban az elégületlenek élére állott.

1 1635 márczius 7. SZILÁGYI S. 16. l.

2 Ezen részleteket Bercsényi Imre kir. tanácsos jelentéséből vettem, ki 1634 elején II. Ferdinánd által Erdélybe küldetett. «Principis Transylvaniæ conditio» czímű iratának másolata a prímási levéltárban. Ehez járulnak a Bethlen István manifestumaiban fölhozott tények.

Régen megbánta volt engedékenységét, melyet a fejedelemségről 1630-ban lemondva, bizonyított; a fölébredt hatalomvágy szüntelenül nyugtalanságban tartotta. Rákóczi nem volt iránta hálás; személyes és családi érdekeit több ízben megsértette. És bár Pázmány megkísérlé őket kiengesztelni:* az ellenségeskedés nyilt kitörésére nem kellett soká várakozni. Erre magában véve kevéssé jelentékeny eset adott alkalmat.

1635 őszén történt, hogy Bethlen István fia, Péter gróf egyik gazdatisztét annyira elverte, hogy az néhány nap mulva meghalt. A fejedelem a bűnöst a törvényszék elé idézte, s mivel Magyarországba menekülvén, meg nem jelent, fő- és jószág-vesztésben marasztalta el. Az atya az igazság tényében a fejedelem gyülöletének nyilatkozatát látta. Kétségbeesett lépésre határozta el magát. 1636 első napjaiban Budára sietett, hogy a basa által a porta támogatását eszközölje ki. Ugyanakkor proclamátiót bocsátott ki Erdély rendeihez, melyben a fejedelem törvényszegéseit fölsorolván, kijelenté, hogy hazájának sérelmeit orvosolni fogja. II. Ferdinándhoz is fordult, Esterházi és Pázmány közbenjárását kérte ki. «Nem is tudom — írja az utóbbinak — mint lehessen kegyelmedtől faveálni olyan embernek, ki a kegyelmetekre való rohanásra minden alkalmatossággal kész volna, és a ki szomjuhozva a maga telhetetlen kívánságáért, mostan is kétszeri hite és frigye ellen, az ő felsége æmulusit meg nem szünik ő felsége ellen szorgalmazni. Ellenben mint deserálhatna kegyelmetek engemet, ki soha semmit nem vétettem, sőt szolgálni igyekeztem.»*

A király parancsára január utolsó napján a magyar tanácsosok Nagyszombatban gyülekeztek össze, hogy a teendők iránt tanácskozzanak. Tizenhárman jöttek össze a prí-

1 Igy PÁZMÁNY ápril 23-án és június 10-én megnyugtatni igyekezik Bethlen Péter szándékai iránt. Az Erdélyi Muzeum könyvtárában.

Június 20-án kelt levele a prímási levéltárban.

mási palotában. Pázmány és Esterházi ez alkalommal ismét ellentétes állást foglaltak el.

A nádor szívesen látta a fejedelem szorongatott helyzetét, melyet megbuktatására akart volna kizsákmányolni. Ezt azonban nem merte nyiltan kimondani. Egyelőre azon nyilatkozatra szorítkozott, hogy a fejedelmet nem szabad segélyezni, mert ez által a portát fölingerelnék; Bethlent sem lehet megtámadni, sőt a közvetitő szerepét sem tanácsos elfogadni; be kell várni az események további fejlődését; a fejedelemnek pedig javasolni kell, hogy ha magát versenytársával szemben nem érzi elég erősnek és biztosnak, mondjon le, és a fejedelemség betöltését hagyja az erdélyi rendek szabad választására.

Pázmány, miként ezelőtt, most is Rákóczinak határozott támasza volt; bár ő sem volt hajlandó miatta hazáját a háború veszélyeinek tenni ki. Azon elvet állította föl, hogy sem Bethlennek, sem Rákóczinak nem szabad a magyar területen való hadfogadást megengedni. De miután a fölvidéken általán azt hiszik, hogy Bethlen a király jóváhagyásával kelt föl: a királynak ki kell nyilatkoztatnia, hogy Bethlen tettét rosszalja, őt maga nem segíti, és alattvalói által segíttetni nem engedi.

A tanácskozmány abban állapodott meg, hogy a királynak nem tanácsos ugyan nyiltan Rákóczi pártjára állania; de mégis kedvezni kell néki, amennyiben ez a törökkel fönnálló béke veszélyeztetése nélkül lehetséges; mert Rákóczi eretnek és nem egészen megbízható, de a töröktől idegenkedik és magyar szellemű;* ellenben Székely Mózes, a porta védencze, csak névleg keresztény, és Bethlen István is a törökkel szövetségben áll.

A nagyszombati értekezlet ezen megállapodásai, miután a cs. titkos tanács jóváhagyását és a királyi szen-

* A Lippay cancellár által szerkesztett jegyzőkönyv ered. fog. a primási levéltárban.

tesítést kinyerték, a magyar politikára nézve irányadókká lettek.[1]

Pázmány ugyanakkor Rákóczival szoros összeköttetésben állott; bátorította és tanácsaival támogatta. «Az Istenért kérem a fejedelmet, — üzeni néki követe által márczius elején — vigyázzon magára, ott bent valami árultatás ne legyen; mert ha úgy leszen, sokkal kell inkább attól tartani, hogy nem mint budai basától. Pénzét ne kimélje, mert fejedelemnek mindenkor lehet pénze. Ugy gondolkodjék felőle, hogy ha Bethlen István szándékát viszi végben, itt sem maradhat miatta, mivel sokkal tovább fog terjedni a dolog, hogy nem mint Bethlen István kívánná; mert lator a török. Pacsirta módjára cselekedjék; ne bátyjára, ne sógorára, (mert azokban sokszor megcsalatkozik ember) hanem magára bízza a dolgot. Szerettesse magát alattvalóival.»

A prímás levelei, bár a szokottnál rövidebbek, mert üzeneteit szóval vitték meg a küldöttek, szintén tanúskodnak a meleg érdeklődésről, melylyel ügyét fölkarolta. «Igen méltó kegyelmednek vigyázni — irja egy alkalommal — és készületlen nem maradni. Mert nem jó volna ama veszedelmes szót: non putabam — mondani. Isten adja a kedvetlenségeket és veszi is el. Azért Istennek kedvét kell keresni elsőben is. Én mint ilyen beteges vén ember sokat nem ajánlhatom magamat; de amiben lehet, kegyelmednek barátságosan szolgálok.»[2] És egy másik levelében: «Az én vékony tetszésem az, hogy a kegyelmed dolga ezt a három diligentiát kívánja. Először, hogy az alattvalókat magához kapcsolja, azok jóakaratát kötelezze, mert anélkül minden egyéb emberi medium haszontalan. Másodszor, hogy a törököt mind adománynyal lenyomja, mind a belé-

1 A február 4-diki titkos tanácsülés jegyzőkönyve az Országos Levéltárban. Egy február 6-án kelt királyi nyiltlevél, a nagyszombati javaslat értelmében szerkesztve, a prímási levéltárban.

2 1636 márczius 16. SZILÁGYI S. 109 l.

Szabgalok

Az Szigd lenthi
Gimnazat
nagyo lr

jek csepegett opiniókat kivegye. Harmadik, hogy senkire úgy ne támaszkodjék, hogy magára gondot ne viseljen; ha mindent elköltt is kegyelmed, ha a fejedelemségben marad, mindene leszen... Mindenekfelett Istent engesztelje kegyelmed, aki adja és osztja a fejedelemségeket.»[1]

Ezalatt a király Pázmányt megbízta, hogy a két versenytárs között mint közvetitő lépjen föl.[2] A primás haladék nélkül irt Bethlennek, hogy őt a békére hajlítsa. «Noha a kegyelmed irási — úgy mond — vádolják a fejedelmet, de a fejedelem jussinak is, melyekkel menti magát kegyelmed irási ellen, foga vagyon... De bár menthetlenül úgy volnának is, amiket kegyelmed a fejedelemről ir, mindazokért sem szabad kegyelmednek a keresztyénekre törököt, tatárt vinni. Talán ezt a kegyelmed prédikátori javallják, de a mi theologiánkban bizonyos tudomány ez. És akárki mit mondjon, lélek kárhozat alatt tartozik kegyelmed, hogy törököt, tatárt ne támaszszon a keresztyénségre.» Meggyőzni igyekezett őt, hogy a törökben bíznia nem lehet, de hatalmában áll méltányos föltételek alatt állandó és őszinte egyességre lépni a fejedelemmel. Mire nézve fölajánlotta közbenjárását és fölszólította, hogy kívánatait és fölhatalmazásokkal ellátott követét küldje hozzá.[3]

Bethlen, vagy mert még bízott a török pártfogásban, vagy mert Pázmány pártatlanságában nem hitt: vonakodott őt a fönforgó viszály birájává tenni.[4]

A király most némely intézkedéseket tett, melyek Rákóczi személye iránt jóindulatát teljes világosságba helyezték. Ugyanis a fölső vidék hatóságainak meghagyta, hogy Bethlen Péternek a törökökkel váltott leveleit fogják föl; a budai vezért pedig intette, hogy ne engedje magát a béke felbontására csábíttatni; nem ellenzé, hogy Rákóczi a Sze-

1 1636 márczius 10. Hazánk II. 473 l.
2 Királyi leirat. 1636 márczius 12. Primási levéltár.
3 1636 márczius 12. Ugyanott.
4 1636 márczius 18. Ugyanott.

pességben zajtalanul «dobolás nélkül» toborzhasson, és a lengyel segédhadat magyar területen át vezethesse Erdélybe. Sőt kilátásba helyezte, hogy ha a török által megtámadtatnék, a magyar fölkelést védelmére küldi. Mindezen engedmények Pázmány befolyásával történtek.[1]

V.

A király jóakarata Rákóczira nézve most annál nagyobb jelentőségű volt, mert a török támadás veszélye megujult. A budai basa a portáról parancsot kapott, hogy Bethlen Istvánt az erdélyi fejedelemség birtokába vezesse be.

Pázmány aggódni kezdett. Féltette Rákóczit, tudván, hogy ez alattvalóinak lelkes támogatására egyátalán nem számithat. «A töröknek támadása Erdély ellen bizonyosnak látszik; — irja a bécsi kormány élén álló Leopold főherczegnek — Isten tudja, mi lesz vége. Félek, hogy a fejedelmet saját alattvalói elárulták.»[2] Nem mulasztotta el, bátorítani, jó tanácsaival támogatni a szorongatott fejedelmet. «Kegyelmed meg ne ijedjen; mert Isten az, a ki a pogány ellen megsegíti a keresztyéneket... Ha látja kegyelmed, hogy nem bir velök és, kit Isten ne adjon, valakik az erdélyiek közöl elállanának, Váradba assecurálja kegyelmed magát ... Majd eljő a tél és idő adatik mindenre. Lám Basta egynehányszor kijött Erdélyből és meg bement. Nem kell uram a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját, mint Erdély, pogánynak hagyni. Nem kell arra szoktatni senkit, hogy csak beszaladjon a törökhöz és mindjárt vajda legyen.»[3]

1 Kitünik ez PÁZMÁNYnak Rákóczihoz intézett leveleiből. 1636 május 5, 17, 26, június 3, 11, 14, 19, 25, 29. És Rákóczi válaszai május 18, 28, 31, június 20. SZILÁGYI S. i. m. 112—139. ll.

2 1636 szeptember 25. A bécsi állami levéltárban.

3 1636 október 6. Az Erdélyi Muzeum könyvtárában.

Mivel félni lehetett, hogy a török Magyarország ellen is háborút indít; október elején a királyi kormány élénk tevékenységet kezd kifejteni. A megyék és hajduk fölhívattak, hogy haladéktalanul fölkeljenek. Háromezer német Magyarországba indíttatott. A kassai főkapitány fölhívatott, ne gátolja Rákóczi hadgyüjtését Magyarországban, ellenben akadályozza meg, hogy a király alattvalói a fejedelem ellen támadjanak, vagy a törökhöz csatlakozzanak.

Ezalatt Rákóczi követe október közepén megjelent Regensburgban, hol II. Ferdinánd ez időszerint tartózkodott, és a király által szivélyesen fogadtatott. A fejedelem kívánataira — Pázmány javaslatai nyomán — több magyar főur és nemesember engedélyt nyert a fejedelem szolgálatába állhatni, de úgy, hogy csapataikat zajtalanul vezessék a fejedelmi táborba, és hogy ezt a király inkább tűrni, mint jóváhagyni látszassék; minélfogva az illetőknek elbocsáttatásukat, nem a király, hanem Pázmány hozza tudomásukra.*

Mig a király a veszély elhárításáról gondoskodott, ez akkor már tényleg bekövetkezett, sőt váratlanul el is háríttatot.

Szeptember végső napjaiban a portáról rendelet érkezett, mely az erdélyi rendeket fölszólítá, hogy Bethlen Istvánt ismerjék el fejedelmöknek. Rákóczi elég bátor volt fogságba vetni a csauszt, ki e rendeletet hozta. Mire a Gyuláig nyomult budai basa ellen indult. Október 6-án ütközetre került a dolog, mely eldöntetlen maradt; de egy vitéz hajdú hadnagy merész támadása következtében, a törökök futva hagyták el táborukat és a győzelem elő-

* PÁZMÁNY fölterjesztésének Regensburgban készült kivonata, a király oldala mellett levő tanácsosok véleménye és a királyi resolutio az Országos Levéltárban. A királynak október 18-án a fejedelemhez intézett válasza; PÁZMÁNYnak szóló utasítása; a felsőmegyékhez, Homonnaihoz és Sennyey Sándorhoz intézett leiratai a primási levéltárban. PÁZMÁNYnak a királyhoz október 12-én és 16-án intézett levelei a bécsi állami levéltárban.

nyét a fejedelemnek engedték. Egy másik kísérlet Lippa felé Erdélybe nyomulni, nem volt szerencsésebb. A budai basa egyik hadosztálya Pankotánál megveretett. Erre békeajánlatokat tett Rákóczinak, ki azokat készségesen fölkarolta. De Bethlen István föltételei most is elfogadhatlanok voltak; miért is Rákóczi a háború megujulásától tartva, szüntelenül segélyt sürgetett a királynál.

Pázmány öröme, mikor a történtek felől értesült, határtalan volt. «Tegnap előtt estve vettem — írja Pálffi István grófnak október 20-án — az erdélyi fejedelem levelét, melyben ő kegyelme maga kezével írja azt a nagy nyereséget, melyet Isten ő szent felsége a keresztyéneknek adott. Im kegyelmednek szóról szóra megküldöttem. Bizony dolog, nem említem a keresztyénségben, hogy ily kevés számú magyarság, nem lévén német had velök, ilyen nagy szerencsésen járt volna. Hálákat kell adnunk Istennek, hogy azt a fölfuvalkodott kevély pogányságot igy megszégyenítette.»[1]

És most kétszeres buzgalommal folytatta jó szolgálatait Rákóczi érdekében, és az ő javaslatára, Leopold főherczeg a portánál a budai basa elmozdítását sürgette. Rákóczit intette ugyan, hogy a törökkel kössön békét; azonban a mennyiben azok elfogadhatatlan föltételeket követelnének, kilátásba helyezte a király nyilt segítségét. «Ha oly szokatlan és képtelen dolgokat kivánna a török kegyelmedtől, mely nemcsak a kegyelmed becsületét sértegetné, hanem a keresztyénségnek is kárára lenne, arra kegyelmed ne hagyja magát vinni, mert ő felsége kész arra, hogy kegyelmedet megsegítse.»[2]

Pázmány komolyan vette ezen biztatást; akarta is, hogy ne maradjon üres szó. November 28-án pozsonyi palotájában értekezletet tartottak a magyar tanácsosok. Javasolta

1 Eredetije a Pálffy grófok pozsonyi levéltárában.

2 1636 november 29. Az Erdélyi Muzeumban.

hogy követ küldessék a budai basához, azon határozott nyilatkozattal, hogy a fejedelem elüzését a király nem fogja tűrni.[1] De a prímás jóakaratú buzgalma ez alkalommal már fölösleges volt. Rákóczi deczember 4-én egyességre lépett Bethlennel és a törökkel.

Néhány héttel utóbb (1637 február 15-én) II. Ferdinandot elragadta a halál. Pázmány élénk fájdalmat érezett ezen gyászeset fölött, mely uralkodójától fosztá meg, kivel két évtizednél tovább jó és balszerencsében a legbensőbb, mondhatnók baráti viszonyban állott, kinek bizalmát és tiszteletét teljes mértékben bírva, egyházi és politikai eredményeit nagy részben köszönheté. Hűségét és hódolatát az uj uralkodónak is fölajánlotta. «Kettő vígasztal — irja III. Ferdinandnak; — azon meggyőződés, hogy az elhunyt császár szent életének jutalmát az örök életben elnyerte, és az, hogy felséged a koronákkal az atyai erényeket is örökölte. Nem szűnöm meg Istenhez buzgón imádkozni, hogy felségedet mennyei áldásaival áraszsza el, és a kereszténység megbékítésére dicsőséggel környezze. Én agg korom s betegségem miatt képtelen vagyok felségednek szolgálni; a mi azonban erőmtől telik, szivesen, hűségesen és állhatatosan megteszem; nem is fog buzgalmam és őszinteségem csekélyebb lenni, mint a melylyel a dicső emlékezetű II. Ferdinándnak szolgáltam.» És azonnal javaslatokat terjesztett elő, a teendőkre nézve, melyek a kormány átvétele alkalmával fölmerültek.[2]

Pázmány élte végső napjait arra használta, hogy az új király és Rákóczi között szíves viszonyt hozzon létre. A fejedelmet figyelmeztette, hogy mielőbb követség

1 Az értekezlet jegyzőkönyve M. Canc. levt. Érdekes, hogy Esterházi ez alkalommal is ellenzéket képezett Pázmánynyal szemben. A mely álláspontját 1636 november 26-án intézett levelében is kifejezve találjuk. A prímási levéltárban.

2 1636 fobruár 27. Az Országos Levéltárban.

által üdvözölje az új uralkodót és azt igyekezzék megnyerni.[1] Miután pedig nyugtalanító hírek érkeztek felőle az udvarhoz, sietett a királyt megnyugtatni.[2]

Pázmány legutolsó levele Rákóczihoz van intézve. Figyelmezteti a fenyegető hírekre, melyek a portáról érkeztek és gondos őrködésre inti.[3]

Ezen levelet Pázmány csak nyolcz nappal élte túl. Benne Rákóczi őszinte jóakarót, hatalmas támaszt vesztett. És mikor halála után a bécsi udvarnál érdekeit elhanyagolták, bizalmas közléseit elárulták, többször jött ajkaira és tolla alá a panasz: «Szegény Cardinál urunkkal egynehány esztendeig tartottunk confidentiát; de bezzeg ez nem történt!»[4]

1 1636 február 23. MILLER II. 209 l.
2 1636 márczius 9. Az Országos Levéltárban.
3 1637 márczius 11. MILLER II. 210 l.
4 1637 július 14. Úsz Istvánnak. Az Országos Levéltárban.

41. RÁKÓCZI ÉRME.

42. A PIAZZA DEL POPOLO RÓMÁBAN.

NYOLCZADIK FEJEZET.

(1632.)

I.

A HARMINCZ éves háború első felében a Habsburg-dynastia fegyvereinek nagy mértékben kedvezett a szerencse. De Németország megalázott protestáns fejedelmei váratlanúl hatalmas szövetségest nyertek: a svédek hős királya, GUSZTÁV ADOLF személyében. Ez miután az éjszak-németországi tartományokból a császári hadakat kiszorította, a Lipcse mellett (1631 szeptember 7-én) kiküzdött diadallal II. Ferdinandot a tizenkét év óta folyamatban levő háború összes vívmányaitól megfosztotta. Mire Francziaország is, a Bourbonok hagyományos politikájához híven, Ausztria ellenségeihez csatlakozott.

A veszélyes helyzetben a császár úgyszólván elszigetelve állott. Csak Spanyol- és Bajorországra támaszkodhatott. A hosszú küzdelem kimerítette úgy saját, mint szövetségesei erejét. És habár megszokta, hogy ügyét a

kath. egyház érdekeivel azonosnak tekintse, a római szent szék segítségére nem számíthatott.

VIII. ORBÁN pápa (1623—1644.) ugyanis mindinkább meggyőződött arról, hogy a hit egységét Európában fegyver hatalmával állítani vissza, és a protestantismust, mely éjszakon uralkodó állást foglalt el, kiirtani nem tartozik többé a lehetőségek sorába. Ellenben attól tartott, hogy a vallási háború a katholikus és protestáns népek között a gyűlölet lángját szítva, századokra lehetetlenné fogja tenni a közeledést.

Ezen fölfogásban megerősítette őt a franczia király, vagyis ennek mindenható minisztere, RICHELIEU bíbornok, ezen kor legnagyobb diplomatája, ki a pápai udvarnál is irányadó befolyást tudott kiküzdeni. Levelei és küldöttei szüntelenül azt hangoztatták, hogy az ausztriai ház hatalmi törekvései veszélylyel fenyegetik az európai egyensúlyt és a szent-szék függetlenségét. Egyszersmind megtudta a pápát nyugtatni az iránt, hogy a svéd király egyedül az ausztriai ház, nem a kath. egyház ellen irányozza fegyvereit, minélfogva a szent-szék II. Ferdinand segélyezésének kötelességétől fölmentve érezheti magát.

A császári udvarnál ismerték ezen helyzetet. De tisztán látták azt is, hogy Gusztáv-Adolffal csak úgy képesek sikeresen megmérkőzni, ha tőle a franczia királyt elvonják, és ellene a kath. hatalmak, élén a pápával, közös actiót indítanak meg. Ennek pedig föltételét az képezte, hogy a pápa erkölcsi és anyagi hatalma egész súlyát az ausztriai ház javára vesse a mérlegbe. Így tehát élet-kérdés volt: a pápát megnyerni.

Ezen föladatra, Richelieu befolyásának ellensúlyozására, egyedül Pázmány látszott képesnek; mert tehetségeit és ügyességét azon nagy tekintély is támogatta, melynek hirénél és érdemeinél fogva az örök városban örvendett. II. Ferdinand az 1632-dik év elején fölszólította,

hogy mint rendkívüli császári követ utazzék haladéktalanúl Rómába.

Pázmány, bár hanyatló egészsége és a magyarországi helyzet bonyodalmai visszatarthatták volna, habozás nélkűl vállalkozott a követségre. A kath. egyház, melynek fölvirágoztatásán hazájában, három évtized folyamán működött; a Habsburg-ház, melyben egyháza leghatalmasabb támaszát szolgálta: nagy válság küszöbén állott. Azon gondolat, hogy elhárítására közreműködhetik, és a szentszék politikájának megadhatja azon irányt, melyet, meggyőződése szerint, az egyház és emberiség java követelt: megragadta lelkét.

Mint sok nagy elme, Pázmány is gyakran foglalkozott az örök béke biztosításának eszményével. Most, a mint római küldetését elvállalta, azzal a reménynyel kecsegteté magát, hogy az eszmény valósítására is tehet kísérletet. Eziránt emlékiratot nyújtott be a császárnak. «Nézetem szerint — így szól egyebek között — a háborúk onnan keletkeznek, hogy a Habsburg-ház ausztriai és spanyolországi ágának hatalma a többi európai uralkodók féltékenységét ébren tartja; ezek, az egyensúly föntartása érdekében, és nehogy elnyomassanak, a két dynasztiát háborúkkal gyengítik. Ezen baj megszünik, mihelyt mindenki biztosnak érezi magát a felől, hogy békésen birhatja azt, mit Istentől nyert». Ezen czél elérése végett azt ajánlja, hogy az összes kath. hatalmak «az eretnekség kiirtása és a törökök kiűzése végett» lépjenek szövetségre; kötelezzék magokat, hogy egymást soha sem támadják meg, és azt, ki fogadását megszegi, közös erővel megfékezik; viszályaikat békebíróság eldöntésére bízzák; a törököktől és protestáns fejedelmektől meghódítandó területeket, közös megállapodás szerint, osztják föl.*

* PÁZMÁNYnak 1632 február 10-ikén kelt emlékirata a bécsi állami levéltárban.

Az ilyen tervek, melyek egyébkint ha életbe lépnek, inkább az örök háború, mint az örök béke forrását nyitották volna meg, túlmentek az udvar czéljain, melyek a tényleges bajok gyors orvoslására irányúltak.

Pázmánynak az volt föladata, hogy a pápa előtt a császár fájdalmát tolmácsolja a fölött, hogy a kath. vallás ellenségeivel kath. uralkodók szövetkeztek; habár ő soha sem törekedett birodalmát mások rovására terjeszteni, és óhajtását csak a béke biztosítása, a kath. egyház fölvirágoztatása képezi; ellenben a svéd király, kit Franczia ország buzdítása késztetett az ellenséges támadásra, nem fog nyugodni, míg a kath. egyházat, fejével együtt, meg nem semmisíti. Pázmánynak oda kellett hatni, hogy a pápa nyújtson pénzbeli segélyt a császárnak, vonja el a franczia királyt a svéd királytól, létesítsen a kath. hatalmak között szövetséget.[1]

Előre volt látható, hogy Pázmány küldetésének kimenetele Európa politikai helyzetére lényeges befolyást fog gyakorolni; miért is az az összes udvarok figyelmét magára vonta.[2]

Pázmány nagy sietséggel tette meg előkészületeit a hosszú útra, és mivel a király képtelen volt a szükséges pénzt gyorsan előteremteni, saját pénzkészletét használta föl. Egy bécsi bankháznál huszonnégyezer tallért tett le, megfelelő értékű római váltó fejében.

Egyházi rangjánál és küldetésének jelentőségénél fogva, nagyszámú kíséretre volt szüksége. Ez negyvennyolcz személyből állott; köztök két esztergomi kanonok és egy Batthyány gróf volt. A kocsik és podgyász-szekerek elé harmincznyolcz ló volt fogva.

1 1632 febr. 12 s 14-iki utasítások a bécsi áll. ltban. PÁZMÁNYnak e követségére vonatkozó irományokat nagy részben kiadta b. MEDNYÁNSZKY Alajos «Legatio Romana Petri Pázmány» czímű önálló könyvben.

2 Tanúskodnak erről az udvarok bécsi és római követeinek jelentései, melyek bőségesen tartalmaznak részleteket Pázmány küldetése felől.

Február 14-én indúlt el Pozsonyból. Bécset nem érintve, Linczen és Görczön keresztűl ért velenczei területre, hol a köztársaság hatóságai kitűntető fogadtatásban részesítették. Ferrarában, a fáradalmak által okozott gyengélkedése miatt, néhány napig pihent. Majd Lorettóban a híres búcsú helyen végezte ájtatosságát. Márcz. 7-én ért az örök város kapui elé. E szerint negyvennégy napot vett igénybe az út, melyet ma sokkal kevesebb óra alatt teszünk meg. Az úton tett kiadások ötezer forintra mentek.

II.

A pápai udvarnál Pázmány küldetésének hírét nem fogadták szívesen. El voltak határozva, hogy a semleges magatartásból nem engedik magokat kizavartatni; de egyszersmind ki akarták kerülni a nyílt összeütközést a Habsburg-házzal. Már pedig attól féltek, hogy Pázmány föllépése szakadásra viheti a dolgot. Ezen aggodalmat növelte Borgia bíbornoknak, a spanyol király követének, tapintatlan magaviselete.

Ez ugyanis, miután sikertelenűl igyekezett a pápát a Habsburg-ház érdekeinek fölkarolására birni, neheztelését botrány előidézésével akarta nyilvánosságra hozni. Márczius elején a pápa elnöklete alatt bíbornoki consistorium tartatott, kizárólag egyházi ügyek elintézésére, püspökök præconisátiója végett. Mindazáltal Borgia fölhasználta az alkalmat, hogy a politikai ügyeket szőnyegre hozza. Éles szavakkal kikelt a pápa ellen, ki — úgymond — «a kath. vallás ellenségeinek kedvez és az egyház támaszait elhagyja». A pápa arczát a harag pírja borította el, de egy ideig türelmesen hallgatott. Borgiát mindinkább elragadta az indulat heve, és egyenesen a pápához intézte szavait. «Hallgass, hallgass», szólott közbe a pápa. «Mikor a kath. vallás meg-

mentése van kérdésben, nem hallgathatok», folytatá a bíbornok; míg társainak sürgető kérésére elhallgatva, véget vetett a kínos jelenetnek.[1]

Néhány nappal utóbb Borgia azon megfontolatlan nyilatkozatot ejtette el, hogy az útban levő magyar bíbornok is hasonló határozottsággal fog szólani.[2]

Ezért Barberini bíbornok, a pápa unokaöcscse és államtitkára, a Rómában tartózkodó Tomkó János bosniai püspököt küldötte Ferrarába Pázmány elé, hogy őt mérsékletre hívja föl.[3] Majd néhány nappal utóbb egy olasz prælatust bocsátott Anconába, hogy ott Pázmányt bevárja és fölkérje, hogy Rómában ne lépjen föl császári követ gyanánt. Ugyanis az államtitkár abban állapodott meg, hogy Pázmány elé akadályokat fog gördíteni, melyek a rábízott ügyek tárgyalását késleltessék és nehezítsék. Rábirta a pápát, hogy Pázmánytól a császári követ czímét és jogait tagadja meg; azon oknál fogva, mert a bíbornokok, mint az egyház fejedelmei, világi uralkodók képviseletében nem járhatnak el; és mert ekkorig nem lévén gyakorlatban a bíbornokok követségben való küldése, e sérelmes gyakorlat meghonosítása nem engedhető meg.

Pázmányt nem kevéssé lepte meg a római curia ezen álláspontja, melyet magáévá tenni nem volt hajlandó. Válasza úgy hangzott, hogy mivel tudomása szerint, régibb és újabb időkben, bíbornokok gyakran jártak el világi uralkodók követségében, ő is hódolni fog a császár parancsának. Egyébkint kijelentette, hogy tiszteletteljesen fogja az egyház leghívebb fiának kérelmeit tolmácsolni.[4]

Ezen biztosítás által megnyugtatva, a pápai udvar fényes fogadtatást készített elő Pázmánynak, mikor már-

1 Római és spanyol diplomatiai jelentések alapján.

2 A pápai államtitkárnak 1632 márczius 13-ikán a bécsi nuntiushoz intézett jegyzéke.

3 A florenczi udvar római követének márczius 14 és a bécsi nuntius april 3-iki jelentéseik.

4 PÁZMÁNYnak a római követségről vezetett naplója. MEDNYÁNSZKYnál.

czius 28-án az örök városba bevonúlt. Barberini bíbornok díszfogatát küldé eléje, udvari papjaival. Colonna herczeg személyesen üdvözölte őt a város területének határánál. A kapun belül bíbornokok, főurak és követek hatlovas fogatainak hosszú sora várta. Az utczákat nagy tömeg töltötte be, mely — az írott hírlapok tanusága szerint — nagy gyönyört talált a magyar lovasok délczeg tartásában és nemzeti ruháiban; a fényesen öltözött szolgákat főnemeseknek nézve.[1]

Pázmánv egyenesen a vatikáni palotába ment, hol VIII. Orbán kitűntető szívességgel fogadta, a hármas térdhajtás után megölelte és oldala mellé ültette. A bizalmas társalgás folyamán a pápa a politikát is szóba hozta; örömét fejezte ki a fölött, hogy a svéd hadak előnyomulásukat abbahagyták. Mire Pázmány megjegyezte, hogy a háborúban beállott szünet hasonló ahhoz, melyet a váltóláz enged áldozatainak, és nincs kétség az iránt, hogy Gusztáv Adolf tavasz nyiltával folytatja hadimunkálatait.[2]

A prímás rövid látogatásokat tett az államtitkárnál, a bibornoki-collegium dékánjánál és Savelli herczegnél, ki a császár rendes követének tisztét viselte. Csak ekkor mehetett lakására, melyet a legelőkelőbb helyen, a Colonna-tér egyik palotájában rendeztetett be magának. Itt a következő napokban a római előkelő társaság tisztelgő látogatásait fogadta.

Ezalatt a pápa ápril első napjára consistoriumot hivott egybe, a bibornoki kalap átnyújtása végett. Ezt megelőzőleg Pázmánynak, magyar kíséretével, a város déli kapuja, a Porta del Popolo elé kellett kivonulnia, hogy onnan ünnepélyes menetben vezettessék a Vatikánba. Ő, az államtitkárral s egy másik bíbornokkal foglalt helyet a dísz-

1 April 3-ikán kelt ujságlapok, Avvisik a Vatikán és a Corsini-könyvtárban.

2 PÁZMÁNY naplója. B. MEDNYÁNSZKY 114. És PÁZMÁNYnak ápril 3-ikán a császárhoz írt jelentése a bécsi állami levéltárban.

kocsiban. Az Angyalvár ágyúi s a Szent-Péter terén fölállított svájczi testőr-csapat üdvlövésekkel tisztelték meg.

A consistorium után az államtitkár lakomát adott tiszteletére. Ennek végeztével Pázmány újabb magán-kihallgatáson fogadtatott a pápa által. Mire megkezdette látogatásait a bibornokoknál, kiknek a hozzájok intézett csá-

43. A PORTA DEL POPOLO RÓMÁBAN.

szári ajánló iratokat kézbesítette; mindannyian igérték, hogy támogatni fogják igyekezetében.*

E szerint az első napok szertartások és ünnepélyes látogatások között teltek el. A tisztelet, melynek nyilatkozataival minden oldalról elhalmozták, kedvező hatást

* Az ápril 3-iki Avvisik. És PÁZMÁNY naplója.

gyakorolt rá. Ehhez járúlt az, hogy a pápa bizottságot küldött ki, melynek föladata volt az iránt adni véleményt, hogy milyen módon teremthetne ő tetemes összeget elő, segítségül a császár részére. Pázmány reményeket kezdett táplálni, hogy küldetése nem marad eredménytelen.* De csakhamar bekövetkezett a kiábrándulás.

Ápril 6-án volt első hivatalos kihallgatáson a pápánál. A császári ház hódolatát tolmácsolva, átnyújtotta megbizó levelét, és elő készült adni küldetésének czélját. Ekkor a pápa félbeszakította: «Vajjon a császári megbizó levél követnek czímezi-e?» kérdé. «Ha igen — úgymond — nem veheti át a megbízó levelet; mert a bíbornokok, kik a világi fejedelmekkel egyenrangúak, azoktól követséget nem vállalhatnak el».

Pázmány tisztelettel megjegyzé, hogy számos esetben bíztak meg világi uralkodók bíbornokokat követséggel.

«Ezek az egyházi ügyekben járatlanok voltak», válaszolá ingerülten a pápa.

A bíbornok nem jött zavarba. «A császár — így szólott — nem a végett küldötte Rómába, hogy arról vitatkozzék: vajjon a bíbornokok a követi czímet használhatják-e vagy sem; azzal bízta meg, hogy Németország helyzetét terjeszsze elő, és a pápa segítségét kérje ki. Elő fogja tehát adni, a mit a császár rábízott.»

A pápa meglepetve ezen nyugodt, de határozott hang által, szólni engedte Pázmányt. «Találkoznak — így folytatá — kik állítják, hogy a jelenleg dúló háború tisztán politikai természetű, és a vallás érdekeivel nem áll kapcsolatban; hogy csak a Habsburg-ház, és nem egyúttal a kath. egyház ellen irányúl a támadás. Ez téves és rosszakaratú fölfogás. A németországi protestánsok főleg azért hívták a svéd királyt segítségül, hogy az általok elfoglalt

* Ápril 3-ki levele a császárhoz.

egyházi birtokok visszaadásáról intézkédő császári rendelet végrehajtását megakadályozzák. Ha a császár ezen rendeletet visszavonja, és az egyház érdekét föláldozza: a béke nem zavartatik meg. A háború oka tehát vallási természetű, és következményei az egyházra vészteljesen fognak hatni.» Ezután áttért a császár kívánatai részletezésére s indokolására.

A pápa röviden válaszolt: hogy a franczia királyt eddig is igyekezett elvonni a svéd királytól, ezentúl szintén hatni fog ez irányban; a kath. hatalmak szövetségének létrehozása tárgyában többféle aggodalmai vannak; áldozatkészségének pedig a szent-szék nagy adósságai és kiadásai határt szabnak.

A társalgás ezután mind bizalmasabb jelleget vett föl. Pázmány nem habozott nyiltan kimondani, hogy sokaknak meggyőződése szerint a pápa és a franczia király között titkos szövetség áll fönn, melynek czélja az ausztriai ház megsemmisítése; és ő — úgymond — maga látta másolatban a párisi nuntius levelét, melyben írja, hogy a pápa a császári méltóságnak a bajor dynasztiára átszállítását kívánja; és maga látta azt a szerződést, melyet néhány év előtt a franczia király több fejedelemmel kötött, és melyben a spanyol birodalom földarabolása terveztetvén, a nápolyi királyság a szent-szék részére ajánltatik föl. «Azt, hogy Szentséged — így fejezte be előadását — hadait szaporítja, várait erősíti, szintén úgy magyarázzák, hogy nagy háborúra készül; sőt vannak, kik észreveszik, hogy Szentséged a szerint van derült és szomorú hangulatban, a mint a Habsburg-ház ügyei rosszabbra vagy jobbra fordulnak. Még a legbensőbb események sem maradnak a hatalmas uralkodók előtt titokban.»

A pápa erre hevesen tiltakozott azon föltevés ellen, hogy ő az ausztriai dynasztia irányában ellenséges érzületet táplálna; az erre vonatkozó híreket hazugságoknak bélye-

gezte. Végül bizalmas közléseket tett Pázmánynak, kit szoros titoktartásra kötelezett és szívélyesen bocsátott el. «Nem is közlöm senkivel, a mit ekkor hallottam» — jegyzé naplójába.*

III.

A pápai udvarnál nagy örömmel vették észre, hogy a császári megbízó iratban Pázmány nem czímeztetik «követnek». Ezen tényből — mely a császári iroda tévedésére vezethető vissza — azt következtették, hogy a többi iratokba került tévedésből a követi czím, és hogy a császár nem szándékozott Pázmányt követ jellegével ruházni föl. Ezért tanácskozás alá vették a kérdést: vajjon a követ czímét meg lehet-e néki adni, vagy nem? És a bibornokok utasíttattak, hogy míg ez eldöntetik, a hozzájok intézett császári ajánló levelekre ne válaszoljanak.

Ezen intézkedést elferdítve hozták Pázmány tudomására. Azt mondták neki, hogy a bíbornokoknak meg van hagyva, ne tekintsék őt császári követnek, és hogy a tárgyalások meg fognak vele szakíttatni.

Pázmányt ez alkalommal elhagyta rendes óvatossága és higgadtsága. A hivatalos és hiteles értesítést be nem várva, ápril 14-dikén az államtitkárnak és bíbornokoknak óvást küldött. «Nem engedhetem meg — írja ebben — hogy ő császári felségét megfoszszák azon jogtól (bíbornokot követévé nevezni), melyet az uralkodók minden időben gyakoroltak. Míg tehát ő felsége másként nem rendelkezik császári követnek fogom magamat tekinteni.» Az óváshoz emlékiratot csatolt, melyben történeti adatokkal igazolja, hogy császárok és más uralkodók számtalan eset-

* PÁZMÁNY naplója 119. És az államtitkárnak ápril 10-ikén a bécsi nuntiushoz intézett tudósítása.

ben ruháztak követségeket bíbornokokra, kiket a pápák is mindig nehézség nélkül fogadtak el.[1]

Pázmány ezen lépése a pápa környezetében nagy fölháborodást idézett elő. Borgia merényletéhez hasonlították azt; mert a pápa eljárása ellen a bíbornokok előtt tiltakozva, fölteszi, hogy a pápa nem gondolta meg jól azt amit tett, és a bíbornokokat mintegy a pápa bíráinak tekinti. Különösen rossz néven vették, hogy kósza hírek után indúlt, melyek alaptalansága felől könnyen meggyőződhetett volna. Egyébkint azon nézet gyökerezett meg, hogy őt Borgia és a pápa egyéb ellenségei hálózzák körül. «Ismeretlenek lévén előtte — írja az államtitkár Bécsbe — az udvari cselszövények, talán nem tudja, hogy sokan, ha érdekök kívánja, nem haboznak másokat magokkal ragadni az örvénybe. Az egész város megütközött azon, hogy ezen bajtól bölcsesége nem óvta meg.»[2]

Az államtitkár azonnal egyik titkára által fölvilágosította őt a történtekről; biztosította, hogy a bíbornokokhoz intézett fölszólítás (a válasz elhalasztása tárgyában) sem az ő személyére, sem a császárra nézve nem volt sérelmes; hogy a pápa nem szándékozott a tárgyalásokat vele megszakítani, és ezeket kész most is folytatni. Azonban föntartotta a tételt, hogy a bíbornokok követi czímet nem viselhetnek; s habár tényleg sokféle politikai és hadi tisztséget viseltek, a pápák ezt csak tűrték, de soha sem helyeselték.

Mindez nem nyugtata meg Pázmányt. A császár — így válaszol — jó hiszemüleg ruházta föl a követi czímmel, és ezt bizonyosan mellőzi, ha sejtette volna, mily nehézségeket fog támasztani. Ő nem gondolt volna vele, akár megadják neki a czímet, akár nem. De miután követi jellegét megtámadva látta, nem hallgathatott; különben joggal

1 MEDNYÁNSZKYnál. 57.
2 Az államtitkárnak ápril 17 és 24-iki jegyzékei a bécsi nuntiushoz.

gyenge elméjű és jellemű embernek tarthatták volna, és bizonyára magára vonja a magyarok, még inkább pedig a németek megrovását. Már pedig a császár érdekeiért kész föláldozni nemcsak bíborát, de életét is.[1] Mindazáltal ígéri, hogy óvását tovább terjeszteni nem fogja.

A követi czím iránt fölmerült nehézségek felől Pázmány tudósításai april hó utolsó napjaiban érkeztek Bécsbe, hol leverő hatást idéztek elő. A curia eljárásában az ellenséges érzület nyilvánulását látták, s annak jelét, hogy a császár előterjesztéseit vissza fogják utasítani. A pápai nuntius igyekezetei, a mikor utasításai értelmében, a pápát menteni és igazolni igyekezett, eredménytelenek maradtak.[2]

A titkos tanácsosok javaslatai alapján, de a császár személyes közreműködésével, készült utasítás, melyet Pázmánynak küldöttek, magasztaló szavakkal halmozva el hűségét és bölcseségét, eddigi eljárását teljesen jóváhagyja. Megbízza, adja elő a pápának, hogy a követi czím körül támasztott nehézségek fájdalmasan hatottak a császárra. Elrendeli, hogy ha a pápa a követi czímet továbbá is megtagadná tőle, újabb óvás közzététele után, távozzék Rómából.[3]

Ezen utasítás vétele után, Pázmány emlékiratot dolgozott ki, melyben előadja uralkodójának álláspontját, s kéri a pápát, ismerje el őt császári követnek, és hallgassa meg ezen minőségben teendő előterjesztéseit. Élő szóval pedig fölkérte az államtitkárt, gondoskodjék arról, hogy a császár a szenvedett sérelemért elégtételt kapjon; mert különben kénytelen volna komoly nyilatkozatokkal köztudomásra hozni uralkodójának nézeteit.

A pápa ezen jelentéktelen formakérdésért nem engedte

1 PÁZMÁNY naplója és ápril 16-ikán a császárhoz írt jelentése. MEDNYÁNSZKYnál.

2 A flórenczi udvar bécsi követének május 8-iki, Velencze bécsi követének május 15-iki és a bécsi nuntiusnak május 8-iki jelentéseik.

3 Az utasítás MEDNYÁNSZKYnál. 63.

nyílt szakadásra jutni a dolgot. Az államtitkár javaslatot kért Pázmánytól: miként lehetne azt megnyugtató módon megoldani. Ez nyilatkozat kiállítását kivánta, melyben a pápa kijelenti, hogy «nem volt szándéka megfosztani őt azon tekintélytől és kiváltságoktól, melyekkel a fejedelmek által Rómába küldött bíbornokok éltek, és Borgia bíbornok, mint a spanyol király követe, jelenleg is él.» Továbbá kérte, hogy a bíbornokok hívassanak föl, hogy a császári levelekre válaszoljanak.

Barberini ezen kiegyezési módozatot elfogadta. A nyilatkozatot kiállította, a bíbornokokat fölhívta, hogy a vett levelekre válaszukat írják meg.[1]

És így fejeztetett be, május végén, a követi czím tárgyában fölidézett viszály. A közvélemény Pázmányt ítélte győztesnek; mert a szent-szék a kérdést eldöntetlenül hagyva, őt ezentúl császári követnek elismerte.[2]

IV.

Ezalatt a pápai udvarnál a császár kérelmei fölött tanácskozások folytak. Pázmány ezeknek kimenetelét nem várta be tétlenül. Minden eszközt, mely rendelkezésére állott, fölhasznált arra, hogy a franczia udvar ellenséges befolyását ellensúlyozza. Támogatták őt Savelli herczeg, a császár rendes követe, Borgia bíbornok spanyol követ, Niccolini florenczi követ és néhány bíbornok, kik az ausztriai ház felé hajoltak.

Pázmány különösen azon volt, hogy Barberini bíbornokot megnyerje. Ismételve fölkereste, és meggyőzni igye-

1 A nyilatkozat MEDNYÁNSZKYNÁL. Ugyanott PÁZMÁNYNAK május 29-ikén a császárhoz írt jelentése. — A bíbornokok válasziratai (43 darab) a bécsi állami levéltárban.

2 A flórenczi udvar római követének június 5-iki jelentése.

kezett őt arról, hogy a pápának főpásztori hivatása és politikai érdeke egyaránt ajánlja a császár támogatását. «Mérhetetlenül nagy botrány volna — mondá egyebek között — ha ő szentsége a császárt elhagyná. Szívesen adnék magán vagyonomból, ha gazdag volnék, százezer aranyat a császárnak, oly szín alatt, hogy a pápától jő, csakhogy a kath. népek kárhoztató ítéletét elhárítsam a szent-széktől. Mert míg a protestansok dicsekednek, hogy vezéröket a svéd királyt segíti; a katholikusokat elhagyatottságuk szomorú érzete lesújtja.»

Kevésbbé volt szerencsés Pázmány azon észrevétele, hogy a szent-szék politikai irányának megváltoztatását a Barberini-ház érdeke is követeli. Mire az államtitkár sietett válaszolni, hogy szemei előtt mindig a közjó lebeg, mely mellett családja úgy elenyészik, mint az egész világgal szemben egy apró sziget. Az ügy érdemére nézve azon kitérő nyilatkozatra szorítkozott, hogy ő szentsége mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll.*

April 24-ikén a pápa magához hívatta Pázmányt és írásba foglalt nyilatkozatot olvasott föl előtte, mely határozatát tartalmazta, a császár kívánatai tárgyában.

Eszerint hőn óhajtaná a császárt és a németországi katholikusokat bőségesebb segítségben részesíteni, mint eddig tette; de erre egészen képtelen. A franczia királyt a protestans hatalmakkal önnálló szövetségétől elvonni eddig is igyekezett; ezen tevékenységét folytatni fogja s nuntiusait megfelelő utasítással látja el. A kath. hatalmak szövetségére vonatkozó javaslatot megfontolta, de abban több nehézséget talált, melyek hozzájárulását tiltják. Ha azonban más szövetségi terv dolgoztatik ki, mely atyai és főpásztori hivatásával megegyeztethető, a többi kath. uralkodókat is kielégíti; kész azt fölkarolni. Egyébkint a csá-

* Pázmány naplója 121. És az államtitkár ápril 10-iki jegyzéke a bécsi nuntiushoz.

szárt az ő személye és háza iránt érzett szeretete, ragaszkodása felől biztosítja.[1]

A magán-társalgás folyamában szólott az angyal-várban őrzött kincsekről, melyek v. Sixtus pápa rendelkezése szerint az örök-város javára, rendkívüli csapások idején, használhatók föl. Említé, hogy néhány nap előtt, azon hírre, hogy a császár részére készül fölajánlni a kincsek egy részét, a római nép zavarogni kezdett.[2]

Pázmány leverten távozott a Vatikánból, mert a pápai nyilatkozat a császári kívánatok teljesítésének megtagadásával egyértelmű volt. Mindazáltal bár csüggedni kezdett, nem hagyott föl tevékenységével. Újabb javaslatokat terjesztett elő. És pedig azt kérte, hogy a pápa az egyházi tizedeket, melyekből a császárt havi segítségben részesíti, három esztendőre bankároknak adja el, és a befolyó összeget küldje meg a császár részére. Továbbá a tervezett kath. szövetségnek oly formában való létesítését ajánlotta, hogy egyetlen czélja volna: a német birodalom oltalmazása protestáns hatalmak támadása ellen.[3]

Míg a válaszra várakozott, május első napjaiban, Bécsből futár jött, szomorú hírekkel. A svéd király megnyitván a hadjáratot, a Lech partjánál a kath. liga hadait megverte, Bajorország nagy részét elfoglalta s Bécset fenyegette.

Pázmány, kit ekkor gyengélkedése a szobához kötött, levélben értesítette az államtitkárt az eseményekről, és rögtöni segélyt kért a németországi katholicizmus megmentésére. Az államtitkár válaszában a pápa fájdalmát tolmácsolta a kath. népeket ért csapások fölött, és készségét, hogy mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll. De ugyanakkor közlé vele, hogy utóbbi propositiói sem fogadhatók el.[4]

1 A pápai nyilatkozat eredeti példánya a Barberini-könyvtárban.

2 Az audientia leírása ugyanott.

3 PÁZMÁNY május 3-iki emlékirata a primási levéltárban.

4 PÁZMÁNY május 8-diki emlékirata

Pázmány egy végső kísérletet teendő, május 13-ikán megjelent a pápánál, Róma közelében fekvő castel-gandolfói nyári lakában, hol VIII. Orbán a tavaszi napokat tölteni szerette. Megható szavakkal jellemezte a csapásokat, melyeket a svéd király győzelmei a császárra, a német birodalomra és a kath. egyházra mértek. Egész ékesszólását kimerítette, hogy a szent atya szívét megindítsa. De a válasz a korábbi mentségek és kifogások ismétlésére szorítkozott. Erre a bíbornok kijelentette, hogy rövid idő múlva visszatér hazájába. A pápa hallgatása érthetőleg kifejezte, hogy az nincs ellenére.[1]

Pázmány csak azt várta, hogy a pápa Rómába visszatérjen, és azonnal búcsúkihallgatást kért. Ezt május 26-ikán kapta meg. Ez alkalommal a pápa hangsúlyozta, hogy a svédek előnyomulása és a katholikusok szenvedései kimondhatatlan fájdalommal töltik el, és a veszélyek eltávolítása végett nyilvános imákat rendelt el. Közölte vele, hogy Bécsbe rendkívüli nuntiust küld, aki hivatva lesz a szentszék pénzügyi helyzetét és áldozatokra való képtelenségét föltárni. Mindazáltal rajta lesz, hogy a szokott havi segély terhére jelentékeny előleget küldhessen. Egyszersmind azon reményét fejezi ki, hogy Pázmány jelentésével meg fogja nyugtatni a császárt. «Mi viszont — mondá — nyilvánosságra hozzuk, hogy mindaz a mit nuntiusunk tevékenysége eredményezni fog, atyai buzgalmunk és önkéntes készségünk mellett, nagy részben uraságod lelkes és hathatós közbenjárásának tulajdonítandó.»[2]

És csakugyan a pápa azon volt, hogy a császárt és Pázmányt végkép el ne keserítse. Hatvanezer tallért küldött Bécsbe, és ígérte, hogy néhány nap múlva újabb segélyösszeget fog útnak indítani. Egyszersmind a császárt levél-

ugyanott. És Barberini küldöttének jelentése PÁZMÁNYnál tett látogatása felől a Barberini-könyvtárban.

1 PÁZMÁNY naplója. 131.

2 Ezen szóbeli nyilatkozat olasz szövege a Barberini-könyvtárban.

ben is biztosította jóakarata felől. «Dávid tornyát — írja egyebek között — a vitézek fegyvereitől fosztaná meg az, ki megingatni engedé az ausztriai ház hatalmát, melyet mindig az egyház oltalmára használt föl; csak a keresztény világ dicsőségének ellensége nem örvend a buzgó császár diadadalainak. Hogy mi így érezünk, tanúskodhatik kedvelt fiunk Pázmány Péter bíbornok is, ki a kath. vallás terjasztése és a szent érdekek fölkarolása által a császári és a pápai jóakaratra egyaránt érdemeket szerezett. Szívesen hallgattuk őt, amint ékesszólón figyelmünkbe ajánlotta Németország ügyét. Apostoli szeretettől hevülő szívünket a fájdalom kardja járja át, mikor összevetjük azt a mit Németország szerencsétlen helyzete követel, azzal amit Olaszország nyomora tennünk megenged.»[1]

A pápa egyébkint is azon volt, hogy Pázmányra római tartózkodásának utolsó napjait lehetőleg kellemesekké tegye. Sokféle egyházi kegyelmekben részesítette, kíséretének két tagját titkos kamarásai sorába iktatta. Az államtitkár ereklyékkel s képekkel kedveskedett neki és kísérőinek.[2]

Pázmány mindazáltal elégületlenül hagyta el az örök várost. Május utolsó napján kelt útra. Ismét fölkereste a lorettói búcsúhelyet. Június 6-ikán Anconába érkezett. Innen hajón kívánta útját folytatni. A császár megkeresésére, a velenczei köztársaság készséggel tette meg a szükséges intézkedéseket. Egyik tengerparti főparancsnok megjelent Anconában, a signoria nevében üdvözölte Pázmányt, és rendelkezésére állított két díszes gályát, melyek Fiumeba szállították.[3] Innen Pozsonyba, majd Bécsbe sietett, hogy jelentését a császárnak megtegye.

1 Az államtitkárnak június 5-ikén a bécsi nuntiushoz írt jegyzéke a Barberini-könyvtárban. A császárhoz ugyanazon napon írt pápai levél eredeti példánya a bécsi állami levéltárban.

2 A velenczei dogenak május 29 és június 12-ikén a bécsi követhez irt jegyzékei, Velencze bécsi követének július 10 és 31-iki jelentései. A velenczei állami levéltárban.

E

Sakti
Fa
lat
ne
kia
do
Ko

V.

Pázmány római küldetésében kitűzött czélját nem érte el; a franczia befolyást a római curiánál leküzdenie, a svéd királyt diadalútjában, a kath. hatalmak szövetségének létesítésével, föltartóztatnia nem sikerült. Mindazáltal kiváló diplomatiai képességeinek nyilatkozatai, erélye és tapintata, úgy császári küldöjének, mint a Habsburg-ház másik ágának, a spanyol udvarnak, részéről a legteljesebb elismerésre és méltánylatra találtak.

Sőt a spanyol államférfiak körében azon gondolat merült föl, hogy Pázmánynak, mint a császár rendes követének, Rómába mielőbb vissza kellene térni, mert huzamosabb ott tartózkodásától nagy eredményeket vártak. IV. Fülöp fölkarolta a tervet, és hogy valósítását elősegítse, kész volt Pázmány évdíját 3000 aranyról négy ezerre emelni. Megbízásából, bécsi követe előterjesztést tett a császárnál. De ez nehézségeket támasztott, bizonyára azért, mert legbizalmasabb tanácsosától nem szívesen vált volna meg.

IV. Fülöp ellenben ragaszkodott tervéhez, és utasította követét, hogy újabb lépéseket tegyen, és «feszítse meg egész erejét». Az 1633-ik év második felében Onate grófot, mint rendkivüli követét, küldötte Bécsbe. Ez már több évvel azelőtt is képviselte királyát a bécsi udvarnál; akkor baráti viszonyba lépett Pázmánynyal. És képes volt uralkodója szándékának a császárt s a bíbornokot megnyerni.

Pázmány megfeledkezve hanyatló egészségéről, elszánta magát arra, hogy a nehéz állást elfogadja. Lehetséges, hogy a nagyravágyás kísértései is befolytak elhatározására. De bizonyára legfőbb tekintet gyanánt a kath. egyház lebegett szeme előtt, melynek most jelentékenyebb szolgálatokat vélt tehetni Rómában, mint hazájában.

Az egész 1634-ik éven át folytak Bécs és az Escuriál között a tárgyalások, melyekben a pénzügyi kérdésnek nagy szerepe volt, mert Pázmány távozása esetén, az esztergomi érsekségről lemondott volna, és hogy rangjához illőn tölthesse be hivatalát, 24.000 magyar forint évi fizetést kívánt magának biztosíttatni.*

Ezen tárgyalások nem vezettek eredményre. Hazánkra nézve ezt nagy szerencsének lehetett tekinteni. Mert habár Pázmány életpályája már vége felé közeledett, a hátralevő három esztendő leforgása alatt hozta létre legjelentékenyebb alapítványát: a nagyszombati egyetemet; és elhárítva azon veszélyt, mely Bethlen István 1636-ik évi föllépése által — mint láttuk — Erdélyt fenyegette, politikai szolgálataira a koronát tette föl.

* Az ezen tárgyalásokra vonatkozó írományok a spanyol állami levéltárban őriztetnek, melyeket 1868-ban használtam föl.

44. ORBÁN PÁPA ÉRME.

45. FRAKNÓ VÁRA.

KILENCZEDIK FEJEZET.

(1627—1636.)

I.

A MAGYARORSZÁGI világi főurak soraiból a vallásos buzgalom számosakat avatott Pázmány munkatársaivá. FORGÁCH ZSIGMOND nádor, HOMONNAI GYÖRGY országbiró és PETHE LÁSZLÓ kamaraelnök, kik őt mint jezsuitát, majd mint érseket is, kormánya első éveiben hűségesen támogatták, korán (1622 előtt) költöztek az örökkévalóságba. De helyöket csakhamar méltó utódok foglalták el, kikben a kath. egyház szintén hatalmas támaszokat nyert.

Élükön ESTERHÁZI MIKLÓS nádor áll, kivel Pázmány két évtizeden keresztül benső viszonyban állott, melynek összekötő szálai akkor fonódtak, mikor a lángelméjű fiatal jezsuita könyvei az igénytelen állású ambitiósus köznemest a kath. egyházba vezérlék. Később a közélet legmagasabb állásaiban találkozva, a törekvések azonossága a viszonyt még szorosabbá tette.

Esterházi azon buzgalomért, melyet az országgyűléseken, a királyi tanácsban és a magán-életben, a kath. érdekek előmozdítása körül kifejtett, «a második Pázmány» elnevezést nyerte.* Állandóan udvarában tartott nehány jezsuita atyát, kik hívatva voltak prot. vendégeivel vallási vitákba bocsátkozni, melyekben maga is szivesen részt vett. Többeket nyert meg a kath. egyháznak, közöttök néhány előkelő család sarjait. Midőn 1629 körül a bicsei uradalom birtokába jutott, itt erélyesen hozzá látott az ellen-reformátió keresztülviteléhez. Elrendelte, hogy a temetőbe csak katholikusokat szabad temetni, és jobbágyai közől csak azoknak engedte meg a házasodást, kik előbb az Ur testét katholikus pap kezeiből veszik. Majd kényszerítette protestáns jobbágyait, hogy vagy egyházukat, vagy az ő birtokait hagyják el. Vallásos bőkezűségét hirdeti a szent Ferencz rend zárdája, melyet Kismartonban alapitott s a Nagyszombatban ker. sz. János tiszteletére emelt fényes szent egyház, melynek építési költségei 80 ezer forintot meghaladtak. Testvérei, Dániel és Pál, Kismartonban és Nógrádban telepítették meg a Jézus-társaság atyáit.

De annak daczára, hogy Pázmány és Esterházi ugyanazon úton haladtak, közös czél felé, csakhamar komoly egyenetlenségek támadtak közöttük.

Pázmány, tehetségeinek felsőbbsége és a király korlátlan bizalma által, az ország politikai ügyeiben is, a vezérszerepet magához ragadta. Soká nem akadt a ki azt kérdésessé tegye. Forgách Zsigmond és Thurzó Szaniszló nádorok, duzzogva bár, tűrték a háttérbe szorítást. Esterházi veszélyesebb versenytárs volt. A hatalom utáni vágygyal olyan képességeket egyesitett, melyek annak gyakorlására, szintúgy mint a trón érdekében hozott áldozatai, méltóvá

* Palatium Regni Hung. 112.

tették. El volt határozva, hogy a nádori méltóság jogait egész terjedelmökben igénybe véve, a politikai ügyek vezetését másnak át nem engedi. Az összeütközés kikerülhetetlenné vált.

Erre a legelső alkalom 1627 nyarán adatott, mikor a budai basa fenyegető magatartása következtében Esterházi, a király jóváhagyásával, közfölkelést hirdetett. Pázmány megtagadta az engedelmességet; és a törvény betűjére támaszkodva, azt állította, hogy fölkelést hirdetni csak a király van följogosítva. Ezen magatartásában a nádor, személye és méltósága ellen sérelmet, a törvény és az ország biztonsága ellen merényt látván, ünnepélyes óvást emelt. Mire a prímás egyik hiteles hely előtt ellenóvással válaszolt, és a megyékhez intézett körlevelében védelmezte magát. A nádor ezt nem tűrte el hallgatagon; ő is körleveleket küldött szét, melyekben Pázmányt azzal vádolta, hogy «a palatinusnak auctoritását elvenni és hazánkat valami confusióba hozni szándékozik»; egyszersmind a hatóságokat utasította, hogy mindazok irányában, kik a fölkelésben résztvenni vonakodtak, a törvény által megszabott büntetéseket alkalmazzák.

A király ismételve írt mindkettőhöz csillapító és békéltető leveleket; de ezek hatástalanok maradtak, és nem állították helyre a megzavart jó viszonyt. Esterházi nyiltan tudomására hozta a királynak, hogy éreztetni fogja neheztelését Pázmánynyal. «Mivel már ismerem ő kegyelmét — írja felőle a cancellárnak — megkelletik, úgy tetszik, magát mutatnom magának; eddig is semmitől egyébtől nem volt velem való egyenetlensége, hanem hogy felettéb engedtem neki; minthogy nem oroszlán természetű, contemnált érte... Jövendő nagyobb egyességünkért ideig magam jóakaratjának külső megvonásával szelidíteni fogom.»*

* Az ezen viszályra vonatkozó iratok ki vannak adva Esterházi Miklós életrajzában III. 210 és kk. ll.

Pázmány is épen így gondolkodott. «Nem gyűlölködöm ő kegyelmével; — így szól egyik levelében — de azért soha bizony nem szenvedem, hogy szinte mint kocsisát úgy tractáljon. Jobb távol szeretni egymást, mint közel gyűlölnünk».[1]

Alig csendesedett le ez a zivatar, csakhamar követte egy másik.

Pázmány az 1629-ik évi zsinat végzéseit nyomtatásban kiadta, azokhoz függeléket csatolt, az esztergomi érsekek kiváltságairól, melyek értelmében politikai téren is a legelső helyet igényelte részökre, és úgy a királyi cancellárt mint a királyi személynököt az érsek helyettesének tüntette föl.[2]

Esterházi a primás igényeit alaptalanoknak tartotta, és a király elé terjedelmes emlékiratot terjesztett, melyben kimutatni igyekezik, hogy Pázmány a primási méltóság hatalomkörét, a nádori tiszt rovására túlterjesztvén, az ország törvényeivel összeütközésbe jő, és vitatja, hogy a nádort, mint a királynak távolléte alatt helytartóját, politikai gyülekezetekben az első hely illeti meg, melyet csak akkor enged át a primásnak, a mikor a király személyesen jelen van, mert ez esetben helytartói tiszte megszűnik.

II.

A hatalmi igények összeütközéseihez csakhamar a politikai irányzatok ellentéte járult. Esterházi gyűlölte Rákóczi Györgyöt, és mikor ez Erdély fejedelmi székét elfoglalta — mint láttuk — mindent megmozdított, hogy megbuktassa. Pázmány ellenben azon volt, hogy a fejedelem és

1 Dallos Miklós győri püspökhöz, 1628 január 14-ikén. A levél a győri káptalan levéltárában.

2 Esterházi emlékirata Kazinál. Historia Regni Hungariæ. 258—61.

a király között bizalmas viszony létesítésével, az állandó béke áldásait biztosítsa az országnak; ezért ellensúlyozni iparkodott a nádor harczias irányát, a mi az utóbbit gyakorta indulatos kifakadásokra késztette, Pázmány személye és az egész főpapság ellen, fenyegető nyilatkozatokra és erőszakos tényekre (milyen a győri püspökség brucki tizedeinek lefoglalása) ragadta.

Az 1633-ik esztendő végső napjaiban, Dávid Pál veszprémi püspök fölszentelése alkalmából, több főpap jött össze Nagyszombatban. Pázmány fölvetette a kérdést: Esterházi ellenséges magatartásával szemben mily lépéseket kelljen tenni? Határozattá lőn, hogy Jakusich György óbudai prépost küldetik hozzá, magyarázat kérése végett.

Az «ecclesiasticus státus követe» bicsei kastélyában találta a nádort. Előadván a főpapok panaszait, kérdést tett, hogy alaposak-e a hírek, és ha igen «miért akarja ő kegyelme az Ecclesián tölteni egy vagy két emberre való neheztelését?»

Esterházi határozottan alaptalanoknak nyilatkoztatta a vádakat. A főpapokat — úgy mond — nem gyalázta, tiszteletet és engedelmességet tanusított irányukban, ha egyikről-másikról keményebben szólott, alapos oka volt rá; egyébkint a clérusnak ártani szándéka soha sem volt, és nincs is. Ellenkezőleg néki van joga panaszkodni azon gyalázó nyilatkozatok miatt, melyeket ő és öccse Dániel felől Pázmány hallatott. «Kényszerítem az Istenre ő kegyelmét — így végzé az elkeseredés és gúny hangján fejtegetéseit — ne contemnálja egyűgyüségünket is, mivel Isten kicsinyek mellett is nagy dolgokat szokott cselekedni. Bölcsek és nagy írástudók mindnyájan nem lehetünk, mindazáltal mi is üdvözülni kívánunk; és ha atyai szeretetét mutatja ő kegyelme, s azt pedig cselekedetben; meglátja ő kegyelme, hogy az én fiúi engedelmességemben nem fog semmi akadékot találni.»

Pázmány szintén kifejezte hajlandóságát a kibékülésre; de az atyai hangban nála is elvegyült a keserűség árnyalata. «Kérem az Úristent, — így végzi hosszú iratát — hogy megbocsássa azt is palatinus uramnak, a mit én ellenem is vétett, és nekem is a mivel ő kegyelmét megbántottam, noha tudva s akarva nem vétettem. Hogy javallanám minden dolgát palatinus uramnak, azt nem mondhatom . . . . Hiszem, hogy ő kegyelme is magában sok dolgot nem javall. Mert én magamban mindennap találok, amit nem javallok. És tudom, hogy a palatinusság sem omnisciussá, sem impeccabilissé nem teszi az embert.»*

A kölcsönös biztosítások daczára, a kiengesztelődésre egyik félben sem volt meg a komoly elhatározás. És a következő évben az egyenetlenség üszkéből ismét magasan föllobogott az ellenségeskedés lángja.

Az 1627-iki eset ismétlődött. Rákóczi fegyverkezése és a törökök mozgalmai arra bírták a nádort, hogy a megyéket fölhívja, szereljenek föl minden porta után két gyalogot, és a nemesek álljanak készen, hogy újabb fölhívásra, haladék nélkül táborba szállhassanak.

Pázmány most is abban a meggyőződésben lévén, hogy fölkelés hirdetése a király jogaihoz tartozik, a parancsnak nem engedelmeskedett, sőt másoknak is azt tanácsolta, hogy példáját kövessék. Eljárása kétségkívül helytelen vala. Attól eltekintve, hogy a nádor a fölkelésre való előkészületet, nem a fölkelést rendelte el: Pázmánynak, ha az ellen kifogása volt, nyitva állott az út, hogy a királynál orvoslást keressen; de engedetlenségre izgatva a rendeket, a kormányzat gépezetében zavart idézett elő, és a nádor tekintélyét, melynek föntartásával nagy nemzeti érdek állott kapcsolatban, veszélyes módon megingatta.

Nem meglepő, hogy Esterházi méltatlankodva vette

* A Jakusich részére adott utasítás, és az ő jelentése küldetésétől a primás levéltárban.

tudomásul a történteket. De a heves főúr ez alkalommal fékezni tudta indulatait, és a közbotrányt elhárítandó, oly lépésre szorítkozott, mely mérsékletéről tesz tanúságot. A nyitrai káptalan jegyzőkönyvébe óvást igtatott, melyben Pázmányt meg nem nevezve, szól «némely hatalmas és tekintélyes egyénekről», kikre mivel parancsának nem engedelmeskedtek, a következményekért a felelősséget hárítja.

Pázmányt mindazáltal ezen modor nem fegyverezte le. «Hogy — írja Esterházinak — a protocollumokban extáljon a közönséges gyalázás, nehéz és ¡tűrhetetlen dolognak ítélem. Úgy kerülöm, mint a tüzet, hogy kegyelmednek okot ne adjak semminemű idegenségre, minthogy az én szívemben nincs semmi gyűlölség. De a magam ártatlanságát tartozom én is kimutatni».[1] Mire szintén több hiteles hely protocollumába iktattatta ellen-óvását.[2]

Esterházi rögtön kimerítő czáfoló iratot szerkesztett, és bemutatta a királynak, a ki azonban megigértette vele, hogy nem fogja jegyzőkönyvbe vétetni.

A nádor csakhamar megbánta igéretét. Attól tartott, hogy hírnevét és tekintélyét koczkáztatja, ha nem szólal meg. Mindamellett igéretét is meg akarta tartani. Ezért szokatlan formát választott. Titkárát mindazon hiteles helyek elé küldé, a melyek Pázmány ellen-óvását fölvették. Itt czáfoló-iratát fölolvastatta; de a jegyzőkönyvbe csak azon rövid nyilatkozat jött: hogy Pázmány vádjaira a nádor kellőképen megfelelt.[3]

A fölolvasott irat éles, szenvedélyes támadás vala. Azokat, kik rendelete ellen izgattak, gyanúsítja, hogy inkább magán érdekeikre, mint a közjóra van gondjuk; tudván, hogy ha az ország a romlás szélére jut is, ők egyebütt föntarthatják állásukat. Pázmányra czélozott, ki

1 PÁZMÁNYnak 1634 október 1-én kelt levele a kismartoni levéltárban.

2 Hiteles másolata ugyanott.

3 Ezt Esterházi maga beszéli el 1634 deczember 8-ikán a cancellárhoz írt levelében és a czáfoló-irat ugyanott.

mint bíbornok Rómába mehet. Róla azt mondja, hogy eljárása ellen azért is kénytelen felszólalni, mert különben tovább megy, és végre még a királylyal is megvetőleg fog elbánni. Vádjait mind alaptalanoknak nyilvánítja; megérdemelné tehát, hogy a hamis vádlókra szabott büntetés érje; annál inkább, mert a gyűlölet és egyéb indulatok sugalmazása után indúl.[1]

Pázmány, még mielőtt ezen irat tartalma felől hiteles és részletes tudomást szerezett, a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvébe két óvást iktatott. Az egyikben Esterházi titkára ellen fordúl, rosszakaratú rágalmazónak bélyegzi, és kijelenti, hogy ő felségénél elégtételt fog sürgetni. A másikban Esterházi ellen polemizál; a végén hangsúlyozza, hogy a nádort nem gyűlöli, inkább szereti mintha fia volna, és jó fiúhoz nem illő magaviseletét úgy nézi, mint az atya beteg gyermekének türelmetlen kifakadásait; a köztök létező idegenségnek okát abban látja, hogy ő szabadon mondja ki nézeteit, és ha a nádor eljárása ellen kifogása van, el nem hallgatja.[2]

Erről Esterházi még semmit sem tudott, mikor deczember 7-ikén lakompaki kastélyában váratlanúl a királyi cancellár megjelent. Sennyei püspök a király nevében jött, kinek neheztelését fejezte ki a fölött, hogy a viszály folytatására alkalmat adott; kijelentette, hogy eljárását az insurrectio tárgyában a király nem helyeseli és óhajtja, hogy Pázmánynyal békűljön ki.

A nádor a kibékűlésről most hallani sem akart; sőt elkeseredésében úgy nyilatkozott, hogy a nádori méltóságról lemond.[3]

Később a királyhoz intézett emlékiratában, sérelmeinek hosszú lajstroma után, előterjeszté kívánatait, melyek mint-

1 Egykorú példánya a kismartoni levéltárban.
2 Az 1634 deczember 4-iki óvások a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvében.
3 Sennyeinek deczember 8-ikán a királyhoz intézett jelentése Kismartonban.

egy a béke-föltételek természetét birták: ő felsége parancsolja meg a primásnak, hogy a nádort hivatalos tevékenységében ne akadályozza; oly ügyekbe, melyek hatáskörén kívül esnek, ne avatkozzék; az ország javára czélzó szolgálatoktól ne vonja el magát; végre ő felsége intézkedjék, hogy a hiteles helyek jegyzőkönyveiből a primás óvásait törüljék ki, vagy legalább azok mellé a nádor feleleteit is iktassák be.*

46. ESTERHÁZI MIKLÓS NÁDOR.

A király ezen föltételeket nem fogadhatta el. Majd az országgyűlés is desavouálta Esterházit, és az insurrectio kérdésében Pázmánynak adott elégtételt; a törvénykönyvbe egy czikket vett föl, mely szerint az ország rendei «a király parancsa nélkül, senkinek fölhívására sem tartoznak fölkelni».

Esterházi mindezek daczára fenyegetését nem valósította: hivataláról nem mondott le; de haragja Pázmány és hívei ellen forrt benne, és azt gyakorta hozta nyilvánosságra. Mikor ezért a primás egyízben szemrehányást tett neki, így válaszol: «Tudni kell kegyelmednek, édes Cardinál uram, hogy ha olyan tudománynyal nem világoskodunk is mint kegyelmed, barmoknak szintén azért nem tartjuk magunkat. Isten eleiben terjesztvén ügyemet, dijudicet causam nostram, kegyelmed-e vagy én vagyok-e

* Esterházi emlékirata a Kaprinai-kézirat gyűjteményben.

igazabb szívvel a papokhoz.» Végül keserűséggel írja: «Mennyi csorbát szenvedek és gyalázást hivatalomban is kegyelmedtől, mindenestől letapodni kívánván azt, sokat szólhatnék; de minthogy azonkívül is életemben ettől a galyibás tisztemtől, Isten velem lévén megválnom, nem sokat törődöm rajta. Ottan adjon Isten kegyelmednek olyan palatinust érni, amineműk alatt iobban volt dolga az előtt a clérusnak.»[1]

A súrlódások csak Pázmány sírjánál értek véget.

De azért bármennyire feszült viszonyban éltek, és gyűlöletes levelezést folytattak, mikor a közügy kívánta, vagy a magán viszonyok magokkal hozták, a világ színe előtt soha sem feledkeztek meg a tiszteletről, melylyel kölcsönösen személyök és állásuk iránt tartoztak. Pázmány gyakran hívta meg asztalához a nádort, és mikor végrendeletét elkészítette, őt is fölkérte egyik tanúnak. Viszont Esterházi, mikor 1637 elején Pázmány Nagyszombatból Pozsonyba jött, ezen város határánál fényes kísérettel fogadta s üdvözölte az ország prímását.[2]

III.

Rangra és gazdagságra nézve leközelebb állt a nádorhoz HOMONNAI DRUGETH JÁNOS gróf, az 1620-ban elhúnyt György egyetlen figyermeke, nagyterjedelmű birtokaival vallásos buzgalmának is örököse. A haldokló atya Pázmány és Esterházi gyámságára bízta. Vezetésök alatt már ifjú korában lényeges szolgálatokat tett a kath. ügynek. Tekintélyével és anyagi segélyezésével támogatta a birtokain működő jezsuita atyák térítői munkásságát. A prédikátorokat eltávolította és templomaikat megnyitotta a kath.

1 Az 1636 augusztus 21-ikén kelt levél a kismartoni levéltárban.

2 DOBROWSKI naplója.

isteni tiszteletnek. Igy tett 1628-ban Homonnán és Ungváron. Ezen eljárás nagy mértékben fölkeltette a protestánsok haragját. Sérelmeik orvoslását Zemplénmegye közönségénél keresték, és kikérték Bethlen közbenjárását is. Bethlen határozott fölszólalása daczára, a protestantismus Homonnán és vidékén nem éledt többé föl a szenvedett csapások súlya alatt. A következő évben a Jézus-társaság visszafoglalta homonnai zárdáját, honnan Bethlen első támadása távozni kényszeríté; négy atya sietett oda a kath. érdekek fölkarolására. És csakhamar a közel Varanó mezővárosból is kiszoríttattak a luth. prédikátorok; helyüket szent Ferencz szerzetesei foglalták el.

Nagy nyereség volt a kath. ügyre a THURZÓ-család elpártolása a protestantismustól. György és Szaniszló nádorok tanintézeteket alapítottak az ágostaí felekezetnek, és nagyszámú lelkészeket tartottak fönn terjedelmes jószágaikon. György gróf egyetlen fia, Imre 1621-ben múlt ki; három év múlva Szaniszló nádor követte a sírba. Ennek özvegye és fiai — Ádám és Mihály grófok — családjuk hagyományaihoz híven, soká veszélyes ellenségei voltak a kath. ügynek, melyet nem egyszer támadtak meg. Így 1628 tavaszán egy luth. prédikátorra, ki a kath. egyházba lépett, e miatt boszúra gerjedve, fegyveres kisérettel törtek, és miután súlyos bántalmakkal halmozták el, kötözve Szeredre vitték superintendensükhöz, majd a semptei kastélyban sötét börtönbe vetették.

Pázmány mihelyt ezen erőszakos tettnek hírét vette, Ádám grófhoz küldé Pozsonymegye alispánját és az érseki uradalmak egyik tiszttartóját, kik a fogoly szabadon bocsátását követelték. A gróf vonakodott e fölhívásnak eleget tenni. És bár néhány nappal utóbb a fogoly elmenekült börtönéből, a prímás nem akarta megengedni, hogy a támadás büntetlenül maradjon. «Ha a kath. vallás elleni sérelmek — írja a királynak — büntetés nélkül marad-

nak, ez a protestánsokat még merészebb tettekre buzdítja. Több protestáns prédikátor, kik áttérésről gondolkodnak, feszülten várják ezen ügy kimenetét; attól tartanak, hogy ők is hasonló üldöztetésnek lesznek kitéve. Méltóztassék emiatt felséged, saját tekintélye és a vallásszabadság érdekében, elrendelni, hogy a fenforgó ügy a rendes perfolyamra bocsáttatván, mit a jog és igazság követel, érvényesíttessék.»[1]

Nem kevéssé meglepő, hogy néhány hónappal utóbb Thurzó Ádám gróf, Mihály testvérével és anyjával azon egyház kebelébe lép, melyet imént gyűlölt és üldözött. És újan fölkarolt vallásuk érdekeit ritka buzgalommal teszik magukévá. A galgóczi monostort visszaadták egykori birtokosainak, a szent Ferencz-rend szerzeteseinek. Igéretet tettek, hogy jószágaikról eltávolítják a protestáns prédikátorokat, kiknek száma harminczra rúgott. Igéretek- és fenyegetésekkel igyekeztek rábirni a prédikátorokat, hogy szintén vallást cseréljenek. És magát a superintendenst, Brunszvik Tamást is megnyerték. A többi prédikátorok irányában erőszakhoz nyúltak, elűzték őket és a templomokat visszaadták a kath. isteni tiszteletnek. Azonban sok helyütt hajótörést szenvedtek törekvéseik.[2] Galgóczon fenyegető állást foglaltak el a protestánsok, és az országos törvényekre hivatkozva, követelték, hogy miután templomaikat elfoglalták, legalább házhelyet engedjenek nekik, hol imaházat építhessenek. A gróf szolgái pedig kijelentették, hogy készebbek őt elhagyni, mint a protestáns isteni tiszteletet nélkülözni.

Pázmány — kihez a gróf fiúi bizalommal fordult tanácsért — kitartásra buzdította. «Édes fiam uram, úgy-

1 A pozsonyi kamara a királynak 1628 június 30 és november 6-án. PÁZMÁNY a királyhoz 1628 november 4. Az első az országos, az utóbbiak a prímási levéltárban.

2 Ezen adatokat a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitátiójának jegyzőkönyvéből vettem.

mond, ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és lélek üdvösségében járó dolog. Azért először fundamentomul azt vetem, a mi tökéletes igazság, hogy kegyelmed az ország törvénye és articulusi szerint nem tartozik a maga jószágában templomot engedni a lutheránusoknak. Mert noha sokszor vitatták azt a más hitű atyafiak, hogy a templomokat a földesurak nekiök engedjék, de soha az ország reá nem ment, hanem a templomoknak jus patronátussága a földesurak kezében és teljes hatalmában maradt. Azért a templomokhoz semmi just és igazságot soha nem adott ez ország subditusoknak...» [1]

Gróf PÁLFFY ISTVÁN újvári főkapitánynyal Pázmány baráti viszonyban állott. Leveleiből, melyekben «barátjának és komájának» nevezi, szivélyes hang szól.

Így Pálffy 1631 május végén a Tardoskedről Pozsonyba visszatérő bíbornokot meghívta, hogy útközben kastélyában szálljon meg. Pázmány nem fogadta el e meghívást. «A kegyelmed jóakaratját — írja — igen nagy jóakaratnak jeléül veszem kegyelmedtől. De minthogy magamnak is házam vagyon útban, noha oly rongyos is, mégis oda szállok és alkalmatlanságot nem teszek kegyelmednek. Hogy pedig kegyelmed ebéden kívánja ott a kegyelmed házánál létemet, azt is igen jó szívvel cselekedném; de minthogy minekünk a pap urakkal holnap bőjtünk és egyéb sok occupátióink lesznek, kegyelmedtől bocsánatot kérek, hogy ott nem lehetek. Sőt azon kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed is bőjtöljön velünk együtt.» [2]

Pázmány Alamizsnás szent János mausoleumja ünnepélyes fölszentelésére is meghívta őt. «Ha kegyelmednek annyi üressége lehetne, hogy jelen volna, igen akarnám. Kérem is kegyelmedet, ha lehet, legyen jelen. Tiszteljük

1 PÁZMÁNY levele a prímási levéltárban.

2 1631 május 30. A Pálffi-család pozsonyi levéltárában.

az Istennek kedves szolgáját. Ha pedig kegyelmednek foglalatossági nem engednék ott létét, parancsolja meg kegyelmed a várban, hogy lőjenek, a mikor annak ideje leszen, az öreg lövő szerszámból.»[1]

Pázmány, néhány héttel halála előtt, meghívást vett Pálffy Istvántól leányának menyegzőjére. «Kegyelmednek megszolgálom — olvassuk a válaszban — hogy a többi jóakarói között én rólam sem feledkezett meg. Kívánom, hogy ez a szent házasság Istennek dicséretére és kegyelmednek örömére legyen. Igazsággal irom kegyelmednek, hogy vigasztalásomra volna, hogy ha jelenlétünkkel a kegyelmed szerelmes leányának tisztességes menyegzői lakodalmának szolgáltatását tisztelnők. De Isten látja, hogy a sok mindennapi nehéz nyavalyák, melyek miatt most is csak Isten tudja hogy vagyok, annyira megtörtek, hogy nem látom annyira való erőmet, hogy oda mehessek, legfőképen az ilyen állapotra teljességgel alkalmatlannak ismerem magamat. Hanem az Úristent kérem, hogy tegye az új házasokat szerencséssé és hogy kegyelmed a többi gyermekeinek is öröme napját vehesse, szívem szerint kívánom.»[2]

Zrínyi György horvátországi bánt Pázmány befolyása nyerte meg a kath. vallásnak, melynek a Muraközben restaurátorává lőn. Terjedelmes birtokairól elűzte a prédikátorokat, és minden eszközt fölhasznált, hogy jobbágyait a protestantismustól elvonja. «Mostan — írja ő maga 1626-ban — a hæretikus prédikátorokat is, többet tíznél kikergettem s Isten kegyelmességéből csak az egy igaz kath. Religió hirdettetik.» Pázmány iránt kiváló tisztelettel viseltetett, és midőn a németországi hadjáratra indúlt, fiait s uradalmait pártfogásába ajánjá. «Az én árva fiaimat Nagyságodnak alázatosan ajánlom, legyen Nagyságod pátró-

1 1632 január 18. Ugyanott.

2 1637 január 17. Ugyanott.

nusok, a mely Nagyságodtól opus misericordiæ leszen. Mivelhogy tudom azt is, hogy Nagyságod a megromlott Magyarországnak jóakarója, akarám a muraközi dolgot is Nagyságodnak commendálnom, a honnét Magyarországnak, Tót-, Horvátországnak és Stiriának nagy salusa, avagy permansiója dependeál; legyen Nagyságod azon, hogy jó gondviseletről meg ne fogyatkozzék.»[1] Zrínyi még ugyanazon év végén a prímás pozsonyi palotájában halt meg.

Pázmány atyai buzgalommal karolta föl a két árvát, kik közöl az idősebbik MIKLÓS gróf a költő és hadvezér babérjait fogja kiküzdeni; az ifjabbik PÉTER, mint összeesküvés vezére, hóhér pallosa alatt fogja végezni életét. II. Ferdinand, a prímás ajánlatára, Domitrovics zágrábi püspököt rendelte gyámjukká, és szintén az ő kérésére, Miklósnak, már tizenkét éves korában, a fölovászmesteri méltóságot adományozta.[2] Domitrovics halála után (1630) Pázmány maga vette át a gyámságot. Hogy közvetlenül felügyelhessen a két ifjú nevelésére, Nagyszombatba hozatta őket, és a jezsuiták gymnásiumába adta.

Zrínyi Miklós szellemi fejlődésében a tanárok oktatásánál, a nagy főpappal való személyes érintkezés bizonyára még mélyebb nyomokat hagyott. És Pázmány a nagytehetségű fiatal főúrban amint a vallásos és nemzeti érzést ápolta, szintúgy az európai műveltség és az olasz irodalom hatásainak befogadására is megadta az első impulsust az által, hogy egy kiváló műveltségű esztergomi kanonok mentorsága alatt (1636) olaszországi útra küldötte őt. Érdekes, hogy épen ez időtájt utazott Milton, a hírneves angol költő is Olaszországba, s ott kapott kedvet az idyllek írására.

«A mi a hős Zrínyinek Csáktornya; a mi az állam-

1 1626 február 21 Bécsből. A prímási levéltárban.

2 PÁZMÁNY 1628 márczius 11-ikén kéri a királyt, hogy e méltóságot Miklós grófnak adományozza. Az Országos Levéltárban.

férfiúi vallásos ember és magyar prózaíró Zrínyinek Nagyszombat; az lehetett a költő Zrínyinek Olaszország. Ki tudja megírta volna-e idylljeit és hősköltemányét Tassó hazájának e meglátogatása nélkül?» És az a jeles történetíró, kitől e sorokat kölcsönözzük, Pázmánynak Zrínyi Miklósra gyakorolt befolyásáról szólva, joggal mondhatta, hogy «Pázmánynak csak e tekintetben is sokkal tartozik a magyar irodalom!»*

* SALAMON Ferencz. Zrínyi Miklós ifjúsága Arany János «Koszorú»-jában. 1864-ik évfolyam. 218.)

47. ESTERHÁZI MIKLÓS NÁDOR PECSÉTJE.

48. BARS-SZENT-KERESZT.

TIZEDIK FEJEZET.

(1635—1637.)

I.

A MOHÁCSI vész után elhanyagolt katholikus tanügynek, — melynek tartós lendületet adni sem I. Ferdinánd és Báthory István, sem Oláh Miklós és Draskovits György törekvései nem bírtak, — Pázmány lett restaurátorává, s eként újabb culturai emelkedésünknek egyik jelentékeny tényezőjévé. A jezsuiták intézetei, melyeket Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrött, Homonnán, Szathmárt, Gyöngyösön alapított, vagy megalapítani segített, nemcsak a katholicizmus előőrsei, de egyúttal a tudomány és művelődés menhelyei voltak. A Jézus-társaság tagjai mindenütt gymnasiumokat szerveztek, melyekben a hittan, a latin nyelv, a bölcsészet és természettudomány, végre a számtan adattak elő.

De ezen tanintézetek, az általános műveltségnek és a szakképzettségnek csak előcsarnokaiba vezették a magyar ifjakat. Főiskola, hol magyar ifju magát a hittudomány és

bölcsészet alapos ismeretébe, vagy a jogi és orvosi tudományokba beavathatta és a tudori fokozatokat megszerezhette, nem létezett az országban.

Pázmány kellőleg fölfogta és érezte ezen helyzet hátrányait. Merész óhajtás ébredt föl lelkében: segítni e bajon is, miként már annyin segített. «Midőn — írja ő maga — gyakorta aggódva elmélkednénk afölött, mikép kellene előmozdítanunk a kath. vallás terjedését Magyarországon, s egyúttal emelni a nemes magyar nemzet díszét: legbiztosabb eszköz gyanánt tűnt föl előttünk, egy tudományos egyetem fölállítása, melyben a harczias nemzet erkölcsei szelídűlnének, s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének. Ily intézet életbeléptetésére nem hiányzott kedvünk és igyekvésünk; azonban a haza veszedelme és némely szükséges alapítványok mindekkoráig akadályozták hő óhajtásunk teljesülését. Most végre, miután Isten törekvéseinket áldásaival és mennyei kegyeivel elhalmozta, rendelkezésünkre áll némi pénzösszeg, melylyel úgy hiszszük, létesíthetünk valamit, ha nem is a czél nagyságával öszhangzót, legalább szorongatott hazánk szükségeinek megfelelőt.»*

Ezen időpont 1635 elején érkezett el. Ekkor egy negyvenezer forintról szóló császári kötelezvény mellett, 20 ezer forint készpénzben állott rendelkezésére. S ezen 60 ezer forintot elégségesnek tartotta a főiskola megnyitására.

Pázmány ezidőben Sopronyban volt az országgyűlésen. Dobronoki és Forró jezsuita atyák is itt tartózkodtak; ezekkel régóta benső viszonyban állott; ők voltak az elsők, kikkel nagy tervét közölni s kiket keresztűlvitelére eszközűl használni kívánt. Január 6-án ebédre hívta meg magához. Az ebéd végeztével dolgozó szobájába vezette őket. Itt az említett császári kötelezvényt kezeiben tartva, vonat-

* Az alapító-okmány szavai.

58. A NAGYSZOMBATI EGYETEM ELSŐ ALBUMÁNAK CZIMLAPJA.

kozással az ünnep tárgyára — a három szent király napja volt — így szólott hozzájuk: «Íme a Jézus-társaság atyái által kívánok Istennek fölajánlani aranyat, tömjényt és mirrhát. Vegyék tehát e kötelezvényt, s vállalják magokra a 40 ezer forint behajtását. Ezen összeghez a közelebbi sz. György napján 20 ezer forintot kész pénzben fogok letenni. S ezen 60 ezer forint képezze a Nagyszombatban létesítendő jezsuita főiskolának örök alapítványát.» A két atya örömmel fogadta ez értesítést, és meleg szavakkal tolmácsolta háláját, a Jézus-társaság és a magyarországi kath. egyház nevében.

Néhány hónappal utóbb Pázmány a készpénz-alapítványt önként hatvan ezer forintra emelte, melyet azonnal átadott a jezsuitáknak.

Megállapodott abban, hogy az egyetem szoros összeköttetésben fog állani a nagyszombati collegiummal, ennek tagjai közől nyerje tanárait, és egészen a jezsuita tanterv alapján rendeztessék. Egyelőre csak a hittudományi és bölcsészeti karnak kelle fölállíttatni, és óhajtotta, hogy még azon év őszén nyittassanak meg.

Ugyanekkor megtette a kellő lépéseket, hogy főiskolájának a szokásos egyetemi kiváltságokat megszerezze. A jezsuiták már május végén elkészítették az okmányok fogalmazatait, melyeket a császár és a pápa által az egyetem érdekében kiállíttatni kívántak. Összeköttetéseik, melyekkel a szent-szék és a császári udvar körében bírtak, remélleni engedték, hogy könnyen czélt érnek. Azonban Rómában váratlan nehézségek merültek föl, melyek a következő évben is alkudozások tárgyát képezték, anélkül, hogy azokat elhárítani sikerült volna. A pápa a nagyszombati intézetet, miután a jogi és orvosi kart nélkülözte, nem tekintette teljes főiskolának, s vonakodott az ezt megillető jogokkal fölruházni.

Könnyebb volt kieszközölni II. Ferdinánd megerősité-

59. A NAGYSZOMBATI EGYETEM PECSÉTJE AZ EGYETEM ALBUMÁBÓL.

sét. Ez, egészen úgy mint Pázmány és a jezsuiták kívánták, kiállította a függő aranypecséttel ellátott császári okmányt; magasztaló szavakkal emelve ki Pázmány bőkezűségét, melyhez «hasonlót — úgy mond — Magyarország soha sem látott». A főiskolát, úgy mint magyar király és római császár is, készségesen megerősíti, a maga és utódjainak pártfogásáról biztosítja. Egyúttal mindazon kiváltságok és előjogokkal ruházza föl, melyekkel a bécsi, kölni, prágai, s a német birodalom területén önnálló más egyetemek bírnak; fölhatalmazza a tudori fokozatok adományozására.*

Ezalatt Pázmány türelmetlen sietséggel tette meg az előkészületeket, az egyetem megnyitására, mi november 13-án, a főpapság és nemesség fényes gyülekezetében, ünnepélyesen történt meg. Az előadások a következő év (1636) első napjaiban vették kezdetöket.

A főiskolák, melyeket hazánk régibb századaiban hatalmas uralkodók és Pázmány egyik nagynevű elődе Vitéz János létesítettek, rövid idő alatt sírba szállottak. Pázmány műve túlélte harmadfél század viszontagságait. Utódai és uralkodóink kiváló pártfogásukban részesíték mindenkor. Nagylelkű gondoskodásuk kiépítette az általa megvetett alapokat. Lósy és Lippay prímások a jogi karral egészítették ki. Mária Terézia az ország fővárosába hozta át, több elpusztúlt egyházi javadalomnak és az eltörölt Jézus-társaság nagyszombati collegiumának birtokaival gazdagította, és orvosi karral látta el. De ez nem csökkenti az alapító érdemét. A világtörténelem kevés magánembert mutat föl, hazánké egyet sem, ki a vallásos szellem által áthatott tudományos művelődés fontosságától annyira áthatva, érdekeit oly fejedelmi bőkezűséggel fölkarolta volna.

Az egyetem megnyitása után Pázmány szükségesnek látta visszaállítani a nemes ifjak convictusát, melyet 1625-ben

* Az 1635 május 6-án kelt alapítóokmány szövegét közli Podhraczky, Fejér, Miller, Török J. stb.

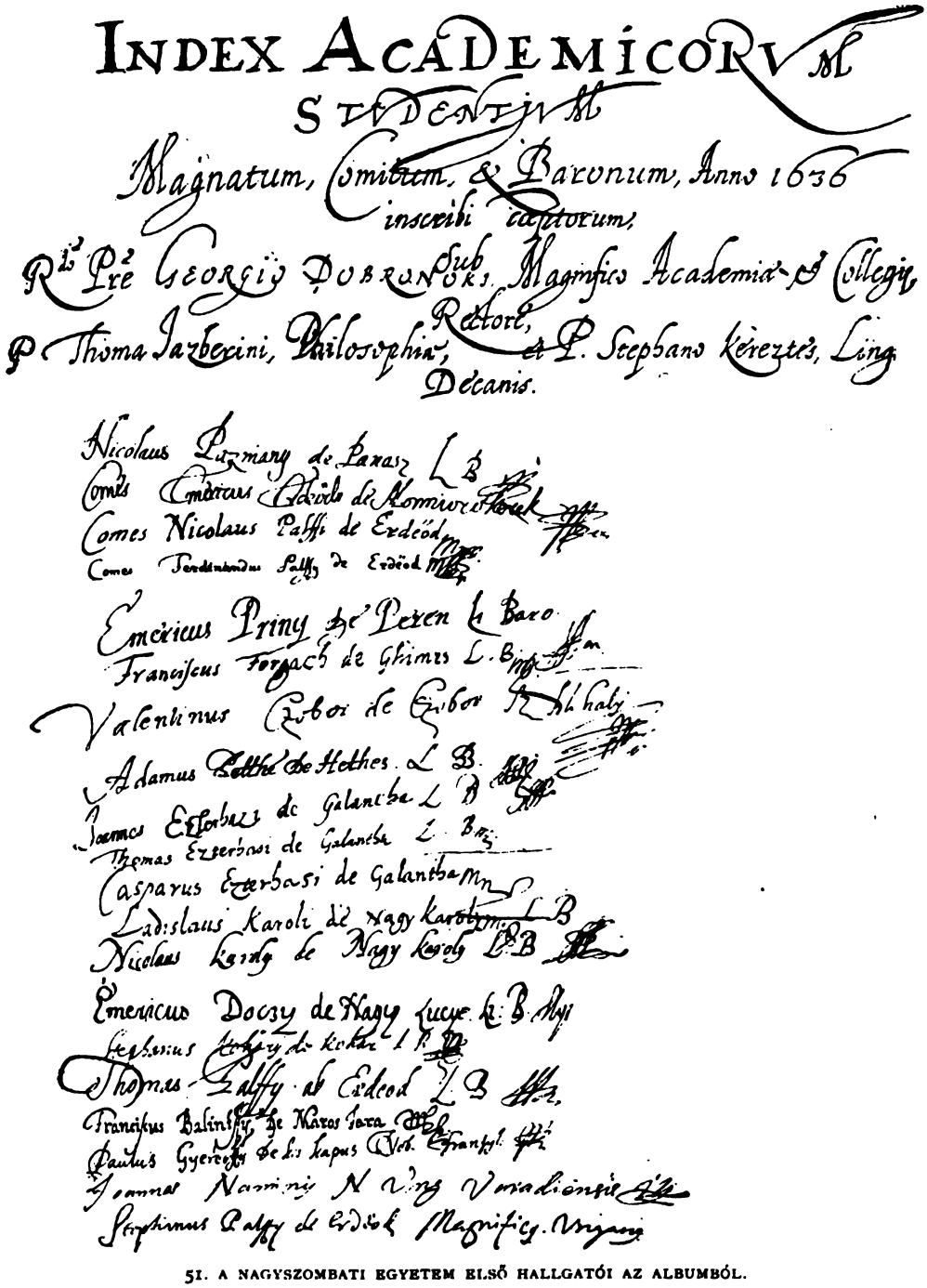
INDEX ACADEMICORUM
STUDENTIUM
Magnatum, Comitum, & Baronum, Anno 1636
inscribi curatorum,
R.ds Pre Georgio Dobronoki, Sub Magnifico Academiæ & Collegii
Rectore,
P. Thoma Jaxbecini, Philosophiæ, et P. Stephano Kereszteß, Ling.
Decanis.

Nicolaus Pazmany de Paras L B
Comes Emericus Csáky de Komjatszlovak
Comes Nicolaus Palffi de Erdeöd
Comes Ferdinandus Palffy de Erdöd

Emericus Priny de Peren L. Baro
Franciscus Forgach de Ghimes L. B.
Valentinus Czobor de Czibor
Adamus Bethlen de Hethes L B
Joannes Esterhasi de Galantha L B
Thomas Esterházi de Galantha L. B.
Casparus Esterhasi de Galantha
Ladislaus Karoli de Nagy Karolyi L B
Nicolaus Karolyi de Nagy Karolyi L B

Emericus Doczy de Nagy Lucse L. B.
Stephanus Lónyay de Kokar L B
Thomas Palffy de Erdeod L B
Franciscus Balintfy de Marosfara
Paulus Gyerecsi de Sz. Kapus
Joannes Naminyi N Ving Varadiensis
Stephanus Palffy de Erdöd Magnificus Vicecomes

alapított, de 1630 fölöszlatott. Telegdy kalocsai érseket kérte föl, hogy e czélra nagyszombati házát engedje át. És ez a kérelmet készséggel teljesítette.

Pázmány áldozatkészségben senki által sem hagyván magát megelőztetni, két nappal utóbb Nagyszombat egyik külső utczájában fekvő, 10,000 forintra becsült házát, kertek- és földekkel a convictusnak engedte át. Azonban az intézet megnyitását már nem érte meg.

Hasonlag nem érte meg új jezsuita-collegiumok alapítására czélzó tervei valósulását. Már 1627-ben foglalkozott azon gondolattal, hogy a jezsuitákat Szepesváraljára bevezeti. De a Jézus-társaság ausztriai főnöke nem rendelkezett a szükséges egyénekkel. A következő évben föleleveníté tervét; s most Podolint tűzte ki székhelyéül. És miután a 13 szepesi város Lengyelországhoz tartozott, Káldi Márton atyát oda küldötte, hogy a király és a birtokos főurak pártfogását kikérje. Azonban, bár egy lengyel főur podolini házát és ennek berendezésére 5000 forintot ajánlott föl, nehézségek támadtak; mivel a lengyel király azt kívánta, hogy a collegium nem az osztrák, hanem a lengyel provincialis alatt álljon. Ekkor Káldi Eperjesre irányozta Pázmány figyelmét, hol Rákóczi Pál kész volt egy régi zárda-épületet átengedni. Pázmány nem fogadta el az ajánlatot. Alkalmasabb és biztosabb helynek tekintette Szathmárt. És 1636-ban megállapodott, hogy itt residentiát alapít.*

«Visszaemlékezve — írja alapító okmányában — a hajdan virágzó magyar haza vallásos buzgalmára, a jelen helyzet szemlélése nemcsak szomorúsággal tölti el lelkünket, hanem egyúttal arra ösztönöz, hogy kötelezettségünkhöz képest gyenge erőink arányában, a kath. vallás érdekeit Isten segítségével fölkaroljuk; főleg Magyarország fölső

* A szathmári residentia évkönyveiből. (M. k. egyetemi könyvtár.)

PÁZMÁNY PÉTER.

(Rugendas metszvénye után, mely Péterffy Sacra Concilijában jelent meg.)

részeiben és névszerint a váradi egyházmegyében, mely majdnem teljesen meg van fosztva a vallás emelésének eszközeitől.» A residentia dotatiójáról következőleg intézkedik. A szepesi káptalan mellett 1510-ben Hedvig tescheni herczegnő, Zápolya István özvegye kápolnát alapított s annak birtokokat adományozott. Ezeket II. Mátyás 1611-ben 12,500 forint erejéig beírta Pethe Lászlónak, ki azokat végrendeletileg Pázmánynak hagyományozta, hogy jövedelmeiket kath. nevelési czélokra fordítsa. Most Pázmány, pápai engedélylyel, ezen birtokokat a szepesi prépostsággal egyesítette, két föltétel alatt: hogy a prépost a kápolna mellett egy papot tartson, és a szathmári jezsuitáknak évenkint 2000 forintot fizessen.[1]

Ezen alapítványt elfogadta és megerősítette a Jézustársaság római főnöke, ki elrendelte, hogy Szathmárra haladéktalanúl néhány atya küldessék. Ezeknek működését megkönnyítendő, Pázmány kieszközlé a királynál, hogy a prot. prédikátorok- és tanítóknak a várból a városba való utasítását rendelje el.[2]

II.

Eszerint Pázmány a nagy érdekekért, melyeknek fölkarolását életczéljául tekinté, nem csak lelkesűlni, de áldozatokat is tudott hozni. Az egyház és haza, a tudomány és nevelés, az emberi nyomor és szenvedés kimeríthetlennek találta bőkezűségét.

Jól tudta, hogy a főpapok gazdag jövedelmeiknek kezelői, nem birtokosai; hogy az alapítók szándéka, az egyház szelleme, a lelkiismeret sugallata szerint mindazt, mi jövedelmeikből, állásukkal öszhangzó ellátásuk után, fönmarad,

1 Az erről szóló okmány ugyanott.

2 A szathmári residentia évkönyveiből.

Isten dicsőségére, embertársaik javára tartoznak fordítani. «Magamról állíthatom, — irja érseki kormányzásának harmadik évében — hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem templomok építésére és ékesítésére; papnöveldék, collegiumok és szegényápoló házak alapítására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére; ezt bevételeim és kiadásaim följegyzéseiből bárki előtt kimutathatom».*

Sajnos, a könyvek, melyek ezen nagybecsű följegyzéseket tartalmazták, elvesztek; így bevételei és kiadásai felől nincsenek pontos adataink. Mindazáltal a hiányos részletek összeállítása is érdekes képet tár elénk.

1619. Nagyszombatban alapítandó két finövelde részére két házat vásárol, és hogy azokat a városi terhektől fölmentse, 600 forintot fizet.

Bécsben az alapítandó papnövelde részére házat vásárol 6000 forint árán.

1622. Körmöczön kolostort épít.

1623. 115,400 forintnyi alapítványt tett le a bécsi papnövelde részére.

1624. 4000 forinton új házat vásárol a bécsi papnöveldének.

A nagyszombati nemesi convictus épületét berendezi, föntartására évenkint (1630-ig) 5000 forintot fizet.

1625. Az oltári szentség tiszteletének emelésére 6000 forintnyi alapítványt tesz le.

1626. A pozsonyi collegium házát berendezi. A városi terhektől való fölmentése végett 500 forintot tesz le. A collegium alaptőkéje 50,000 ft. Ehez

1627. Újabban 50,000 frtot csatol. A római collegium növendékeinek útiköltségére 1333 aranyat küld alapítványúl Rómába.

* «Vindiciæ» czímű 1620-iki röpiratában.

Építi s berendezi az érsekújvári sz. Ferencz rend zárdáját és templomát.

Pozsonyban apáczákat telepít meg, házukat berendezi és őket segélyezi.

1629. Egyházmegyei czélokra 30,000 forintnyi alapítványokat tesz.

Az esztergomi káptalan által minden hónap első szombatján végzendő misére 3000 forintnyi alapítványt tett.

1630. A római Propaganda czéljaira 500 aranyat küld.

A nagyszombati székesegyház restauratiójára 14,000 forintot költ.

Papnöveldei czélokra egy bécsi és egy nagyszombati házát ajánl föl.

1631. Berendezi a nagyszombati papnöveldét. Föntartására évenkint haláláig 2000 forintot fizet.

Alamizsnás sz. János mausoleumát 2000 ftnyi költséggel emeli.

Az örök lámpa föntartására a pozsonyi káptalani egyházban 1000 forintot alapít.

Pozsonyban létező nyomdáját a jezsuitáknak ajándékozza.

1632. A pozsonyi jezsuitáknak 1000 forintot ajándékoz.

1634. A nagyszombati sz. Ferenczrend kolostorának és templomának építésére 30,000 forintot fordít.

1635. Befejezi a pozsonyi collegium építését, melynek költségeihez 7500 forinttal és 1000 akó bor árával járúl.

Ugyanekkor nagy költséggel építi a pozsonyi klarissa zárdát.

A nagyszombati főiskola alaptőkéjéhez 60,000 forintot készpénzben letesz, és átengedi a 40,000 forintról szóló császári kötelezvényt, melyet római útjának költségei fejében, II. Ferdinánd kiállított.

1636. A turóczi residentiában öt jezsuita ellátását vállalja magára.

A bécsi jezsuitáknak 100 tallért, a rómaiaknak 200 aranyat küld.

A nagyszombati collegium építkezéseire a 400 forintot jövedelmező liptói tizedeket adományozza.

A győri collegiumnak a lébényi apátság birtokai kiváltására 8000 forintot ajánl.

A bécsi papnöveldének 45,000 forintot ajándékoz.

1637. A nagyszombati nemesi convictus részére 10,000 forint értékű házat, kerttel, földekkel és 100 forintot készpénzben ajándékoz.

Végrendeletében kolostoroknak 1000 aranyat, 4000 forintot, 600 akó bort, 40 köböl buzát; — szegényeknek 1000 frtot hagyott.

A fönmaradó összeget pozsonyi papnövelde alapítására szentelte.

Ezen tételek összefoglalása mintegy hétszázezer forintnyi összeget tesz ki, melybe nem számítjuk a körmöczi, újvári sz.-ferenczrendű, a pozsonyi klarissa zárda építésre; ezek, úgy szintén a pozsonyi collegium, a nagyszombati papnövelde és nemesi convictus berendezésére, továbbá a királyi zászlók alá ismételve kiállított csapatok föntartására fordított költséget; végre a papnöveldei czélokra fölajánlott négy ház és a jezsuiták részére adományozott nyomda értékét. Ezen költségek és értékek meghatározására nincs alap. Mindamellett túlzás nélkül fölvehetjük, hogy e költségek és értékek a fönnebb említett összeget egy millió forintig egészítik ki.

A nagyobb alapítványok mellett, kisebb adakozásai szintén tekintélyes összegekre rúgnak. Az intézeteket, melyeket alapított, folytonosan segélyezte pénzzel és termesztményekkel. Bécsbe és a külföldre küldött papnövendékekért külön is fizetett.

És ki mondhatná meg, mennyit költött, a szerénység és szeretet leple alá rejtőzve, szegény papjainak és híveі-

nek segélyezésére, a szenvedések és nélkülözések enyhítésére?

Azonban az egyházi czélok, a tudomány és jótékonyság nem merítették ki áldozatkészségét. Midőn a töröknek, vagy az erdélyi fejedelemnek támadásai veszélylyel fenyegették a hazát és trónt: jelentékeny csapatokat küldött a királyi zászlók alá. Gyakran tetemes áldozatokat hozott, hogy a királyi kincstár zavarán segítsen; csekély áron adta bérbe érseki tizedeit, árusította el gabonáját és borát; nem egyszer hitelt nyitott a kamarának.

A jótékonyság fejedelmi nyilatkozatai mellett, Pázmány képes volt családja hajdani fényének helyreállítása érdekében is nagy áldozatokat hozni. Azon meggyőződés vezethette, hogy ezzel hazájának is tesz szolgálatot. És az egyháznak sem törvényei, sem hagyományai nem tartották őt vissza attól, hogy a családi érzés sugallatait meghallgatva, érseki jövedelmeinek némi részét azok javára fordítsa, kiket a természet legszorosabb kötelékei csatolnak hozzá.

Egyetlen testvére GYÖRGY irányában mindig gyengéd szeretetet tanúsított. Mikor esztergomi érsekké lett és az ország főrendei élén foglalt helyet, öcscsét is föl akarta emelni; biharmegyei ősi birtokáról udvarába hívta meg, előkelő hölgyet szerezett néki nőül,[1] és többször fontos megbízásokkal Bécsbe küldötte. Birtokot is készült számára vásárolni;[2] de előbb az egyházi élet sürgető igényeinek kívánt eleget tenni.

Pázmány György 1627 márczius első napján elhalálozott, és egyetlen fiút hagyott hátra. A primás ekkor atyai gondossággal karolta föl a négy éves MIKLÓS érdekeit. Már néhány hónappal utóbb megvásárolta részére 38,000 forint árán a Kremsier közelében fekvő, hatezer hold ki-

1 PÁZMÁNY György neje közel rokonságban állott a Balassák- és Kornisokhoz.

2 Ezt említi 1628-ik évi végrendeletében.

terjedésű littenschitzi uradalmat, majd 1634-ben 56,000 tallér árán, szintén Morvában, a hét négyszög mérföldre kiterjedő wsetini uradalmat.[1]

Azon föltünő tény, hogy morvaországi birtokokra esett választása, magyarázatát azon körülményben találja, hogy magyarországi uradalmak örök áron vásárlását, az ősiség lehetetlenné tette; a zálog- és beirvány jogczímekben pedig talán nem látott elég biztosságot. Emellett előnyösnek tarthatta, hogy családja a szomszéd tartományban menedéket bírjon, ha a Habsburg dynasztiához és a kath. egyházhoz ragaszkodó főurakat netalán a diadalmaskodó fölkelés vagy költámadás újolag az országból távozásra kényszerítené.

A prímás megszerzé öccsének, a vagyon mellett, az előkelő rang kedvezéseit is. Kieszközölte II. Ferdinándnál, hogy ez Pázmány Miklóst úgy a «magyarországi mágnások vagy bárók» sorába, mint egyszersmind a cseh királyság «úri rendjébe» fölvette; minélfogva a grófi czímet viselhette.[2]

Szellemi kiképeztetéséről akként gondoskodott, hogy tíz éves korában a gráczi gymnásiumba küldötte, majd a nagyszombati jezsuiták gondjaira bízta, és 1636 őszén, a német nyelv elsajátítása végett, Bécsbe bocsátotta.

Miklós gróf tizennégy esztendős volt, mikor bíboros nagybátyját a halál elragadta. Iskolai tanúlmányait, Püspöki János püspök felügyelete alatt, Olmüczben fejezte be. Mire nagyobb utazásokat tett külföldön. De életpályája nem igazolta a nevéhez fűződő reményeket. Nem tűnt ki semmiféle téren. Sőt nagybátyja emléke és szándékai iránt is kegyeletlenséget bizonyított.

1 A szerződések a prímási levéltárban és a brünni országos törvényszék levéltárában.

2 A magyar királyi adománylevél kelet nélküli fogalmazata az Országos Levéltárban, az 1636 április 23-ikán kelt cseh királyi adománylevél a prímási levéltárban.

PÁZMÁNY PÉTER MELL-KERESZTJE.

Az esztergomi főegyházi kincstárban.

Deutsch M. könyvn. Budapest.

A primás végrendeletében úgy intézkedett, hogy a morvaországi birtokok mindig osztatlanúl és megterheltetés nélkűl, szálljanak az elsőszülöttre, és Miklós magtalan halála esetén rokonára Naményi Jánosra, ki a Pázmány nevét tartozzék fölvenni; ha pedig a család kihal, vagy a kath. egyháztól elpártol, a birtokok magyar papnövelde czéljaira szolgáljanak alapúl.*

Pázmány Miklósnak nem volt figyermeke. De ő a birtokokat egymásután áruba bocsátotta, és végrendeletileg is akként intézkedett, hogy az ő hagyatékából magyarországi egyházi czélokra semmi sem szállott.

***

Pázmány miként a családjáról való gondoskodásban aristokratikus érzületeit érvényesítette, úgy ezeket udvartartása fényes berendezésében is kifejezésre juttatta.

Pozsonyi és nagyszombati palotái, sellyei és bars-szentkereszti nyárilakai a magyar főpapok és főurak kedvelt gyűlhelyei voltak. Pázmány, megfelelő díszszel tudta fogadni vendégeit. Asztaláról semmi sem hiányzott, mit a magyar főuri vendégszeretet nyújtani képes volt. Az ételeket ezüst tálakban hordották föl; híres borait, sopronyi ürmösét és tokaji aszuját ezüst serlegekből itták. Nemes gyümölcsöket, zamatos dinnyéket, koránérő törökországi őszibaraczkokat kertjei adtak, vadakat és az ínyenczek által keresett szarvasgombákat erdei, halakat tavai szolgáltattak.

Egyébként is gondoskodott vendégeinek szórakoztatásáról. Az ifjabbaknak megnyitotta vadakban gazdag erdőségeit, rendelkezésükre bocsátotta jó fajú lovait, melyeket saját méneseiben nevelt, agarait és sólymait, melyeknek beszerzésére gondot fordított. «Szerezz két agarat, jót»; parancsolja egyik udvarbírájának. És egy másiknak meghagyja: «Szerezz nekem sólymokat; kérd föl nevem

* A végrendelet PODHRACZKYnál.

ben Majthényi Kristóf urat, fogasson részemre néhány sólymot».

Az öregebb és komolyabb urak bizonyára szívesen mulattak gazdag nagyszombati könyvtárában, mely az irodalom minden nevezetes termékével dicsekedett. Bécsből a papnövelde kormányzójának közvetítése által, időközönként nagy könyvszállítmányok érkeztek hozzá. Bécsből és Olaszországból rendesen megküldötték neki az írott hírlapokat. De könyvtárának legnagyobb díszt és megbecsülhetlen értéket kölcsönöztek volna, ha terve sikerül, Mátyás király könyvtárának maradványai, melyeket Budavárában az enyészet fenyegetett. Harminczezer forintot ajánlott a budai basának; de a török szűkkeblüség megfosztotta a primást és hazánkat is ama drága kincsektől.[1] Papi ékszerek és egyházi öltönyök szerzésében sem kímélte a pénzt, amiről mai napig fönmaradt drága mellkeresztjei és miseruhája tanúskodnak.[2]

Pázmány nagyszámú szolgaszemélyzetet kényszerült tartani. Mikor káptalani statutumok a pozsonyi és szepesi kanonokoknak kötelességökké tették, hogy mindegyik legalább két-három férficselédet tartson, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kisérjék: következtetni lehet, mennyivel követelőbb volt ama kor az ország legelső főpapja irányában?

III.

A Pázmány által hozott áldozatok és udvartartásának nagy költségei megfelelő jövedelmet föltételeznek. Ez, mikor érseki székét elfoglalta, alig ment harminczezer forintra. Az érseki uradalmak egyik részét a török kezei között, másí-

1 TIMON, Purpura Pann. 264. l.

2 Egyik mellkereszt és egyik miseruha színes rajza a mellékelt ábrán látható.

PÁZMÁNY PÉTER MISEMONDÓ RUHÁJA.

Az esztergomi főegyházban.

Mirkovszky Géza rajza után.

Deutsch M. műnyom. Budapest.

kát elhanyagolt állapotban találta; a tizedek nagy részét a kamara tartotta bérben oly árokon, melyek értéküknek alig felét, vagy harmadrészét képviselték. Emellett súlyos terhek nehezedtek vállaira. Az újvári őrség eltartására 25 ezer, Putnok- és Murányvárára 1000 forintot kellett évenkint fizetnie.

Ezen terhektől szerencsésen megszabadúlt; 1622-ben kieszközlé, hogy az újvári őrség fizetésétől fölmentetett. A következő évben visszanyerte, az évenkint mintegy 7000 forintot jövedelmező pisetumot, melyet a kamara félszázad óta visszatartott. Megvásárolta a liszkai tizedeket, melyeknek használatáért a szepesi káptalan 2000 forintot fizetett neki évenkint. Egyik főrangú tisztelője jelentékeny jövedelmi forrást nyitott meg neki. Pethe László, a m. kamara elnöke végrendeletében abaujmegyei somogyi birtokát hagyományozta részére; egy más terjedelmesebb uradalmat — mint láttuk — pedig rendelkezésére bízott, hogy jövedelmeit, — évenkint mintegy 4000 forintot — magyar ifjak nevelésére fordítsa. Pázmány 1626 óta jövedelmeit a 4500 forintnyi spanyol évdíj is gyarapította.

Pázmány jövedelmei ekként mintegy nyolczvanezer forintra emelkedtek; — tehát egy évtized alatt majdnem megháromszoroztattak.

Az esztergomi érseket megyéje egész területén — a mennyiben nem esett a török hódoltságba, tehát tíz vármegyében — a gabona és bortermés, a méhek és bárányok után tized illette meg. Pázmány ezeket nagyrészt maga természetben szedette; csak csekély részét adta bérbe a kamarának s a földesuraknak. A bérleti összegek együttvéve mintegy tizenkétezer forintot képviseltek.

Az érseki uradalmak között legjövedelmezőbb a pozsonyi, érsekujvári és drégelypalánki volt. De ezeket is sok csapás érte. 1619—1624 között a fölkelők bírták. 1623. és 1626-ban sokat szenvedtek a hadjáratok következtében.

Előbb és utobb is ki voltak téve a török csapatok dúlásainak.

Az uradalmaiból és a természetben szedett tizedekből befolyó jövedelem iránt tájékoznunk enged két adat. Pázmány 1623-ban 12 ezer mérő gabonát, mérőjét fél forintba, és 1000 hordó bort, hordóját öt forintba számítva; 1625-ben pedig 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort összesen 50 ezer forintért adott el a kamarának.

Pázmány uradalmaiban új jövedelmi forrásokat is készült megnyitni. Kísérletet tett a bányaműveléssel. 1633-ban Kapronczán aranyérnek jöttek nyomára; minélfogva ásatni kezdett, azon szándékkal, hogy bányát nyittat. De a munka csakhamar kárba veszett; az esőzések alatt víz árasztotta el az aknát; két év mulva fölhagyott a műveléssel.

Pázmány maga volt uradalmainak kormányzója. Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között, tudott időt találni, hogy a gazdaság legcsekélyebb részleteire kiterjeszsze figyelmét.

Rendszerint maga fogalmazta utasításait és rendeleteit, melyeket gazdatisztjeihez intézett. Így egy példa, a sok közől. 1627 tavaszán a fölvidéken Lónyay Zsigmond által bort, ökröket és juhokat vásárolt, melyeket Rozsnyóra kellett küldeni. Továbbszállításuk iránt eként utasítja Rozsnyóra küldött titkárát. «A Lónyay uram emberei a lábas marhával elérkezvén, nyugoszszák meg ott a marhát és a ki gondviselője a marhának jójjön föl és itt (Sellyén) consignálja a marhát. És adjanak elegendő hajtót és segítsék Rozsnyóról Drégelyig. Ha föl nem akarna a Lónyay uram embere jönni, vegyék kezükhöz a lábas marhát, de két nemes ember legyen jelen, vagy három és ha addig ellész, te légy egyik. Szám és nem szerint fölírják, mennyi és pecsét alatt megküldjék Lónyay uramnak és nekem is. Oly ember kezébe adják pedig a marha gondviselését, a ki

PÁZMÁNY PÉTER TINTATARTÓJA

(A gyulafehérvári Batthyáni-könyvtár tulajdona)

Deutsch M. műnyom. Budapest.

Tardoskeddig jöjjön és ő adja itt a mi embereink kezébe; a palánki udvarbiró csak segítséget adjon a hajtásra.» És a palánki udvarbirónak összevágó rendeletet küld: «A minemű lábas marhát Lónyay uram hajtat, azokra való segítséget, amennyi kívántatik adj. Valami fölföldi borokat hoznak, arra is elegendő segítséget adj. Se a lábas marhát,

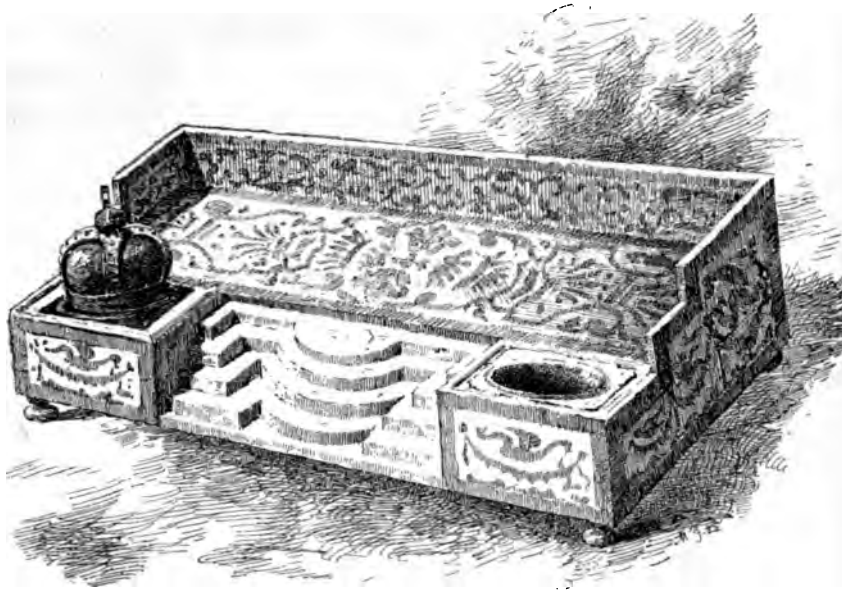

52. PÁZMÁNY TÉNTA-TARTÓJA.

se a bort házadba és gondviselésedbe ne vedd, hanem a rozsnyói ember gondviselése alatt legyen.»*

Ugyancsak 1627-ben, az újvári ferencziek zárdáját és templomát építvén, a szükséges vasrészeket Rozsnyón készítteté. Ezekre nézve részletes rendeleteket bocsát újvári és palánki tiszteihez. «Valami vasszerszámok csinálását — írja az utóbbihoz — rozsnyóiakra bíztam, árát te add meg a jószág proventusából, olyan pénzzel a mi ott

* Instructio pro Egregio Mich. Komjati Secretario nostro; datum nélkül. És Instructio pro Egr. Joan. Fegyverneki Sellyéről 1627 ápril 17-én. Ered. fog. a primási levéltárban.

jár, minthogy itt annak kelete nincsen. És előre is adass valami keveset Komjáti által quietantiára. Meghagytam Komjátinak, hogy ha lehet a vasszerszám árába buzát is adjon. Azért ha buzát is elvesznek, egy bizonyos helyig, melyet Komjáti megír, küldd el a buzát, onnan vitessék el a Rozsnyóhoz tartozó jobbágyok. Mikor a vasszerszámokat elvégzik, ládákba és általagokba lajstrom szerint vedd kezedbe és fogyatkozás nélkül küldd Újvárba. Oly embert küldj vele, hogy Újvárban megnyissák a ládákat és a lajstrommal conferálják. Ha te is azt cselekszed, mikor kezedbe veszed, annál jobb.»[1]

Tiszteinek számadásait szigorúan szokta átvizsgálni, és hogy a legcsekélyebb hiány sem kerülte el figyelmét, bizonyítják észrevételei. Egy alkalommal pozsonyi tisztje benyújtotta kimutatását a tiszti és szolgai személyzetről, mely az érsek távollétében, a pozsonyi palotában lakott és élelmeztetett. Ez 18 emberből állott, kikre naponként két köböl lisztet számítottak föl. Erre Pázmány a következő észrevételt teszi: «18 ember, egy nap két szapu lisztet! Egy szapuból száz czipónál több leszen, sokkal is».[2]

Tiszteinek, midőn hivatalukat elfoglalták, irásban kötelezniök kellett magokat, hogy a fölmerülő hiányokért és károkért magokra vállalják a felelősséget, mivégből lemondván nemesi szabadalmaikról, javaikat és személyöket a primás rendelkezésére bocsátják.[3] Hogy pedig ezen szavak nem puszta phrasisok, tapasztalták tisztei. «Írtam volt idejőjj — írja körmöczi tisztének — az aranyakat vagy elhozzad, vagy elküldjed, semmi sem lőn. E levél látván pisetum jövedelmét, proventus molendini et alia una cum aureis hozd föl, hogy finaliter liquidálhasd rátióidat ad

1 Sellyéről ápril 10 s 17-dikén. Ezen s más gazd. utasítások eredeti fogalm. Ugyanott.

2 Ugyanott dátum nélkül.

3 Szalay Tamás ujvári udvarbiró 1623 april 23. Laky István pozsonyi udvarbiró 1682 július 24-ik és Mindszenty János jószágigazgató 1633 február 19-ikén kelt térítvényei. Ugyanott.

præsentem diem. Ha sz. György napig el nem jő, fogva hozatom.»[1]

A pincze és konyha fölött is magának tartotta fönn a felügyeletet. 1627 tavaszán inti udvarbíráját: «Hordókra idején bőven gondot viselj. Idején kössed a hegyes helyen lakókra, hogy karót szerezzenek».[2] Pinczéje jó hírben állott. S míg a borokat, melyeket a dézsmaszedők gyűjtöttek be, az újvári katonák is szitkozódások között itták,[3] a maga borait, főleg tokaji aszuját és sopronyi ürmösét büszkén mutatta be és küldözgette főrangú barátainak.[4] Károly főherczeg többször vásárolt nála borokat.[5]

Asztalának szükségleteiről szintén maga gondoskodott. «A konyhára — írja Sellyéről Újvárba — minden hétre egy borjút a majorból kell tartani, mikor fürödni ide jövök. Oly tehenek borjút, melyek meddők kell hagyni».[6]

És az újvári tiszt egy alkalommal közvetlenül hozzá intézi ezen jelentését: «Egy kocsi hagymát és huszonnégy font viaszt is küldtem, tyúkokat annak fölötte 40. Itt a haltartóban a mi kevés hal van, ha Nagyságod javallja, besózatom és fölküldöm; immár hives lévén az idő, remélem, eláll. A míg az út hozzá leszen, a mit küldhetek, küldök Nagyságodnak parancsolatja szerint, a hol az idő hozzá nem leszen, ide betakarok mindent.»[7]

A kertészkedés, úgy látszik, kedvelt időtöltését képezte. Egy alkalommal pozsonyi kertjéből már júniusban őszibaraczkokat küld Ditrichstein bíbornoknak, s dicsekszik,

1 A tiszttartónak újabb, szigorúbb térítvényt kelle 1633 márczius 24-ikén kiállítani. Ugyanott.

2 1627 ápril 10. Ered. fog. Ugyanott.

3 A kamara egy alkalommal panaszosan előadta Pázmánynak, hogy a bor, melyet tisztei az újvári katonák részére eladtak, nagyon rossz. A primás válaszában megjegyzi, hogy ő csak olyan bort szolgáltathat, a minő terem. Ered. fog. Ugyanott.

4 1634 deczember 5-ikén és 1636 július 30-ikán Ditrichstein bíbornoknak írt levelei a bécsi állami levéltárban.

5 A főherczeg e végett 1623 ápril 2-án főkonyhamesterét küldi Pázmányhoz. A megbízó levél eredetije a primási levéltárban.

6 1627 ápril 10. Ered. fog. Ugyanott.

7 1626 szeptember 8. Ered. Ugyanott.

hogy a Törökországból hozatott csemetéket saját kezével oltotta a magyar törzsekbe.[1] Dinnyéje is sok volt, és a nevezett bíbornok Pozsonyból hetenként kapott dinnye-szállítmányokat.[2] A virágokat kiválóan kedvelte. Egy alkalommal bizonyos Ádám deákot megbízza, szerezzen részére «egy rozmarint, a milyenek a barátoknál vannak és egy fészek szegfüvet is».[3] Veresmarti Mihály egyik munkájának Pázmányhoz intézett ajánlólevelében, fölsorolja azon fejedelmeket, kik kertészkedéssel foglalkoztak. «Nagyságod is közikbe illik — úgy mond. — Magam is egynehányszor néztem efféle dolgokban is maga gyakorlását, a gyümölcsfiataloknak jó renddel ültetésökben, a vad fáknak oltásokban, ezeknek összeforradásuk után a szép oltványoknak tulajdon kezeivel irtogatásokban, egyengetésökben, nevelésökben foglalatosságát.»[4]

Pázmányt gazdászata gyakori üzleti összeköttetésbe hozta a bécsi császári és a pozsonyi magyar kamarával, melyek a hadsereg élelmezési szükségleteit nála szerezték be, természetesen, nagylelkűségére hivatkozva, a folyó áraknál olcsóbban. Így például 1623 tavaszán harmadfél forintba számították a gabona mérőjét, bár piaczi ára hét forint volt. Mindamellett elnézésére számítva, a kamara többnyire elmulasztotta a szerződésekben elvállalt kötelezettségeknek eleget tenni; és a fizetéseket oly rossz érczpénzben teljesítette, melyet csak veszteséggel lehetett értékesíteni. Pázmány üzletei eként épen nem voltak előnyösek. S a pénzügyi hatóságok számos panaszra adtak neki okot, és mégis 1624 végén nem haboztak Pázmányt, minden alap nélkül, kötelezettségeinek elmulasztása miatt vádolni, állítólag azért, hogy 7600 mérő gabonát, bár ára

1 PÁZMÁNYnak 1636 június 20-ikán az olmüczi érsekhez írt levele Bécsben.

2 1636 július 30-án. Ugyanott.

3 PÁZMÁNY sajátkezű jegyzete, dátum nélkül a primási levéltárban.

4 «Intő- és tanító-levél» czímű munkája élén. Az ajánlólevél 1634-ben iratott.

előre kifizettetett, be nem szállított. «Bizonyosak lehetnek afelől, — így válaszol — hogy nekem a gabona árát soha sem fizették ki előre; a fizetés mindenkor a gabona átvétele után szokott eszközöltetni. Sőt ezer és néhány száz mérő árát mai napig sem fizették le, s az élelmezési tisztek kötelezvényei beváltatlanúl vannak kezeim között; de ismervén a pénzügyi nehézségeket, nem sürgettem a tartozás kifizetését. Hibázott tehát, ki uraságtokkal elhitette, hogy nekem valamit előre fizettek ki.»

A kamara a katonai élelmezés szükségleteinek födözésére érseki tizedeket is szokott bérelni, s ez iránt többször folytatott tárgyalásokat Pázmánynyal, ki mindannyiszor előzékenynek bizonyította magát.

De engedékenysége elérte a határt, mikor nem személyes előnyeiről volt szó, hanem az érsekség birtokjogait látta veszélyeztetve. Ily esetekben erélylyel emeli szavát a kamara túlterjeszkedései ellen. Így tett 1626-ban, mikor a király által fölhivatott, engedje át a kamarának Újvárban az érsekség malmát és bormérési jogát, mely jelentékeny jövedelmi forrás vala. A cancellár és gróf Pálffy Pál a magyar kamara elnöke személyesen megjelentek nála, hogy beleegyezését kieszközöljék. De Pázmány önérzettel utalva az áldozatokra, melyeket a trón és haza érdekében hozott, hivatkozva az egyház sokféle szükségeire, melyek összes pénzerejét igénybe veszik és kötelességére, mely jogainak föntartását parancsolja: emelkedett és erőteljes szavakban adja tudtára a királynak elhatározását. «Isten legyen nekem irgalmas — úgy mond, — kész vagyok inkább életemet és állásomat föláldozni, mint megszegve kötelességemet megengedni, hogy elődeim örökösége, a szent királyok alamizsnái, akár kicsinyben akár nagyban, bár miként megcsonkíttassanak. Nem is illő, hogy a kamara megfoszszon a szent királyok adományaitól. És felséged vallásos buzgalmáról fölteszem, hogy az egy-

házi jövedelmeket inkább gyarapítani, mint megcsonkítani akarja».[1]

E sorok nem maradtak hatás nélkül; a kamara kénytelen volt tervét elejteni. Három évvel utóbb már csak az érseki malom mellett új malmot kívánt építeni, melyben a véghelyek szükségleteire szolgáló gabona őröltetnék. A prímás föltétlenül elutasította a kamara ezen propositioit is. «Reméllem — írja ez ügyben — a jó és igazságos császár tiszteletben fogja tartani jogomat, melyet a törvény a legcsekélyebb nemes embernek is biztosít. Én esküm által kötelezve vagyok, hogy egyházam jogait és jövedelmeit sértetlenül föntartom és megvédelmezem. Isten legyen nekem irgalmas, egyházam érdekei ellen sem kicsiny, sem nagy sérelmet nem tűrök. Inkább ma lemondok méltóságomról, de míg azt bírom, kötelességeim teljesítését nem mulasztom el.»[2]

IV.

Pázmány, míg élt, nem hagyott föl irodalmi munkásságával. Sokkal jobban ismerte a sajtó hatalmát, sem hogy azt állásának magaslatán, a politika izgalmai között mellőzhette volna. És a körülmények nem hogy visszavonúlni engednék az írói pályáról, még sürgetőbben hívták oda, mint előbb.

A Bethlen első föllépését (1619) követő időkben a vallásfelekezetek tollharcza sokat vesztett kiterjedés és hevesség tekintetében. A katholiczizmus és protestantismus százados küzdelme az irodalom teréről véres csatatérekre helyeztetett át. A szellemi erők helyett a fegyverek mérkőztek meg egymással. S a közérdekeltséget mindkét részen a

1 PÁZMÁNY fölterjesztése 1626 augusztus 26. Ered. fog. Ugyanott.

2 1629 június 15. MILLER II. 15. l.

hadjáratok esélyei, a békealkudozások mozzanatai és a külpolitika viszonyainak alakulásai vették egészen igénybe.

A nikolsburgi békekötésre következő években az irodalmi tevékenység mindkét részen szünetet tartott. Később a protestáns felekezetek papjai sürün lépnek föl munkáikkal. De ezek kevés kivétellel, belbecs- és terjedelemre nézve

53. KÁLDI GYÖRGY.

egyaránt jelentéktelenek. Csak két férfiú emelkedik ki soraikból: Károlyi Gáspár magyar bibliai fordítása, Molnár Albert erőteljes irálya és széleskörű tevékenysége által.

Katholikus részen Pázmány majdnem egészen magárahagyatva áll. A főpapok, kik előbb támogatták, már elhallgattak, a jezsuiták hivatva őt majdan pótolni, még nem szólaltak meg. Egyedül KÁLDI GYÖRGY vállalkozik a

jezsuita alaposságával és kitartásával egy fontos munkára. Az egész szent irás magyar fordítását létesíti; oly művet, melynek jelességeit a protestáns kritika sem haboz magasztalni. És figyelemre méltó tény, hogy a nagyterjedelmű munka nyomtatási költségeiben, így közrebocsátásának dicsőségében, Pázmány Péterrel Bethlen Gábor osztozik.

Pázmány 1622—1625 között imakönyvének, Kempis Tamás fordításának és a Kalauznak újabb kiadásait eszközlé.

Azon körülmény, hogy a Kalauz 1623, 1632, 1637-ben újabb kiadásokban közrebocsáttatott, mértékéül szolgálhat a hatásnak, melyet Magyarországban gyakorolt; annálinkább, mert nagy terjedelme megszerzését és tanulmányozását tetemesen nehezítette, közönségét szűkebb körre szorította.

Ezalatt 1626-ban megjelent a wittenbergi felelet. Terjedelemre megközelíti a Kalauzt, melynek tételeit egyenként tárgyalja, tüzetesen czáfolni s a protestans tant megvédelmezni igyekezvén.[1]

Balduinus elismeri a Kalauz jelességeit, a mennyiben nem Luther tanai ellen van irányozva. «Isten természetes megismeréséről — úgy mond — némely fanatikusok és több más pontra nézve a kalvinisták, arianusok, mohamedánok s egyéb tévtanítók ellenében, helyesen értekezik.» Tudományos készültsége, elmeéle és dialektikája nem hétköznapi. És bár nem reméllhette, hogy Pázmányt s a kath. hittudósokat meg fogja győzni, biztos lehetett a tapsok felől, melyeket felekezete részéről aratni fog.

Pázmány nem soká váratott a válaszra; a következő 1627-ik évben bocsátotta közre ily czím alatt: «*A setét hajnalcsillag után bujdosó Luteristák vezetője, mely útba igazítja a wittembergai Academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleleteit a Kalauzra*».[2]

1 «Phosphorus veri Catholicismi.» Wittenberg. 1626. Negyedrétű 1242 lap.

2 Bécsben. Kis negyedrétű 80 lap

A latin munkára magyar nyelven válaszol. «Jól lehet deákul is tudok — úgy mond — de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarúl írtam, annak oltalmát is magyarúl akartam írni, nemzetségemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak a deák könyvre.»

A SETET HAJNAL-CSILLAGUTAN BUJDOSÓ LUTERISTAK
VEZETŐJE.
Mely utba igazíttya a Vittébergai Academiának Fridericus Balduinnak által kibocsátott Kérelétit a'KALAÚZRA.
PAZMÁNY PETER
Esztergami Érsek írta.
2. Timoth. 3. vers. 9.
Tovább elő nem mennek: mert az ő eszetlenségek nyilván lészen mindeneknél.
Nyomtatta
BECHBEN A KOLONIAI
Udvarban.
FORMICA MATE.
MDCXXVII. Esztendőben.

54. PÁZMÁNY 1627. ÉVI MUNKÁJÁNAK CZIMLAPJA.

Diadalérzettel veszi kezébe tollát. «Legyen áldott az Úrnak szent neve — úgy mond — nem hogy valamiben meggyőzték és erőtelenítették volna a Kalauz bizonyságit; de sőt azoknak kifeselhetetlen kötelében vergődvén, nyakukra fojtották és oldhatatlanokká csinálták azokat; úgy hogy a wittembergai felelet nem egyéb, hanem a Kalauzban írt igazságnak vastagítása, az új tudományoknak (talán nem annyira az oltalmazók tudatlanságából, mint az ügy-

nek és vallásnak fogyatkozásából) győzedelmes rontása. Azért magamról bizonyosan mondom, hogyha lutherista volnék, megolvasván a Balduinus könyvét, katholikussá lennék, ugyannyira kitetszik a Balduinus mentegetéséből a lutherista hamisság».

Pázmány munkája közvetlenül a Kalauzt védelmezte Balduinus támadásaival szemben; közvetve azonban a katholikus tanrendszer fényes apologiáját nyújtja. Ezen körülménynek s az író nevét környező varázsnak tulajdonítthatni, hogy a munka első kiadása rövid idő alatt elfogyott. Az egyetemi könyvtár megőrizte a példányt, melyet Pázmány saját kezével gondosan átjavított és nagyszámú érdekes pótlékokkal ellátott, hogy második kiadásban közzétegye. Szándékát, bár a munka sajtó-készen állott, nem valósíthatta.

Ezt megelőzőleg (1626) Pázmánytól egy kis mű látott napvilágot Bécsben «*Az szentírásról és az Anyaszentegyházról*».* Biharmegyének, mint szülőföldének, kegyeletes érzelmei tanuságaúl, ajánlá.

«Negyven egész esztendeje leszen — írja ajánló levelében — mikor az Úr Isen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kegyelmesen kiszólíta s egyházi állapotba választa. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, sőt kivántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat, hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem, és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván élő nyelvem tanításával hozzád való kötelességemnek terjesztésében, hogy teljességben hálaadatlanúl meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis irásomnak neked ajánlásával ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezésemet... Noha

* Bécsben 153 negyedrétű lap.

pedig kisded az ajándék, melylyel néked szerelmes nevelőm magamat kelletem: de mivel lélek üdvösségben jár, nem kétlem kedvesen veszed, ha az örök boldogság kivánásának valami szikrája gerjedez benned.»

Pázmány ezen munkájában a két legfontosabb vitakérdést tárgyalta. Kimutatja, hogy a szentírás értelmezésére az egyesek nem képesek s egyedül a kath. egyház illetékes;

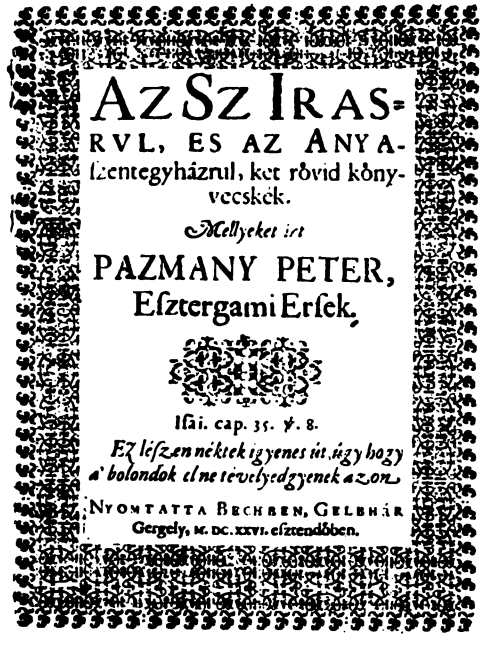
AZ SZ IRAS-
RVL, ES AZ ANYA-
szentegyházrul, ket rövid könyvecskék.
Mellyeket irt
PAZMANY PETER,
Esztergami Ersek.
Isai. cap. 35. ℣. 8.
Ez lészen néktek igyenes út, úgy hogy a' bolondok el ne tévelyedgyenek azon.
NYOMTATTA BECHBEN, GELBHÁR Gergely, M. DC. XXVI. esztendőben.

55. PÁZMÁNY 1626. ÉVI MUNKÁJÁNAK CZIMLAPJA.

hogy az új tanok nem támaszkodnak a szent irásra, sőt azzal ellentétben állanak, hogy végre a ker. tannak a szent irás nem egyedüli forrása. Fejtegeti a jegyeket, melyek után az igaz egyházat föl lehet ismerni. Végre bebizonyítja, hogy sz. Ágoston — kire az új tanok hirdetői gyakran hivatkoztak — ugyanazt tanította, mit a kath. egyház tanít.

Ezen fejtegetések mintegy kivonatát képezték a Kalauz megfelelő fejezeteinek, melyeket világosság s bizonyító erő

alapszik a szent iráson; mind a tévútra vezetett emberi ész találmánya. Föl is hívta ellenfelét, jelölje ki Luther tanai közöl azt, mely nézete szerint legvilágosabban föltalálható a szent irásban, és késznek nyilatkozott bebizonyítani, hogy nyoma sincs a szent könyvekben.

A protestáns ifjú azon tantételek közöl, melyekre nézve a protestansok eltérő álláspontot foglalnak el a katholiku-

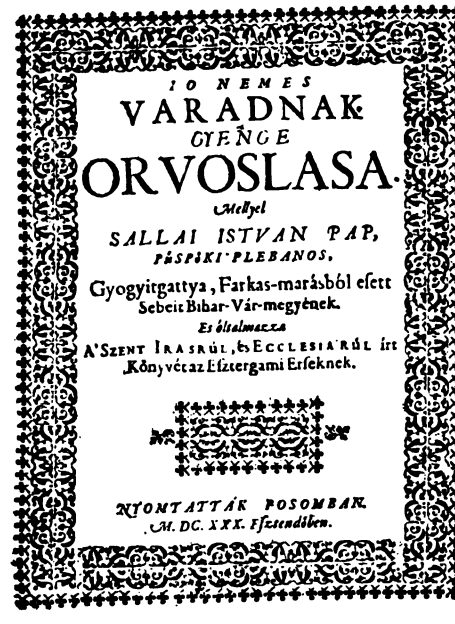
IO NEMES
VARADNAK
GYENGE
ORVOSLASA.
Mellyel
SALLAI ISTVAN PAP,
PÁSPÁKI PLEBANOS,
Gyogyitgattya, Farkas-marásból esett
Sebeit Bihar-Vár-megyének.
Es ölalmazza
A'SZENT IRASRÓL, és ECCLESIA'RÓL irt
Könyvét az Esztergami Erseknek.
NYOMTATTÁK POSONBAN.
M. DC. XXX. Esztendében.

57. PÁZMÁNY VÉDELMÉRE IRT KÖNYV CZIMLAPJA.

soktól, hármat választott ki: «Egyedül a hit üdvözít. — Minden hivő biztos lehet örök üdvössége felöl. — A pápa nem feje az egyháznak.» És Hodik superintendens által emlékiratot dolgoztatott ki, melyben kimutatni igyekezik, hogy a három fönebb említett protestáns hittétel, melyet a katholikusok el nem fogadnak, a szent irásban foglaltatik.

Pázmány erre válaszát beküldötte a prot. úrnak. Majd Hodik is megtette ellenészrevételeit.

Mindeddig a polemiának magán eszmecsere jelleme volt. Pázmány vitte a nyilvánosság foruma elé; válaszát nyomtatásra közrebocsátotta[1] és nyilt sisakkal, neve alatt lépett föl Hodik ellen, ki ekkor (1632) ezen polemia összes iratait kiadta.[2]

Ugyanezen időben Pázmány magyar nyelven írt kis munkát adott ki: «*Nyolcz okok, miért egy nemes*

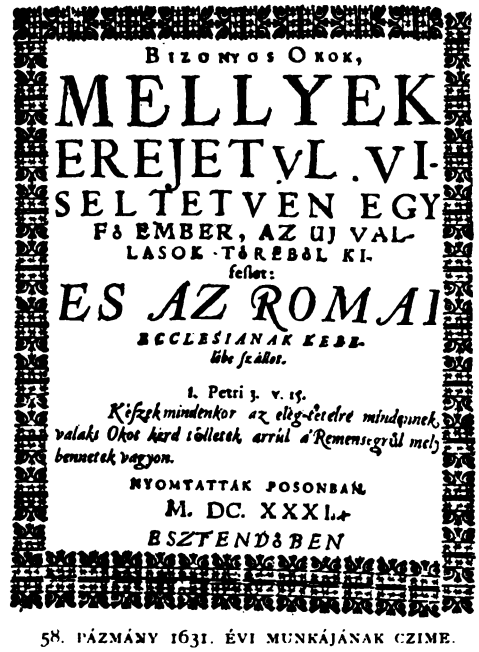
BIZONYOS OKOK,
MELLYEK
EREJETVL VI-
SELTETVEN EGY
FŐ EMBER, AZ ÚJ VAL-
LASOK TÁRÉBÓL KI-
feslet:
ES AZ ROMAI
ECCLESIANAK KEBE-
lébe feállot.
1. Petri 3. v. 15.
Kéfzék mindenkor az elő-tételre mindenenek, valaki Okot kérd tőlletek, arrúl a'Remenségrúl mely bennetek vagyon.
NYOMTATTÁK POSONBAN,
M. DC. XXXI.
ESZTENDŐBEN

58. PÁZMÁNY 1631. ÉVI MUNKÁJÁNAK CZIME.

ember a vallását megváltoztatta».[3] Egy tudós protestans nemest vezet az olvasó elé, ki a katholikus egyházba tér s e lépéséről jó barátját tudósítja; és mivel ez megütközését fejezi ki, tudományos érvekkel indokolja áttérését.

1 PÁZMÁNY «Dissertatió»-ja 1631-ben negyedrétü 36 lapon jelent meg.

2 I. HODIK Consideratiója 12—33 ll. II. PÁZMÁNY Responsiója 34—40 ll. III. HODIK Hyperaspistese 40—84 ll. IV. PÁZMÁNY Dissertatiója és HODIK Staterája 85—240 ll.

3 Pozsony 1631. Ezen munkát könyvtáraink csak későbbi kiadásaiban birják. Közrebocsátotta KAPRINAY 1758-ban.

Ezen polemiák közepett, irodalmi munkássága más térekre is kiterjeszkedett. Az 1629-ik évi zsinat végzéseit kiadva, azokhoz függelék gyanánt egyháztörténeti dolgozatokat csatolt, miáltal magát hazánkban az egyházi történetnyomozás úttörőjévé avatta.

«A csapások között — írja — melyek egy század lefolyása alatt Magyarországot sújtották, levéltáraink enyészete... nem legcsekélyebb. Okirataink, melyeket drága kincsek gyanánt kell vala őriznünk, szétszórattak, lángok martalékaivá lettek. Bár sokat fáradoztam, hogy az emlékeket, melyek a magyarországi egyházi rend történetét a jövő nemzedékkel megismertethetnék, kinyomozzam, igyekezeteim eredménytelenek maradtak. A nagyszerű épületnek csak romjait, a remek műnek töredékeit találtam föl... A vallási viszályok és a török hódítás közepett az ősi vallásnak alig maradtak fönn némi nyomai. És miként száz év előtt boldogság volt szemlélni a magyar egyházat, ma élvezet lenne megismerkedni egykori virágzó állapotával. A mostoha balsors ettől is megfosztott minket.»

Pázmánynak tulajdonképen az volt szándéka, hogy a Magyarországban hajdan virágzott összes egyházi intézmények történetét állítsa össze; de adatok hiánya miatt nem volt képes tervét valósítani. Az esztergomi megye területén létezett egyházi javadalmak fölsorolására, az esztergomi érsek előjogai és kiváltságai előadására, és a magyar Monasterologia vázlatának kidolgozására szorítkozott. Az utóbbi dolgozatban levéltári kutatások alapján összeállítja a hajdan virágzott szerzetes rendek kolostorainak neveit, alapításuk korára és helyi viszonyaikra vonatkozó rövid jegyzetekkel. Bár hiányai és tévedései számosak, nagy becse van. Harmadfélszázad óta a történeti emlékek nagy tömege jött napvilágra, a levéltárak sem megközelíthetlenek többé, és mindamellett számos egyházi intézményről sem-

mit sem tudnánk, ha nevét és emlékezetét Pázmány nem menti meg a teljes feledéstől.[1]

«Reám — ekként zárja be összeállítását — szeretett hazám egykori virágzó állapotának emléke emelő és vigasztaló hatást gyakorol. Mily szép és örvendetes látványt nyújthattak ama nagyszámú monostorok, mikor jól elrendezett őrhegyek gyanánt az ország üdve fölött őrködtek! Lakóik imák, könnyek, bőjtölés és a szerzetesi élet egyéb ájtatossági gyakorlatai által leesdették Isten kegyelmét, eltávoztatták haragját s erős falak gyanánt vették körűl Isten házát. Nemzetünk ekként az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben miután szétszórattak a szentély kövei s romokba dőltek a kolostorok, — Isten kegyelme is elhagyott; a Mindenható haragja egy század lefolyta alatt számtalan csapással sújtott, büntető keze most is fenyeget».[2]

Pázmány utolsó kiadványa: prédikációinak gyűjteménye. Tisztelői gyakran sürgették, hogy szent beszédeit állítsa össze és adja ki, mert ezzel fontos szolgálatot tenne papoknak és világiaknak egyaránt. Némi habozás után engedett az ismételt kérelmeknek.

Szerénysége nem engedé ugyan föltenni, hogy szellemdús, magas műveltségű papok, több évszázad múlva is élvezettel fogják olvasni, haszonnal tanulmányozni és eredménynyel fölhasználni prédikációit. Ezt nem is sejté; csak azon világi férfiak használatára szánta gyűjteményét, kik oly helyeken, hol papok nincsenek, nyomtatott könyvekből szoktak szent beszédeket az összegyülekezett híveknek fölolvasni. És úgy vélekedett, hogy legfölebb oly lelkészek fognak könyve után nyúlni, kik kellő készültséget, vagy elégséges segédeszközöket nél-

1 FUXHOFER-CZINÁR Monasterologiája több helyen csak Pázmányra képes hivatkozni.

2 Acta Synodus 100—130 ll.

A' ROMAI
Anyaſzentegyház Szokaſából,

MINDEN
VASARNAPOKRA,
ES EGY-NEHANY
INNEPEKRE,
Rendelt Evangeliomokrúl,

PREDIKACZIOK.

Mellyeket,
ELÖ NYELVENEK TANITASA-UTAN
Iráſban foglalt

CARDINAL PAZMANY
PETER ESZTERGAMI
ERSEK.

2. *ad Corinth.* 4. *v.* 2.
Cſalárdſággal nem járunk; az Iſten Igéjét meg nem ferteztettyük: hanem, Igazſagnak ki-jelentéſével ajánlyuk magunkat minden emberek lelki iſméretihez, Iſten-elöt.

Nyomtatták Poſonban, M. DC. XXXVI. *Eſztendöben.*

59. PÁZMÁNY PRÉDIKÁCZIÓINAK CZIMLAPJA.

külözvén, eredeti szent beszédek kidolgozására nem képesek.[1]

1633-ban adta sajtó alá *vasárnapi szent beszédeit.* Ezeknek nyomatása három esztendőt vett igénybe. Szándéka volt az ünnepeken tartott szent beszédeit is fölvenni a gyűjteménybe. «Több nevezetes szentekről sok prédikáczióim — úgy mond — jegyzetben vannak. De mivel ez a könyv fölöttébb öregbedett és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott»: lemond tervéről. Csak hetet vett föl az ünnepi szent beszédek közől a gyűjteménybe. Utolsó helyen az áll, melyet 1635 karácsony ünnepén a nagyszombati székesegyházban tartott.

A gyűjtemény 105 prédikácziót, 10 parenesist és egy pásztori intést tartalmaz.[2]

Pázmány prédikácziói a hazai papság körében annyira elfoglalták a tért, hogy — mint Toldy Ferencz megjegyzi — «nagy soká nem mert a katholikusok közől senki a hitszónoki téren előállani».[3]

Pázmány a könyv élére a Szent-Háromsághoz czímzett ajánlólevelet helyezett, melyen ritka melegség, mondhatnók, iblet ömlik el; mintegy írói végrendeletének tekinthetjük azt.

«Hálát adok szent Felségednek — írja többi között, hogy engemet kegyelmességedből, az igaz hit zászlaja alatt, egyházi álapotban köteles szolgáddá fogadtál, áldásodat rám árasztottad, lelki és testi ajándékiddal szivemet magadhoz szelidítetted, akaratomat szolgálatodhoz édesítetted, késedelmességemet serénységre sarkantyúztad, tudatlanságomat mennyei tanításoddal világosítottad, gyarlóságomat érdemem szerint nem ostoroztad, hatalmas kezeiddel belém oltott igaz ismeretedet naponként nevelted, dicsőséged ter-

1 «A keresztyén olvasóhoz» czímzett előszavában.
2 Megjelent 1636-ban nagy ívrétű 1276 lapon.
3 A Magyar Nemzeti Irodalom Története rövid előadásban. 62 l.

jesztésére szivemet gerjesztetted és a világ bojtorjánába ragadott kívánságimat szolgálatodra ösztönözted».

Alázattal vallja, hogy a mi jó benne van, Istentől van. Isten dicsőségének előmozdítása volt életének mindig czélja. «Ah mely boldog volt ama szent atya — így fohászkodik, — ki halála óráján ezt mondotta, hogy soha mást olyat nem tanított, melyet előbb maga nem cselekedett. Megvallom te előtted édes Uram Istenem, hogy én ilyen nem vagyok; szegény gyarló vagyok, mert sokat írok és tanítok, amit restségem vagy rosszaságom miatt nem cselekszem, vagy igen hidegen és fogyatkozva cselekszem. Mindazáltal te tudod Uram, hogy csak azt írom, amit szolgáid üdvösségére hasznosnak, előtted kedvesnek ismerek, sőt amit magam is kívánva igyekezem teljesíteni.»

Végül kérelmeivel fordúl Istenhez. «Fáradságomnak egyéb jutalmát nem kivánom szent Felségedtől, hanem amit kedves szolgád szent Ágoston kívánt: valamit magad kívül akarsz adni, bár mind elvedd, csak magadat add nekem. És minthogy szólani kezdettem előtted Uram, noha por és hamu vagyok, még egy könyörgésemet bocsásd kegyelmes füleidhez... Adj a te méltatlan szolgádnak oly áldomást, hogy akik az én munkámat, a te ajándékodat, az anyaszentegyház tárházából vett igazságokat olvassák: tisztuljon értelmök sötétsége az igaz hit ismeretire, lágyuljon szivök keménysége penitencziára, gerjedjen lelkök hidegsége szerelmedre; hogy minden tévelygések sötétségéből, minden bűnök veszedelméből kifeselvén, híven szolgáljanak felségednek. Ha sok amit tőled kérek Uram, ottan csak azzal áldd meg méltatlan szolgád fáradságát, hogy bárcsak egy bűnös ember térésére egy lélek üdvösségére legyen segitő tanításom. Fáradságomnak fényes jutalma leszen, ha a Krisztus vérével megváltott lelkek közől csak egynek üdvösségére segitő eszköz leszen irásom.»

PÁZMÁNY PÉTER EREKLYE-TARTÓ KERESZTJE

(Elek Gusztávné tulajdona)

Deutsch M. könyom. Budapest.

V.

Hosszú, kínos betegeskedés idő előtt megtörte Pázmányt, és előkészíté kora halálát.

Testi szervezete nem volt kiválóan erőteljes, és nem tartozott azok közé, melyek fölött a belső küzdelmek és a külső tevékenység erőfeszítései nyomtalanúl vonulnak el. Ideges, impressionábilis lényének gyökeréig ért minden benyomás. Nyugtalan természete az üdülés és a pihenés követelményei előtt csak kelletlenül hajolt meg. Azon

60. PÁZMÁNY BOTJA.

gondolat, hogy önmagát kimélni tartozik, hihetőleg soha sem forgott eszében.

Szüntelenül el volt foglalva. Munkássága, melyet mint tudós és író, mint főpap és politikus, sőt mint egy nagy gazdaság vezetője is, egyidejűleg kifejtett, sokoldalúságával és kiterjedésével bámulatot kelt. E mellett lelkét folytonosan nagy tervek és súlyos gondok töltötték be, gyakran nehéz harczok és fenyegető veszélyek háborgásban tartották.

Nem lehet meglepő, hogy a hatvanas esztendők terhe, melyet sokan fiatal könnyűséggel viselnek, súlyosan nehe-

zedett rá. Egészségének hanyatlását római útja és tartózkodása is elősegítette. Épen a legkedvezőtlenebb évszakban, február és márczius hónapokban, tette meg a hosszú útat. Ezóta jelentkeznek nagyobb fokban a köszvénybaj tünetei. A pöstyéni gyógyforrásoknál, melyek már azon időben is hiresek valának, csak ideiglenes enyhülést talált, nem gyógyulást. Ezt a bécsi udvari orvosok tudományától is hasztalan várta. Megadással tűrte szenvedéseit. Ezeket panaszolva leveleiben ismételve fölsóhajt: «Úgy kell lenni, mint a jó Istennek tetszik!»

61. PÁZMÁNY BARS-SZENT-KERESZTI SZOBÁJA.

A kór mind tovább harapódzott, és a belső szervek ellen is megkezdé emésztő támadásait. Az 1635-dik év végén, a hatvanöt éves főpap valóságos aggastyán volt. Ő maga a bajok és fogyatkozások hosszú lajstromát állítja össze: «Mellem fulladási — úgymond — hurutok és belső szelek szaggatási, emlékezésem fogyatkozási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben alkalmatlanokká tettek a prédikálásra.»*

* Prédikácziói gyűjteményének zársoraiban

Ennek daczára, mikor állapota időnként enyhül, az óvatosság legelemibb szabályait is elhanyagolja. Az 1636-ik év első napjaiban kirándúl a jezsuiták manigai birtokára, hogy az ott rendezett lakomán részt vegyen. Komoly gyomorbaj volt a következménye. Márczius elején a köszvény heves rohamokban lépett föl, és mégis ugyanazon hónap végén egyik falusi plébánián bérmált.

62. A BARS-SZENT-KERESZTI KASTÉLYBÓL.

És habár nyugalomra, rendes életre volna szüksége, nem tud soká egy helyen maradni; folytonosan jár-kel Nagyszombat, Pozsony, Sellye között; Nyitrára, Bars-Szentkeresztre és Znióváraljára is tesz kirándulásokat.

De habár úgy él, mintha egészen ép és egészséges volna; nem feledkezik meg a halálról, mely elé gyors léptekkel közeledik. 1636 október 26-án a következő megható sorokat intézi a bécsi papnövelde kormányzójához. «A halál csudálatos szörny, mely annak, ki után kezeit kinyújtja, nem enged gondolkodásra időt. Miután erőimet szembetünően fogyni érezem, és jól tudom, hogy halálom után nem fog minden akaratom szerint történni; elhatároztam, hogy a bécsi növeldém részére szánt összeget — mennyiségét nem tudom — még életemben átadom atyaságodnak, hogy

halálom után fekvő birtokok vásároltassanak, és az ekként gyarapodó jövedelmekből nagyobb számban, mint eddig lehetett, neveltessenek magyar ifjak az egyházi pályára.»

Két héttel utóbb végrendeletet készített. «Mindenek előtt — így hangzanak a kezdő sorok — teremtő, megváltó Istenemnek teljes szívemből hálát mondok, hogy engem, a legméltatlanabb férget, ki az örök kárhozatot ezerszeresen megérdemeltem volna, végtelen irgalmából a róm. kath. egyház kebelébe fogadva, csodálatos gondviselésével vezérelt, és földi javakkal is elhalmozott. Alázattal leborulva, az irgalmas Istentől bűneim és mulasztásaim bocsánatáért esedezem. Egyúttal, az Üdvözítő érdemeire, a boldogságos Szűz és minden Szentek közbenjárására támaszkodva, könnytelt szemekkel kérem, ne vegye el tőlem szent lelkét; miként ifjuságomban oktatott, vénségemben és aggkoromban se hagyjon el, úgy irányozván szolgálatára lelkemet, hogy örök boldogságomat biztosíthassam.» Ezután eltakarításáról intézkedik, és miután ingatlan javait már korábban unokaöccsének hagyományozta volt, ingóságairól rendelkezik.

Az uralkodó család iránti kegyeletét kitüntetendő, úgy a királynak, mint a trónörökösnek egy-egy hatos-fogatot ajánl föl. Hazája iránt tartozó kötelességéről ez alkalommal sem feledkezve meg, az újvári és drégelypalanki magtáraiban és pinczéiben levő gabona- és borkészletet a véghelyek szükségeire rendelte. Templomszereit az esztergomi főegyháznak, gazdag könyvtárát a pozsonyi jezsuitáknak hagyta. Udvari tisztei és szolgái felől bőkezűen gondoskodott. Több zárda és a szegények javára jelentékeny hagyományokat tett. A hagyatékából fönmaradó egész értéket Pozsonyban létesítendő papnövelde czéljára szentelte.

Azon időben, mikor a végrendelet készítésével el volt foglalva, elég jól érezte magát; az őszi évszak daczára

folytathatta nyugtalan életmódját. Két nappal azután, hogy aláírta az oklevelet, Nagyszombatról Sellyére és tardoskeddi birtokára tett kirándulást. Alig érkezett vissza érseki székhelyére, ismét Pozsonyba utazott. Itt azonban szenvedő állapota miatt tovább kellett maradnia, mint szándéka volt. Csak (1637) január elején került vissza Nagyszombatba. Végtére maga is elismeri, hogy «nem néki való — úgymond — ez az alkalmatlan sétálás». És most székhelyén két hónapot töltött; de ezen idő alatt is két látogatást tett a közel vidéken. A farsang folyamán gyakorta fogadott asztalánál előkelő vendégeket.

Márczius 8-án Pozsonyba ment, leverten és megtörve. «Hatvannyolczadik évemet elérvén — írja a királynak — és különféle betegségeim miatt, a közügyekkel való foglalkozásra képtelen vagyok többé.»[1] Mégis két nappal utóbb látogatást igér Pálffy István grófnak, és sajátkezűleg írt sorokban, a következő tréfás üzenetet küldi a grófnénak: «Ő kegyelme csináltassa meg nékem egy apotékában ezt az egynéhány pilulát. Rp. Pilulas tres, pro sene 68 annorum, ut 20 annis junior fiat.[2] Valamit kíván a patikárius, megfizetem.»[3]

Márczius 22-ére Bécsbe készült, hogy részt vegyen az erdélyi ügyek iránt tartandó tanácskozmányokban. De már egy héttel előbb környezetében aggódva észlelték a fölosztás előjeleit. «Cardinál uram igen megnehezedett — írja a nádor, márczius 17-én — féltem is, hogy valahogy ugyan el ne kezdjen hagyni bennünket.» A király, a mint erről értesült, sietve két udvari orvosát küldötte hozzá. Azonban későn érkeztek.

Márczius 19-én Pázmány jezsuita atyákat hivott meg asztalához. Ebéd alatt hirtelen rosszúl lett. Mellgörcs-

1 A márczius 8-án kelt levél a bécsi állami levéltárban.

2 Azaz: «Recipe. Három pilulát, mely hatvannyolcz éves aggastyánt 20 esztendővel megitjítson».

3 A Pálffi-család pozsonyi seniorátusi levéltárában.

roham lepte meg. A mint háló szobájában lefektették, már nem tudott szólani. Érezte, hogy utolsó órája ütött. Arczának kifejezésével és kézmozdulatokkal jelezte, hogy gyónását akarja végezni. Láthatóan erőlködött, hogy Jézus és Mária nevét kiejthesse.

A cancellár és Jakusich püspök, jezsuita és franciskánus szerzetesek vették körül a haldoklót. A tusa nem tartott soká. Esti 10 és 11 óra között a roncsolt testből elköltözött a hatalmas szellem.*

***

Kimúltának híre az egész országban és messze határain túl, megdöbbentő és fájdalmas hatást gyakorolt; mely a gyászünnepen is kifejezést talált.

A temetést ápril 3-ik napjára tűzték ki, hogy a távolabb részekről szintén megjelenhessenek hívei, papjai és tisztelői. Ezek tömegesen gyűlekeztek Pozsonyba, hogy a nagy férfiú sírjánál emléke iránt hódolatukról tanúságot tegyenek. A király Tiffenbach gróf által képviseltette magát. A főpapok, a sír szélén álló zágrábi püspök kivételével, teljes számban megjelentek. A világi főrendek hosszú sorát a nádor és az ország birája vezették.

A bíbornok teteme, a végrendeletben kifejezett kívánsága szerint, egyszerű fakoporsóban, balzsamozatlanúl feküdt. Fejére fekete posztóból készült jezsuita-biretum volt helyezve. Testét vörös selyem-damaszt papi ruhába öltöztették. Kezébe olvasót adtak. Lábait bőrczipők föd-ték. Ékszereket, főpapi jelvényeket nem tettek a koporsóba. Így volt az érseki palota egyik termében közszemlére kitéve.

Ápril 3-dikán reggeli nyolcz órakor a bezárt koporsót huszonnégy plébános vitte át a káptalani templomba, mely-

* Pázmány élete végszakából és halála felől Dobronoki naplója tartalmaz bő és érdekes részleteket

nek falait a nagyszombati, pozsonyi és bécsi jezsuiták által írt dicsőítő és gyászoló versek nyomtatott példányai borították el. Telegdy kalocsai érsek, öt főpap segédlete mellett, végezte a gyász-misét és a temetési szertartást. Szelepcsényi György esztergomi kanonok latin és Forró György jezsuita atya magyar nyelven tartott beszédekben dicsőítették az elhúnytat.

Ekkor azután az önmaga által kijelölt helyen és módon, alamizsnás szent János ereklyéi alatt, a sírbolt talajába ásott sírban, helyezték tetemét örök nyugalomra.[1]

Azon rendelkezésével, hogy balzsamozatlanúl, fakoporsóban, «a föld méhébe» tegyék le, azt kívánta elérni, hogy az egyház mély jelentőségű mondása: «Por vagy és a porba térsz vissza» betűszerinti értelmében valósuljon rajta.

De a keresztény alázatosság sugalmazta óhajtása nem teljesült. Mikor kétszázhuszonkét esztendő múlva sírját fölásták, úgy találták, hogy a koporsó, a tetem és az azt fedő öltözet-darabok kivételes módon daczoltak az enyészettel. Összeszáradt arczbőre, haja, bajusza, szakála és nagy részben a csontok is megvoltak. A biretum, reverenda és czipők épen maradtak.[2]

Hasonlag, bár az ő akaratát tisztelve, sírja fölé egyszerű márványlapra csak ezt a három szót vésték: «Petrus Pazmany Cardinalis»; már utódja, Lippai György emléket készült emelni, és szobrász által a tervet el is készítteté; miután pedig kivitele ismeretlen okok miatt elmaradt, 1710-ben ESTERHÁZI PÁL nádor készíttetett emlékkövet, mely föliratában Pázmány és két utódja (Lippai, Széchenyi) nagyságát hirdeté. Legújabban pedig SIMOR JÁNOS bíbornok-primás kegyelete és műizlése az esztergomi főegyházban állított méltó emléket, mely olasz mester által carrarai

1 Jeles történetbuvárunk KNAUZ Nándoré az érdem, hogy 1859-ben a nagy főpap sírját felkutatta és felásatta. Érdekes jelentése a Religio 1859. II. 22-ik számában olvasható.

2 Pálffi Pál 1641 április 10-ikén Bécsből küldi a tervet Lippainak

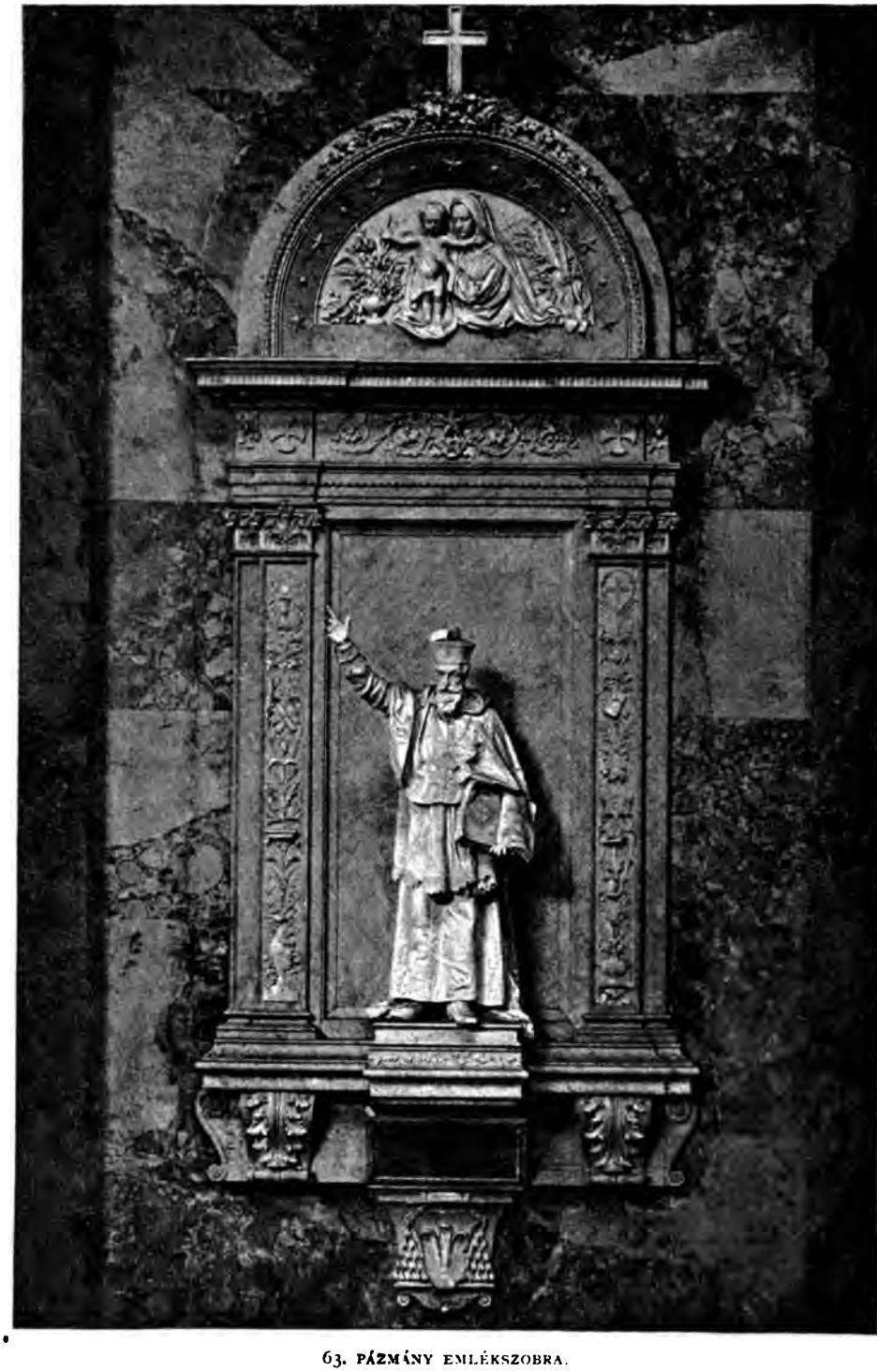

63. PÁZMÁNY EMLÉKSZOBRA.

márványból faragott egész alakját, a szónoklat actusában, állítja elő.*

Miként utódjai, úgy a Jézus-társaság is hálásnak mutatkozott emléke iránt. Kimúlta után és halála évforduló napján a magyarországi rendházakban gyász-ünnepélyek tartattak. Európa minden részében, a jezsuita főiskolák csarnokaiban a rend tudományos kitünőségeinek arczképei között ott találjuk Pázmányét is. Sőt a távol világrészeken, missionariusaik szerény lakait, több helyen díszíté képe. Egyet Ceylon szigetéről, hol azt egyik missionarius hazánkfia fölfedezte, e sorok írója szerencsés volt megszerezhetni.

De az ecset és véső alkotásainál dicsőbb, maradandóbb emléket állított önmagának, négy évtizedre terjedő munkássága eredményeiben.

Mint író — Toldy Ferencz itélete szerint — a mai magyar könyvnyelvet teremtette meg; a nyelvnek nem várt kiképzést adott; az irálynak teljességet, kerekdedséget és hathatósságot kölcsönzött; méltán egy új kor megnyitójának tekinthető.

A nemzeti tanügy és közművelődés terén: az egyetem, két papnevelő intézet, több gymnásium és convictus megalapítása által, mély nyomokat hagyott.

A magyarországi kath. egyház megmentője vala. Ha az megmarad abban az állapotban, melyben ő pályája kezdetén találja, a protestantismus által Bethlen vezérlete alatt indított támadásoknak, nem lett volna képes ellenállani. És mikor ő sírba szállott, a protestantismus elvesztette főrangú pártfogói legnagyobb, hívei jelentékeny részével együtt, azt a politikai és kultúrai túlsúlyt is, melyet a XVII. század elején kiküzdött.

És ez által, a Habsburg-dynasztia végleges megszilárdulását a magyar trónon eszközölte, vagy legalább lényegesen

* Rajzát itt veszi az olvasó.

elősegítette. Ha a protestantismus folytatja előhaladását, és a főrangú családokat, melyeket megnyert, meg is tudja tartani; ha emellett Pázmány válságos perczekben transactióival a veszélyeket el nem hárítja: a Habsburgok hihetőleg ép oly kevéssé menthetik meg a magyar koronát, a mint nem voltak képesek uralmukat a Németalföldeken föntartani.

Így tehát Pázmány hatása nem szorítkozik saját korára. Harmadfél század múlt el, mióta porait a sírbolt őrizi; de szelleme, művei és vívmányai által még mindig őrködik azon magas érdekek fölött, melyekért élt, fáradott és küzdött!

64 PÁZMÁNY BIBORNOK ÉRME.

A HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

PÁZMÁNY LEVELE THURZÓ GYÖRGYHÖZ 1616. AUGUSTUS 20.

Szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint nekem jóakaró uramnak. Az úr Istentűl Nagyságodnak kedvesivel egyetembe jó szerencsés, bódog, hosszú életet kivánok.

Alkalmatosságom lévén az irásban, nem akarám elmulatni, hogy az itt való dolgokrúl Nagyságodat ne tudósitanám. Azért Nagyságos Uram egy hete vagyon immár, hogy ide érkeztem ; de mivelhogy ő felsége mind oda ki Brandaisban volt, és szerdán megjövén csötörtökön az neoburgi herczegnek lőn audentiája, ki miatt nem is mertem ekkoráig audientiát kérnem ő felségétűl, hanem az estve szólván főkomornyik urammal, fogadá, hogy mentűl hamarébb lehet, megszerzi az audentiát, melyben ő felségének mind szóval, s mind irással az Generalis uram relatiója szerént, megbeszéltem az oda fel való végeknek fegyatkozását. Bizony az szomszéd Provinciák, úgy mint Morva és Slezia minden végeknek megfizethetett volna azzal az költséggel, melyet majd három holnapig költöttek az Commissáriusokra, kik az sléziai cancelláriának abrogálásárúl tractálnak. Mert csak az olomuczi Cardinál uramnak is Morvátúl minden napra kétszáz talléra járván, költsége közel harminczezer forintra ment. És magok mondgyák az urak, az a tracta áll az Provinciáknak kétszázezer forintjában. Et tamen (az mint látom) rebus infectis kell eloszolniok.

Az Velenczésekkel tractában indultak, és valami capitulátiókat is küldöttek nékik, melyeket még nem ratificáltak ; most ujonnan sokat ellövöldöztek az velenczésekben, kik egy erős sánczot akartak megvenni. Adgyon az úr Isten jó békességet az keresztyénségben, hogy az természet szerént való ellenség ellen lehessenek erősbek, az mikor kivántatik.

Látám Uram, mit irjon Zemplín vármegye Sárosnak én felőlem, és bizony csudálom, hogy az eszes emberek efféle hiuságokat elhihetnek. Hogy Forgách uram a nemességet ölje, tömlöczözze, soha bizony eszemben sem jutott, és hogy ő felsége sem foghat, vagy ölethet meg egy legkisebb nemes embert is (excepto casu flagrantis criminis), hanem citatum et convictum.

Azonképen az Isten életemet ne adgya, ha soha csak gondoltam is, hogy én haddal menjek vissza az felföldre. Hanem azt mondtam és most is mondom, hogy ha az zürzavarban gyönyörködnek, félő, hogy

ő fölségét meg ne busitsák és másképen ne vegye eleit ő fölsége. De mit mondjak Uram, nem csuda, ha az Zemplén vármegye efféle közszókat előveszen, holott nagyságos urak Magyarországban életöket kötötték melléje, hogy én Prágában sem jöttem, hanem Moldvára csavarodtam ő fölsége akaratjából, hogy Radult visszahíjam. Az ki forgott ez világban, és tudgya quantum est in rebus inane, neveti efféle dolgokat és én is bizony csak nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz hireknek, mint valami derekas dolgoknak helt ád. Mert bár mind úgy volna is, hogy én mondottam volna azokat, a miket hamisan rám fognak, micsoda okosság mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyeregben tartsák lovokat. Mintha skatulában postán küldhetne ember hadat ennyi földre, ki miatt minden órában készen kelljen lenni. Avagy mintha én rajtam állana az had gyöjtés, vagy én hivatalom és tisztem volna az hadakozás. Higyje Nagyságod, hogy efféle causas non cautas másra magyarázzák az idegen emberek. Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem és Istentül ohajtva kérem. Az nemességnek is privilegiomit szeretem és tehetségem szerint oltalmazom; mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyithatom, hogy szent István király idejétül fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafiai voltak az atyámnak. Azért soha bizony a nemesség privilegioma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedgyem.

Ezeket talám superfluum Nagyságodnak, ily okos úrnak irnom; de az szent-irás mondása szerént, nem kell embernek szégyenleni az igazmondást maga oltalmában. Kérem is Nagyságodat az én szógálatomért Nagyságod efféle gaz hireknek helt és hitelt ne adjon.

Tartsa meg az Úr Isten Nagyságodat minden jókkal.

Pragæ 20. augusti 1616.

Illustrissimæ Dominationis Vestræ

humillimus servus
Petrus Pázmány
Præpositus Thurociensis.

Eredetije a Thurzócsalád iratai között a m. k. kamarai levéltárban.

II.

BETHLEN GÁBOR LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1617 DECZEMBER 17.

Illustrissime et Reverendissime Domine, uti frater observandissime.

Salute et servitiorum paratissima commendatione præmissa. Noha tudom, hogy ő felségének minden hireket, mindenfelől bizonyosan meg

szoktak vinni, mindazáltal én is ez mostan hallott hirt nem akarom elhallgatni, mihel *(így)* (ha igaz) nem kicsin considerátiót kéván, egy bizonyos és kiválképen való okért. Tegnap este jöve levelem az havaselföldi vajdától, ki azt irja, hogy egy török postája, ki tizenharmad napra jutott a portáról Tergovistyára, bizonynyal hozta a török császár felől, hogy 24. novembris holt meg és helyében nem az fiai közöl, hanem contra legem et antiquam consvetudinem illorum, az öcscsét, nomine Mustafát ültették az székben, kit mindaddig igen nagy őrizet alatt tartott a megholt császár, sőt egynehányszor akarta suffocáltatni, de soha véghez nem vihette, mely dolgot magam is a portán létemben igen bizonyosan nagy emberektől hallottam. Az dolgot magam orátorától még nem értem, hanem az havaseli vajdától; mindazáltal, mivel nem közönséges ember tudósitott felőle, én is akarám kegyelmednek sietséggel értésére adnom, melyet, ha illik, ő felségeknek megjelentheti kegyelmed. Az consideratió kévántatik ez egy dologért ebben, hogy ha igaz a császár halála és nem fiai közül, hanem öcscsét ültették székben, ember szabadon gondolkodhatik annak az birodalomnak változása felől; mert ez bizonyos, hogy ha a császárfiakat meg nem öletik, azoknak nem kicsin és nem kevés pártjok lészen, kik fogják æmulalni a mostani császár állapotját, ezt prætendálván benne, hogy őtet nem méltán illeti. De erről én mostan többet nem irok, hanem csak ez egyet intimálom kegyelmednek, hogy kévántatik felette igen az szorgalmatos vigyázás; az persára is szükség nézni, ki igen győzedelmesen kezde triumphálni ez két esztendőben.

Az török követet is ő felsége mint és mikor fogja expediálni, arról is szükség kegyelmeteknek discurálni ez okból, hogy ha az császárság változott. Isten egészségemet adván, ha ez holnapban nem is, de 2. avagy 3. januarii Cancelláriusomat ő felségéhez akarom expediálni; nem az ő felségek méltóságának kévánt állapot szerint, hanem az én kicsin értékem szerint, mindazáltal az igaz szó helyén vagyon. Ez kevés napok alatt, tudom, bizonyosb hireim érkeznek, mert magam komornyikja is oda be vagyon, kit mindennap várok; ő felségeknek pedig, tudom bizonyosan, mindenek értésekre lesznek. Engemet kegyelmed igaz atyafiának tartson, mert ha veszi tőlem, én is igaz atyafiui szeretettel akarok kegyelmednek kedveskedni, mint igaz magyar. És az Úr Isten kegyelmedet éltesse jó egészségben. Datim ex civitate Besztercze 17 decembris 1617.

Illmæ et Rmæ D. V.

servitor, uti frater addictus
G. Bethlen.

Eredetije, mely egészen a fejedelem sajátkezű irása, a primási világi levéltárban.

III.

PÁZMÁNY BIBORNOKI DIPLOMÁJA.

Urbanus Episcopus Servus Servorum DEi Dilecto filio Petro S. Romanæ Ecclesiæ Presbytero Cardinali Pazmano nuncupato Salutem et apostolicam Benedictionem. Sacrosancta Romana Ecclesia omnium autor et magistra, ad sustinendam immensam negotiorum ex omnibus Christiani Orbis partibus ad eam Confluentium molem, qua assidue premitur, viris indiget Religione, nobilitate, prudentia, probitate, doctrina et auctoritate rerumque usu præstantibus, quorum auxilio et consilio suffulta, in maximi momenti rebus cum publicis, tum privatis valeat sublevari. Hinc est, quod Nos, qui divina disponente clementia eidem Sanctæ Romanæ Ecclesiæ, meritis licet imparibus, præsidimus, circa asciscendas personas idoneas, quas difficiliore in dies ingruente rerum et temporum conditione, in sollicitudinis partem vocaremus, assidua meditatione animum intendentes, personam tuam in quam gratiarum omnium Largitor altissimus plurima solidarum Virtutum ornamenta congessit, dignam judicavimus, in quam propter eximiam meritorum excellentiam, ac in rebus gerendis industriam et experientiam multum ex gregis dominici cura Nobis concredita, certa cum fiducia reiicere possemus. Tu enim ex clarissima et nobilissima ac catholica Pazmana familia, quæ amplissimos utilissimosque Christianæ Reipublicæ belli pacisque tempore viros edidit, in Hungaria natus, ab adolescentia tua continuato multorum annorum cursu, sacrarum literarum studiís impigre deditus, sedulam iis operam navasti, deinde assiduis verbi DEI prædicationibus et sacrarum scripturarum elucidationibus, necnon hæresum illis in partibus grassantium confutatione et multorum a Catholica fide aberrantium, ad gremium ejusdem sanctæ Romanæ Ecclesiæ reductione, Te verbi Dei Concionatorem egregium, ac ejusdem fidei defensorem, et zelantistimum DEI Atletam palam omnibus ostendisti, et virtutis ac disciplinæ ecclesiasticæ DEI gratia tibi assistente propitia, ipsoque Domino labores tuos benedicente, clarum specimen præbuisti; quo factum est, ut Ecclesia Strigoniensis Pastoris sui solatio destituta, Tu in illius Archiepiscopum, qui totius Regni Hungariæ Primas et Supremus Cancellarius existit, cum ingenti Catholicæ Religionis commodo, et bonorum omnium applausu, electus, sedulam et eximiam Christianæ Reipublicæ et pastorali curæ operam impendisti, et in his aliisque publicis muneribus et officiis, tibi pro tempore demandatis obeundis, summam prudentiam et solertiam, cum vitæ et fidei integritate, animique rectitudine conjunctim exhibuisti, ac charissimo in Christo filio nostro Ferdinando Romanorum Regi in Imperatorem electo, non mediocriter satisfecisti. Unde his atque aliis tuis egregiis

animi dotibus et Virtutibus moti, personam tuam sublimiori prærogativa exornare et splendidissimæ dignitatis accessione decorare, sacraque purpura insignire statuimus, indubiam in Domino, bonorum omnium largitore, spem habentes fore, ut additis tibi bonorum et dignitatum titulis, virtutum quoque tuarum decor et splendor magis in dies elucescat, ac Nobis et Romanis Pontificibus Successoribus nostris, in Regimine Universalis Ecclesiæ et sublevatione incumbentium onerum magno futurus sis adjumento. Habita igitur super his cum venerabilibus fratribus Nostris ejusdem Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalibus deliberatione matura, et invocato auxilio illius, qui pia consilia feliciter dirigit, de eorundem Fratrum Nostrorum unanimi consilio et assensu, ad omnipotentis DEI laudem et gloriam, ac hujus Sanctæ Sedis et Catholicæ fidei incrementum, Te in ipsius Romanæ Ecclesiæ Presbyterum Cardinalem ex certa scientia Nostra, et de apostolicæ potestatis plenitudine, apostolica auctoritate, tenore præsentium assumimus et creamus, eorundemque fratrum Nostrorum numero et Collegio, cum dignitate, auctoritate, præeminentia, honoribus, privilegiis et emolumentis consvetis favorabiliter aggregamus, Cardinalemque fore, et esse, ac pro tali haberi debere, necnon plenum jus tibi in Cardinalatu quesitum esse decernimus et pronunciamus, Teque solita benedictione benedicimus, ac ex nunc in Presbyterum Cardinalem, et ipsorum fratrum Nostrorum Collegium una cum ipsis fratribus de simili consilio, et assensu eiusdem auctoritate, scientia, et potestatis plenitudine recipimus et admittimus. Ut autem quamprimum Cardinalitio poteris honore decorari, rubrum Biretum, per nos de more benedictum, aliaque Cardinalatus insignia properanter ad te deferri volumus, et postquam illo reverenter, ut par est, fueris ornatus, hujus splendidissimæ Purpuræ ornamento admoneri Te intelligas, Te in excelsa Sanctæ Romanæ Ecclesiæ dignitate constitutum, adversus quæcunque pericula perpetuo interritum atque invictum pro eadem Ecclesia stare oportere, usque ad prætiosam in conspectu Domini sangvinis effusionem. Non obstantibus Sixti V. de certo Cardinalium numero, et de illis nisi in jejuniorum Decembris temporibus tantum creandis, ac Eugenii IIII. felicis recordationis Romanorum Pontificum Prædecessorum Nostrorum ac quibuscunque aliis constitutionibus, et ordinationibus apostolicis, necnon forsan consensu omnium Cardinalium et iam absentium, illis prius ad hoc specialiter vocatis, et ad certum tempus exspectatis, vel majoris partis eorum collegialiter habito in Cardinalium creatione intervenire, alioquin eorum creationem nullam censeri debere disponentibus; quibus ac aliis omnibus, quæ quomodolibet obstare possent, etiamsi pro illorum sufficienti derogatione, de illis eorumque totis tenoribus .... specifica expressa, et individua non autem per classes generales idem impercintes mentio habenda, aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret, tenores hujusmodi, etiamsi in eis

caveatur expresse, quod illis nullatenus, aut nonnisi sub certis inibi expressis modo et forma derogari poterit, præsentibus pro sufficienter expressis habentes, illis alias in suo robore permansuris, quoad præmissa consensu, assensu, scientia potestatis plenitudine, et auctoritate similibus, specialiter et expresse derogamus, ac sufficienter derogatum esse decernimus; quodque Tu forsan omnes qualitates ad id requisitas, vel earum aliquas non habeas, contrariis quibuscunque, et quibuslibet aliis privilegiis, indultis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcunque tenorum existant, perque præsentibus non expressa, vel totaliter non inserta, effectus hujusmodi gratiæ impediri valeat quomodolibet, vel differri, et de quibus, eorumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda esset in nostris literis mentio specialis. Nos enim Tecum, ut statum tuum juxta Cardinalatus dignitatis sublimitatem decentius tenere, et expensarum onera, quæ Te jugiter de necessitate subire oportet, facilius sufferre valeas, motu proprio, non ad tuam, vel alterius pro Te nobis super hoc oblatam petitionis instantiam, sed de..... prædictam Ecclesiam Strigoniensem, quamdiu illi præfueris, et una cum Ecclesia tibi pro titulo tui Cardinalatus assignanda, necnon etiam omnia et singula monasteria et Consistorialia, prioratus, præposituras, cæteraque cum cura, et sine cura beneficia ecclesiastica, secularia et quorumcumque Ordinum et Militiarum claria, quæ ex quibusvis concessionibus, dispensationibus apostolicis in titulum . . . administrationem, aut alias quomodolibet obtines et exspectas, ac in quibus, et ad quæ jus tibi quomodolibet competit, quæcunque, quo cunque et qualiacunque sint, ut prius quoad vixeris retinere, necnon ius tibi in illis vel ad illa competens prosequi, et non deductum deducere, et si illa evincas litigiosa beneficia hujusmodi consequi, et similiter ut prius quoad vixeris, Retinere, necnon quoscunque fructus redditus, et proventus ecclesiasticos loco pensionum annuarum ac quascunque pensiones annuas super similibus fructibus, redditibus, et proventibus tibi reservatas et assignatas, quarum et quorum quantitates, necnon monasteriorum, et aliorum beneficiorum perceptorum fructuum, reddituum, et proventuum veros annuos valores illorumque qualitates invocationes, situationes, denominationes, ordines, dependentias . . . . et ipsorum beneficiorum litigiosorum status præsentibus haberi volumus pro expressis, etiam quoad vixeris, ut præfertur exigere, ac in tuos usus et utilitatem impendere libere et licite valeas, generalis ac Lateranensis novissime celebrati Conciliorum aliisque quibuscunque constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon ecclesiarum, in quibus beneficia hujusmodi existunt, juramento, confirmatione apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, cæterisque contrariis nequaquam obstantibus, auctoritate et motu similibus, earundem tenore præsentium de specialis dono gratiæ dispensamus, decernentes

propterea Ecclesiam Strigoniensem ac Monasteria, et beneficia hujusmodi non vacare, et reservationes fructuum et pensiones hujusmodi non cessare, prouiso quod in Monasteriis et Prioratibus divinus cultus et quatenus conventualia existant solitus Monachorum et Ministrorum numerus nullatenus minuatur, et beneficia hujusmodi debitis non fraudentur obsequiis, sed eorum et Dilectorum filiorum Conventualium eorundem Monasteriorum et Prioratuum quatenus Conventualia, ut præfertur existant, congrue supportentur onera consueta. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ assumptionis, creationis, aggregationis, decretorum pronunciationis, benedictionis, receptionis, admissionis, derogationis et dispensationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit Indignationem omnipotentis DEI, ac Beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum Datum Romæ apud Sanctam mariam Majorem Anno Incarnationis Dominicæ Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Nono. Tertio decimo kal. Decembris, Pontificatus Nostri Anno Septimo.

† Ego Urbanus Catholicæ ecclesiæ episcopus.
† Ego Dominicus Eppus Ostiensis et Velitrensis Cardinalis Gynnasius, decanus.
† Ego Marcellus Eppus Tusculanus Cardinalis Lantes.
† Ego Gaspar Eppus Albanensis Cardinalis Borgia.
† Ego B. tit. S. Crucis Hierosol. Card. Sandoval.
† Ego Guido tit. S. Mariæ de Populo Card. Bentivolus.
† Fr. Desiderius Scalia tit. Sti Caroli Presb. Card. de Cremona.
† Frater Antonius Barbius tit. S. Honofrii Presb. Card.
† Ego Bernardinus tit. S. Stephani in Mte Celio Præsbyter Card. Spada.
† Ego Laudiuius tit. St. Petri Ad Vincula Presbyter Card. S. Sixti.
† Ego Berlingerius tit. S. August. Card. . . . .
† Ego Egidius tit. S. Mariæ in via Card. . . . .
† Ego Aug. St. Cosm. & Dam. Diac. Card. Spinula.
† Ego Hippolytus S. Angeli Diac. Card. Aldobrandinus S. R. E. Camerarius.
† Ego F. S. Agathæ Diacon. Cardinalis Barberinus S. R. E. Bibliothecamis.
† P. M. Burghesius S. Mariæ Cosmedin. D. Card. S. Georgii.
† Ego L. St. Viti et Modesti Diac. Card. . . . .
† Ego Max. S. Mariæ Novæ Diac. Card. Ginettus St. D. P. P. Vicar.
† Ego A. S. Mariæ in Dom. Diacus Card. Cæsarinus.
† Ego Antonius S. Mariæ in Aquiro Diac. Card. Barberius . . . .
† Ego Hieron S. Agnetis in Agone Diaconus Card. Columna.

IV.

ESTERHÁZI LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1630. SEPTEMBER 4.

Eminentissime ac Revdisme Dne.

Salute ac servitii mei addictissima commendatione præmissa.

In præiudicium jurium ecclesiasticorum látom, hogy injuria (!) temporis sok alkalmatlanságok történtenek, s az több között az dézmák dolgában is, mely dologban még azok az világi urak és nemesek is nem keveset panaszolkodnak, az kik dézmákot szoktanak árendálni, kinek igen kész is vagyok remediálni, csak keressük föl az útját, holott nekem azt kötelességem is mutatja, s ha az nem volna is, tartoznám, ugy ösmerem, vele.

Az mi penig ez mostani Posony és Nitra vármegyékben való dolgot illetik, eddig még, úgy jut eszemben, hogy csak per missiles kivántam mindaz két rendbeliektől informatiót, s nem éltenek semmi juridicum remediommal avagy mandatommal, kit noha szegény personalis is igen urgeált nálam, s neheztelte is nyavalás hogy ki nem adtam, mindazonáltal békességre és compositióra intvén, az helyet ugyan nem adtam vala meg neki. Jólehet, igazán mondom Kdnek, hogy én nem foghatom az vármegye prætensióját meg, mert noha ugy vagyon, az szent-székről transferálta ugyan revisionem decimarum az vármegyékre az ország, de hogy contra generalem legyen, új törvényt adott volna nekik válaszul, azt én az ország statutumiban föl nem találom, új törvény volna penig ez, ha ő előttök personaliter köllene pórnak compareálni in requisito dno terrestri, s azt nem is látom, hogy senki vitatná, hogy ők ne decidálják az causát az egy appellatión kivül, hanem az dubium csak abban vagyon, ha cum revisione juris, az szentszéken levő törvénynek translatiójával.

Annak az modalitását nekik adta-e az ország, melyet ők, im ugy látom ex sequela, erősitnek is, de ha az az ő sequelájok törvény és modalitását is magoknak mondják, azelőtt ennek az szentszéken forgott revisióknak, tehát az excommunicatio is illeti őköt, mivel ez az szentszéki törvénynek modalitása, hol penig ezt azt mondják, hogy őköt nem illeti, de modalitate translati juris mutossanak törvényt vagy articulust az personalis parasztok comparitiojáról, s véget vetnek az kérdésben: de én úgy vélem, hogy az ország iuxta ordinarium cursum juris secularis adta az decimák revisiojának is decisióját az vármegyéknek, holott egyébaránt vagy új törvényt köllött volna felőle condálni, vagy az generale decretomot corrigálni és cassálni, de mivel semmit efélét nem látok az magok sequelájából, nehezen hiszem, hogy törvényt csináljanak, kiről mindazonáltal az nitrai dologgal és más dolgokkal is együtt szóval bővebben izentem Kdnek, kérvén Kdet, meg-

bocsásson ez discursusomnak, mivel örömesben szolgálok akármöly occasiókban is Kdnek, mint vétsek ; de nem tagadhatom, hogy ugyan irtózom az nagy veszedelmes sequeláktól is, az kik ebben bejünnek, ha az vármegye nem csak törvényéhez, de modalitásához is hozza nyul az szentszéknek, jólehet ott tartja azt is ő meg csak, az hol akarja és neki hasznot hajt, meg akarja ugyan azt úgy látom tartani, hogy ő előtte personaliter compareáljon az pór, de azt nem akarja érteni, hogy az szentszéknek száz ellen is egy sententiát adtak ki, s itt penig notarius uram száz ellen száz sententiát ír, kinek az taxája többre megyen, hogysem a mit az kereset tenne, ki merő indignitas és oppressio plebis, s labefactatio jurium nobilitatis. Vannak sok több rosz abususok is köztök, kikkel most nem terheljem Kdet, bocsánatot kérvén megis ez bőv irásomról, kit in uberiori informatione akarék Kdnek megirnom. Tartsa meg isten Kdet jó egészségben sokáig. In Kismarton raptim 4. septembris 1630.

Emmæ Dnis Vræ

servitor paratissimus et addictissimus
Comes N. Ezterhasi
de Galantha mp.

Kívül: Eminentissimo atque Rmo Dno etc. — Cardinali Archiepiscopo Strigoniensi etc.

(Eredetije a primási levéltárban.)

V.

RÁKÓCZI GYÖRGY LEVELE PÁZMÁNYHOZ 1636. MÁRCZIUS.

A mint halljuk L. (tán Homonnai) *uram Eperjesre jő alá az Szent György octavájára ;* az emberek ez mostani *állapotokhoz képest sokféle vélekedésben* vadnak az *octava felül.* Csak ez mostani *közönséges állapotokra* való *vigyázásban akadál* ne jőne ki belőle. Mivel az úristennek bölcs rendeléséből az szegén öcsém uram (t. i. Rákóczy Pál) ez világi életének pályáját megfutotta, kinél nekünk több testvér atyánkfia nincsen, utolsó tisztességének megadásáért volnánk oly szándékban, az öregbik fiunkat ki akarnánk temetésére küldeni, ha ő felségének vele bántódást nem szerzenénk. Mi mind egyikbűl úgy másikbúl várjuk az kegyelmed keresztyéni vigyázását és jó tetczését mennél hamarébb.

(Eredetije a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.)

Jegyzet. A dűlt betűkkel szedettek rejtelmesek

VI.

PÁZMÁNY LEVELE RÁKÓCZIHOZ 1636. NOVEMBER 20.

Illustrissime Princeps Dne amice observand.

Szolgálok Kdnek, és istentől minden jókat kivánok.

Az Kd leveleit nekem fideliter megküldék Cassárúl mind generalis uram, mind Bornemisza János uram. Az utolsó levelet, mely 8. novembris költ, tegnap hozák. Mennél többet gondolkodom az Kd állapottyárúl, annál inkább confirmáltatom abban az opinióban, hogy Kd *az törökkel megbékéljék valamint lehet, lehetetlen, hogy Kd a török hatalma ellen hadat viselhessen; lehetetlen az is, hogy sokáig fentartsa a hadakat, megunatkoznak a statusok a költséges tábori szenvedésbe, az félelem is fejekbe forog, hogy ha sokáig tart az török ellenkezése országokat is elvesztik.* — És sok egyéb akadékos gondolkodások miatt egyszer csak *eloszolnak és Kdet elhagyják, az lengyeltül láttya Kd, hogy elhagyatott.* — Kérem Kdet tekintse meg, az minemű választ vín Kdnek Bogádi uram *arra a kérdésre ha M [= ő felsége] a törökkel való frigy felbontásával segiteni akarja-e Kdet és többel ne biztassa magát*, hanem csak azzal, a mi *igirve vagyon.* Ugy vagyon . . . nem tudom *rendelte volt M [= ő felsége] a németeket Magyarországba, de mind a téli időhez képest, mind azért, hogy a(?) való hadat megütögették a svedusok, nem tudom azok mikor jöhetnének el, és ha eljönnének is, nem tudom, ha lenne haszna.* Hiszen elég példánk vagyon arrul, hogy *Erdélyt a német segitség meg nem oltalmazhattya a török ellen.* Azért uram, nem látok egyéb *utat a Kld megmaradásába, hanem hogy a békességet elvégezze.* Sokat irhatnék arrul, de a Kd gondolkodására hagyok mindeneket. A tisztesseg és böcsüllet a mire leginkább kell vigyázni *a békesség szerzésben, a többi mind se teszen két száz ezer forintnál többet.* Azért pedig *Erdélyt nem kell periclitálni.* Az ur Istent kérem igazgassa a Kd elméjét minden jóra. Talám az üdő alatt *Constanzinápolyból is valami jó hire jő Kdnek, ha igaz az X [= Legatusnak (?)] progressusa könnyü leszen a békesség. A Bethlen István kivánsági módotlanok.* — Még nem érkezett válaszom ő felségétül arra az *hatodik articulusra, melyet a vezér kivánt* Kdtül. Ha mi válaszom jő, Kdnek megirom. Interim ezeket, a miket most irok, csak magam discursusi. Isten tartsa és álgya meg Kdet.

Nagy Szombatba 20. novemb. 1636.

Kdnek szeretettel szolgál
Cardinalis Pazman, m. p.

(Eredetije a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban.)

Jegyzet. A dült betükkel szedettek titkos jegyekkel vannak irva.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

(1570—1597.)

Pázmány Péter származása. Ősei. Szülei. Születése. Várad jelentősége, Pázmány Péter mostoha anyja. Szántó István jezsuita atya működése Váradon. Polemiái. Pázmány Péter megtérése. A születési hely befolyása szellemi fejlődésére. — Pázmány a kolosvári collegiumban. Belépése a jezsuita-rendbe. — Tanulmányai Bécsben és Rómában. Bellarmin befolyása. A kor-események hatása. *(1—24. lap.)*

MÁSODIK FEJEZET.

(1597—1615.)

Pázmány a gráczi egyetem philosophiai tanára. Tankönyve. Magyarországba küldetése. A kath. egyház állása Magyarországban. Pázmány hittérítői működése Kassán. Forgách Ferencz. Pázmány első irodalmi munkája. Pázmány a gráczi egyetem theologiai tanára. Tankönyve. Két polemikus munkája. Pázmány Forgách prímás udvarában. Föllépése az 1608-ik évi országgyűlésen. Polemikus munkái 1609—1616. A Kalauz. Balásfy Tamás mint Pázmány munkatársa. Pázmány mint egyházi szónok. *(25—71. lap.)*

HARMADIK FEJEZET.

(1616.)

Forgách Ferencz tervei Pázmány iránt. Forgách halála. Tárgyalások Pázmánynak esztergomi érsekké kineveztetése iránt. Túróczi préposttá neveztetése. Esztergomi préposttá neveztetése. Esztergomi érsekké neveztetése. Küldetése Felső-Magyarországba a Homonnai György által keltett mozgalmak lecsendesítése végett. A nádori méltóság betöltésének kérdése. A nagyszombati alkudozások Bethlen Gábor biztosaival. *(72—98. lap.)*

NEGYEDIK FEJEZET.

(1618—1622.)

Pázmány tevékenysége II. Ferdinánd magyar királylyá választatása érdekében. Az 1618-ik évi pozsonyi országgyűlés. A nádor-választás, király-választás és koronázás. Az 1619-ik évi országgyűlés. Bethlen Gábor támadása. Pázmány menekülése Bécsbe. Két röpirata Bethlen ellen. Békealkudozások Bethlennel. A nikolsburgi békekötés. *(99.—135. lap.)*

ÖTÖDIK FEJEZET.

(1622—1629.)

Az 1622-ik évi sopronyi országgyűlés. Pázmány összeütközése Thurzó Szaniszló nádorral. Bethlen Gábor házassági és szövetségi ajánlatai. Bethlen második támadása. Pázmány álláspontja. A bécsi békealkudozások Bethlen biztosaival. Békekötés. Az 1625-ik évi sopronyi országgyűlés. A nádor-választás, király-választás és koronázás. Pázmány spanyol évdíja. Bethlen harmadik támadása. Pázmány tevékenysége a béke helyreállítása érdekében. A pozsonyi békekötés. Bethlen végső évei és halála. *(136—179. lap.)*

HATODIK FEJEZET.

(1622—1629.)

A kath. egyház állapota Magyarországon 1616-ban. Pázmány tevékenysége az egyház fölvirágoztatása ügyében. A bécsi és nagyszombati papnöveldék alapítása. A római német-magyar collégium. A nagyszombati convictusok alapítása. A pozsonyi jezsuita-collegium alapítása. A jezsuiták tevékenysége. Az újvári szentferencz-rendű zárda alapítása. A pozsonyi apáczák. Pázmány egyházi látogatásai és zsinatai. Pázmány püspök társai. A főpapok végrendelkezési jogának biztosítása. Az elidegenített egyházi birtokok visszaváltása. Pázmány bíbornokká neveztetése. *(180—210. lap.)*

HETEDIK FEJEZET.

(1030—1637.)

Erdély Bethlen halála után. Pázmány állása Brandenburgi Katalin fejedelemsége irányában. Bethlen István és Rákóczi György versengése a fejedelemségért. Pázmány állása Rákóczi György fejedelem irányában. Tevékenysége a béke fönntartása érdekében. Az eperjesi alkudozások Rákóczi biztosaival. Bethlen István föllépése Rákóczi ellen. Pázmány jóakarata Rákóczi iránt. Levelezések. *(211—236. lap.)*

NYOLCZADIK FEJEZET.

(1632.)

Pázmány küldetése II. Ferdinánd által Rómába. Útja. A római cúria állása. Pázmány bevonulása az örök városba. Fogadtatása. Első audientiája. Pázmány követi czíme tárgyában fölmerült nehézségek. Pázmány tárgyalásai II. Ferdinánd kivánatai ügyében. Igyekezeteinek meghiúsulása. Búcsú-audientiája. Elutazása. Tárgyalások Pázmánynak a császár rendes római követévé kineveztetése iránt. *(237—256. lap.)*

KILENCZEDIK FEJEZET.

(1627—1636.)

Pázmány viszonya Esterházy Miklóssal. Esterházy vallásos buzgósága. A nádor és a prímás között támadott viszály. Eltérő álláspontjuk az erdélyi politika tárgyában. Pázmány viszonya a többi kath. főurakkal. Homonnai János. A Thurzók. Pálffy István. A Zrínyiek. Pázmány befolyása Zrínyi a költőre. *(257—272. lap.)*

TIZEDIK FEJEZET.

(1635—1637.)

A nagyszombati egyetem alapítása. A szatmári jezsuita-collégium alapítása. Pázmány alapítványainak átnézete. Pázmány gondoskodása családjáról. Testvére és unokaöcscse. Morvaországi uradalmak vásárlása. Végrendelete. Pázmány udvartartása és gazdálkodása. Irodalmi munkássága élete végső éveiben. Prédikácziói nak kiadása. Egészségének hanyatlása. Életének végső hónapjai. Halála. Temetése. Az emlékét megörökítő képek és szobrok. *(273—320. lap.)*

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Lap

Pázmány Péter arczképe. 1632-ben készült olajfestmény után. Rézkarcz Dörre Tivadartól 1

Lap

Beregszászi Apologiája czímlapjának hasonmása 14

Kolosvár 1617-ben. Merian után 16

Lap

Pázmány levele Thurzó Györgyhöz 1616 aug. 20 ... 17
Pázmány Physikájának első lapja 27
Forgách Ferencz bibornok. Rugendas után ... 31
Magyari, «Az ország romlása» czímlapjának hasonmása ... 32
Pázmány «Felelete» czímlapjának hasonmása ... 32
Rudolf római császár és magyar király 40
Thurzó György nádor ... 85
Bethlen levele Pázmányhoz 1617 decz. 17 ... 97
Bethlen Gábor és Pozsony városa. Egykorú metszet után ... 121
III. Ferdinánd arczképe Van Dicktól 160
Nagy-Szombat Bruin és Hoggenberg után ... 198
Pázmány bíbornoki diplomája ... 210
Rákóczi György arczképe ismeretlen mestertől ... 216
Pázmány titkos irással irt levele Rákóczyhoz 1636 nov. 20. ... 230
Rákóczi titkos irással írt levele Pázmányhoz 1636 márcz. ... 232
Esterházy levele Pázmányhoz 1630 sept. 4. ... 257
Zrínyi Miklós arczképe ... 272
Pázmány Péter arczképe Rugendastól 281
Pázmány Péter keresztje. Színnyomat ... 287
Pázmány P. casulája. Színnyomat 289
Pázmány Péter tentatartója. Színnyomat ... 291
Pázmány Péter ereklyetartó keresztje. Színnyomat ... 311

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

Az Igazságra vezérlő Kalauz czímlapja ... 1
Nagy-Várad látképe ... 3
A kezdő betű: Pázmány családi czímere ... 3
Nagyváradi épületdiszlet Izabella palotájáról ... 6
Bellarmin bíbornok ... 19
A collegium romanum. Mirkovszky rajza ... 21
Báthory István érme Mirkovszky által rajzolt keretben ... 24
Radosnyai kastély. Dörre rajza ... 25
Kezdőbetű: Jezsuiták jelvénye. Dörre rajza ... 25
Grácz a XVII. században ... 26
A gráczi egyetem a XVII. században 27
A vág-sellyei kastély. Dörre rajza ... 31
Nyitra a XVII. században ... 38
Mátyás főherczeg, egykorú rézmetszet után ... 42
Rudolf érme Mirkovszky által rajzolt keretben ... 71
A znió-váraljai apátsági kolostor. Dörre rajza után ... 72
Kezdőbetű: a turóczi prépostság czímere. Dörre rajza ... 72
Földszinti szoba a znió-váraljai apátsági épületben ... 78
Első emeleti szoba ugyanott ... 79
II. Mátyás érme Mirkovszky által rajzolt keretben ... 98
Nagy-Szombat 1666-ban ... 99
Kezdőbetű: Pázmány czímere ... 99
II. Ferdinánd, egykorú rézmetszet után ... 102
Forgách Zsigmond nádor arczképe a gácsi várban levő olajfestményről 110
Jászó vára a XVII. században ... 115
Jezsuiták kivonulása Magyarországból ... 117
A Querela czímlapja ... 118
Pázmány válaszának czímlapja ... 119
A Vindiciæ czímlapja ... 129
II. Ferdinánd érme Mirkovszky által rajzolt keretben ... 135
Sopron a XVII. században, egykorú rézmetszet után ... 136
Kezdőbetű: XVII. századi fegyverek. Dörre rajza ... 136
III. Ferdinánd megkoronáztatása Pázmány által. Khevenhiller Annalisaiból ... 161
Pázmány nagyszombati palotája. Dörre rajza ... 165
Bethlen Gábor érme Mirkovszky által rajzolt keretben ... 179
A nagyszombati egyetem. Dörre rajza 180

Lap

Kezdőbetű: Pázmány keresztje. Dörre rajza ... 180
A Pazmanæum Bécsben. Dörre rajza 184
Pázmánynak Szelepcsényi által metszett arczképe Ő Felsége hitbizományi gyűjteményéből ... 186
A jezsuiták collegiuma Pozsonyban. Dörre rajza ... 190
A jezsuiták pozsonyi collegiumának kapuja. Könyöki rajza ... 191
A clarissák pozsonyi kolostora. Dörre rajza ... 194
A nagyszombati székesegyház. Dörre rajza ... 196
A nagyszombati zsinati végzések czímlapja ... 198
Pázmány bíbornoki bullájának pecsétje. Nagy Lázár rajza ... 210
A sárospataki vár. Dörre rajza ... 211
Kezdőbetű: Rákóczi György fejedelem czímere. Dörre rajza ... 211
Rákóczi érme, Mirkovszky által rajzolt keretben ... 236
A piazza del popolo Rómában. Dörre rajza ... 237
Kezdőbetű: pápai tiara. Dörre rajza 237
A porta del popolo Rómában. Nagy Lázár rajza ... 244
Orbán pápa érme Mirkovszky által rajzolt keretben ... 256

Lap

Fraknó vára. Dörre rajza ... 257
Kezdőbetű: Esterházy czímere. Dörre rajza ... 257
Esterházy Miklós nádor egykorú metszet után ... 265
Esterházy Miklós nádor pecsétje. Mirkovszky rajza ... 272
Bars-Szentkereszt. Dörre rajza ... 273
Kezdőbetű Dörretől ... 273
A nagyszombati egyetem Albumának czímlapja ... 276
A nagyszombati egyetem pecsétje ... 277
Az egyetem Albumának első lapja 280
Pázmány Péter tentatartója. Mirkovszky rajza ... 291
Káldi György arczképe ... 297
A «Setét hajnalcsillag» czímlapja ... 299
Pázmány «Szent irásról» írt művének czímlapja ... 301
Pécsváradi czáfolatának czímlapja ... 302
Sallai István művének czímlapja 304
A «Bizonyos Okok» czímlapja ... 305
Pázmány Prædicatióinak czímlapja 308
Pázmány sétabotja ... 311
Pázmány szobája Bars-Szentkereszten ... 312
Lépcső a barsszentkereszti palotában 313
Pázmány szobra Esztergomban ... 318
Pázmány Péter érme ... 320

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Pázmány eredeti olajfestményű arczképe a szent Ferencziek nagyszombati kolostorában őriztetik; hol Dörre Tivadar lett rá figyelmessé. Pázmánynak kétségtelenül ez a legjobb arczképe. Határozottsága, szilárdsága, törhetlen lelki ereje híven tükröződik azon vissza, s e tekintetben messze túlszárnyalja a Rugendas-félét és Szelepcsényi-félét, melyekhez különben feltünő hasonlattal bír. E képet hálából csináltatták a franciskánusok, midőn Pázmány zárdájukat kiigazíttatta. Következő felírás olvasható rajta, felül:

Ars utinam vitam mentemque effingere posset,
Pulchrior, Hungariæ nulla Tabella foret.

Alól: PETRUS PÁZMÁNY S. R. E. CARDINALIS ARCHI EPISCOPUS STRIGONIENSIS, CONVENTUS TYRNAVIENSIS P. P. FRANCISCANORUM DE ANNO 1633 RESTAURATOR ET DONATOR MUNIFICUS. Renov. 1633.

Az *Apologia* czímlapja azon példányról vétetett, mely az egyetemi könyvtárban őriztetik.

Kolosvár látképe Bruin és Hoggenberg nagy munkájából van véve. Vander Rye festette 1617-ben, ki II. Ferdinánd stájer herczegnek a későbbi magyar ki-

rálynak udvari festője volt. Metszette Hufnagel belga metsző. E ritka könyv Lanfranconi Enea tulajdonát képezi.

Pázmány Péter ereklyetartó keresztje. Elek Gusztávné ő méltósága tulajdona. A keresztben az ereklyéken kívül ilyen tartalmú irat van: «Crucem hanc cole ob memoriam ejus qui pependit in cruce pro te. Aestima ob memoriam Pázmánni qui eam fieri curavit pro se, manibusque suis tenuit in agone. Post cujus fata cessit ejusdem confessario Patri Orosz, ab hoc P. Alexandro Horváth demum P. Ignatio Finatzy, olim jesuitis postremo vi testamenti mihi Josepho Molnár eclesiastico. . . . Post obitum Rmi Molnár cessit Stephano Pakot, qui eam 835. 13 Sept. renovari curavit. 1847-ben öröklöttem Gencsy Jánosné sz. Baróthy Julianna. 1875 okt. 5-én örököltem Elek Gusztávné szül. Gencsy Etelka.»

Pázmány Péter tentatartója egyik oldal lapjának színnyomata. Az eredeti tintatartó a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona. Az országos kiállításon is ki volt állítva.

Pázmány levele Thurzó Györgyhöz. Megjelent Fraknói Pázmány levelezése I. k. 24. l. Az eredeti az országos levéltárban őríztetik. Thurzó Acták Fasc. 28 nro.

Pázmány Physicájának első lapja. Eredeti kézirat, mely az egyetemi könyvtárban őriztetik. Pázmány e munkáját előadásoknál használta. 1598 junius 22-én kezdte írni.

Forgách arczképe Rugendas után. A Rugendas család művész és rézmetsző család volt. Rugendas Fülöp György Augsburgban a XVII-ik században mint csatafestő kiváló helyet biztosított magának a művészek közt; három fia közül Jeremiás Gottlob Pozsonyban is dolgozott a XVIII-ik században s Péterfy művéhez ő készíté a metszeteket.

Magyari munkájának czímlapja az Egyetemi könyvtárban őrzött példányról, Pázmány felelete a keszthelyi Festetich-könyvtárban őrzött példányról vétettek.

Rudolf arczképe a Boissard Chronologiája (Frankfurt 1607) s a Gothardi Artusii Chronologia (Frankfurt 1608) után van közölve. A metszet De Brytől van, ki Lüttichben született és Frankfurtban élt és terjedelmes könyv- és műkereskedéssel bírt, s maga is elismert festő és rézmetsző volt.

Thurzó György arczképét Sadeler Egid metszette, kiről már Forgách Zsuzsannában tettünk említést.

Bethlen levelének eredetije a prímási levéltárban őríztetik. Kiadta Fraknói. I. 136. l.

Pázmány Péter mellkeresztje, valamint a casula is, az esztergomi főegyházi kincstárban őríztetnek, Mirkovszky rajza után a Deutsch M.-féle műintézetben készült színnyomat.

Bethlen Gábor arczképe egykorú rézmetszet hasonmása, ismeretlen metszőtől. Lanfranconi Enea gyűjteményéből. Készült 1620 végén vagy 1621 elején. A háttérben Pozsony városa látszik s azt a jelenetet ábrázolja, midőn Bethlen dandárai e városba bevonultak.

Nagy-Szombat Bruin és Hoggenberg «Civitates Orbis Terrarum» VI-ik kötetéből vétetett.

Esterházy levelének eredetije a prímási levéltárban őríztetik. Egészen hű hasonmás.

Pázmány bíbornoki diplomája ugyanott őríztetik. Az eredeti diploma ¾ méter magas és 1 méter széles.

Pázmány és Rákóczi titkos irással írt levelei a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őríztetnek s *Beke* Antal kanonok és könyvtár-igazgató szívességéből közöltetnek.

III. Ferdinand Van Dyck által készített arczképe az Országos képtár tulajdona. A rézmetszet Galle Kornél jeles mester legszebb munkái közé tartozik. Galle az idősebb, festő és kiváló rézmetsző szül. Antwerpenben 1570-ben s meghalt 1641 körül. Kitűnő rajzoló volt, kinek metszetei ma is nagy becsben tartatnak. Számos metszetet készített Rubens és Van Dyck után.

Rákóczi György arczképének eredetije hasonlag az Országos képcsarnok tulajdona. Ismeretlen mestertől van.

Zrínyi Miklós gyönyörű rézmetszetű arczképe gróf Apponyi Sándor tulajdona. Eddigelé egyetlen ismert példány. Fes-

tette Thomas János, szül. Yperen 1610-ben, a Rubens iskolának híve, 1662-ben Olaszországba ment s utóbb Leopold festője lett Bécsben, hol 1673-ban halt meg. Buttats szül. Antwerpenben 1630-ban s utóbb Bécsben telepedett le, hol egyetemi rézmetsző czímet nyert. Számos metszvénye maradt magyar városokról. Zrínyi arczképe legkiválóbb metszvényei közé tartozik.

Pázmány Péter Rugendastól készített arczképe a mester jobb munkái közé tartozik.

A «Kalauz» mint tudva van ívrét jelent meg. A czímképhez valószinűen maga Pázmány adta az eszmét. A metsző, Bidenharter Tóbiás, magyarországi eredetű metsző, ki mint e műve mutatja, Pozsonyban is dolgozott.

Nagy-Várad látképét Kimnach készítette saját felvétele alapján. Ugyancsak ő másolta le az Izabella palotáján levő motivumokat is, melyek Rómer Flóris birtokában vannak. A kezdőbetű Dörre rajza, s a Pázmány-czímert ábrázolja.

Bellarmin arczképe «Vita Roberti Bellarmini . . . a Jacobo Fuligatto . . . Antwerpiæ 1631» czímű munkából vétetett.

A collegium romanum azt a római épületet tünteti elő, melyben Pázmány tanult. Mirkovszky rajza után fára metszette Pollák.

Grácz s a gráczi egyetem «Macher Joannes: Græcium inclyti Ducatus Styriæ Metropolis» czímű 1700-ban megjelent munkából vétetett. Az első metszője ismeretlen, az utóbbit Hoffmann et Hermundt készítették.

Mátyás főherczeg egykorú rézmetszet után készült. Tudva van, hogy a mikor ő Magyarországba küldetett, azonnal fel is vette a magyar ruhát és ezen kép érdekessége ép abból áll, hogy őt magyar ruhában tünteti elő.

Nagy-Szombat 1660-iki látképe egykorú olajfestményről vétetett, mely a szent Ferencz-rendiek nagyszombati társházában őríztetik. Dörre rajza.

Forgács Zs. nádor arczképe a gácsi várban levő olajfestményről vétetett Dörre altal.

Jászó várát a mult században egészen ujra építették. A conventben levő kép, melyről e példány vétetett, s melyet e derék szerzet egyik kiváló növendéke Horváth másolt le, még az ujra építés előtti állapotot mutatja.

A jezsuiták kivonulása «Relatio nuperi Itineris proscriptorum Jesuitarum ex Regnis Bohemiæ et Hungariæ . . . Pragæ MDCXIX» 4r. 32 (Nemzeti Muzeum) czímű munkából vétetett.

A Querela eredetije a Nemzeti Muzeumban, Pázmány válasza s a Vindiciæ az egyetemi könyvtárban levő példányokról vétettek.

Sopron a XVII-ik században Kreckvitzból vétetett.

Vág-Sellye, melyhez az oldaldiszítvények a Pázmánynak ajánlott «Fasciculus Florum» 1628-i kiadásából vétettek, Nyitra, a znió-váraljai szobák s az apátság Dörrenek eredeti felvételei után készültek.

Az érmek a Nemzeti Muzeumban levő eredetiekről vétettek. A cincographiák közűl Jászót és Sellyét Angerer, a többieket Weinwurm készítette.

III. Ferdinánd megkoronáztatása Khevenhiller «Annales Ferdinandeis» czímű munkából van véve, X. rész 703. lap.

A nagyszombati palota, az ottani egyetem, a Pazmanæum, a clarissák pozsonyi kolostora (mely ma gymnasium), a jezsuiták ottani collegiuma (mely ma jogakadémia), a nagyszombati székesegyház, Fraknó vára Dörre eredeti helyszíni felvételei után készültek. A pozsonyi collegium kapuját Könyöki prof. rajzolta.

A sárospataki vár, a piazza del popolo, a porta del popolo photographiai felvételek után rajzoltattak Dörre által.

Bethlen Gábor, Rákóczi György, Orbán pápa s Pázmány Péter érmei a Nemzeti Muzeumban őrzött példányokról vétettek. A kereteket ezekhez Mirkovszky tervezte és rajzolta. Pázmány bíbornoki bulláján függő pecsét van, melyet a kerettel együtt Nagy Lázár rajzolt.

Esterházy pecsétje a hasonmásban közlött levelen van. Ezt keretével együtt Miskovszky rajzolta.

Pázmány arczképét Szelepcsényi Rómában metszette az általa tervelt kerettel együtt. E képnek egyetlen példányát ismerjük, azt, mely ő Felsége metszetgyűjteményében őriztetik.

Esterházy Miklós nádor arczképét egykorú metszet után adjuk, mely a XVII. század derekán készült s mely Ortelius Redivivusban látott napvilágot.

Bars-Szentkeresztet, az ottani szobát, melyben Pázmány lakott s a lépcsőt Dörre rajzolta.

A nagyszombati egyetem Albumát Pázmány készíttette. A czímlap felírata: ALBVM SEV MATRICVLA Almæ Vniuersitatis Tyrnaviensis SOCIETATIS IESV. VRBANO VIII PONT MAX FERDINANDO II ROM. IMPER. REGE VNGARIÆ FERDINANDO III Vngariæ & Bohemiæ Rege EMINENTISSIMO PETRO S R E PRESBYTERO CARDINALE PAZMÁNY ARCHIEPISCOPO STRIGONIENSI ACADEMIÆ FVNDATORE EXCELLENTISSIMO COMITE NICOLAO EZTERHAS REGNI VNGARIÆ PALATINO VIVENTIBUS FAVENTIBUS ANNO CHRIST. MDCXXXV. Ez első lapot követi Pázmány czímere: ez volt eredetileg az egyetem pecsétjének tervezve. Az első lap az Albumnak díszes keretét tünteti fel, de a fenidézett szöveg helyét a második lap czímertervezete foglalja el. Ezen tervet Pázmány nem fogadta el, ő maga tervezé a 2-ik lapon látható pecsét-mintát, mely épen úgy, mint az előbbi, pergamenre van festve. Ugyanezen pecsét-minta látható a pedumon is, melyet hasonlag Pázmány készíttetett az egyetemnek. Harmadik levél az Album első lapja, melybe az egyetemi polgárok sajátkezüleg irták be nevüket. E nagybecsü Album az egyetem tulajdona.

Káldi György arczképe az országos képcsarnok birtokában levő olajfestményről vétetett. Dörre rajza.

Pázmány szobra photographiai felvétel után készült.

Pázmány botja a herczegprimás tulajdona. Az eredetiröl Mirkovszky rajzolta.

Az utolsó fejezetben kiadott könyvczímlapok az egyetemi könyvtár birtokában levő példányokról vétettek.

TÁRGYMUTATÓ.

Abaujmegye 154.
Albert főherczeg 99.
Almási Pál váczi püspök 202.
Alkudozás a spanyol udvarral 255, 256.
Alvinczi Péter 65, 88, 125, 126.
Alvinczi Péter fellépése 47, 48, 49, 50, 60, 61, 62, 63.
Alvinczi Péter «Magyarország Panasza» 118.
Ancona 242, 254.
Anglia 23, 34, 111.
Angol-dán-hollandi szövetség 164.
Anjouk 87.
Aquinói szent Tamás scholastikai rendszere 26, 35.
Aradmegye 5.
Ardulfus jezsuita 18.
Aristoteles philosophiája 10, 20.
Artándi Kelemen 17.
Ártándi testvérek halála 5.
Austria 101, 112, 130, 144, 164, 204, 237

Bajorország 237, 252.
Balásfi Tamás 64, 65, 123, 126.
Balduinus Frigyes 60, 298, 300, 302.
Bánffi Kristóf 140.
Barberini bíbornok államtitkár 209, 242, 243, 246, 250, 251, 252.
Barsmegye 80.
Básta György 232.
Batthyányi Ferencz 105.
Báthoriak 8, 9.
Báthori Gábor 86.
Báthori Kristóf 6.
Báthori István 6, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 181, 273.
Báthori Zsigmond 13, 18.
Beccanus atya II. Ferd. gyóntatója 205.
Bécs 10, 20, 83, 103, 112, 116, 121, 122, 124, 125, 131, 134, 136, 144, 147, 152, 164, 165, 177, 178, 182, 183, 185, 199, 211, 213, 218, 219, 222, 241, 246, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 275, 279, 285, 286, 288, 315.
Bécsi béke 147, 148, 149, 150, 151, 152 153, 154, 155.
Békésmegye 5.
IV. Béla 79.
Bellarmin Róbert jezsuita generalis 20, 22, 55, 56, 77.
Beregszászi Péter 13, 14, 15.
Beszterczebánya 125.
Bethlen Gábor 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 113, 136, 137, 140, 141, 156, 158, 162, 174, 175, 181, 182, 187, 211, 267, 296, 298, 318.
Bethlen betegsége s halála 176, 177, 178, 179.
Bethlen G. első támadása 114, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134.
Bethlen második támadása 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155.
Bethlen Gábor harmadik támadása 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173.
Bethlen nősülési szándéka másodszor 141, 142, 143, 144, 145.
Bethlen István 179, 211, 213, 214, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 256.
Bethlen Péter 228, 231.
Béza Theodor 33.
Bicse 192.
Biharmegye 4, 5, 6, 7, 8, 9, 303.
Bocskay István 39, 40, 47, 62, 63, 86, 87, 119.
Bod Péter 59.
Bonfinius 50.
Borghese bíbornok 188.
Borgia bíbornok spanyol követ 241, 242, 246, 250.
Borsodmegye 154.

Bossuet 67.
Bourbonok politikája 237.
Bourdaloue 67.
Bouquoi tábornok 130.
Brandenburgi Katalin 178, 179, 211, 212, 213, 214, 216.
Brunszvik Tamás luth. superintendens catholizál 268.
Buccari 181.
Buda 192, 228.
Budai pasa 87, 88, 153, 232, 233, 234.
Buda-felhévízi prépostság 185.

Campanus jezsuita provincialis 11.
Capecius jezsuita 18.
Czeczilia Renata főherczegnő 142, 143, 144.
Czibak Imre 5, 17.
China 23.
Cziráki Mózes 164, 169.
Clarissák klastroma Pozsonyban 194.
Collalto gróf 148.
Colonna herczeg 243.
Corvin-könyvtár 288.
Csáki Miklós 17.
Csáktornya 271.
Csehország 100, 101, 103, 114, 125, 144, 164.
Csehországi prot. fölkelés 112, 113, 130.

Dallos Miklós győri püspök 148, 153, 154, 164, 202.
Damasd 166.
Dánia 23.
Dávid Pál veszprémi püspök 261.
Debreczen 94, 114.
Deés 92.
Ditrichstein olmützi érsek 132, 133.
Dobronoki jezsuita 275, 277
Dóczi Endre 119.
Domitrovics zágrábi püspök, a két Zrínyi fiú (Miklós, Péter) gyámja 271.
Draskovich György 273
Dráva 130.
Drégely-Palánk 165, 290.
Duna 130, 131, 180, 181.

Ecsed 155.
Eger 126, 192.
Eleonora (II. Ferd. neje) megkoronázása 138.
Eperjes 172, 175, 280.
Eperjesi tracta 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226.
Erdély 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 28, 39, 85, 86, 92, 94, 111, 141, 142, 144, 147, 152, 169, 175, 178, 179, 193, 212, 214, 215, 216, 218, 226, 232, 234, 256.
Erdődy Zsuzsánna 192.
Ergelich Ferencz veszprémi püspök 201, 202.
Érsekujvár, 131, 141, 175, 192, 193, 291, 292, 293.
Erzsébet angol királynő 23.
Esterházi Dániel 164, 258, 261.
Esterházi Miklós, 119, 138, 140, 142, 145, 148, 152, 156.
Esterházi Miklós nádor 157, 158, 159, 164, 165, 169, 172, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266.
Esterházi Miklós 2. neje (Thurzó Szaniszló özvegye) visszatér a kath. hitre 191.
Esterházi Pál 258, 317.
Esterházy Tamás 65.
Esztergom 80, 83, 192.
Esztergomi érsekség, 80, 81, 82.
Esztergommegye 80.
Európa politikai helyzete 238, 239, 240.

Fehérhegynél a csehek megveretnek 130.
Felsőbánya 155.
I. Ferdinánd 85, 219, 273.
II. Ferdinand 83, 84, 99, 100, 101, 103, 114, 119, 120, 121, 122, 125, 130, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 160, 164, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 185, 203, 204, 205, 206, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 228, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 263, 264, 271.
II. Ferdinánd királylyá választása 104—109, 112.
III. Ferdinánd 235, 236.
III. Ferdinánd királylyá választása 155—160, 163.
Ferrara 241, 242.
Ferenczfi Lőrincz 124, 212.
Fiume 254.
Forgách-család 4.
Forgách Ferencz 30, 31, 32, 39, 40, 41, 46, 51, 52, 53, 55, 65, 73, 74, 79, 80, 87, 162.

Forgách Miklós 192.
Forgách Simon 30.
Forgách Zsigmond 87, 88, 90, 92, 94.
Forgách Zsigmond nádor 109, 113, 121, 131, 133, 162, 257, 258.
Forró György jezsuita 275, 277, 317.
Francziaország 23, 34, 164, 176, 177, 237, 240.
Frangepán Miklós horvát bán 109.
Frigyes pfalzi választó 130, 156.
Fülek 141.
II. Fülöp spanyol király 23.
III. Fülöp spanyol király 162.
IV. Fülöp spanyol király 163, 255.

Galgócz 268.
Garam folyó 4, 167.
Gejza fejedelem 3.
XIII. Gergely pápa 11, 14, 17, 187.
Ghiczi János 11.
Görz 241.
Grácz 25, 35.
Grodecz Menyhért jezsuita 114, 116.
Gusztáv-Adolf 219, 220, 237, 238, 240, 243, 252, 253.
Gyarmati Miklós 65.
Győr 126, 193, 202.
Gyulafejérvár 13, 15.

Habsburg-ház 41, 86, 99, 113, 141, 163, 176, 192, 215, 219, 237, 239, 241, 245, 255, 286, 318.
Hainburgi tracta 131.
Harmincz éves háború 112, 164, 165.
Harrach gróf 156.
Hatvan 166.
Hildprandt Eduárd 206.
Hodik superintendens 304, 305.
Hoffkircher András 96.
Hollandia 23.
Homonna 192, 267.
Homonnai Drugeth György 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 109, 119, 123, 128, 130, 213, 257.
Homonnai Drugeth János 266, 267.
Hunt és Pázmán testvérek 3, 4.
Hunyadi János 50.
Hunyadi Mátyás 4, 288.
Husz János 48.

Illésházy István 51.
Illésházy István egy leánya visszatér a kath. hitre 192.
Ipoly folyó 4.

Jakusich György ó-budai prépost 187, 261, 316.
János Zsigmond 7, 172.
Japán 24.
Jászó 116.
Jemicius János = Pázmány.
Jenő 93.
IV. Jenő pápa 48.
Jezsuita-rend 9, 12, 17, 20, 23, 28, 30, 35, 66, 72, 74, 79, 84, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 273, 277, 318.
Jezsuita-collegium Gyöngyösön 273.
Jezsuita-collegium Nagyszombatban 188, 189, 192, 273, 277.
Jezsuita-collegium Pozsonyban, 189, 273.
Jezsuita-rend Szathmárt 273, 280, 281.
Jezsuiták Győrött 202, 273.
Jezsuiták Homonnán, 267, 273.

Káldi György, 71, 147, 297.
Káldi Márton jezsuita 280.
Kálvin János 15, 33, 50, 51, 53, 303
Kapronczа 290.
Karinthia 101.
V. Károly császár 45, 162.
Károly főherczeg 25, 99, 293.
Károlyi Gáspár 297.
Károlyi Mihály 142, 145.
Károlyi Zsuzsánna 141.
Kassa 30, 70, 88, 89, 90, 114, 116, 154, 166, 172, 181, 212, 218.
Kassai egyesség 218.
Kassai Zsigmond Dávid 8.
Kékkő 166.
Kemény János 144, 173, 174, 211, 212, 216.
Kempis Tamás «Krisztus követése» 36, 298.
Kéry János 175, 176.
Khlesl Menyhért 64, 75, 84, 87, 104.
Kismarton 192.
Kolosvár 15, 17, 18, 214.
Komárom 181, 192.
Komárommegye 80.
Konstantinápoly 114.
Koppány megveretése 3.
Kovacsóczi István cancellár 218.
Kőrösi Márk 116.
Kubinyi-család 4.

Lajos (XIII.) franczia király 130, 246.
Lamormain atya II. Ferd. gyóntatója 177.
Leleszi jezsuita 18.
Lengyelország 11, 92, 159, 164.

I. Leopold 219.
Leopold főherczeg 121, 159, 232.
Lépes Bálint nyitrai püspök 83, 96, 122, 164.
Lethenyei István 61.
Léva 192.
Linz 241.
Lipcsei csata 237.
Lippa 234.
Lippai György 187, 279, 317.
Loyolai Ignácz 15.
Lónyai Endre 119.
Lónyai Zsigmond 290, 291.
Loretto 241.
Lósi Imre váradi püspök 201, 279.
Luther Márton 15, 32, 33, 34, 45, 54, 298, 304.
Lützeni csata 220.

Mágócsi Ferencz 49.
Magyari István 31, 32, 33, 34, 35, 65.
Magyarország 3, 4, 6, 10, 15, 28, 29, 33, 39, 41, 49, 50, 55, 72, 73, 83, 84, 85, 92, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 109, 112, 113, 114, 118, 122, 123, 125, 130, 136, 137, 140, 141, 143, 153, 159, 160, 164, 166, 175, 185, 200, 204, 209, 212, 215, 216, 219, 220, 222, 224, 228, 233, 280, 298, 306.
Magyar-Óvár 141.
Majthényi Kristóf 288.
Mansfeld Ernő 164, 165, 166, 168.
Massai Margit (Pázmány Miklósné) 5, 7, 8, 17.
Massai őrgrófok 5.
II. Mátyás király 41, 55, 73, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 87, 90, 94, 95, 99, 100, 104, 107, 109, 112, 281.
Meggau báró főkamarásmester 75.
Miksa bajor fejedelem 130.
Miksa főherczeg 82, 99, 103.
Miksa király 100.
Milton angol költő 271.
Molard János 104.
Molnár Albert (Szenczi) 297.
Morvaország 101, 103, 222, 286.
Mosmüller Bernard 206.
Munkács 222.
Muraköz 270.
Murányvára 289.
Münzer Tamás 54.

Nagybánya 155.
Nagy Benedek 60, 61, 62, 63.
Nagy Mihályné alapitványa a n.-szombati collegium részére 192.
Nagy-Szombat 83, 97, 116, 118, 123, 124, 146, 147, 183, 185, 190, 193, 199, 219, 222, 271, 272, 280, 313, 315.
Nagyszombati béke megujítása 153.
Nagyszombati egyetem 183, 185, 186, 279.
Nagyszombati alkudozás 97, 98, 228, 229.
Nagy-Várad 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 92, 93, 142.
Nagyváradi béke 85.
Naményi János 287.
Napragi Demeter 77.
Németország 23, 33, 60, 111, 130, 140, 141, 164, 167, 171, 220, 221, 237, 245, 254.
Niccolini, florenczi követ Rómában 250.
Nikolsburg 150.
Nikolsburgi béke 132, 133, 134, 151, 154.
Nógrád 165, 192.
Nógrádmegye 80.
Nyitra, 126, 313.
Nyitramegye 32, 80.

Oláh Miklós 29, 30, 273.
Olaszország 111, 176, 194, 254, 271, 272, 288.
Olmütz 286.
Onate gróf spanyol követ Bécsben 255.
Oppeln 123, 154, 155.
VIII. Orbán pápa 208, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 249, 251, 252, 253, 254.
Országgyülés Magyarországon 41, 43, 44, 45, 51, 52, 53, 54, 55, 89, 90, 100, 104—112, 121, 123, 125, 136, 156, 157, 158, 159, 160, 162.
Országgyülés Erdélyben 88, 215.
Ossona gróf spanyol követ 163.
Ostrosich 164.
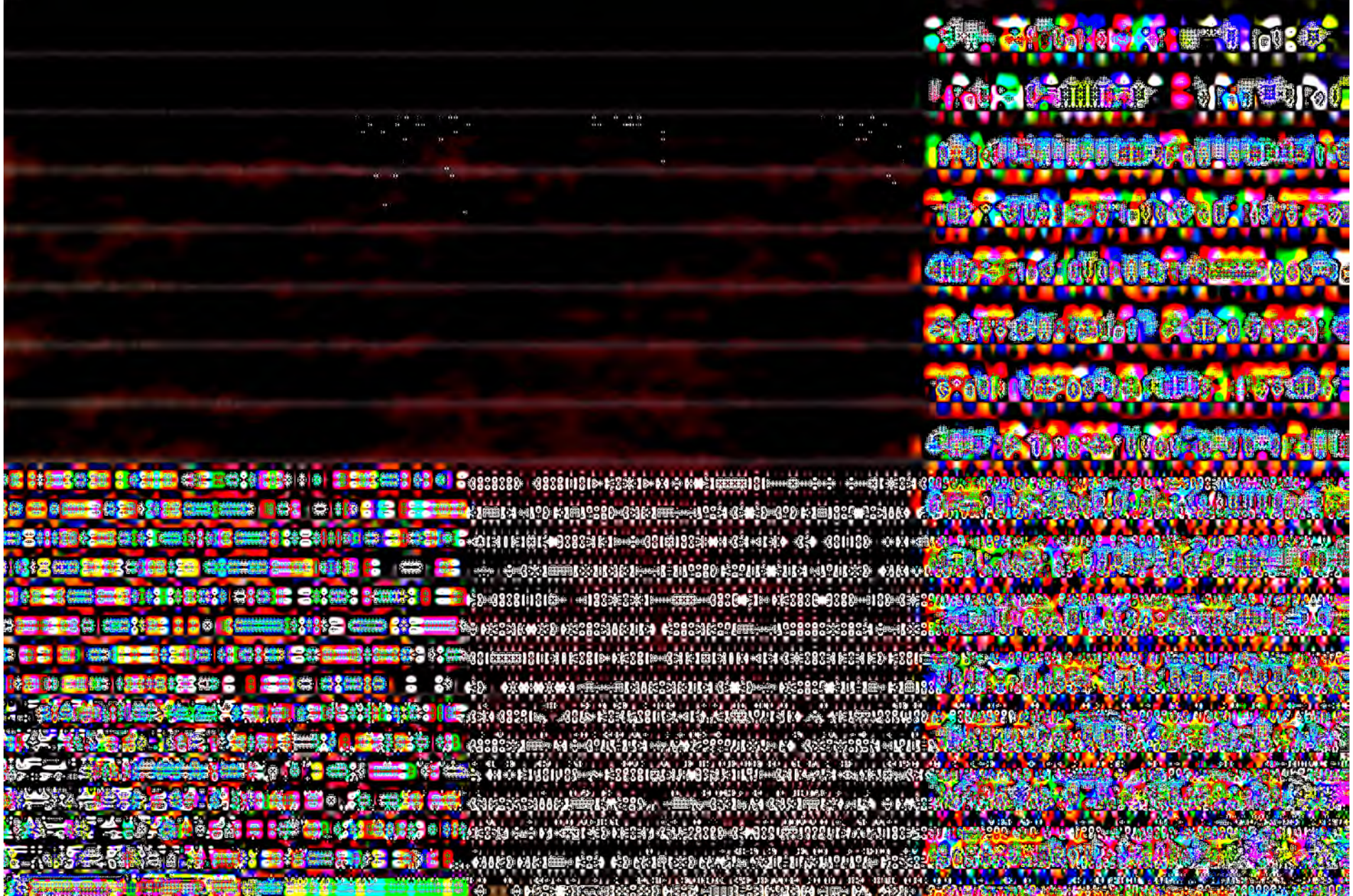
Pál (V.) pápa 74, 78.
Pálffi István 234, 269, 270, 315.
Pálffi Miklós pozsonyi prépost 75, 77.
Pálosok 10.
Panasz helység 5.
Papnövelde (magyar) alapítása Rómában 11.
Pázmány András 4.
Pázmány György 285.
Pázmány István 4.
ázmány Miklós 5, 7, 12, 13, 285, 286, 287.